

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський державний університет імені Петра Могили

**О. А. Кириченко, Т. О. Коросташова,
Ю. О. Панцедова, О. С. Тунтула, В. С. Шаповалова**

КУРС ЛЕКЦІЙ З КРИМІНАЛІСТИКИ

За наук. ред. проф. Кириченка О. А.

УДК 340.П+343.98
ББК 67.Х+67.620
К 68

Рекомендовано до друку вченою радою ЧДУ імені Петра Могили (протокол № 3 від 15 листопада 2013 р.).

Авторська участь:

Кириченко О. А., д. ю. н., проф. (лекція 1, у співавторстві з к. ю. н. Ланцедовою Ю. О., к. ю. н. Тунтулою О. С., Коросташовою Т. О.; лекції 2, 3, 5, 6, 10 і 11, у співавторстві з к. ю. н. Ланцедовою Ю. О., к. ю. н. Тунтулою О. С.; лекція 10, у співавторстві з к. ю. н. Ланцедовою Ю. О., к. ю. н. Тунтулою О. С., Шаповаловою В. С.; наукове керівництво написанням усіх інших лекцій курсу);

Тунтула О. С., к. ю. н. (усі інші лекції курсу, у співавторстві з к. ю. н. Ланцедовою Ю. О.).

Рецензенти:

Басай В. Д., доктор юридичних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України, Заслужений юрист України, декан Івано-Франківського факультету національного університету «Одеська юридична академія»;

Тіщенко В. В., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений діяч науки та техніки, завідувач кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія».

К 68

Курс лекцій з криміналістики / [О. А. Кириченко, Т. О. Коросташова, Ю. О. Ланцедова, О. С. Тунтула, В. С. Шаповалова ; за наук. ред. О. А. Кириченка]. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. – 348 с.

ISBN 978-966-336-272-4

Розроблено як базовий навчальний курс криміналістики за першою концепцією цієї науки з урахуванням новітніх доктрин юриспруденції.

У першій частині криміналістики «Теорологія» висвітлено новітні положення з періодизації розвитку, поняття, системи, дисциплінарних зв'язків і дидактичних основ цієї науки, з основ методології, базисних власне криміналістичних методів дослідження і роботи з особистісними й речовими джерелами антикримінальних відомостей та з основ мікрооб'єктології.

Друга частина криміналістики «Техніка» містить виклад принципово нових основ таких базисних часткових учень цієї науки, як слідознавство, одорологія та зброєделіктика, а виклад положень третьої і четвертої частин криміналістики «Тактика» і «Методика» також підпорядковано новітній концепції цієї методичної антиделіктної неправової юридичної науки.

Призначено для студентів денної та заочної форм навчання юридичного факультету Чорноморського державного університету ім. Петра Могили. Може бути корисним для викладачів і студентів інших юридичних вузів.

УДК 340.П+343.98

ББК 67.Х+67.620

ISBN 978-966-336-272-4

© Кириченко О. А., Коросташова Т. О., Ланцедова Ю. О., Тунтула О. С., Шаповалова В. С., 2014.

© Наук. ред. Кириченко О. А., 2014

© ЧДУ ім. Петра Могили, 2014.

ЛЕКЦІЯ № 1

ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ, ПОНЯТТЯ, СИСТЕМА, ДИСЦИПЛІНАРНІ ЗВ'ЯЗКИ І ДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛІСТИКИ

Лекція висвітлює такі питання:

1. Періодизація розвитку вітчизняної криміналістики, загальна характеристика кожного з періодів.
2. Сутність першої і другої концепцій поняття криміналістики та ордістики.
3. Системно-структурна будова і змістовно-тематичне наповнення базового спеціального курсу криміналістики.
4. Науковий статус криміналістики за новітньою класифікацією юридичних наук.
5. Дисциплінарні зв'язки криміналістики.
6. Дидактичні основи криміналістики.

Питання 1. Періодизація розвитку вітчизняної криміналістики, загальна характеристика кожного з періодів

На підставі детального вивчення публікацій провідних вітчизняних і закордонних учених (І. С. Андреева, О. Я. Баєва, А. І. Вінберга, І. О. Возгріна, Г. Гроса, І. І. Ган, А. В. Іщенко, Є. П. Іщенко, О. А. Кириченко, Ю. І. Краснобаєва, І. П. Крилова, В. С. Кузьмичева, В. П. Лаврова, В. К. Лисиченка, М. В. Салтевського, З. Г. Самошиної, С. І. Тихенка, Ю. Торвальда, М. Г. Шурухнова та ін.) з питань хронології розвитку криміналістичних знань Ю. Д. Ткач дійшов висновку про те, що як критерії періодизації вітчизняної криміналістики найбільш обгрунтовано вважати її **назву, поняття, системно-структурну будову та міжнауковий статус**. Причому перший критерій – назва науки – доцільніше брати до уваги лише протягом початкових періодів (до 30-х років), а три останні – наступних періодів розвитку криміналістики.

Враховуючи вказані критерії, **розвиток вітчизняної криміналістики** вказаний автор поділяє на 3 періоди:

I. Період зародження, накопичення і розвитку криміналістичних знань у межах антикримінального права і процесу, що тривав із давніх часів до 1898 р. і проявився спочатку в австро-німецькій літературі.

II. Період формування первісних уявлень про назву, поняття і систему криміналістики як самостійної науки, її місце в системі інших наук, який поділяється на два етапи:

Перший етап – тривав із 1898 р. до 1935-1936 рр., коли здійснювалося накопичення і розвиток таких уявлень.

Другий етап – мав місце з 1935-1936 рр. до 70-х років ХХ століття, коли вказані уявлення проходили випробування у боротьбі з низкою небезпечних тенденцій криміналістики як самостійної науки.

III. Період визначення в основному поняття, системно-структурної будови і наукового статусу криміналістики, який поділяється на три етапи:

Перший етап – тривав із 70-х до 90-х рр. ХХ століття і характеризувався накопиченням та розвитком основних поглядів на вказані теоретичні категорії криміналістики.

Другий етап – має місце з 90-х рр. ХХ століття до цього часу, коли проходить узгодження в основному поглядів на поняття, системно-структурну будову, змістовно-тематичне наповнення і науковий статус криміналістики в контексті протидії макро-

правопорушенням, поняття яким дається при ступеневому сутнісно-видовому поділу правопорушень.

Третій етап – фактично розпочався з 90-х рр. ХХ століття, є перспективним і полягає в узгодженні в основному поглядів на ці теоретичні категорії криміналістики з точки зору розширення її завдань до протидії всім правопорушенням [50, с. 43, 44; 51, с. 17-18 та ін.].

Щоб зрозуміти сутність і співвідношення першої і другої концепції поняття і системи криміналістики та ордістики, доцільно стисло викласти міждисциплінарний ступеневий сутнісно-видовий поділ правопорушень та юридичної відповідальності.

На відміну від існуючої недостатньо кваліфікованої дискусії з цього приводу [30; 31; 39; 40 та ін.] і КПК України (де використано алогічний термін «кримінальний проступок» та ін.), Т. О. Коросташова подає такий **міждисциплінарний ступеневий сутнісно-видовий поділ правопорушень**:

1. **Макроправопорушення (кримінальні правопорушення)**, тобто суспільно небезпечні діяння, що спричинили чи можуть спричинити суттєву і більшу фізичну, майнову або моральну шкоду правам, свободам, інтересам чи обов'язкам фізичних або юридичних осіб чи держави у цілому, коли такого роду діяння:

Залежно від складу діяння кримінальні правопорушення поділяються на:

1.1. **Злочини** (діяння, що мають всі ознаки та елементи складу злочину, за скоєння яких має призначатися антикримінальне покарання), що за ступенем тяжкості поділяються на:

1.1.1. **Мінімальні злочини** (тобто мінімального ступеня тяжкості, за які передбачено покарання більш м'яке, ніж обмеження волі; у разі реальної необхідності саме такий додатковий різновид правопорушення треба передбачити ст. 12 КК України і новим КПК України, а не термін «кримінальні проступки», що говорить лише про відсутність у авторів цього кодексу юридичної освіти).

1.1.2. **Незначні злочини** (тобто незначного ступеня тяжкості, за які передбачено покарання від обмеження свободи до позбавлення волі не більше ніж на два роки).

1.1.3. **Середні злочини** (тобто середнього ступеня тяжкості, за які передбачено покарання від двох до п'яти років позбавлення волі).

1.1.4. **Тяжкі злочини** (за які передбачено покарання від шести до десяти років позбавлення волі).

1.1.5. **Особливо тяжкі злочини** (за які передбачено покарання від одинадцяти і більше років позбавлення волі).

1.2. **Паразлочини** (такого роду діяння, що мають всі ознаки та елементи складу злочину, за винятком того, що це діяння скоєно особою, яка не досягла віку призначення антикримінального покарання, і тому їй призначається парапокарання у вигляді заходів виховного характеру, якщо особа не досягла 11-річного віку, або примусових заходів виховного характеру, якщо особа досягла 11-річного віку, та відновлення порушених прав, свобод, інтересів чи обов'язків потерпілого, а за такі ж дії малолітнього, тобто до 14 років, відновлювальну антикримінальну відповідальність несе опікун або особа чи установа, що його замінює).

1.3. **Квазізлочини** (такого роду діяння, що мають всі ознаки та елементи складу, за винятком того, що це діяння скоєно неосудною чи обмежено осудною особою, якій призначається антикримінальне квазіпокарання у вигляді примусових заходів медичного характеру, а відновлювальна антикримінальна відповідальність покладається на опікуна чи піклувальника або на особу чи установу, що їх замінює).

1.4. **Квазіпаразлочини** (коли наявні всі ознаки та елементи складу діяння, яке відповідно до принципів природного права фактично є суспільно небезпечними, але Антикримінальний кодекс України не передбачає складу такого діяння, що повинно нести антикримінальну відповідальність винної особи тільки у вигляді відновлення порушеного правового статусу потерпілого, тобто його прав, свобод, інтересів чи

обов'язків. Якщо при розгляді антикримінальної справи буде встановлено наявність шкоди меншої, ніж суттєвої, тобто за наявності квазіпарапроступка, відшкодування шкоди та інше відновлення правового статусу потерпілого має закінчитися в антикримінальному судочинстві).

Такий похід повинен стимулювати парламент своєчасно передбачати (у ряді випадків під тиском громадськості) в Антикримінальному кодексі України (так само в Адміністративному, Трудовому, Де-факто майново-договірному і в Де-юре майново-договірному кодексі України) відповідні склади злочинів (відповідно адміністративних, дисциплінарних, де-факто майново-договірних і де-юре майново-договірних проступків). Повинна бути аналогічна реакція парламенту і суб'єктів підзаконотворчості за наявності паранещасних випадків-суперечностей і паранещасних випадків-суб'єктивностей, у той час як за наявності паранещасних випадків-правомірностей відновлення правового статусу правопорушника повинно здійснюватися тільки за його рахунок).

1.5. Паранещасні випадки (такого роду діяння належного та/або неналежного суб'єкта, коли відсутність вини особи оцінюється за таким мінімальним рівнем: особа не могла та/або не повинна була передбачити настання суспільно небезпечних наслідків, за що має наступати антикримінальна відповідальність держави у цілому у вигляді відновлення порушеного правового статусу потерпілого), які, залежно від причини відсутності вини, поділяються на:

1.5.1. Паранещасні випадки-суперечності (за наявністю суперечностей у регулюванні відповідних правовідносин).

1.5.2. Паранещасні випадки-суб'єктивності (за наявністю необґрунтованих за обсягом та/або по суті обов'язків, які особа практично не могла виконати або за наявністю природного права не повинна була виконувати).

1.5.3. Паранещасні випадки-правомірності (коли діяння скоєно за наявності обставин, що виключають його суспільну небезпеку: необхідна оборона, крайня необхідність та ін.).

1.5.4. Паранещасні випадки-природності (коли певне діяння опосередковане діяннями сил природи, у т. ч. тварин, і особа об'єктивно не має чи практично не могла повністю або частково попередити настання цих діянь або запобігти повністю заподіяння шкоди або зменшити його розмір).

1.6. Нещасні випадки (суспільно небезпечні діяння сил природи, у т. ч. діяння тварин, які не опосередковані діяннями фізичної особи, що також має нести антикримінальну відповідальність лише держави у цілому і тільки у вигляді відновлення порушеного правового статусу потерпілого).

2. Мініправопорушення, тобто суспільно шкідливе діяння, що заподіяло чи що може заподіяти менше ніж суттєвої, але більше ніж значної шкоди правам, свободам, інтересам або обов'язкам фізичних чи юридичних осіб або держави в цілому, які залежно від:

2.1. **Складу правопорушення** поділяються на:

2.1.1. **Проступки** (має всі ознаки, елементи правопорушення).

2.1.2. **Парапроступки** (має всі ознаки, елементи правопорушення, скоєного особою, яка не досягла віку призначення карально-виховного покарання відповідного виду юридичної відповідальності).

2.1.3. **Квазіпроступки** (має всі ознаки, елементи правопорушення, скоєного неосудною чи обмежено осудною особою).

2.1.4. **Квазіпарапроступки** (діяння за природним правом об'єктивно є суспільно шкідливим, але склад такого проступку не передбачений в Адміністративному, Трудовому, Де-факто майново-договірному або в Де-юре майново-договірному кодексі України).

2.1.5. **Параказуси** (за наявності належного або неналежного суб'єкта, але за відсутності вини), які залежно від причини відсутності вини мають аналогічний поділ на:

2.1.5.1. Параказуси-суперечності. 2.1.5.2. Параказуси-суб'єктивності. 2.1.5.3. Параказуси-правомірності. 2.1.5.4. Параказуси-природності.

2.1.6. **Казуси** (дії сил природи, у т. ч. тварин, неопосередковані діями людини).

2.2. **Характеру врегульованих суспільних відносин (правовідносин)** поділяються на:

2.2.1. **Адміністративні правопорушення**: проступки, парাপроступки, квазіпроступки, квазіпарাপроступки, параказуси і казуси.

2.2.2. **Дисциплінарні правопорушення**: проступки, парাপроступки, квазіпроступки, квазіпарাপроступки, параказуси і казуси.

2.2.3. **Де-факто майново-договірні правопорушення**: проступки, парাপроступки, квазіпроступки, квазіпарাপроступки, параказуси і казуси.

2.2.4. **Де-юре майново-договірні правопорушення**: проступки, парাপроступки, квазіпроступки, квазіпарাপроступки, параказуси і казуси.

Ступеневий сутнісно-видовий поділ юридичної відповідальності Т. О. Коросташова пропонує представити таким чином:

1. **Конституційна відповідальність**, сутність якої полягає у визнанні діяння, рішення чи правового акта суб'єкта владних повноважень таким, що порушує певну норму хоча б підзаконного акта, а звідси й поточного закону, та норму Кодексу конституційного судочинства України, і притягнення на цій підставі винного суб'єкта владних повноважень до:

1.1. **Відновлювальної конституційної відповідальності** у вигляді скасування правового акта чи рішення або тривалого діяння такого суб'єкта, яке порушує певну норму хоча б підзаконного акта, а значить, і поточного закону та, у підсумку, Конституційного кодексу України.

1.2. **Супутньої конституційної відповідальності** у вигляді:

1.2.1. Порушення судочинства відповідного виду залежно від ступеня заподіяної шкоди та сутності порушених правовідносин для притягнення суб'єкта владних повноважень до карально-виховної відповідальності, а якщо завершення чи повне відновлення порушеного правового статусу лише в межах іншого виду судочинства, то й до відновлювальної відповідальності в межах цього судочинства.

1.2.2. Іншого усунення причин та умов, що сприяли вчиненню цього правопорушення, за необхідності й лікування різних видів залежності винного суб'єкта владних повноважень.

2. **Антикримінальна відповідальність** (при заподіянні істотної і більше фізичної, майнової та/або моральної шкоди будь-яким державно-управлінським правовідносинам):

2.1. **Позитивна антикримінальна відповідальність** (окремі її види практично виступають як негативна юридична відповідальність, але концептуально слід прагнути до використання їх лише як позитивну юридичну відповідальність, яка має не допускати настання правопорушення):

2.1.1. Лікування різних видів залежності: 2.1.1.1. Обмінозалежності (алкоголізму, наркоманії, токсикоманії тощо). 2.1.1.2. Сексуалзалежності, тобто сексуальної переваги (мужолозтва, лесбійства, педофілії, зоофілії, некрофілії тощо). 2.1.1.3. Психозалежності (віртуальнофілії, азартнографілії, фанатографілії, шоуфанатофілії, націоналфілії, шовіністофілії, теофілії, сектантофілії тощо).

2.1.2. Оplatне вилучення криміногенних об'єктів.

2.1.3. Усунення інших причин та умов, які сприяють вчиненню злочинів, інших макроправопорушень (у т. ч. усунення антикримінальних прогалин законодавства).

2.2. **Негативна антикримінальна відповідальність** (яка настає після скоєння макроправопорушення):

2.2.1. **Карально-виховна**:

2.2.1.1. **Покарання**: 2.2.1.1.1. **Допенітенціарні**: 2.2.1.1.1.1. Строкове переслідування (протягом строків давності). 2.2.1.1.1.2. Довічне переслідування (за злочини проти

миру та безпеки людства). 2.2.1.1.2. **Пенітенціарні:** 2.2.1.1.2.1. Базисні: 2.2.1.1.2.1.1. Строкові: 2.2.1.1.2.1.1.1. Основні: штраф, громадські роботи, виправні роботи, обмеження військовослужбовців, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні, позбавлення волі. 2.2.1.1.2.1.1.2. Додаткові: позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; конфіскація майна; позбавлення права обіймати певні посади та займатися певною діяльністю. 2.2.1.1.2.1.2. Довічні: 2.2.1.1.2.1.2.1. Основні: смертна кара, довічне ув'язнення (практично знаходиться на утриманні законотворчих громадян і фактично перетворюється на покарання цих осіб, а не засуджених), хімічна, інша кастрація або стерилізація та ін. 2.2.1.1.2.1.2.2. Додаткові: позбавлення звання, рангу, чину, класу, права обіймати певні посади, займатися певною діяльністю. 2.2.1.1.3. **Постпенітенціарні:** 2.2.1.1.3.1. Нагляд. 2.2.1.1.3.2. Судимість (згадування про судимість після її зняття або погашення – злочин: для посадової особи перевищення влади або службових повноважень; у той же час для фізичної особи не може бути і такого складу, як «наклеп», а повинен бути встановлений спеціальний склад злочину, паразлочину).

2.2.1.2. **Парапокарання** (щодо осіб, які не досягли віку призначення покарань): 2.2.1.2.1. **Допенітенціарні:** 1.2.1.2.1.1. Строкове переслідування (протягом строків давності). 1.2.1.2.1.2. Довічне переслідування (за злочини проти миру та безпеки людства). 2.2.1.2.2. **Пенітенціарні:** 2.2.1.2.2.1. Базисні: 2.2.1.2.2.1.1. Строкові: 2.2.1.2.2.1.1.1. Примусові заходи виховного характеру (щодо осіб від 11 років і до віку призначення покарань). 2.2.1.2.2.1.1.2. Заходи виховного характеру (щодо осіб до 11-річного віку). 2.2.1.2.2.1.2. Довічні: 2.2.1.2.2.1.2.1. Не виключається хімічна, інша кастрація або стерилізація та ін.

2.2.1.3. **Квaziпокарання** (щодо неосудних та обмежено осудних осіб): 2.2.1.3.1. Строкові: 2.2.1.3.1.1. Виховні міри. 2.2.1.3.2. Довічні: 2.2.1.3.2.1. Не виключається хімічна, інша кастрація або стерилізація та ін.

2.2.1.4. **Квaziпарапокарання** (відновлення порушеного правового статусу).

2.2.2. **Відновлювальна:** 2.2.2.1. Відшкодування фізичної, матеріальної та моральної шкоди. 1.2.2.2. Інше відновлення прав, свобод, інтересів чи обов'язків фізичних, юридичних осіб, держави.

2.2.3. **Супутня:** 2.2.3.1. Окремі види позитивної антикримінальної відповідальності, що не були проведені до вчинення макроправопорушення (див. позитивну антикримінальну відповідальність). 2.2.3.2. Підтримка антикримінального позитиву (заохочення сприяння усуненню причин, умов, іншому подоланню макроправопорушень).

3. **Адміністративна відповідальність** (при заподіянні менш ніж істотної шкоди зовнішнім щодо юридичної особи державно-управлінським правовідносинам, за винятком майново-договірних). Подальший видовий поділ має бути розроблений аналогічно антикримінальній відповідальності.

4. **Дисциплінарна відповідальність** (при заподіянні менш ніж істотної шкоди внутрішнім щодо юридичної особи державно-управлінським правовідносинам, за винятком майново-договірних; заподіяння такої шкоди майну юридичної особи утворює склад дисциплінарного проступку, через що має накладатися покарання – дисциплінарне стягнення, і повинна відшкодовуватися така шкода в контексті відновлення порушеного правового статусу; відновлення на роботі належить до процедури відновлення порушеного правового статусу, що має здійснюватися паралельно із притягненням адміністрації до дисциплінарної відповідальності у вигляді покарання – дисциплінарного стягнення та, принципово, не виключається, і парапокарання; тому немає матеріальної відповідальності і не повинно бути трудової відповідальності як об'єднуючої відновлення на роботі та притягнення до дисциплінарної відповідальності або

традиційної матеріальної відповідальності і дисциплінарної). Подальший видовий поділ має бути розроблений аналогічно антикримінальній відповідальності.

5. Де-факто майново-договірна відповідальність (при заподіянні такої шкоди традиційним цивільним правовідносинам, тобто майново-договірним і пов'язаним з ними особистим немайновим правовідносинам між фізичними особами, фізичною та юридичною особою; правовідносини між ними, що випливають із заподіяння шкоди, фактично означають вчинення квазізлочину або певного квазіпроступка і протидія їм повинна здійснюватися в межах відповідного виду судочинства: антикримінального, адміністративного, трудового, де-факто майново-договірного або де-юре майново-договірного; розпочавшись в антикримінальному і, при встановленні шкоди меншої ніж істотної, це відшкодування шкоди й інше відновлення порушеного правового статусу потерпілого має закінчуватися з метою раціоналізації антиделіктної діяльності в цьому судочинстві, а не в іншому судочинстві, відповідному правовідносинам, що виникли). Подальший видовий поділ має бути розроблений аналогічно антикримінальній відповідальності.

6. Де-юре майново-договірна відповідальність (при заподіянні такої шкоди традиційним арбітражним або господарських правовідносинам, тобто майново-договірним правовідносинам між юридичними особами). Подальший видовий поділ має бути розроблений аналогічно антикримінальній відповідальності.

Не може бути процесуального, податкового, земельного, лісового і будь-якого іншого пропонованого в літературі виду правопорушень та юридичної відповідальності. У цих випадках буде мати місце залежно від сутності зазначених у ступеневому сутнісному видовому поділі юридичної відповідальності правовідносин один із перерахованих видів юридичної відповідальності за порушення норм процесуальної, податкової, земельної, лісової чи іншої регулятивної галузі права, що складатиме сутність відповідного макроправопорушення або мініправопорушення (адміністративного, дисциплінарного, де-факто майново-договірного, де-юре майново-договірного).

Особливо треба обґрунтувати відсутність конституційних правопорушень. Порушення правовим актом, рішенням чи діянням суб'єкта владних повноважень певної норми хоча б підзаконного акта, а значить, і поточного закону та, у підсумку, Конституційного кодексу України, залежно від ступеня заподіяної шкоди та порушених цим самим правопорушень утворює склад макроправопорушення або адміністративного, дисциплінарного, де-факто майново-договірного чи де-юре майново-договірного правопорушення. У той же час має бути відновлювальна чи супутня конституційна відповідальність у вигляді відповідно відновлення правового статусу потерпілого (його прав, свобод, інтересів та обов'язків), порушених правовим актом, рішенням чи діянням суб'єкта владних повноважень, а також притягнення винного до відповідного виду карально-виховної юридичної відповідальності та до усунення інших причин та умов, що сприяють вчиненню цього та інших порушень норм підзаконних актів, поточних законів та Конституційного кодексу України.

Характеризуючи стисло кожний із запропонованих періодів та етапів розвитку криміналістики, Ю. Д. Ткач звертає увагу на те, що точну дату початку **першого періоду** встановити дуже важко, оскільки накопичення криміналістичних знань розпочалося здавна і єдиного підходу у вчених із цього приводу й досі немає. Зокрема, В. С. Кузьмічев і Г. І. Прокопенко пропонують розпочинати відлік розвитку криміналістики з 1792-1750 рр. до н. е., коли Законами Вавилонського царя Хамурапі передбачалося використання документів як засобів доказування [34, с. 39], а Р. С. Белкін – значно пізніше – з XV-XVI ст. нового часу, коли з'явилися перші згадування у судових архівах про огляд документів і дослідження почерків при розгляді справ про спадщину і спірних угод купівлі-продажу [4, с. 476] та ін.

Не можна достатньо точно висловитися і з приводу дати завершення першого періоду, коли В. Д. Спасович, читаючи 27 вересня 1860 р. лекцію з теорії судово-кримінальних доказів у залі Імператорського Санкт-Петербурзького університету, підкреслює, що саме німецька криміналістика допомогла створити теорію непрямих доказів [43, с. 21]. Звідси складається уявлення про те, що власне криміналістика як наука вже існувала на той час, хоча загально визнаним батьком криміналістики вважається Ганс Грос, який у 1898 р. у назві та передмові до третього німецького видання посібника «Руководство для судебных следователей как система криминалистики» використав термін «криміналістика» і дійшов висновку про те, що цим посібником створена нова наука, яку слід назвати саме криміналістикою і дати їй перше визначення: «как учения о реальностях уголовного права» [13, с. VIII, XI]. Тут у найбільш загальних рисах визначалося й місце криміналістики поміж наук кримінального блоку [13, с. VII-XIV].

У передмові ж до четвертого видання Ганс Грос підкреслив, що, окрім найменування і визначення поняття, нова наука потребує і своєї системно-структурної будови. Існуючий поділ роботи на загальну та особливу частини, що був запозичений від системи кримінального права і кримінального процесу, з яких і вийшла криміналістика, не може бути сприйнятий новітньою наукою. Тому в перспективі криміналістика, на думку Ганса Гроса, має поділитися також на дві, але принципово інші частини: «Теоретическое учение о проявлениях преступлений» і «Практическое руководство для производства следствий» [13, с. XVII].

Хто і коли саме створив криміналістику ще не є однозначно вирішеним питанням. Варто перевірити оригінал першого видання вказаної лекції В. Д. Спасовича 1861 р., титул якого поміщено на с. 1 [43], щоб пересвідчитися в тому, що він дійсно містить такого роду висловлення власне з приводу криміналістики, і ці положення не є некоректною спробою новітніх видавців представити бажане за дійсне. Коли ж такого роду відомості про існування терміна і власне криміналістики як новітньої науки станом на 27.09.1860 р. підтвердяться, то це стане лише приводом для подальших досліджень: лекція В. Д. Спасовича лише побіжно стосується цієї проблеми й остаточних відповідей не дає.

На початку **першого етапу другого періоду** розвитку криміналістики, у 1900-1903 рр., виникла й перша дискусія, протягом якої, насамперед, вирішувалося питання, чи має криміналістика право на існування. І зрозуміло, що опоненти об'єдналися у дві основні групи. Більшість авторів (Б. Зілер [13, с. IV], І. І. Ган [11], Л. Дудкін [13, с. IV], Ф. Ліст [5, с. 152-178], Е. Лозінг [11, с. 4], А. Люблінський [37, с. 114-124] та ін.) підтримали Ганса Гроса і навіть стали пропонувати свої варіанти визначення поняття і міжнаукового статусу криміналістики та розв'язання деяких інших теоретичних проблем молодой науки. Водночас Л. С. Белокріц-Котляревський [5], К. Штос [37, с. 122] і деякі інші автори категорично не визнавали криміналістики.

Проте довгий час не було однастайності й у прихильників криміналістики. Наприклад, С. О. Голунський [12], С. М. Трегубов [54], М. І. Якімов [61] і деякі інші вітчизняні автори не одразу сприйняли запропонований Гансом Гросом термін. Суперечки з цього приводу остаточно завершилися у нас на користь назви «криміналістика» лише десь через 40 років, коли у 1935-1936 рр. вийшов перший вітчизняний підручник із такою назвою [33]. Цей підручник був двотомним, готувався колективом авторів, презентував, як виявилось пізніше, надто перспективну триелементну систему (частина 1 «Уголовная техника»; частина 2 «Уголовная тактика»; частина 3 «Методики расследования отдельных видов преступлений») [31] і містив найбільш правильне для того часу визначення криміналістики як «науки о расследовании преступлений» [31, с. 6]. Остання сприйняла загальні риси одного з перших уточнених визначень криміналістики Е. Лозінгом [11, с. 4].

Здавалося, що все це створювало необхідні умови для багаторічного успішного розвитку криміналістики, але, на жаль, наступний **другий етап другого періоду молоді науки**, який розпочався невдовзі, містив низку надто небезпечних тенденцій, зокрема:

1. Повернення до старої двоелементної системи у вигляді загальної та особливої частини, що М. Б. Шавер обгрунтував уже в 1938 р. у статті «Предмет и метод советской криминалистики» [55, с. 82] та у першій вітчизняній кандидатській дисертації з проблем криміналістики «Предмет и метод советской криминалистики и применение ее к расследованию отдельных видов преступлений» [56, с. 14], і пізніше впровадив у підручнику криміналістики 1940 р. видання [57], яке до середини 50-х рр. витримало декілька видань.

2. Передача тактики і методики кримінальному процесу, чого необгрунтовано домогся М. С. Строгович у 1942 р. у процесі дискусії на засіданні кафедри судового права Військово-юридичної академії [44, с. 6, 11].

3. Розчленування криміналістики, ініційоване ще на початку 50-х рр. П. І. Тарасовим-Радіоновим, на думку якого в криміналістиці є слідча та експертна частини [45, с. 10-13], розвинуте у 1959 р. М. М. Видрею і М. Н. Любарським, які пропонували розділити криміналістику на науку про слідство і судову техніку [10, с. 34-36]; і продовжене у 1960 р. О. Р. Шляховим, який вважав, що криміналістику варто поділити на слідчу техніку і криміналістичну експертизу [59, с. 6].

4. Вихід у 50-60-х рр. низки підручників, які не мали у своїй структурі чіткого розподілу на частини, що повертало криміналістику до першого етапу другого періоду її розвитку, коли саме така система цієї науки була традиційною.

На щастя, у процесі дискусій на двох засіданнях Ради ВНДІ Прокуратури СРСР у 1952 р. та 1955 р. і на науковій конференції у цьому ж році в Харківському юридичному інституті три перші негативні тенденції були в основному подолані.

Погляди вітчизняних авторів на систему криміналістики розділилися. Більшість авторів – О. М. Васильєв, С. О. Голунський, Л. Н. Гусєв, С. П. Мітричев, М. С. Строгович та ін. – відстоювали триелементну; О. І. Вінберг – чотириелементну; а А. А. Піонтковський, Л. І. Ураков, М. Б. Шавер та ін. – продовжували відстоювати стару двоелементну систему [50, с. 34].

Найбільшою підтримкою в цей час користувалися визначення поняття криміналістики, сформульовані А. І. Вінбергом [7, с. 4], С. П. Мітричевим, яке пізніше було наведено в його докторській дисертації «Основные теоретические вопросы советской криминалистики» [38, с. 8], та О. М. Васильєвим [6, с. 12-13]. Ці дефініції хоча і були значним кроком уперед порівняно з визначеннями поняття криміналістики першого етапу цього періоду, але все ж таки залишалися на рівні формування первісних уявлень про цю теоретичну категорію, оскільки відображали лише пошук поняттеутворювальних ознак і конструкції поняття молоді юридичної науки.

Характерними рисами **першого етапу третього періоду розвитку криміналістики** виявилось включення Р. С. Белкіним та Ю. І. Краснобаєвим у 1967 р. у поняття цієї науки вказівки на вивчення певних закономірностей роботи з доказами [3, с. 92], перелік яких у 1968 р. Р. С. Белкін уточнив і в процесі проведеної у 60-70-х рр. серії наукових конференцій: зокрема в Харкові у 1969 р., у Свердловську у 1970 р., у Москві в 1970 р. та у Мінську в 1973 р. [50, с. 35].

Цим самим було створено умови для переходу на чотириелементну систему криміналістики і для початку формування в основному визначенні її поняття, системно-структурної будови і наукового статусу.

Саме протягом цього етапу розвитку криміналістики позначився стійкий ріст варіантів визначення поняття цієї науки. Хоча найбільшою підтримкою все ж таки користувалися визначення поняття криміналістики Р. С. Белкіним, О. М. Васильєвим, В. Я. Колдіним, І. П. Криловим, С. П. Мітричевим, І. Ф. Пантелеєвим та ін. [50, с. 35], до 90-х років

минулого століття вже нараховувалося біля ста тридцяти дефініцій криміналістики [21, с. 160, 780-809].

У цей час поняття криміналістики стало предметом дослідження спеціальних кандидатських дисертацій Р. Г. Домбровського [14] і Ю. І. Краснобаєва [29], разом із системно-структурною будовою цієї юридичної науки чи окремо було досліджено в низці докторських дисертацій та в інших фундаментальних роботах, у т. ч. у постійно зростаючій кількості підручників і навчальних посібників.

Незважаючи на це, головні теоретичні категорії криміналістики – її поняття, системно-структурна будова і науковий статус – залишилися на рівні накопичення матеріалу для їх визначення в основному, оскільки протягом цього часу так і не з'явилося жодної дефініції криміналістики, яка б містила всі об'єктивно необхідні поняттєутворювальні ознаки цієї науки.

Тому суттєвим треба вважати появу з 90-х років минулого століття низки робіт О. А. Кириченка та його учнів [17; 18; 19; 20; 21; 22; 23; 24 та ін.], у яких уже ставилося завдання піддати усесторонньому аналізу існуючі визначення поняття і варіанти системно-структурної будови криміналістики з точки зору більш точного узгодження між собою головних теоретичних категорій і відображення ними природних завдань цієї науки. Поетапне вирішення вказаних проблем зробило актуальним розширення завдань криміналістики до протидії всім правопорушенням, у зв'язку з чим було поставлено питання про поетапне формування спочатку першої, а після її прийняття – і другої концепції поняття, системно-структурної будови і змістовно-тематичного наповнення цієї науки, які саме й характеризували сутність відповідно другого і третього етапів третього періоду розвитку вітчизняної криміналістики.

На жаль, указані підходи О. А. Кириченка залишилися поза увагою криміналістів, проте деякі з авторів – І. О. Возгрін [9, с. 51], Г. О. Зорін [15, с. 12, 16], О. Р. Росінська [43, с. 7, 8], В. Г. Тихіня [47], В. Ю. Шепітько [58, с. 7], М. Г. Шурухнов [60, с. 12] та ін. – усе ж таки торкалися цих проблем, які підтримували поширення завдань на інші стадії протидії макроправопорушенням, наприклад, на судовий розгляд антикримінальних справ, або на інші, окрім антикримінального, види судочинства, зокрема адміністративне, де-факто майново-договірне і де-юре майново-договірне тощо. Найбільш ґрунтовний розвиток указаних підходів О. А. Кириченка проявився у кандидатській дисертації Ю. Д. Ткача «Поняття і системно-структурна будова криміналістики», яка була захищена у 2004 р. [50], у наступній монографії [51] та інших роботах цього автора [23; 48; 49 та ін.].

Питання 2. Сутність першої і другої концепцій поняття криміналістики та ординстики

Провівши порівняльне дослідження **близько 200 існуючих варіантів визначення поняття криміналістики**, Ю. Д. Ткач дійшов висновку, що у дефініції цієї науки в контексті завдань протидії макроправопорушенням мають бути відображені такі поняттєутворювальні ознаки, як природа криміналістики, стадії і засоби протидії макроправопорушенням, закономірності та етапи роботи з джерелами відомостей і сутність останніх [50, с. 45-95, 220-251; 51, с. 71 та ін.]. Сутність і різновиди антикримінальних відомостей, її особистісних і речових джерел, сутність, послідовність та інші закономірності роботи з кожним із цих джерел, сутність, різновиди і співвідношення де-факто і де-юре процесуальних і парaproцесуальних дій та ординстичних заходів чи їх комбінацій детально розглядаються окремо в контексті основ роботи з особистісними й речовими джерелами антикримінальних відомостей (див. лекція 5, питання 4, 5).

Традиційно ця поняттеутворювальна ознака у дефініції криміналістики мала вигляд тих чи інших закономірностей (фактично ж – послідовність (етапи) роботи із так званими «доказами» (а не з їх джерелами) чи іноді – з «інформацією», що було краще з точки зору більш правильного орієнтуру на зв'язок криміналістики не тільки з доказами, а й з іншими різновидами антикримінальних відомостей. Проте і цей варіант виглядав необґрунтованим, оскільки і тут йшлося про послідовність роботи з інформацією, а не її джерелами. І лише на початку розробки поняття криміналістичної науки мали місце вказівки на певну послідовність (етапи) роботи з речовими доказами, документами чи слідами, що також не було точним і не відображало основного поділу джерел антикримінальних відомостей на особистісні й речові, а також достатньо точної послідовності (повного переліку етапів) роботи з кожним із них. Можливість же відображення у понятті криміналістики останньої з поняттеутворювальних ознак (сутності, послідовності та інших закономірностей роботи), за надто широкого фактичного переліку етапів та елементів роботи як із особистісними, так і з речовими джерелами [36, с. 190-191 та ін.], виглядає достатньо проблематичною.

Більш правильно в цьому аспекті обмежитися текстом «на основі пізнання сутності, послідовності та інших закономірностей роботи із особистісними й речовими джерелами антикримінальних відомостей», оскільки сутність і різновиди таких відомостей та її джерел, а також сутність, послідовність та інші закономірності роботи з цими джерелами складає зміст полінаукового процедурного напрямку «Теорологія антиделіктних відомостей» [24, с. 16 та ін.], значущість чого для криміналістики розкривається у відповідній лекції (див. лекція 5, питання 1) і запропонованим текстом, який акцентує увагу лише на тому, що криміналістична наука розробляє складові частини методики протидії правопорушенням на основі сутності, послідовності та інших закономірностей роботи з особистісними й речовими джерелами. Розробка власне такого роду засобів протидії всім правопорушенням є основною поняттеутворювальною ознакою цієї науки, що розмежовує її зі спорідненою методичною юридичною наукою «Ордистика» (традиційна теорія ОРД) та з іншими антиделіктними юридичними науками (див. питання 4), поряд із чим набувають також значущості й інші поняттеутворювальні ознаки – природа криміналістики і стадії протидії правопорушенням, до яких має бути причетною ця наука. Тому з'ясуванню сутності криміналістики буде сприяти більш детальний розгляд саме вказаних її поняттеутворювальних ознак, що варто розпочати в контексті першої концепції поняття і системи цієї науки.

Природу криміналістики доцільніше встановлювати на підставі новітніх класифікаційних поділів юридичних наук, що більш детально розглядаються в контексті четвертого питання цієї лекції, коли визначався науковий статус криміналістичної науки, її зв'язків з іншими юридичними науками (див. питання 4). Із цих класифікацій видно, що природа криміналістики та ордистики тут визначається за другою концепцією, тобто щодо протидії всім правопорушенням. Ці науки відповідно до першого класифікаційного поділу в контексті групових завдань юридичних наук входять до групи методичних юридичних наук і мають розробити складові частини методики протидії правопорушенням: криміналістика – гласної, ордистика – негласної.

Обидві названі методичні юридичні науки разом із теорологічними юридичними науками входять до групи умовно неправових юридичних наук, оскільки їх завдання складає розробка не кодексів (кодифікованого правового акта), а вирішення інших, окрім суто правових, проблем юриспруденції: теорологічні юридичні науки – теорологічні основи, а методичні юридичні науки – складові частини гласної і негласної методики протидії правопорушенням.

Саме остання з обставин зумовлює знаходження криміналістики та ордистики разом із базисноантиделіктними і процедурними юридичними науками й поміж антиделіктних

юридичних наук, оскільки кожна з цих наук має розробити свої засоби протидії правопорушенням.

Таким чином, **криміналістика та ордістика за природою є методичними, неправовими та антиделіктними юридичними науками.**

Єдиною для криміналістики та ордістики є й така поняттєутворювальна ознака, як стадії протидії макроправопорушенням, які можуть бути виведені шляхом відповідного логічного аналізу цього процесу в контексті протидії макроправопорушенням. Так, протидії певному макроправопорушенню починаються з його виявлення. Далеко не про кожне макроправопорушення стає відомо антиделіктним органам, і частина скоєних такого роду діянь так і залишиться латентною. Деякі виявлені макроправопорушення можуть ще тривати, і такого роду діяння ще треба буде правильно припинити. Лише в частині макроправопорушень, що виявлені й припинені, може бути відомо, хто саме їх скоїв, і тому виникає необхідність у встановленні цієї особи, що характеризує вже таку стадію протидії макроправопорушенням, як їх розкриття.

Після розкриття макроправопорушенням треба довести й усі інші обставини, що входять до базисного (ст. 91 «Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні» КПК України) або спеціального предмета доказування, а саме за: п. 1 та ін. ч. 4 ст. 47 «Обов'язки захисника»; ч. 2 ст. 65 «Свідок»; п. 3 ч. 1 ст. 77 «Підстави для відводу прокурора, слідчого»; ч. 2 ст. 78 «Підстави для відводу захисника, представника»; ч. 1 ст. 138 «Поважні причини неприбуття особи на виклик»; п. 1 ч. 2 ст. 153 «Продовження строку тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом»; ч. 2 ст. 158 «Продовження строку відсторонення від посади та його скасування»; п. 4 ч. 1 ст. 190 «Ухвала про дозвіл на затримання з метою приводу»; ч. 1 ст. 194 «Застосування запобіжного заходу»; ч. 1 ст. 196 «Ухвала про застосування запобіжних заходів»; ч. 4 ст. 333 «Застосування заходів забезпечення кримінального провадження та проведення слідчих (розшукових) дій під час судового провадження»; ч. 4 ст. 365 «Останнє слово обвинуваченого»; ч. 4 ст. 459 «Підстави для здійснення кримінального провадження за нововиявленими обставинами»; ч. 4 ст. 573 «Направлення запиту про видачу особи (екстрадицію)» та ін., особливо ч. 1 ст. 509 «Психіатрична експертиза» тощо КПК України.

Таким чином, треба виділяти: 1. **Базисний предмет доказування.** 2. **Спеціальний предмет доказування** (особливості доказування за певними категоріями справ). 3. **Частковий предмет доказування** (особливості доказування за певним злочином) предмета доказування, і це вже характеризує досудове розслідування макроправопорушення, яке на сьогодні охоплює й спрощене та інші особливі порядки кримінального провадження на цій стадії.

Чинне антикримінальне судочинство (ч. 1 ст. 284 «Закриття кримінального провадження» та ін. КПК України) передбачає можливість припинення слідчим чи прокурором антикримінальної справи з нереабілітаційних обставин, що дорівнює судовому засудженню особи і суперечить ч. 1 ст. 62 Конституції України про визнання особи винним у скоєнні власне злочину не інакше, як лише на основі обвинувачувального вироку суду. Оскільки ж практика остаточного слідчого (прокурорського) вирішення антикримінальної справи із нереабілітаційних обставин можлива лише за згоди самої засудженої особи, торкається тільки очевидних і належним чином доведених злочинів і може заощадити судові витрати із вирішення такого роду антикримінальних справ, то цей підхід варто визнати обґрунтованим, розглядати як один із випадків делегування судових повноважень досудовим (слідчим) антиделіктним органам. У такому ж разі треба відповідним чином удосконалити вказану конституційну гарантію прав і свобод особи, передбачивши, що ніхто не може бути визнаний винним у скоєнні власне злочину не інакше, як на основі лише обвинувачувального вироку суду чи передбаченим законом рішенням слідчого або прокурора. Тоді й досудове розслідування макроправопорушення

як стадія протидії такого роду діянням має включати і можливість остаточного слідчого (прокурорського) вирішення антикримінальної справи.

Але ця ситуація повинна бути все ж таки винятком із загального правила, згідно з яким після завершення досудового розслідування макроправопорушенням антикримінальна справа направляється до суду, що означає початок такої стадії протидії макроправопорушенням, як судовий розгляд чи перегляд антикримінальної справи. Ця стадія також має розглядатися більш широко і не тільки може охоплювати вказане слідче (прокурорське) вирішення справи, а, окрім традиційної першої судової інстанції, й другу інстанцію, зокрема апеляційну й касаційну, перегляд справи за нововиявленими обставинами та розгляд антикримінальної справи у Верховному Суді України, яких, зрозуміло, може за певною антикримінальною справою і не бути. Проте не передбачати вказані стадії судового розгляду антикримінальної справи було б неправильним.

Позасудове й судове вирішення антикримінальної справи завершується прийняттям відповідного рішення: постанови дізнавача, слідчого чи прокурора про закриття провадження у справі, обвинувачувального чи виправдувального вироку або, за достатньо обґрунтованою позицією О. С. Тунтули, – й нейтрального вироку (щодо причетного) [52, с. 88] першої інстанції, постанови судді чи ухвали суду цієї інстанції про направлення неосудної або обмежено осудної особи на примусове лікування чи про застосування щодо суспільно небезпечної особи, яка не досягла 11-річного віку або досягла цього віку, але не досягла віку кримінальної відповідальності за цей паразлочин, примусових заходів виховного характеру – ухвали суду другої інстанції і т. п. Виконання остаточного слідчого чи судового рішення в антикримінальній справі має презентувати наступну стадію протидії макроправопорушенням.

Із виконанням слідчого і тим більше судового рішення у вигляді позбавлення волі протидія завершується далеко не зі всіма макроправопорушеннями. За певними категоріями макроправопорушень у звільненого з місць позбавлення волі може ще тривати строк судимості. А це означає, що певні негативні наслідки для такої особи ще можуть мати місце. Тому протидія цьому макроправопорушенню фактично не завершується і проводиться у формі так званого «адміністративного нагляду» чи шляхом впровадження інших форм профілактичної роботи із засудженим. Після закінчення ж цієї стадії фактично закінчується і протидія певному злочину. Тому згадування про судимість особи після її зняття чи погашення фактично утворює склад макроправопорушення: для службової особи – перевищення влади чи зловживання службовими повноваженнями, тоді як для фізичної особи в такому випадку це буде квазіпаразлочин, і треба ще передбачити в КК України певний склад, щоб протидія цьому за суттю суспільно небезпечному діянню фактично мала місце. Адже довічним на сьогодні є лише одне покарання – довічне ув'язнення, а можливі й інші – смертна кара, хімічна кастрація тощо (див. питання 1). І ніхто не має права перетворювати й інші кримінальні покарання в довічні.

Робота не тільки на цій стадії, але й на всіх попередніх може розглядатися в контексті попередження злочинів та інших макроправопорушень, хоча дії з попередження такого роду діянь можуть проводитися й окремо, тобто у вигляді цілеспрямованих заходів, які за логікою мають здійснюватися до скоєння макроправопорушення і вже як виняток після його вчинення протягом проведення всіх розглянутих стадій протидії макроправопорушенням.

Таким чином, **стадіями протидії макроправопорушенням** фактично є такі: 1. Виявлення латентних макроправопорушень. 2. Припинення макроправопорушень, що тривають. 3. Розкриття макроправопорушень. 4. Досудове розслідування макроправопорушень. 5. Судовий розгляд і перегляд (перша інстанція, апеляційна, касаційна, перегляд справи за нововиявленими обставинами та у Верховному Суді України) чи слідче вирішення антикримінальної справи. 6. Виконання остаточного слідчого рішення

(постанова дізнавача, слідчого, прокурора) чи судового рішення (обвинувачувальний, виправдувальний і нейтральний вирок, постанова судді або ухвала суду про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру чи про закриття провадження у справі). 7. Проведення профілактичної роботи із засудженим до зняття чи погашення судимості. 8. Здійснення інших заходів із попередження злочинів та інших макроправопорушень [24; 50, с. 59; 51, с. 43 та ін.).

На кожній із названих стадій протидії злочинам криміналістика та ордістика мають розробляти свої засоби ведення цієї протидії, і може змінюватися лише характер та обсяг криміналістичної чи ордістичної «участі». Наприклад, на, здавалося б, традиційно ордістичній стадії – «розкриття злочину» – є чимало завдань для криміналістики [16; 41 та ін.], а ордістичне супроводження типово гласної стадії протидії злочинам – «судового розгляду антикримінальних справ», особливо щодо організованих злочинів (інші організовані різновиди макроправопорушень представити важко, за винятком втягнення у цю діяльність малолітніх і неосудних, обмежено осудних осіб, коли зі сторони останніх у наявності будуть паразлочини), останніми роками набуває особливої значущості й зараз уже не може викликати сумніву [50, с. 53; 51, с. 43 та ін.].

Принципова різниця між криміналістикою та ордістикою полягає в характері тих складових частин методики протидії злочинам, які має розробити кожна з цих наук. Правильному розумінню цього питання слугує розроблена Ю. О. Ланцедовою концепція сутності, послідовності та інших закономірностей роботи з особистісними й речовими джерелами антикримінальних відомостей [36, с. 190-191; див. також лекцію 5, питання 4], а також дві розроблені О. С. Тунтулою концепції: а) ступеневого сутнісно-видового поділу практичних дій в антикримінальному судочинстві [52, с. 47; див. також лекцію 5, питання 5]; б) із розмежування криміналістичної (процесуальної, парапроцесуальної) та ордістичної діяльності [52, с. 47; див. також лекцію 5, питання 4]. Сутність указаних концепцій детально розкривається окремо. Але зараз виникає потреба викласти лише результат цих взаємопов'язаних концепцій, без чого не можна в повному обсязі розуміти, у чому власне полягає відмінність криміналістичної та ордістичної діяльності та відповідної поняттеутворювальної ознаки криміналістики та ордістики.

Один з останніх варіантів Ю. О. Ланцедової концепції сутності, послідовності та інших закономірностей міждисциплінарної (процесуальної, парапроцесуальної, ордістичної) роботи з особистісними й речовими джерелами антикримінальних відомостей викладено окремо (див. лекцію 5, питання 4) і при визначенні поняття криміналістики та ордістики має відобразитися як поняттеутворювальна ознака в стислому вигляді «на основі пізнання сутності та закономірностей роботи з особистісними й речовими джерелами антикримінальних відомостей».

Доцільно також акцентувати увагу на тому, що, по-перше, ця послідовність стосується лише дій із отримання антикримінальних відомостей (третій етап), у той час як антикримінальне судочинство складається ще й із дій щодо забезпечення дотримання процедури цього судочинства. По-друге, у цій послідовності вказані й такі важливі для характеристики криміналістичної та ордістичної діяльності категорії, як: а) пошукові дії, тобто дії, спрямовані на встановлення поміж існуючого розмаїття людей і матеріальних об'єктів тих із них, які можуть стати відповідно особистісним чи речовим джерелом антикримінальних відомостей; б) розшукові дії, тобто дії, спрямовані на встановлення місцезнаходження особистісного чи речового джерела антикримінальних відомостей із відомими індивідуальними ознаками; в) забезпечувальні дії, що складаються із взаємопов'язаного версіювання, планування та організації роботи з такого роду джерелами зокрема та антикримінальному судочинства взагалі, коли в контексті організації такої роботи мають проводитися і дії з матеріально-технічного та іншого забезпечення; г) оцінювальні дії; д) використовувальні дії; е) документувальні дії. Зрозуміло, що всі ці дії складають основу як криміналістичної (процесуальної,

парапроцесуальної), так й ординічної діяльності, подальше розмежування якої більш правильно провести з урахуванням уже концепції О. С. Тунтули з міждисциплінарного [криміналістичного (процесуального, парапроцесуального), ординічного] ступеневого сутнісно-видового поділу практичних дій в антикримінальному судочинстві, яка також викладається окремо (див. лекція 5, питання 5) і як поняттєутворювальна ознака поняття криміналістики та ординістики теж викладається в найзагальнішому вигляді з акцентом уваги на існуванні лише де-факто і де-юре процесуальних і парапроцесуальних дій та негласних заходів або їх комбінації у частині розробки цими методичними науками другої складової частини відповідно гласної і негласної методики протидії злочинам та інших різновидам макроправопорушень або за другою концепцією – кожному із видів усіх правопорушень.

Розвитком підходу О. А. Кириченка і пізніше Ю. Д. Ткача із розмежування криміналістичної та ординічної діяльності є концепція О. С. Тунтули з приводу більш чіткого **розмежування криміналістичної (процесуальної, парапроцесуальної) та ординічної діяльності** як системи пошукових, розшукових, отримувальних (у т. ч. розвідувальних з отримання відомостей, що є таємницею слідства чи діяльності; контррозвідувальних: із забезпечення цієї таємниці) чи дотримувальних (із додержання процедури судочинства чи діяльності) та забезпечувальних, оцінювальних, використовувальних і документувальних відповідно гласних дій (прийомів) і ординістичних заходів (прийомів) [52, с. 47, 89].

Підбиваючи підсумки викладеного, можна дійти висновку про те, що **криміналістика** має розробити такі **складові частини методики протидії злочинами та іншим макроправопорушенням**, як:

1. Гласні технічні засоби та загальні правила поведіння з ними.
2. Тактичні прийоми проведення окремих де-факто і де-юре парапроцесуальних дій чи їх комбінацій.
3. Гласні методичні рекомендації з виявлення, припинення, розкриття і досудового розслідування макроправопорушень, слідчого вирішення антикримінальної справи чи судового її розгляду або перегляду, виконання слідчого або судового рішення у справі, проведення роботи із засудженим до зняття чи погашення судимості та із здійснення інших заходів щодо попередження злочинів та інших макроправопорушень [50, с. 64; 51, с. 50-51].

Для порівняння завдання **ординістики** полягає в розробці таких **складових частин методики протидії злочинами та іншим макроправопорушенням**:

1. Негласні технічні засоби й загальні правила поведіння з ними.
2. Тактичні прийоми проведення окремих де-факто і де-юре негласних заходів чи їх комбінацій.
3. Негласні методичні рекомендації з проведення кожної зі стадій протидії злочинам та іншим макроправопорушенням¹.

На деякі аспекти розмаїття і широти практичних дій у роботі з особистісними й речовими джерелами вказували й окремі інші автори, коли, наприклад, Г. О. Зорін підкреслював, що «предметом криміналістики становляться закономірності и парадокси: совершения и сокрытия преступлений; предварительного расследования; экспертного исследования вещественных доказательств; судебного разбирательства; обвинения и защиты по уголовным делам; создания методов раскрытия и расследования преступлений» [15, с. 16].

---

¹ Кожна з антиделіктних юридичних наук має розробити свої засоби протидії макроправопорушенням, зокрема, завданням процедурних юридичних наук є розробка правової регламентації застосування наведених криміналістичних та ординістичних засобів протидії такого роду діянням. Базисноантиделіктні ж юридичні науки мають розробити правовий базис для ведення цієї протидії, тобто визначити ознаки правопорушень, принципи притягнення до відповідальності і звільнення від нього тощо (див. питання 4).

Але вказаний підхід не відрізняється досконалістю і більш правильно криміналістику та ордиристику чітко розмежувати, поклавши на першу з юридичних наук завдання із розробки тактики проведення всіх без винятку де-факто і де-юре дій як процесуальних, так і парапроцесуальних (гласних позапроцесуальних), тоді як друга з наук має розробляти тактику проведення де-факто і де-юре заходів, але виключно лише негласних заходів. Варто підкреслити і те, що немає гласних і негласних тактичних прийомів, оскільки останні – це спосіб найбільш якісного, раціонального та ефективного проведення певної дії чи заходу або їх комбінації, які власне і поділяються на гласні і негласні.

Результати аналізу існуючих дефініцій криміналістики дають підстави стверджувати про наявність у них надто різноманітного представлення кількісного й термінологічного складу та змісту стадій і складових частин методики протидії макроправопорушенням. Переважна більшість учених (Є. І. Зуєв, А. В. Іщенко, В. Я. Колдін, І. П. Крилов, В. К. Лисиченко, С. П. Мітринцев, В. І. Попов, М. І. Порубов, П. І. Тарасов-Радіонов, М. В. Терзієв, В. Г. Тихіня, М. П. Яблоков та ін. [48]) вважає за необхідне відобразити в понятті криміналістики такі стадії протидії макроправопорушенням, як попередження, розкриття і розслідування власне злочинів. Інші автори в цьому відношенні дотримуються іншого переліку стадій, який також, як правило, обмежується трьома-чотирма стадіями, і в жодному з визначень поняття криміналістики, за винятком дефініцій, запропонованих О. А. Кириченком та Ю. Д. Ткачем, не міститься всього вказаного переліку стадій [48].

Ще більша варіантність спостерігається із засобами протидії макроправопорушенням. Р. С. Белкін частіше за все відображав у понятті криміналістики «средства и методы судебного исследования и предотвращения преступлений», що було сприйнято Т. В. Авер'яною, О. О. Закатовим, І. О. Возгріним, Ю. Г. Коруховим, В. Г. Лукашевичем, Є. І. Макаренком, М. І. Порубовим, О. Р. Російською, М. В. Салтевським, Т. О. Седовою, А. М. Титовим, А. Г. Філіпповим, В. Ю. Шепітьком та ін. [48].

І. В. Гора, В. П. Колмаков, Г. А. Матусовський, В. О. Образцов та ін. у цьому відношенні вказували лише на «средства, приемы и методы»; Н. С. Алексєєв – на «технику, тактику и методику»; А. В. Дулов – «методы, средства, приемы и рекомендации»; Є. І. Зуєв – «технические средства, тактические приемы и методические рекомендации»; А. В. Іщенко – «технично-криміналістические методы, приемы и способы», О. Н. Колесниченко, І. П. Крилов та ін. – «технические средства, тактические приемы и методы»; С. В. Лаврухін – «методологические теории, научно-технические средства, приемы и методы»; В. Г. Танасевич, М. П. Яблоков та ін. – «средства и методы»; М. Г. Шурухнов – «средства, приемы, рекомендации»; О. О. Ейсман – «технические средства, тактические приемы и методика»; А. А. Ексархопуло – «специальные средства, приемы и методы» тощо [48].

Вказані та інші запропоновані в літературі варіанти аналізованих поняттеутворювальних ознак значно відрізнялися від викладеної вище позиції О. А. Кириченка, Ю. Д. Ткача та О. С. Тунтули, особливо у частині відображення гласності криміналістичних засобів протидії макроправопорушенням і розмежуванні на цій основі двох споріднених методичних юридичних наук – криміналістики та ордиристики. Проте й сам перелік складових частин методики протидії макроправопорушенням (засобів протидії макроправопорушенням), що був запропонований спочатку О. А. Кириченком, а пізніше й Ю. Д. Ткачем, має суттєві відмінності. Вони полягають у тісному взаємозв'язку цього переліку із системно-структурною будовою як криміналістики, так і ордиристики (див. питання 3), коли технічні засоби та загальні прийоми їх застосування має розробити друга частина цих наук «Техніка», тактичні прийоми проведення окремих процесуальних чи позапроцесуальних дій або негласних заходів чи їх комбінацій – третя частина «Тактика», і, нарешті, методичні рекомендації з проведення кожної із стадій протидії

окремим видам чи групам макроправопорушень або ведення такої протидії за особливих обставин – четверта частина «Методика» [50, с. 68; 51, с. 50-51 та ін.].

Таким чином, коли сутність усіх поняттеутворювальних ознак дефініцій криміналістики та ордистики з'ясовано, доцільно запропонувати вже й визначення поняття вказаних юридичних наук за їх першою концепцією, де більш-менш розгорнутий виклад повинні отримати природа цих наук, а також сутність стадій і складових частин методики протидії макроправопорушенням. Причому стислий виклад при визначенні поняття криміналістики та ордистики і стадій протидії макроправопорушенням через їх тотожність для обох вказаних наук теж доцільний, особливо у межах навчальних видань, де ця поняттеутворювальна ознака поряд з іншими має бути детально розглянута. Тоді це будуть уже стислі дефініції криміналістики та ордистики, в яких не можна уникнути необхідної деталізації² лише тих складових частин методики протидії макроправопорушенням, які має розробити кожна з цих юридичних наук. Наукову ж природу криміналістики та ордистики в розгорнутому і стислому визначенні їх поняття більш правильно, у зв'язку з її лаконічністю і, разом із тим, особливою важливістю, представляти все ж таки однаково.

З огляду на це, за розгорнутим визначенням поняття за першою концепцією, під криміналістикою треба розуміти методичну (неправову, антиделіктну) юридичну науку, яка покликана на основі пізнання сутності, послідовності й інших закономірностей роботи з особистісними й речовими джерелами антикримінальних відомостей розробити гласні технічні засоби та загальні правила поведіння з ними, тактичні прийоми проведення окремих де-факто і де-юре процесуальних та парапроцесуальних дій або їх комбінації, а також гласні методичні рекомендації із виявлення, припинення, розкриття і досудового розслідування макроправопорушень, судового розгляду або перегляду чи досудового вирішення антикримінальної справи, виконання судового та досудового рішення, проведення роботи зі звільненою особою до закінчення або погашення строку судимості та зі здійснення інших заходів із попередження макроправопорушень [24; 50, с. 94-95; 51, с. 72].

Для порівняння, ордистика, за цим же підходом, – методична (неправова, антиделіктна) юридична наука, яка покликана на основі пізнання сутності, послідовності й інших закономірностей роботи з особистісними й речовими джерелами антикримінальних відомостей розробити негласні технічні засоби та загальні правила поведіння з ними, тактичні прийоми проведення окремих негласних заходів або їх комбінації, а також негласні методичні рекомендації з виявлення, припинення, розкриття і досудового розслідування макроправопорушень, судового розгляду або перегляду чи досудового вирішення антикримінальної справи, виконання судового та досудового рішення, проведення роботи зі звільненою особою до закінчення або погашення строку судимості та зі здійснення інших заходів із попередження макроправопорушень.

У межах навчального курсу криміналістики та ордистики недоцільно викладати вказані розгорнуті визначення цих наук, оскільки їх методичні поняттеутворювальні ознаки (стадії і складові частини методики протидії макроправопорушенням) мають бути попередньо розглянуті в цьому ж курсі, а процедурні поняттеутворювальні ознаки цих наук (сутність і різновиди джерел антикримінальних відомостей, сутності, послідовності та інших закономірностей роботи з кожним із них) – у межах навчального курсу антикримінального та ордистичного судочинства і в окремій лекції цього криміналістичного чи ордистичного курсу в контексті методичних основ роботи з

² Але таку деталізацію більш правильно робити без видового поділу процесуальних та інших дій чи заходів, оскільки такий підхід значно ускладнить дефініції вказаних наук тими положеннями, що не мають у цьому відношенні безпосереднього сутнісно-понятійного навантаження.

особистісними й речовими джерелами антикримінальних відомостей (див. лекція 5, питання 4). Тому деталізація всіх цих ознак, за винятком сутності складових частин методики протидії макроправопорушенням, що мають розробити криміналістика та ордістика у дефініції вказаних методичних юридичних наук у межах їх навчального курсу, вже виглядає зайвою. Цей підхід виправданий лише у випадках окремого наукового дослідження вказаних питань: дисертаційного, монографічного тощо. Конкретизація сутності, послідовності та інших закономірностей роботи з особистісними й речовими джерелами в розгорнутому визначенні криміналістики та ордістики, як це пропонувалося раніше [50, с. 94-95; 51, с. 72 та ін.], є невиправданим і поза межами навчального курсу цих наук, оскільки ця поняттєутворювальна ознака має бути розроблена процедурними науками, а криміналістика й ордістика повинні застосувати загальну форму висвітлення цих положень у контексті вивчення цими науками відповідних закономірностей. Але ж останнє є основою для виконання свого основного завдання – розробки складових частин гласної і негласної методики протидії макроправопорушенням. З урахуванням викладеного, виникає необхідність сформулювати й стисле визначення **криміналістики та ордістики** за першою концепцією, яке, по суті, має повторювати загальну конструкцію будови таких дефініцій і може мати такий вигляд:

1. **Криміналістика є методичною (неправовою, антиделіктною) юридичною наукою, яка на основі пізнання сутності, послідовності та інших закономірностей роботи з особистісними й речовими джерелами антикримінальних відомостей розробляє гласні технічні засоби й загальні правила поведження з ними, тактичні прийоми проведення окремих де-факто і де-юре процесуальних і парaproцесуальних дій чи їх комбінацій, а також гласні методичні рекомендації з протидії макроправопорушенням.**

2. **Ордістика є методичною (неправовою, антиделіктною) юридичною наукою, яка на основі пізнання сутності, послідовності та інших закономірностей роботи з особистісними й речовими джерелами антикримінальних відомостей розробляє негласні технічні засоби й загальні правила поведження з ними, тактичні прийоми проведення окремих де-факто і де-юре негласних заходів чи їх комбінацій, а також негласні методичні рекомендації з протидії макроправопорушенням.**

Необхідність деталізації й у цьому спрощеному варіанті визначення поняття криміналістики та ордістики складових частин методики протидії макроправопорушенням, що мають розробити кожна з цих наук, зумовлена тим, що саме ця поняттєутворювальна ознака розмежовує криміналістику та ордістику, і тому увага до цієї ознаки в такому відношенні виглядає виправданою.

Що ж стосується **другої концепції визначення поняття вказаних юридичних наук**, то криміналістика має бути представлена як **методична (неправова, антиделіктна) юридична наука, що на основі пізнання сутності, послідовності та інших закономірностей роботи з особистісними й речовими джерелами антиделіктних відомостей розробляє гласні технічні засоби й загальні правила поведження з ними, тактичні прийоми проведення окремих де-факто і де-юре процесуальних і парaproцесуальних дій чи їх комбінацій, а також гласні методичні рекомендації з протидії правопорушенням.**

Аналогічно, **ордістика**, за цією ж концепцією, є **методичною (неправовою, антиделіктною) юридичною наукою, що на основі пізнання сутності, послідовності та інших закономірностей роботи з особистісними й речовими джерелами антиделіктних відомостей розробляє негласні технічні засоби й загальні правила поведження з ними, тактичні прийоми проведення окремих де-факто і де-юре негласних заходів чи їх комбінацій, а також негласні методичні рекомендації з протидії правопорушенням.**

Як бачимо, у цьому випадку запропоновані, по суті, стислі визначення поняття криміналістики та ординстики, що зумовлено тим, що за другою концепцією вказані методичні юридичні науки мають розробляти відповідні складові частини методики протидії як макроправопорушенням, перш за все злочинам чи паразлочинам, так і мініправопорушенням: адміністративним, дисциплінарним чи трудовим, де-факто майново-договірним або де-юре майново-договірним правопорушенням [24], сутність, перелік і термінологія стадій протидії кожному з яких, зрозуміло, різні і потребують окремого дослідження. Тому зараз можна обмежитися лише загальними вказівками на вказані поняттєутворювальні ознаки криміналістики та ординстики за їх другою концепцією, яку і впроваджувати в антиделіктну, освітянську й наукову юридичну практику доцільно лише тоді, коли стане загальноновизнаним і запропонований у цьому виданні варіант першої концепції поняття, системно-структурної будови, змістовно-тематичного наповнення, наукового статусу, дисциплінарних зв'язків і дидактичних основ указаних методичних юридичних наук. Адже перша концепція і так є достатньо суттєвим «проривом» криміналістичної та ординстичної науки і тому також потребує певного часу для апробації і поступового впровадження.

Водночас усі наведені визначення криміналістики та ординстики зумовлюють і відповідне вдосконалення системно-структурної будови та змістовно-тематичного наповнення цих наук, з яких зараз доцільно розглянути лише ті варіанти, що стосуються першої з наук і тільки за першою з її концепцій.

Аналогічні підходи мають існувати і щодо подальшого удосконалення системно-структурної будови ординстики, що в загальному плані також має поділятися на чотири частини: «Теорологія», «Техніка», «Тактика» і «Методика», конкретне змістовно-тематичне наповнення кожної з них потребує спеціального дисертаційного дослідження, пов'язане із викладом таємних положень і тому в цьому відкритому виданні розглядатися не може.

Питання 3. Системно-структурна будова і змістовно-тематичне наповнення базового спеціального курсу криміналістики

Приступивши з урахуванням дидактичних основ криміналістики (див. питання 4) до обґрунтування найбільш семантично точного і сучасного найменування кожної з частин базового навчального курсу криміналістики, Ю. Д. Ткач дійшов висновку, що такі найменування мають бути по можливості лаконічними і, разом із тим, змістовними [50, с. 126-134; 51, с. 138-139]. З огляду на це, заслуговують на увагу назви частин відповідно «Теорологія», «Техніка», «Тактика» і «Методика», де прикметник «криміналістична» є вже зайвим, оскільки і так зрозуміло, які саме теоретичні основи, техніка, тактика і методика мають бути викладені в навчальному курсі криміналістики. При цьому першу частину криміналістики більш правильно іменувати новітнім словосполученням «теорологія», яке є семантично спорідненим словосполученню «теоретичні основи», але, на відміну від останнього, є лаконічнішим, аналогічно до того, як це стосується словосполучення «методологія».

Це словосполучення традиційно застосовується замість терміна «теоретичні основи», хоча за семантичними витоками (оскільки походить від слів «методи» і лат. «logos») має позначати лише вчення про методи, що, звісно, не може охопити всіх теоретичних основ криміналістики чи будь-якої іншої юридичної науки, зокрема її історії, поняття, системи, наукового статусу, дидактичні аспекти тощо. Ю. Д. Ткач приєднався до висловленої О. А. Кириченком точки зору й щодо розуміння назви четвертої частини криміналістики як методики протидії окремим видам і групам макроправопорушень, що охоплює всі

стадії ведення цієї протидії і чого не можна досягти при використанні традиційних словосполучень «методика розслідування злочинів», «методика попередження і розслідування злочинів» тощо [50, с. 137].

Піддавши аналізу варіанти змістовно-тематичного наповнення курсу криміналістики, які нині існують, Ю. Д. Ткач не погодився з позицією Г. О. Зоріна, А. В. Дулова, С. С. Степичева, А. Г. Філіппова і деяких інших авторів розглядати організаційно-планові основи як окремі частини криміналістики (у т. ч. й у вигляді криміналістичної стратегії), а також із пропозицією І. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкіна, І. П. Крилова, І. Ф. Пантелєєва, М. О. Селіванова та ін. розташовувати ці положення і вчення про версії (версіювання) у першій частині криміналістики.

У першій частині криміналістики, на думку Ю. Д. Ткача, мають бути викладені лише ті положення, які мають значення для розвитку всіх наступних частин цієї науки: техніки, тактики і методики, а інші загальні положення – лише в тій частині, де вони починають «діяти». З огляду на це, організаційно-плановим основам і вченню про версії (версіювання) – місце поміж загальних положень тактики, і знайти будь-які аспекти цієї проблеми у контексті викладу положень техніки важко. Можна, мабуть, стверджувати, що необхідність у застосуванні положень організації, планування і версіювання з'являється вже тоді, коли викладаються основи роботи з особистісними й речовими джерелами, де організація, планування і версіювання цієї роботи вже виступає як другий етап, або при розгляді основ мікрооб'єктології й основ часткових учень у другій частині криміналістики – техніці, у першу чергу, основ слідознавства, коли треба викласти загальні положення збирання окремих видів антиделіктних слідів тощо. Проте у всіх названих лекціях положення організації, планування і версіювання лише позначаються в контексті загальних правил поведіння з окремими видами технічних засобів чи загальних положень збирання та особистісного дослідження окремих видів антиделіктних слідів, тоді як повноцінний прояв цих положень спостерігається тільки в контексті тактики проведення окремих дій, зокрема особливостей тактики збирання вказаних слідів при проведенні окремих де-факто процесуальних і парапроцесуальних дій, їх комбінацій. Ці обставини і вказують на більш доречніше місце основам організації, планування і версіювання процесу протидії макроправопорушенням поміж загальних положень тактики як третьої частини криміналістики.

У такому ж аспекті був проаналізований системно-структурний статус криміналістичної характеристики, що В. Ф. Єрмолович викладає у першій частині криміналістики, у той час як доцільніше – поміж загальних положень методики. Немає підстав підтримувати Г. А. Зоріна, В. С. Кузьмічева і Г. І. Прокопенка, які, розвиваючи ідею А. І. Вінберга і Н. Т. Малаховської про судову експертологію, пропонують надати останній статус окремої частини криміналістики, оскільки ці положення носять, по суті, тактичний характер, вони мають бути викладені в окремому розділі тактики, і їх розпорощення між технікою і тактикою, що фактично має місце у багатьох підручниках, недоцільне.

Ю. Д. Ткач вважає правильною позицію О. А. Кириченка щодо структурного статусу криміналістичної мікрооб'єктології, основи (теоретичні) якої дійсно доцільно викладати в першій частині навчального курсу криміналістики, оскільки вони мають теоретичний характер (у контексті загального розмірного поділу речових джерел) і стосуються всіх наступних частин курсу криміналістики. Аналогічний структурний статус мають й основи методології та спеціальних методів криміналістики. Проте основам усіх інших часткових учень криміналістики (слідознавства, зброделіктики, одорології та ін.) – місце в техніці, а тактичним і методичним положенням цих часткових учень – відповідно у тактиці й методиці. Це має бути відображено й у назві окремих тем техніки із застосуванням слова «основи». Взагалі всі теми теорології є теорологічними вченнями криміналістики.

О. А. Кириченко та Ю. Д. Ткач достатньо обґрунтовано вважають, що криміналістику як методичну антиделіктну неправову юридичну науку і відповідну навчальну дисципліну утворює така **система вчень**:

1. **Теорологічні вчення**, сукупність яких утворює теорологію криміналістики.

2. **Базисні часткові вчення**, основи яких викладені в другому розділі техніки, тактичні аспекти цих вчень у контексті тактики проведення окремих практичних дій чи їх комбінації – в тактиці, а методичні особливості протидії окремим видам чи групам макроправопорушень (за другою концепцією – й мініправопорушень) – у методиці.

3. **Спеціальні часткові вчення**, які вже утворюють теорологічні вчення (наприклад, теорологічне вчення криміналістики «Мікрооб'єктологія» утворюють такі спеціальні часткові вчення, як «Мікросубстанціологія» та «Мікротрасологія», див. лекція 6), базисні часткові вчення (зокрема, базове часткове вчення криміналістики «Слідознавство» утворюють такі спеціальні часткові вчення, як «Субстанціологія» та «Трасологія», див. лекція 10, а базове часткове вчення криміналістики «Зброєделіктика» – «Вогнепальна зброя і боєприпаси та антиделіктні сліди протиправного поводження з ними», «Вибухова зброя, пристрої і речовини, засоби підризу та антиделіктні сліди протиправного поводження з ними» і «Механічна зброя і боєприпаси та антиделіктні сліди протиправного поводження з ними» та ін., див. лекцію 12) чи презентують положення окремих частин, розділів чи інших складових криміналістики. Наприклад, такого роду спеціальними частковими вченнями є «Тактичний прийом», «Криміналістична характеристика макроправопорушень (або за другою концепцією – правопорушень, тобто й мініправопорушень) та багато інших подібного роду сукупностей криміналістичних знань.

На відміну від базисних часткових вчень спеціальні часткові вчення не пронизують техніку, тактику та методику і знаходяться в межах однієї чи двох із перелічених частин, коли теорологічні вчення мають загальне теоретичне значення для криміналістики і пронизують цю науку в цілому, тобто від теорології до методики. Аналогічним чином утворюється й ордістика [24 та ін.].

Викладена система вчень, за концепцією вказаних авторів, утворює таке **системно-структурне і змістовно-тематичне наповнення базового спеціального курсу криміналістики за першою концепцією**:

Частина I. Теорологія. Теми: 1. Періодизація, поняття, система, дисциплінарні зв'язки та дидактичні основи. 2. Основи методології. 3. Основи базисних власне криміналістичних методів. 4. Основи версіювання, планування та організації подолання макроправопорушень. 5. Основи роботи з особистісними й речовими джерелами антикримінальних відомостей. 6. Основи мікрооб'єктології.

Частина II. Техніка.

Розділ 1. Загальні положення техніки. Теми: 7. Поняття, джерела та система техніки. 8. Сутність технічного засобу, їх класифікація та комплектація.

Розділ 2. Основні галузі техніки. Теми: 9. Основи фотозйомки і звуковідеозапису. 10. Основи слідознавства. 11. Основи одорології. 12. Основи зброєделіктики. 13. Основи встановлення автора, виконавця, засобів та інших обставин виготовлення документів. 14. Основи встановлення факту, автора, виконавця, засобів та інших обставин внесення змін у документи. 15. Основи габітоскопії. 16. Основи інформатики.

У техніці мають викладатися лише основи базових часткових криміналістичних вчень, у той час як їхні тактичні й методичні аспекти повинні відображатися вже відповідно в тактиці та методиці.

Основи слідознавства мають складатися з трасології (вчення про траси: відбитки, діагностичні та ситуаційні відображення) та субстанціології (вчення про субстанції), а основи зброєделіктики – з основ кримінальної вогнепальної, механічної і вибухової зброї,

пристроїв і речовин, засобів підриву і боєприпасів та слідів протиправного поведіння з ними.

Основи встановлення автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин виготовлення документів та встановлення автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин внесення змін у документи мають відобразити відповідні положення щодо всіх різновидів документів, які практично існують: письмодokumentів, образодokumentів, фотодokumentів, кінодokumentів, аудіодokumentів, відеодokumentів, голограмадokumentів, електроннографодokumentів, електроннодokumentів, комп'ютеродokumentів, пластикадokumentів, полідokumentів та ін.

Частина III. Тактика.

Розділ 1. Загальні положення тактики. Теми: 17. Поняття, джерела, система й основні категорії тактики. 18. Основи різних видів діяльності антиделіктологів та їх взаємодії.

Розділ 2. Тактика проведення окремих де-факто і де-юре процесуальних та парапроцесуальних дій або їх комбінацій. Теми: 19. Тактика отримання явки з повинною або іншого повідомлення про макроправопорушення, пояснення, опитування. 20. Тактика затримання та арешту. 21. Тактика обстеження (огляду, особистого дослідження). 22. Тактика експерименту. 23. Тактика перевірки та/або уточнення показань на місці. 24. Тактика обшуку і виїмки. 25. Тактика допиту, очної ставки та перехресного допиту. 26. Тактика впізнання. 27. Тактика інших де-факто процесуальних і парапроцесуальних дій. 28. Тактика проведення де-юре процесуальних і парапроцесуальних дій.

Указані теми доцільно викласти в контексті де-факто слідчих дій, а потім і де-факто судових, що на прикладі тактики обстеження може бути зроблено в такій послідовності. Спочатку варто розглянути загальні положення тактики проведення обстеження та її складових огляду та особистого дослідження як де-факто процесуальної і парапроцесуальної дії, а потім особливості тактики різних видів слідчого обстеження (місця діяння³, місцевості, приміщення, трупа людини, тіла живої людини, документів, трасосубстанцій) і, нарешті, особливості тактики різних видів судового огляду. Тактику обстеження трупа людини доцільно відмежовувати від обстеження трупа тварин (особливості чого мають полягати в залученні відповідних спеціалістів – ветеринарів, біологів, зоологів тощо) і розглядати в контексті: а) обстеження місця діяння, на якому є труп людини; б) обстеження трупа людини в морзі при його судово-медичному дослідженні, у т. ч. й у присутності слідчого (що у справах про навмисне вбивство має бути обов'язковим); в) обстеження трупа людини у процесі де-факто слідчої дії «ексгумація трупа людини».

Допит же, як де-факто судова дія, має бути розглянутий як перехресний допит, тобто як допит у суді особистісного джерела одночасно декількома головними та іншими суб'єктами: судом, прокурором, адвокатом тощо. У цьому ж аспекті треба показати й особливості проведення очної ставки в суді. Де-факто судове ж обстеження місця діяння, як правило, перетворюється в уточнення та/чи в перевірку показань на місці, хоча не виключається й проведення суто де-факто судового обстеження місця діяння, звичайно повторного, оскільки первинне вже мало бути проведено на досудовому слідстві. У справах же приватного обвинувачення, а також у випадках, коли первинне обстеження місця діяння як де-факто слідча дія на досудовому слідстві з тих чи інших причин не було зроблене, можливе й первинне де-факто судове обстеження місця діяння. За

³ На думку О. С. Тунтули, законодавче словосполучення «місце події» є сутнісно та семантично необґрунтованим. Подія як різновид юридичного факту не залежить від волі людини, а суспільно небезпечне діяння чи інше правопорушення, навпаки, є навмисним чи необережним діянням людини, тобто юридичним фактом, який на пряму залежить від волі людини, що і є підставою для притягнення винного до юридичної відповідальності.

такою схемою може бути викладена будь-яка тема цього розділу. Навіть остання з тем, «Основи антиделіктної інформатики», що традиційно викладається лише в контексті забезпечення досудового слідства, має конкретизуватися і з точки зору забезпечення де-факто судових дій.

Що ж стосується двох передостанніх тем цього розділу тактики – «Тактика інших де-факто процесуальних і парапроцесуальних дій» і «Тактика окремих де-юре процесуальних дій», то в першому випадку мається на увазі стислий виклад тактики проведення тих не вказаних дій, які О. С. Тунтула вважає де-факто слідчими чи судовими, а саме: тактики пред'явлення обвинувачення і допиту обвинуваченого; ексгумації трупа; накладення арешту на кошти та інше майно і передачу останнього на зберігання; контролю засобів зв'язку та оголошення в розшук обвинуваченого [52, с. 96-97].

Поміж де-юре процесуальних, на думку О. С. Тунтули, заслуговує на увагу вивчення тактики початку антикримінального судочинства (порушення антикримінальної справи та відмови в цьому, проведення перевірки явки з повинною чи заяви, повідомлення про макроправопорушення), тактики призупинення і поновлення досудового слідства, тактики складання обвинувачувального висновку, тактики оголошення про завершення досудового слідства та ознайомлення з матеріалами антикримінальної справи, тактики вирішення клопотань суб'єктів антикримінального судочинства, тактики складання обвинувачувального висновку та перевірки його прокурором, тактики вивчення матеріалів антикримінальної справи головними та іншими суб'єктами антикримінального судочинства, тактики проведення попереднього розгляду антикримінальної справи.

Експертологічні аспекти тем другого розділу тактики мають бути розглянуті в межах тем наступного, третього, розділу цієї частини. Тут варто зосередити увагу на тактиці таких де-факто експертних дій, як тактика експертного обстеження (огляду, попереднього дослідження) речових джерел доказів, особливості тактики експертного обстеження і дослідження окремих видів слідів, одорологічних об'єктів та об'єктів зброделіктики, почеркознавства тощо, тактику використання експертом можливостей антиделіктної інформатики та ін.

У зв'язку з прийняттям нової редакції КПК України, в якому гл. 21 передбачає низку так званих «негласних слідчих розшукових дій», тобто, по суті, традиційні негласні заходи, які слідчий безпосередньо проводити практично не зможе. Адже цей підхід суперечить базисному принципу юриспруденції – професійності вирішення питання про винуватість особи у скоєнні правопорушення і тим більше макроправопорушення, і пов'язаного з цим принципу професійності проведення досудового слідства і судового розгляду та перегляду антикримінальної справи, коли накопичені протягом декількох століть теоретичні знання відповідно про гласні і негласні практичні дії в антикримінальному судочинстві і, головне, практичні навички якісного, ефективного, раціонального й небезпечного проведення такого роду дій не можуть бути опановані протягом навіть стаціонарного навчання юриста однієї спеціальності, спеціалізації і субспеціалізації у ВНЗ.

Практично й ордіст не зможе якісно, ефективно, раціонально і, не менш важливо, небезпечно для себе та оточуючих провести всі отримувальні негласні заходи, що зумовлює й необхідність субспеціалізації поміж цієї і так достатньо вузької категорії антиделіктологів, не кажучи вже про безглузде поєднання у професійній кваліфікації одного антиделіктолога – слідчого, прокурора з функціями слідчого чи судді, не тільки гласних практичних дій, а й усіх отримувальних і дотримувальних негласних заходів. Тому практична реалізація вимог гл. 21 КПК України може проходити в контексті лише призначення слідчим чи суддею такого роду негласних практичних дій та доручення їх проведення ордістам, які мають відповідну спеціалізовану підготовку – необхідний обсяг теоретичних знань і практичних навичок із якісного, раціонального, ефективного й небезпечного проведення відповідної негласної слідчої розшукової дії. З такого роду

негласних слідчих розшукових дій, які практично є негласними отримувальними, розшуковими і пошуковими діями, новий КПК України називає такі: ст. 260 «Аудіо-, відеоконтроль особи», ст. 261 «Накладення арешту на кореспонденцію», ст. 262 «Огляд і виїмка кореспонденції», ст. 263 «Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж», ст. 264 «Зняття інформації з електронних інформаційних систем», ст. 266 «Дослідження інформації, отриманої при застосуванні технічних засобів», ст. 267 «Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи», ст. 268 «Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу», ст. 269 «Спостереження за особою, річчю або місцем», ст. 270 «Аудіо, відеоконтроль місця», ст. 271 «Контроль за вчиненням злочину», ст. 272 «Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації», ст. 273 «Засоби, що використовуються під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій», ст. 274 «Негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження», ст. 275 «Використання конфіденційного співробітництва» [33]. Тому завданням теми з проведення так званих негласних слідчих розшукових дій повинне стати розкриття тактики призначення слідчим, прокурором та суддею вказаних негласних слідчих розшукових дій, доручення їх проведення ордістам, отримання від останніх результатів та основи використання такого роду відомостей в антикримінальному доказуванні, що також не може бути проведене безпосередньо без оцінки цих відомостей слідчим, прокурором чи суддею через проведення відповідних отримувальних процесуальних дій. Розкриття ж сутності тактики проведення негласних слідчих розшукових дій має бути здійснене в межах курсу не криміналістики, а ордістики. Доручення ж слідчим, прокурором чи суддею проведення ордістом негласних слідчих розшукових дій практично краще за все робити у формі доручення проведення не певної такої дії, а через постановку того завдання, яке має бути досягнуте. Адже слідча та ордістична ситуація, як правило, постійно змінюється і на час проведення дії може виникнути необхідність у проведенні для досягнення певної мети іншої негласної слідчої розшукової дії чи навіть декількох із них. Тут можлива аналогія з тактикою призначення та проведення експертиз, коли перед експертом ставиться завдання у вигляді відповідних питань, а не вказується, які саме методики дослідження він має використати для відповіді на ці питання.

Розділ 3. Тактика призначення і проведення експертиз. Теми: 29. Основи експертології. 30. Тактика призначення та проведення окремих видів експертиз (найбільш актуальних).

Окреме висвітлення тактики призначення і проведення експертиз викликане тим, що тут мають бути розглянуті як основи експертології (загальні положення), так і особливості призначення і проведення окремих видів експертиз, у т. ч. й отримання зразків (вільних, умовно вільних, експериментальних та ін.).

Частина IV. Методика.

Розділ 1. Загальні положення методики. Теми: 31. Поняття, джерела, система та основні категорії методики. 32. Основи зламу протидії процесу подолання макроправопорушень.

Розділ 2. Методики протидії окремим видам і групам макроправопорушень. Теми: 33. Методика протидії вбивствам і заподіянням тілесних ушкоджень. 34. Методика протидії звалтуванням та іншим статевим макроправопорушенням. 35. Методика протидії крадіжкам, грабежам, розбоям та іншим видам розкрадань. 36. Методика протидії транспортним макроправопорушенням. 37. Методика протидії макроправопорушенням у галузі охорони праці. 38. Методика протидії макроправопорушенням, що пов'язані з пожежами. 39. Методика протидії хуліганству і терактам. 40. Методика протидії макроправопорушенням, що пов'язані з наркотиками. 41. Методика протидії хабарництву, іншим службовим макроправопорушенням і корупції. 42. Методика

протидії економічним макроправопорушенням. 43. Методика протидії податковим макроправопорушенням. 44. Методика протидії екологічним макроправопорушенням.

У цьому розділі містяться методики протидії саме окремим видам і групам макроправопорушень, у той час як теми третього розділу методики мають висвітлювати методики протидії різним видам чи групам макроправопорушень за тих або інших особливих обставинах. Наприклад, особливості методики протидії замовним макроправопорушенням стосуються особливостей протидії замовним вбивствам, замовній контрабанді наркотиків чи інших товарів, замовному знищенню майна громадян тощо.

Розділ 3. Методики протидії макроправопорушенням за особливих обставин. Теми: 45. Особливості методики протидії організованим макроправопорушенням. 46. Особливості методики протидії замовним макроправопорушенням. 47. Особливості методики протидії макроправопорушенням неповнолітніх. 48. Особливості методики протидії макроправопорушенням осіб із психічними вадами. 49. Особливості методики протидії макроправопорушенням іноземців або проти них. 50. Особливості методики протидії макроправопорушенням у військовий час або в іншій надзвичайній ситуації. 51. Особливості методики протидії макроправопорушенням минулих років.

Можлива й тема, що має презентувати особливості методики протидії макроправопорушенням у сфері інформаційних технологій, що може бути як окремим складом макроправопорушенням, так і способом чи іншою обставиною вчинення низки інших макроправопорушень, у першу чергу, розкрадань, податкових, економічних та ін.

Системно-структурна будова і змістовно-тематичне наповнення базового спеціального курсу ординатики має бути аналогічним, проте підлягає спеціальному дослідженню у виданні з грифом секретності.

За другою концепцією (що пов'язана із протидією всім правопорушеннями) **системно-структурна будова і змістовно-тематичне наповнення базового спеціального курсу як криміналістики, так і ординатики** має повторювати викладені положення із тією лише різницею, що в техніці, тактиці і методиці мають бути передбачені додаткові розділи з відповідно технічних, тактичних і методичних особливостей протидії окремо кожному з інших різновидів правопорушень, тобто й мініправопорушень – адміністративних, дисциплінарних, де-факто майново-договірних і де-юре майново-договірних правопорушень.

Питання 4. Науковий статус криміналістики за новітньою класифікацією юридичних наук

Аналогічно загальновідомій періодичній таблиці хімічних елементів Д. І. Менделєєва, розроблена О. А. Кириченком, Т. О. Коросташовою, Ю. О. Ланцедовою і О. С. Тунтулою нова класифікація [24] може охопити не тільки всі існуючі, а й перспективні юридичні науки і показати також, які саме теоретичні основи – поняття (завдання, предмет, об'єкт), система, дисциплінарні зв'язки і т. п. – фактично має або повинна мати в перспективі кожна з наук.

Класифікацію юридичних наук на основі їхніх гіпергрупових завдань (з урахуванням уточненого найменування, поняття, системи, інших основ існуючих і перспективних юридичних наук) Т. О. Коросташова, Ю. О. Ланцедова та О. С. Тунтула пропонують представити за однією з останніх варіацій [24] таким чином:

1. **Теоретичні юридичні науки**, тобто науки, які покликані розробити філософські, соціологічні, політологічні, філологічні, психологічні, теоретичні, історичні та інші теоретичні основи щодо раціонального, ефективного та якісного проведення кожного з

напрямів юридичної діяльності, а також для становлення та розвитку в контексті виконання цих завдань інших юридичних наук:

1.1. Мононауки: Філософія юриспруденції (філософія права⁴), Політологія юриспруденції (теорія держави), Соціологія юриспруденції (соціологія права), Психологічна юриспруденція (юридична психологія), Економічна юриспруденція, Теорологія юриспруденції (теорія права), Історія вітчизняної юриспруденції (історія держави і права України), Історія зарубіжної юриспруденції (історія зарубіжних держав і права), Історія правових вчень (історія правових і політичних вчень) та ін.

1.2. Полінауки: Філологія юриспруденції, Енциклопедія юриспруденції, Порівняльна юриспруденція (порівняльне правознавство), Педагогіка юриспруденції та ін.

2. **Регулятивні юридичні науки**, які мають розробити правове регулювання «безделіктних» (позитивних, неконфліктних) сторін суспільного життя:

2.1. Теорологія державно-правового управління (державне управління, яке як систему наук необхідно повернути в «лоно» юриспруденції).

2.2. Внутрішні: Авіаційнобудівна, Автобудівна, Аграрна, Антиделіктна (правоохоронне право), Атмосферна, Атомноенергетична, Банківська, Бібліотечна, Будівельна, Бюджетна, Ветеринарна, Видавнича, Військова, Вогнеборна, Водна, Дозвільна, Житлова, Залізничнобудівна, Земельна, Кораблебудівна, Культурологічна, Лізингова, Лісова, Ліцензійна, Машинобудівна, Медична, Метролого-сертифікатна, Мистецька, Митна, Муніципальна, Надрoarхеологічна (кодекс про надра та ін.), Наукова, Нотаріальна, Освітнянська, Пенсійна, Податкова, Працеохоронна, Прикордонна, Природоохоронна, Промислова, Реєстраційна, Санітарна, Сімейна, Споживчоохоронна, Спортивна, Страхова, Теологічна, Торгівельна, Транспортна, Фінансова, Шоубізнесова та ін. галузі права України.

2.3. Міжнародні: Атмосферна, Атомноенергетична, Будівельна, Видавнича, Дипломатична або Консульська, Екологічна, Кораблебудівна, Космічна, Мистецька, Морська, Освітнянська, Спортивна, Теологічна, Шоубізнесова та ін. галузі права.

3. **Антиделіктні юридичні науки:**

3.1. **Базисноантиделіктні юридичні науки**, які мають розробити правову основу (базис) раціональної, ефективної та якісної протидії кожному з видів правопорушень:

3.1.1. **Внутрішні:**

3.1.1.1. **Супуття:** Конституційна галузь права України.

3.1.1.2. **Моноантиделіктні:** Антикримінальна (кримінальне право) і Адміністративна галузі права України.

3.1.1.3. **Регулятивно-антиделіктні:** Трудова (трудова право), Де-факто майново-договірна (цивільне право) і Де-юре майново-договірна (арбітражне, господарське право) галузі права України.

3.1.2. Міжнародні: Антикримінальна, Де-факто майново-договірна і Де-юре майново-договірна галузі права.

3.2. **Процедурні юридичні науки**, на які покладається завдання з розробки правової форми (процедури, порядку) раціональної, ефективної та якісної протидії кожному з різновидів правопорушень:

3.2.1. **Внутрішні:**

3.2.1.1. **Полінауковий напрям:** Теорологія антиделіктних відомостей (теорія доказів).

3.2.1.2. **Супутня:** Конституційне судочинство України.

3.2.1.3. **Моноантиделіктні:** Антикримінальне (кримінальне процесуальне право) та Адміністративне (адміністративний процес) судочинство України.

⁴ Тут і надалі вказане існує найменування науки, відсутність такого пояснення свідчить про те, що в першому випадку запропоновано найменування перспективної юридичної науки або залишено найменування існуючої науки.

3.2.1.4. **Регулятивно-антиделіктні:** Трудове (частково – процедурна частина Кодексу законів про працю, в основному – низка інших дисциплінарних правових актів), Де-факто майново-договірне (цивільне процесуальне право) і Де-юре майново-договірне (арбітражне процесуальне, господарське процесуальне право) судочинство України.

3.2.1.5. **Додаткові:** Ордістичне (процедурна частина теорії ОРД), Виправно-трудове (кримінально-виконавче право) і Виконавче (ряд виконавчих правових актів за іншим, ніж антикримінальне судочинство) судочинство України.

3.2.2. **Міжнародні:** Антикримінальне, Ордістичне, Де-факто майново-договірне і Де-юре майново-договірне судочинство.

3.3. **Методичні юридичні науки**, завдання яких полягає в розробці складових частин гласної (криміналістичної) і негласної (ордістичної) методики (технічних засобів, загальних правил поведінки з ними; тактичних прийомів проведення практичних дій; методичних рекомендацій із проведення кожної зі стадій такої протидії) протидії правопорушенням:

3.3.1. **Мононауки:** Криміналістика, Ордістика (методична частина теорії ОРД).

3.3.2. **Полінауки:** Деліктологія (кримінологія), Юридична медицина (судова медицина), Юридична психіатрія (судова психіатрія), Юридична бухгалтерія (судова бухгалтерія), Юридична статистика (судова статистика), Юридична кібернетика (судова кібернетика) та ін.

3.3.3. **Полінаукові напрями:** Юридична експертологія (судова експертологія), Юридична одорологія (криміналістична одорологія), Юридична мікрооб'єктологія (криміналістична, судова мікрооб'єктологія) та ін.

Викладена базова класифікація юридичних наук може бути представлена в контексті, з одного боку, виконання завдань правотворчості і правозастосування, тобто в контексті першого базисного завдання юриспруденції – розробити і застосувати ефективне, раціональне та якісне правове регулювання необхідних сторін суспільного життя (права), що здійснюється в межах позитивних чи безделіктних правовідносин.

З іншого боку, базову новітню класифікацію юридичних наук можна представити і в контексті виконання завдань антиделіктології, тобто в межах вже другого базисного завдання юриспруденції – розробити і застосувати ефективні, раціональні та якісні засоби протидії правопорушенням, що здійснюється вже в межах негативних або деліктних правовідносин.

Класифікація юридичних наук у контексті правотворчої і правозастосовчої діяльності О. А. Кириченко, Т. О. Коросташова, Ю. О. Ланцедова та О. С. Тунтула представляють лаконічно таким чином:

1. **Правові юридичні науки** (базисноантиделіктні, процедурні, регулятивні), основним «науковим продуктом» яких має стати розробка відповідного кодифікованого правового акта (кодексу).

2. **Умовно неправові юридичні науки** (теорологічні, методичні), завдання яких вже знаходяться в контексті методично-антиделіктних і пов'язаних із ними інших неправових завдань юридичної діяльності.

Класифікацію юридичних наук у контексті антиделіктної діяльності вказані автори бачать такою:

1. **Антиделіктні юридичні науки** (базисноантиделіктні, процедурні, методичні).

2. **Умовно «безделіктні» юридичні науки** (теорологічні, регулятивні).

Найбільш складно уявити справжню сутність власне антиделіктних юридичних наук, поміж яких, як бачимо, і знаходяться криміналістика та ордістика. Це спонукає звернути особливу увагу на кожну з груп цієї дуже важливої гіпергрупи юридичних наук, що допоможе більш правильно уявити й міждисциплінарні зв'язки криміналістики та

ордистики. **Сутність супутніх антиделіктних юридичних наук** Т. О. Коросташова та О. С. Тунтула вбачають у тому, що Конституційна галузь права і судочинство України покликані розробити кодифіковане правове регулювання базису і процедури (порядку, форми) антиделіктних правовідносин щодо встановлення факту правомірності чи нелегальності діянь, рішень і правових актів суб'єктів владних повноважень, коли в останньому із випадків залежно від сутності порушених правовідносин має порушуватися антикримінальне, адміністративне, трудове, де-факто майново-договірне або де-юре майново-договірне судочинство для притягнення винного до відповідного виду юридичної відповідальності за допомогою призначення покарань, парапокарань, квазіпокарань і квазіпарапокарань.

Відновлення порушеного правового статусу частково може здійснюватися в межах: 1. Оновленого Конституційного судочинства України; 2. Відповідного виду судочинства залежно від того, яке саме правопорушення було вчинене, які власне правовідносини були порушені (наприклад, у вигляді пред'явлення позову про відшкодування фізичної, майнової та/або моральної шкоди).

На думку Т. О. Коросташової та Ю. О. Ланцедової, **сутність моноантиделіктних юридичних наук** полягає в тому, що Антикримінальна та оновлена Адміністративна галузі права і судочинство України повинні розробити кодифіковане правове регулювання базису і процедури (порядку, форми) притягнення до антикримінальної та адміністративної карально-виховної, відновлювальної та/чи супутньої відповідальності, перш за все, у вигляді: 1. Накладення покарань, парапокарань, квазіпокарань і квазіпарапокарань; 2. Пред'явлення позову про відновлення правового статусу в антикримінальному та адміністративному судочинстві за допомогою: 2.1. Відшкодування фізичної, майнової та/або моральної шкоди; 2.2. Іншого відновлення правового статусу.

Сутність регулятивно-антиделіктних юридичних наук Т. О. Коросташова та Ю. О. Ланцедова цілком обґрунтовано бачать у тому, що Трудова, Де-юре майново-договірна і Де-юре майново-договірна галузі права і судочинство України, що регулюють як позитивні (регулятивні), так і антиделіктні правовідносини, повинні розробити два види кодифікованого правового регулювання базису і процедури (форми, порядку):

1. Аналогічно моноантиделіктним юридичним наукам за допомогою: 1.1. Притягнення винного до дисциплінарної, де-факто майново-договірної або де-юре майново-договірної карально-виховної, відновлювальної та/чи супутньої відповідальності, насамперед, у вигляді накладення покарань, парапокарань, квазіпокарань і квазіпарапокарань; 1.2. Пред'явлення позову про відновлення правого статусу через відшкодування шкоди чи інше відновлення правового статусу.

2. Визнання легітимними або нелегітимними діянь, рішень та правових актів адміністрації в області трудових прав, свобод, інтересів та обов'язків підлеглих суб'єктів, коли встановлення нелегітимності такого роду діянь, рішень та правових актів адміністрації має окрім відновлення порушеного правового статусу підлеглого суб'єкта тягти дисциплінарну карально-виховну відповідальність адміністрації і, не виключено, навпаки – дисциплінарну карально-виховну відповідальність підлеглої особи.

3. Врегулювання позитивних відповідно внутрішніх державно-управлінських, де-факто майново-договірних і де-юре майново-договірних правовідносин (де правовий базис і правова процедура, на відміну від антиделіктних правовідносин, між собою тісно взаємопов'язані) має здійснюватися однією юридичною наукою та одним кодексом. У всякому разі, належне вирішення цієї проблеми ще вимагає проведення досліджень.

У традиційному адміністративному праві і процесі спільне знаходження базису і процедури, з одного боку, антиделіктних правовідносин, а з іншого – позитивних правовідносин вже зараз виглядає досить алогічним (тим більше, за наявності ще й не властивих їм конституційних і трудових антиделіктних правовідносин) і підлягає належному вирішенню.

Сутність додаткових антиделіктних юридичних наук, за концепцією Т. О. Коросташової та О. С. Тунтули, полягає в тому, що Ордиристичне, Виправно-трудове і Виконавче судочинство України покликані розробити кодифіковане правове регулювання додаткових процедур (порядків, форм) протидії правопорушенням, а саме:

1. Кодекс ордиристичного судочинства України має презентувати процедуру застосування складових частин негласної методики протидії кожному з різновидів правопорушень паралельно відповідній як моноантиделіктній чи регулятивно-антиделіктній процедурі протидії правопорушенням, тобто в межах антикримінального, адміністративного, трудового, де-факто майново-договірного і де-юре майново-договірного судочинства, так і супутньої процедури із встановлення факту легальності або нелегальності діянь, рішень і правових актів суб'єктів владних повноважень, тобто в межах конституційного та трудового судочинства, останнє в частині відновлення трудових прав, свобод, інтересів та обов'язків підлеглого суб'єкта і, не виключається, адміністрації. Цим самим здійснюється так зване «ордиристичне супроводження» всіх названих видів судочинства.

2. Кодекс виправно-трудового судочинства України – продовження процедури Кодексу антикримінального судочинства України на стадії виконання остаточних слідчих і судових рішень з антикримінальних справ, перш за все, у вигляді позбавлення волі.

3. Кодекс виконавчого судочинства України – продовження процедур інших процедурних кодексів, тобто Кодексу конституційного, адміністративного, трудового, де-факто майново-договірного і де-юре майново-договірного судочинства, на стадії виконання остаточних позасудових та судових рішень за відповідними антиделіктними справами.

Із викладених класифікаційних поділів та пояснень сутності антиделіктних юридичних наук видно не тільки те, що криміналістика та ордиристика є методичними антиделіктними умовно неправовими юридичними науками, належать до однієї групи юридичних наук, мають тотожні завдання і є нібито двома сторонами однієї медалі – складовими частинами відповідно гласної та негласної методики протидії макроправопорушенням, а й те, які власне дисциплінарні зв'язки вказані юридичні науки мають з іншими юридичними науками згідно з другою концепцією їх основ (поняття, системи тощо).

Питання 5. Дисциплінарні зв'язки криміналістики

1. **Перше місце** за міцністю дисциплінарних зв'язків із криміналістикою природно мають зайняти **методичні юридичні мононауки, полінауки і полінаукові напрями**, поміж яких і знаходиться криміналістична наука за наведеною новітньою класифікацією юриспруденції (юридичних наук у цілому), що надає підстави не тільки для більш правильного й точного визначення природи криміналістики як методичної, антиделіктної та умовно неправової юридичної науки (див. питання 2), а й її дисциплінарних зв'язків з існуючими і, що дуже важливо, із удосконаленими і навіть перспективними юридичними науками.

За черговістю, характером і ступенем міцності дисциплінарних зв'язків із криміналістикою методичні юридичні мононауки, полінауки і полінаукові напрями більш правильно розглянути в такій послідовності:

1.1. **«Ордиристика»** (перспективна удоскоалена основна методична, антиделіктна й умовно неправова юридична мононаука, яка зараз представлена методичною частиною традиційної «Теорії ОРД»), оскільки розмежування цієї науки з криміналістикою відбувається лише в контексті сутності тих складових частин методики протидії правопорушенням, які мають розробити кожна з цих наук (див. питання 2), а всі інші завдання криміналістики та ордиристики, по суті, є тотожними і презентують тільки

відповідно гласні й негласні аспекти їх виконання, що, зрозуміло, мають досліджуватися й удосконалюватися узгоджено і, що дуже важливо, – у постійному взаємозв'язку.

З огляду на це, найбільш тісні дисциплінарні зв'язки в криміналістиці виникають саме з ордистикію (що обґрунтовано зумовлює першість їхніх дисциплінарних зв'язків). Ці обставини, у першу чергу, мають братися до уваги у процесі різностороннього вивчення наукового статусу та інших категоріальних і прикладних характеристик обох указаних основних методичних юридичних наук.

1.2. «Деліктологія» (традиційна «Кримінологія», яка має ще розвинути в цю допоміжну методичну юридичну науку), оскільки саме ця полінаука, що має підвести причиннознавчі антиделіктні категорії під розробку криміналістикою та ордистикію складових частин відповідно гласної і негласної методики протидії правопорушенням, у першу чергу, в контексті здійснення заходів із попередження порушень розробленої регулятивними та іншими правовими юридичними науками правової регламентації необхідних сторін суспільного життя.

1.3. «Юридична експертологія», «Юридична мікрооб'єктологія», «Юридична одорологія», «Юридична медицина», «Юридична психіатрія», «Юридична бухгалтерія», «Юридична статистика», «Юридична кібернетика» та ін., що на сьогодні є переважно перспективними чи суттєво удосконаленими полінауками чи полінауковими напрямками, у структурі кожного з яких, аналогічно до того, як це запропоновано в докторській дисертації, монографіях та інших роботах О. А. Кириченка щодо юридичної мікрооб'єктології [18; 19; 20; 21 та ін.], а в докторській дисертації, монографії та інших роботах В. Д. Басая – щодо юридичної одорології [1; 2; 22 та ін.], мають виникнути і розвинутися принаймні три розділи (часткові вчення) – криміналістична, ордистична і процедурна відповідно експертологія, мікрооб'єктологія, одорологія, медицина, психіатрія, бухгалтерія, статистика, кібернетика тощо.

Певні з названих полінаук чи полінаукових напрямків можуть і не мати тих чи інших такого роду часткових учень, але можуть містити й деякі інші. Зокрема, у межах юридичної мікрооб'єктології обґрунтована поява й медичної мікрооб'єктології [18; 19; 20; 21 та ін.], у той час як процедурні часткові вчення всіх інших указаних полінаук і полінаукових напрямків мають розвиватися в межах відповідних процедурних юридичних наук і додаткового виділення й у цих полінауках чи полінаукових напрямках не потребують. Наприклад, важко погодитися із пропозицією В. Д. Басая виділити у структурі юридичної одорології такий розділ, як «Процедурна одорологія» [2, с. 58], оскільки одорологічні об'єкти фактично є різновидами ультраречових джерел доказів та інших видів антикримінальних відомостей, процедурні особливості роботи з якими мають бути вичерпно досліджені, розроблені та вдосконалені в межах такого розділу полінаукового напрямку «Юридична мікрооб'єктологія», як «Процедурна мікрооб'єктологія», і відповідної материнської процедурної (процесуальної) юридичної науки – «Антикримінальному судочинству України». Тому в деталізації цих положень щодо одорологічних об'єктів уже не виникає необхідності. Аналогічно їх слід виважено розглядати в межах юридичної одорології та одорологічної медицини, оскільки традиційно всі ці положення розробляються в межах криміналістичної одорології і їх відокремлене дослідження та удосконалення не викликається ні науковими, ні прикладними аспектами.

Викладений підхід і запропоновані новітні класифікаційні поділи юридичних наук дозволяють побачити, які саме дисциплінарні зв'язки мають виникнути в криміналістиці з кожною з указаних полінаук чи полінаукових методичних напрямків або, що ще більш важливо, із кожним із часткових учень такого роду наук або напрямків. Це ж доцільніше розглянути на прикладі лише полінауки «Юридична медицина», яка традиційно іменується «Судова медицина» і колись зародилася у складі криміналістики [4 та ін.], а

тому має з нею найбільш тісні з усіх названих полінаук і полінаукових напрямів дисциплінарні зв'язки.

Виклад положень кожної з існуючих суттєво удосконалених чи перспективних полінаук чи полінаукових напрямів більш правильно здійснювати в межах не базового навчального курсу криміналістики, а відповідних спецкурсів для спеціалістів і магістрів антиделіктної спеціальності в контексті тієї чи іншої спеціалізації і субспеціалізації, що має ґрунтуватися на новітній концепції освітянсько-наукової юридичної діяльності [28 та ін.], про яку більш детально йтиметься окремо при розгляді дидактичних основ криміналістики (див. питання 6).

1.3.1. Завдання **юридичної медицини** полягає в розробці гласних технічних засобів і методів та загальних правил поведіння з ними, тактичних прийомів із підготовки матеріалів, призначення та проведення дослідження речових джерел у вигляді як тіла і виділень живої людини (при судово-медичному освідчуванні чи експертизі тяжкості тілесних пошкоджень), так і трупа людини або речових джерел, що є частинами (виділеннями) тіла людини чи пов'язані з ними механізмом та іншими обставинами заподіяння різного роду пошкоджень або інших змін. Історично положення юридичної медицини і криміналістики склали одну галузь юридичної науки (див. питання 1), і лише пізніше положення юридичної медицини, на той час судової медицини, вишли за межі криміналістики і склали предмет самостійної наукової галузі [4 та ін.], яка через покладені на неї завдання уже стала галуззю саме юридичної, а не медичної науки. Викладений дисциплінарний характер положень юридичної медицини зберігається й досі.

Юридична медицина все частіше вирішує й завдання, які виходять за межі протидії тільки макроправопорушенням. Наприклад, без медичного дослідження зі встановлення батьківства не може бути прийнято рішення з відповідної цивільної справи. Велике значення можуть мати результати медичних досліджень і у трудових справах про звільнення робітника з ініціативи адміністрації за появу на робочому місці у стані сп'яніння або особи, яка понад чотири місяці була непрацездатною тощо. А це вже й характеризує розширення завдань цієї юридичної науки на протидію всім правопорушенням, у зв'язку з чим можна також говорити про необхідність упровадження першої і другої концепції поняття, системно-структурної будови і змістовно-тематичного наповнення юридичної медицини.

За такою ж схемою можна прослідити дисциплінарні зв'язки криміналістики з кожним із полінауковим методичним напрямом, окрему увагу варто приділити лише юридичній психіатрії, що доцільніше зробити далі в контексті розгляду дисциплінарних зв'язків криміналістики із теоретичними юридичними науками, у першу чергу, із психологією юриспруденції.

2. **Друге місце** за міцністю зв'язків із криміналістикою логічно мають зайняти **процедурні юридичні науки**, які в контексті черговості, характеру і ступеня міцності цих зв'язків більш правильно розглянути в такому порядку:

2.1. **Антикримінальне судочинство України** (Кримінальне процесуальне право України) – процедурна процесуальна антиделіктна правова юридична мононаука, яка зараз іменується в контексті небажаних некоректних термінологічних порівнянь із поширеними словосполученнями «кримінальне угруповання», «кримінальна країна» тощо, семантично неточним словосполученням «Кримінально-процесуальне право України». У надрах власне цієї науки і із подібним найменуванням колись і зародилася криміналістика [13, с. VII-XIV; див. питання 1], що й зумовлює міцність дисциплінарних зв'язків обох указаних споріднених юридичних наук. Розроблені криміналістикою складові частини гласної методики протидії макроправопорушенням, перш за все, тактичні прийоми проведення окремих де-факто і де-юре процесуальних дій чи їх

комбінації, мають застосовуватися антиделіктологами із точним дотриманням розробленої антикримінальним судочинством форми, процедури – процедурних вимог норм чинного КПК України щодо порядку здійснення відповідної де-факто чи де-юре слідчої, судової, експертної, захисної або обвинувачувальної процесуальної дії.

2.2. Міцність дисциплінарних зв'язків полінаукового напрямку «**Теорологія антиделіктних відомостей**» (теорія доказів) з криміналістикою та ордістикою зумовлена тим, що значне місце поміж указаних криміналістичних та ордістичних проблем займає узгоджене дослідження та удосконалення положень гласної і негласної роботи з особистісними й речовими джерелами доказів та інших видів антиделіктних відомостей, що традиційно процесуалісти і криміналісти (останні, як свідчить аналіз літературних джерел, об'єктивно навіть частіше і більш прискіпливо, детальніше і продуктивніше) розробляють у межах такої існуючої традиційної теорії, як «Теорія доказів».

Власне ця теорія за новітньою класифікацією юридичних наук і має набути більш фундаментального та обґрунтованого статусу полінаукового процедурного напрямку «Теорологія антиделіктних відомостей» у контексті дослідження вказаних проблем не тільки в антикримінальному, а й у всіх інших видах судочинства: конституційному, адміністративному, трудовому, де-факто майново-договірному та де-юре майново-договірному, існуючому господарському судочинстві), тобто у процесі як встановлення факту правомірності чи протиправності діяння, у т. ч. рішення та правового акта суб'єкта владних повноважень, так і протидії кожному із різновидів правопорушень. Саме тому вказаний суттєво удосконалений полінауковий процедурний напрям і має дослідити та вирішити проблеми гласної і негласної роботи з особистісними й речовими джерелами доказів та інших видів антиделіктних відомостей у контексті протидії всім правопорушенням. Ці ж проблеми повинні зайняти провідне місце у структурі низки відповідних материнських процедурних юридичних наук (у першу чергу Антикримінального судочинства України в контексті здійснення гласної роботи з цими джерелами і Ордістичного судочинства України – негласної). Не менш важливо, щоб найбільш продуктивні здобутки в цьому відношенні науки антикримінального судочинства знайшли відображення в межах усіх інших без винятку процедурних юридичних наук, а також бути адаптовані власне і самими криміналістикою та ордістикою, необхідність чого випливає із завдань цих основних методичних наук за другою концепцією їх поняття та системно-структурної будови.

2.3. **Виправно-трудове судочинство України** (Кримінально-виконавче право України) має у перспективі набути достатньо широких дисциплінарних зв'язків із криміналістикою та ордістикою тому, що ця додаткова процедурна юридична наука, по суті, є продовженням такої процесуальної юридичної науки, як «Антикримінальне судочинство України», на стадії виконання обвинувачувального вироку суду із засудженням переслідуваного до позбавлення волі чи до довічного ув'язнення та інших рішень слідчого і суду у кримінальних справах. Тому мають право на втілення і подальше удосконалення в межах Виправно-трудоного судочинства України й відповідні традиційні зв'язки криміналістики із наукою антикримінального судочинства, а також заново створені та налагоджені зв'язки криміналістичної науки із наукою ордістичного судочинства. При виконанні судових рішень, у першу чергу у вигляді позбавлення волі та довічного ув'язнення, акцент уваги на негласні аспекти роботи з особистісними й речовими джерелами традиційно є більш вагомим, перш за все, при роботі з особливо небезпечними рецидивістами та іншими засудженими, які є підвищено проблемними в перевихованні та здійсненні інших сторін пенітенціарної діяльності.

2.4. **Ордістичне судочинство України** – перспективна процедурна юридична наука, яка має розвинути із процедурної частини існуючої теорії ОРД у напрямку поетапної

кодифікації (розробки Кодексу ординічного судочинства України існуючого чисельного відомче розрізненого та в цілому підзаконного і таємного правового регулювання ординічної діяльності). Робота із особистісними й речовими джерелами антикримінальних відомостей частіше за все починається в межах негласної діяльності з протидії макроправопорушенням і тому потребує узгодженого дослідження, розробки та удосконалення гласних і негласних проблем цієї роботи та інших традиційних положень криміналістичної науки, у т. ч. із поступовим розширенням цих завдань на протидію мініправопорушенням. Доцільно звернути увагу на ту обставину, що для ординістики ординічне судочинство має таке ж саме значення, як і антикримінальне судочинство для криміналістики.

З появою новітньої процедурної юридичної науки «Ординічне судочинство України» має з'явитися й основний її «науковий продукт» – «Кодекс ординічного судочинства України» і навіть «Міжнародний кодекс ординічного судочинства», які і будуть тим правовим процедурним порядком (формою), в якому на новому законодавчому рівні мають застосовуватися розроблені ординістикою удосконалені складові частини негласної методики протидії макроправопорушенням і мініправопорушенням. У цьому полягає й принципова різниця дисциплінарних зв'язків криміналістики та науки антикримінального судочинства, які обмежуються протидією лише макроправопорушенням, та між ординістикою і наукою ординічного судочинства, що вже має охоплювати протидію всім правопорушенням. Тому виникає необхідність окремо розглянути дисциплінарні зв'язки криміналістики з іншими гласними процедурними юридичними науками, у першу чергу тих із них, які мають розробити гласну правову процедурну форму протидії кожному з інших видів мініправопорушень.

2.5. У цьому аспекті особливу увагу доцільно приділити дисциплінарним зв'язкам криміналістики з **Адміністративним судочинством України** (яке зараз існує в частині протидії адміністративним проступкам у змішаному варіанті разом із базисноантиделіктними нормами в межах Кодексу України про адміністративні правопорушення, тоді як чинний Кодекс адміністративного судочинства України утворює лише процедуру із визнання правомірними чи протиправними діянь, у т. ч. рішень і правових актів, суб'єктів владних повноважень у контексті положень іншого, ніж конституційного, законодавства. Позиція Т. О. Коросташової та О. С. Тунтули із необхідності об'єднання цього судочинства із конституційним через їхню тотожність за метою – встановлювати правомірності чи протиправності діяння, у т. ч. рішення та правового акта суб'єкта владних повноважень, у кінцевому підсумку Конституції України як основного закону, викладається детально в контексті дослідження дисциплінарних зв'язків криміналістики та ординістики з оновленою процедурною юридичною наукою – «Конституційним судочинством України».

Що ж стосується оновленої базисноантиделіктної юридичної науки «Адміністративна галузь права України» та процедурної юридичної науки «Адміністративне судочинство України», яке має бути очищене від чинного адміністративного судочинства і являти собою правову процедуру лише розгляду й перегляду справ про адміністративні проступки або парпроступки, то тісні дисциплінарні зв'язки цих наук із криміналістикою та ординістикою зумовлені, перш за все, тотожністю природи макроправопорушення (кримінального правопорушення) та адміністративного правопорушення, відмінність між якими полягає лише в тому, що перше з діянь є суспільно небезпечним. Заподіює інтересам окремої фізичної чи юридичної особи або держави в цілому суттєвої шкоди, а друге діяння, як і будь-яке інше мініправопорушення – дисциплінарне, де-факто майново-договірне чи де-юре майново-договірне – є лише суспільно шкідливим зі шкодою меншою за суттєву, або більшою за значну, яка заподіюється будь-яким протиправним діянням. Адже неможливо уявити, що всі витрати на розробку належного якісного, ефективного та раціонального правового регулювання

необхідних сторін суспільного життя можна оцінити меншими, ніж значними для прав, інтересів чи обов'язків певної фізичної або юридичної особи чи суспільства у цілому.

Суспільна небезпечність діяння є поняттям суб'єктивним. Воно хоча і має встановлюється на основі об'єктивних даних ступеня негативного впливу певного діяння на ті чи інші права, свободи, інтереси чи обов'язки певної фізичної або юридичної особи чи суспільства у цілому, але практично є сукупним рішенням парламентарів, які й вирішують, чи має певне діяння залишитися поміж кримінальних правопорушень або має перейти до, перш за все, адміністративних, і, не виключно, інших мініправопорушень.

Розроблені криміналістикою методики протидії окремим видам чи групам макроправопорушень іноді можуть залишитися практично значущими й для методики протидії відповідним мініправопорушенням, коли свого часу самогонваріння було за будь-яких обставин макроправопорушенням, а зараз як макроправопорушенням, так і правомірним діянням (самогонваріння для особистих потреб тощо). Але й без цієї обставини значущість криміналістики та ордистики в розробці складових частин методики протидії традиційним адмінпроступкам (парапроступкам) є не меншою, що, врешті-решт, і визначає сутність та динаміку дисциплінарних зв'язків оновленої науки адміністративного судочинства з криміналістикою та ордистикою.

2.6. З огляду на це, варто в загальному плані розглянути дисциплінарні зв'язки криміналістики з **Де-факто майново-договірним судочинством України, Де-юре майново-договірним судочинством України, Трудовим судочинством України** (що зараз фактично не існує, а тому немає й перспективних базисноантиделіктного Трудового кодексу України та процедурного Кодексу трудового судочинства України, положення яких поки що представлені в єдиному Кодексі законів про працю України та в низці законів і чисельних підзаконних правових актів із врегулювання процедури притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності, у т. ч. й у низці відомчих статутів про дисципліну).

Де-факто майново-договірне і Де-юре майново-договірне судочинство являють собою процедуру, яка, з одного боку, утворює правовий порядок протидії де-факто майново-договірним та де-юре майново-договірним правопорушенням, тобто діянням, що порушують договірні і позадоговірні майнові та пов'язані з ними немайнові зобов'язання, а з іншого – є супутньою процедурою із відшкодування збитків, що заподіяні іншими правопорушеннями: макроправопорушенням або мініправопорушенням (адміністративним чи дисциплінарним) і, навіть, де-факто майново-договірним чи де-юре майново-договірним правопорушенням. Тому завдання криміналістики й ордистики в контексті де-факто майново-договірного, де-юре майново-договірного і трудового судочинства полягають у розробці складових частин методики як протидії де-факто майново-договірним, де-юре майново-договірним і дисциплінарним проступкам, так і відшкодування збитків, іншого відновлення прав, свобод, інтересів та обов'язків фізичної чи юридичної особи або держави.

2.7. Окремої уваги з цієї групи наук заслуговує така процесуальна юридична наука, як **Конституційне судочинство України**, що на сьогодні, по суті, ще не сформувалася, і тому замість перспективного Кодексу конституційного судочинства України Конституційний Суд України при розгляді справ необґрунтовано керується лише Законом України «Про Конституційний Суд України» і «Регламентом Конституційного Суду України», який, до речі, прийнятий самим судом і фактично не може визнаватися правовим актом; але ж Конституційний Суд України, як будь-яка інша юридична особа, може для своєї суто внутрішньої організаційної роботи видавати локальні підзаконні акти; визнання ж такою регламентацію процедури розгляду справ у цьому суді виходить за межі здорового глузду.

Сутність конституційного судочинства Т. О. Коросташова і О. С. Тунтула вбачають у встановленні факту правомірності чи протиправності діянь, у т. ч. рішень і правових актів, суб'єктів владних повноважень у контексті Конституції України. Чинне ж адміністративне судочинство має на меті встановити такі самі факти, але вже у частині положень інших, ніж Конституція України, правових актів – законів і підзаконних правових актів. З іншого боку, поточні закони мають відповідати Основному закону, а підзаконні правові акти – законом. Звідси випливає логічний висновок про тісний взаємозв'язок чинного конституційного та адміністративного судочинства, яке має встановити факт правомірності чи протиправності діянь, рішень і правових актів, врешті-решт, Основному закону.

Тому вказані автори пропонують цю процедуру об'єднати у вигляді оновленого Конституційного судочинства України, яке має здійснювати на підставі базисноантиделіктного Конституційного кодексу України та процедурного Кодексу конституційного судочинства України Конституційна палата Верховного Суду України, відповідні палати обласного суду і через конституційну спеціалізацію суддів низової ланки.

Незважаючи на те, що оновлене Конституційне судочинство України має супутній у протидії правопорушенням характер зі встановлення лише факту наявності чи відсутності певного правопорушення (кримінального правопорушення або мініправопорушення: адміністративного, трудового, де-факто майново-договірного чи де-юре майново-договірного), воно також потребує відповідної уваги криміналістики із розробки складових частин відповідно гласної і негласної методики встановлення факту наявності чи відсутності протиправності діяння, у т. ч. рішення або правового акта, суб'єкта владних повноважень, щоб потім залежно від того, яке власне правопорушення вчинене такого роду протиправними діяннями, проводити взаємопов'язану протидію певним правопорушенням.

Необґрунтованість існуючого порядку тлумачення Конституційним Судом України конституційних положень із достатньо суттєвими юридичними наслідками (що іноді ставлять під сумнів закладену при прийнятті Конституції України чи певного її положення концепцію) зумовлена наріжним принципом юриспруденції про те, що автентичне тлумачення (а лише воно повинно мати юридичні наслідки) Основного закону, законів у порядку поточного законодавства і всіх інших без винятку правових актів має належати тільки тим посадовим особам чи органам, які видали ці акти.

У контексті тлумачення конституційних положень та положень інших законів доцільно уточнити, що таке право повинна мати лише Верховна Рада України, причому у складі не меншому за той, у якому було прийняте відповідне положення. Наприклад, якщо Конституція України в цілому чи окреме її положення було прийнято голосами 321-го народного депутата, то тлумачити і тим більше змінити це положення може рішення тільки 321-го і більше народних депутатів, незалежно від того, буде чи ні у всіх інших випадках конституційна більшість, яка в загальному плані необхідна для прийняття (але не зміни і тлумачення) будь-якого конституційного положення.

2.8. Виконавче судочинство України (перспективна додаткова процедурна юридична наука, що має розробити новітній Кодекс виконавчого судочинства України, має лише в майбутньому набути необхідних дисциплінарних зв'язків із криміналістикою та ординою, оскільки існуюча правова процедура виконання інших, ніж антикримінальні судові і позасудові рішення у справах про мініправопорушення, є переважно підзаконною; лише основи виконання цих рішень регулюються відповідними процедурними кодексами, та й то тільки тих, які на сьогодні є, а деталізація цієї процедури представлена в чисельному відомче розрізненому підзаконному правовому регулюванні у вигляді різного роду положень, інструкцій тощо), з яким криміналістика та ордистика мають у перспективі узгоджено досліджувати та удосконалювати проблеми роботи з особистісними й речовими джерелами та застосування інших традиційних

технічних, тактичних і методичних положень указаних методичних наук на стадії виконання досудових і судових рішень у контексті гласної та негласної протидії кожному з мініправопорушень.

3. На **третьому місці** за міцністю зв'язків із криміналістикою і ордістикою знаходяться **базисноантиделіктні юридичні мононауки**, які в контексті черговості, характеру і ступеня міцності цих зв'язків більш правильно розглянути в такій послідовності:

3.1. **Антикримінальна галузь права України** (чинне Кримінальне право України, назва якого із викладених вище причин некоректності термінологічного сприйняття має бути уточнена), у якій криміналістика, зокрема, запозичила класифікацію макроправопорушень за родовим і видовим об'єктом і на її основі та іншого категоріального апарату антикримінального права розбудувала термінологію і систему часткових методик протидії окремим видам чи групам макроправопорушень або протидії такого роду діянням за особливих обставин. Склад певного власне злочину має велике значення і для розробки його криміналістичної характеристики, коли звертається увага як на основні, так і на допоміжні кваліфікаційні ознаки. Аналогічне значення ця базисноантиделіктна юридична наука має і для ордістики, яка має використовувати всі ці положення для розробки складових частин негласної методики протидії макроправопорушенням, їх ордістичної характеристики та ін.

3.2. Коли ж стати на позиції другої концепції поняття криміналістики та ордістики, то схожі зв'язки вказаних наук мають з'явитися та поступово удосконалитися і з усіма іншими без винятку базисноантиделіктними юридичними науками: **Конституційною, Адміністративною, Трудовою, Де-факто майново-договірною і Де-юре майново-договірною галузями права України**, оскільки в основу розробки методики протидії відповідним видам і групам правопорушень має бути покладений склад та інші базисноантиделіктні ознаки певного виду, групи і категорії мініправопорушень, що буде мати значення для розробки і відповідної криміналістичної характеристики кожного з таких видів, групи і категорії правопорушень.

4. **Четвертий рівень** за черговістю, характером і ступенем міцності дисциплінарних зв'язків із криміналістикою та ордістикою мають зайняти окремі **теорологічні юридичні науки**, особливості яких більш правильно розглянути в такому порядку:

4.1. Перше місце, але не за значущістю (оскільки у цьому відношенні, безумовно, варто було б розпочати з Філософії юриспруденції, Теорології юриспруденції та ін.), а за історичними зв'язками має посісти така теорологічна юридична наука, як **Психологія юриспруденції**, оскільки саме ця теорологічна юридична наука, яка традиційно до цього часу іменується словосполученнями «Судова психологія» чи «Юридична психологія», виникла в межах судової медицини, а остання – у межах криміналістики та інших наук так званого «кримінального блоку» [13, с. VII-XIV] і тому разом із юридичною медициною (судовою медициною) традиційно й до цього часу знаходиться у блоці наук криміналістичного циклу та на кафедрі криміналістики чи на іншій разом із криміналістичною наукою кафедрі.

У зв'язку з цим виникли і поступово розвинулися достатньо тісні дисциплінарні зв'язки цієї теорологічної мононауки із криміналістикою і, як наслідок, з ордістикою, що, однак, звужувало ті завдання, які психологія юриспруденції має виконувати за розглянутою новітньою класифікацією юридичних наук у цілому (див. питання 4) – досліджувати та удосконалювати психологічні аспекти протидії не тільки макроправопорушенням (що тільки і покладається зараз на традиційну судову чи юридичну психологію), а й усім іншим без винятку правопорушенням, і більш того, розробляти психологічні основи здійснення антиделіктної діяльності взагалі, а також усіх інших напрямів юридичної діяльності: правотворчого, правозастосовчого і, навіть, освітянського та наукового. Саме тому психологія юриспруденції і знайшла своє місце

поміж теорологічних, а не методичних юридичних наук, зберігаючи, однак, все ж таки тісні дисциплінарні зв'язки з криміналістикою та ордистиккою як за першою, так у перспективі й за другою концепцією їх поняття і системно-структурної будови.

Найбільш розвинутими положеннями психології юриспруденції є і будуть залишатися психологічні аспекти ведення протидії як макроправопорушенням, так і мініправопорушенням, що зумовлює не тільки існуючий і перспективний рівень тісноти дисциплінарних зв'язків цієї теорологічної юридичної науки із криміналістикою та ордистиккою, а й необхідність відмежування психології юриспруденції від іншої спорідненої з нею полінауки «Юридична психіатрія», яка традиційно має ще більш тісні дисциплінарні зв'язки з криміналістикою та ордистиккою у зв'язку з такими її особливостями.

Завданням юридичної психіатрії є дослідження різного роду вад психіки людини, вивчення та антикримінальне значення яких також здавна більшою мірою було пов'язано із протидією макроправопорушенням. Психологія юриспруденції має досліджувати антикримінальне значення нормального стану (у першу чергу, при розробці тактичних прийомів отримання інформації від особистісних джерел у процесі допиту, очної ставки, перевірки показань на місці та інших слідчих і судових дій тощо) та особливості психіки людини, викликані віковими та іншими особливими характеристиками особи, її органів чуття та умов сприйняття навколишнього світу, у т.ч. перебування її в стані алкогольного, токсикологічного чи наркотичного сп'яніння тощо. В останньому випадку для з'ясування вказаних обставин має призначатися вже судово-психологічна, а не судово-психіатрична експертиза.

4.2. Поряд із цим достатньо тісні зв'язки криміналістика та ордистика повинні мати і з низкою інших теорологічних наук, зокрема із **Філософією юриспруденції**, яка повинна з'явитися в майбутньому внаслідок удосконалення поняття, системно-структурної будови і змістовно-тематичного наповнення існуючої філософії права [24, с. 21] і вже після цього поряд з іншими завданнями має допомогти антиделіктологам створити філософське підґрунтя для роботи з особистісними й речовими джерелами та вирішення інших проблем криміналістичної науки. З огляду на це, філософія юриспруденції вже зараз надає у розпорядження криміналістики та ордистики базисний метод дослідження – метод діалектичного матеріалізму, на підставі якого вказані основні методичні юридичні науки розробляють, перш за все, методологію, сутність і класифікацію методів, визначення поняття і співвідношення базисних та інших власне криміналістичних методів дослідження, сутність і різновиди джерел доказів та інших видів антиделіктних відомостей, досліджують особливості роботи з особистісними й речовими джерелами, а також закономірності сприйняття, осмислення та передачі відомостей різними категоріями особистісних джерел або виникнення речових джерел різноманітної природи (виду), з'ясовують поняття, різновиди і співвідношення особистісних і речових джерел, у т.ч. відбитків, діагностичних і ситуаційних відображень тощо.

4.3. Аналогічно, **Соціологія юриспруденції** має розвинути з традиційної соціології права [24, с. 21] і повинна забезпечити криміналістику та ордистику методиками соціологічних досліджень у контексті різного роду опитувань з метою з'ясування стану відношення тих чи інших категорій осіб до певних криміналістичних та ордистичних проблем. Не менш важливим у контексті новітніх завдань соціології юриспруденції має стати значуще для криміналістики та ордистики з'ясування сутності й особливостей індивідуума як основного суспільного елемента.

4.4. Оскільки **Теорологія юриспруденції** є теорологічною наукою для всіх юридичних наук, вона не може оминати увагою криміналістичні та ордистичні проблеми, коли ці основні методичні антиделіктні неправові юридичні науки для самовизначення вказаної своєї природи та інших поняттєутворювальних ознак, у першу чергу, їх завдань у контексті розробки складових частин відповідно гласної і негласної методики протидії

кожному з різновидів правопорушень, визначення їх сутності й різновидів тощо, мають звернутися до відповідних новітніх теоретичних положень.

Водночас дисциплінарні зв'язки криміналістики та ординстики з іншими теоретичними мононауками й полінауками можуть бути простежені переважно опосередковано, коли, наприклад, зв'язок з указаними основними методичними юридичними науками **Політології юриспруденції** (чинної теорії держави як частини такої традиційної теоретичної юридичної науки, як «Теорія держави і права» та певною мірою – «Політології права») може проявитися через з'ясування сутності та місця антиделіктних органів, які, у першу чергу, і застосовують криміналістичні й ординстичні знання у вітчизняній політичній системі та ін.

5. **П'яте місце** за черговістю, характером і ступенем міцності дисциплінарних зв'язків із криміналістикою та ординстикою належить **регулятивним юридичним наукам**, оскільки в контексті удосконалення складових частин відповідно гласної і негласної методики протидії окремим видам і групам макроправопорушенням і, не виключно, мініправопорушенням: адміністративним, дисциплінарним, де-факто майново-договірним і де-юре майново-договірним правопорушенням (усе залежить від того, яке саме правопорушення було підготовлено чи скоєно), – виникає необхідність залучити певні положення тих або інших регулятивних юридичних чи норми розроблених ними кодексів. Наприклад, розробка належної криміналістичної чи ординстичної характеристики екологічних макроправопорушень і методики протидії цій категорії макроправопорушень неможлива без залучення окремих положень (норм) **Земельної, Водної, Лісної, Надрової, Повітряної** та іншої, перш за все, регулятивної **галузі права (кодексу) України**; при розробці аналогічних аспектів протидії суспільно небезпечним порушенням правил охорони праці – норми **Будівничої** чи **Земельної галузі права (кодексу) України**; протидії транспортним макроправопорушенням – положень (норм) **Водної, Повітряної, Транспортної** та інших **галузей права (кодексу) України** та ін.

6. Завершальне **шосте місце** за черговістю, характером і ступенем тісноти дисциплінарних зв'язків із криміналістикою та ординстикою повинно вже належати низці неюридичних наук, досягнення яких колись напряду використовувала криміналістика та ординстика. Зараз же вказані основні методичні юридичні науки досягнення **неюридичних наук**, у першу чергу **природничих, суспільних, педагогічних та ін.**, використовують не напряду, що було поширено з моменту появи цих наук і частково аж до 90-х років, а з відповідною переробкою, іноді достатньо суттєвою, у контексті якісного, ефективного й раціонального виконання своїх часткових завдань:

6.1. Йдеться, насамперед, наприклад, про такі природничі науки, як **Хімія і Фізика**, які одні з перших надали криміналістиці, а пізніше – й ординстиці систему хімічних, фізичних і фізико-хімічних методів особистісного чи більшою мірою експертного дослідження речових джерел антикримінальних відомостей.

6.2. Аналогічне значення для криміналістики та ординстики має **Анатомія людини, Медицина, Біологія, Мікробіологія, Зоологія, Ветеринарія, Іхтіологія** та ін., коли йдеться вже про дослідження ознак зовнішності чи про експертне дослідження тіла і виділень людини, тварин, у т. ч. риб і рослин або виробів (частин, виділень) тваринного чи рослинного походження, субстанцій ґрунту, водоймищ, повітря тощо.

6.3. Положення **Наукової організації праці** стали корисними для криміналістики та ординстики в контексті розробки багатьох категорій тактики й методики, у першу чергу проблем наукової організації процесу протидії як макроправопорушенням, так і мініправопорушенням – взаємопов'язаного версіювання, планування та організації роботи як з особистісними й речовими джерелами зокрема, так і досудового слідства, судового розгляду чи перегляду або слідчого вирішення антикримінальної справи, виконання слідчого чи судового рішення взагалі.

6.4. Без базисних положень **Логіки, Етики та Естетики** криміналістиці та ордиристиці важко було б розробити якісні, ефективні й раціональні способи (тактичні прийоми) окремих де-факто і де-юре процесуальних і парапроцесуальних дій чи негласних заходів або їх комбінації, а також методичні рекомендації з належного ведення гласної і негласної протидії макроправопорушенням, а у перспективі – й мініправопорушенням. Велике значення має логіка й для розробки категорій і процедури як версіювання, так і антикримінального та іншого антиделіктного доказування.

6.5. Не можна уявити без базисних положень **Педагогіки й Дидактики** належною організації і проведення юридосвітанської та юриднаукової діяльності взагалі та криміналістичної й ордиристичної підготовки юристів зокрема, до викладу новітньої концепції якої [28 та ін.] і варто перейти зараз, оскільки сутність дисциплінарних зв'язків криміналістики та ордиристики з іншими природничими, суспільними та іншими неюридичними науками має аналогічний характер.

Питання 6. Дидактичні основи криміналістики

Найбільш правильному розумінню сутності дидактичних основ науки криміналістики та ордиристики допомагає з'ясування базисних завдань юриспруденції (розробити й застосувати ефективне, раціональне та якісне правове регулювання необхідних сторін суспільного життя і засоби протидії правопорушенням) і ступеневого сутнісного видового поділу напрямів юридичної діяльності, який за останнім із варіантів Т. О. Коросташової стисло виглядає так: 1. Правотворчий: 1.1. Законотворчий: 1.1.1. Конституційний. 1.1.2. Поточнозаконотворчий. 1.2. Підзаконотворчий: 1.2.1. Базисно-підзаконотворчий (поширюється на всю країну). 1.2.2. Корпоративно-підзаконотворчий (на певне відомство). 1.2.3. Локальнопідзаконотворчий (на певну юридичну особу). 2. Правозастосовчий. 3. Антиделіктний. 4. Юридосвітанський. 5. Юриднауковий [28].

Основується на цій новітній концепції напрямів юридичної діяльності, Т. О. Коросташова пропонує таку концепцію чотиріступеневої юридичної освіти і науки, коли спочатку виділяється єдиний напрям підготовки юристів – «Юриспруденція» і дві спеціальності – «Правознавець» (фахівець-правознавець) і «Антиделіктолог» (фахівець-антиделіктолог). У свою чергу, кожна з названих спеціальностей має поділитися на низку спеціалізацій і субспеціалізацій. Так спеціалізаціями правознавчої спеціальності є нотаріус, юрисконсульт, регістратор актів громадянського стану, а спеціалізаціями антиделіктної спеціальності – слідча, прокурорська, адвокатська, експертна, ордиристична, чекістатурна (СБУ), парачекістатурна (міліцейська) або коли СБУ та міліція можуть скласти один антиделіктний орган – Чекістатуру, та ін., яких має бути стільки, скільки є антиделіктних органів, перелік яких уже непрямо викладений у контексті концепції напрямів юридичної діяльності. Можна обґрунтувати наявність близько 50-ти антиделіктних органів.

Субспеціалізації ж на сьогодні більш доречно передбачати в межах лише правознавчої спеціалізації «Юрисконсульт» (субспеціалізації: загальна, пенсійно-страхова та ін.) та таких антиделіктних спеціальностей, як «Експертна» (субспеціалізації: криміналістична, психолого-психіатрична, медична, біологічна, одорологічна) та «Ордиристична» (субспеціалізації: ордирист загальної компетенції, ордирист БОП, ордирист БЕП, ордирист БНОН, ордирист БПН, ордирист-податківець, ордирист-митник, ордирист-охоронець, ордирист-технік, ордирист-прикордонник, ордирист-пенітенціар, ордирист-розвідник, ордирист-контррозвідник).

Сутність чотиріступеневої юридичної освіти і науки полягає в поступовому проходженні таких освітньо-кваліфікаційних рівнів (ОКР):

1. **Базового ОКР** – із присвоєнням після 3-х років денного навчання у ВНЗ за цим ОКР єдиної кваліфікації «Бакалавр юриспруденції» без права займатися будь-яким

напрямок юридичної діяльності, але з можливістю вибрати майбутню спеціальність, спеціалізацію і субспеціалізацію.

2. **Спеціалізованого ОКР** – із присвоєнням після 2-х років денного навчання у ВНЗ за даним ОКР за однією зі спеціальностей, спеціалізації і субспеціалізацій із правом роботи за цією спеціальністю, спеціалізацією, субспеціалізацією, наприклад, «Спеціаліст-Антиделіктолог ординативної спеціалізації субспеціалізації ординат загальної компетенції» або «Спеціаліст-Правознавець юрконсультативної спеціалізації субспеціалізації юрисконсульт страхового і пенсійного права». Необхідність виокремлення певної спеціалізації та субспеціалізації має обґрунтовуватися лише тим, що саме певний обсяг знань та рівень практичних навиків, який потрібний для якісної, ефективної та раціональної відповідної роботи, не може бути отриманий чи здобутий у межах іншої близької спеціальності чи спеціалізації протягом 2-річного навчання у ВНЗ.

3. **Кваліфікованого ОКР** – із присвоєнням після 2-х років денного навчання у ВНЗ за цим ОКР за спеціальністю «Магістр-Правознавець» чи «Магістр-Антиделіктолог» відповідної спеціалізації і субспеціалізації із набуття після 3-5-річної позауніверситетської практичної юридичної роботи права займатися відповідною правотворчою, а частіше за все – підзаконотворчою діяльністю, якою фактично є робота Президента України, Прем'єр-міністра, народних депутатів України, голови Верховної Ради, міністрів і будь-яких інших керівників (окремих підприємств, установ та організацій), які можуть мати й іншу базову освіту (економічну, медичну, технічну та ін.), проте при цьому обов'язково повинні мати й другу вищу освіту – юридичну, за кваліфікованим ОКР. Цей ОКР також надає права займатися науковою чи освітянською юридичною діяльністю.

Якщо ж випускник ВНЗ після 3-5-річної практичної роботи з дипломом спеціаліста бажає набути магістерський ОКР за іншою спеціальністю, спеціалізацією чи субспеціалізацією, то він має з дипломом бакалавра юриспруденції спочатку набути відповідного диплома спеціаліста, коли вже навчальні курси, що були пройдені за попереднім навчанням за спеціальним ОКР мають зараховувати в навчальний план за обраною спеціальністю, спеціалізацією чи субспеціалізацією, а потім знову пропрацювати 3-5 років і вже після цього продовжити відповідне навчання за магістерським ОКР. Ступінь схожості первинної і нової спеціалізації чи субспеціалізації може впливати на термін обов'язкової практичної роботи за новою спеціалізацією чи субспеціалізацією. Такий самий підхід має існувати й для осіб, які бажають лише змінити вид практичної юридичної діяльності за іншою спеціальністю, спеціалізацією чи субспеціалізацією.

4. **Наукового ОКР** через незалежне від акредитації і ліцензування ВНЗ присудження спецрадами за кожною з наукових спеціальностей при ВАК України (де члени таких рад мають працювати за основною роботою і не можуть поєднувати за сумісництвом роботу в навчальних і науково-дослідних установах) єдиних науково-освітянських ступенів «Доцент юриспруденції» (при вирішенні суттєвої наукової проблеми) чи «Професор юриспруденції» (при відкритті теорії, вчення, концепції, науки, напрямку).

Викладений підхід із підготовки юристів у ВНЗ повинен мати й відповідне навчальне забезпечення, що, на думку Т. О. Коросташової, може бути представлено системою навчальних курсів із будь-якої юридичної науки, наприклад, із такої базисної теоретичної юридичної науки, як «Теоретика юриспруденції»:

1. **Еталонний навчальний курс криміналістики (ордистики)**, який має містити в собі всі новітні положення цієї науки і стати основою для формування базового спеціального курсу і системи криміналістичних (ордистичних) спецкурсів, набуває значення для з'ясування стану розвитку криміналістики чи ордистики (що саме і на якому рівні на цей час досліджено) та узгодження проведення наукових досліджень.

2. **Ретроспективний спеціальний курс криміналістики (ордистики)**, в якому мають бути вже застарілі й витіснені новітніми положеннями розробки цієї науки, що

має значення для того, щоб зрозуміти хронологію і сутність дослідження певних криміналістичних (ордистичних) положень.

3. **Базовий спеціальний курс криміналістики (ордистики)**, який має містити взяті й відповідним чином перероблені з еталонного навчального курсу всі ті положення, які мають значення для належної базової криміналістичної чи ордистичної підготовки юристів узагалі.

4. **Спеціалізовані спеціальні курси криміналістики (ордистики)**, які, на відміну від попередніх навчальних курсів цієї науки, мають бути у вигляді не всеохоплюючого підручника, а низки відповідних спецкурсів, що мають викладатися після вивчення базового навчального курсу цієї юридичної науки і забезпечувати підготовку фахівців за кожним зі спеціальних і кваліфікованих ОКР кожної з юридичних спеціальностей, спеціалізацій і субспеціалізацій.

Іншими словами, таких спеціалізованих спецкурсів має бути стільки, скільки існує груп достатньо близьких спеціалізацій і субспеціалізацій спеціалістів-юристів і магістрів-юристів у межах розроблених та узгоджених у ході відповідних наукових дискусій стандартів юридичної спеціальності, спеціалізації і субспеціалізації у ВНЗ.

Усі вказані навчальні курси і спецкурси з криміналістики (ордистики), як і будь-якої іншої юридичної науки, мають розроблятися спеціальною комісією МОН України, узгоджуватися на Всеукраїнській науково-практичній конференції і бути єдиними для всіх вітчизняних юридичних вузів, які здійснюють юридосвітянську діяльність, кожен рік оновлятися в контексті новітніх дисертаційних та інших фундаментальних розробок, які мають поповнити еталонний навчальний курс криміналістики новітніми положеннями цієї науки, у т. ч. витіснивши з цього курсу в ретроспективний спеціальний курс уже застарілі положення. У свою чергу, оновлений еталонний навчальний курс криміналістики є основою для відповідного вичерпного оновлення базового спеціального курсу і системи спеціалізованих спецкурсів для криміналістичної (ордистичної) підготовки юристів зі спеціалізованого і кваліфікованого ОКР.

Щойно захищені чи іншим чином фундаментально апробовані положення криміналістики (ордистики) або будь-якої іншої юридичної науки можуть виявитися і менш обґрунтованими чи розробленими, ніж ті, що вже є в еталонному навчальному курсі, а тому мають пряму перейти в ретроспективний спеціальний курс. Не є винятковою і ситуація, коли такого роду щойно отримані наукові положення не будуть корисними як для базової, так і наступної підготовки фахівця з будь-якої спеціалізації чи субспеціалізації. Тому вони мають залишатися нерозподіленими в еталонному навчальному курсі, що буде свідчити про відсутність науково-прикладної значущості результатів певного дисертаційного чи іншого фундаментального дослідження. Такі ж випадки повинні виключатися.

Література: 1. Басай В. Д. Криміналістична одорологія (теоретичні, правові і методичні основи) : [монографія] / В. Д. Басай. – Івано-Франківськ : ВПТ «Вік», 2003. – 502 с. 2. Басай В. Д. Основи криміналістичної одорології : дис. ... д-ра юрид. наук ; Національн. ак. вн. справ / В. Д. Басай. – К., 2003. – 652 с. 3. Белкин Р. С. О предмете советской криминалистики / Р. С. Белкин, Ю. И. Краснобаев // Правоведение. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1967. – № 4. – С. 90–94. 4. Белкин Р. С. История отечественной криминалистики / Р. С. Белкин. – М. : НОРМА, 1999. – 486 с. 5. Белогриц-Котляревский Л. С. Новые направления в уголовном правоведении / Л. С. Белогриц-Котляревский // Журнал Министерства юстиции. – СПб. : Сенатск. тип., 1903. – № 2. – С. 152–178. 6. Васильев А. Н. Введение в курс криминалистики : [лекция] / А. Н. Васильев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1962. – 28 с. 7. Винберг А. И. Предмет и метод советской криминалистики // Криминалистика : учебник : [в 2 ч.] / [под ред. А. И. Винберга, С. П. Митричевой]. – М. : Госюриздат, 1950. – Ч. 1. – С. 3–17. 8. Во ВНИИ криминалистики

Прокуратуры СССР. Предмет советской криминалистики и ее место в системе юридических наук // Соц. законность. – М. : Госюриздат, 1952. – № 3. – С. 77–80.

9. Возгрин И. А. Введение в криминалистику: История, основы теории, библиография / И. А. Возгрин. – СПб. : Изд-во «Юрид. центр Пресс», 2003. – 475 с.

10. Выдря М. М. Место криминалистики в системе юридических наук / М. М. Выдря, М. Н. Любарский // Вопросы советской криминалистики. – Алма-Ата, 1959. – С. 34–36.

11. Ган И. И. Понятие, задачи и значение криминалистики / И. И. Ган // Судебная газета. Приложение Сборника Решений Уголовного и Гражданского Кассационного Департаментов и Общего Собрания Правительствующего Сената и Вечного Календаря. – СПб., 1903. – № 15. – С. 2–5.

12. Голунский С. А. Техника и методика расследования преступлений / С. А. Голунский, Г. К. Рогинский ; [под ред. М. С. Строговича]. – М. : Сов. зак-во, 1934. – 22 с.

13. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики / Г. Гросс ; [пер. с нем. с 4-го доп. изд. Л. Дудкина, Б. Зиллера]. – СПб. : Тип. М. Меркушева, 1908. – 1040 с.

14. Домбровский Р. Г. Предмет криминалистики : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Р. Г. Домбровский. – Л., 1974. – 23 с.

15. Зорин Г. А. Теоретические основы криминалистики / Г. А. Зорин. – Мн. : Амалфея, 2000. – 416 с.

16. Закатов А. А. Криминалистическое учение о розыске : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук / А. А. Закатов ; Киевск. гос. ун-т. – К., 1987. – 39 с.

17. Кириченко О. А. Проблемы криміналістики в сучасних умовах боротьби із злочинністю / О. А. Кириченко // Українознавство і гуманізація освіти : матер. наук.-практ. конференції 19-20.11.1992 р. ; Дніпропетровський держуніверситет. – Дніпропетровськ : Вид-во ДДУ, 1993. – С. 147–148.

18. Кириченко А. А. Основы судебной микрологии : [монография] / А. А. Кириченко. – Днепропетровск : Изд-во Пороги, 1994. – 536 с.

19. Кириченко А. А. Основы судебной микрологии : дисс. ... д-ра юрид. наук / А. А. Кириченко ; Киевский гос. ун-т им. Тараса Шевченка. – К., 1994. – 408 с.

20. Кириченко А. А. Основы криминалистической микрологии : дисс. ... д-ра юрид. наук / А. А. Кириченко ; Нац. юрид. ак. Украины им. Ярослава Мудрого. – Харьков, 1996. – 435 с.

21. Кириченко А. А. Основы судебной микрообъектологии : [монография] / А. А. Кириченко. – Харьков : Основа, 1998. – 1220 с.

22. Кириченко А. А. Основы юридической одорологии (теорология, правовая процедура, методика) : [монография] / А. А. Кириченко, В. Д. Басай, А. М. Щитников. – Мн. ; Ивано-Франковск : Изд-во Плай, ГЭКЦ МВД РБ, 2001. – 768 с.

23. Кириченко С. А. Перша і друга концепція криміналістики та ордістики : Лекція 2 / [С. А. Кириченко, Ю. О. Ланцедова, Ю. Д. Ткач, О. С. Тунтула ; за наук. ред. проф. О. А. Кириченка]. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. – Вип. 5. – 28 с.

24. Кириченко А. А. Свыше ста пятидесяти лучших доктрин и концепций научной школы профессора Аланкира (приглашение к дискуссии) : научный гипердоклад [Электронный ресурс] / А. А. Кириченко, В. Д. Басай, Е. В. Кириленко, С. А. Кириченко, Т. А. Коросташова, Ю. А. Ланцедова, Ю. Д. Ткач, А. С. Тунтула, В. С. Шаповалова / 57 700 слов. – К. : ЕМНЛЮ «Consensus omnium», 2013. – 188 с. – Режим доступа : http://consensu somnium.com/ru/reports_ru/#.

25. Кириченко С. А. Сутність і класифікація доказів та їх джерел у кримінальному судочинстві; генеза і можливості удосконалення : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Кириченко Сергій Анатолійович ; Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2009. – 221 с.

26. Кириленко Є. В. Теоретичні та інші передумови реформування адміністративного права та процесу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» [Електронний ресурс] / Євген Володимирович Кириленко ; Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 2012. – 20 с. – Режим доступу : Tuesday 31 January 2012, 15:37 <http://moodle.kma.mk.ua/mod/resource/view.php?id=49773>.

27. Кримінальний кодекс України: від 05.04.2001 р., № 2341-III // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2001. – № 25–26. – Ст. 131, з наст. змінами.

28. Коросташова Т. А.

Базисные задачи и объекты юриспруденции и направления юридической деятельности / Т. А. Коросташова // Актуальные проблемы современного законодательства: теория и правоприменение : Сб. науч. тр. Международн. научн.-практ. конференции, 23.12.2011 г. / [под ред. А. Д. Моисеева, Л. П. Клименко]. – Липецк (Россия); Николаев (Украина) : Изд-во Першина Р. В., 2012. – С. 156–168. 29. Краснобаев Ю. И. Понятие предмета советской криминалистики (История и современное состояние проблемы) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Ю. И. Краснобаев ; Акад. МВД СССР. – М., 1976. – 23 с. 30. Кримінальний проступок – нова правова реалія. Частина 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.yurincm.com/ua/analyticfl_information/?id=11843 31. Кримінальний проступок – нова правова реалія. Частина 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.yurincm.com/ua/analyticfl_information/?id=11843. 32. Кримінальний процесуальний кодекс України: від 13.04.2012 р., № 4651-VI // Голос України. – № 90-91 (5340-5341). – 19 травня 2012 р. 33. Криминалистика : [учебник для слушателей правовых вузов] / под ред. А. Я. Вышинского. – М. : ОГИЗ, 1935. – Кн. 1 : Техника и тактика расследования преступлений. – 252 с.; Криминалистика : [учебник для слушателей правовых вузов] / под ред. А. Я. Вышинского. – М. : Сов. законодательство, 1936. – Кн. 2 : Методика расследования отдельных видов преступлений. – 126 с. 34. Кузьмичев В. С. Криміналістика (схеми і таблиці) : [навч. посібник] / за ред. В. Г. Гончаренка, Є. М. Моїсєєва. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 368 с. 35. Курс лекцій з криміналістики. Періодизація розвитку, поняття, система, дисциплінарні зв'язки і дидактичні основи / Є. В. Кириленко, Т. О. Коросташова та ін. ; [за наук. ред. О. А. Кириченка]. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – Вип. 15. – 64 с. (Авторська лекція). 36. Ланцедова Ю. О. Сутність і послідовність роботи з особистісними й речовими доказами у кримінальному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Юлія Олександрівна Ланцедова ; Харк. нац. ун-т вн. справ. – Харків, 2009. – 229 с. 37. Что такое криминалистика? // Журнал Министерства юстиции. – СПб. : Сенатск. Тип., 1900. – № 9. – С. 114–124. 38. Митричев С. П. Основные теоретические вопросы советской криминалистики : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук / С. П. Митричев ; ВЮОН. – М., 1955. – 32 с. 39. Мінка Т. П. Підходи до розмежування кримінальних та адміністративних правопорушень / Т. П. Мінка // Актуальні проблеми публічного та приватного права : Тези доповідей III-ї міжн. наук.-практ. конф., 03.10.2012 р. – Запоріжжя : КПУ, 20112. – С. 93–95. 40. Монаєнко А. О. Розмежування понять бюджетного правопорушення та порушення бюджетного законодавства / А. О. Монаєнко // Актуальні проблеми публічного та приватного права : Тези доповідей III-ї міжн. наук.-практ. конф., 03.10.2012 р. – Запоріжжя : КПУ, 20112. – С. 95–97. 41. Попов В. И. Розыскная деятельность при расследовании преступлений : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук / В. И. Попов ; Моск. гос. ун-т. – М., 1965. – 36 с. 42. Ратинов А. Р. Психологические основы расследования преступлений : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук / А. Р. Ратинов. – М., 1966. – 66 с. 43. Спасович В. Д. О теории судебно-уголовных доказательств в связи с судоустройством и судопроизводством: лекции, прочитанные в 1860 г. / В. Д. Спасович. – М. : ЛестЭст, 2001. – 112 с. 44. Строгович М. С. Предмет криминалистики и ее соотношение с уголовным процессом / М. С. Строгович // Труды Военно-юридической академии Красной Армии. – Ашхабад : ВЮА КА, 1942. – Вып. 2. – С. 6–11. 45. Тарасов-Радионон П. И. Советская криминалистика (предмет и метод) / П. И. Тарасов-Радионон // Соц. законность. – М. : Госюриздат, 1951. – № 7. – С. 6–15. 46. Теорологія юриспруденції (новітня концепція «Теорії права») : [навч. посібник] / Є. В. Кириленко, С. А. Кириченко, Т. О. Коросташова та інші ; [за наук. ред. проф. О. А. Кириченка]. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – 392 с. 47. Тихиня В. Г. Теоретические проблемы применения данных криминалистики в гражданском судопроизводстве : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук /

В. Г. Тихиня ; Ленингр. гос. ун-т. – М., 1984. – 32 с. 48. Ткач Ю. Д. Систематизация литературных данных о предмете и системе криминалистики : учеб.-справ. пособие : [в 3 ч.] / Ю. Д. Ткач, С. А. Кириченко, Ю. А. Кириченко ; [под ред. проф. А. А. Кириченко]. – Ивано-Франковск : Изд-во Плай, 2004. – Ч. 2 : Понятие и межнаучный статус. – 238 с. 49. Ткач Ю. Д. Систематизация литературных данных о предмете и системе криминалистики : учеб.-справ. пособие : [в 3 ч.] / Ю. Д. Ткач, С. А. Кириченко, Ю. А. Кириченко ; [под ред. проф. А. А. Кириченко]. – Ивано-Франковск : Изд-во «Плай», 2004. – Ч. 3 : Структурно-тематический аспект. – 315 с. 50. Ткач Ю. Д. Поняття і системно-структурна будова криміналістики : дисс. ... канд. юрид. наук ; Одеськ. юрид. наук НУВС / Ю. Д. Ткач. – К., 2004. – 556 с. 51. Ткач Ю. Д. Теоретичні основи криміналістики (періодизація, поняття, система, міжнауковий статус) : [монографія] / Ю. Д. Ткач ; [за наук. ред. О. А. Кириченка]. – Одеса : Вид-во ОЮІ НУВС, 2007. – 176 с. 52. Тунтула О. С. Сутність і класифікація де-факто процесуальних дій та форми представлення, оцінки і використання доказів в антикримінальному судочинстві : навч. посібник : [в 2 т.] / О. С. Тунтула, Є. В. Кириленко, Т. О. Коросташова ; [за наук. ред. проф. О. А. Кириченка]. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. – Т. 1 : Основна частина. – 2011. – 124 с. 53. Тунтула О. С. Сутність і класифікація де-факто процесуальних дій та форми представлення, оцінки і використання доказів в антикримінальному судочинстві : навч. посібник : [в 2 т.] / О. С. Тунтула, Є. В. Кириленко, Т. О. Коросташова ; [за наук. ред. проф. О. А. Кириченка]. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. – Т. 2 : Додатки. – 448 с. 54. Трегубов С. Н. Основы уголовной техники: Научно-практические приемы расследования преступлений : [практическое руководство для судебных деятелей] / С. Н. Трегубов. – Петроград : Издание юрид. книжн. склада «Право», 1915. – 334 с. 55. Шавер М. Б. Предмет и метод советской криминалистики / М. Б. Шавер // Соц. законность. – М., 1938. – № 6. – С. 56–82. 56. Шавер М. Б. Предмет и метод советской криминалистики и применение ее к расследованию отдельных видов преступлений : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / М. Б. Шавер ; Ин-т права Академии наук СССР. – М., 1939. – 21 с. 57. Шавер М. Б. Криминалістика : [учебник для юридических шкіл] / М. Б. Шавер, А. И. Винберг. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1940. – 200 с. 58. Шепитько В. Ю. Криминалістика : [курс лекцій] / В. Ю. Шепитько. – Харьков : Одиссей, 2003. – 352 с. 59. Шепитько В. Ю. Криминалістика : Курс лекцій. – К. : ООО «Одиссей», 2011. – 368 с. 60. Шляхов А. Р. Предмет, метод и система советской криминалистической экспертизы : [учеб.-метод. пособие] / А. Р. Шляхов. – М. : ВКУЮ МЮ РСФСР, 1960. – 20 с. 61. Шурухнов Н. Г. Криминалістика : [учебник] / Н. Г. Шурухнов. – М. : Юрист, 2003. – 639 с. 62. Якимов И. Н. Практическое руководство к расследованию преступлений / И. Н. Якимов. – М. : Издание ЗАГОТХОЗа МР, 1924. – 404 с.

ЛЕКЦІЯ № 2 ОСНОВИ МЕТОДОЛОГІЇ

Лекція висвітлює такі питання:

1. Сутність і класифікація методів криміналістики.
2. Загальна характеристика методів криміналістики.

Питання 1. Сутність і класифікація методів криміналістики

Традиційні погляди на методологію криміналістики [1-21 та ін.] пов'язані, по-перше, із неточним розумінням семантичного значення терміна «методологія» в контексті теоретичних основ цієї науки, а по-друге, із застарілою і недостатньо повною класифікацією криміналістичних методів дослідження. З урахуванням цього, для обговорення пропонується такий варіант вирішення вказаних методологічних проблем.

Термін «метод» у криміналістиці, як і в будь-якій юридичній та іншій науці, розуміється як *спосіб проведення певного акту пізнання навколишнього світу або експертного, позаекспертного чи особистого дослідження тих чи інших об'єктів (речових джерел та ін.)*. При цьому найбільш якісним, ефективним і раціональним способом проведення є і тактичний прийом, проте ця криміналістична категорія стосується не дослідження, а певної практичної дії чи заходу, їх комбінацій або операції, складовою частиною яких неодмінно є певне дослідження.

Семантичне ж значення **словосполучення** «методологія», який походить від розглянутого терміна «методи» і лат. «logos» (вчення, теорія, наука), має полягати в позначенні вчення про методи. У той же час, у криміналістиці це словосполучення використовується в контексті позначення першої частини і цієї науки достатньо порізному, коли, зокрема, В. П. Бахін у цьому відношенні вказав «Общая теория (методология) криминалистики» [2, с. 8]; Р. С. Белкін – «История и методология криминалистики» [1, с. 1-129] чи «Введение в науку (или методология и теория криминалистики)» [3, с. 255], І. А. Возгрін та А. А. Степанов – «Общая теория и методология криминалистики», «Теоретические и методологические основы криминалистики» чи «Основы теории и методологии криминалистики» [4, с. 9; 5, с. 77]; І. Ф. Герасимов, Л. Я. Драпкін та ін. – «Теория и методология криминалистики» [11, с. 39 та ін.]; В. М. Глібко, В. Г. Лукашевич, М. В. Салтєвський та ін. – «Методология криминалистики» [19, с. 3-87; 20, с. 6; 21, с. 18 та ін.]; І. В. Гора, Є. П. Іщенко, В. А. Колесник, В. О. Образцов та ін. – «Теоретические и методологические основы криминалистики» [5, с. 77; 6, с. 7-9; 10, с. 6; 12, с. 5 та ін.]; В. Ф. Єрмолович – «Криминалистическая методология» [7, с. 276]; В. Я. Колдін і М. П. Яблоков – «Научно-теоретические, теоретические и методологические основы криминалистики» [16, с. 1-144] і «Теоретические, методологические и научно-теоретические основы криминалистики» [17, с. 11-166]. І. Ф. Пантелєєв і М. О. Селіванов – «Методологические основы криминалистики» [13, с. 3-104 та ін.] тощо.

Із наведених прикладів видно, що словосполучення «методологія» використовується для позначення першої частини криміналістики у більш правильному семантичному значенні поряд із терміном «теоретичні основи». Наприклад, у запропонованому Г. А. Зорінім варіанті семиелементної системи криміналістики перша частина іменується терміном «Теория криминалистики», а друга – «Методология криминалистики» [9, с. 22]. Поряд із цим, часто можна зустріти й принципово неправильний варіант вирішення цієї проблеми, коли це словосполучення охоплює собою і теоретичні основи криміналістичної науки.

Не зовсім виваженою виглядає позиція і першої групи авторів. Методологія є також теорією науки криміналістики, з урахуванням чого доцільно обґрунтувати більш точне семантичне значення терміна «методологія» як вчення лише про методи, що фактично є складовою частиною теорології криміналістичної науки [23, с. 138]. Виходячи з цього, положення методології криміналістики мають викладатися в окремих темах першої частини її навчального курсу «Теорологія», що на сьогодні пропонується представити у вигляді двох тем базового навчального курсу криміналістики, зокрема теми 2 «Основи методології» і теми 3 «Основи базисних власне криміналістичних методів дослідження» [23, с. 138 та ін.].

Розглянувши запропоновані в навчальній літературі [1-7; 9-21 та ін.] і в спеціальній монографії Г. А. Зоріна «Криминалистическая методология» [8] існуючі класифікації методів криміналістики, Ю. Д. Ткач дійшов висновку, що ці класифікації є недостатньо структуровані, повні та обґрунтовані, у зв'язку з чим може бути запропонована така найбільш виважена, всеохоплювальна і термінологічно структурована **класифікація методів, які використовуються криміналістикою:**

1. **Базисний метод дослідження** – метод діалектичного матеріалізму.

2. **Загальнонаукові методи дослідження:** 2.1. **Почуттєво-раціональні методи:** 2.1.1. Метод спостереження. 2.1.2. Метод опису. 2.1.3. Метод порівняння. 2.1.4. Метод експерименту. 2.1.5. Метод моделювання. 2.2. **Логічні методи:** 2.2.1. Метод аналізу. 2.2.2. Метод синтезу. 2.2.3. Метод індукції (від часткового до загального). 2.2.4. Метод дедукції (від загального до часткового). 2.2.5. Метод гіпотези. 2.2.6. Метод аналогії. 2.3. **Математичні методи:** 2.3.1. Метод вимірювання. 2.3.2. Метод обчислювання. 2.3.3. Метод математичного моделювання. 2.3.4. Геометричні методи.

3. **Криміналістичні методи:**

3.1. **Власне криміналістичні методи:**

3.1.1. **Базисні власне криміналістичні методи дослідження:** 3.1.1.1. Метод ідентифікації. 3.1.1.2. Метод групофікації. 3.1.1.3. Метод діагностичного дослідження. 3.1.1.4. Метод ситуаційного дослідження. 3.1.1.5. Метод класифікаційного дослідження. 3.1.1.6. Метод встановлення загального джерела походження.

3.1.2. **Загальні власне криміналістичні методи:** 3.1.2.1. Метод версіювання. 3.1.2.2. Метод панування та організації роботи з протидії макроправопорушенням. 3.1.2.3. Метод взаємодії різних суб'єктів у протидії макроправопорушенням. 3.1.2.4. Метод пошуку і розшуку особистісних і речових джерел та ін.

3.1.3. **Часткові власне криміналістичні методи дослідження:** 3.1.3.1. Метод кольороподільної фотовідеозйомки. 3.1.3.2. Метод контрастної фотовідеозйомки. 3.1.3.3. Метод фізичного моделювання. 3.1.3.4. Метод дактилоскопії. 3.1.3.5. Метод пороскопії. 3.1.3.6. Метод еджескопії. 3.1.3.7. Метод одорології. 3.1.3.8. Метод габітоскопії. 3.1.3.9. Метод словесного чи суб'єктивного портрету. 3.1.3.10. Метод впізнання. 3.1.3.11. Метод фотовідеопортретної реконструкції обличчя людини за її черепом. 3.1.3.12. Метод де-факто слідчого (судового, експертного) експерименту. 3.1.3.13. Методи де-факто слідчого (судового) обстеження (огляду, особистого дослідження) місця діяння. 3.1.3.14. Методи обшуку різних об'єктів. 3.1.3.15. Метод «психологічної пастки». 3.1.3.16. Метод «хімічної пастки». 3.1.3.17. Одорологічний метод. 3.1.3.18. Антропологічні методи. 3.1.3.19. Антропометричні методи та ін.

3.2. **Запозичені спеціальні криміналістичні методи:** 3.2.1. Фізичні методи. 3.2.2. Хімічні методи. 3.2.3. Фізико-хімічні методи. 3.2.4. Біологічні методи. 3.2.5. Соціологічні методи. 3.2.6. Психологічні методи. 3.2.7. Кібернетичні методи та ін. [22, с. 32; 23, с. 54-55; 33].

У загальному плані всі методи, що використовує криміналістика, поділяються на три великі групи: базисний метод, загальнонаукові та криміналістичні методи. Окрім цього, загальнонаукові та криміналістичні методи мають ще більш детальну градацію, яка в останньому з випадків не деталізована настільки, наскільки фактично розроблена,

оскільки всеохоплювальний її виклад у цьому виданні ускладнив би її сприйняття і вивчення студентами. Проте деталізація такого рівня певних методів усе ж таки викладається в контексті наступних відповідних тем, коли, наприклад, вказані у наведеній класифікації методи обстеження (огляду, особистого дослідження) місця діяння в контексті розгляду тактики обстеження (огляду, особистого дослідження) поділяються на метод концентричного обстеження, метод ексцентричного обстеження, метод вузлового або вибіркового обстеження, метод фронтального обстеження, метод обстеження за секторами тощо. Аналогічно класифікації набувають методи обшуку приміщення.

Питання 2. Загальна характеристика методів криміналістики

Загальновідомим є філософський поділ методів пізнання навколишнього світу на два: ідеалістичний і матеріалістичний, а останнього на метафізичний і діалектичний, тобто діалектичний матеріалізм. Вітчизняна юридична наука в цілому і криміналістика зокрема у пізнанні використовують метод діалектичного матеріалізму, визнаючи первинним матеріальне, яке знаходиться у постійному розвитку. Тому базисним методом пізнання в криміналістиці виступає діалектичний матеріалізм, із якого необхідно виходити, проводячи будь-які криміналістичні дослідження і пізнання навколишнього середовища та людини як особистісного джерела антиделіктної інформації і носія ідеальних відображень (слідів пам'яті), всього того, що це джерело візуально спостерігало, або про що дізналося через свої органи почуття.

Сутність загальнонаукових методів криміналістики полягає в тому, що вони розроблені як загальні (універсальні) для всіх наук методи пізнання навколишнього світу і без суттєвої переробки використовуються для вирішення завдань також і криміналістичної науки.

Перше місце за значущістю для криміналістики і найбільш традиційні для цієї науки є почуттєво-раціональні загальнонаукові методи: власне спостереження, опис, порівняння, експеримент і моделювання супроводжують обстеження (огляд та особисте дослідження) місця діяння, місцевості, приміщення, трупа людини, тіла живої людини, інших трасосубстанцій і документів і майже всі інші де-факто слідчі та аналогічні де-факто судові дії. Деякі з указаних методів інших наук стали одночасно основою для розробки й відповідних часткових власне криміналістичних методів: на основі загальнонаукового методу експерименту криміналістами розроблено частковий метод реконструкції і, навіть, окрему отримувальну процесуальну дію «експеримент» як складову частину чинного «слідчого експерименту»; частковий метод моделювання – фізичного моделювання у вигляді виготовлення різного роду зліпків відбитків при обстеженні місця діяння тощо.

Поступово, особливо у міру зародження і розвитку положень третьої і четвертої частини криміналістики тактики і методики протидії окремим видам і групам макроправопорушень, поряд із почуттєво-раціональними методами, криміналісти почали широко використовувати й логічні методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції, гіпотези та аналогії в розробці складових частин гласної методики протидії макроправопорушенням. Методи індукції, дедукції, гіпотези і аналогії покладені в основу розробки такого часткового криміналістичного вчення, як версіювання, коли власне версія і є криміналістичним удосконаленим та прилаштованим для цілей протидії макроправопорушенням різновидом гіпотези. Знайшли своє широке застосування і низка математичних методів, коли без методів вимірювання, обчислювання і математичного моделювання, а також низки геометричних методів зараз важко обійтися при проведенні того ж самого обстеження місця діяння, особливо документування його результатів,

проведення низки криміналістичних експертиз, у першу чергу, економіко-фінансової, судово-бухгалтерської тощо.

Сутність поділу криміналістичних методів на власне криміналістичні методи і запозичені спеціальні криміналістичні методи полягає в тому, що перші з них у первісному вигляді розроблені криміналістикою, а другі – у тому, що ці методи з інших наук, у цьому випадку фізичні методи, хімічні методи, фізико-хімічні, біологічні, соціологічні, психологічні, кібернетичні методи та ін., тобто, як бачимо, запозичені, у першу чергу, у природознавчих, суспільних та ін. наук і через більш-менш суттєву переробку пристосовані до вирішення завдань криміналістики (ведення за допомогою складових частин гласної методики протидії макроправопорушенням і мініправопорушенням). Загальнонаукові, на відміну від запозичених спеціальних криміналістичних методів, по-перше, є методами, які рівною мірою можуть застосовувати всі науки; по-друге, застосовуються іншими науками без будь-якої зміни, удосконалення чи пристосування для завдань певних наук. У такому разі ці методи будуть перетворені в методи відповідної науки, що в контексті криміналістичних методів може бути простежено на прикладі будь-якої групи власне криміналістичних і навіть запозичених методів. Викладений підхід був продемонстрований на прикладі методів експерименту, гіпотези та ін.

У свою чергу, власне криміналістичні методи також неоднорідні, оскільки поділяються на три великі групи, перша з яких – «базисні власне криміналістичні методи дослідження», – по суті, є частковими криміналістичними вченнями, а саме: «Метод ідентифікації», «Метод групофікації», «Метод діагностування», «Метод ситуаційного дослідження», «Метод класифікаційного дослідження» і, нарешті, «Метод встановлення загального джерела походження». Вони пронизують всі чи значну кількість існуючих тем базового навчального курсу криміналістики або, навіть, низку інших часткових учень, наприклад «Слідознавство», «Зброєделіктика», «Габітоскопія», «Встановлення автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин виготовлення документів», «Встановлення факту, автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин внесення змін у документи» та ін. В теорології криміналістики викладаються лише основи вказаних часткових учень про методи (основи базисних власне криміналістичних методів), тоді як технічні, тактичні й методичні аспекти цих часткових учень вже мають викладатися у відповідних темах техніки, тактики і методики базового навчального курсу криміналістики, про що більш детально йдеться у відповідних лекціях.

Сутність другої групи власне криміналістичних методів – загальних власне криміналістичних методів (метод версіювання, метод панування та організації роботи з протидії макроправопорушенням, метод взаємодії різних суб'єктів у протидії макроправопорушенням, метод пошуку і розшуку особистісних і речових джерел та ін.) – полягає в тому, що, по-перше, перелік цих методів, на відміну від попередньої групи власне криміналістичних методів є невичерпаним, а по-друге, вказані методи діють у межах вже певних частин криміналістики, у першу чергу, тактики. Що ж стосується третьої групи власне криміналістичних методів – часткових власне криміналістичних методів (метод кольороподільної фотовідеозйомки, метод контрастної фотовідеозйомки, метод фізичного моделювання, метод дактилоскопії, метод пороскопії, метод еджескопії, метод одорології, метод габітоскопії, метод словесного чи суб'єктивного портрету, метод впізнання, метод фотовідеопортретної реконструкції обличчя людини за її черепом, метод експерименту, методи обстеження місця діяння, методи обшуку, метод «психологічної пастки», метод «хімічної пастки», одорологічний метод, антропологічні методи, антропометричні методи та ін.), – то їх перелік також невичерпаний, має поповнюватися новими та удосконаленими методами, які розробляються вже для виконання певних часткових завдань із протидії правопорушенням.

Тому дія часткових власне криміналістичних методів обмежується певними конкретними антикримінальними завданнями, а значить – і лише певними темами чи частковими вченнями криміналістики. Наприклад, методи кольороподільної чи контрастної фотовідеозйомки розроблені і застосовуються частковим ученням «Фотовідеозйомка і звуковідеозапис», положення якого, у свою чергу знаходять відображення в низці тем техніки, тактики чи методики, у першу чергу «Встановлення факту, автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин внесення змін у документи». Низка методів фотовідеозйомки знаходять своє відображення й у низці інших тем і часткових учень, зокрема, методи закарбовуючої панорамної фотозйомки будуть у нагоді при висвітленні теми «Тактика обстеження (огляду, особистого дослідження)» і, не виключно, теми «Тактика експерименту», «Тактика перевірки та/чи уточнення показань на місці» та ін.; методи закарбовуючої сигналетичної фотокіновідеозйомки – теми «Основи габітоскопії», «Основи антиделіктної інформатики», «Тактика впізнання» та ін., у межах чого і буде висвітлена сутність і різні аспекти застосування цих методів.

Література: 1. Аверьянова Т. В. Криминалистика : [учебник] / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Россинская ; [под ред. Р. С. Белкина]. – М. : НОРМА-ИНФРА, 2002. – 990 с. 2. Бахин В. П. Предмет науки криминалистики : Лекция / В. П. Бахин. – К., 1999. – 22 с. 3. Белкин Р. С. Курс криминалистики : [учеб. пособие для вузов] / Р. С. Белкин. – 3-е изд. – М. : Юнити-Ця, 2001. – 837 с. 4. Возгрин И. А. Основы методики и дидактики курса «Криминалистика» : [учеб.-метод. пособие] / И. А. Возгрин, А. А. Степанов. – СПб. : Изд. дом «Сентябрь», 2002. – 224 с. 5. Возгрин И. А. Введение в криминалистуку : История, основы теории, библиография / И. А. Возгрин. – СПб. : Изд-во «Юрид. центр Пресс», 2003. – 475 с. 6. Гора І. В. Криміналістика : [посібник для підготовки до іспитів] / І. В. Гора. – К. : Вид. Паливода А. В., 2003. – 146 с. 7. Ермолович В. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений / В. Ф. Ермолович. – Мн., 2001. – 280 с. 8. Зорин Г. А. Криминалистическая методология : [монография] / Г. А. Зорин. – Мн. : Амалфея, 1999. – 608 с. 9. Зорин Г. А. Теоретические основы криминалистики / Г. А. Зорин. – Мн. : Амалфея, 2000. – 416 с. 10. Ищенко Е. П. Криминалистика : Краткий курс / Е. П. Ищенко. – М. : ИНФРА-М, 2003. – 302 с. 11. Криминалистика : [учебник] / под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. – М. : Высш. шк., 1994. – 528 с. 12. Криминалистика : [учебник] / под ред. В. А. Образцова. – М. : Юрист, 1995. – 592 с. 13. Криминалистика : [учебник] / под ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова]. – М. : Юрид. лит., 1993. – 592 с. 14. Криминалистика : [учебник] / под ред. Д. И. Сулейманова. – Баку : «Ишыг», 2000. – 680 с. 15. Криминалистика / под ред. А. Г. Филиппова, А. А. Кузнецова. – Омск : ОВШ МВД СССР, 1993. Т. 2. – 558 с. 16. Криминалистика : [учебник] / под ред. Н. П. Яблокова. – М. : БЕК, 1997. – 704 с. 17. Криминалистика : [учебник] / под ред. Н. П. Яблокова. – 2-е изд. – М. : Юрист, 2002. – 718 с. 18. Основы криминалистики : [учеб. пособие] / под ред. И. Ф. Пантелеева. – М. : ВЮЗИ, 1984. – 326 с. 19. Салтевський М. В. Навчально-довідковий посібник з криміналістики : [навч. посібник] / М. В. Салтевський, В. Г. Лукашевич, В. М. Глибко. – К. : ІСД МО України, УЮА, 1994. – 180 с. 20. Салтевський М. В. Криміналістика : [навч.-довід. посібник] / М. В. Салтевський. – К. : Правник, 1996. – 160 с. 21. Салтевський М. В. Криминалистика. В современном изложении юристов : [учеб.-практ. пособие] / М. В. Салтевский. – Харьков : Рубикон, 1997. – 432 с. 22. Теорологія юриспруденції (новітня концепція «Теорії права») : [навч. посібник] / Є. В. Кириленко, С. А. Кириченко, Т. О. Коросташова та ін. ; [за наук. ред. проф. О. А. Кириченка]. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – 392 с. 23. Ткач Ю. Д. Теоретичні основи криміналістики (періодизація, поняття, система, міжнауковий статус) : [монографія] / Ю. Д. Ткач ;

[за наук. ред. О. А. Кириченка]. – Одеса : Вид-во ОЮІ НУВС, 2007. – 176 с. 24. Ткач Ю. Д. Новая концепция теорологии криминалистики и ордистики / Ю. Д. Ткач // Актуальные проблемы современного законодательства: теория и правоприменение : Сб. науч. тр. Международн. научн.-практ. конференции, 23.12.2011 г. / под ред. А. Д. Моисеева, Л. П. Клименко. – Липецк (Россия) ; Николаев (Украина) : Изд-во Першина Р. В., 2012. – С. 282–290.

ЛЕКЦІЯ № 3

ОСНОВИ БАЗИСНИХ

ВЛАСНЕ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Лекція висвітлює такі питання:

1. Зародження і розвиток поняття методу ідентифікації та його співвідношення із методом групофікації і класифікаційного дослідження.
2. Об'єкти базисних власне криміналістичних методів дослідження.
3. Класифікація базисних власне криміналістичних методів дослідження.
4. Загальні відомості про сутність та етапи методу ідентифікації і групофікації.

Питання 1. Зародження і розвиток поняття методу ідентифікації та його співвідношення із методом групофікації і класифікаційного дослідження

Зародження і формування часткового криміналістичного вчення про метод ідентифікації проходило поступово, коли С. М. Потапов одним із перших у 1940 р. намагався визначити сутність і принципи проведення в криміналістиці ідентифікаційного дослідження, яке на той час поєднувало в собі групофікацію та ідентифікацію, розглядаючи перший із методів початковим етапом ідентифікаційного дослідження [22].

Пізніше у 1969 р. М. В. Салтевський захистив докторську дисертацію «Теоретические основы установления групповой принадлежности в судебной экспертизе (методологические, правовые проблемы), у якій достатньо чітко провів розмежування групофікації (встановлення групової, видової чи родової належності) та ідентифікації як різних за суттю криміналістичних досліджень, визнавши сутність першого з методів у встановленні тотожності ознак зовнішньої будови певного твердого тіла з їх матеріально фіксованим відображенням на іншому твердому тілі, а групофікації – у порівнянні, встановленні схожості двох і більше твердих тіл чи об'ємів сумативних утворень іншого агрегатного стану [24].

Одночасно з цим, російський учений В. Я. Колдін у цьому ж 1969 р. також захистив докторську дисертацію «Идентификация и ее роль в установлении истины по уголовным делам» [5], у якій, однак, надав недостатньо обґрунтовану теоретичну основу під визнання групофікації першим етапом ідентифікації об'єктів, що відстоював й у наступних роботах [6; 7 та ін.].

Роком пізніше, у 1970 р., М. Я. Сегай захистив ще одну докторську дисертацію з проблем ідентифікації – «Методология судебной идентификации», у якій, як не прикро, залишився на очевидно старій (якщо враховувати фундаментальну і надто значущу для правильного розуміння проблем ідентифікації вже захищену докторську дисертацію М. В. Салтевського) традиційній основі визнання групофікації першим етапом ідентифікаційного дослідження і помилково (що виглядає для співробітника провідної вітчизняної експертної установи – Київського науково-дослідного інституту судових експертиз – взагалі незрозумілим) визнавав об'єктом ідентифікації речовини будь-якого агрегатного стану (25).

Значно пізніше О. А. Кириченко у 1996 р., маючи дотик у межах докторської дисертації «Основы криминалистической микрологии» [2] і потім у 1998 р. у монографії з проблем юридичної мікрооб'єктології [3, с. 215-221, 469-470] до питань визначення сутності і співвідношення ідентифікації, групофікації, діагностичного, ситуаційного і класифікаційного дослідження мікрооб'єктів як різновиду речових джерел доказів, підкреслив своєчасність та обґрунтованість положень вказаної докторської дисертації М. В. Салтевського і хибність висновків названої докторської дисертації М. Я. Сегай в контексті становлення часткових учень про ідентифікацію і групофікацію, а також піддав

їх розвитку в напрямку необхідності визнання подальшого поділу ідентифікації на індивідуальну і групову, чітко визначив сутність їх об'єктів – відбитків і мікровідбитків як різновиду трас і мікротрас. Початок же новітньому розумінню трас і мікротрас та їх різновидів – відбитків (мікровідбитків) і відображень (мікровідображень) – був покладений О. А. Кириченком ще у 1992 р. у кандидатській дисертації «Классификация микрообъектов и их значение при расследовании преступлений против личности» [2, с. 32-36, 55, 180], що деталізовано окремо в контексті викладу в цьому навчальному курсі криміналістики проблем роботи із особистісними й речовими джерелами антикримінальних відомостей і проблем юридичної мікрооб'єктології.

У той же час, існуюча навчальна криміналістична література побудована на недостатньо обґрунтованому розумінні сутності і співвідношення ідентифікації та встановлення загальної групової, видової чи родової належності, коли проведення останнього розглядається лише в традиційному аспекті як етап ідентифікації, об'єктами якої у такому разі стають речовини будь-якого агрегатного стану [8, с. 84-120; 11, с. 29-42; 12, с. 87-97; 13, с. 50-69; 14, с. 13-16; 15, с. 14-18; 16, с. 25-34; 17, с. 8-14; 18, с. 16-23, 23-33; 19, с. 67-90; 29, с. 34-43 та ін.].

І лише в навчальній літературі з криміналістики, підготовленої чи виданої за участю М. В. Салтєвського, вже була втілена викладена авторська концепція ідентифікації із застосуванням замість традиційного словосполучення «встановлення групової (родової, видової) належності» запропонованого вказаним ученим лаконічного і достатньо виваженого терміна «групофікація» [9, с. 31-40; 10, с. 27-32, 33-43; 23, с. 20-36 та ін.], у якій, однак, так і не було проведено поділу ідентифікації на індивідуальну й групову. Вказані роботи М. В. Салтєвського не мали й чіткого розуміння об'єктів цього базисного власне криміналістичного методу дослідження – відбитків як різновиду трас та їх співвідношення із діагностичними і ситуаційними відображеннями.

Подальше ж удосконалення позиції О. А. Кириченка дозволяє визначити сутність і співвідношення методів ідентифікації, групофікації та інших базисних власне криміналістичних методів дослідження, таким чином.

У першу чергу, доцільно підкреслити, що **сутність методу ідентифікації** полягає в **ототожненні**:

1. **Ознак зовнішньої будови одного твердого тіла чи певної групи такого роду об'єктів (трасоутворювальні об'єкти) за їх матеріально фіксованим відображенням (відбитком, мікровідбитком чи ультрамікровідбитком):**

1.1. **На поверхні іншого твердого тіла (матеріальний трасосприймальний об'єкт).**

1.2. **У структурі іншого твердого тіла (матеріальний трасосприймальний об'єкт).**

1.3. **У свідомості (пам'яті) особистісного джерела (ідеальний трасосприймальний об'єкт).**

2. **Ознак зовнішності людини (трасоутворювальний об'єкт) за їх матеріально фіксованим відображенням (відбитком, мікровідбитком чи ультрамікровідбитком):**

2.1. **У свідомості (пам'яті) особистісного джерела (ідеальний трасосприймальний об'єкт).**

2.2. **На інших носіях (матеріальні трасосприймальні об'єкти),** якими можуть бути фото-, рентгено- чи ультразвуковий або лазерний знімок, кіно-, відео- чи комп'ютерозапис, портрет, скульптурне зображення тощо.

Якщо казати простіше, то сутність ідентифікації полягає в ототожненні самого себе, а саме: ознак зовнішньої будови (для людини – ознак зовнішності) певного трасоутворювального (відбиткоутворювального) об'єкта, яким може бути як будь-яке тверде тіло, так і власне людина, з цими ж ознаками, що відобразилися у вигляді матеріального чи ідеального відбитку у процесі взаємодії (а при утворенні ідеальних відбитків – при візуальному сприйнятті твердого тіла чи людини) на трасосприймальному

(відбиткосприймальному) об'єкті, який, у свою чергу, також може бути матеріальним (інше тверде тіло) чи ідеальним (свідомість чи пам'ять особистісного джерела).

Останнє має місце при сприйнятті людиною як майбутнім особистісним джерелом будь-якого речового джерела антикримінальних відомостей чи іншої людини, коли у свідомості (пам'яті) особистісного джерела утворюється ідеальний відбиток⁵ власне ознак зовнішньої будови цього твердого тіла чи ознак зовнішності цієї людини. При цьому саме кількість і якість цих ознак як у матеріальному, так і в ідеальному відбитку визначає, чи є можливість вийти на певний трасоутворювальний об'єкт (а значить, провести індивідуальну ідентифікацію) або тільки на групу схожих за ознаками зовнішньої будови твердих тіл чи за ознаками зовнішності групи людей, що вже означатиме процес групової ідентифікації.

Індивідуальна ідентифікація певного твердого тіла чи конкретної людини можлива лише тоді, коли в такому матеріальному чи ідеальному відбитку відобразиться така кількісно-якісна сукупність цих ознак, що в дослідника (експерта, який проводить експертизу; особи, якій пред'явлено для впізнання певне речове джерело чи конкретна людини та ін.) виникає внутрішнє переконання в тому, що ця сукупність є неповторною і може бути залишеною лише конкретним трасоутворювальним об'єктом і не може бути наслідком взаємодії із будь-яким іншим об'єктом, як би він не був схожий на встановлюваний трасоутворювальний об'єкт. Наприклад, певний матеріальний відбиток візерунка пальця руки містить ознаки зовнішньої будови (мікродеталі візерунка у вигляді дельти, початку і закінчення папілярної лінії, їх злиття чи роздвоювання, розриву папілярної лінії, крапки чи фрагмента, містка, гачка, острівця тощо, чи, навіть, ультрамікродеталей у вигляді еджескопічних ознак папілярної лінії, тобто випуклостей та вгнутостей бокової лінії папілярного гребінця та ін.) візерунка саме вказівного пальця правої руки гр. П., які відрізняються від зовнішньої будови візерунків будь-якого іншого пальця рук цього і будь-якого іншого громадянина. У такому разі і кажуть про індивідуальну ідентифікацію, яка дозволяє встановити певний індивідуальний трасоутворювальний об'єкт.

Аналогічно, при сприйнятті будь-якого речового джерела, у т. ч. іншої людини, у пам'яті суб'єкта сприйняття (майбутнє особистісне джерело антикримінальних відомостей) неодмінно відображаються у вигляді ідеальних відбитків ознаки зовнішньої будови цього речового джерела чи ознаки зовнішності цієї людини, за якими особистісне джерело пізніше у процесі слідчої чи судової дії «пред'явлення для впізнання» може впізнати саме це речове джерело чи саме цю людину. І впізнання буде позитивним лише тоді, коли ідеальні відбитки будуть містити відображення достатньої кількості індивідуальних ознак речового джерела чи людини, щоб впізнавач (особистісне джерело) впевнено міг сказати, що саме це речове джерело чи саме цього громадянина він раніше бачив або що поміж пред'явлених йому речових джерел чи людей такого речового джерела чи людини точно немає.

Коли ж такого роду матеріальні чи ідеальні відбитки нечіткі (зумовлено механізмом трасоутворення, у т. ч. й характером поверхні матеріального трасосприймального об'єкта чи умовами візуального сприйняття тощо) і зберегли в собі лише окремі індивідуальні ознаки, які можуть належати вже декільком схожим між собою речовим джерелам чи громадянам, то може йтися тільки про групову ідентифікацію. Наприклад, у випадку з відбитком пальця руки в такому разі стане можливий лише висновок про те, що цей відбиток візерунка залишений вказівним пальцем правої руки будь-якої людини, яка має такі ж групові ознаки папілярного візерунка. У випадку ж впізнання людини за

⁵ Ідеальні відбитки, на відміну від матеріальних, самі по собі за розмірами поділятися не можуть, оскільки ідеальний відбиток відображає лише ступінь ясності сприйняття і фіксації пам'яттю людини ознак зовнішньої будови твердого тіла чи ознак зовнішності людини, не залежно від розміру самих речових джерел.

нечіткими ідеальними відбитками впізнавач (особистісне джерело) буде говорити про те, що певна людина лише схожа на ту, яку вона (він) бачив, але чи це той самий громадянин чи ні, він впевнено сказати не може.

Таким чином, результат ідентифікації (індивідуальної чи групової) напряму залежить тільки від того, якої саме якості відбитки ознак зовнішньої будови твердого тіла чи ознаки зовнішності людини залишені трасоутворювальним об'єктом і чи дають вони можливість вийти на певний (індивідуальний) об'єкт чи лише на певну групу таких трасоутворювальних об'єктів.

На відміну від індивідуальної чи групової ідентифікації, коли встановлюється тотожність ознак зовнішньої будови твердого тіла чи ознак зовнішності людини цим же ознакам, що відобразилися при взаємодії трасоутворювального і трасосприймального об'єктів у відбитках на останньому (на поверхні чи в структурі матеріального об'єкта або у свідомості – пам'яті, особистісного джерела), у процесі групофікації встановлюється схожість морфологічних ознак (ознак зовнішньої і внутрішньої будови твердого тіла) чи інших субстанційних ознак (якісно-кількісний склад твердих тіл чи речовин будь-якого агрегатного стану, їхні певні фізичні константи) двох і більше твердих тіл чи двох і більше об'ємів речовин іншого агрегатного стану (сипкого, рідкого, газоподібного). На підставі цього і робиться висновок про те, що два і більше твердих тіла чи два і більше об'єми речовин іншого агрегатного стану належать до певної групи, виду чи роду твердих тіл або речовин. Наприклад, про належність спор невідомої рослини з одягу потерпілого та з одягу переслідуваного до певної рослини і можливо із конкретними характеристиками конкретної стадії їх визрівання, оскільки рослини живі організми й у міру їх визрівання (іншого розвитку) відповідним чином змінюється і їхня морфологія та інші субстанційні ознаки. Тому криміналісти й вимагають отримання зразків рослин, ґрунту та інших субстанцій із живими рослинними чи тваринними організмами як можна ближче до часу антиделіктного слідоутворення, оскільки застосування мікробіологічних та інших біологічних методів засноване на дослідженні саме морфологічних та інших ознак цих організмів у контексті їх групофікації, тобто віднесення до загальної групи, виду чи роду організмів із додатковими ознаками їх розвитку.

Окрім цього, варто зауважити, що в контексті роботи з мікрооб'єктами сипкими іменуються такі речові джерела, морфологічні ознаки кожного окремого з яких, у зв'язку з їхніми мізерними розмірами, не можуть бути вивчені, зокрема окремі складові речовини кіптяви тощо. У той же час, значущими для ідентифікації виявляються лише такі тверді тіла, які можуть залишити на іншому об'єкті відбитки ознак своєї зовнішньої будови. З огляду на це, сипкими речовинами, а не сукупністю твердих тіл мають визнаватися майже всі традиційні сипкі речовини, зерно, пісок тощо.

Підсумовуючи викладене, під **групофікацією** доцільно розуміти **встановлення факту групової (видової, родової) схожості морфологічних (зовнішньої чи внутрішньої будови) або інших субстанційних (якісно-кількісний склад, фізичні константи тощо) ознак двох і більше твердих тіл або двох і більше об'ємів сипких, рідких чи газоподібних речовин.**

У той же час, у групофікації багато спільних рис із **методом класифікаційного дослідження**, сутність якого, однак, полягає у **встановленні факту належності конкретного об'єкта живої чи неживої природи до певної таксономічної одиниці (царство, тип, підтип, клас, підклас, ряд, підряд, сімейство, підсімейство, рід, підрід, вид, підвид, різновид, форма) чи до іншої класифікаційної групи [33].**

Таким чином, при групофікації встановлюється факт наявності групової, видової чи родової схожості субстанційних ознак двох і більше твердих тіл чи двох і більше об'ємів речовин іншого агрегатного стану, а при класифікаційному дослідженні наявність як вказаних, так і будь-яких інших класифікаційних ознак у певного твердого тіла, у т. ч. живого організму, чи у певного об'єму речовин іншого агрегатного стану, що і дає

підстави для зарахування цього тіла чи об'єму речовини до певної таксономічної чи іншої класифікаційної групи, роду, виду об'єктів. Тому класифікаційне дослідження, з одного боку, дещо нагадує групофікацію, оскільки в обох випадках встановлюється схожість певних родових, видових та інших групових ознак, а з іншого – на ідентифікацію, оскільки в обох цих процесах одне тверде тіло порівнюється зі своїми ж ознаками, які, однак, при класифікаційному дослідженні відображені у певній таксономічній чи іншій груповій класифікації, а при ідентифікації – відобразилися при взаємодії на поверхні чи у структурі іншого твердого тіла або у свідомості людини.

Питання 2. Об'єкти базисних власне криміналістичних методів дослідження

Традиційно поміж об'єктів ідентифікації виділяють:

1. Ототожнюваний об'єкт.
2. Ототожнювальний об'єкт.

Особливим видом ідентифікації виступає ідентифікація цілого за частинами по відбитках спільної лінії чи площини відділення, які в такому випадку виступають одночасно як ототожнюваний (трасоутворювальний) та ототожнювальний (трасосприймальний) об'єкт. Цей підхід, який дістав назву «*дослідження зворотних ідентифікаційних зв'язків*» [26], доцільно поширити на всі випадки трасоутворення і, навіть, кожного з інших елементів слідоутворення⁶. Використання методу зворотних ідентифікаційних зв'язків може бути корисним і в процесі застосування майже всіх інших базисних власне криміналістичних методів дослідження, але, перш за все, при ідентифікації, діагностичному, ситуаційному дослідженні, встановленні загального джерела походження і групофікації⁷.

Адже слідоутворювальний об'єкт, взаємодіючи зі слідоприймальним, залишає на останньому сліди (траси: відбитки, відображення; субстанції), проте одночасно з цим також може сприйняти від цього ж об'єкта сліди (траси: відбитки, відображення; субстанції), що і перетворює цей об'єкт вже у слідоприймальний, а попередній об'єкт взаємодії, навпаки, у слідоутворювальний. Наприклад, зняття злочину може залишити відбитки зовнішньої будови і субстанції робочої частини на перешкоді, а перешкода, у свою чергу, – субстанції і, невиключно, відбитки ознак зовнішньої будови (рельєфу) контактної поверхні – на знятті злочину.

У цьому аспекті доцільно розглянути й сутність ідентифікації цілого за частинами по відбитках загальної лінії чи площини відділу, коли має місце лише один із проявів методу ідентифікації і кромка чи площина кожної із розділених частин взаємно виступають як трасоутворювальний (ототожнюваний) і трасосприймальний (ототожнювальний) об'єкт. При цьому ідентифікація цілого за частинами може бути проведена і за

---

⁶ У цьому випадку термінологія походить від сутності слідоутворення, коли власне слід може бути утворений присутністю чи відсутністю як трас (відбитків, відображень), так і субстанцій, з огляду на що той об'єкт, який утворює сліди чи його складові траси (відбитки, відображення) і субстанції, може іменуватися слідоутворювальним або з метою конкретизації трасоутворювальним (відбиткоутворювальним, відображення-утворювальним) чи субстанцеутворювальним, а той об'єкт, який сприймає ці сліди або траси (відбитки, відображення) чи субстанції, тобто стає їх носієм, – відповідно слідоприймальним або трасосприймальним (відбиткосприймальним, відображеннясприймальним) чи субстанцесприймальним. Інша річ, що з усіх вказаних можливих ситуацій практично значущими виглядають ті, які походять від термінів «слід», «траси» і «відбитки», а всі інші ситуації можуть бути охоплені цими термінами.

⁷ Як бачимо, у цьому переліку немає лише методу класифікаційного дослідження, для якого дослідження процесу слідоутворення, трасоутворення чи субстанцеутворення не має значення, адже ж класифікаційні категорії (певна таксономічна одиниця: царство, тип, підтип, клас, підклас, ряд, підряд, сімейство, підсімейство, рід, підрід, вид, підвид, різновид, форма тощо чи інша класифікаційна група) існують у науковому пошуці об'єктивно.

відсутністю загальної лінії чи площини відділу частин, коли, зокрема, в одному із випадків ідентифікація цілого – ствола вогнепальної зброї за її частинами – обрізу і частини ствола, яка була відділена від обрізу за допомогою ножівки по металу, у зв'язку з чим відбитків загальної лінії чи площини розділу в цьому випадку не утворилося, була проведена на підставі унікального співпадіння відбитків експлуатаційного характеру (раковин, тертя кулі тощо) у середині ствола [2, с. 411]. Такого роду матеріальні зміни в середині ствола фактично були діагностичними відображеннями загального характеру зовнішнього впливу, характерного для тертя та іншої експлуатації вогнепальної зброї. Проте в такому випадку ці діагностичні відображення вже були досліджені як взаємні відбитки ознак зовнішньої будови двох розділених частин раніше цілого ствола вогнепальної зброї.

Зазвичай лінійні сліди тертя від кулі та інших речовин (пісок тощо), що знаходяться у стволі чи на кулі або втягуються у ствол у момент пострілу, фактично являють собою діагностичні відображення загального характеру саме такого впливу, за якими можна лише діагностувати факт такого зовнішнього тертя кулі чи речовин об ствол вогнепальної зброї. Аналогічно діагностичними відображеннями є і різного роду експлуатаційні зміни (раковини тощо) у каналі ствола вогнепальної зброї, за якими також можна, зазвичай, діагностувати тільки факт такого експлуатаційного зовнішнього впливу на поверхню ствола вогнепальної зброї.

Якщо такого роду діагностичні відображення тертя чи експлуатаційних змін розташовані в різних частинах раніше єдиного ствола вогнепальної зброї та унікальним чином співпадають і за відсутності між частинами ствола загальної лінії чи площини розділу, то вони, по суті, перетворюються у відбитки ознак зовнішньої будови частин розділеного ствола вогнепальної зброї і можуть бути покладені в основу власне ідентифікації зброї за частинами ствола методом ідентифікації цілого за частинами.

У той же час, в основі встановлення цілого за частинами на підставі унікального співпадіння в обох розділених частинах мікровключень чи, навіть, ультрамікрровключень та ультравключень певних речовин [3, с. 824, 965 та ін.] лежить вже не метод ідентифікації, а метод групофікації чи встановлення загального джерела походження, оскільки в такому випадку порівнюються між собою вже два об'єми речовин із певною сукупністю включень, мікрровключень, ультрамікрровключень чи ультравключень інших речовин. І такого роду дослідження і метод, який при цьому застосовується, не можуть іменуватися ідентифікацією чи встановленням цілого. Співпадіння неповторної суміші включень (мікрровключень, ультрамікрровключень, ультравключень) у цілому та в кожній його частині повинно бути (у наслідок викладеної сутності і співвідношення ідентифікації і групофікації) підставою лише для висновку про встановлення загального джерела походження такого роду частин, у т. ч. й про те, що ці частини раніше разом чи в одних і тих же умовах виготовлялися, експлуатувалися або зберігалися, можливо й у вигляді раніше єдиного об'єкта.

З огляду на це, на відміну від ідентифікації, при групофікації, діагностичному, ситуаційному і класифікаційному дослідженні чи встановленні загального джерела походження ототожнюваний об'єкт має іменуватися установлюваним, а ототожнювальний – установлювальним об'єктом, оскільки в цьому випадку встановлюється не тотожність ознак, а ті чи інші характеристики їх схожості.

Ідентифікація людини за матеріальними та ідеальними відбитками ознак зовнішності може бути декількох різновидів: за відбитками анатомічних ознак і за відбитками функціональних ознак. Сутність вказаних ознак і процесу ідентифікації за ними при проведенні впізнання розкриваються окремо в контексті тактики пред'явлення для впізнання, але вже зараз можна підкреслити те, що такого роду відбитки також можуть бути матеріальними (на ґрунті, фотографії, у вигляді скульптури, портрету, фото- чи відеозапису тощо) та ідеальними (у свідомості людини).

Викладене дає можливість сформулювати стислі визначення іншим загальним власне криміналістичним методам дослідження.

Під діагностичним дослідженням більш правильно розуміти встановлення факту наявності ознак загального характеру певного зовнішнього чи внутрішнього впливу за їх матеріально фіксованим відображенням на поверхні або в структурі твердого тіла чи сипких і рідких речовин (матеріальні відображення) або в структурі газоподібних речовин чи у свідомості (пам'яті) особистісного джерела (ідеальне відображення), що дає можливість діагностувати за такого роду відображеннями факт цього зовнішнього впливу [33].

Ситуаційним дослідженням доцільно іменувати встановлення механізму (ситуації) взаємодії двох і більше твердих тіл чи об'єкта будь-якого агрегатного стану з певним твердим тілом за матеріально фіксованим відображенням (матеріальним відображенням) ознак цього механізму чи ситуації на поверхні або в структурі твердого тіла чи за уявним образом (ідеальним відображенням) цих ознак у свідомості (пам'яті) особистісного джерела [33].

Встановлення загального джерела походження двох і більше твердих тіл чи їх частин або двох і більше об'ємів сипких, рідких чи газоподібних речовин фактично може бути здійснено за допомогою індивідуальної чи групової ідентифікації, групофікації, діагностичного чи, навіть, ситуаційного дослідження.

Сутність же встановлення загального джерела походження *полягає* в констатації факту колишнього сумісного місця знаходження або спільного виготовлення чи експлуатації двох і більше твердих тіл чи їх частин або двох і більше об'ємів сипких, рідких чи газоподібних речовин за матеріальним відображенням ознак цього факту на поверхні чи в структурі (складі, масі) цих твердих, сипких і рідких речовин або у складі (масі) вказаних газоподібних речовин [33].

Питання 3. Класифікація базисних власне криміналістичних методів дослідження

Метод ідентифікації, а також інші базисні власне криміналістичні методи дослідження (групофікація, діагностичне, ситуаційне і класифікаційне дослідження, встановлення загального джерела походження) можуть бути **класифіковані за різними основами.**

1. Класифікація методу ідентифікації за рівнем досягнутої індивідуалізації:

1.1. Метод індивідуальної ідентифікації. 1.2. Метод групової ідентифікації.

2. Класифікація методу ідентифікації (діагностичного і ситуаційного дослідження, встановлення загального джерела походження) за філософською сутністю ототожнювального (діагностувального, установлювального) об'єкта:

2.1. Ідентифікація (діагностичне і ситуаційне дослідження, встановлення загального джерела походження) за матеріальним відбитком (відображенням). 2.2. Ідентифікація (діагностичне і ситуаційне дослідження, встановлення загального джерела походження) за ідеальним відбитком (відображенням).

3. Класифікація методу ідентифікації за криміналістичною сутністю ототожнювального об'єкта:

3.1. Ідентифікація за матеріальним відбитком ознак зовнішньої будови конкретного твердого тіла. 3.2. Ідентифікація за ідеальним відбитком ознак зовнішньої будови конкретного твердого тіла. 3.3. Ідентифікація за матеріальними відбитками ознак загальної лінії чи площини розділу певного твердого тіла. 3.4. Ідентифікація за ідеальними відбитками ознак загальної лінії чи площини розділу певного твердого тіла. 3.5. Ідентифікація за матеріальним відбитком анатомічних ознак зовнішності людини, у т. ч. особливих прикмет. 3.6. Ідентифікація за ідеальним відбитком анатомічних ознак зовнішності людини, у т. ч. особливих прикмет.

3.7. Ідентифікація за матеріальним відбитком функціональних ознак зовнішності людини, у т. ч. особливих прикмет. 3.8. Ідентифікація за ідеальним відбитком функціональних ознак зовнішності людини, у т. ч. особливих прикмет.

4. Класифікація методу ідентифікації за суцільністю ототожнювального об'єкта: 4.1. Ідентифікація твердого тіла за суцільним відбитком його ознак. 4.2. Ідентифікація цілого твердого тіла за відбитками ознак спільної лінії розділу частин цього тіла. 4.3. Ідентифікація цілого твердого тіла за відбитками ознак спільної площини розділу частин цього тіла. 4.4. Ідентифікація цілого твердого тіла за відбитками ознак зовнішньої будови частин цього тіла, що не мають спільної лінії чи площини розділу.

5. Класифікація методу ідентифікації (групофікації, діагностичного, ситуаційного чи класифікаційного дослідження і методу встановлення загального джерела походження) за суб'єктом проведення: 5.1. Ордістична ідентифікація (групофікація, діагностичне і ситуаційне чи класифікаційне дослідження, встановлення загального джерела походження). 5.2. Слідча ідентифікація (групофікація, діагностичне і ситуаційне чи класифікаційне дослідження, встановлення загального джерела походження). 5.3. Судова ідентифікація (групофікація, діагностичне і ситуаційне чи класифікаційне дослідження, встановлення загального джерела походження). 5.4. Ідентифікація (групофікація, діагностичне і ситуаційне чи класифікаційне дослідження, встановлення загального джерела походження), що проведена стороною обвинувачення. 5.5. Ідентифікація (групофікація, діагностичне і ситуаційне чи класифікаційне дослідження, встановлення загального джерела походження), що проведена стороною захисту. 5.6. Експертна ідентифікація (групофікація, діагностичне і ситуаційне чи класифікаційне дослідження, встановлення загального джерела походження). 5.7. Ідентифікація (групофікація, діагностичне і ситуаційне чи класифікаційне дослідження, встановлення загального джерела походження), що проведена іншими суб'єктами антикримінального судочинства.

Варто пам'ятати, що лише результати експертної ідентифікації, групофікації⁸, діагностичного, ситуаційного і класифікаційного дослідження та встановлення загального джерела походження, а також слідча і судова ідентифікація речових джерел і людини в межах такої де-факто слідчої (судової) дії, як «пред'явлення для впізнання», можуть претендувати на статус доказових відомостей (доказів), тоді як результати застосування вказаних методів іншими суб'єктами чи в іншій формі залежно від характеру використаних складових частин методики протидії макроправопорушенням чи мініправопорушенням (гласні, негласні) можуть набути статусу лише орієнтовних або ордістичних відомостей.

Питання 4. Загальні відомості про сутність та етапи методу ідентифікації і групофікації

В основу викладу цього питання покладено розробки П. Д. Біленчука та ін. співавторів [12, с. 33-43], експертне дослідження за допомогою методів ідентифікації і групофікації, на думку яких, проходить одні і ті ж етапи: 1. Обстеження (огляд, попереднє дослідження) об'єктів. 2. Роздільне дослідження. 3. Експериментальне дослідження. 4. Порівняльне дослідження. 5. Оцінка результатів порівняння. 6. Формулювання висновків, сутність яких в інтерпретації вказаних авторів зводиться до такого:

⁸ У цьому випадку експерт проводить саме попереднє, а не особисте дослідження, оскільки сутність останнього полягає в розмежуванні його з експертним дослідженням, яке і так проводиться особисто експертом. Попереднє дослідження, яке також проводиться особисто експертом, спрямоване на створення належних умов для наступного експертного дослідження і є його невід'ємною частиною.

Обстеження (огляд, попереднє дослідження) об'єктів – це вивчення об'єктів з метою встановлення відповідності їхніх ознак і властивостей викладеному в постанові про призначення експертизи або в протоколі огляду місця діяння. В ході обстеження подані об'єкти фотографують в упаковці та без неї.

Роздільне дослідження спрямоване на окреме дослідження ототожнюваного (ідентифікованого) і ототожнювального (ідентифікувального) об'єктів, їх роздільне виявлення, закріплення, встановлення і документування сукупності ознак і якостей спочатку ототожнюваного об'єкта, що дозволяє індивідуалізувати його, а згодом характеру його відображення в ототожнювальних об'єктах. У процесі такого дослідження встановлюється механізм взаємодії та утворення ознак як на ототожнюваному, так і на ототожнювальних об'єктах, зокрема визначаються вид руху (фізичний, механічний, біологічний) і енергія слідоутворення (кінетична, тепла, магнітна, електрична).

Виявлені ознаки і властивості оцінюють, визначають їх усталеність, незалежність, ідентифікаційну значущість. Повнота виявлених ознак забезпечується дослідженням усього ідентифікаційного поля об'єкта. Для документування виявлених ознак їх фотографують великомасштабною, макрозйомкою або мікроскопічним методом кожний окремо, а сформовану сукупність – при можливості в цілому.

Експериментальне дослідження спрямовано на отримання ознак і властивостей ототожнюваного (відображуваного) об'єкта у формах, що задовольняють процес порівняльного дослідження. Наприклад, сліди бойка та зачіпки викидача відтворюються при експериментальній стрільбі з ототожнюваної зброї. Для отримання деяких експериментальних слідів (наприклад, каналу ствола гладкоствольної зброї) сконструйовані спеціальні снаряди і пристосування, а для отримання зразків слідів ковзання – пристрій «Трасограф». Отже, в процесі експериментального дослідження отримують зразки ознак ототожнюваного об'єкта у зіставлених формах для порівняльного дослідження.

Сутність експериментального дослідження полягає не тільки в отриманні зіставлених зразків для порівняльного дослідження, а й у виявленні, закріпленні, документуванні та уявленні внутрішніх властивостей ідентифікованого об'єкта та їх відображень в ідентифікувальному об'єкті. Особливо це необхідно при дослідженні частин цілого, які втратили конформність лінії чи площини розчленування. У таких випадках використовують технічні засоби для застосування мікроскопічних, люмінесцентних, спектрографічних, хроматографічних та інших методів для додаткового встановлення якісно-кількісного складу, фізичних констант, усталеності властивостей, частоти зустрічі та кореляційної (такої, яка порівнюється одна з іншою, відповідає одна іншій) залежності.

Порівняльне дослідження спрямоване на встановлення ступеня співпадання (збігу) ознак ототожнюваного об'єкта, задокументованих в ідентифікувальних об'єктах. Порівняння здійснюється трьома способами: зіставленням, суміщенням і накладенням.

Зіставлення. Порівнювані об'єкти розташовують поряд так, щоб можна було одночасно спостерігати їхні ознаки. Порівняння здійснюється шляхом безпосереднього зіставлення ознак ототожнюваного і ототожнювальних об'єктів або шляхом проектування ознак, що порівнюються, на один екран чи розміщення їх в одному полі мікроскопа.

Суміщення. Порівнювані об'єкти розмішують в одному полі так, щоб ознаки одного об'єкта становили продовження ознак іншого. Цей спосіб частіше за все застосовується для порівняння відображень чи відбитків ковзання, що є чередуванням борозенок і валиків. Суміщення можна здійснювати шляхом розрізання зображень ознак, що порівнюються, за однаковими лініями і поєднання розрізаних частин за ознаками, що збігаються. З цією метою застосовують спеціальні прилади – порівняльні мікроскопи (МКС-1, МС-51).

Накладення. Порівнювані об'єкти розміщують так, щоб вони контактували один з одним і щоб їх можна було спостерігати в прохідному світлі («на просвіт»). Для цього загальне зображення об'єктів переносять на прозорий матеріал (скло, плівка) і, накладаючи один на одного, досліджують їхню форму, розміри і розташування ознак у прохідному світлі. Таким чином встановлюють дописки і вставки на окремих документах, виконані через копіювальний папір в одну закладку. Для застосування накладення в експертній практиці сконструйовано спеціальний прилад оптичного накладення («ПОН»).

Головною умовою об'єктивності ідентифікаційного дослідження і обґрунтованості є порівнянність ознак і властивостей об'єктів за формою і станом. Тому згідно з методикою дослідження матеріал, що порівнюється, повинен відповідати таким вимогам: 1. Порівняльні зразки мають бути отримані на однаковому або схожому копіювальному матеріалі ототожнюваного об'єкта. 2. Порівнювані об'єкти мають бути задокументовані (сфотографовані тощо) в одному масштабі, ракурсі та освітленні. 3. Вираженість порівнювальних ознак повинна мати однаковий рівень деталізації (мікроскопічний, макроскопічний, молекулярний, генний). 4. Ознаки, що збігаються, мають показувати однакові результати при різних способах і засобах порівняння. Дотримання наведених вимог до порівнюваних об'єктів повинно забезпечувати об'єктивність оцінки результатів порівняння і достовірність зроблених висновків.

Оцінка результатів порівняння – це логічна діяльність з метою співвіднести результати дослідження із походженням слідів як матеріальних змін (порівнювальних об'єктів) від макроправопорушення і механізмом утворення відбитків. Ознаки, що збігаються, оцінюють кожен окремо та в сукупності і з позиції достатності уявлення ідентифікаційного поля ототожнюваного об'єкта. Якість і кількість ознак, що збігаються, співвідносять з якістю і кількістю таких, що розрізняються, і пояснюють їх походження. Після цього сформовану сукупність оцінюють як неповторну, з'ясовують і пояснюють вплив на її індивідуальність ознак, що розрізняються, і роблять висновок про те, що сукупність неповторна в індивідуальному чи в груповому відношенні.

Формування висновків. При визначенні збігу ознак або відмінності між ними формується внутрішнє переконання про неповторність комплексу ознак, які збігаються, а на його основі – висновок про тотожність ознак зовнішньої будови певного індивідуального об'єкта чи певної групи таких об'єктів їх матеріально фіксованому відображенню у вигляді матеріального відбитку на направленому на дослідження твердому об'єкті. Якщо відбиток містить відображення достатньої кількості індивідуальних ознак певного трасоутворювального об'єкта має місце індивідуальна ідентифікація цього об'єкта і формулюється висновок про те, що направлений на дослідження відбиток утворений саме цим об'єктом.

Коли ж відбиток містить ознаки, характерні тільки для тієї чи іншої групи об'єктів, поміж яких може бути і той об'єкт, що направлений головним суб'єктом на ідентифікаційне дослідження, то робиться висновок про те, що трасоутворювальними об'єктами в цьому випадку можуть бути об'єкти, ознаки зовнішньої будови яких притаманні тій чи іншій певній групі твердих об'єктів, наприклад, сокирам з певними розмірами товщини і довжини леза тощо.

У разі ж групування між собою порівнюються ознаки зовнішньої чи внутрішньої будови, тобто морфологічні ознаки двох і більше порівнювальних твердих тіл, або якісно-кількісний склад чи фізичні константи (субстанційні ознаки) як цих твердих тіл, так і двох чи більше об'ємів речовин будь-якого іншого агрегатного стану (в'язкого, рідкого, сипкого, газоподібного), і тоді формується висновок про схожість цих ознак і віднесеність їх відповідно до твердих тіл чи речовин іншого агрегатного стану тієї чи іншої групи, виду чи роду.

Тому в такому разі формулюється висновок про віднесеність двох і більше направлених на порівняльне дослідження твердих тіл чи двох і більше об'ємів речовин іншого агрегатного стану до певної групи, виду чи роду твердих тіл або речовин іншого агрегатного стану.

Література: 1. Зорин Г. А. Криминалистическая методология : [монография] / Г. А. Зорин. – Мн. : Амалфея, 1999. – 608 с. 2. Кириченко А. А. Классификация микрообъектов и их значение при расследовании преступлений против личности : дис. ... канд. юрид. наук / А. А. Кириченко. – К. : Киевский гос. ун-т им. Тараса Шевченко, 1992. – 335 с. 3. Кириченко А. А. Основы криминалистической микрологии : дис. ... д-ра юрид. наук. / А. А. Кириченко. – Харьков : НЮА Украины им. Ярослава Мудрого, 1996. – 435 с. 4. Кириченко А. А. Основы судебной микрообъектологии : [монография] / А. А. Кириченко. – Харьков : Основа, 1998. – С. 215–221, 469–470. 5. Колдин В. Я. Идентификация и ее роль в установлении истины по уголовным делам : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / В. Я. Колдин. – М., 1969. – 31 с. 6. Колдин В. Я. Идентификация при расследовании преступлений / В. Я. Колдин. – М. : Юрид. лит., 1978. – 286 с. 7. Колдин В. Я. Судебная идентификация / В. Я. Колдин. – М. : ЛексЭст, 2002. – 528 с. 8. Колмаков В. П. Идентификационные действия следователя / В. П. Колмаков. – М. : Юрид. лит., 1977. – 187 с. 9. Корухов Ю. Г. Криминалистическая диагностика при расследовании преступлений : [научн.-практ. пособие] / Ю. Г. Корухов. – М. : НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – 238 с. 10. Криминалистика : [учебник] / под ред. Р. С. Белкина. – М. : НОРМА, 2002. – С. 84–120. 11. Криміналістика : [підручник для вузів] / за ред. П. Д. Біленчука. – К. : Право, 1997. – С. 31–40. 12. Криміналістика : [підручник] / за ред. П. Д. Біленчука. – К. : АТІКА, 2001. – С. 27–32, 33–43. 13. Криминалистика : [учебник] / под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. – М. : Высш. шк., 1994. – С. 29–42. 14. Криминалистика : [учебник] / под ред. В. А. Образцова. – М. : Юрист, 1995. – С. 87–97. 15. Криминалистика : [учебник] / под ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова. – М. : Юрид. лит., 1993. – С. 50–69. 16. Криминалистика : Конспект лекций в схемах / под ред. Д. И. Платонова. – М. : Приор, 1999. – С. 13–16. 17. Криминалистика : [учебник] / под ред. Н. И. Порубова. – Мн. : Вишнейшая шк., 1997. – С. 14–18. 18. Криминалистика : [учебник] / под ред. А. Г. Филиппова, А. Ф. Волынского. – М. : Спарк, 1998. – С. 25–34. 19. Криминалистика : [учеб. пособие в схемах] / под ред. А. Г. Филиппова. – М. : Новый Юрист, 1998. – С. 8–14. 20. Криміналістика : [підручник] / за ред. В. Ю. Шепітька. – К. : Видавничий Дім «Ін Юрі», 2001. – С. 16–23, 23–33. 21. Криминалистика : [учебник] / под ред. Н. П. Яблокова. – М. : Юрист, 1999. – С. 67–90. 22. Потапов С. М. Принципы криминалистической идентификации / С. М. Потапов // Сов. гос-во и права. – 1940. – № 1. 23. Прохоров-Лукин Г. В. Теоретические и методические основы судебно-экспертной ситуологии : [автореф. канд. юрид. наук] / Прохоров- Г. В. Лукин. – К., 1993. – 17 с. 24. Салтевский М. В. Теоретические основы установления групповой принадлежности в судебной экспертизе (методологические, правовые проблемы) : дис. ... д-ра юрид. наук / М. В. Салтевский. – Харьков, 1969. – 482 с. 25. Салтевський М. В. Криміналістика : [підручник : у 2 ч.] / М. В. Салтевський. – Харків : Консум, Основа, 1999. – Ч. 1. – С. 20–36. 26. Сегай М. Я. Методология судебной идентификации : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / М. Я. Сегай. – К., 1970. – 30 с. 27. Седых-Бондаренко Ю. Криминалистическая идентификационная экспертиза / Ю. Седых-Бондаренко. – М., 1973. 28. Снетков В. А. Проблемы криминалистической диагностики / В. А. Снетков. – М., 1972. – Вып. 23. 29. Снетков В. А. Экспертная криминалистическая диагностика / В. А. Снетков. – М., 1984. 30. Ткач Ю. Д. Поняття і системно-структурна будова криміналістики : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Ю. Д. Ткач. – Одеса : ОЮІ УВС України, 2004. – 556 с. 31. Ткач Ю. Д. Новая концепция теоретологии криминалистки и ордиистики / Ю. Д. Ткач // Актуальные проблемы современного законодательства : теория и правоприменение :

Сб. науч. тр. Международн. научн.-практ. конференции, 23.12.2011 г. / [под ред. А. Д. Моисеева, Л. П. Клименко]. – Липецк (Россия) ; Николаев (Украина) : Изд-во Першина Р. В., 2012. – С. 282–290. 32. Шурухнов Н. Г. Криминалистика : [учебник] / Н. Г. Шурухнов. – М. : Юрист, 2003. – С. 34–43. 33. Кириченко А. А. Свыше стапятидесяти лучших доктрин и концепций юриспруденции научной школы профессора Аланкира (приглашение к дискуссии) : научный доклад / А. А. Кириченко, В. Д. Басай, Е. В. Кириленко, С. А. Кириченко, Т. А. Коросташова, Ю. А. Ланцедова, Ю. Д. Ткач, А. С. Тунгула, В. С. Шаповалова // Актуальные вопросы современного права. Пути теоретического и практического решения проблем : Междун. научн.-практ. саммит, 02.08.2013 г., г. Киев, Европейская международная научная лига юристов совместно с Ruprecht-Karls-Universität (Гейдельберг, Германия). – 258 с.

ЛЕКЦІЯ № 4

ОСНОВИ ВЕРСІЮВАННЯ, ПЛАНУВАННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОТИДІЇ МАКРОПРАВООПОРУШЕННЯМ

Лекція висвітлює такі питання:

1. Поняття і класифікація версій, тактика висунення (побудови), аналізу, динамічного розвитку та перевірки версій.
2. Загальна характеристика планування та організації процесу протидії макроправопорушенням, різновиди, принципи і тактика здійснення планування.

Питання 1. Поняття і класифікація версій, тактика висунення (побудови), аналізу, динамічного розвитку та перевірки версій

Версія являє собою таку філософську категорію в контексті протидії певному як макроправопорушенню, так за другою концепцією й мініправопорушенню, яка презентує ті чи інші ймовірні знання про це діяння макроправопорушення у цілому або лише про певні його сторони чи елементи.

Етапи версіювання:

- висунення (побудова) версій;
- динамічний розвиток версій;
- перевірка версій;

Логічні прийоми побудови версій:

- аналіз;
- синтез;
- судження за аналогією;
- індуктивне (від часткового до загального) мислення;
- дедуктивне (загального до часткового) мислення.

Класифікація версій за:

1. Суб'єктами, що їх висувують:

- ординативні версії;
- слідчі версії;
- експертні версії;
- судові версії;
- захисні версії;
- обвинувачувальні версії.

2. Обсягом відомостей:

- загальні версії;
- часткові версії.

3. Ступенем визначеності:

- типові версії;
- конкретні версії.

4. Часом побудови:

- первісні версії;
- проміжні версії;
- заключні версії.

5. Ступенем складності їх внутрішньої побудови:

- складні версії;
- прості версії.

6. Характером направленості:

- основні версії;
- контрверсії.

Етапи висунення (побудови) версій:

- формування вірогідного судження про криміналістично значущі факти;
- виведення всіх можливих наслідків із цього судження;
- співставлення наслідків із отриманими у процесі протидії макроправо-порушенням відомостями.

Вимоги щодо процесу висунення та аналізу версій:

- висунення реальних версій, тобто лише за наявними відомостями;
- правильність логічної побудови версії;
- відсутність у ній суперечностей;
- висунення і перевірка всіх можливих версій;
- необхідність динамічного розвитку версій у контексті зміни антиделіктної ситуації, обсягу наявних відомостей, уточнення на цій основі характеру і змісту версії.

Вимоги щодо якісної перевірки версій:

- перевірка всіх версій до кінця;
- одночасна і паралельна перевірка всіх наявних версій;
- відповідність матеріалам антикримінальної справи однієї версії і суперечності матеріалів справи всім іншим наявним версіям.

Питання 2. Загальна характеристика планування та організації процесу протидії макроправопорушенням, різновиди, принципи і тактика здійснення планування

Принципи планування процесу протидії макроправопорушенням:

- конкретність планування;
- індивідуальність планування;
- динамічність (безперервність) планування;
- реальність планування;
- оптимальність планування.

Різновиди планування залежно від суб'єктів та організаційної спрямованості антиделіктної діяльності:

- роботи слідчого;
- роботи іншого головного суб'єкта протидії макроправопорушенням (прокурора, керівника органу досудового розслідування);
- роботи слідчого або іншого підрозділу антиделіктного органу;
- роботи судді;
- роботи антиделіктного органу в цілому;
- проведення окремих стадій процесу протидії певному макроправопорушенню;
- проведення протидії макроправопорушенням у певному регіоні.

Види планування процесу протидії макроправопорушенням залежно від періоду роботи, що піддається плануванню:

- добовий план;
- тижневий план;
- план на квартал;
- план на півріччя;
- план на рік;
- план на інший період часу.

Форми планування процесу протидії макроправопорушенням:

- усне планування;
- письмове планування (просте, табличне);
- графічне (схематичне) планування;
- окреме планування;
- зведений план.

Різновиди планування за обсягом роботи:

- окремих де-факто чи де-юре процесуальних дій або їх комбінації;
- планування досудового слідства за певною антикримінальною справою;
- планування досудового слідства за декількома антикримінальними справами, що знаходяться у провадженні одного слідчого;
  - планування досудового слідства за однією чи декількома антикримінальними справами, що знаходяться у провадженні ординічно-слідчої групи чи бригади слідчих.
- планування роботи декількох слідчих (органу досудового розслідування) або іншого структурного підрозділу антиделіктного органу.

Елементи планування досудового слідства:

- вивчення наявних відомостей;
- висунення версій;
- визначення переліку де-факто (де-юре) слідчих дій чи їх комбінації та організаційних заходів, що треба здійснити;
- строки, послідовність і виконавці;
- корегування плану проведення досудового слідства у процесі його здійснення.

Послідовність здійснення планування досудового слідства:

- планування невідкладних початкових де-факто і де-юре слідчих дій;
- планування інших початкових де-факто і де-юре слідчих дій;
- планування наступних де-факто і де-юре слідчих дій;
- планування завершального етапу досудового слідства.

ЛЕКЦІЯ № 5

ОСНОВИ РОБОТИ З ОСОБИСТІСНИМИ ТА РЕЧОВИМИ ДЖЕРЕЛАМИ АНТИКРИМІНАЛЬНИХ ВІДОМОСТЕЙ

Лекція висвітлює такі питання:

1. Ступеневий сутнісно-видовий поділ антикримінальних відомостей.
2. Поняття і ступеневий сутнісно-видовий поділ речових джерел антикримінальних відомостей.
3. Ознаки і ступеневий сутнісно-видовий поділ особистісних джерел антикримінальних відомостей.
4. Сутність, послідовність та інші закономірності роботи з особистісними й речовими джерелами антикримінальних відомостей.
5. Ступеневий сутнісно-видовий поділ практичних дій і форм оперування доказами в антикримінальному судочинстві.

Питання 1. Ступеневий сутнісно-видовий поділ антикримінальних відомостей

Дослідження позицій із приводу визначення сутності доказів [2, с. 176-217, 218-239] дало можливість С. А. Кириченку побачити існування двох концепцій із **вузького (процесуального) та широкого (міждисциплінарного криміналістичного; процесуального, парaproцесуального; ордистичного) розуміння сутності доказу**, коли в першому випадку з'ясовується правова дефініція доказів, а в другому – їх сутність як різновиду антикримінальних відомостей [3, с. 168].

Узагальнення **близько 40 варіантів широкого розуміння сутності доказів** [2, с. 218-239] дозволило встановити наявність трьох етапів становлення і розвитку цього підходу: **початковий, сучасний і перспективний**, коли два останні етапи будуються на:

а) розмежуванні завдань споріднених методичних юридичних наук «Криміналістика» та «Ордистика», що мають розробляти складові частини відповідно гласної і негласної методики протидії макроправопорушенням;

б) необхідності удосконалення правового регулювання ордистичної діяльності через поетапне прийняття Кодексу ордистичного судочинства України (за варіантом новітньої класифікації юридичних наук Т. О. Коросташової та О. С. Тунтули – Кодексу ордистичного судочинства України, який має розробити така процедурна юридична наука, як Ордістичне судочинство України) [1, с. 101].

Цей підхід та врахування позиції О. С. Тунтули із розмежування події (що не залежить від волі певної фізичної особи) і макроправопорушення (яке зумовлене власне навмисними або необережними діями чи бездіяльністю такої особи)⁹ надає можливість

---

⁹ За достатньо виваженою позицією О. С. Тунтули, потребує уточнення й існуючий законодавчий і доктринальний підхід щодо поняття «подія злочину», що є за п. 1 ч. 1 ст. 6, ч. 2 ст. 190, ст. 194 та ін. КПК 1960 р. [6] чи у варіації «подія кримінального правопорушення» й за ч. 1 ст. 25, п. 1 ч. 1 ст. 91, ч. 2 ст. 129, п. 1 ч. 1 ст. 284, ч. 1 ст. 297 та ін. КПК України [7]. Подія, як різновид юридичного факту, не залежить від волі певної фізичної особи, тоді як злочин чи паразлочин (діяння малолітніх, осудних, обмежено осудних осіб), інше правопорушення – це завжди вольове діяння певної фізичної особи, навіть коли ставиться питання про інші види юридичної відповідальності юридичної особи. Відсутність мінімального рівня вини у формі необережності за схемою «не передбачив суспільно небезпечні чи суспільно шкідливі наслідки свого діяння і не міг і не повинен був передбачити» є границею розмежування правопорушення та паранещасного випадку чи казусу, тоді як події – діяння сил природи, у т. ч. тварин, взагалі не пов'язані із діяннями людини як за наявності вини, так і за її відсутності. Коли ж мінімальний рівень вини людини, навіть у поєднанні з діянням сил природи, тобто якщо останні опосередковуються діянням людини, є за схемою «не передбачив суспільно небезпечні чи суспільно шкідливі наслідки свого діяння, але міг і повинен був передбачити» також буде утворювати склад правопорушення. Звідси, семантично більш виважено говорити про власне «діяння злочину», «огляд місця діяння злочину», «перевірку та/чи уточнення показань на місці діяння» та ін.

будь-які відомості про факт (зовнішній чи внутрішній прояв ознак і властивостей людини та її діяння чи речового джерела, або події, у т. ч. явища) у цілому чи його окрему сторону, що отримані від особистісних і за допомогою речових джерел і за наявності єдності таких їх основних юридичних властивостей, як значущість, законність, допустимість і доброякісність, вважати **антикримінальними відомостями** [2; 3, с. 171], що **залежно від правового порядку отримання** мають **міждисциплінарний криміналістичний та ордістичний ступеневий сутнісно-видовий поділ** на:

а) **криміналістичні відомості**, коли для отримання аналогічних відомостей були застосовані складові частини гласної методики протидії макроправопорушенням;

б) **ордістичні відомості**, якщо такого роду відомості були отримані із застосуванням складових частин негласної методики протидії макроправопорушенням [2; 3, с. 171-172];

Негласними технічними засобами є такі, які початково розроблені для прихованого використання, і звичайними – які тільки застосовуються за негласною методикою, що також визначає сутність розмежування названих видів антикримінальних відомостей.

Ці відомості мають і подальший сутнісно-видовий поділ, коли **криміналістичні відомості за правовим порядком отримання** поділяються на:

а) **основні докази**, якщо криміналістичні відомості були отримані в передбаченому КПК України порядку;

б) **орієнтовні відомості**, якщо отримання криміналістичних відомостей відбувалося з порушенням вимог КПК України чи в парапроцесуальній діяльності.

Ордістичні ж відомості за вказаним підходом можуть бути представлені:

а) **допоміжними доказами**, якщо негласні відомості були отримані із дотриманням вимог перспективного Кодексу ордістичного судочинства України;

б) **хибними відомостями**, якщо негласні відомості були отримані із порушенням вимог вказаного кодексу [2].

Поділ за сучасним етапом розвитку широкого розуміння доказу і відсутністю нового – Кодексу ордістичного судочинства України спрощений: криміналістичні (доказові, орієнтовні) та ордістичні відомості.

У свою чергу, антикримінальні відомості є частковим проявом поділу антиделіктних відомостей на антикримінальні та інші антиделіктні відомості, що більш правильно пов'язувати з відомим поділом (див. лекція 1, питання 1) правопорушень на суспільно небезпечні діяння (злочини, паразлочини, квазізлочини, квазіпаразлочини, паранещасні випадки, нещасні випадки) і суспільно шкідливі діяння (проступки, парапроступки, квазіпроступки, квазіпарапроступки, параказуси, казуси), коли будь-які відомості про факт (зовнішній чи внутрішній прояв ознак і властивостей людини та її діяння чи речового джерела, або події, у т. ч. явища) у цілому, що мають значення для протидії адміністративним, дисциплінарним, де-факто майново-договірним) та де-юре майново-договірним) правопорушенням, можуть називатися антиделіктними відомостями.

Подальший сутнісний поділ кожного із видів антикримінальних відомостей можливий у контексті удосконалення класифікацій доказів на прямі і непрямі, обвинувачувальні, виправдувальні та ін. [3, с. 172].

Виділяють також мікрооб'єктологічну (О. А. Кириченко), одорологічну (В. Д. Басай та ін.), вербальну (Л. Д. Удалова) та іншу інформацію, що має бути підпорядкована ступеневому сутнісно-видовому поділу, і названі види інформації, залежно від порядку отримання, можуть бути визнані як криміналістичні, оперативно-розшукові, орієнтовні чи хибні відомості або основні чи допоміжні докази [3, с. 172-173].

Потребує удосконалення принцип використання доказів, коли рішення головного суб'єкта, що обмежує права і свободи громадянина, має ґрунтуватися відповідно до внутрішнього переконання (позбавленого будь-якого зовнішнього впливу: тих чи інших суб'єктів владних повноважень, безпосереднього чи непрямого впливу переслідуваного, у т. ч. через хабар, погрози, інше насильство та ін., що й відрізняє це переконання від

умовно зовнішнього, яке склалося у головного суб'єкта антикримінального судочинства внаслідок указаних причин) на всебічному, повному, об'єктивному й безпосередньому розгляді всіх обставин та матеріалів і належної оцінки як прямих, так і непрямих основних та допоміжних доказів у сукупності, без надання певному доказу наперед встановленої сили.

Випадки використання орієнтуючих відомостей варто обмежити оцінкою доказів або інших видів антикримінальних відомостей і цілями забезпечення якісної, раціональної та ефективної протидії певному макроправопорушенню.

Дії з отримання хибних відомостей треба визнати макроправопорушеннями, а використання цих відомостей у протидії такого роду діям із будь-якою метою – заборонити [3, с. 173].

Перш ніж приймати таке рішення, антиделіктолог має докласти через належну оцінку, а за необхідності й проведення повторних чи додаткових, перш за все, де-факто процесуальних дій, у т. ч. із отримання додаткових доказів, усіх зусиль, щоб у наявній сукупності доказів усі докази були узгоджені між собою. Це можливо лише тоді, коли із двох суперечливих доказів антиделіктолог лише мотивованим рішенням визнає один із них достовірним (обвинувачувальним, виправдувальним, умовно нейтральним) і залишить його поміж інших доказів, а інший – недостовірним і переведе його в ранг резервних доказів.

Прийняття проміжних процесуальних рішень може бути обґрунтоване і недостатньо повною чи узгодженою сукупністю доказів із відповідною компенсацією недостачі належних доказів іншими повноцінними видами антикримінальних відомостей. Адже в такому разі в антиделіктолога є час до прийняття остаточного процесуального рішення, наявні інші види відомостей перевести у ранг доказів чи за допомогою інших видів антикримінальних відомостей вийти на шляхи отримання повноцінних додаткових доказів.

У такому разі де-факто процесуальні дії виваженіше класифікувати не за методом отримання антикримінальних відомостей на вербальні, невербальні і змішані, а за джерелами отримання такого роду відомостей – на ідеально-спрямовані, матеріально-спрямовані і змішано-спрямовані. Розв'язання дискусії з приводу віднесеності певних дій до кожної з цих груп доцільно з акцентуванням уваги на тому, що змішано-спрямовані дії (пред'явлення для впізнання, перевірка та/чи уточнення показань на місці діяння, освідування, затримання і допит переслідуваного, експертиза щодо особистісного джерела, накладення арешту на кошти та інше майно і передача його на зберігання, обшук чи виїмка за участю володільця, експеримент та отримання зразків щодо/за участі особистісного джерела; залежно від обставин – контроль засобів зв'язку) пов'язані з отриманням доказів не від якогось неподільного особистісно-речового джерела, яких не буває [3, с. 174], а паралельно від особистісного і за допомогою речового джерела, у т. ч. за допомогою обстановки місця проведення дії, що утворює змішані особистісно-речові відомості.

Звідси ідеально-спрямованими такого роду діями є оформлення явки з повинною про скоєння макроправопорушення, отримання усної заяви або письмового повідомлення про вчинене макроправопорушення чи про його підготовку, допит, очна ставка, пред'явлення обвинувачення та допит обвинуваченого і, залежно від обставин, – контроль засобів зв'язку, а матеріально-спрямованими – експеримент та ексгумація трупа без участі особистісного джерела, обстеження, за винятком освідування, обшук і виїмка без участі володільця, накладення арешту на кошти та інше майно і передача його на зберігання без участі володільця; отримання зразків та експертиза без участі чи не щодо особистісного джерела.

В основі інших класифікацій традиційних слідчих дій лежать розроблені В. П. Шибіко поділи, що в частині умовного попарного виділення основних і додаткових,

первинних і повторних, невідкладних та інших, обов'язкових і необов'язкових такого роду дій, а також класифікація дій інших авторів на невідкладні, першочергові, наступні та ін. за суттю їх є не класифікацією, яка має стосуватися незмінних об'єктів чи відношень, а процедурно-криміналістичною характеристикою, що притаманна всім процесуальним діям і залежить від певної антиделіктної ситуації, коли одні й ті ж дії можуть опинитися як в одній, так і в іншій групі. Тому такого роду значущі для протидії макроправопорушенням характеристики доказів та їх джерел більш правильно представляти не як класифікацію, а через тлумачення цих процедурно-криміналістичних характеристик у порядку пояснення термінів КПК України.

Сутність і властивості доказів за їх вузьким (процесуальним, нормативним) розумінням полягає в тому, що С. А. Кириченко, піддавши аналізу філософсько-логічні основи доказування і **понад 50 точок зору** із вузького розуміння сутності доказів [3, с. 176-217], встановив фактичне існування двох напрямів у з'ясуванні: **власне інформаційної складової частини поняття доказу** у вигляді: фактів об'єктивної дійсності (Р. С. Белкін, А. Я. Вишинський, Б. А. Галкін, С. А. Голунський, В. М. Натансон, М. А. Чельцов та ін.); фактів і фактичних даних про них (І. С. Галаган, В. Я. Колдін, Д. С. Сусло); подвійного розуміння як доказові факти і як джерело відомостей про них (М. М. Гродзинський, Р. Д. Рахунов, М. С. Строгович, А. І. Трусов, М. Л. Якуб); потрійного розуміння як доказові факти, джерело відомостей про них і форма чи засіб доказування (В. Д. Арсенєв, Ф. М. Фаткуллін, О. О. Ейсман); єдності фактичних даних та їх джерел (С. А. Альперт, О. І. Вінберг, В. Я. Дорохов, Л. М. Карнеєва, П. А. Лупінська, Г. М. Мінковський, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. А. Притузова, А. Л. Ривлін, М. В. Салтевський, А. І. Трусов, Л. Т. Ульянова, М. Л. Якуб), єдності відомостей про факти та їх джерел (М. М. Михеєнко) тощо, і **певних властивостей доказу** («относимість», «належність», «допустимість», «достовірність», «перевіряємість» тощо) поряд з якісною дефініцією (тобто через відображення якісних ознак) доказів (М. С. Алексєєв, Ю. П. Аленін, В. Д. Арсенєв, С. А. Альперт, І. М. Гуткін, Ц. М. Каз, Л. М. Карнеєва, А. С. Коблік, П. А. Лупінська, О. Б. Муравін, В. В. Назаров, Л. Т. Ульянова, Ф. М. Фаткуллін, В. Я. Чеканов, О. Г. Яновська) чи поєднуючи їх описове й термінологічне відображення (В. М. Тертишник, М. К. Треушніков), – і дійшов таких висновків:

По-перше, у ч. 1 ст. 65 КПК України 1960 р. [6] та ч. 1 ст. 84 КПК України [7] відсутнє чітке визначення поняття доказів та його розмежування із джерелами доказів, суб'єктами і діями з їх отримання і формою представлення.

По-друге, відомості, щоб стати доказами, повинні володіти певними юридичними властивостями (ознаками), лише наявність єдності яких і перетворює такого роду відомості в юридико-процедурну категорію «доказ», якій притаманні основні властивості окремого доказу (значущість, законність, допустимість, доброякісність) і додаткові властивості сукупності доказів (узгодженість, достатність).

По-третє, вузьке (процесуальне) розуміння сутності доказу має бути узгоджено із філософсько-логічним поняттям доказу і доказуванням та його структурою (теза, аргумент, демонстрація) (М. М. Михеєнко, А. А. Старченко, І. В. Хоменко та ін.), яке уточнюється тим, що «теза» – це загальний (що О. С. Тунтула пропонує іменувати семантично точніше як «базисний»), спеціальний чи частковий предмет доказування, куди не входять «доказові факти», які є лише засобом встановлення обставин цього предмета (М. А. Чельцов та ін.); «аргумент» – власно доказ, а «аргументація» і «демонстрація» – вже певні аспекти саме процесу доказування (джерел і дій з отримання і форми оперування доказами (їх представлення, оцінки, використання) [9, с. 151-173].

По-четверте, О. С. Тунтула встановила, що існує значна варіативність точок зору з приводу сутності тих об'єктів, які перелічені у ч. 2 ст. 84 «Докази» КПК України (показання, речові докази, документи, висновки експертів) [7; див. також лекція 4 з курсу

АКС, питання 5] або у ч. 2 ст. 65 «Докази» КПК України 1960 р. (показаннями свідка, показаннями потерпілого, показаннями підозрюваного, показаннями обвинуваченого, висновком експерта, речовими доказами, протоколами слідчих і судових дій, протоколами з відповідними додатками, складеними уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів, та іншими документами) [6], і названі в КПК України процесуальними джерелами [7], тоді як КПК України 1960 р. від найменування цих об'єктів взагалі уникає, посилаючись лише на те, що докази встановлюються переліченими об'єктами [6].

За даними С. А. Кириченка, *перші автори* цей перелік об'єктів називають видами доказів; *другі* – поділом доказів за видами джерел; *третья група авторів* – видами доказів (засобів доказування); *четверта* – переліком джерел доказів (засобів доказування); *п'ята* – переліком процесуальних джерел доказів; *шоста* – переліком матеріальних носіїв певної інформації, відомостей; *сьома* – видами джерел одержання фактичних даних про обставини; *восьма* – класифікацією процесуальних джерел доказів і, разом із цим, видами доказів чи класифікацією доказів за видами джерел; *дев'ята* – джерелами одержання відомостей про факти і одночасно видами процесуальних джерел доказів; *десята* – переліком джерел доказової інформації; і *одинадцята група авторів* – власне доказами [3, с. 100-101].

О. С. Тунтула вважає, що викладений перелік розмаїття точок зору на сутність аналізованих об'єктів є далеко невичерпним і перші спроби продовжити в цьому напрямку дослідження дало підстави до названих С. А. Кириченком одинадцяти аналітичних груп додати позицію М. М. Михеєнка, для якого ці ж об'єкти є «процесуальні джерела, які містять докази», що разом власне із доказами охоплюються терміном «засоби доказування»; для В. М. Стратонова – засоби доказування, якими та його формою є й традиційні слідчі дії; С. М. Стахівського – процесуальні джерела доказів, що розуміються як певна процесуальна форма, за допомогою якої відомості про факти залучаються до сфери кримінально-процесуального доказування; І. М. Бацька, який, підтримуючи З. Т. Гулкевича щодо поліфункціональності протоколів, розглядає ці об'єкти як джерела доказів і форми слідчої дії; М. В. Салтевського – всі ці об'єкти розуміє як джерела доказів, а протокол – засобом їх подання тощо [13, с. 70-71].

У той же час, як правильно наголошує С. А. Кириченко [3, с. 101] та розвиває в контексті вже нового КПК України О. С. Тунтула [13, с. 71 та ін.], законодавчо і доктринально форма оперування доказами, фактично, за ч. 2 ст. 65 «Докази» КПК України 1960 р., – висновок експерта, протоколи слідчих і судових дій, протоколи з відповідними додатками, складеними уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів [6], а за ч. 2 ст. 84 «Докази» КПК України – лише висновки експертів [7], подана поряд із власне джерелами доказів – речовими доказами і документами, та зі своєрідним способом передачі відомостей від особистісного джерела до головного суб'єкта, тобто, за ч. 2 ст. 65 «Докази» КПК України 1960 р., – показаннями свідка, показаннями потерпілого, показаннями підозрюваного, показаннями обвинуваченого [6], а за ч. 2 ст. 84 «Докази» КПК України – власне «показаннями» [7], і вже без хоча б неповної деталізації різновидів особистісних джерел, які можуть їх давати.

По-п'яте, з урахуванням результатів дослідження Ю. О. Ланцедовою юридичних властивостей окремого доказу [8, с. 46-54, 222-295; 9, с. 151-173] процесуального поняття, на думку О. С. Тунтули, має бути сформульовано через відображення у ч. 1 ст. 84 КПК України (ч. 1 ст. 65 КПК України 1960 р) [6; 7] сутнісної складової частини такого роду відомостей, акценту уваги на отриманні їх від особистісних чи через дослідження речових джерел, а також термінологічного переліку основних і додаткових юридичних властивостей. У другій частині цієї норми має бути вже тлумачення протилежних кожній із цих властивостей понять, а в наступних частинах цієї ж статті – визначення суб'єктів, вичерпний перелік та уточнена термінологія де-факто

процесуальних дій з отримання та форми оперування доказами, тобто форми їх представлення, оцінки та використання в антикримінальному доказуванні.

Окремої уваги заслуговує дослідження **варіантів законодавчого та доктринального вирішення взаємопов'язаної проблеми способів і суб'єктів отримання доказів**, коли згідно з детальним аналізом О. С. Тунтулою **понад 130 відповідних позицій** [13, с. 7-8; 14, с. 4-98], з одного боку, розуміння способів отримання доказів є надто варіативним, коли, зокрема, Ю. П. Аленін поміж такого роду способів називає слідчі і судові дії, інші дії з перевірки на стадії порушення кримінальної справи (зараз найбільш правильно говорити – до внесення відомостей про реальне чи ймовірне макроправопорушення в Єдиний реєстр досудових розслідувань): витребування пояснення, документів і предметів, вимога провести ревізію та представити її результати та ін.; С. А. Альперт – виявлення доказів особою, яка провадить дізнання, слідчим, прокурором і судом, а також подача доказів учасниками процесу, установами, підприємствами, організаціями і громадянами; В. Д. Арсенєв – слідчі та інші процесуальні дії (витребування документів та ін.), подання доказів учасниками процесу, громадянами та організаціями; Є. Г. Коваленко – слідчі і судові дії, інші процесуальні дії (вимога пред'явити предмети і документи або провести ревізію), подання предметів і документів учасниками процесу, іншими громадянами та установами; М. М. Михеєнко, В. Т. Нор і В. П. Шибіко – слідчі і судові дії, інші процесуальні дії: одержання пояснень, витребування документів, вимога проведення ревізії, подання предметів і документів учасниками процесу, будь-якими іншими громадянами та установами та ін. [14, с. 4-98].

З іншого боку, викладена варіативність має й загальні вади, **першою з яких є відсутність чіткого визначення та розмежування між собою слідчих, судових і процесуальних дій; другою** – подання традиційних процесуальних дій з іншими: отримання пояснень, проведення ревізії та ін. І, нарешті, **третьою найбільш суттєвою доктринальною і законодавчою вадою** є традиційне помилкове розуміння способів збирання чи подання власне доказів, а не їхніх джерел, що притаманне навіть рішенням Конституційного Суду України, в яких також говориться про «збирання доказів» [11].

За достатньо виваженою позицією Ю. О. Ланцедової, збирають не докази, а речові джерела, а особистісні джерела встановлюють і після цього від особистісних і за допомогою речових джерел отримують вже власне антикримінальні відомості [10, с. 199-202], які стануть доказами лише за умов наявності в них єдності таких основних юридичних властивостей, як значущість, законність, допустимість і доброякісність [3, с. 50-63; 9, с. 151-173]. Проміжне чи остаточне процесуальне рішення у справі може бути прийняте за наявності ще й таких додаткових юридичних властивостей сукупності доказів, як їх узгодженість та достатність, що розкриті нижче у ч. 1 і 2 авторської редакції ст. 84 КПК України (ст. 65 КПК 1960 р.), а ч. 3 цієї статті містить вичерпний перелік де-факто процесуальних дій, за допомогою тільки яких і можуть бути отримані докази.

Не менш суперечливими, недостатньо виваженими і розмитими виявляються й варіанти законодавчого та доктринального вирішення проблеми **суб'єктів та дій з отримання доказів**, коли ч. 1 ст. 66 КПК «Збирання и подання доказів» принципово право «збирати докази» надавала лише слідчому, прокурору і суду, а ч. 2 цієї статті право «подавати докази» – практично будь-якій фізичній чи юридичній особі, не пояснюючи, однак, які власне дії охоплює «подання доказів» і чим саме ці дії відрізняються від «збирання доказів» [6].

Алогічно, всупереч цій позиції і п. 8 ч. 2 ст. 48 «Обов'язки і права захисника» КПК України 1960 р., яким продубльовано право захисника «подавати докази», п. 13 цієї частини надає захисникові вже право «збирати відомості про факти, що можуть використовуватися як докази у справі, у тому числі запитувати й одержувати документи чи їх копії від громадян та юридичних осіб, знайомитися на підприємствах, в установах,

організаціях, об'єднаннях громадян із необхідними документами, крім тих, таємниця яких охороняється законом, одержувати письмові висновки фахівців із питань, що вимагають спеціальних знань, опитувати громадян», що, по суті, повторюють дії слідчого, прокурора та суду зі «збирання доказів» за ч. 1 згаданої ст. 66 КПК України 1960 р. [6]. У той же час, ч. 2 ст. 43 «Обвинувачений і його права», ч. 2 ст. 43-1 «Підозрюваний», ч. 2 ст. 49 «Потерпілий», ч. 2 ст. «Цивільний позивач» і ч. 2 ст. 51 «Цивільний відповідач» КПК України 1960 р. за межі повноважень всіх осіб із «подання доказів» за ч. 2 ст. 66 КПК України 1960 р. [6].

Повертаючись до проблеми допуску до проведення дій, пов'язаних з отриманням доказів, адвоката та інших суб'єктів кримінального провадження і будь-яких інших фізичних і юридичних осіб, треба зауважити, що **найбільш суперечливим, алогічним, розмитим і невиваженим варіантом вирішення цієї взаємопов'язаної проблеми суб'єктів і дій з отримання доказів** є регламентація цих питань за КПК України, що може бути представлено у вигляді **двадцяти трьох аналітичних блоків**.

Перша вада. Незважаючи на майже вже як двадцятирічну аргументацію семантичної і сутнісної невиваженості словосполучення «збирання доказів» [1, с. 195; 8, с. 86-221], у т. ч. в межах спеціального дисертаційного дослідження Ю. О. Ланцедової [8, с. 5-20; 9, с. 15-49 та ін.; див. лекція 5, питання 4], про те, що збираються не докази, а речові джерела (трасосубстанції, документи) і встановлюються особистісні джерела, після чого вже від останніх і через дослідження трасосубстанцій або вивчення документів отримують докази, ст. 93 КПК України названа власне цим словосполученням [7].

У ч. 1 ст. 223 «Вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій» КПК України слідчі (розшукові дії) визначаються як дії, що спрямовані «на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні» [7], де, як бачимо, вже помітний рух до визнання викладеної позиції Ю. О. Ланцедової. Але тоді виникає декілька питань, чому в ч. 1 ст. 223 КПК України поряд із цим зберігається й семантично невиважений термін «збирання доказів», і чому базисна у цьому відношенні ст. 93 КПК України за назвою і змістом іншого терміна, ніж «збирання доказів», не містить?

Друга вада. Стаття 93 КПК України надто розмито, суперечливо і невиважено визначає повноваження суб'єктів кримінального провадження з отримання доказів, коли ч. 1 цієї норми прямо вказує, що «збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим у порядку, передбаченому цим Кодексом» [7]. Тобто в цьому випадку відображені рівні повноваження сторін кримінального провадження. Цей достатньо спірний підхід дещо виправляють наступні частини цієї статті, що деталізують фактично все ж таки принципово різні повноваження сторін з отримання доказів. Тоді така редакція ч. 1 ст. 93 КПК України є невиваженою і зайвою. Правильніше цю статтю почати безпосередньо з деталізації повноважень сторін.

Третя вада. Виглядає також алогічним виокремлення у ч. 1 ст. 93 КПК України, де ще немає деталізації повноважень окремих представників сторін кримінального провадження, лише одного потерпілого, який і так, згідно з п. 19 ч. 1 ст. 3 «Визначення основних термінів Кодексу» КПК України, належать до сторони обвинувачення [7].

Четверта вада. Деталізація власне повноважень суб'єктів антикримінального судочинства з отримання доказів у наступних частинах цієї статті також небездоганна і має декілька достатньо суттєвих недоліків, найбільш серйозним з яких є алогічне поєднання ч. 2 ст. 93 КПК України в контексті повноважень сторони обвинувачення безпосередньо проводити як традиційні слідчі дії, так і, по суті, традиційні негласні заходи, коли § 2 «Втручання у приватне спілкування» гл. 21 «Негласні слідчі (розшукові) дії» КПК України передбачає ст. 260 «Аудіо-, відеоконтроль особи», ст. 261 «Накладення

арешту на кореспонденцію», ст. 262 «Огляд і виїмка кореспонденції», ст. 263 «Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж», ст. 264 «Зняття інформації з електронних інформаційних систем», ст. 266 «Дослідження інформації, отриманої при застосуванні технічних засобів», а § 3 «Інші види негласних слідчих (розшукових) дій» ще більш типові традиційні негласні заходи, а саме: ст. 267 «Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи», ст. 268 «Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу», ст. 269 «Спостереження за особою, річчю або місцем», ст. 270 «Аудіо, відеоконтроль місця», ст. 271 «Контроль за вчиненням злочину», ст. 272 «Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації», ст. 273 «Засоби, що використовуються під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій», ст. 274 «Негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження», ст. 275 «Використання конфіденційного співробітництва» [7].

Тобто у відкритому нетаємному кодексі міститься алогічне поєднання гласної процесуальної і негласної діяльності, а одній особі, суб'єкту антикримінального судочинства, безпосередньо надається право проводити традиційні як слідчі дії, так і негласні заходи, що прямо підкреслюється й у п. 2 ч. 2 ст. 40 «Слідчий органу досудового розслідування», згідно з яким «слідчий уповноважений ... проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, встановлених цим Кодексом» [7]. Практично ж одна особа не може фізично отримати той обсяг теоретичних знань та набути ті навички з ефективного, раціонального та якісного проведення практичних дій обох груп, який століттями накопичувався та розвивався окремо й потребує спеціалізованого підходу до окремого опанування процесуальних дій та негласних заходів. Та не всі й співробітники оперативних підрозділів можуть якісно, ефективно й раціонально провести будь-який негласний захід і в цьому випадку існує ще додаткова спеціальна підготовка щодо окремих з цих заходів, перш за все, зовнішнє спостереження, виконання спеціального завдання з розкриття злочинного угруповання тощо. Без такої спеціалізованої підготовки навіть співробітник оперативного підрозділу з необережності може «проявити себе» і, головне, цим самими може й невинуватим ризикувати своїм здоров'ям і, невиключно, життям.

П'ята вада. Частина 2 ст. 93 КПК України надає стороні обвинувачення (а до неї п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України належить слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник, законний представник) достатньо розмитий і спірний перелік повноважень з отримання доказів, а саме «шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених цим Кодексом» [7]. Тобто сторона обвинувачення антикримінального судочинства має у своєму розпорядженні фактично такі різновиди дій з отримання доказів: 1. Слідчі розшукові дії. 2. Негласні слідчі розшукові дії. 3. Інші процесуальні дії, перелік яких конкретизований. 4. Інші процесуальні дії, які не належить до першої, другої і третьої групи, перелік яких не конкретизований, а значить, є й невичерпаним.

Найбільш спірною є третя група повноважень, коли витребування та отримання від фізичних та юридичних осіб трасосубстанцій і документів, у т. ч. актів перевірок, пропонується поза межами передбачених гл. 20 «Слідчі (розшукові) дії» КПК України процесуальних дій. У цій главі кодексу немає правової регламентації процедури в якості самостійної процесуальної дії як витребування та отримання трасосубстанцій і документів (і це зайвий раз свідчить про парaproцесуальний характер вказаних дій), так, на жаль, і виїмки – найбільш типового цілеспрямованого способу переводу

трасосубстанцій та документів із володіння інших фізичних та, особливо, юридичних осіб у володіння головного суб'єкта антикримінального судочинства. Виймка тут підмінена фактично парапроцесуальними діями із витребування та отримання трасосубстанцій і документів або виймка цих речових джерел доказів здійснюється в межах інших де-факто процесуальних дій, перш за все, різних видів огляду: ст. 237 та ін. КПК України [7] та обшуку: ст. 234 та ін. КПК України [7]. При витребуванні чи отриманні трасосубстанцій і документів зацікавлені фізичні чи юридичні особи мають всі можливості до переходу цих речових джерел у володіння головного суб'єкта антикримінального судочинства відповідним чином їх сфальсифікувати, особливо, актів перевірок, звітних документів тощо, запобігти чому може лише раптова виймка речових джерел доказів, якої, однак, як самостійної де-факто процесуальної дії і немає. Проведення з цією метою огляду, обшуку, інших де-факто процесуальних дій, у процесі яких також вилучаються трасосубстанції і документи, не завжди може бути (як виймки) оперативно та цілеспрямовано реалізовано. Окрім цього, не треба підміняти обов'язок головного суб'єкта антикримінального судочинства із безпосереднього і своєчасного вилучення необхідних речових джерел доказів пасивними діями цих суб'єктів із очікування, коли через витребування чи отримання такого роду речові джерела потраплять у їхнє володіння.

Шоста вада. Із викладеного випливає і те, що КПК України, не передбачаючи виймки як самостійної де-факто отримуючої дії, залишає без процесуального врегулювання процедуру власне переводу речових джерел доказів, які витребувані від фізичних чи юридичних осіб або отримані від них, у володіння головного суб'єкта антикримінального судочинства, а значить, і процедуру потрапляння їх у матеріали антикримінальної справи. Можна тільки передбачити, що в цьому випадку, після фактичного потрапляння у володіння головного суб'єкта вказаних речових джерел-доказів через їх витребування чи отримання має проводитися огляд цих джерел, у протоклі якого й мають відобразитися відомості про те, від кого саме і при яких обставинах витребувані чи отримані ці джерела. Цей підхід, як вбачається, не одне і те ж, що має місце при проведенні більш типової для такого роду де-факто процесуальної дії – виймки.

Сьома вада. Принципово, можна ще допустити, щоб головні суб'єкти антикримінального судочинства витребували та отримували від будь-яких фізичних та юридичних осіб відомості (якщо під ними розуміти різного роду довідкові відомості, які будуть використані як звичайний документ юридичної особи), висновки ревізій та акти перевірок. Але в такому випадку це фактично будуть не дії з отримання доказів, а процесуальні дії із потрапляння у володіння головних суб'єктів антикримінального судочинства речових джерел доказів (трасосубстанцій, документів), отримання відомостей від яких має вже відбуватися через проведення процесуальних дій, передбачених гл. 20 КПК України, тобто через дослідження трасосубстанцій чи вивчення документів. У такому разі не варто змішувати в єдине процесуальні дії з витребування та отримання джерел майбутніх доказів і процесуальні дії з отримання від цих джерел відомостей, які можуть стати власне доказами лише за наявності єдності чотирьох основних юридичних властивостей, за новітнім підходом – значущості, допустимості, законності та доброякісності [3, с. 169-170; 9, с. 151-173].

Восьма вада. В аналізовану, третю, групу дій зі «збирання доказів» сторони обвинувачення, за ч. 2 ст. 93 КПК України, входить і достатньо спірне та суперечливе повноваження із «витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб .... висновків експертів», коли ст. 242 «Підстави проведення експертизи» та ін. КПК України передбачають процесуальний порядок використання спеціальних знань у вигляді висновків експертів [7]. Виходить, що ч. 2 ст. 93 КПК України пропонує фактично парапроцесуальну дію із отримання висновку експертизи, що алогічно дублює відповідну

процесуальну дію з призначення та проведення експертизи за правилами ст. 242 та ін. гл. 20 КПК України.

Дев'ята вада. Аналогічно, не може вважатися правильною і ситуація, згідно з абз. 1 ч. 11 ст. 232 «Проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування» КПК України, коли слідчий, прокурор із метою забезпечення оперативності кримінального провадження має право провести в режимі відео- або телеконференції опитування особи, за результатами чого, згідно абз. 2 цієї частини, складається рапорт, а у відповідно до абз. 4 цієї частини – «у разі необхідності отримання показань від опитаних осіб слідчий, прокурор проводить їх допит» [7]. Як бачимо, тут відсутня пряма відповідь на питання, отримуючою гласною позапроцесуальною чи процесуальною дією є опитування. Скоріше за все, отримуючою гласною позапроцесуальною дією, якщо в разі необхідності отримання показань має проводитися ще й допит. У будь-якому разі вказані процедури підлягають більш точному, однозначному і вичерпному врегулюванню.

Десята вада. Варто також підкреслити й те, що після внесення заяви чи повідомлення про макроправопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідування має вже призначатися судово-бухгалтерська експертиза, а не проведення ревізії. Тому ця обставина також має бути чітко врегульована у ст. 93 КПК України й узгоджуватися із вимогами ч. 3 ст. 214 «Початок досудового розслідування» КПК України, згідно з яким до внесення у вказаний Єдиний реєстр відомостей чи повідомлення про макроправопорушення дозволяється у невідкладних випадках проводити лише огляд місця події [7]. У будь-якому випадку отримання вже існуючого акта ревізії не можна розглядати як процесуальну дію з отримання доказів. Фактично витребування чи отримання акта ревізії також є процесуальною дією із потрапляння документа як речового джерела доказів у володіння головного суб'єкта антикримінального судочинства, отримання доказів на підставі якого можливе лише через призначення та проведення судово-бухгалтерської експертизи.

Одинадцята вада. Якщо можна погодитися з тим, що повноваження потерпілого (а поряд із ним треба було б вказати ще представника та законного представника потерпілого, які, згідно з п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України, також належать до сторони обвинувачення і користуються правами потерпілого) з отримання доказів вже деталізуються в абз. 1 ч. 3 ст. 93 КПК України одночасно з повноваженнями сторони захисту [7], то й на початку викладу тексту ч. 2 ст. 93 КПК України також доцільно було б зробити позначку: «Сторона обвинувачення, за виключенням потерпілого, його представника та законного представника, здійснює збирання доказів...». Чинна ж редакція ч. 2 та абз. 1 ч. 3 ст. 93 КПК України текстуально дає підстави дійти висновку, що представник і законний представник потерпілого в отриманні доказів мають повноваження головного суб'єктів антикримінального судочинства, що безумовно виглядає алогічним, особливо в контексті безпосереднього проведення потерпілим, його представником та законним представником нібито негласних слідчих (розшукових дій), і потребує викладених уточнень.

Дванадцята вада. В абз. 1 ч. 3 ст. 93 КПК України говориться про ініціювання стороною захисту слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій [7]. З цього можна зробити висновок про те, що, окрім слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій, існують ще й інші процесуальні дії з отримання доказів. Які ж саме мають на увазі такого роду процесуальні дії з отримання доказів – невідомо.

Тринадцята вада. Достатньо суттєвим недоліком правової регламентації за абз. 1 ч. 3 ст. 93 КПК України суб'єктів та дій з отримання доказів є представлення стороні захисту (а до неї, згідно з п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України, також належать підозрюваний, обвинувачений, підсудний, засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається

застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники) і потерпілому рівних повноважень зі «збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок...» [7], тобто дій, які є ще й тотожними з діями з аналізованої третьої групи дій сторони обвинувачення (див. п. «п'ята вада» аналізу). В першу чергу з переліку осіб сторони захисту в контексті такого роду повноважень треба було б виключити «особу, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування» [7]. Інакше виходить, що малолітня і неосудна особа, за абз. 1 ч. 3 ст. 93 КПК України, також можуть самостійно і безпосередньо, а не через своїх представників і законних представників витребувати та отримувати від фізичних та юридичних осіб речі (трасосубстанції) і документи, відомості, висновки експертизи, акти перевірок та ревізій, ініціювати проведення процесуальних дій тощо?

Чотирнадцята вада. Принципово також важко уявити як підозрюваний, обвинувачений, підсудний, засуджений, виправданий та інший переслідуваний, їх представники і законні представники будуть самостійно і безпосередньо витребувати та отримувати від фізичних та юридичних осіб трасосубстанції (речі) і документи, відомості, висновки експертизи, акти перевірок і ревізій, у зв'язку з чим такого роду повноваження названих осіб виглядають декларативними і достатньо невиваженими. Зрівняння цих суб'єктів із головними суб'єктами антикримінального судочинства за такого роду повноваженнями ще й суперечить базисному принципу юриспруденції з професійності проведення роботи з джерелами доказів та з такого роду відомостями і як наслідок із визнання особи винною. Це мають робити лише професіонали, а не випадкові люди, про що більш детально йтиметься окремо (див. п. «двадцять перша вада» та ін. цього аналізу).

П'ятнадцята вада. Уважне вивчення подальших повноважень сторони захисту і потерпілого з отримання доказів, за абз. 1 ч. 3 ст. 93 КПК України – «ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій» [7], дає підстави для висновку про те, що в цьому випадку та у третій групі дій з отримання доказів стороною обвинувачення йдеться власне про гласні позапроцесуальні дії, оскільки процесуальні дії – «слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, інші процесуальні дії», сторона захисту і потерпілий, як виявляється, безпосередньо все ж таки проводити не можуть (і це є дуже правильним), а можуть лише ініціювати провадження цих дій, що здійснюється, згідно з абз. 2 ч. 3 ст. 93 КПК України, лише через подання відповідного клопотання слідчому чи прокурору [7]. Тому не можна погодитися з тим, щоб КПК України дозволяв отримання доказів як у процесуальній, так і в позапроцесуальній діяльності, ознакою чого, без сумніву, є наступна група повноважень сторони захисту та потерпілого.

Шістнадцята вада. Не обійшлося без суперечностей і в контексті конкретизації в абз. 2 ч. 3 ст. 93 КПК України порядку ініціювання стороною захисту та потерпілим проведення процесуальних дій. Якщо в абз. 2 ч. 3 ст. 93 КПК України говориться про «ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій» [7], то в абз. 2 ч. 3 ст. 93 КПК України – вже лише про «ініціювання стороною захисту, потерпілим проведення слідчих (розшукових) дій» [7]. Тобто в абз. 2 ч. 3 ст. 93 КПК України про ініціювання «негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій» вже не говориться.

Сімнадцята вада. Абзац 1 ч. 3 ст. 93 КПК України до повноважень сторони захисту та потерпілого з отримання доказів відносить і проведення ними з цією метою «інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів» [7]. Які власне

маються на увазі такого роду дії ні тут, ні в інших нормах КПК України відповіді немає. Але немає сумніву в тому, що названі дії не є процесуальними. Цей підхід поряд із наданням стороні обвинувачення і захисту повноважень деяких інших поза процесуальних повноважень, зокрема отримання висновку експертизи та ін., порушує такий базисний принцип юриспруденції, як отримання доказів, перш за все, в антикримінальному та й в інших видах судочинства лише у процесуальній діяльності. Надання сторонам позапроцесуальних повноважень і порядку з безпосереднього отримання доказів призведе до того, що фактично остаточні рішення суду будуть ґрунтуватися не на доказах (отримані таким чином відомості важко назвати доказами), а на припущеннях.

Вісімнадцята вада. Повноваження сторін кримінального провадження, передбачені базисною ст. 93 КПК України, інколи не узгоджуються чи необґрунтовано розширюються в інших нормах кодексу, коли, зокрема, відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 60 «Заявник» КПК України, заявник, який, згідно з п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України, до сторін кримінального провадження не належить, має повноваження «подавати на підтвердження своєї заяви речі і документи» [7]. Поняття ж «подання доказів, речей, документів» у ст. 3 та й в інших статтях КПК України не визначено, а викладені повноваження заявника не узгоджуються з повноваженнями сторін за ст. 93 КПК України.

Дев'ятнадцята вада. Згідно з п. 3 ч. 1 і п. 3 ч. 2 ст. 56 «Права потерпілого» КПК України, потерпілий має право подавати, а не «збирати докази», як це вказано у ст. 93 КПК України [7]. Що мається на увазі під поданням доказів і чим ці дії відрізняються від «збирання доказів» ні тут, ні в інших нормах КПК України відповіді немає.

Двадцята вада. Підозрюваний та обвинувачений, відповідно до п. 8 ч. 3 та п. 2 ч. 4 ст. 42 «Підозрюваний, обвинувачений» КПК України, мають право «збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази» і «збирати і подавати суду докази» [7]. У цьому випадку, як бачимо, дещо розширені права переслідуваного у порівнянні зі ст. 93 КПК України.

Двадцять перша вада. Згідно з ч. 3 ст. 46 «Загальні правила участі захисника у кримінальному провадженні» КПК України, «захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого», а за ч. 5 цієї норми захисник має право лише «брати участь у проведенні допиту та інших процесуальних діях, що проводяться за участю підозрюваного, обвинуваченого» [7]. Тут, навпаки, повноваження захисника у порівнянні зі ст. 93 КПК України дещо урізані. Цей перелік можна продовжити, але викладеного достатньо для того, щоб зрозуміти, що КПК України має надто розпливчате, суперечливе і достатньо невиважене регулювання повноважень суб'єктів та дій з отримання доказів і усунути вказані недоліки має нова редакція ст. 84 КПК України, де всеохоплююче мають бути врегульовані положення щодо сутності, ознак, джерел, суб'єктів, дій і порядку отримання доказів і форм оперування такого роду відомостями.

Двадцять друга вада. Найголовнішим недоліком і небезпекою регулювання повноважень суб'єктів антикримінального судочинства за КПК України є принципове визнання суб'єктом отримання доказів інших, ніж головні суб'єкти антикримінального судочинства, осіб, що порушує такий базисний принцип юриспруденції, як узгодженість і співмірність прав (свобод, інтересів) та обов'язків осіб (фізичних, юридичних, держави) [5, с. 157]. За ч. 2 ст. 9 КПК України, обов'язок із повного, всебічного і неупередженого вирішення справи покладено лише на прокурора, керівника органу досудового розслідування і слідчого [7] і чомусь виключає з цього переліку, як і ст. 22 КПК України 1960 р., суд [6; 7]. А захисник (не кажучи вже про інших представників сторони обвинувачення та захисту) такого обов'язку, за ч. 2 ст. 9 КПК України, не несе, хоча за традицією має значну мотивацію і можливість «допомогти» підзахисному уникнути антикримінальної відповідальності. І для цього в захисника є й безпосередня законодавча основа, коли, згідно з ч. 1 ст. 47 «Обов'язки захисника» КПК України, він має сприяти не

встановленню істини у справі та правильному її вирішенню (що мають робити лише прокурор, слідчий, керівник органу досудового розслідування та, по суті, суддя, суд), а тільки забезпеченню дотримання прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, а також з'ясуванню тільки тих обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого [7].

І, нарешті, **двадцять третьою вадою** врегулювання за КПК України суб'єктів та дій з отримання доказів, а значить, і співучасті в діяльності із визнання особи винною у вчиненні макроправопорушення, виступає участь, за ч. 3 ст. 17 КПК 1960 р., народних засідателів [7] чи, за ч. 3 ст. 31 та ін. КПК України [7], присяжних у судовому розгляді справи, або, за ч. 5 ст. 65 і ч. 2 ст. 75 КК України, переслідуваного і потерпілого у складанні угоди про винуватість та призначення покарання також порушує базисний принцип антикримінального судочинства – професійності вирішення питання про винуватість особи та призначення їй покарання.

Підсумовуючи викладене щодо проблеми суб'єктів отримання доказів, можна зазначити, що таким суб'єктом мають бути визнані тільки професіонали, тобто особи, які через навчання у ВНЗ оволоділи багатогодовим досвідом (знаннями і навичками) проведення такого роду дій і які повинні забезпечити безпосереднє, об'єктивне, всебічне і повне дослідження всіх обставин антикримінальної справи та на цій основі встановити істину і правильно вирішити цю справу, тобто слідчий (прокурор, керівник органу досудового розслідування, керівник слідчо-ордистичної групи, які у такому випадку виконують функції слідчого) і суддя чи колегія суддів, а в порядку виключення з принципу безпосередності антикримінального судочинства, пов'язаного з необхідністю застосувати спеціальні знання, – і експерт, а за умов прийняття перспективного Кодексу ордистичного судочинства України та необхідності отримати докази через проведення ордистичних заходів – й ордист. Адже рівень довіри головного суб'єкта антикримінального судочинства до відомостей як до доказів, отриманих за кодифікованою процедурою КОС України, ніж за існуючою підзаконною процедурою¹⁰, значно вищий.

Речові джерела доказів у вигляді трасосубстанцій і різного роду документів, у т. ч. акти ревізій, перевірок тощо, можуть потрапити у володіння головного суб'єкта антикримінального судочинства і через їх витребування цими суб'єктами від будь-яких фізичних та юридичних осіб, але власне отримання доказів можливе тільки через дослідження трасосубстанцій чи вивчення документів у межах відповідних де-факто процесуальних дій.

Захисник, переслідуваний, потерпілий, свідок та будь-які інші фізичні та юридичні особи можуть лише допомагати названим головним суб'єктам через: 1) добровільну видачу тих значущих для справи речових джерел, що знаходяться в їх володінні; 2) повідомлення про вірогідне або реальне місцезнаходження того матеріального об'єкта чи особи, які можуть виступити в цій справі як речове або особистісне джерело; в) після того, як вони стали суб'єктом кримінального провадження (сторонами кримінального провадження), шляхом постановки питань чи заяви клопотання з корегування процесу отримання такого роду відомостей чи процедури антикримінального судочинства [13, с. 89].

З метою усунення викладених та інших чисельних недоліків, суперечності, розмитості та невиваженості законодавчого врегулювання і доктринального вузького (процесуального) розуміння сутності доказів та інших найбільш тісно пов'язаних із ними процедурних категорій і правовідносин О. С. Тунтула пропонує **статтю 84 «Докази» КПК України (статтю 65 «Докази» КПК України 1960 р.)** назвати як **«Сутність та ознаки доказів, суб'єкти, дії і порядок їх отримання і форми оперування ними»**, а її редакцію в

¹⁰ Глава 21 КПК України цю процедуру не переводить у ранг кодифікованої і містить, по суті, лише основи, принципи, а не повну регламентацію порядку проведення ордистичних заходів.

розвиток існуючого варіанта С. А. Кириченка її перших двох частин [3, с. 169-170] представити таким чином:

(1) Доказом є будь-які відомості про факт (зовнішній або внутрішній прояв ознак або властивості людини та її діяння або речового джерела, чи події, у т. ч. явища) у цілому або про його окрему сторону, що отримані від особистісного джерела або за допомогою дослідження трасосубстанції чи вивчення документа, і яким притаманна єдність таких основних юридичних властивостей, як значущість, допустимість, законність і доброякісність, а також таких додаткових юридичних властивостей сукупності доказів, як їх узгодженість і достатність.

(2) 2.1. **Незначущими** є відомості, за допомогою яких не можна підтвердити або спростувати факт (обставину) загального, спеціального чи часткового предмета доказування або доказовий факт (проміжну тезу цього предмета доказування).

2.2. **Незаконними** – відомості, що отримані з порушенням передбаченого цим Кодексом порядку, у т. ч. із застосуванням обману, погроз або насильства, іншого істотного порушення прав, свобод, інтересів та обов'язків особи чи держави.

2.3. **Недопустимими** – завідомо неправдиві відомості (за винятком справ про дачу завідомо неправдивих показань, висновків, а також незавідомо неправдивих відомостей, поява яких виникла через відсутність у особистісного джерела певних спеціальних пізнань, навичок або внаслідок дистанційних, метеорологічних, фізіологічних, інших особливостей умов сприйняття ним відповідних фактів, обставин, коли встановлення такого роду причин має значення для прийняття певного процесуального рішення за антикримінальною справою чи для її правильного вирішення зокрема); відомості, першоджерело яких невідоме або не може бути перевірене; чи відомості, спрямовані на обґрунтування положення закону, загальновідомого або преюдиціального факту (що використовується у прийнятті рішень поряд із доказами) чи неприродного явища, у т. ч. такого, яке суперечить відомим законам природи або не може бути ними пояснене.

2.4. **Недоброякісними** – відомості, змістовні суперечності яких не дають можливості зробити однозначний висновок або які отримані з істотним порушенням визнаної методики чи із використанням не визнаної в установленому порядку методики.

2.5. **Неузгодженою сукупністю доказів** – така їх сукупність, у якій один доказ суперечить іншому і що не може бути усунуто наведенням аргументів правдивості одного доказу і завідомої неправдивості іншого доказу.

2.6. **Недостатньою сукупністю доказів** – така їх сукупність, яка не може сформувати в головного суб'єкта антикримінального судочинства однозначне внутрішнє (без зовнішніх факторів впливу) переконання в можливості прийняти на цей момент певного проміжного або остаточного процесуального рішення за антикримінальною справою.

(3) Докази мають право отримувати слідчий (у т. ч. прокурор, керівник органу досудового розслідування) і суддя (колегія суддів), а в порядку виключення, передбаченого ч. 4 цієї статті, – експерт та ордист, шляхом проведення де-факто слідчих дій:

1) оформлення явки з повинною про підготовку чи скоєння діяння макропорушення;

2) отримання усної заяви або письмового повідомлення про макропорушення, яке готується, триває або вже скоєне;

3) затримання і допиту переслідуваного;

4) допиту особистісного джерела;

5) очної ставки між особистісними джерелами;

6) пред'явлення обвинувачення і допиту обвинуваченого;

7) перевірки та/чи уточнення показань переслідуваного, потерпілого чи свідка на місці діяння;

8) експерименту з названими особистісними джерелами і без них;

9) пред'явлення для звичайного, зустрічного чи групового впізнання переслідуваного, потерпілого, свідка, іншого особистісного джерела, трасосубстанції, документа;

10) обстеження (огляду, особистого дослідження) місця діяння, місцевості, приміщення, транспортного засобу, трупа людини, тіла живої людини, іншої трасосубстанції, у т. ч. й документа з ознаками речі;

11) ексгумації трупа людини;

12) вивчення документа;

13) обшуку приміщення, місцевості, транспортного засобу, особистісного джерела;

14) виїмки трасосубстанції, документа;

15) накладення арешту на кошти, інше майно і передачу його на зберігання;

16) контролю засобів зв'язку;

17) оголошення розшуку обвинуваченого, підсудного;

18) отримання зразків на експертизу; а також аналогічних де-факто судових дій.

(4) Якщо процес отримання доказів вимагає залучення спеціальних знань, то з цією метою призначається головним суб'єктом і проводиться експертом експертиза, а коли для цього необхідно провести де-факто негласні заходи – призначається головним суб'єктом і виконується ордістом відповідне ордістичне завдання.

(5) Обстеження (огляд, особисте дослідження) місця діяння, а із санкції прокурора і будь-яке інше з названих де-факто процесуальних дій (слідчих, судових, експертних) можуть бути проведені до внесення повідомлення про реальне чи ймовірне макроправопорушення, яке готується, триває чи вже скоєне, в Єдиний реєстр досудових розслідувань, якщо без цього не можна отримати достатню та узгоджену сукупність доказів про наявність чи відсутність у діянні ознак певного макроправопорушення або про обставини, що виключають провадження за антикримінальною справою.

(6) Речові джерела (трасосубстанції; документи) можуть потрапити у володіння головного суб'єкта антикримінального судочинства й через витребування чи в разі добровільної видачі і отримання їх від будь-яких фізичних та юридичних осіб, але отримання доказів можливе через дослідження трасосубстанцій або/та вивчення документів у межах де-факто процесуальних дій (слідчих, судових, експертних).

(7) Допомогу головному суб'єкту антикримінального судочинства в отриманні доказів мають право надавати будь-які фізичні та юридичні особи, у т. ч. представники сторони захисту чи обвинувачення, через:

1) добровільну видачу тих значущих для антикримінальної справи речових джерел (трасосубстанцій, документів), які знаходяться в їх володінні;

2) повідомлення про вірогідне або реальне місцезнаходження того матеріального об'єкта чи особи, які можуть виступити в цій справі відповідно як речове або особистісне джерело;

3) якщо вони стали суб'єктом антикримінального судочинства, то шляхом постановки питань чи заяви клопотання з корегування безпосередньо процесу отримання такого роду відомостей і відповідної процедури провадження.

(8) Слідчий представляє докази (надає суб'єктам антикримінального судочинства можливість сприйняти сутність та ознаки такого роду відомостей і порядок їх отримання) у формі протоколу де-факто слідчої дії, суддя чи колегія суддів – журналу судового засідання, експерт чи комісія експертів – висновку експертизи та у передбачених кодексом випадках чи за вказівкою ініціатора дослідження – й протоколу експертизи, а узагальнювальна оцінка й використання такого роду відомостей здійснюються суб'єктами антикримінального судочинства у передбачених кодексом випадках у формі:

1) постанови про дачу вказівок виконати процесуальні дії (негласні заходи);

2) постанови про доручення іншому суб'єкту виконати процесуальні дії (негласні заходи);

- 3) постанови дізнавача, слідчого, прокурора чи судді (колегії суддів) про направлення антикримінальної справи;
- 4) постанови про усунення порушень закону, причин та умов, що сприяли вчиненню злочину, паразлочину, квазізлочину чи квазіпаразлочину;
- 5) постанови дізнавача, слідчого чи прокурора про прийняття у передбачених кодексом випадках іншого, а постанови судді (колегії суддів) – проміжного процесуального рішення;
- 6) обвинувачувального, виправдувального чи нейтрального (щодо причетного) вироку;
- 7) ухвали судді (колегії суддів) про інше остаточне вирішення антикримінальної справи;
- 8) клопотання зацікавленої особи про прийняття дізнавачем, слідчим, прокурором, суддею певного процесуального рішення;
- 9) скарги цієї особи на діяння, у т. ч. рішення, названих суб'єктів;
- 10) постанови прокурора про перегляд судового рішення у порядку апеляції;
- 11) апеляції інших уповноважених кодексом суб'єктів;
- 12) постанови прокурора про перегляд судового рішення у касаційному порядку;
- 13) касаційної скарги інших уповноважених кодексом суб'єктів;
- 14) постанови прокурора про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами [2; 13, с. 96-97].

Питання 2. Поняття і ступеневий сутнісно-видовий поділ речових джерел антикримінальних відомостей

Розглянувши **близько 60 варіантів визначення сутності й видового поділу речових джерел** [2, с. 336-383], С. А. Кириченко дійшов висновку про те, що переважна більшість авторів (В. Я. Дорохов, Л. М. Карнеєва, В. К. Лисиченко, Д. А. Лопаткин, Є. Д. Лук'яничков, В. Т. Маляренко, Г. М. Мінковський, М. М. Михеєнко, Б. І. Пінхасов, Р. Д. Рахунов, М. В. Салтевський, М. О. Селіванов, С. М. Стахівський, В. Г. Танасевич, М. А. Чельцов, С. А. Шейфер, О. О. Ейсман та ін.) розуміє цю проблему в контексті процесуального законодавства як неподільні речові джерела, коли єдиним словосполученням «речові докази» у ст. 98 КПК України (ст. 78 КПК України 1960 р.) [6; 7], а також у ст. 99 КПК України (ст. 83 КПК України 1960 р.) [6; 7; також див. лекція 4 з курсу АКС, питання 7], з одного боку, іменуються все можливе розмаїття подібного роду об'єктів із загальною процесуальною регламентацією, що практично виконати неможливо, і це спонукає до різного роду порушень; а з іншого – презентується певний перелік предметів, що зазвичай зустрічаються в такій якості на практиці і розглядаються як видовий поділ речових доказів залежно від їх зв'язку із макроправопорушенням.

Підтримавши і вдосконаливши викладені в літературі новації, коли, з одного боку, основна увага була приділена обґрунтуванню положення про те, що речові джерела доказів за характером і способом фіксації антикримінальних відомостей мають поділятися на дві великі групи – трасосубстанції і документи, а перші, окрім цього, ще на траси і субстанції, а з іншого – пропонувався детальний видовий поділ трасосубстанцій (О. А. Кириченко) і документів (О. А. Кириченко, С. М. Стахівський та ін.) із належним удосконаленням процесуальної регламентації роботи з кожним із їх різновидів, С. А. Кириченко дійшов висновку про те, що з криміналістичної точки зору під **речовими джерелами антикримінальних відомостей** треба розуміти різного роду матеріальні об'єкти, вивчення зовнішніх і внутрішніх проявів яких має значення для правильного вирішення справи (якісної, ефективної і раціональної протидії певному макроправопорушенню), а характер цих проявів та особливості отримання відомостей означають їх поділ на трасосубстанції і документи [2; 3, с. 179].

Сутність антиделіктних слідів, трас і субстанцій розглядається в окремій лекції, присвяченій основам слідознавства (див. лекцію 10). Тому зараз варто зупинитися на сутнісно-видовому поділі трасосубстанцій і документів, коли О. А. Кириченко і С. А. Кириченко пропонують **видовий поділ трасосубстанцій** на:

1. **Макрооб'єкти** (документування та інші дії зі збирання та особистого дослідження яких через їх звичайні розміри та інші властивості головні суб'єкти можуть здійснити без застосування збільшувальних засобів і залучення спеціальних знань у формі експертизи).

2. **Мікрооб'єкти**, невидимі неозброєним оком людини у зв'язку з їхніми незначними розмірними характеристиками, у міру зменшення яких вони поділяються на:

2.1. **Максімікрооб'єкти** (документування та інші дії зі збирання та особистого дослідження яких, у зв'язку з їхніми незначними розмірними характеристиками, головні суб'єкти перспективного Кодексу антикримінального судочинства України можуть здійснити застосуванням позалабораторної збільшувальної техніки але без залучення спеціальних знань у формі експертизи).

2.2. **Ультрамикрооб'єкти** (мізерні розмірні характеристики яких зумовлюють необхідність застосування лабораторних збільшувальних засобів та залучення спеціальних знань у формі експертизи).

2.3. **Ультраоб'єкти** (невидимі у зв'язку зі ще більш мізерними розмірними характеристиками навіть під мікроскопом, а тому їх дослідження можливе лише за допомогою опосередкованих методів якісного або кількісного аналізу та із залученням спеціальних знань у формі експертизи).

3. **Параоб'єкти** (що мають небезпечні для здоров'я або життя людини властивості, а тому вказані дії відносно них можуть бути проведені лише із залученням спеціальних знань у формі експертизи).

4. **Латентнооб'єкти** (невидимі у зв'язку не з мізерними розмірними характеристиками, а з інших причин: позাপорогова яскравість, колірні та інші характеристики цього об'єкта або його носія, прихованість за шаром іншої речовини та ін., що зумовлює аналогічну необхідність залучення спеціальних знань у формі експертизи) [1 с. 284; 2; 3, с. 161-163].

Після виконання вказаних у кодексі особливостей роботи з кожним із них трасосубстанції повинні залучатися як відповідно **макроречові, мікроречові, ультрамікроречові, ультраречові, параречові** або **латентноречові джерела доказів** [4, с. 180]. Сутність і різновиди мікрооб'єктів розглядаються в окремій лекції, присвяченій основам мікрооб'єктології (див. лекцію 6).

Трасосубстанції мають значення для встановлення істини в антикримінальній справі (правильного її вирішення) як:

1. **Субстанції** – значущі субстанційними властивостями (ознаками зовнішньої і внутрішньої будови, якісно-кількісним складом, фізико-хімічними константами).

2. **Траси** – значущі трасологічними зв'язками (просторове матеріально фіксоване відображення ознак трасоутворювального об'єкта) із макрорепродукуванням або мініправопорушенням, що визначає появу наступних різновидів цього відображення:

2.1. **Відбитки** – матеріально фіксоване відображення ознак зовнішньої будови одного твердого тіла (трасоутворювальний об'єкт) на поверхні і не виключно в структурі іншого твердого тіла або у свідомості людини (трасосприймальні об'єкти) чи аналогічне відображення ознак зовнішності людини (трасоутворювальний об'єкт) у свідомості іншої людини (трасосприймальний об'єкт), коли дослідженням цього відображення можна здійснити значущу для правильного вирішення антикримінальної справи (ефективної, раціональної і якісної протидії конкретному макрорепродукуванню чи мініправопорушенню) індивідуальну, групову ідентифікацію трасоутворювального об'єкта.

2.2. **Діагностичне відображення** – матеріально фіксоване відображення ознак загального характеру зовнішньої дії (трасоутворювальний об'єкт) на поверхні або у

структурі твердого тіла і не виключено речовин іншого агрегатного стану або у свідомості людини (трасосприймальні об'єкти), коли шляхом дослідження цього відображення можна діагностувати факт наявності і характер такої зовнішньої дії і таким чином встановити аналогічні антикримінальні відомості.

2.3. Ситуативне відображення – матеріально фіксоване відображення механізму (ситуації) взаємодії двох і більше твердих тіл або речовин іншого агрегатного стану (трасоутворювальні об'єкти) на поверхні або у структурі цих чи інших твердих тіл і не виключно речовин іншого агрегатного стану або у свідомості людини (трасосприймальні об'єкти), коли шляхом дослідження такого відображення можна встановити антикримінальні відомості про механізм, ситуацію взаємодії цих об'єктів [2].

Пропонується передбачити в КПК України окрему статтю – «**Різновиди документів**»:

1. Документи – речові джерела доказів, які містять візуальні або звукові відомості про ознаки чи властивості людини та її діяння чи речового джерела або про подію, у т. ч. й явище, у цілому або їх окремі сторони у вигляді певних знаків, символів та інших формалізованих зображень чи різного роду візуальних образів, що не є трасами, або звукових сигналів (звуків).

2. Залежно від характеру і способу фіксації, зміни, зберігання та отримання такого роду відомостей, документи можуть виглядати як:

2.1. Письмодокументи – документи, які представлені рукописними, машинописними, комп'ютерними, друкарськими та іншими текстами письмової мови, у необхідних випадках – із відповідними реквізитами: штампами, печаткою, підписами та іншими засвідчувальними засобами.

2.2. Образодокументи – документи у вигляді різноманітних планів, таблиць, схем, малюнків, картин та інших графічних і художніх зображень різного роду речових джерел.

2.3. Фотодокументи – документи, які представлені фотоплівками, діафільмами, діапозитивами, фотографіями та іншими подібного роду світлофотоносіями.

2.4. Кінодокументи – документи у вигляді кіноплівок та інших носіїв кінопродукції.

2.5. Відеодокументи – документи, які можуть бути представлені плівками, дисками та іншими носіями відеозапису.

2.6. Аудіодокументи – документи у вигляді магнітофонних чи диктофонних плівок, лазерних дисків та інших носіїв звукозапису.

2.7. Голографодокументи – документи, що являють собою різноманітні голографічні (тривимірні) зображення речових джерел.

2.8. Пластикодокументи – документи у вигляді пластикових свідоцтв, посвідчень, банківських карток та інших подібних носіїв.

2.9. Електрографодокументи – документи, які можуть бути представлені ксерокопіями, факсокопіями та іншими електрографічними копіями документів та інших речових джерел.

2.10. Електроннодокументи – документи у вигляді електронних записників, пейджерів та інших подібного роду окремих чи вмонтованих в інші пристрої електронних носіїв.

2.11. Комп'ютеродокументи – документи, які є твердими або гнучкими дисками (дискетами), лазерними дисками та іншими носіями комп'ютерних записів.

2.12. Полідокументи, що поєднують у собі декілька названих різновидів документів.

2.13. Інші види документів, які можуть з'явитися у міру розвитку інформаційних технологій [2; 4, с. 184-185].

Питання 3. Ознаки і ступеневий сутнісно-видовий поділ особистісних джерел антикримінальних відомостей

Дослідження колишнього та чинного законодавчого врегулювання поняття і класифікації суб'єктів антикримінального судочинства дозволило встановити наявність різноаспектних і суперечливих варіантів вирішення цієї проблеми. У п. 6 ст. 32 КПК України 1960 р. як «Учасники процесу» вказані лише обвинувачений, підозрюваний, захисник, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач та їхні представники [6].

Стаття 3 «Визначення основних термінів Кодексу» КПК України в контексті суб'єктів антикримінального судочинства у ч. 1 тлумачить декілька узагальнених переліків такого роду суб'єктів:

19) сторони кримінального провадження – з боку обвинувачення: слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник у випадках, установлених цим Кодексом; з боку захисту: підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники;

25) учасники кримінального провадження – сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, секретар судового засідання, судовий розпорядник;

26) учасники судового провадження – сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, а також інші особи, за клопотанням або скаргами яких у випадках, передбачених цим Кодексом, здійснюється судове провадження [7].

Наведені узагальнені переліки суб'єктів антикримінального судочинства є, за ст. 3 КПК України, різними за обсягом, не узгоджуються між собою і не є вичерпними. Наприклад, секретар судового засідання і судовий розпорядник вказані у переліку лише учасників кримінального провадження і немає їх поміж учасників власне судового провадження.

Переліки учасників кримінального і судового провадження містять сторони кримінального провадження і поряд із цим потерпілого, його представника та законного представника, коли останні, згідно з п. 19 цієї частини, є сторонами кримінального провадження. Поміж як останніх, так і учасників кримінального і судового провадження немає чомусь третіх осіб із самостійними вимогами і без них. А без третіх осіб неможна провести в повному обсязі відновлення прав, свобод, інтересів чи обов'язків фізичних або юридичних осіб чи держави в межах цивільного позову в антикримінальному судочинстві.

Поміж учасників судового засідання також немає й багатьох інших осіб: свідка та його адвоката, заставодавця, перекладача, експерта, спеціаліста і навіть секретаря судового засідання і судового розпорядника тощо, які є, однак, поміж учасників кримінального провадження.

Викликає заперечення наявність двох переліків учасників як кримінального провадження, так і судового провадження, сутність і співвідношення яких у КПК України чітко не визначено і чим саме перелік кримінального провадження відрізняється від переліку судового провадження, який є загальним, а який – частковим, чи вони є однопорядковими. Є й інші недоліки із викладу суб'єктів антикримінального судочинства за КПК України.

Не менш суперечливими та різноаспектними виявилися й доктринальні (теоретичні) варіанти визначення сутності і ступеневого видового поділу особистісних джерел (Г. М. Міньковський, І. Л. Петрухін, Р. О. Савонюк, С. В. Томін, П. П. Якімов та ін.) та класифікації суб'єктів кримінального судочинства (С. А. Альперт, В. Д. Арсеньєв, А. Р. Белкін, В. П. Божьєв, В. І. Галаган, В. Г. Даєв, Е. С. Зеліксон, Ц. М. Каз, О. Ф. Куцова, О. С. Ландо, М. М. Михеєнко, О. Б. Муравін, Р. Д. Рахунов, А. П. Рижаків, А. І. Сергеев, М. С. Стахівський, М. С. Строгович, І. В. Тиричев, Л. Т. Ульянова, Ф. М. Фаткуллін, О. Г. Яновська та ін.) [2, с. 298-335], удосконалюючи які С. А. Кириченко запропонував у порядку пояснення основних термінів кодексу **класифікацію суб'єктів антикримінального судочинства**, що (з урахуванням уточнення О. С. Тунтулою найменувань підвидів потерпілого на основі термінів «де-факто» і «де-юре» та ін.) може виглядати таким чином:

1. **Головні суб'єкти** – особи, відповідальні за безпосереднє, об'єктивне, всебічне і повне з'ясування всіх обставин базисного, спеціального чи часткового предмета доказування (слідчий, керівник органу досудового розслідування, слідчий суддя, керівник слідчої чи слідчо-ордистичної групи, прокурор, суддя та у відомому сенсі – експерт і керівник експертної установи, а в разі прийняття перспективного Кодексу ордистичного судочинства України – й ордист, керівник ордистичного підрозділу).

2. **Допоміжні суб'єкти** – особи, які мають сприяти виконанню цих завдань (державний обвинувач, захисник, поняті¹¹, перекладач, спеціаліст, особливі учасники де-факто і де-юре процесуальних дій, представник пенітенціарного закладу, представник служби у справах неповнолітніх, зберігач описаного майна чи речових джерел доказів, реалізатор речових джерел доказів, поручитель, засталодавець, секретар судового засідання, судовий розпорядник).

3. **Особистісні джерела доказів**, які, у свою чергу, поділяються на ті, які:

3.1. Отримують докази (експерт). 3.2. Відстоюють свої права (потерпілий: де-факто потерпілий, де-факто парাপотерпілий, де-юре потерпілий, де-юре парাপотерпілий; переслідуваний: підозрюваний, обвинувачений, підсудний, засуджений, виправданий, причетний, квазіпричетний, парাপричетний, квазіпарাপричетний, їх законні представники; у частині відшкодування збитків та іншого відновлення прав, свобод, інтересів чи обов'язків фізичної або юридичної особи чи держави – цивільний позивач, цивільний відповідач, третя особа із самостійними вимогами, третя особа без таких вимог та їхні представники). 3.3. Є власне джерелом (свідок: очевидець, параочевидець, парасвідок). 3.4. Із невизначеним статусом (заявник) [2; 3, с. 177-178].

Перші дві групи суб'єктів також можуть виступати як особистісне джерело, але при цьому вони втрачають попередній статус.

Народні засадателі і присяжні фактично зводять на унівець такий базисний принцип антикримінального судочинства, як професійність (тобто особами, які протягом стаціонарного навчання у ВНЗ набули з юриспруденції відповідні теоретичні знання та навички і набули кваліфікацію не менш, як за спеціальністю «Спеціаліст Антиделіктолог» спеціалізації «Суддівська діяльність» і відповідної субспеціалізації, наприклад, «Конституційне судочинство», або антикримінальне, адміністративне, трудове, де-факто

---

¹¹ Згідно з ч. 7 ст. 223 КПК України, винятками залучення понять у процесі отримувальних процесуальних дій «є випадки застосування безперервного відеозапису ходу проведення відповідної слідчої (розшукової) дії» [7]. Але таке суцільне та об'єктивне документування результатів отримувальних процесуальних дій треба обов'язково удосконалити ще тим, щоб до зупинення відеозапису відеокамера видавала роздруківку часу завершення відеозапису та ідентифікаційного номера відеокамери, що ще під контролем відеозапису має наклеюватися на упаковку речей і виключати неконтрольоване її порушення. Без такого роду посвідчувальних дій, що принципово вже можуть замінити й понятого, можливість фальсифікацій та інших зловживань із боку головних суб'єктів з урахуванням сучасного технічного рівня виконання відеозапису ще залишається достатньо реальною. Тому інститут понять поки що треба зберегти.

майнове чи де-юре майнове судочинство) вирішення питання щодо винуватості та невинуватості особи у вчиненні злочину чи паразлочину або іншого проступку чи парাপроступку. У такому значенні цим суб'єктам не повинне бути місце поміж не тільки головних, а й поміж допоміжних суб'єктів антикримінального та іншого судочинства.

Розгляд законодавчого врегулювання і **понад 70 точок зору з приводу сутності і видового поділу особистісних джерел** [3] дає підстави визнати правильними намагання О. А. Кириченка визначити основні ознаки й різновиди такого роду джерел та їх лаконічну дефініцію.

Особистісними джерелами антиделіктних відомостей О. С. Тунтула досить обґрунтовано визнає тільки тих із фізичних осіб, які набувають такі базисні юридичні властивості:

1. **Антиделіктна значущість**, тобто коли в антиделіктолога виникає припущення, що в пам'яті певної фізичної особи можуть зберігатися ті відомості, які можуть мати значення для правильного вирішення конкретної антиделіктної (конституційної, антикримінальної, адміністративної, дисциплінарної, де-факто майново-договірної, де-юре майново-договірної) справи.

2. **Осудність** – відомості, що отримані від неосудних або обмежено осудних осіб, мають часткове антиделіктне значення, тобто до належного встановлення такого процедурного статусу особи (в антикримінальному судочинстві – на основі лише стаціонарної судово-психіатричної експертизи) і тільки з метою встановлення цього статусу і факту наявності такого роду дефектів психіки, відповідних результатів сприйняття певних фактів та обставин і діянь такою психічно хворою особою.

У зв'язку з цим, треба мати на увазі, що **неадекватні відомості** як відомості, які не відповідають через ті чи інші причини фактичним обставинам аналізованих діянь або подій, поділяються на **завідомо неправдиві відомості** (коли в процесі їх отримання особистісне джерело знає, що передає антиделіктологу неправдиві відомості) і **незавідомо неправдиві відомості** (коли в процесі їх отримання особистісне джерело думає, що передає антиделіктологу правдиві відомості, які через особливості органів та умов сприйняття: відстань, недостатнє освітлення, погані метеорологічні умови, захворювання або особливості органів сприйняття тощо, – фактично не відповідають обставині того діяння або події, щодо якої й отримують відомості).

Як докази можуть використовуватися як завідомо правдиві відомості, так і незавідомо неправдиві відомості, а завідомо неправдиві відомості – лише в антикримінальній справі про притягнення особи до відповідальності за дачу завідомо неправдивих показань, висновків.

3. **Свідомість**. Від фізичної особи, що знаходиться у несвідомому стані, отримати антиделіктні відомості практично неможливо. Немає нижнього вікового обмеження отримання від особистісного джерела антиделіктних відомостей. Головне, щоб ті відомості, які можна отримати від малолітнього особистісного джерела, мали антиделіктне значення, а в антикримінальному і, не виключено, в адміністративному судочинстві – ще й щоб ці відомості не можна було отримати від іншого джерела, крім малолітнього особистісного джерела. В антикримінальному судочинстві важливо також виключати повторне отримання від малолітнього особистісного джерела антикримінальних відомостей, оскільки така процедура в будь-якому випадку негативно впливає на розвиток особистісного джерела, деколи не менше, ніж власне суспільно небезпечне діяння, щодо обставин якого й отримують відомості [2].

Виходячи з цього, під **особистісними джерелами антикримінальних відомостей** правильніше розуміти **осудних чи обмежено осудних осіб, які знаходяться у свідомому стані й у пам'яті яких за припущенням головного суб'єкта антикримінального судочинства могли зберегтися такі відомості про факт (зовнішній чи внутрішній**

прояв ознак і властивостей людини та її діяння чи речового джерела, або події, у т. ч. явища) у цілому чи його окрему сторону, що мають значення для якісного, ефективного і раціонального ведення протидії певному суспільно небезпечному діянню, що заподіяли не менш, ніж істотної, шкоди [2; 3, с. 176].

В окремих нормах КПК України мають бути викладений й **ступеневий сутнісно-видовий поділ особистісних джерел доказів**, який у розвиток позиції С. А. Кириченка [3, с. 181-184] О. С. Тунтула представляє таким чином:

1. **Заявник** – особа, яка звернулася до антиделіктного органу із заявою чи повідомленням про триваюче чи вже скоєне або таке, що тільки готується, реальне чи ймовірне макроправопорушення.

2. **Свідок** – особа, стосовно якої головний суб'єкт не має обґрунтованих відомостей про її участь у макроправопорушенні, яка не потерпіла від цього діяння і зберігає у пам'яті будь-які відомості, що мають значення для правильного вирішення антикримінальної справи, і за способом сприйняття і змістом яких такого роду особи поділяються на:

2.1. **Очевидця** – особу, яка на власні очі спостерігала обставини готування чи вчинення макроправопорушення чи приховування його слідів, яка не несе відповідальності за недонесення або яка повідомила антиделіктні органи про обставини цього діяння.

2.2. **Параочевидця** – аналогічну особу, яка знає про вказані обставини з інших джерел.

2.3. **Парасвідка** – особу, яка може дати показання щодо будь-яких інших значущих для правильного вирішення антикримінальної справи юридичних фактів (обставин).

3. **Потерпілий** – фізична особа, якій макроправопорушенням завдано фізичної, майнової чи моральної шкоди, або юридична особа, якій при цих же обставинах завдано майнової чи моральної шкоди¹², стосовно якої і до сприйняття процесу її заподіяння такого роду особи поділяються на:

3.1. **Де-факто потерпілого** – особу, якій макроправопорушенням така шкода заподіяна безпосередньо і яка свідомо спостерігала це діяння.

3.2. **Де-факто парাপотерпілого** – особу, якій макроправопорушенням така шкода заподіяна безпосередньо, але яка у зв'язку з несвідомим станом чи неосудністю, обмеженою осудністю, відсутністю на місці та з інших причин не могла свідомо спостерігати це діяння.

3.3. **Де-юре потерпілого** – особу, якій макроправопорушенням така шкода опосередковано, яка визнана потерпілим за законом і яка на власні очі спостерігала це діяння.

3.4. **Де-юре парাপотерпілого** – особу, якій макроправопорушенням така шкода заподіяна опосередковано, яка визнана потерпілим за законом і яка через викладені причини не спостерігала це діяння.

4. **Представник потерпілого** – особа, яка представляє інтереси потерпілої від макроправопорушення юридичної особи чи померлої внаслідок такого ж діяння особи, малолітньої, неповнолітньої, обмежено недієздатної або недієздатної потерпілої від діяння фізичної особи.

5. **Позивач** – фізична чи юридична особа, якій макроправопорушенням завдано майнової чи моральної шкоди, у зв'язку з чим вона як потерпіла подала позов про відшкодування збитків або про інше відновлення своїх прав, свобод, інтересів чи обов'язків, або інша особа, у т. ч. і прокурор, яка подала такий позов в інтересах держави чи вмерлого потерпілого, малолітнього, неповнолітнього або осіб, визнаних у встановленому порядку недієздатними чи обмежено дієздатними, а також інших осіб, які

¹² Моральна шкода може бути завдана лише фізичній особі як вимір її психічних страждань внаслідок завдання фізичної чи матеріальної шкоди. Тому моральна шкода може бути завдана юридичній особі лише у вигляді одноособового підприємця, що необґрунтовано не визнає, однак, ч. 4 ст. 55 «Потерпілий» КПК України [7].

за станом здоров'я чи з інших поважних причин самостійно не можуть відновити поданням позову свої порушені права, свободи, інтереси чи обов'язки.

6. **Представник позивача** – особа, яка представляє інтереси юридичної особи чи померлої, малолітньої, неповнолітньої, обмежено недієздатної або недієздатної фізичної особи, які, у т. ч. й прокурор в інтересах держави, подали позов про відшкодування заподіяної макроправопорушенням шкоди або про інше відновлення порушених таким діянням їхніх прав, свобод, інтересів чи обов'язків.

7. **Переслідуваний** – особа, стосовно якої у головного суб'єкта є обґрунтовані відомості про готування чи вчинення нею певного макроправопорушення, із початком і ступенем доведеності чого у передбаченому КПК України порядку процесуальний статус вказаної особи змінюється на:

7.1. **Підозрюваного** – з початком доведення такого роду обставин за базисним, спеціальним чи частковим предметом доказування шляхом проведення будь-якої де-факто процесуальної чи де-юре процесуальної дії, у т. ч. направлення цій особі повідомлення про підозру і внесення в Єдиний реєстр досудових розслідувань заяви чи повідомлення про підготовку чи вчинення макроправопорушення, яке ще триває або вже завершилося, допиту переслідуваного з приводу вказаних обставин чи проведення з ним із цього приводу будь-якої іншої де-факто чи де-юре процесуальної дії, затримання особи за підозрою у вчиненні певного макроправопорушення чи обрання їй певного запобіжного заходу.

7.2. **Обвинуваченого** – із доведенням вини переслідуваного у вчиненні складу діяння конкретного макроправопорушення, у зв'язку з чим невідкладно має бути винесена постанова про пред'явлення їй обвинувачення і ця особа має бути допитана.

7.3. **Підсудного** – із завершенням процедури доведення всіх обставин і судової підготовки, необхідних для правильного судового розгляду антикримінальної справи, що зумовлює невідкладне призначення справи для такого розгляду.

7.4. **Засудженого** – із винесенням обвинувачувального вироку або остаточного слідчого рішення про закриття провадження за антикримінальною справою із не реабілітаційних обставин, передбачених певною нормою КК України.

7.5. **Виправданого** – із винесенням виправдувального вироку або остаточного слідчого рішення про закриття антикримінальної справи провадженням із реабілітаційних обставин, передбачених певною нормою КК України.

7.6. **Причетного** – із винесенням нейтрального вироку або остаточного слідчого рішення про припинення провадження за антикримінальною справою за недоведенням вини переслідуваного, тобто коли всі можливості для формування внутрішнього (без впливу зовнішніх факторів) переконання головного суб'єкта про винність або невинність цієї особи вже вичерпані.

7.7. **Парапричетного** – із винесенням остаточного судового рішення про притягнення неповнолітнього, який не досяг віку призначення покарання, до карально-виховної (застосування примусових заходів виховного характеру) та до відновлювальної і супутньої антикримінальної відповідальності, яку за малолітнього несе опікун або особа чи установа, що його замінює.

7.8. **Квазіпричетного** – із винесенням остаточного судового рішення про притягнення неосудної чи обмежено осудної особи до карально-виховної (застосування примусових заходів медичного характеру), а опікуна чи піклувальники або особи чи установи, що його замінюють – до відновлювальної та супутньої антикримінальної відповідальності.

7.9. **Квазіпарапричетного** – із винесенням остаточного судового рішення про притягнення до відновлювальної та супутньої антикримінальної відповідальності особи, яка скоїла суспільно небезпечне діяння, що не передбачено Особливою частиною КК України.

7. **Представник чи законний представник переслідуваного** – особа, яка представляє інтереси відповідно повнолітнього і неповнолітнього переслідуваного.

8. **Відповідач** – фізична чи юридична особа або держава, яка через вчинення макроправопорушення завдала фізичну, майнову чи моральну шкоду або порушила інші права, свободи, інтереси або обов'язки потерпілого, а також інша фізична чи юридична особа, яка за законом несе майнову та іншу юридичну відповідальність за шкоду, що заподіяна суспільно небезпечними діями малолітньої, неповнолітньої, обмежено осудної чи неосудної особи.

10. **Представник відповідача** – особа, яка представляє фізичну чи юридичну особу або державу як відповідача.

11. **Третя особа із самостійними вимогами** – особа, яка виступає на стороні позивача чи відповідача і заявляє в контексті обставин позову самостійні вимоги, тобто має певний інтерес до прав, свобод, інтересів або обов'язків позивача чи відповідача.

12. **Третя особа без самостійних вимог** – особа, яка виступає на стороні позивача чи відповідача і не заявляє в контексті обставин позову самостійні вимоги, але все ж таки має певний інтерес до прав, свобод, інтересів або обов'язків позивача чи відповідача, який може задовольнити в цьому чи іншому судочинстві.

13. **Представник третьої особи** – особа, яка представляє фізичну чи юридичну особу або державу як третю особу із самостійними вимогами або без таких вимог на стороні позивача чи відповідача.

14. **Експерт** – особа, яка у встановленому КПК України порядку провела експертне дослідження, і з приводу цього в головного суб'єкта антикримінального судочинства та інших учасників судового засідання виникає необхідність отримати від неї додаткові пояснення [2].

Як бачимо, поміж вироків доцільніше існування як традиційних обвинувачувального і виправдувального вироку, так і новітнього нейтрального вироку. Нейтральний вирок, який послідовно відстоює О. С. Тунтула [9, с. 83], має обмежуватися лише тими випадками, коли всі можливості сформулювати переконання судді, колегії судів чи навіть у передбачених § 2 «Провадження у суді присяжних» гл. 30 «Особливі порядки провадження в суді першої інстанції» КПК України [7] й присяжних щодо винуватості чи невинуватості переслідуваної особи (причетного) вже вичерпані. Такі ситуації невинуватості вирішуються на підставі ч. 2 ст. 17 «Презумпція невинуватості» та п. 2 ч. 1 ст. 373 «Види вироків» КПК України [7] у зв'язку з недоведеністю вини обвинуваченого (підсудного) на користь виправдувального вироку, що часто стає можливим унаслідок цілеспрямованих дій власне підсудного і ще надає йому право відшкодувати матеріальні і моральні збитки за рахунок держави (законослухняних громадян), що не є правильним [13, с. 83].

Уведення для такої ситуації додаткового процесуального різновиду переслідуваного – причетного [3, с. 183] та, за концепцією О. С. Тунтули, нової форми остаточного судового рішення у контексті винуватості чи невинуватості переслідуваного – нейтрального вироку [13, с. 83] – надає можливість найбільш виважено вирішити цю проблему. Не визнаючи переслідуваного ні винним, ні невинним, не провокувати винну особу здійснювати, часто разом із захисником, всі можливі заходи для того, щоб не тільки уникнути належної відповідальності, але і набути статусу виправцієї особи і на цій основі ще й відшкодувати за рахунок держави, фактично – законослухняних податкоплатників, усі витрати, що були спрямовані на досягнення цієї мети [13, с. 83]. Ймовірність набуття невинною особою процесуального статусу причетного достатньо низька, і такий статус особи не тягне за собою її судимості.

Постановлення на підставі ч. 2 ст. 17 «Презумпція невинуватості» та п. 2 ч. 1 ст. 373 «Види вироків» КПК України [7] виправдувального вироку переслідуваного, стосовно

якого не отримана достатня та узгоджена сукупність доказів про його невинуватість, означає постановлення остаточного рішення суду не на доказах, а на припущеннях, що принципово суперечить й ч. 3 ст. 62 Конституції України [4], яка забороняє ґрунтувати обвинувачення (а за логікою – й невинуватість особи) на припущеннях.

І положення цієї норми Основного закону про те, що «усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь» непрофесійне розширене тлумачаться у ч. 2 ст. 17 «Презумпція невинуватості» та п. 2 ч. 1 ст. 373 «Види вироків» КПК України в контексті необхідності постановлення у такій ситуації виправдувального вироку [7], оскільки практично це має означати неможливість постановлення за таких обставин обвинувачувального вироку і вихід є тільки у впровадженні процесуального статусу причетного та нейтрального вироку.

Якщо відсутня достатня та узгоджена сукупність доказів для прийняття певного проміжного чи остаточного процесуального рішення, у т. ч. для визнання переслідуваного як винним, так і невинним, то й відсутня визначеність самих доказів, що не може створити визначеність правового статусу не тільки переслідуваного, а й потерпілого та, за необхідності, інших суб'єктів антикримінального судочинства.

Принцип же правової визначеності стосується не лише переслідуваного (цивільного відповідача), а й, перш за все, потерпілого (цивільного позивача) та всіх інших без винятку суб'єктів антикримінального судочинства, визнання, забезпечення і відновлення прав, свобод, інтересів та обов'язків яких, на думку Т. О. Коросташової, має складати уточнений головний обов'язок держави та спрямованість діяльності державних органів [2; 5], у такому випадку антиделіктних органів, передбачений ч. 2 ст. 3 Конституції України [4].

Питання 4. Сутність, послідовність та інші закономірності роботи з особистісними й речовими джерелами антикримінальних відомостей

Найбільш повно розкрити міждисциплінарну криміналістичну (процесуальну, парапроцесуальну) та ордицистичну природу роботи з особистісними й речовими джерелами антикримінальних відомостей допомагає запропонована Ю. О. Ланцедовою новітня міждисциплінарна концепція сутності, послідовності та інших закономірностей роботи з такого роду джерелами, яку складають сім взаємопов'язаних і внутрішньо детально структурованих етапів аналітичної і практичної діяльності, що може бути представлено таким чином:

1. **З'ясування сутності, послідовності та інших закономірностей роботи з особистісними й речовими джерелами антикримінальних відомостей.**

2. **Взаємопов'язане версіювання** [висунення (побудова), аналіз, динамічний розвиток і перевірка версій], **планування та організація цієї роботи з указаними джерелами.**

3. **Встановлення особистісних та речових джерел:**

3.1. **Залучення особистісних джерел:**

3.1.1. Пошук (імовірно встановлення поміж осіб, тих із них, які можуть стати особистісним джерелом у контексті протидії конкретному правопорушенню).

3.1.2. Виявлення: 3.1.2.1. Констатація автентичності (встановлення наявності в імовірного особистісного джерела трьох базисних юридичних властивостей – антиделіктної значущості, осудності і свідомості особи). 3.1.2.2. Індивідуалізація (встановлення анкетних даних особистісного джерела).

3.1.3. Розшук (встановлення місцязнаходження особистісного джерела з відомими анкетними даними).

3.1.4. Зустріч (будь-яка практична дія антиделіктолога чи особистісного джерела, яка може забезпечити в процесі спілкування або негласного контакту з особистісним джерелом отримання від нього антикримінальних відомостей: добровільна явка особистісного джерела, його привід, негласний контроль засобів зв'язку особистісного джерела та ін.).

3.2. Збирання речових джерел:

3.2.1. Пошук (імовірне встановлення поміж існуючого розмаїття матеріальних об'єктів, тих із них, які можуть стати речовим джерелом у контексті протидії конкретного правопорушення).

3.2.2. Виявлення: 3.2.2.1. Констатація автентичності (встановлення ознак матеріального об'єкта, за якими можна зробити висновок про наявність субстанції або траси, в останньому випадку – якої власне траси: відбитка, діагностичного відображення, ситуаційного відображення). 3.2.2.2. Індивідуалізація (встановлення тих ознак зовнішньої будови матеріального об'єкта, за якими його можна буде розпізнати серед інших матеріальних об'єктів, коли відсутність достатньої кількості такого роду ознак спонукає вдатися до штучної індивідуалізації об'єкта через його упаковку в присутності понятих та інших учасників де-факто процесуальної дії).

3.2.3. Розшук (встановлення місцезнаходження речового джерела з відомими індивідуальними ознаками).

3.2.4. Прийняття (фактичний перехід речового джерела через виїмку з володіння фізичної чи юридичної особи до антиделіктолога).

3.2.5. Закріплення (застосування таких фізичних та інших засобів, які повинні повністю виключити або хоча б гранично можливо мінімізувати подальше псування чи іншу неконтрольовану і небажану зміну речового джерела).

3.2.6. Вилучення (застосування таких технічних засобів і маніпуляцій з речовим джерелом, які дозволяють його перенести на будь-який інший носій, у т. ч. в упаковку¹³).

3.2.7. Упаковка (застосування таких технічних засобів і методів, які дозволяють у присутності понятих та інших учасників де-факто процесуальної дії штучно індивідуалізувати трасосубстанцію, виключити неконтрольоване проникнення до неї інших осіб, виключити або максимально мінімізувати псування та іншу небажану й неконтрольовану зміну трасосубстанції).

3.2.8. Зберігання (застосування таких технічних засобів і створення таких умов, які повинні виключити або максимально мінімізувати порчу і неконтрольовану та небажану зміну трасосубстанції).

3.2.9. Транспортування (застосування таких технічних засобів, які дозволяють безпечно і контрольовано переміщати трасосубстанцію з одного місця в інше).

3.2.10. Витребування довідок (витребування від юридичних і, не виключно, від фізичних осіб будь-яких довідкових відомостей, коли такого роду довідка буде мати статус документа) та/або отримання від фізичних або юридичних осіб інших документів та трасосубстанцій.

3.2.11. Отримання зразків трасосубстанції для порівняльного дослідження.

4. Отримання антикримінальних відомостей про факт (зовнішній або внутрішній прояв ознак чи властивостей людини та її діяння або речового джерела, чи події, у т. ч. явища) у цілому або про його окрему сторону від особистісного джерела (через безпосереднє спілкуванням з ним, показання інших особистісних джерел; за допомогою контролю засобів комунікації особистісного джерела; орієнтовно за психофізіологічними

¹³ Способом вилучення нерухомих трасосубстанцій виступає їх фізичне та інше моделювання, інше виготовлення на їх основі похідних трасосубстанцій. Вилучення та упаковка громіздких трасосубстанцій може здійснюватися також і переміщенням її в певне приміщення, що опечатується у присутності понятих, інших учасників де-факто процесуальної дії, та виконує роль своєрідної упаковки такого роду трасосубстанцій.

реакціями особистісного джерела у процесі безпосереднього спілкування з ним чи спостереження за ним) або за допомогою особистого чи експертного дослідження трасосубстанції (у т. ч. документа як трасосубстанції) або вивчення власне документа проведенням окремих де-факто процесуальних чи парапроцесуальних дій або ординістичних заходів чи їх комбінації.

5. Оцінка антикримінальних відомостей (визначення через аналітичну діяльність або проведенням за необхідності чи де-факто процесуальних або де-юре процесуальних, чи де-факто парапроцесуальних або де-юре парапроцесуальних дій, чи де-факто ординістичних заходів або де-юре ординістичних заходів значущості, законності, допустимості і доброякісності цих відомостей, їх узгодженості та достатності в сукупності з іншими відомостями для прийняття певного рішення у контексті протидії конкретному макроправопорушенню, передусім, злочину або паразлочину).

6. Використання антикримінальних відомостей: 6.1. Вибір доказових фактів, тобто фактів, що підлягають доказуванню в контексті прийняття проміжного або остаточного процесуального чи іншого рішення. 6.2. Групування доказів та інших видів антикримінальних відомостей у контексті обґрунтування певного проміжного або остаточного процесуального чи іншого рішення. 6.3. Оперування антикримінальними відомостями при обґрунтуванні або спростуванні обставин базового, спеціального чи часткового предмета доказування і виділених доказових фактів як ланцюжка тез доказування. 6.4. Прийняття проміжного чи остаточного процесуального або іншого антиделіктного рішення.

7. Документування версіювання, планування, організації та обставин встановлення особистісних або збирання речових джерел, процедури отримання від них антикримінальних відомостей, їх представлення, оцінки та використання в антикримінальному доказуванні [2; 10, с. 199-202 та ін.].

Третій, четвертий, п'ятий і шостий зі названих етапів є основними, а решта – наскрізними. Перший із наскрізних етапів (з'ясування сутності, послідовності та інших закономірностей роботи з особистісними й речовими джерелами) складає інформаційно-довідкову; другий (взаємопов'язане версіювання, планування та організація) – забезпечувальну, і сьомий (документування) – засвідчувальну основу ефективного, раціонального і якісного проведення кожного з основних етапів із цими джерелами [9, с. 190-191].

Враховуючи викладене, доцільно акцентувати увагу на тому, що, по-перше, ця послідовність стосується лише дій із отримання антикримінальних відомостей (третій етап), у той час як антикримінальне судочинство складається ще із дій щодо забезпечення дотримання процедури цього судочинства.

По-друге, у цій послідовності вказані й такі важливі для характеристики криміналістичної та ординістичної діяльності категорії, як:

1. Отримувальні дії: 1.1. Пошукові дії, тобто дії, спрямовані на встановлення поміж існуючого розмаїття людей і матеріальних об'єктів, тих із них, які можуть стати відповідно особистісним чи речовим джерелом антикримінальних відомостей. 1.2. Розшукові дії, тобто дії, спрямовані на встановлення місцезнаходження особистісного чи речового джерела антикримінальних відомостей із відомими індивідуальними ознаками.

2. Дотримувальні дії, тобто дії спрямовані на дотримання відповідної кодифікованої чи підзаконної регламентації протидії макроправопорушенню чи мініправопорушенню.

3. Забезпечувальні дії, що складаються із взаємопов'язаного версіювання, планування та організації роботи з такого роду джерелами зокрема та антикримінального судочинства взагалі, коли в контексті організації такої роботи мають проводитися і дії з матеріально-технічного та іншого забезпечення.

4. Оцінювальні дії.

5. Використовувальні дії.

6. Документувальні дії [2].

Зрозуміло, що всі ці дії складають основу як криміналістичної (процесуальної, парапроцесуальної), так і ординістичної діяльності, подальше розмежування якої правильніше провести з урахуванням уже наступних концепцій О. С. Тунтули.

Питання 5. Ступеневий сутнісно-видовий поділ практичних дій і форм оперування доказами в антикримінальному судочинстві

Дисциплінарний криміналістичний (процесуальний, парапроцесуальний) і ординістичний ступеневий сутнісно-видовий поділ практичних дій в антикримінальному судочинстві О. С. Тунтула представляє таким чином:

1. Процесуальні дії:

1.1. **Де-факто процесуальні дії**, тобто регламентовані Кодексом антикримінального судочинства України дії, що пов'язані з отриманням доказів (щодо встановлення особистісних джерел або збирання речових джерел та із отримання від особистісного джерела та/чи за допомогою дослідження трасосубстанції або вивчення документа): 1.1.1. Де-факто слідчі дії. 1.1.2. Де-факто судові дії. 1.1.3. Де-факто експертні дії.

1.2. **Де-юре процесуальні дії**, завдання яких полягає вже у дотриманні правової процедури початку антикримінального судочинства, ведення досудового слідства, судового розгляду та перегляду антикримінальної справи та основ виконання слідчих і судових рішень: 1.2.1. Де-юре слідчі дії. 1.2.2. Де-юре судові дії. 1.2.3. Де-юре експертні дії. 1.2.4. Де-юре адвокатські дії. 1.2.5. Де-юре прокурорські дії.

2. Позапроцесуальні дії (заходи):

2.1. **Де-факто позапроцесуальні дії**, тобто гласні позапроцесуальні дії, що пов'язані з отриманням антикримінальних відомостей, які через відсутність у них такої властивості, як законність, не можуть набути статусу доказів, але використовуються в контексті прийняття процесуального рішення як орієнтувальні відомості (опитування, отримання пояснення, прочісування місцевості, засіка і т. п.): 2.1.1. Де-факто параслідчі дії. 2.1.2. Де-факто парасудові дії. 2.1.3. Де-факто параекспертні дії. 2.1.4. Де-факто параадвокатські дії. 2.1.5. Де-факто парапрокурорські дії.

2.2. **Де-юре парапроцесуальні дії**, завдання яких полягає в дотриманні підзаконної гласної процедури протидії макроправопорушенням, регламентованої у відомчих наказах, положеннях, інструкціях і навіть у законах, положення яких не відображені в Кодексі антикримінального судочинства України і в цьому аспекті прирівнюваних до підзаконних актів: 2.2.1. Де-юре параслідчі дії. 2.2.2. Де-юре парасудові дії. 2.2.3. Де-юре параекспертні дії. 2.2.4. Де-юре параадвокатські дії. 2.2.5. Де-юре парапрокурорські дії.

2.3. Негласні заходи:

2.3.1. **Де-факто негласні заходи** (щодо встановлення особистісних джерел або збиранню речових джерел та із отримання ординістичних відомостей від особистісного джерела та/чи за допомогою дослідження трасосубстанції або вивчення документа).

2.3.2. **Де-юре негласні заходи** (щодо дотримання підзаконної процедури ординістичної діяльності, в перспективі – Кодексу ординістичного судочинства України, порушення якої та отримання порочних відомостей є суспільно небезпечним і повинно виключатися) [2].

Із викладеного варіанта ступеневого сутнісно-видового поділу практичних дій в антикримінальному судочинстві можна зрозуміти, **по-перше**, те, що всі дії такого роду складаються із процесуальних і позапроцесуальних дій.

По-друге, позапроцесуальні дії (заходи), з одного боку, поділяються на парапроцесуальні (гласні позапроцесуальні) дії та ординістичні заходи, а з іншого –

парапроцесуальні дії разом із процесуальними складають сутність криміналістичних дій. Але ж криміналістична тактика має розробляти тактичні прийоми проведення не тільки процесуальних дій, а й гласних позапроцесуальних дій, у т. ч. й тих, які передбачені КПК України, але не є процесуальними, перш за все, отримання пояснення, процесуальним аналогом є допит.

По-третє, різновидом отримувальних дій, причому як криміналістичних, так і ординістичних, є: а) розвідувальні дії чи заходи, які спрямовані на отримання відомостей, що є таємницею слідства чи діяльності; б) контррозвідувальні дії чи заходи, метою яких є забезпечення вказаної таємниці слідства або криміналістичної чи ординістичної діяльності.

По-четверте, передбачені гл. 21 новітньої редакції КПК України так звані «негласні слідчі розшукові дії» є алогічним поєднанням традиційних процесуальних слідчих дій та негласних заходів, що доцільніше кодифікувати окремо – процесуальних дій у Кодексі антикримінального судочинства (КПК України), а негласних заходів – у перспективному Кодексі ординістичного судочинства України. І тому в цій класифікації практичних алогічне поєднання процесуальних дій і негласних заходів не відображається.

По-п'яте, з метою покращення ступеня доктринальної, законодавчої та іншої прикладної апробації наведеної класифікації практичних дій де-факто практичні дії можуть як варіант іменуватися відповідно отримувальними процесуальними (отримувальними слідчими, отримувальними судовими, отримувальними експертними) та отримувальними парапроцесуальними діями чи отримувальними негласними заходами, а де-юре практичні дії – дотримувальними процесуальними (дотримувальними слідчими, дотримувальними судовими, дотримувальними експертними) і дотримувальними парапроцесуальними діями чи дотримувальними негласними заходами, О. С. Тунтула пропонує уточнити коло суб'єктів отримання доказів слідчим і суддею, тоді як участь в антикримінальному судочинстві присяжних і народних засідателів є недостатньо виваженим унаслідок суттєвого порушення базисного принципу юриспруденції – принципу професійності (набуття через стаціонарне вузівське навчання багатомісячного досвіду: знань і навичок), винесення судового рішення про винуватість чи невинуватість особи. Захисник же, який хоча і є професіоналом і має відповідну освіту (знання, навички), але за традицією та за законодавством наділений значною мотивацією і можливостями «допомогти» підзахисному фактично уникнути антикримінальної відповідальності, має, за новим КПК України [5], надто широкі повноваження з отримання доказів. Надання захиснику та іншим, ніж головні, суб'єктам антикримінального судочинства права отримувати докази без покладання на них обов'язку сприяти як встановленню істини по справі, так і визнанню, забезпеченню і відновленню прав, свобод, інтересів та обов'язків суб'єктів антикримінального судочинства, у т. ч. держави в цілому, порушує вже інший базисний принцип юриспруденції – нерозривність і співмірність прав, свобод, інтересів та обов'язків фізичної чи юридичної особи або держави.

Не буде зайвим й удосконалення нагляду за дотриманням законів у процесі отримання доказів та визнання на їх основі особи винною. Узаконення КПК України значного послаблення прокурорського нагляду за законністю антикримінального судочинства судовим контролем у вигляді введення посад слідчих суддів порушує базисний принцип розподілу влади з розбудови надійної системи протизваг та стримувань. У такому випадку контроль за законністю судочинства і провадження власне судочинства передається в руки однієї частини антиделіктологів – суддів. Цей підхід посилює позиції корпоративної суддівської солідарності і призводить до укорінення суддівського свавілля, тоді як кваліфікацією (судді та прокурори отримують у процесі стаціонарного вузівського навчання однієї кваліфікації юридичну освіту), ефективністю, раціональністю (судова система виглядає більш забюрократизованою та завантаженою) та системою гарантій прокурорський нагляд не поступається суддівському. Тому є всі

підстави посилювати та вдосконалювати прокурорський нагляд за законністю судочинства, а не витіснити його суддівським. Прокурор лише ставить питання перед вищими судовими інстанціями про усунення порушень закону при провадженні судочинства. Такий підхід повністю узгоджується із запропонованим Т. О. Коросташовою уточненням принципу розподілу гілок влади на правотворчу, правозастосовчу та антиделіктну. Розподіл повноважень між ними існує лише теоретично. Практично ж державні органи вимушені одночасно виконувати по декілька з цих напрямів. Наприклад, антиделіктні органи також займаються підзаконотворчою та правозастосовчою діяльністю. Вихід є у практичній розбудові надійної системи стримувань та противаг у контексті теоретичної концепції розподілу гілок державної влади, державно-правового регулювання та при здійсненні антиделіктної діяльності [5, с. 161].

Звідси прокуратура має бути базисним державним органом у контексті розбудови надійної системи стримувань та противаг щодо правопорушень у правозастосовчій діяльності гілок державної влади, а Конституційні судові палати Верховного Суду України та обласного суду і відповідна спеціалізація суддів низової ланки судів – як інша базисна державна інституція в контексті розбудови надійної системи стримувань та противаг щодо правопорушень у правотворчій (законодавчій, підзаконодавчій) діяльності гілок державної влади. Іншими контрольними державними органами виступають також ревізійнотура (Головне контрольно-ревізійне управління у частині контролю за законністю бухгалтерської та фінансово-економічної діяльності), а також природоохоронотура (за дотриманням законодавства про охорону природи, довкілля та екологічну безпеку), споживохоронотура (за дотриманням законодавства про охорону прав, свобод, інтересів та обов'язків споживачів), трудоохоронотура (за дотриманням законодавства про охорону прав, свобод, інтересів та обов'язків найманих працівників), ціноохоронотура (за дотриманням законодавства про ціноутворення), надрохоронотура природоохоронотура (за дотриманням законодавства про охорону і використання надр). Базовим контрольним органом за законністю правотворчої і, перш за все, правозастосовчої діяльності має виступати прокуратура, яка повинна сприяти виконанню контрольних функцій й іншими органами контролю [5, с. 161].

Невиваженим є принцип змагальності, передбачений ст. 22 «Змагальність» КПК України [7; див. також лекція 2 з курсу АКС, питання 3, 4]. Будь-яке змагання зумовлює наявність переможця та переможеного, а в антикримінальному судочинстві, де вирішується доля двох протилежних суб'єктів – потерпілого та переслідуваного, не повинно бути переможців та переможених. Усі суб'єкти антикримінального судочинства мають прагнути однієї мети – встановити істину і на цій основі правильно вирішити справу, щоб і переслідуваний отримав рівно стільки, скільки заслуговує, й щоб права, свободи, інтереси та обов'язки потерпілого були належним чином відновлені. І якщо припустити, що істину за кожною справою встановити неможливо, то треба тоді й прямо говорити, що певні антикримінальні справи вирішуються на припущеннях, а не на доведених обставинах справи (див. лекція 2 з курсу АКС, питання 3, 4). Тому в антикримінальному судочинстві замість принципу змагальності має бути принцип встановлення істини у справі і рівні права та обов'язки особистісних джерел, коли й переслідуваний, свідок та потерпілий мають нести однаково антикримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань і за відмову від дачі показань та адміністративну відповідальність за ухилення від явки в антиделіктні органи. Тільки тоді можна якось гарантувати отримання від особистісних джерел правдивих відомостей, коли неправдиві відомості (про що особистісне джерел знає чи повинне було знати на момент отримання) треба відрізнити від неадекватних.

Література: 1. Кириченко А. А. Основы судебной микрообъектологии : [монография] / А. А. Кириченко. – Харьков : Основа, 1998. – 1220 с. 2. Кириченко А. А. Свыше ста

пятидесяти лучших доктрин и концепций научной школы профессора Аланкира (приглашение к дискуссии): научный гипердоклад [Электронный ресурс] / А. А. Кириченко, В. Д. Басай, Е. В. Кириленко, С. А. Кириченко, Т. А. Коросташова, Ю. А. Ланцедова, Ю. Д. Ткач, А. С. Тунтула, В. С. Шаповалова. – К.: ЕМНЛЮ «Consensus omnium», 2013. – 188 с. – Режим доступа : http://consensusomnium.com/ru/reports_ru/# 3. Кириченко С. А. Сутність і класифікація доказів та їх джерел у кримінальному судочинстві; генеза і можливості удосконалення : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Кириченко Сергій Анатолійович ; Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2009. – 221 с. 4. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. 5. Коросташова Т. А. Базисные задачи и объекты юриспруденции и направления юридической деятельности / Т. А. Коросташова // Актуальные проблемы современного законодательства: теория и правоприменение : Сб. науч. тр. Международн. научн.-практ. конференции, 23.12.2011 г. / [под ред. А. Д. Моисеева, Л. П. Клименко]. – Липецк (Россия) ; Николаев (Украина) : Изд-во Першина Р. В., 2012. – С. 156–168. 6. Кримінально-процесуальний кодекс України: від 28.12.1960 р. // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). – К., 1961. – № 2. – ст. 15; зі змінами станом на 13.04.2012 р. 7. Кримінальний процесуальний кодекс України: від 13.04.2012 р., № 4651-VI // Голос України. – № 90-91 (5340-5341). – 19 травня 2012 р. 8. Ланцедова Ю.О. Етапізація роботи з особистісними й речовими джерелами антикримінальних відомостей : [навч. посібник] / Ю. О. Ланцедова, С. А. Кириченко, Ю. Д. Ткач, О. С. Тунтула ; [за наук. ред. О. А. Кириченка]. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ, 2009. – 296 с. 9. Ланцедова Ю. О. Сутність і послідовність роботи з особистісними й речовими доказами у кримінальному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Юлія Олександрівна Ланцедова ; Харк. нац. ун-т вн. справ. – Харків, 2009. – 229 с. 10. Ланцедова Ю. А. Междисциплинарная сущность, последовательность и иные закономерности работы с личностными и вещественными источниками антикриминальных сведений / Ю. А. Ланцедова // Актуальные проблемы современного законодательства: теория и правоприменение : науч. тр. Международн. научн.-практ. конференции, 23.12.2011 г. / [под ред. А. Д. Моисеева, Л. П. Клименко]. – Липецк (Россия) ; Николаев (Украина) : Изд-во Першина Р. В., 2012. – С. 199–204. 11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України: від 20.10.2011 р. № 12-рп/2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=160045> 12. Томін С. В. Основні етапи роботи з джерелами особистісної інформації у процесі розкриття та розслідування злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / С. В. Томін ; ОНЮА. – Одеса, 2006. – 204 с. 13. Тунтула О. С. Сутність і класифікація де-факто процесуальних дій та форми представлення, оцінки і використання доказів в антикримінальному судочинстві : [навч. посібник : в 2 т.] / О. С. Тунтула, Є. В. Кириленко, Т. О. Коросташова ; [за наук. ред. проф. О. А. Кириченка]. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. – Т. 1 : Основна частина. – 2011. – 124 с. 14. Тунтула О. С. Сутність і класифікація де-факто процесуальних дій та форми представлення, оцінки і використання доказів в антикримінальному судочинстві : [навч. посібник : у 2-х т.] / О. С. Тунтула, Є. В. Кириленко, Т. О. Коросташова ; [за наук. ред. проф. О. А. Кириченка]. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. – Т. 2 : Додатки. – 2011. – 448 с.

ЛЕКЦІЯ № 6

ОСНОВИ МІКРООБ'ЄКТОЛОГІЇ

Лекція висвітлює такі питання:

1. Історія розвитку і термінологія мікрооб'єктів.
2. Основні напрями визначення мікрооб'єктів, сутність їх якісного визначення.
3. Властивості та механізм утворення мікрооб'єктів.
4. Видова класифікація мікрооб'єктів.
5. Інші класифікаційні поділи мікрооб'єктів.
6. Предмет криміналістичної мікрооб'єктології та її місце поміж інших наукових знань.

Питання 1. Історія розвитку і термінологія мікрооб'єктів

Важко встановити точну дату початку використання мікрооб'єктологічних відомостей, тобто таку, що була отримана за допомогою мікрооб'єктів. Незважаючи на те, що такого роду речові джерела антикримінальних відомостей візуально не сприймаються, ці відомості за допомогою мікрооб'єктів почали отримувати і використовувати у протидії, перш за все, макроправопорушенням, як свідчать дані низки робіт Ю. Торвальда та ін. з історії криміналістики [58; 59 та ін.]. Зокрема, у такому аспекті можна розглядати опосередковану роботу із сумішами фальшивих монет на межі VIII-VII ст. в античній державі Лідія. Відома майстерність у «читанні» слідів індійськими кхоями та австралійськими аборигенами, які за дослідженням хмари пилу, яка здіймалася при дутті на сліди, робили висновки щодо пошуку особи, яка залишила ці сліди. Цілеспрямованою робота з мікрооб'єктами могла бути лише після появи збільшувальних засобів, найпростіші пристрої яких вперше винайшов араб Алхазен на межі XII-XIII століття, а пізніше, у кінці XVI століття, фабрикантами окулярів був створений і найпростіший мікроскоп. Це дало можливість італійському лікарю М. Мальпігі в 1686 р. дослідити мікродеталі папілярних візерунків пальців рук людини, М. М. Рудневу в 1878 р. – мікродеталі странгуляційної борозни, П. Езеріху в 1898 р. – мікродеталі на кулях із вогнепальної зброї тощо.

Таким чином, використання мікрооб'єктологічних відомостей має дуже давню історію, протягом якої накопичувалася відповідна сукупність знань, що згодом стала набувати певного наукового статусу. В першу чергу, це торкнулося формування тієї термінології, якою позначали подібного роду речові джерела відомостей. Зрозуміло, що спочатку це були звичайні терміни типу «малі об'єкти (сліди)», «дрібні речові докази» тощо. Але згодом з'явилася і спеціальна термінологія. Спочатку фахівців, які працюють із мікрооб'єктами, Ганс Грос ще у кінці XIX століття назвав словом «микроскописты» і присвятив їм значне місце у п'ятій главі «О сведущих лицах» своєї роботи «Руководство для судебных следователей как система криминалистики» [19, с. 234-345]. У подальшому цей підхід не був розвинутий щодо назви тих речових джерел, із якими працювали мікроскопісти. Та й цей термін не прижився.

Спеціальна термінологія у вигляді слова «мікросліди» з'явилася лише в 1951 р., яку вперше застосував у назві своєї роботи «Изъятие микроследов при помощи липкой ленты» Макс Фрей Сульцер [21, с. 8]. А вже у 1958 р. вітчизняний криміналіст М. С. Романов присвятив мікрооб'єктам першу кандидатську дисертацію «Микроскопическое и микрометрическое исследование вещественных доказательств в криминалистических целях», у якій було застосовано саме слово «мікрооб'єкти» і було сформульовано визначення такого роду речових джерел [54, с. 21-22].

У подальшому пропонувалася й інша термінологія щодо позначення такого роду речових джерел відомостей. Зокрема, О. А. Кириченко в одній із монографій навів

перелік понад 200 таких термінів, слів і словосполучень [25, с. 682-684], найчастіше з яких використовувалися такі: «микрообъекты», «микроследы», «микровещественные доказательства», «микрочастицы», «остатки веществ» та «следы наложений». У докторській дисертації [22; 23] та в низці інших робіт автора [20; 21; 24; 25 та ін.] було доведено, що як узагальнювальний термін найбільш доцільно використовувати слово «мікрооб'єкти», у той час як більшість інших вказаних термінів відображає ті чи інші їх класифікаційні характеристики, що більш детально розглядається окремо (див. питання 4, 5).

Але в контексті висвітлення історії виникнення мікрооб'єктологічних знань набуває значущості коротенький розгляд хронології зародження основних її напрямів, першою з яких у 1965 р. з'явилася одорологія як учення про запах [7, с. 74-75]. Запах традиційно розглядався як різновид ультраоб'єктів – найдрібнішої групи мікрооб'єктів [32, с. 277-284]. Подальший розвиток проблем використання одорологічних відомостей у протидії макроправопорушенням і мініправопорушенням засвідчив достатню специфічність відповідної сукупності знань – «Криміналістичної одорології», наукові основи якої були розроблені й захищені В. Д. Басаєм у 2003 р. у формі першої докторської дисертації з цих проблем [6] і висвітлені в низці його монографій та інших робіт [3; 4; 5; 32 та ін.].

З урахуванням цього, криміналістична одорологія розглядається поза межами сукупності знань про мікрооб'єкти, основні напрями якої зароджувалися і розвивалися таким чином. У 1971 р. Г. Л. Грановський запропонував у трасології створити підрозділ «мікротрасологія» [18, с. 210], наукові основи якого були розроблені К. К. Бобевим спочатку в монографії «Микротрасологія» [12], а потім і в його докторській дисертації «Основы микротрасологии» [13]. Цей напрям розвитку проблем мікрооб'єктів був підтриманий Р. С. Белкіним, А. І. Железняковим, Б. І. Ласкаускене, О. М. Мотіним, Н. С. Полевим та ін. як сукупність знань про всі різновиди мікрооб'єктів, хоча останні розглядалися лише у вигляді мікротрас¹⁴ [25, с. 147-148].

На противагу цьому напрямку М. Б. Вандер у 1978 р. запропонував створити в межах криміналістики сукупність знань «Судебная микрология» [14, с. 72], наукові основи якої були розроблені й розвинуті в 1988 р. у його монографії «Судебная микрология» [15], а пізніше в 1994 р. і в докторській дисертації [16].

Прихильників цього напрямку виявилось значно більше ніж попереднього: В. П. Антонов, Є. М. Бершадський, В. В. Бібіков, А. В. Занін, Є. І. Зуєв, Н. П. Майліс, В. С. Митричев, Т. Ф. Одинокіна, В. Л. Попов, Д. А. Турчін, М. Г. Щербаковський та ін. [25, с. 152-163]. М. Б. Вандер мікротраси розглядав як різновид звичайних речових джерел і разом зі слідами запаху виключав їх з цього напрямку [14, с. 72], який, разом із цим, проголошувався для всіх різновидів мікрооб'єктів всеохоплювальним, хоча фактично зводився лише до мікросубстанцій, з огляду на що, по суті, є мікросубстанціологічним напрямом.

Таким чином, утворилося три самостійні напрями з вивчення проблем мікрооб'єктів – одорологічний, мікротрасологічний і мікросубстанціологічний, два останніх із яких необґрунтовано претендували на всеохоплювальний щодо мікрооб'єктів науковий статус.

Виходячи з цього, О. А. Кириченко у низці монографій та інших публікацій [20; 21; 24; 25 та ін.] і навіть у докторській дисертації [22; 23] довів, що мікротрасологічний і мікросубстанціологічний напрями фактично не можуть охопити всі різновиди мікрооб'єктів, мають представляти лише відповідні їх різновиди – мікротраси та мікросубстанції і тому, по суті, є двома основними розділами сукупності знань про мікрооб'єкти, яка була названа цим автором словосполученням «Криміналістична мікрооб'єктологія» [25, с. 159]. Більш детально науковий і міждисциплінарний статус останньої розглядається окремо (див. питання 6).

¹⁴ Поняття трас принципово відрізняється від загальноновизнаного, але надто застарілого підходу і разом із новітніми поняттями мікросубстанцій розглядається як основний різновид мікрооб'єктів (див. лекція 6, питання 4).

Наступні ж дисертаційні дослідження та інші фундаментальні роботи з проблем криміналістичної мікрооб'єктології: кандидатська дисертація І. В. Макогон «Технико-криминалистические и тактико-организационные вопросы обнаружения, изъятия, исследования и использования микрообъектов в раскрытии и расследовании преступлений» [51], спільна монографія цього автора та В. М. Косарева «Использование микрообъектов в расследовании преступлений» [38], четверта докторська дисертація з проблем мікрооб'єктів А. В. Кочубей «Методологические, правовые и естественно-научные основы использования микрообъектов в раскрытии и расследовании преступлений» [39] та ін. нічого за суттю нового, окрім неприкрито плагіатного викладу деяких концептуальних положень юридичної мікрооб'єктології, розроблених О. А. Кириченко, та повернення до застарілої субстанціологічної концепції М. Б. Вандера, у розвиток цього полінаукового методичного напрямку не внесли.

Тому, якщо підсумувати хронологію зародження і поступового розвитку мікрооб'єктологічних проблем, вони можуть бути представлені таким чином:

3. У 1951 р. Макс Фрей Сульцер у статті «Фиксация микроследов липкой лентой» застосував перший спеціальний термін для позначення такого роду речових джерел антиделіктних відомостей [21, с. 8].

4. У 1958 р. вітчизняний учений М. С. Романов захистив першу кандидатську дисертацію з проблем мікрооб'єктів «Микроскопическое и микрофотометрическое исследование вещественных доказательств в криминалистической экспертизе», в якій вперше застосував саме такий термін і сформулював перше визначення поняття цих речових джерел [54].

5. У 1965 р. В. В. Безруков, А. І. Вінберг, М. Г. Майоров і Р. М. Тодоров у статті «Новое в криминалистике» повідомили про винахід ними одорологічного методу як методу криміналістичного використання слідів запаху людини і запропонували нову сукупність знань у криміналістиці – «Судебная одорология» [7], чим поклали початок одорологічному напрямку розвитку мікрооб'єктологічних проблем.

6. У 1971 р. Г. Л. Грановський у статті «Проблемы трассологии» запропонував передбачити у трасології підрозділ «мікротрасология» [18], що поклало початок мікротрасологічному напрямку розвитку мікрооб'єктологічних проблем.

7. У 1978 р. М. Б. Вандер у статті «Понятие и значение микрочастиц в криминалистике» запропонував новий пошуковий напрям у криміналістиці «Судебная микрология» [14], по суті, мікрособстанціологічний напрям розвитку мікрооб'єктологічних проблем.

8. У 1981 р. К. К. Бобев присвятив мікротрасологічному напрямку першу монографію «Микротрасология», в якій всі мікрооб'єктологічні проблеми фактично звів лише до мікротрасології [12].

9. У 1984 р. К. К. Бобев захистив першу докторську дисертацію з проблем мікрооб'єктів «Основы микротрассологии» [13], закріпивши на дисертаційному рівні свою попередню позицію з приводу суто мікротрасологічної сутності всіх проблем мікрооб'єктів.

10. У 1988 р. М. Б. Вандер і Н. І. Маланьїна присвятили субстанціологічним проблемам мікрооб'єктів першу монографію «Судебная микрология», у черговий раз звівши всі проблеми мікрооб'єктів, по суті, лише до мікрособстанціологічного напрямку, в якому, однак, не було місця не тільки мікротрасам, а й одорологічному напрямку [15].

11. У 1994 р. М. Б. Вандер захистив другу докторську дисертацію з проблем мікрооб'єктів «Проблемы совершенствования научно-технических средств и их применение в процессе доказывания по уголовным делам» [16], закріпивши вказаний лише мікрособстанціологічний статус проблем мікрооб'єктів.

12. У 1993 р. О. А. Кириченко спочатку в монографії «Криминалистическая микрология» [20], пізніше, в 1994 р., у наступній монографії «Основы судебной

микробиології» [21] та у цьому ж році в першому варіанті докторської дисертації з такою назвою [22] (необґрунтовано знятої В. Г. Гончаренком та М. Я. Сегаєм із захисту у процесі самого захисту), у 1996 р. у другому варіанті докторської дисертації «Основы криминалистической микробиологии» [23] і у 1998 р. у черговій підсумковій монографії «Основы судебной микробиологии» [25] обґрунтував основи юридичної мікроб'єктології як полінаукового методичного напрямку, що складається із криміналістичної мікроб'єктології, ординістичної мікроб'єктології, судово-медичної мікроб'єктології і процедурної мікроб'єктології, в якому найбільш розвигтим розділом має стати криміналістична мікроб'єктологія, що має об'єднати мікротрасологічний і мікросубстанціологічний напрям, а останній із напрямів – додатково й одорологічний напрям розвитку мікроб'єктологічних проблем.

13. У 2007 р. А. В. Кочубей у четвертій докторській дисертації з проблем мікроб'єктів «Методологические, правовые и естественнонаучные основы использования микробиологических объектов в раскрытии и расследовании преступлений» [39] плагіатно перейняв словосполучення «криміналістична мікроб'єктологія» і деякі інші новації О. А. Кириченка, а в цілому нічого нового в розвиток цієї проблем не вніс і, навпаки, залишився на застарілій мікросубстанціологічній концепції мікроб'єктів М. Б. Вандера.

Питання 2. Основні напрями визначення мікроб'єктів, сутність їх якісного визначення

Узагальнення і детальне дослідження чисельних визначень поняття мікроб'єктів, які існують у літературі, свідчить про те, що **формулювання дефініції такого роду речових джерел антиделіктних відомостей** здійснювалося за трьома напрямиами:

- 1. Через відображення якісних ознак мікроб'єктів (якісне визначення).**
- 2. Шляхом встановлення точних розмірних характеристик мікроб'єктів (кількісне визначення).**
- 3. Поєднанням якісних та кількісних критеріїв визначення мікроб'єктів (змішане визначення).**

Підавши за 14 блоками детальному аналізу близько 300 запропонованих у літературі визначень мікроб'єктів через відображення їх якісних ознак, О. А. Кириченко дійшов висновку, що жодне з них не може претендувати на достатньо точне відмежування цього роду речових джерел від інших [25, с. 36-80, 612-681]. Унаслідок цього було розроблено нові підходи щодо якісного визначення мікроб'єктів, які з урахуванням вимог сьогодення можуть бути зведені до таких положень.

Оскільки будь-яких практично значущих понятійних особливостей криміналістичних та ординістичних мікроб'єктів не встановлено, то доцільно сформулювати єдине якісне визначення юридичних мікроб'єктів. Більш того, останнє словосполучення більш правильно розглядати як узагальнювальне щодо їх розмірних різновидів: мікроб'єктів, ультрамікроб'єктів та ультраоб'єктів, які і треба визнавати об'єктами як юридичної, так і криміналістичної, ординістичної і процедурної мікроб'єктології, про що більш детально йдеться окремо (див. питання 6).

З огляду на це, визначення мікроб'єктів через відображення їх якісних ознак та за іншими напрямиами має бути сформульоване єдине щодо завдань криміналістичної, ординістичної і процедурної мікроб'єктології, а тому мікроб'єкти у сфері протидії правопорушенням мають іменуватися юридичними, а не криміналістичними, ординістичними чи процедурними.

На основі викладеного під **максимікроб'єктами** розуміються трасосубстанції у твердому, сипкому і рідкому агрегатному стані, факт наявності яких у зв'язку з їхніми незначними розмірними характеристиками в нормальних умовах спостереження ще може

бути встановлений, у той час як виявлення їх первинної морфології (кольору, форми, характеру поверхні і пр.) такого роду речових джерел антиделіктних відомостей вимагає застосування хоча б найпростіших збільшувальних засобів і змушує вдатися до їхньої штучної індивідуалізації за допомогою належної упаковки. До максімікрооб'єктів належать трасосубстанції й менших розмірних характеристик, які, проте, дозволяють виявити вказану їх первинну морфологію ознаки за допомогою позалабораторної збільшувальної техніки.

Ультрамікрооб'єктами варто визнати трасосубстанції у твердому, сипкому і рідкому агрегатному стані, факт наявності яких у нормальних умовах спостереження ще може бути встановлений за допомогою позалабораторних технічних засобів, у той час як виявлення їх первинної морфології вимагає застосування вже лабораторної збільшувальної техніки, спеціальних знань у порядку експертизи і штучної індивідуалізації. До ультрамікрооб'єктів належать такого роду трасосубстанції і менших розмірних характеристик, які, проте, дозволяють здійснити безпосереднє їх експертне візуальне сприйняття.

Ультраоб'єктами є субстанції будь-якого агрегатного стану, які через їхні мізерні розмірні характеристики не можуть бути сприйняті навіть за допомогою мікроскопа й через це можуть бути вивчені лише за допомогою опосередкованих експертних методів якісного та кількісного аналізу (тонкошарової хроматографії, одорологічного методу, нейтроно-активаційного, атомно-абсорбційного, іншого аналізу).

Наведені якісні визначення максімікрооб'єктів, ультрамікрооб'єктів та ультраоб'єктів мають значення, перш за все, для позалабораторних умов роботи головних суб'єктів антикримінального судочинства (ордиста, співробітника органу дізнання, слідчого, судді та ін.), у той час як для лабораторних експертних умов набуває певної значущості визначення поняття мікрооб'єктів і через встановлення їх точних розмірних характеристик. У літературі такі визначення необґрунтовано пропонувалися як єдині для мікрооб'єктів будь-якої природи та різновиду, а в деяких випадках – лише для твердих мікрооб'єктів. Зокрема, пропонувалося мікрооб'єктами вважати речові джерела до 1 мм [11, с. 30], не більше 2 мм у кожному з вимірів [8, с. 20], не більше 2 мм² [12, с. 110], 1 мкл, 1 мг і 1 мм² та менше [9, с. 4], діаметром до 1 мм і масою до 1 мг [47, с. 66], до 1 мм в найбільшому вимірюванні і до 1 мг [50, с. 5] тощо.

Але єдиних точних розмірних характеристик для мікрооб'єктів різних видів і природи бути не може. Так, 1 мг пташиного пуху і свинцю мають зовсім різні за ступенем візуального сприйняття речові джерела. Пташиний пух указаних розмірних характеристик, скоріше за все, буде звичайним речовим джерелом, у той час як субстанції свинцю чи іншого більш важкого хімічного елемента – навіть ультрамікрооб'єктом. При такому підході до визначення поняття мікрооб'єктів не вбачається практично значущого взаємозв'язку між їх якісними і кількісними ознаками.

І, нарешті, не можуть бути єдиними розмірні характеристики довгих мікрооб'єктів. Зокрема, мікрочастки волосся, окремі текстильні волокна, дуже тонкий дріт та інші подібні речові джерела антикримінальних відомостей можуть бути за довжиною й відносно великими (й десятки міліметрів), але неозброєним оком їх побачити неможливо. Тому правильніше для таких речових джерел антикримінальних відомостей встановлювати єдині розміри для перших двох (ширини і висоти) і окремо для третього виміру (довжини).

Виходячи з цього, пропонується експериментально встановлювати точні розмірні характеристики мікрооб'єктів кожного різновиду і природи з урахуванням їх якісних ознак. Наприклад, користуючись наведеними якісними визначеннями поняття юридичних мікрооб'єктів, ультрамікрооб'єктів та ультраоб'єктів, треба експериментально встановити, у яких розмірних межах можуть бути мікросубстанції, ультрамікросубстанції та ультрасубстанції відповідно волосся, текстильних волокон, лакофарбового покриття,

скла, пташиного пуху та всіх інших довгих речових джерел антиделіктних відомостей, що краще за все представити у вигляді відповідної довідкової таблиці, що більш детально має розроблятися в контексті такого часткового криміналістичного вчення, як антиделіктна інформатика (інформаційно-довідкове забезпечення протидії макроправопорушенням, мініправопорушенням).

У такому разі кількісне визначення мікрооб'єктів, ультрамікрооб'єктів та ультраоб'єктів буде мати значення не тільки для експертних, а й позалабораторних умов роботи, зокрема, як орієнтир при оцінці правильності встановлення певного мікрооб'єкта на основі його якісних ознак.

У літературі пропонувалися дефініції мікрооб'єктів поєднанням їх якісних і кількісних ознак [10, с. 30-31; 45, с. 280; 49, с. 51-52; 52, с. 25; 55, с. 113-114 та ін.], що успадкувало вказані вище недоліки, усунення яких не може надати практичної значущості цьому напряму визначення поняття такого роду речових джерел. Краще за все дотримуватися запропонованих вимог щодо окремого визначення поняття мікрооб'єктів через якісні та кількісні ознаки, змішування яких вбачається неприродним і не викликається необхідністю.

Питання 3. Властивості та механізм утворення мікрооб'єктів

Оскільки мікротраси невід'ємні від носія, **властивості мікрооб'єктів** краще за все розглядати на прикладі мікросубстанцій, що може бути представлено таким чином:

1. **Мінливість кольору.** У міру зменшення розмірних характеристик мікросубстанції відповідним чином змінюються колірні та яскраві стимули, а як наслідок цього – збільшується ймовірність їх колірного сприйняття. Врешті-решт, настає такий момент, коли об'єктивна оцінка кольору мікрооб'єктів без застосування інструментальних методів стає неможливою. Встановлено, наприклад, що мікросубстанції фарб і лаків у міру зменшення розмірів можуть мінятися за кольором від тьмяних до яскравих, але майже незабарвлених тонів. Спеціальними дослідженнями встановлено, що при поперечнику речового джерела, меншому за 1 мм, оцінка його кольору стає неточною і вимагає застосування збільшувальних засобів [62, с. 87]. За іншими даними, неозброєне око людини добре сприймає світло на нейтральному фоні, якщо площа речового джерела не менша ніж 2 мм², зменшення якої призводить до спотворення його кольору червоними та зелено-блакитними тонами [56, с. 14].

У міру зменшення розмірних характеристик мікросубстанцій зростає вплив міжмолекулярних зв'язків, унаслідок чого мікросубстанції можуть міцно утримуватися поверхнею носія (адсорбуватися нею) або скупчуватися разом. Мікросубстанції, ультрасубстанції в рідкому агрегатному стані на незмочуваних або погано змочуваних поверхнях можуть набувати вигляду найдрібніших кульок.

2. **Схильність впливу міжмолекулярних зв'язків.** У міру зменшення розмірних характеристик мікросубстанцій зростає вплив міжмолекулярних зв'язків, унаслідок чого мікросубстанції, особливо ультрасубстанції, можуть міцно утримуватися поверхнею носія (адсорбуватися нею) або скупчуватися разом. Мікросубстанції, ультрасубстанції в рідкому агрегатному стані на незмочуваних або погано змочуваних поверхнях можуть набувати вигляду найдрібніших кульок.

3. **Мінливість механічних властивостей.** Зі зменшенням розмірів твердих мікросубстанцій такі їх фізичні властивості, як крихкість і твердість, зазнають значних змін. У міру зменшення товщини деякі тверді мікросубстанції спочатку стають крихкими, а потім пластичними. Так, мікрочастки скла у вигляді тонких ліній або стрічок

товщиною близько 0,1 мм пружні, як сталь. Однак при товщині, меншій ніж 5 мкр, мікрочастки скла і сталі розмазуються аналогічно до воску [25, с. 143-144].

4. **Схильність впливу електромагнітного поля.** Деякі тверді мікросубстанції, наприклад натуральні і синтетичні волокна, папір, різні полімерні метали та інші, володіють властивістю електризації. При однойменних зарядах такі мікросубстанції відштовхуються від своїх носіїв і можуть притягуватися іншими носіями з різнойменним зарядом, наприклад, вилогами халата особи, що працює з ними, інструментами (палички з каучуку, скла, ебоніту тощо), за допомогою яких намагаються маніпулювати ними тощо.

Внаслідок наявності цієї властивості, окремі мікросубстанції та особливо ультрасубстанції, зокрема пилу тощо, здатні скупчуватися у вигляді пухнастих кульок, створюючи видимість мікросубстанцій хутра, ворсу.

Враховуючи ці обставини, перед роботою з мікросубстанціями рекомендується одягати спеціальний одяг (капронову шапочку на голову, капронові нарукавники, халат, оброблений антистатикою тощо), ретельно підходити до підбору інструментів, роботи з ними, пакувального матеріалу тощо.

5. **Підвищена хімічна активність.** Відомо, що зі зменшенням розмірних характеристик мікросубстанцій збільшується сумарна площа їх контакту між собою, що, зрештою, веде до їх хімічної активності, особливо в сипучому і рідкому агрегатному стані. Цю обставину потрібно враховувати в процесі збирання мікросубстанцій, наприклад, за допомогою липких плівок, які повинні мати нейтральний клейкий шар.

6. **Схильність перенесення потоком вітру.** Чим менші розмірні характеристики мікросубстанцій, тим вони більш летучі, схильні до перенесення потоком повітря. Наприклад, мікрочастки пилу менш за 0,1 мм, металу – за 0,01 мм тощо, вільно ширяють у повітрі, як газоподібні речовини [9, с. 4]. Внаслідок цього у процесі роботи з мікросубстанціями необхідно усувати протяги, зачиняти вікна і двері приміщень, вживати інші заходи обережності.

7. **Підвищене випаровування.** Ця властивість більше властива для рідких мікросубстанцій, однак певною мірою випаровування (адсорбція – випускнення в повітряний простір окремих молекул речовини) притаманне твердим і сипким мікросубстанціям, що дозволяє відчувати їх запах. Тому чим менші розміри рідких мікросубстанцій, тим за більш короткий проміжок часу трапляється їх повне випаровування, а подрібнені тверді і сипучі мікросубстанції сильніше пахнуть.

8. **Схильність до посиленої адсорбції** (поглинання поверхневим шаром іншої речовини) і *дифузії* (проникнення крізь шар, масу іншої речовини). Ці властивості мікросубстанцій також пов'язані з процесом відокремлення від них молекул, які можуть адсорбуватися поверхневим шаром іншого носія чи проникати в масу або скрізь шар цього носія. Найбільша адсорбція і дифузія притаманна сипким, рідким та особливо, газоподібним речовинним джерелам.

9. **Локальність відображення властивостей.** Ця властивість більш характерна для твердих мікрочастинок, які зі зменшенням розмірних характеристик більшою мірою відображають все більш локальні властивості (хімічний склад, колір, структуру і т. д.) тих речовинних джерел відомостей, від яких вони відділилися. Адже ці властивості можуть бути не властивими всьому речовому джерелу і з'явитися внаслідок випадкових причин у процесі виготовлення або експлуатації цього джерела. Особливо актуальною є оцінка цієї властивості речового джерела в процесі отримання від нього зразків на порівняльне експертне дослідження, наприклад, зразків лакофарбового покриття з поверхні певної деталі транспортного засобу, що підозрюється в наїзді на пішохода.

10. **Неможливість або скрутність візуального виділення мікросубстанцій із навколишнього середовища.** Ця властивість свідчить про те, що шукані мікросубстанції практично знаходяться не на стерильних носіях і, крім них, тут же, як правило, є велика кількість інших мікросубстанцій, при чому як пов'язаних, так і не

пов'язаних із розслідуваним діянням. Незначні розмірні характеристики мікросубстанцій пояснюють їх прихованість унаслідок певних особливостей поверхні їх носія (його ворсистість, волокнистість, бугристість та ін.). Саме тому виявлення шуканих мікросубстанцій часто пов'язане з клопітким їх пошуком, наявністю певних навичок, спеціальних знань, необхідної обізнаності з механізмом діяння, що відбувалося, та іншими труднощами, причому, чим менші розмірні характеристики мікросубстанцій, тим більш значними є перешкоди в цьому аспекті.

11. Складність виявлення морфологічних ознак, що їх індивідуалізують. У цьому випадку зі зменшенням розмірних характеристик мікросубстанції, особливо ультрасубстанції, стають все більш схожими одна на одну, і залишається все менша кількість морфологічних ознак, що їх індивідуалізують. Це, безумовно, вимагає більш удосконаленої мікроскопічної техніки, спеціальних знань і навичок для безпосередньої роботи з такого роду речовими джерелами.

12. Велика ймовірність спотворення відомостей, отриманих у процесі дослідження мікрооб'єктів. Ця властивість зумовлена наявністю в мікросубстанції багатьох із названих вище властивостей, що вимагає від дослідника особливої обережності і скрупульозності, ретельного аналізу всіх отриманих відомостей, уміння якісно, раціонально й ефективно застосувати спеціальні пізнання і навички.

13. Як правило, одноразова або обмежена кількість маніпуляцій зі збирання і, особливо, дослідження мікрооб'єктів. Отже, потрібно прагнути до мінімізації операцій із мікросубстанціями, причому, чим менші розмірні характеристики мікросубстанцій, тим більш обмежена кількість операцій може бути проведена з ними без збитку для відомостей. Кожна операція із сипучими і рідкими мікросубстанціями і, особливо, з ультрамікросубстанціями, газоподібними ультрасубстанціями, у будь-якому випадку призводить до зменшення їх кількості, оскільки частина їх неминуче буде втрачена внаслідок випаровування, адсорбції, дифузії та інших їх деструктивних властивостей.

Механізм виникнення мікросубстанцій і мікротрас аналогічний, і водночас існують певні особливості. Наприклад, мікросубстанції виникають у процесі будь-якого впливу частіше при фізичному, хімічному, фізико-хімічному і біологічному впливі, рідше – того чи іншого механічного впливу. Наприклад, у процесі пожежі (фізико-хімічний вплив) утворюють мікросубстанції кіптяви, рідини та інші продукти горіння, які можуть проникати в легеневі альвеоли живої людини, а по кровоносних судинах – у купферівські клітини печінки та інші людські органи, що дає підставу для висновку про прижиттєве потрапляння людини у вогонь, її знаходження певний час у вогнищі пожежі.

При механічній взаємодії двох і більше речових джерел мікросубстанції, ультрамікросубстанції і, безумовно, ультрасубстанції кожного з них переносяться один на одне. Здійснюється перенесення мікросубстанцій (ультрамікросубстанцій, ультрасубстанцій), які раніше чи щойно відокремилися від цілого. Зокрема, при ударі тупим металевим знаряддям (кримінальною ударно-роздріблюючою механічною зброєю) у шкіряний покрив потерпілого часто проникають металеві ультрасубстанції цього знаряддя, так звані «сліди металізації», фактично – ультравключення металу, що, у свою чергу, утворюють латентноречові джерела доказів – латентний відбиток ознак зовнішньої будови цієї кримінальної механічної зброї.

Мікротраси, частіше за все, виникають у процесі механічного впливу, що більш рельєфно видно на прикладі відповідної класифікації мікротрас за механізмом утворення (див. питання 5). Не є винятком утворення мікротрас у процесі й будь-якого іншого впливу. Так, при пожежі можуть виникати не тільки мікросубстанції, а й мікротраси, зокрема, мікровідоображення, фактично – ультрамікровідоображення впливу первинного чи вторинного короткого замикання, що діагностується при лабораторному мікроскопічному дослідженні оплавлених кінцівок алюмінієвих чи мідних проводів у вигляді відповідного шару окисної плівки, лунок, кратерів та інших характерних

пошкоджень її поверхні тощо. Прикладом утворення мікротрас у процесі фізичного впливу можуть бути ультрамікрівідображення дії електроструму на товстий роговий шар шкіряного покрову, одягу (особливо віскозної, іншої подібної тканини) людини [25, с. 536].

Питання 4. Видова класифікація мікрооб'єктів

Ультраоб'єкти, ультрамікрооб'єкти та ультраоб'єкти становлять певні різновиди речових джерел відомостей. Тому класифікаційні основи останніх застосовуються і в цьому випадку, хоча тут є й певні особливості.

Найбільшою науково-прикладною значущістю відрізняється класифікація мікрооб'єктів за сукупністю ознак, що зумовлюють їх видову відмінність.

У цьому відношенні виділяється детальна і спрощена видова класифікація мікрооб'єктів, перша з яких більш відповідає умовам лабораторної (експертної) роботи, а друга – позалабораторної (слідчої, судової тощо), оскільки далеко не всі види мікрооб'єктів за детальною видовою класифікацією можна діагностувати в позалабораторних умовах, і іноді виникає потреба з цією метою призначати і проводити експертизу.

Слідчі, судді, інші суб'єкти, що здійснюють протидію певному макроправопорушенню, не повинні ігнорувати детальну видову класифікацію мікрооб'єктів, яка дозволяє їм краще розуміти видове розмаїття такого роду речових джерел, яке нині існує, і, як наслідок цього, – більш ефективно здійснювати їх збирання та особисте дослідження, більш правильно ставити питання перед експертом щодо збирання і подальшого дослідження ультрамікрооб'єктів та ультраоб'єктів.

За детальною видовою класифікацією мікрооб'єкти поділяються на:

1. **Мікротіла (ультрамікротіла)**, тобто мікрооб'єкти, що являють собою щось єдине ціле, наприклад, мікрофлора, мікроорганізми, дрібні деталі жіночих годинників, інших механізмів тощо.

2. **Мікрочастки (ультрамікрочастки)** – мікрооб'єкти, що являють собою частину іншого речового джерела і відокремилися від нього внаслідок механічного та іншого впливу, зокрема мікрочастки волосся, лакофарбового покриття, скла, текстильних волокон та ін.

Практично значуща відмінність мікрочасток від мікротіл полягає в тому, що перші принципово можуть мати загальну лінію чи площину відокремлення від цілого, і це може стати основою для ідентифікації цілого. Зокрема, мікрочастки скла, які знайшли в одязі чи тілі потерпілого в результаті дорожньо-транспортного діяння (ДТД), можуть мати загальну лінію чи площину відокремлення з відповідними частинами фарного чи лобового скла з того транспортного засобу, який підозрюється у причетності до ДТД.

Аналогічне ж завдання щодо дослідження мікротіл ставитися не може, оскільки вони не є частиною іншого речового джерела.

3. **Мікроречовини (ультрамікроречовини, ультраречовини)** – такі мікрооб'єкти, окремі складові яких унаслідок їх мізерних розмірних характеристик не можуть бути вивчені безпосередньо і представляють інтерес лише своїми сукупностями.

У такому значенні виступають мікрооб'єкти сипкого, рідкого та газоподібного агрегатного стану. Сипкі мікрооб'єкти відрізняються від сипких макрооб'єктів, окремі складові яких можуть бути й залишатися речовими джерелами в розумінні макрооб'єктів, наприклад, окрема зернинка кукурудзи, пшениці тощо. Якщо ж ідеться про сипкі мікрооб'єкти, то такими не можуть бути визнані навіть борошно чи крохмаль, які фактично є сукупністю мікротіл у вигляді зерен, за формою та іншими морфологічними ознаками яких і проводиться діагностування картопляного борошна від кукурудзяного, маїсового чи будь-якого іншого. Прикладом же сипких мікрооб'єктів можуть бути

мікросубстанції копиті, сажі тощо, окремі частинки яких практично не досліджуються і мають значення лише у вигляді їх певної сукупності, що має не виходити за межі параметрів мікрооб'єктів.

4. **Мікрровключення (ультрамікрровключення, ультравключення)** – мікроречовини, що проникли в масу (структуру) певного носія і вивчаються разом із ним, оскільки їх розміри співналежить із розмірами структурних елементів внутрішньої будови носія, і тому практично такого роду мікроречовини не можуть бути відокремлені від нього. Винятком є лише екстрагування мікроречовин (вимивання їх розчинами), що не може бути повним.

При проникненні мікротіл і мікрочасток у масу (структуру) певного носія мікрровключення не утворюються, оскільки можливе вилучення та окреме дослідження такого роду включень.

5. **Мікровідбитки (ультрамікровідбитки, ультравідбитки)** – мікрооб'єкти у вигляді матеріально фіксованого відображення ознак зовнішньої будови твердого тіла (трасоутворювальний об'єкт) на поверхні або у структурі іншого твердого тіла чи у свідомості (пам'яті) особистісного джерела (трасосприймальні об'єкти), або ознак зовнішності людини (трасоутворювальний об'єкт) у свідомості (пам'яті) особистісного джерела (трасосприймальний об'єкт), за якими можна провести індивідуальну чи групову ідентифікацію трасоутворювального об'єкта.

6. **Мікровідображення (ультрамікровідображення, ультравідображення)** – мікрооб'єкти у вигляді матеріально фіксованого відображення:

6.1. Загального характеру зовнішнього впливу (трасоутворювальний об'єкт) на поверхні або в структурі твердого тіла чи сипких і рідких речовин (матеріальні діагностичні відображення), або у структурі газоподібних речовин чи у свідомості (пам'яті) особистісного джерела (ідеальне діагностичне відображення), що дає можливість діагностувати за такого роду відображеннями факт цього зовнішнього впливу (**діагностичні мікровідображення, ультрамікровідображення, ультравідображення**), зокрема, мікровідображення, характерні для дії кислоти на тіло чи одяг потерпілого; підчистки на папір; дії вогню на дихальні шляхи потерпілого, який попав у вогнище живим тощо.

6.2. Механізму або ситуації взаємодії двох і більше твердих тіл чи об'єкта будь-якого агрегатного стану із певним твердим тілом за матеріально фіксованим відображенням (матеріальним ситуаційним відображенням) ознак цього механізму чи ситуації на поверхні або у структурі твердого тіла чи за уявним образом (ідеальним ситуаційним відображенням) цих ознак у свідомості (пам'яті) особистісного джерела (**ситуативні мікровідображення, ультрамікровідображення, ультравідображення**), наприклад, коли за локалізацією, формою, розмірами і напрямком мікрровключень на одязі потерпілого судять про положення останнього та вогнепальної зброї під час заподіяння тілесних пошкоджень тощо.

7. **Мікродеталі (ультрамікродеталі, ультрадеталі)**, тобто будь-які вказані різновиди мікрооб'єктів, що вивчаються не самостійно, а як деталі чи елементи інших матеріальних змін, представлених єдиним об'єктом, зокрема мікродеталі папілярних візерунків пальців рук людини, наприклад, у вигляді крапки, містка, дельти, роздвоєння, здвоєння тощо; мікродеталі лакун та інших елементів структурної будови кісток людини чи тварини та ін.

На підставі викладеного класифікаційного поділу будується **спрощена видова класифікація мікрооб'єктів**:

1. **Мікросубстанції** (мікротіла, мікрочастки, мікроречовини, мікрровключення), тобто мікрооб'єкти, що мають значення своєю морфологією (внутрішньою чи зовнішньою будовою твердого тіла та ін.) чи субстанційними властивостями (якісно-кількісним складом, фізичними константами та ін.).

2. **Мікротраси** (мікровідбитки, мікровідображення), тобто мікрооб'єкти, що мають значення своїми трасологічними ознаками – розташуванням у просторі матеріально фіксованого відображення ознак зовнішньої будови твердого тіла чи ознак зовнішності людини, загальним характером зовнішнього впливу або механізмом утворення матеріальних змін у певній ситуації.

3. **Мікродеталі**, сутність яких аналогічна мікродеталям за детальною видовою класифікацією мікрооб'єктів.

Запропонована детально та спрощена видова класифікація мікрооб'єктів дає підстави для розвитку інших класифікаційних поділів, зокрема залежно від розмірів мікрооб'єктів, характеру їх зв'язку із трасоутворювальним об'єктом тощо, які поряд з іншими й доцільно розглянути детально.

Питання 5. Інші класифікаційні поділи мікрооб'єктів

За розмірними характеристиками мікрооб'єкти в загальному вигляді можна поділити на: 1. Мікрооб'єкти (мікроречові джерела антикримінальних відомостей, мікрособстанції, мікротраси). 2. Ультрамікрооб'єкти (ультрамікроречові джерела антикримінальних відомостей, ультрамікрособстанції, ультрамікротраси). 3. Ультраоб'єкти (ультраречові джерела антикримінальних відомостей, ультрасубстанції).

Як бачимо, на рівні ультраоб'єктів існують лише ультрасубстанції, які можуть бути у вигляді ультраречовин, ультравключень чи ультрадеталей, а у процедурній термінології – й ультраречових джерел антикримінальних відомостей, про причини чого щодо детального видового розмаїття мікрооб'єктів уже говорилося окремо (див. питання 4).

Вкладена класифікація мікрооб'єктів за розмірами визначає й сутність класифікаційного їх поділу за процедурним порядком, коли розглядаються: 1. Мікроречові джерела доказів, якими після виконання відповідних вимог правових процедурних вимог¹⁵ мають стати мікрооб'єкти. 2. Ультрамікроречові джерела доказів (ультрамікрооб'єкти). 3. Ультраречові джерела доказів (ультраоб'єкти).

Зрозуміло, що ця класифікація відображає відповідний поділ мікрооб'єктів, але це є лише частиною відповідного класифікаційного поділу речових джерел (трасособстанцій) доказів узагалі, що більш детально вже розглядається окремо в лекції з основ роботи з особистісними і речовими джерелами.

Розмірний поділ мікрооб'єктів відображається й на їх класифікації за агрегатним станом, на чому вже також акцентувалася увага (див. питання 2) і що може бути представлена таким чином: 1. Мікрооб'єкти та ультрамікрооб'єкти: 1.1. Тверді (кристалічні, скловидні, аморфні). 1.2. Сипкі. 1.3. Рідкі (чисті, розчини, емульсії, суспензії). 2. Ультраоб'єкти: 2.1. Певною мірою тверді, сипкі і рідкі. 2.2. В основному – газоподібні.

Якщо виходити із спрощеної видової класифікації мікрооб'єктів, то можна побачити характер зв'язку цих речових джерел антикримінальних відомостей із слідоутворювальним об'єктом (див. лекція 5, питання 4).

З урахуванням викладеного, за характером зв'язку зі слідоутворювальним об'єктом мікрооб'єкти поділяються на: 1. Мікрособстанції, які мають морфологічний, якісно-кількісний, фізично-константний та інший субстанційний (матеріалознавчий) характер

---

¹⁵ Чинні судочинства, у т. ч. й антикримінальне, такого роду вимог, на жаль, не містять. Можливості удосконалення у цій частині КПК України викладені в першій лекції [29, с. 15-16] і можуть бути аналогічним чином розроблені для будь-якого різновиду судочинства, а саме: антикримінального, конституційного, адміністративного, трудового, де-факто майново-договірного, де-юре майново-договірного, ордістичного, виправно-трудоного та виконавчого.

зв'язку зі слідоутворювальним об'єктом. 2. Мікротраси, що мають трасологічний зв'язок (просторова орієнтація матеріально фіксованих ознак) зі слідоутворювальним об'єктом.

За характером зв'язку із макроправопорушенням мікрооб'єкти поділяються на: 1. Мікросліди (ультрамікросліди, ультрасліди) макроправопорушення. 2. Парамікросліди (ультрамікросліди, ультрасліди) макроправопорушення.

Антиделіктні мікросліди, ультрамікросліди та ультрасліди, які також поділяються на мікросліди (ультрамікросліди, ультрасліди) макроправопорушення і на парамікросліди (параультрамікросліди, параультрасліди) діяння, яке не є ні макроправопорушенням, ні мініправопорушенням, являють собою лише розмірні різновиди звичайних слідів і параслідів діяння злочину чи паразлочину, а тому поняття останніх, яке розглядається окремо (див. лекцію 10, питання 1), у загальному вигляді стосуються й їх.

Відмінність полягає лише в тому, що мікросліди, ультрамікросліди та ультрасліди діяння макроправопорушення або парамікросліди, параультрамікросліди і параультрасліди діяння макроправопорушення представлені лише матеріальними змінами, оскільки ідеальні зміни в такому розумінні з розмірними характеристиками пов'язані бути не можуть.

Під мікрослідами (ультрамікрослідами, ультраслідами) макроправопорушення розуміються матеріальні зміни, які виникли у процесі підготовки та вчинення певного діяння або при приховуванні його слідів (макрослідів, мікрослідів, ультрамікрослідів, ультраслідів), тобто мають із цим діянням прямий причинний зв'язок.

Парамікросліди (параультрамікросліди, параультрасліди) діяння макроправопорушення – це матеріальні зміни, які мають інший, ніж причинний, зв'язок із підготовкою і скоєнням певного діяння макроправопорушення чи із приховуванням його слідів (макрослідів, мікрослідів, ультрамікрослідів, ультраслідів).

Квазімікросліди (квазіультрамікросліди, квазіультрасліди) діяння макроправопорушення – це матеріальні зміни, які не мають із діянням правопорушення зовсім ніякого зв'язку, але цим самим набувають певного антиделіктного (криміналістичного чи ордістичного) значення.

Антиделіктні мікросліди можуть розглядатися і поза межами протидії правопорушенням, і тому поняття мікрослідів (парамікрослідів) у цьому відношенні є умовним. Термінологічне відмежування антиделіктних (криміналістичних, ордістичних) мікрослідів (ультрамікрослідів, ультраслідів), парамікрослідів (параультрамікрослідів, параультраслідів) і квазімікрослідів (квазіультрамікрослідів, квазіультраслідів) макроправопорушення чи мініправопорушення, тобто будь-яких значущих для протидії певному правопорушенню матеріальних змін відповідних розмірів, від інших мікрослідів (які вивчаються іншими неюридичними науками) поки що не викликається необхідністю. Ще не відомі випадки виникнення труднощів з цього приводу.

І, нарешті, за субстанційною і функціональною природою мікрооб'єкти поділяються на:

1. Органічні: 1.1. Природні (від людини, від рослин, від тварин, від корисних копалин). 1.2. Оброблені чи ті, що походять від людини, тварин, рослин, корисних копалин. 1.3. Змішані.

2. Неорганічні: 2.1. Природні (від людини, від тварин, від рослин, від корисних копалин). 2.2. Оброблені чи ті, що походять від людини, тварин, рослин, корисних копалин. 2.3. Змішані.

3. Змішані.

Мікрооб'єкти як і звичайні сліди можуть бути класифіковані й за іншими основами (див. лекцію з основ слідознавства).

Питання 6. Предмет криміналістичної мікрооб'єктології та її місце поміж інших наукових знань

Традиційно положення мікрооб'єктології викладалися у другій частині навчального курсу криміналістики «Техніка», частіше за все, в межах тем, присвячених слідознавству (трасології) [1, с. 244-246; 40, с. 138-141; 41, с. 174-176; 44, с. 197-198; 47, с. 66-67; 61, с. 94-96 та ін.], рідше – дослідженню матеріалів, речовин і виробів із них [42, с. 222-228 та ін.], іноді – іншим нетрадиційним речовим джерелам відомостей [45, с. 280-284; 53, с. 122-124; 57, с. 130-145 та ін.], у вигляді окремого елемента системно-структурної будови навчального курсу криміналістики [43, с. 264-267 та ін.] чи в контексті висвітлення інших проблем [2, с. 57-60; 46, с. 349-354 та ін.].

Сучасний системно-структурний статус мікрооб'єктології надто різний. Існують підручники та навчальні посібники з криміналістики, в яких проблеми мікрооб'єктів зовсім не розглядаються [17 та ін.]. А там, де цей матеріал є, основний недолік полягає в тому, що всі положення мікрооб'єктології викладаються разом. Водночас у захищеній докторській дисертації [23] і наступних роботах О. А. Кириченка [24; 25; 29 та ін.] обґрунтовано тезу про те, що мікрооб'єктологія є частковим криміналістичним вченням і її положення мають розподілятися між усіма частинами криміналістики.

Основам криміналістичної мікрооб'єктології (історія та основні напрямки визначення поняття мікрооб'єктів, їх термінологія, властивості, механізм утворення і класифікація, поняття та системно-структурний статус мікрооб'єктології тощо) місце у першій частині – «Теорологія». Ці положення мають теорологічне значення для розвитку в контексті взаємопов'язаного розгляду проблем на макро- і мікрорівні в усіх інших частинах криміналістики.

Технічні засоби збирання, особистого та експертного дослідження мікрооб'єктів, спеціалізовані комплекти цих технічних засобів, загальні прийоми збирання та особистого дослідження мікрооб'єктів та ін. більш правильно розглядати у другій частині – «Техніка»; а особливості тактики збирання та особистого дослідження мікрооб'єктів у процесі проведення окремих де-факто процесуальних (слідчих, судових, експертних) та парапроцесуальних дій, тактичні особливості отримання зразків, іншу підготовку матеріалів, призначення і проведення експертизи мікрооб'єктів окремої природи, особливості тактики оцінки і використання в доказуванні мікрооб'єктологічних відомостей тощо – у третій частині – «Тактика».

І, нарешті, особливості роботи з мікрооб'єктами та їхньої антиделіктної значущості у процесі протидії окремим видам чи групам макроправопорушень або при особливих обставинах мають конкретизуватися при розгляді відповідних методик у четвертій частині – «Методика».

І в такій же послідовності матеріал уже викладений у монографічній та іншій спеціальній літературі. Наприклад, в одній із монографій викладені особливості підготовки матеріалів і призначення близько 40 різних видів мікрооб'єктологічних експертиз [25, с. 469-515], що може стати основою для висвітлення відповідних питань у другій темі – «Тактика призначення і проведення окремих видів експертиз» третього розділу «Експертна тактика» третьої частини «Тактика» навчального курсу криміналістики.

У цій же роботі міститься й достатньо детальний виклад особливостей збирання та особистого дослідження мікрооб'єктів залежно від способу скоєння вбивств, в основу чого покладено розгляд таких особливостей за 24 способами [25, с. 369-448], що стане в нагоді при висвітленні певних особливостей методики протидії убивствам, скоєних різними способами, яких у відповідній лекції називається вже понад 40 (див. лекція 28-29, питання 1).

Ще більшу антиделіктну значущість для повноцінного висвітлення методик протидії певним видам і групам макроправопорушень, у першу чергу, проти особи та її майна,

макроправопорушенням, що пов'язані з протиправним поведінням із вогнепальною, механічною чи вибуховою зброєю, боєприпасами й вибуховими речовинами (із виготовленням, переробкою, прилаштуванням, застосуванням, розкраданням, зберіганням, ремонтом, збутом, придбанням, транспортуванням, у т. ч. носінням і контрабандою тощо), з пожежами, дорожньо-транспортними діяннями, наркотиками та ін., може мати дуже широкий, понад 300 позицій, фактів та обставин, що можуть бути встановлені за допомогою мікрооб'єктів [25, с. 523-606].

Зрозуміло, що проблеми роботи з мікрооб'єктами можуть бути розвинуті аналогічним чином і далі, що перетворить курс криміналістики у більш практично значущий навчальний матеріал. Саме в такому аспекті розвинуті й розміщені положення мікрооб'єктології у низці навчально-методичних робіт О. А. Кириченка [26; 27; 28; 31 та ін.], правильність чого підтверджена багаторічним досвідом апробації цього підходу у ВНЗ. Водночас іноді виникає питання, чому теоретичні основи мікрооб'єктології мають викладатися в першій частині навчального курсу криміналістики, у той час як теоретичні основи інших часткових криміналістичних учень, зокрема одорології, – у другій частині поряд із технічними аспектами роботи зі слідами і зразками запаху людини та інших речових джерел [32, с. 88-94].

Річ у тім, що поділ речових джерел на макрооб'єкти та мікрооб'єкти має концептуальний характер для всього навчального курсу криміналістики, починаючи з висвітлення при визначенні поняття цієї науки сутності та різновидів джерел відомостей, насамперед, речових джерел у вигляді трасосубстанцій. Це і зумовлює загальний характер теоретичних основ мікрооб'єктології, які повинні викладатися в першій частині – «Теорологія».

Що ж стосується інших часткових учень криміналістики (слідознавство, зброєделіктика, одорологія, габітоскопія та ін.), то їхні теоретичні основи вже носять більш частковий характер, і тому ці основи доцільніше викладати в межах криміналістичної техніки. Кожне з вказаних часткових учень, як і мікрооб'єктологія, мають також тактичні й методичні положення, які треба викладати не в техніці, як це робиться зараз, а в тактиці та в методиці.

Визначення поняття мікрооб'єктології та інших часткових криміналістичних учень повинно ґрунтуватися на понятті самої криміналістики і віддзеркалювати всі її поняттєутворювальні ознаки, які достатньо повно розглянуті у відповідній лекції [29, с. 10-24], а визначення сутності часткових учень повинні повторювати конструкцію стислої дефініції криміналістики [29, с. 25].

З урахуванням цього, під **криміналістичною мікрооб'єктологією** за першою концепцією криміналістики треба розуміти теорологічне вчення, яке на основі пізнання сутності, послідовності та інших закономірностей роботи з максімікроречовими, ультрамікроречовими та ультраречовими джерелами антикримінальних відомостей розробляє гласні технічні засоби роботи з такого роду трасосубстанціями і загальні правила поведіння з ними, тактичні прийоми проведення окремих де-факто і де-юре процесуальних та парапроцесуальних дій або їх комбінації, у тому числі з негласними заходами, у процесі яких проводиться робота з цими речовими джерелами антикримінальних відомостей, а також гласні методичні рекомендації зі здійснення такої роботи на кожній зі стадій протидії окремим видам і групам макроправопорушень.

Робота з мікрооб'єктами може бути не тільки гласною, а й негласною, і тому є підстави говорити про можливість існування й ордістичної мікрооб'єктології як часткового вчення, яке на основі сутності, послідовності та інших закономірностей роботи із мікроречовими (ультрамікроречовими, ультраречовими) джерелами антиделіктних відомостей розробляє негласні технічні засоби і загальні правила поведіння з ними, тактичні прийоми проведення окремих негласних заходів чи їх

комбінацій, негласні методичні рекомендації з проведення кожної із стадій протидії правопорушенням.

Поряд із цим, мікрооб'єкти, що походять від тіла та одягу людини чи пов'язані із заподіянням їй тілесних пошкоджень, знаходяться поза межами об'єктів криміналістичної та ординістичної мікрооб'єктології і мають стати об'єктами медичної мікрооб'єктології.

Теоретичні основи криміналістичної мікрооб'єктології доцільніше розглядати як єдині теоретичні положення ординістичної і медичної мікрооб'єктології, особливості яких більше стосуються технічних, тактичних і методичних аспектів роботи з такого роду речовими джерелами антикримінальних відомостей. І цього, мабуть, все ж таки достатньо, щоб говорити про можливість формування в межах ординістики і судової медицини відповідно ординістичної і судово-медичної мікрооб'єктології.

При гласній і негласній роботі зі всіма різновидами мікрооб'єктів виникає потреба в розробці належної процедурної регламентації. З огляду на це і з'являються поняття мікроречових, ультрамікроречових та ультраречових джерел доказів, які також повинні стати єдиними термінологічно-категоріальними одиницями для будь-якої існуючої чи перспективної процедурної системи (судочинства). Особливості можуть стосуватися лише самої правової процедури роботи з мікрооб'єктами, яка, зрозуміло, однаковою для різних видів судочинства бути не може.

Таким чином, є підстави говорити й про появу полінаукової процедурної мікрооб'єктології, яка разом із криміналістичною, ординістичною і судово-медичною мікрооб'єктологією повинна розглядатися в якості розділів певного полінаукового за переважною суттю методичного напрямку (сукупності знань) – «Юридична мікрооб'єктологія», науковий і дисциплінарний зв'язок якої детально розглянутий у лекції щодо періодизації розвитку, поняття, системи, дисциплінарних зв'язків та дидактичних основ криміналістики (див. лекція 1, питання 5,6). Цей полінауковий напрям може існувати лише в контексті узгодженого, частіше за все монографічного [25, с. 222-302 та ін.] дослідження проблем усіх вказаних напрямів мікрооб'єктології, що як часткові вчення мають залишатися і розвиватися далі в межах своїх материнських юридичних наук – криміналістики, ординістики, судової медицини і відповідних процедурних наук: антикримінального, конституційного, адміністративного, трудового, цивільного (де-факто майнового), арбітражного (де-юре майнового), виправно-трудоного та виконавчого судочинства.

Підсумовуючи, можна підкреслити, що юридична мікрооб'єктологія є полінауковим антиделіктним неправовим методичним напрямом, який складається із таких часткових учень, як криміналістична мікрооб'єктологія, ординістична мікрооб'єктологія, медична мікрооб'єктологія і процедурна мікрооб'єктологія.

Література: 1. Антонов В. П. Обнаружение, закрепление и использование следов-наложенный веществ (материалов) при расследовании преступлений : дисс. ... канд. юрид. наук / В. П. Антонов. – М., 1973. – 220 с. 2. Андреев И. С. Курс криминалистики : [учеб. пособие] / И. С. Андреев, Г. И. Грамович, Н. И. Порубов ; [под ред. Н. И. Порубова]. – Мн. : Высшая шк., 2000. – 335 с. 3. Басай В. Д. Основи одорології : [монографія] / В. Д. Басай, О. А. Кириченко. – Івано-Франківськ : Вид-во «Плай», 2002. – 580 с. 4. Басай В. Д. Основи криміналістичної одорології : [монографія] / В. Д. Басай. – Івано-Франківськ : Вид-во Плай, 2002. – 482 с. 5. Басай В. Д. Криміналістична одорологія (теоретичні, правові і методичні основи) : [монографія] / В. Д. Басай. – Івано-Франківськ : ВПТ «Вік», 2003. – 502 с. 6. Басай В. Д. Основы криминалистической одорологии : дисс. ... д-ра юрид. наук / В. Д. Басай. – К. : НАВСУ, 2003. – 652 с. 7. Безруков В. В. Новое в криминалистике / В. В. Безруков, А. И. Винберг, М. Г. Майоров, Р. М. Тодоров // Соц. законность. – М., 1965. – № 10. – С. 74–75. 8. Белкин Р. С. Природа экспертизы

микрообъектов / Р. С. Белкин // Экспертная практика : матер. Всесоюзн. научн.-практ. конференции по проблемам использования микрообъектов в раскрытии пре ступлений – М. : ЦНКЛ МВД СССР, 1983. – Вып. 20. – С. 18–22. 9. Бибиков В. В. Особенности исследования макроколичеств веществ и материалов методами молекулярной микроскопии : [метод. письмо] / В. В. Бибиков, В. К. Дробнис, В. М. Шумаускас. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1979. – 24 с. 10. Бибиков В. В. Микрообъекты и их криминалистическое исследование методами молекулярной микроскопии : автореф. ... канд. юрид. наук / В. В. Бибиков. – М., 1981. – 21 с. 11. Бибиков В. В. Микрообъекты в раскрытии и расследовании преступлений : [учеб. пособие] / В. В. Бибиков. – М. : Акад. МВД СССР, 1985. – 48 с. 12. Бобев К. К. Микротрасология : [монография] / К. К. Бобев. – София : НИИ КК МВР-ДНМ, 1981. – 170 с. 13. Бобев К. К. Основы микротрасологии : автореф. дис. д-ра юрид. наук / К. К. Бобев. – М., 1984. – 31 с. 14. Вандер М. Б. Понятие и значение микрочастиц в криминалистике / М. Б. Вандер // Ленингр. ун.-т. Правоведение. – М., 1978. – № 2. – С. 70–80. 15. Вандер М. Б. Судебная микрология : [монография] / М. Б. Вандер, Н. И. Маланьина. – Саратов : Изд-во Саратов. гос. ун-та, 1988. – 178 с. 16. Вандер М. Б. Проблемы совершенствования научно-технических средств и их применение в процессе доказывания по уголовным делам : дисс. ... д-ра юрид. наук в форме научного доклада, выполняющего функции автореферата / М. Б. Вандер. – М., 1994. – 66 с. 17. Гора І. В. Криміналістика : [навч. посібник] / І. В. Гора, А. В. Іщенко, В. А. Колесник. – 4-те вид. – К. : Вид. Паливода А. В., 2007. – 236 с. 18. Грановський Г. Л. Основы трассологии / Г. Л. Грановський // Криминалистика и судебная экспертиза. – К. : КНИИСЭ, 1971. – Вып. 8. – С. 207–215. 19. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики / Г. Гросс ; [пер. с 3-го нем. изд. 1898 г., Л. Дудкин, Б. Зиллер]. – СПб. : Тип. М. Меркушева, 1908. – 1040 с. 20. Кириченко А. А. Криминалистическая микрология : [монография] / А. А. Кириченко. – Днепропетровск : Изд-во ДГУ, 1993. – 180 с. 21. Кириченко А. А. Основы судебной микрологии : [монография] / А. А. Кириченко. – Днепропетровск : Пороги, 1994. – 536 с. 22. Кириченко А. А. Основы судебной микрологии : дисс. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистик; судебная экспертиза» / Кириченко Александр Анатольевич ; Киевск. гос. ун-т им. Тараса Шевченко. – К., 1994. – 408 с. 23. Кириченко А. А. Основы криминалистической микрологии : дисс. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистик; судебная экспертиза» / Кириченко Александр Анатольевич ; Нац. юрид. ак. им. Ярослава Мудрого. – Харьков, 1996. – 435 с. 24. Кириченко А. А. Краткий курс криминалистики в вопросах и ответах : [учеб. пособие] / А. А. Кириченко, М. В. Салтвский. – Симферополь : МО Украины, РИО КИЭХП, 1998. – 198 с. 25. Кириченко А. А. Основы судебной микрообъектологии : [монография] / А. А. Кириченко. – Харьков : Основы, 1998. – 1220 с. 26. Кириченко О. А. Повний комплект навчально-методичного забезпечення курсу криміналістики : [навч.-метод. посібник для слухачів-заочників] / О. А. Кириченко, І. Г. Кириченко, Г. І. Васильєв, М. М. Колока. – Одеса : НДРВВ, 1999. – 260 с. 27. Кириченко О. А. Криміналістика. Навчально-методичне забезпечення : [навч.-метод. посібник] / О. А. Кириченко, І. Г. Кириченко, Г. І. Васильєв, В. Д. Берназ, М. М. Колока. – Одеса : НДРВВ, 2000. – 172 с. 28. Кириченко О. А. Криміналістика. Повний комплект навчально-методичного забезпечення : [посібник для слухачів-заочників] / О. А. Кириченко, В. Д. Басай, С. В. Томін. – К. : РВВ КІВС, 2001. – 184 с. 29. Кириченко О. А. Історія, предмет і система криміналістик : Лекція № 1 / О. А. Кириченко, В. Д. Басай. – К. : РВВ КІВС, 2002. – 64 с. 30. Кириченко О. А. Слідознавств : Лекція № 8 / О. А. Кириченко, В. Д. Басай, Ю. Д. Ткач. – К. : РВВ КІВС, 2002. – 40 с. 31. Кириченко А. А. Полный комплект учебно-методического обеспечения частей «Теорология» и «Техника» курса «Криминалистика» : [учеб.-метод. пособие] / А. А. Кириченко, И. Г. Кириченко. – Одесса : НИРИО ОИВД, 2001. – 116 с. 32. Кириченко А. А. Основы юридической одорологии

(теорология, правовая процедура, методика) : [монография] / А. А. Кириченко, В. Д. Басай, А. М. Щитников. – Ивано-Франковск ; Мн. : Изд-во Плай, ГЭКЦ МВД РБ, 2001. – 768 с. 33. Кириченко С. А. Основы микрообъектології : Лекція № 3 / С. А. Кириченко, Ю. О. Кириченко, Ю. Д. Ткач ; [за ред. О. А. Кириченка]. – К. : РВВ КІВС, 2004. – 32 с. 34. Кириченко С. А. Програма і плани проведення занять зі спецкурсу «Основы криміналістичної мікрооб'єктології» для магістрів-юристів / С. А. Кириченко, Ю. О. Кириченко ; [за ред. О. А. Кириченка]. – К. : КІВС, 2004. – 12 с. 35. Кириченко С. А. Сутність і класифікація антикримінальних доказів та їх особистісних і речових джерел : [навч. посібник] / С. А. Кириченко, Ю. О. Ланцедова, Ю. Д. Ткач, О. С. Тунтула. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – 384 с. 36. Кириченко С. А. Сутність і класифікація доказів та їх джерел у кримінальному судочинстві; генеза і можливості удосконалення : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Кириченко Сергій Анатолійович ; Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2009. – 221 с. 37. Кириченко А. А. Свыше ста пятидесяти лучших доктрин и концепций научной школы профессора Аланкира (приглашение к дискуссии) : [научный гипердоклад] [Электронный ресурс] / А. А. Кириченко, В. Д. Басай, Е. В. Кириленко, С. А. Кириченко, Т. А. Коросташова, Ю. А. Ланцедова, Ю. Д. Ткач, А. С. Тунтула, В. С. Шаповалова. – К. : ЕМНЛЮ «Consensus omnium», 2013. – 188 с. – Режим доступа : [http:// consensusomnium.com/ru/reports_ru/#](http://consensusomnium.com/ru/reports_ru/#). 38. Косарев В. Н. Использование микрообъектов в расследовании преступлений : [монография] / В. Н. Косарев, И. В. Макогон. – Волгоград : ВолГУ, 2005. – 232 с. 39. Кочубей А. В. Методологические, правовые и естественнонаучные основы использования микрообъектов в раскрытии и расследовании преступлений : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / А. В. Кочубей ; Волгоградская академия МВД России. – Волгоград, 2007. – 435 с. 40. Криминалистика : [учебник] / под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. – М. : Высш. шк., 1994. – 528 с. 41. Криминалистика : [учебник] / под ред. И. Ф. Крылова. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1976. – 590 с. 42. Криминалистика : [учебник] / под ред. В. А. Образцова. – М. : Юрист, 1995. – 592 с. 43. Криминалистика : [учебник] / под ред. В. А. Образцова. – 2-е изд. – М. : Юрист, 2002. – 735 с. 44. Криминалистика : [учебник] / под ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова. – М. : Юрид. лит., 1988. – 672 с. 45. Криминалистика : [учебник] / под ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова. – М. : Юрид. лит., 1993. – 592 с. 46. Криминалистика : [учебник] / под ред. Т. А. Седовой, А. А. Эксархопуло. – СПб. : Лань, 2001. – 928 с. 47. Криминалистика : [учебник : в 3 т.] / под ред. Б. П. Смагоринского, А. А. Закатова. – Волгоград : ВЮИ МВД России, 1995. – Т. 3. – 404 с. 48. Ланцедова Ю. О. Сутність і послідовність роботи з особистісними й речовими доказами у кримінальному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Юлія Олександрівна Ланцедова ; Харк. нац. ун-т вн. справ. – Харків, 2009. – 229 с. 49. Лейстнер Л. Химия в криминалистике / Л. Лейстнер, П. Буйташ. – М. : Мир, 1990. – 302 с. 50. Лемасов А. И. Криминалистические методы обнаружения, фиксации и изъятия микрообъектов на месте происшествия : [учеб. пособие] / А. И. Лемасов, Г. Н. Порошин, Ю. Н. Ченцов. – Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1990. – 52 с. 51. Макогон И. В. Техничко-криминалистические и тактико-организационные вопросы обнаружения, изъятия, исследования и использования микрообъектов в раскрытии и расследовании преступлений : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / И. В. Макогон ; Волоградск. гос. ун-т. – Волгоград, 2003. – 21 с. 52. Мотин О. Н. Научные основы и методы микротраснологического экспертного исследования линейных (динамических) следов : дисс. ... канд. юрид. наук / О. Н. Мотин. – М., 1988. – 208 с. 53. Пахомов А. В. Криминалистика (краткий конспект лекций) / А. В. Пахомов. – М. : МПСИ ; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2000. – 320 с. 54. Романов Н. С. Микроскопическое и

микрометрическое исследование вещественных доказательств в криминалистических целях : дисс. ... канд. юрид. наук / Н. С. Романов ; Харьковск. научн. исслед. ин-т судебных экспертиз. – Харьков, 1958. – 315 с. 55. Рощин А. И. Книга криминалиста : [практ. пособие] / А. И. Рощин, П. Д. Биленчук, Г. Е. Омельченко. – К. : Україна, 1995. – 413 с. 56. Сорокин В. С. Предварительное исследование вещественных доказательств в ультрафиолетовых лучах : [метод. пособие] / В. С. Сорокин. – М. : Прокуратура СССР, 1982. – 64 с. 57. Специализированный курс криминалистики для слушателей вузов МВД СССР, обучающихся на базе среднего специального образования / [под ред. М. В. Салтевского]. – К. : КВШ МВД СССР, 1987. – 345 с. 58. Торвальд Ю. Сто лет криминалистики. Пути развития криминалистики / Ю. Торвальд ; [пер. с нем.]. – М. : Прогресс, 1974. – 440 с. 59. Торвальд Ю. Следы в пыли. Развитие судебной химии и биологии / Ю. Торвальд ; [пер. с нем.]. – М. : Юрид. лит., 1982. – 176 с. 60. Тунтула О. С. Сутність і класифікація де-факто процесуальних дій та форми представлення, оцінки і використання доказів в антикримінальному судочинстві : [навч. посібник] : в 2 т. / [Тунтула О. С., Кириленко Є. В., Коросташова Т. О. ; за наук. ред. проф. О. А. Кириченка]. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. – Т. 1 : Основна частина. – 2011. – 124 с. 61. Шурухнов Н. Г. Криминалистика : [учебник] / Н. Г. Шурухнов. – М. : Юристъ, 2003. – 639 с. 62. Эйсман А. А. Физические методы выявления невидимых текстов : [монография] / А. А. Эйсман, В. М. Николайчик. – М. : Юрид. лит., 1961. – 240 с.

ЛЕКЦІЇ № 7-8

ПОНЯТТЯ, СИСТЕМА ТА ОСНОВНІ КАТЕГОРІЇ ТЕХНІКИ

Лекції висвітлюють такі питання:

1. Поняття, джерела і система техніки як другої частини криміналістики.
2. Сутність і класифікація технічних засобів роботи з особистісними й речовими джерелами.
3. Склад валізи для роботи з мікрооб'єктами та одорологічної валізи.

Питання 1. Поняття, джерела і система техніки як другої частини криміналістики

Визначення поняття техніки як другої частини криміналістики має ґрунтуватися на тих же самих поняттєутворювальних ознаках, що й визначення поняття власне криміналістики (див. лекція 1, питання 2), за винятком наукової природи цієї науки, яку повторювати в часткових визначеннях кожної з її частин недоцільно. З урахуванням цього можна запропонувати таке визначення поняття техніки.

Техніка як друга частина криміналістика має за першою концепцією **на основі пізнання сутності, послідовності та інших закономірностей роботи з особистісними й речовими джерелами антикримінальних відомостей розробити гласні технічні засоби, загальні правила поведження з ними та інші пов'язані з цим категорії як однієї зі складових частин методики здійснення кожної із стадій протидії окремим видам і групам макроправопорушень.**

У цьому випадку представлено поняття техніки за першою концепцією поняття і системно-структурної будови криміналістики, коли за другою концепцією такого роду гласні технічні засоби, загальні правила поведження з ними, інші пов'язані з цим категорії мають бути розроблені вже в контексті методики проведення кожної із стадій протидії як макроправопорушенням, так і мініправопорушенням.

Основними категоріями техніки є: 1. Гласний технічний засіб. 2. Загальні правила поведження із гласним технічним засобом.

Сутність вказаних категорій розкривається окремо (див. питання 2).

Джерелами техніки є:

1. **Теорологія криміналістики**, яка створює теоретичний базис для розвитку всіх інших частин цієї науки, у т. ч. й техніки.

1. Найбільшу значущість мають такі теорологічні положення (теми), як:

1.1. Основи методології, коли техніка використовує різні методи в розробці загальних правил поведження з окремими гласними технічними засобами, а також методики проведення особистісного чи експертного дослідження.

1.2. Основи роботи з особистісними й речовими джерелами антикримінальних відомостей, звідки найбільшу значущість для розробки класифікації гласних технічних засобів за конструктивним і функціональним призначенням набувають положення щодо сутності, послідовності та інших закономірностей роботи з особистісними й речовими джерелами в антикримінальному судочинстві; видового поділу речових джерел антикримінальних відомостей на макрооб'єкти, мікрооб'єкти, ультрамікрооб'єкти, ультраоб'єкти, параоб'єкти і латентнооб'єкти тощо.

1.3. Основи мікрооб'єктології, які мають аналогічне значення із конкретизацією в контексті конкретизації функціонального призначення гласних технічних засобів роботи з мікрооб'єктами положень щодо їх видового поділу та іншої класифікації та ін.

2. **Ордистика**, яка у своїй системі має техніку (див. лекція 1, питання 3), яка має розробити аналогічні складові частини методики протидії за першою концепцією

макроправопорушенням, а саме: негласні технічні засоби та загальні правила поведження з ними. Сутність і розмежування криміналістичних та ординістичних засобів протидії макроправопорушенням має багато міждисциплінарних зв'язків і не може бути розроблено окремо, особливо, у контексті сутності і розмежування гласних і негласних технічних засобів, перш за все, використання за негласною методикою гласних технічних засобів протидії макроправопорушенням тощо.

3. **Природничі та технічні науки:** загальна техніка, механіка, балістика, фізика, хімія, біологія, медицина та ін., у яких криміналістична техніка успадковує положення щодо загальних технічних засобів, правил поведження з ними та методів дослідження окремих видів речових джерел тощо.

4. **Узагальнення слідчої, судової, експертної, захисної та обвинувачувальної практики протидії макроправопорушенням** мають суттєве значення для розробки відповідних технічних засобів і загальних правил поведження з ними і розв'язання інших пов'язаних з цим проблем і категорій. Тільки узагальнені дані можуть показати науковцям, які власне розроблені технічні засоби, загальні правила поведження з ними, способи та інші пов'язані з цим категорії та в якому напрямі та аспекті більш правильно удосконалювати, щоб ці технічні засоби, загальні правила поведження за ними та інші категорії зробити найбільш ефективними, раціональними та якісними в контексті протидії макроправопорушенням.

Система техніки за першою концепцією достатньо повно викладена та обґрунтована в контексті базового начального курсу криміналістики в цілому (див. лекція 1, питання 3), що робить можливим не повторювати ці положення зараз.

Питання 2. Сутність і класифікація технічних засобів роботи з особистісними й речовими джерелами

Під гласним технічним засобом доцільно розуміти предмет чи пристрій або методику проведення певного особистого чи експертного дослідження речових джерел, за допомогою яких можна неприховано від суб'єктів антикримінального судочинства здійснити окремі чи сукупність етапів у роботі з особистісними чи речовими джерелами антикримінальних відомостей. На відміну від цього, негласні технічні засоби та загальні правила поведження з ними, що має розробити ординістика, застосовуються приховано від суб'єктів антикримінального судочинства (за винятком особи, яка їх застосовує).

Негласні технічні засоби поділяються на: 1. Такі, що розроблені, перероблені чи пристосовані для прихованого використання при проведенні окремих чи сукупності етапів у роботі з особистісними чи речовими джерелами антикримінальних відомостей. 2. Такі, що розроблені перероблені чи пристосовані як гласні, але застосовуються за негласною (ординістичною) методикою в ординістичній роботі.

Гласні технічні засоби також поділяються на дві групи:

1. Гласні технічні засоби, спеціально розроблені, перероблені або пристосовані для проведення окремих або сукупності етапів роботи з особистісними чи речовими джерелами антикримінальних відомостей.

2. Гласні технічні засоби, спеціально розроблені, перероблені або пристосовані загальною технікою для виконання певних виробничих, побутових та інших завдань повсякденного позаделіктного життя людини, але використовуються без змін для проведення окремих або сукупності етапів роботи з особистісними чи речовими джерелами антикримінальних відомостей.

Загальними правилами поведження із гласними технічними засобами є певні операції і навички роботи з ним, які дозволяють реалізувати його основне конструктивне і

функціональне призначення. Особливості процедури поводження із гласним технічним засобом щодо виконання різних антиделіктних завдань реалізується в межах певної методики проведення особистого чи експертного дослідження за допомогою цього засобу чи шляхом реалізації тактичного прийому проведення окремої де-факто чи де-юре процесуальної чи парaproцесуальної дії або їх комбінації із використанням такого гласного технічного засобу.

Залежно від **сутності дослідження** всі гласні технічні засоби та загальні правила поводження з ними (стисло – засоби) поділяються на:

1. Позалабораторні засоби, тобто такі, які можна використати у процесі проведення де-факто або де-юре слідчих чи судових дій, але можуть застосовуватися: 1.1. Слідчим, суддею, іншим головним суб'єктом антикримінального судочинства. 1.2. Експертом у позалабораторних і лабораторних умовах.

2. Лабораторні засоби, які застосовуються лише в лабораторних умовах (до яких не належать пересувні криміналістичні та інші лабораторії), потребують точного та іноді тривалого налагодження і часто створення певних умов застосування, вони не можуть пересуватися із приміщення в приміщення і можуть застосовуватися лише спеціалістами (експертами), а тому є лише експертними.

Залежно від **конструктивного і функціонального призначення** засоби поділяються на: 1. Засоби роботи з особистісними джерелами антикримінальних відомостей. 2. Засоби роботи з речовими джерелами антикримінальних відомостей.

У свою чергу, кожна з цих груп засобів за цим класифікаційним поділом та в контексті новітньої концепції Ю. О. Ланцедової щодо сутності, послідовності та інших закономірностей роботи з особистісними й речовими джерелами антикримінальних відомостей має подальшу деталізацію, коли:

1. **Засоби роботи з речовими джерелами антикримінальних відомостей** поділяються на: 1.1. Інформаційно-довідкові засоби (засоби масової інформації, натурні колекції речових джерел та їх слідів, каталоги, картотеки тощо). 1.2. Засоби збирання речових джерел антикримінальних відомостей: 1.2.1. Засоби пошуку речових джерел (металошукачі, трупшукачі, різного роду щупи, освітлювальні прилади, електронно-оптичний перетворювач (ЕОП), ультрафіолетовий випромінювач, набори світлофільтрів, розчин люміналу та ін. для пошуку замитих слідів крові тощо). 1.2.2. Засоби виявлення речових джерел (освітлювальні та збільшувальні засоби та ін.). 1.2.3. Засоби розшуку речових джерел (засоби, аналогічні пошуковим). 1.2.4. Засоби закріплення речових джерел (засоби фотокінозйомки і звукозапису, балон з рідким газом «Фреон-12», формалін, розчин спирту та ін.). 1.2.5. Засоби вилучення речових джерел (пінцети, скальпелі, магнітні пензлики, дактилоплівки, розчин гіпсу, паста «К», «У-1», СКТН, сіласт, вальцмаса, латекс, легкоплавкі метали, інші термопластичні та рідко-компаундні полімерні матеріали із фізичного моделювання трас, дрібнообкорувана гумова пластина, дрібнопориста губка, електростатична ковдра, засоби екстрагування тощо). 1.2.6. Засоби упаковки та зберігання речових джерел (різні контейнери, скляні ємкості, бюкси, папір, мотузка, клей, поліетиленові пакети тощо). 1.2.7. Засоби транспортування речових джерел (різні контейнери, скляні ємкості, бюкси та ін.). 1.2.8. Засоби отримання зразків речових джерел для порівняльного дослідження (пінцет, щипчики, набори для отримання зразків ґрунту та інших сипких матеріалів, будівничих матеріалів, водоймищ тощо). 1.3. Засоби особистого дослідження речових джерел (у т. ч. ознак зовнішності людини, його тіла, частин та виділень – засоби складання словесного портрету та іншого суб'єктивного зображення особи за ознаками зовнішності чи речового джерела (ИКР-2 – ідентифікаційний комплект малюнків, фоторобот, Айденті-кіт, фото-фіт, спеціальні комп'ютерні програми та ін.), збільшувальні засоби, експрес-діагностики крові, наркотиків, вибухових речовин, ЕОП, УФ-випромінювач тощо). 1.4. Засоби експертного

дослідження речових джерел [фізичні методи: мікроскопії (електронні, растрові мікроскопи), люмінесценції, лазерної маспектроскопії, рентгеноструктурний, радіоактиваційний, нейтронно-активаційний, атомно-абсорбційний, радіовуглецевий і газовий аналіз, фоноакустичні та інші методи; хімічні і фізико-хімічні методи: тонкошарова й газова хроматографія, полярографія, спектральний емісійний і абсорбційний аналіз; біологічні методи: мікробіологічні, ботанічні, ветеринарні, іхтіологічні, орнітологічні тощо]. 1.5. Засоби оцінки антикримінальних відомостей, отриманих за допомогою речових джерел (мультимедійні та інші демонстраційні засоби; засоби збирання та особистого дослідження речових джерел). 1.6. Засоби використання антикримінальних відомостей, отриманих за допомогою речових джерел (мультимедійні та інші демонстраційні засоби). 1.7. Засоби документування роботи із речовими джерелами (засоби фотокінозйомки, звуку, відео- та письмового запису, засоби вимірювання та виготовлення таблиць, ескізів, схем, інших суб'єктивних зображень тощо).

2. Засоби роботи з особистісними джерелами антикримінальних відомостей поділяються на:

2.1. Інформаційно-довідкові засоби (натурні колекції речових джерел та їх слідів, каталоги, картотеки тощо, які можна використовувати у процесі отримання відомостей від особистісних джерел).

2.2. Засоби встановлення особистісних джерел антикримінальних відомостей:
2.2.1. Засоби пошуку особистісних джерел (засоби масової інформації). 2.2.2. Засоби виявлення особистісних джерел (позалабораторні собаки-детектори та ін.). 2.2.3. Засоби розшуку особистісних джерел (засоби, аналогічні пошуковим).

2.3. Засоби оцінки антикримінальних відомостей, отриманих від особистісного джерела (мультимедійні та інші демонстраційні засоби).

2.4. Засоби використання антикримінальних відомостей, отриманих від особистісного джерела (мультимедійні та інші демонстраційні засоби).

2.5. Засоби документування роботи з особистісними джерелами (засоби кінозйомки, звуко-, відео- та письмового запису, засоби виготовлення таблиць, ескізів, схем, інших суб'єктивних зображень).

Гласні технічні засоби **за сутністю комплектації** поділяються на:

1. Набори гласних технічних засобів:

1.1. Уніфіковані для проведення всіх елементів збирання речових джерел.

1.2. Спеціалізовані: 1.2.1. Для проведення певних елементів збирання речових джерел. 1.2.2. Для роботи з певними видами речових джерел (наркотиками, біологічними об'єктами, вибуховими речовинами, для експрес-аналізу наявності газів етилового спирту у повітрі, що видихається людиною, набір експрес-діагностики наркотиків, набір експрес-діагностики вибухових речовин тощо).

2. Чемодани чи валізи:

2.1. Уніфіковані (для виконання всіх елементів збирання речових джерел будь-яким антиделіктологом – уніфікований чемодан слідчого).

2.2. Спеціалізовані: 2.2.1. За суб'єктом (чемодан прокурора-криміналіста, чемодан експерта ОВС, чемодан вибухотехніка, чемодан інспектора ДАІ та ін.). 2.2.2. За природою і різновидами речових джерел (одорологічна валіза, біологічна валіза, валіза вибухотехніка, валіза для роботи з наркотиками тощо).

3. Пересувні лабораторії:

3.1. Уніфіковані (пересувна криміналістична лабораторія).

3.2. Спеціалізовані (пересувна лабораторія вибухотехніка, пересувна лабораторія інспектора ДАІ, пересувна лабораторія МЧС, пересувна екологічна лабораторія та ін.).

Питання 3. Склад валізи для роботи з мікрооб'єктами та одорологічної валізи

Склад мікрооб'єктологічної валізи:

1. Технічні засоби пошуку, розшуку і виявлення мікрооб'єктів – набори луп, УФ-випромінювач, ЕОП, освітлювачі, у т. ч. світлопровідні пучки (волокна), розчин люміналу (для пошуку замитих чи затертих слідів крові).

2. Технічні засоби фіксації та вилучення мікрооб'єктів:

а) твердих мікрочасток і мікротіл – скальпель, пінцети, ебонітові палички (для вилучення статично заряджених мікрооб'єктів – папір, текстильні волокна тощо), магнітний пензлик, липкі стрічки, дактилоплівка, дрібнопориста губка, мікропилесос;

б) рідких – набір мікрокапілярів;

в) газоподібних – мікропилесос;

г) мікротрас – для їх фізичного моделювання паста «К», «У-18», сіласт, латекс, дактилоплівка, електростатична ковдра (для пошуку і моделювання відбитків взуття на долівці).

3. Технічні засоби пакування, зберігання та транспортування мікрооб'єктів:

а) твердих мікрочасток і мікротіл та мікроречовин – набір скляних бюксів;

б) рідких – набір мікрокапілярів, які мають з обох боків притерті кришечки для герметичного зберігання в капілярі мікроречовин рідини;

в) газоподібних – набір скляних бюксів, що закриваються герметично; поліетиленові пакети і скляні ємкості із герметичним закриттям для упаковки носіїв газоподібних мікрооб'єктів.

4. Технічні засоби документування процесу збирання мікрооб'єктів – фотоапарат із набором перехідних кілець для здійснення мікрозйомки.

Склад одорологічної валізи:

На верхній полиці розміщені:

1. 4 стерильні скляні місткості об'ємом 500 мл із металевими кришками, що герметично закривається, які зверху накриваються відповідним каркасом. Це й дозволяє опечатати ємкість так, що її відкриття сторонньою людиною вже неможливе. З цією метою нижня конструкція каркасу являє собою металевий хомут, через кінцівки якого пропускається тонкий дріт. Цим дротом затягується хомут, який вже не дає зняти кришку ємкості. Кінцівки вказаної проволочки закріплюють на бирці, яка також кріпиться до однієї з кінцівок хомутика, а поверх бирки клеєм ПВА наклеюють листочок паперу, на якому попередньо зроблений відбиток печатки правоохоронного органу і виконані підписи слідчого і понятих.

2. 1 скляна ємкість, яка також герметично закривається металевою кришкою. У цьому випадку поверх кришки каркас вже не надівається, оскільки у цій ємкості зберігається вже 10 уніфікованих запахоносіїв у вигляді чистих шматочків білої бавовняної тканини на зразок фланелі розміром 150×200 мм, які попередньо піддані дезодоризації і оверложені за контуром з метою багаторазового їх використання.

3. 1 скляна ємкість із герметично загвинчуваною металевою кришкою, в якій знаходяться піддані дезодоризації бавовняні носії розміром 50×50 мм. На ці носії мають збирати зразки крові особи, яку мають піддати перевірці, вони також оверложені за контуром з метою їх багаторазового використання. Раніше замість них були п'ятишарові шматочки бинту, з якими робота виявилася складною: шматочки розшарувалися, були одноразові тощо.

4. 4 скляні ємкості об'ємом близько 150 мл, у яких будуть зберігатися до висихання вказані вище бавовняні носії розміром 50×50 мм зі зразками крові особи, яку мають піддати перевірці. Ці ємкості вже не закриваються герметично а, навпаки, забезпечують необхідну вентиляцію повітря, щоб запобігти загниванню і пліснявінню крові до її висихання. Проте поверх кришечки цих ємкостей також накриваються аналогічними каркасами, які роблять неможливим проникнення сторонньої особи.

На нижній полиці одорологічної валізи, виконаної у вигляді металевого ящика, розташовані у відповідних нішах такі технічні засоби:

1. Рулон побутової алюмінієвої фольги.
2. Два великі анатомічні пінцети.
3. Малі плоскогубці (для скручування дроту на хомуті металевого каркасу скляних емкостей).
4. Малий анатомічний скальпель.
5. Дві вузькі стрічки скотчу.
6. Канцелярські приналежності.

Із боків і позаду одорологічна валіза має три кишені: одну велику і дві малі, в яких розміщені:

1. Розбризкувач із дистильованою або проточною водопровідною водою об'ємом близько 250 мл.
2. Дві пари гумових рукавичок, які вже мають стерильну аптечну упаковку.
3. Порцовані шматки поштового обгорткового паперу, розрахованого на упаковку 4-5 невеликих запахоносіїв.
4. Десять паперових поштових конвертів різного розміру.
5. Два шматки чистого поліетилену чорного кольору розміром 300×300 і 400×400 мм.
6. Рулон міцної мотузки.
7. П'ятдесят шматочків тонкого паперу для записів розміром 50×50 мм з відтисненням печатки правоохоронного органу, у провадженні якого знаходиться кримінальна справа або матеріали.
8. Десять листочків звичайного паперу розміром 70×150 мм, для виконання на скляній місткості засвідчувальних написів слідчого і понятих.
9. Тюбик клею ПВА об'ємом 250 мл.

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ № 9

ОСНОВИ ФОТОКІНОЗЙОМКИ ТА ЗВУКОВІДЕОЗАПИСУ

Конспект лекції висвітлює такі питання:

1. Поняття і система фотокінозйомки та звуковідеозапису як часткового вчення, розподіл його положень.
2. Стисла характеристика закарбовувальних методів фотокінозйомки та звуковідеозапису, їх значення.
3. Основні дослідницькі методи фотокінозйомки та відеозапису, їх загальний огляд і сучасні можливості.

Питання 1. Поняття і система фотокінозйомки та звуковідеозапису як часткового вчення, розподіл його положень

Фотокінозйомка та звуковідеозапис є базисним частковим ученням, яке на основі пізнання сутності, послідовності та інших закономірностей роботи з особистісними й речовими джерелами антикримінальних відомостей має розробити гласні технічні засоби, загальні правила поводження з ними та інші пов'язані з цим положення із використання закарбовувальних і дослідницьких методів фотокінозйомки та звуковідеозапису при проведенні окремих де-факто чи де-юре процесуальних і парaproцесуальних дій чи їх комбінації, у т. ч. із ординістичними заходами, у протидії окремим видам чи групам макроправопорушень чи у протидії такого роду діянням за особливих обставин.

Це базисне часткове вчення поділяється на два спеціалізовані часткові вчення:

1. Закарбовувальні методи фотокінозйомки та відеозапису, що традиційно іменуються ще й необґрунтованим терміном «судово-оперативна фотографія» [5, с. 98-104 та ін.]. Виходить, нібито тільки ці методи оперативні, тобто невідкладні, а дослідницькі чи інші криміналістичні методи – ні.

2. Дослідницькі фотографічні методи.

Але, як і будь-яке інше базове часткове криміналістичне вчення, фотокінозйомка та звуковідеозапис має викладатися не лише в техніці, що притаманне всім без винятку (зрозуміло, за виключенням посібників цього авторського колективу) підручникам та навчальним посібникам із криміналістики [1-17 та ін.], де, до речі, також, як правило, відсутній об'єднаний виклад цього вчення власне як фотокінозйомки та звуковідеозапису.

Лише в підручнику з криміналістики за редакцією В. О. Образцова глава 10 «Криминалистическая фотография и видеозвукозапись» має § 5 «Оформление применения криминалистической фотографии, кинематографии, видеозвукозаписи», який нібито вже охоплює в повному обсязі це часткове вчення як фотокінозйомку та видеозвукозапис [11, с. 139-141], чого все ж таки не спостерігається в самій назві цієї глави.

Традиційно це часткове вчення розглядається тільки як галузь техніки [1-17 та ін.] і, навіть, лише як судова фотографія, як це має місце у підручнику з криміналістики за редакцією І. П. Крилова, де глава 5 так і названа «Судебная фотография» [6]. Цю ж назву глави залишено й у більш пізньому виданні підручника з криміналістики за редакцією цього автора, в межах якої, однак, з'явився § 5 «Использование видеозаписи в процессе раскрытия и расследования преступлений» [6].

Аналогічно в підручнику криміналістики за редакцією І. П. Пантелеева та М. О. Селіванова глава 10 іменуються «Судебная фотография», але має § 5 «Применение киносьемки при проведении следственных действий» [8]. У більш пізньому виданні

підручника криміналістики за редакцією вказаних авторів ця глава вже іменується «Судебная фотография, видеозапись и киносъемка», де, однак, немає ще звукозапису [9]. Аналогічний стан справ і в підручнику з криміналістики за редакцією М. І. Порубова, де глава 5 має назву «Криминалистическая фотография, киносъемка и видеозапись» [10], де також немає звукозапису, та у багатьох інших підручниках і навчальних посібниках з криміналістики.

Більш правильно це часткове вчення іменувати власне терміном «Фотокінозйомка та відеозвукозапис», а його положення розподіляти між трьома наступними частинами криміналістики, тобто між технікою, тактикою і методикою, пронизуючи їх у відповідних темах таким чином.

Основи фотокінозйомки та звуковідеозапису щодо поняття і класифікації такого роду гласних технічних засобів, загальних правил поводження з ними, у т. ч. й у контексті реалізації закарбовувальних і дослідницьких методів, мають викладатися у техніці в межах відповідної теми, у той час як методиці проведення сигналетичної (пізнавальної) фотокіновідеозйомки більш доречніше знаходиться в іншій темі техніки – «Основи антиделіктної інформатики» в контексті такого часткового питання, як реєстрація переслідуваних осіб.

Особливості ж фотокінозвуківідеодокументування процесу і результатів окремих, переважно де-факто, слідчих та судових дій більш правильно розглядати в межах відповідних тем розділу 2 «Тактика проведення окремих де-факто і де-юре процесуальних і парапроцесуальних дій чи їх комбінацій» тактики, коли, зокрема в межах тактики обстеження і, перш за все, обстеження місця діяння, має викладатися тактика фотокіновідеодокументування процесу обстеження місця діяння, а саме тактики орієнтовної фотокінозйомки, тактики оглядової фотокінозйомки, тактики вузлової фотокінозйомки, тактики детальної фотокінозйомки тощо.

Методичні аспекти положень часткового вчення про фотокінозйомку та звуковідеозапис мають знайти відображення у межах відповідних тем четвертої частини «Методика», як розділу 2 «Методики протидії окремим видам і групам макроправопорушень», так і розділу 3 «Методики протидії макроправопорушенням за особливих обставин», коли є потреба віддзеркалити особливості фотокінозйомки та звуковідеозапису ходу і результатів окремих де-факто слідчих чи судових дій у контексті протидії певній групі чи виду макроправопорушень, наприклад, у протидії вбивствам та заподіянно тілесних пошкоджень чи у протидії організованим макроправопорушенням тощо, де, до речі, можуть бути викладені й особливості документування процесу і результатів проведення певної тактичної комбінації де-факто процесуальних і парапроцесуальних дій та ординічних заходів, зокрема при взятті з поличним хабарництвом, чи при проведенні контрольованої поставки наркотиків тощо.

Питання 2. Стисла характеристика закарбовувальних методів фотокінозйомки та звуковідеозапису, їх значення

Методи криміналістичної фотокінозйомки та відеозапису поділяються на дві великі групи:

1. **Закарбовувальні** (рос. запечатлевающие) **методи** фотокінозйомки і звуковідеозапису мають на меті зафіксувати процес і результати проведення окремої де-факто чи де-юре процесуальної або парапроцесуальної дії чи їх комбінації, у т. ч. із ординічними заходами, або зафіксувати ознаки зовнішності людини для її антикримінальної (антиделіктної – за другою концепцією поняття і системи криміналістики) реєстрації і наступного розшуку (див. лекція 16).

2. **Дослідницькі методи** фотозйомки переслідують завдання виявити та зафіксувати невидимі неозброєним оком людини ознаки чи властивості речового джерела антикримінальних відомостей.

Реалізація останнього з методів тільки тоді має сенс, коли цей метод виконує й закарбовувальну функцію у частині фіксації у візуально доступному вигляді раніше невидимих ознак чи властивостей речового джерела. Тому дослідницький метод, по суті, є комбінацією власне дослідницького і закарбовувального методів фотозйомки.

У певному сенсі закарбовувальними є й методи звукозапису, які можуть бути й дослідницькими в контексті експертного дослідження голосу людини чи інших значущих для справи звуків.

Принципово дослідницькими можуть бути й методи кінозйомки та відеозапису, однак придатні для навчального процесу відповідні розробки поки що відсутні.

Закарбовувальні методи фотокінозйомки та відеозапису, у свою чергу, поділяються на:

1. Вимірювальну фотокінозйомку і відеозапис.
2. Панорамну фотокінозйомку і відеозапис.
3. Репродукційну фотокінозйомку і відеозапис.
4. Сигналетичну (пізнавальну) фотокінозйомку і відеозапис.
5. Стереозйомку чи запис, тобто у трьох вимірах: голографічна фотокінозйомка чи відеозапис.
6. Мікрозйомку чи запис, тобто за допомогою збільшувальних кілець або через мікроскоп.
7. Макрозйомку (у звичайному фокусі).

Різновиди вимірювальної фотокінозйомки і відеозапису:

1. Масштабна (для можливості сприйняття об'єкта в дійсних розмірах).
2. Метрична (щоб можна було за фотознімкам, проекцією кінострічки чи відеозаписом зробити вимірювання відстані чи розміру об'єктів у трьох площинах).

Метрична фотокінозйомка та відеозапис здійснюється такими методами:

1. Масштабної лінійки (масштабна лінійка кладеться паралельно об'єкту, що знімається).
2. Стрічкового (глибинного) масштабу (масштабна лінійка кладеться уздовж чи перпендикулярно об'єкту, що знімається).
3. Квадратичного масштабу (знімок чи відеозапис робиться через скляну насадку, на якій виконано квадратичний масштаб, що в подальшому надає можливість зробити виміри об'єктів та відстані між ними у трьох площинах).

Різновиди панорамної фотокінозйомки та відеозапису за напрямком здійснення:

1. Горизонтальна (об'єктив фотоапарата, кінокамери чи відеокамери рухається паралельно по ширині об'єкта – споруди, місцевості як місця діяння).
2. Вертикальна (об'єктив фотоапарата, кінокамери чи відеокамери знімає поетапно верхню частину високого об'єкта, рухаючись знизу до верху).

Різновиди панорамної зйомки за способами здійснення:

1. Кільцева (об'єктив фотоапарата, кінокамери чи відеокамери фіксується в одній точці і повертається навколо себе (рос. осі), роблячи поетапні знімки поверхні довгого кільцевого об'єкта, наприклад, всі стіни однієї кімнати чи навколишня обстановка місцевості як місця події тощо).
2. Лінійна (поетапно робляться знімки поверхні довгого об'єкта, рухаючись паралельно довгому об'єкту).
3. Можливості репродукційної фотозйомки з появою ксероксу значно розширилися в напрямку більш сучасних методик ксерокопіювання.

Питання 3. Основні дослідницькі методи фотокінозйомки та відеозапису, їх загальний огляд і сучасні можливості

Дослідницькі методи фотокінозйомки та відеозапису поділяються на:

1. Мікрофотокінозйомку і відеозапис (на відміну від закарбовувальної мікрофотокінозйомки і відеозапису, які лише фіксують об'єкт у збільшувальному розмірі, дослідницька мікрозйомка має на меті виявити через збільшення фокусу зйомки чи запису виявити невидимі для неозброєного ока людини ознаки речового джерела).

2. Контрастну фотозйомку, тобто через зміну показників яскравості при зйомці чи запису можна побачити латентнооб'єкти – залитий фарбою чи кров'ю текст, розгледіти тест, що вицвів на сонячних променях, побачити слабовидимий слід пальця руки тощо.

3. Кольоровоподільну фотозйомку, тобто поетапна зйомка через різні кольорові фільтри (кільця-насадки із кольоровим склом), застосування яких здійснюється за певною методикою залежно від поставленого завдання, що саме треба побачити в результаті такої поетапної зйомки).

4. Фотокінозйомку і відеозапис у незримих променях, тобто в інфрачервоних (ІЧ-промені), ультрафіолетових (УФ-промені) і рентгенівських променях, в гамма- і бета-променях.

ІЧ-промені (теплові промені) дозволяють побачити текст, залитий аніліновою фарбою, кров'ю, певними сортами чорнил та ін.

За допомогою УФ-променів можна прочитати витравлений, змитий або затертий текст, сліди сперми, замиті сліди крові та ін. по характерній люмінесценції цих речових, яка спостерігається в затемненому приміщенні і може бути сфотографована або знята кінокамерою чи відеокамерою. Для того, щоб зняти такого роду сліди люмінесценції фотоапаратом, використовують жовтий світлофільтр та чуттєві до люмінесценції фотоплівки або провести фотозйомку цифровим фотоапаратом через жовтий світлофільтр.

Фотозйомка в рентгенівських променях або у бета- чи гамма-променях дозволяє дослідити зброю, замки, пломби та інші непрозорі об'єкти, які мають у структурі значущі для справи траси (відбитки, відображення).

5. Швидкісну фотокінозйомку чи відеозапис, що дозволяє побачити значущі для справи прискорені чи загальмовані процеси слідоутворення та ін.

6. Голографічну фотокінозйомку чи відеозапис, що дозволяє розпізнати штрихи дописок чи виправлень, що зроблені графітними олівцями або через синю копірку чи синіми або чорними чорнилами в документах.

7. Застосування при фотокінозйомці та відеозапису різних видів освітлення:

а) вузьконаправленого (бокового, косопадającego) освітлення, що дозволяє виявити і відзняти мікровідбитки тексту на аркуші, що знаходився під аркушем, на якому виконувався текст чи інше зображення, мікровідбитки підготовчих рухів при підробці підпису чи іншого фрагменту тексту, мікровідбитки патронного упору вогнепальної зброї на донці стріляної гільзи;

б) дифузного (розсіяного) освітлення, що дозволяє виявити і відзняти відображення підчистки та травлення письмодокумента, слабовидимі потожирові відбитки папілярних візерунків пальців рук на полірованих поверхнях;

в) крізного освітлення, що дозволяє побачити слабовидимі потожирові відбитки папілярного візерунка на склі, слабовидимі відображення травлення або підчистки на папері.

Раніше використовувалися й інші дослідницькі фотографічні методи: електрофотографування, дифузно-копіювальний та ін., значущість яких з урахуванням сучасних можливостей ксерокопіювання та інших сучасних методів значно згасла.

Література: 1. Бирюков В. В. Цифровая фотография: перспективы использования в криминалистике : Лекции / В. В. Бирюков. – Луганск : ЛИВД, 2000. – 138 с. 2. Дмитриев Е. Н. Проблемы применения шифровой фотографии при расследовании уголовных дел / Е. Н. Дмитриев. – М., 1998. – 112 с. 3. Корниенко Н. А. Судебная видеозапись : [учеб. пособие] / Н. А. Корниенко. – СПб. : Ин-т ПКПР. Ген. прокуратура РФ, 1995. – 122 с. 4. Криміналістика : [підручник] / за ред. П. Д. Біленчука. – К. : АТІКА, 2001. – С. 83–130. 5. Криминалистика : [учебник для вузов] / под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. – М. : Высш. шк., 2000. – С. 97–111. 6. Криминалистика : [учебник] / под ред. И. Ф. Крылова. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1976. – 590 с. 7. Криминалистика : [учебник для вузов] / под ред. И. Ф. Крылова, А. И. Бастрыкина. – М. : Дело, 2001. – 800 с. 8. Криминалистика : [учебник] / под ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова. – М. : Юрид. лит., 1984. – 544 с. 9. Криминалистика : [учебник] / под ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова. – М. : Юрид. лит., 1993. – 592 с. 10. Криминалистика : [учебник] / под ред. Н. И. Порубова. – Мн. : Вишэйшая шк., 1997. – С. 34–39, 41–45. 11. Криминалистика : [учебник] / под ред. В. А. Образцова. – М. : Юрист, 1995. – С. 127–141. 12. Криминалистика : [учебник] / под ред. А. Г. Филиппова, А. Ф. Вольнского. – М. : Спарк, 1998. – С. 56–61, 64–67, 69–83. 13. Криминалистика : [учебник] / под ред. Н. П. Яблокова. – М. : Юрист, 2002. – С. 183–192, 199–205. 14. Найдис И. Д. Судебная кинематография и видеозапись : [учеб. пособие] / И. Д. Найдис. – Харьков : Вища шк., 1986. – 312 с. 15. Маркус В. О. Криміналістика : [навч. посібник] / В. О. Маркус. – К. : Кондор, 2007. – С. 63–90. 16. Постика И. В. Судебная (криминалистическая) фотография : теория и практика : [монография] / И. В. Постика. – Одесса : Юрид. лит., 2002. – 296 с. 17. Шепитько В. Ю. Криминалистика : Курс лекций / В. Ю. Шепитько. – К. : ООО «Одиссей», 2011. – С. 45–60. 18. Шеремет А. П. Криміналістика : [навч. посібник] / А. П. Шеремет. – К. : Центр учб. літ., 2009. – С. 87–102.

ЛЕКЦІЯ № 10

ОСНОВИ СЛІДОЗНАВСТВА

Лекція висвітлює такі питання:

1. Сутність і різновиди антиделіктних слідів, трас та субстанцій, їх співвідношення.
2. Слідознавство як базисне часткове вчення, його система та місце в базовому спеціальному курсі криміналістики.
3. Класифікація антиделіктних слідів, трас і субстанцій.
4. Природа, класифікація, властивості і механізм утворення слідів пальців рук та іншого шкіряного покриву людини.
5. Загальні положення збирання та особистого дослідження основних різновидів слідів.

Питання 1. Сутність і різновиди антиделіктних слідів, трас та субстанцій, їх співвідношення

Це базисне часткове вчення в різних підручниках криміналістики названо по-різному, але здебільшого словом «Трасологія» чи словосполученням «Криміналістична трасологія» [11, с. 112-142; 29, с. 160-199; 32, с. 45-60; 35, с. 90-110 та ін.]. У деяких випадках ця тема іменується словом «Слідознавство» [51, с. 112-399 та ін.]. Останнім часом з'явилися й компромісні назви, зокрема такі, як «Вчення про сліди (трасологія)» [25, с. 130-140] тощо. Запропоновано розгляд цієї теми і в межах двох самостійних тем «Трасологія» та «Субстанціологія» [13, с. 23-25; 14, с. 24-26 та ін.].

Проте найбільш обґрунтований варіант розв'язання цієї дискусії можна запропонувати лише на підставі уточнення спочатку понять «сліди», «траси» та «субстанції», а потім і семантичного значення слів «слідознавство», «трасологія» і «субстанціологія».

Будь-які матеріальні чи ідеальні зміни, процес виникнення яких має значення для правильного вирішення певної антикримінальної справи чи у більш широкому розумінні для ефективної, раціональної та якісної протидії певному правопорушенню правильніше іменувати «антиделіктні сліди» за **класифікацією антиделіктних слідів за характером зв'язку з діянням правопорушення** [12, с. 27; 15, с. 305-307; 17, с. 252; 21 та ін.], яка в удосконаленому С. А. Кириченком вигляді може бути представлена таким чином:

1. **Сліди певного слідоутворювального об'єкта**, тобто матеріальні чи ідеальні зміни у вигляді трас, субстанцій чи обох одночасно, що виникли в результаті певного впливу або дії конкретного об'єкта.

2. **Сліди діяння макроправопорушення чи мініправопорушення – аналогічні матеріальні чи ідеальні зміни, які виникли при підготовці або вчиненні діяння певного правопорушення, або приховування таких змін.**

3. **Парасліди діяння макроправопорушення чи мініправопорушення – аналогічні матеріальні та ідеальні зміни, процес виникнення яких має інший, ніж причинний, зв'язок із діянням певного правопорушення (підготовка, вчинення, приховування).**

4. **Квазісліди діяння макроправопорушення чи мініправопорушення – аналогічні матеріальні та ідеальні зміни, процес виникнення яких не має з цим діянням зовсім ніякого зв'язку, проте цим самим такі зміни набувають певного значення для правильного вирішення антикримінальної справи чи для якісної, ефективної і раціональної протидії певному правопорушенню** [22, с. 142, 178-179; 24].

Для демонстрації антиделіктних слідів як параслідів і квазіслідів макроправопорушень можуть бути наведені такі приклади. В одному випадку на місці заподіяння тяжких тілесних пошкоджень знайшли кримінальну механічну зброю – металевий дріт, а

в процесі обшуку в помешканні підозрюваного – аналогічні металеві дроти. Згідно з експертним висновком, усі ці дроти мали субстанції речовини загальної групової належності з ґрунтом місця їх зберігання, що відіграло вирішальну роль у розкритті цього злочину. Виникнення матеріальних змін у вигляді субстанцій ґрунту на металевому дроті з місця діяння та металевих дротах із помешкання переслідуваного мало з діянням заподіяння тілесних пошкоджень непрямий зв'язок, встановлення якого в такому випадку набуло певного криміналістичного значення. В цьому випадку були парасліди діяння макроправопорушення.

В іншому випадку в процесі огляду місця крадіжки одягу з універмагу знайшли старий одяг переслідуваного та цінник від джинсового костюма, який було викрадено. На ціннику виявили слід папілярного візерунка пальця людини, за яким на підставі даних криміналістичного обліку було встановлено підозрюваного. Затриманий свою вину не визнавав, а згідно з висновком одорологічної експертизи слідів його індивідуального запаху на старому одязі з місця діяння виявлено не було, в результаті чого розпочали пошук іншого підозрюваного. Згодом такого підозрюваного було встановлено, причетність його до крадіжки довели не тільки наявністю слідів його індивідуального запаху на старому одязі з місця діяння, але й сукупністю інших доказів. Обвинувачення з першого підозрюваного було знято, оскільки було доведено, що слід папілярного візерунка пальця руки він залишив на ціннику від викраденого костюма ще до крадіжки, коли приміряв цей одяг. Як бачимо, тут вже мають місце квазісліди діяння макроправопорушення.

Утворення сліду пальця руки першого підозрюваного на ціннику від викраденого костюма не мало ніякого зв'язку з крадіжкою, але набуло вирішального значення для зняття з нього обвинувачення і тому є криміналістичним слідом у вигляді квазісліду макроправопорушення, фактично сліду діяння, яке не є правопорушенням.

Дуже важливо встановити, чим саме можуть бути представлені ідеальні чи матеріальні зміни, для цього треба згадати положення про поняття трас і субстанцій та їх різновиди, про що С. А. Кириченко пропонує в новому КПК України передбачити окрему статтю «Різновиди трасосубстанцій» із визначення сутності й різновидів трасосубстанцій і документів та відповідним чином удосконалити низку статей чинного КПК, що детально вже розглядалося окремо в контексті основ роботи з особистісними й речовими джерелами антикримінальних відомостей (див. лекція 5).

З урахуванням вказаних результатів **антиделіктні сліди як ідеальні чи матеріальні зміни можуть проявитися**, перш за все, у:

1. Наявності трас (відбитків, діагностичних чи ситуативних відображень) певного виду, наприклад, відбитків взуття на ґрунті та ін.

2. Відсутності трас (відбитків, діагностичних чи ситуативних відображень) певного виду, які мали б бути на тому чи іншому об'єкті відповідно з установленим чи припущеним механізмом та іншими умовами взаємодії об'єктів у процесі діяння, що розслідується. Це так звані «негативні сліди (обставини)», зокрема відсутність відбитків рельєфу поверхні дроту на шії трупа потерпілого, коли є свідчення заявника, що потерпілого він знайшов у петлі з цього дроту, а тому вважає, що той покінчив життя самогубством.

3. Наявності субстанцій певного виду та природи, наприклад, металевих ошурок під дугою замка, яку розпиляли, та ін.

4. Відсутності субстанцій такого виду чи природи, якої вони мали б бути у тій чи іншій ситуації, зокрема, відсутність крові на місці знаходження трупа людини з чисельними тяжкими тілесними пошкодженнями тощо.

5. Поєднанні вказаних ситуацій [22, с. 142, 178-179].

Таким чином, поняття «сліди» є більш широким, ніж поняття «траси» та субстанції», і охоплює останні, причому з подвійною характеристикою їх наявності: тобто як присутності, так і відсутності в певному місці чи на певних речових джерелах.

Питання 2. Слідознавство як базисне часткове вчення, його система та місце в базовому спеціальному курсі криміналістики

Виходячи зі співвідношення понять «сліди», «траси» та «субстанції», можна зазначити, що цю тему недостатньо обгрунтовано іменувати:

1. «Слідознавство» без чіткого уявлення сутності та співвідношення понять «сліди», «траси» та «субстанції» як об'єктів слідознавчого дослідження.

2. Тільки як «Трасологія» або «Субстанціологія», оскільки такі назви не можуть охопити всіх наявних різновидів криміналістичних слідів, і в цьому випадку є два спеціальні часткові вчення як слідознавства, так і криміналістики в цілому.

Недоцільно положення слідознавства розподіляти й між самостійними темами «Трасологія» і «Субстанціологія», які тісно взаємопов'язаними спеціальними частковими вченнями криміналістики. У процесі протидії макроправопорушенням частіше використовуються не траси чи субстанції, а комбіновані сліди у вигляді як трас, так і субстанцій. Наприклад, сліди папілярних візерунків пальця руки людини треба розглядати як відбитки цього візерунка і як потожирові чи інші субстанції зі шкіри пальця руки людини або з поверхні трасосприймального об'єкта, за допомогою яких були утворені ці відбитки.

Помилково розглядати слідознавство і тільки як галузь криміналістичної техніки, оскільки фактично його положення мають бути розподілені між другою, третьою та четвертою частинами навчального курсу криміналістики. Фактично слідознавство є базисним частковим криміналістичним ученням, положення якого пронизують другу, третю та четверту частини навчального курсу криміналістики, об'єднавши при цьому положення трасології та субстанціології, самостійне розміщення яких у вигляді розділів (спеціальних часткових вчень) слідознавства доцільне лише у процесі монографічного та іншого наукового їх дослідження.

Перш ніж визначити поняття слідознавства як базисного часткового криміналістичного та ордістичного вчення, треба акцентувати увагу на тому, що ця дефініція в загальному плані має успадкувати поняттєутворювальні ознаки поняття як криміналістики, так і ордістики (див. лекція 1, питання 2), які побудовані у т. ч. й на результатах дослідження Ю. О. Ланцедовою сутності, послідовності та інших закономірностей роботи з особистісними й речовими джерелами антикримінальних відомостей [39, с. 190-191; див. лекція 5, питання 4], а також О. С. Тунтули з приводу новітньої концепції міждисциплінарного криміналістичного (процесуального, парапроцесуального) та ордістичного ступеневого сутнісно-видового поділу практичних дій в антикримінальному судочинстві [54, с. 89-90; див. лекція 5, питання 5].

З урахуванням вказаних результатів, **слідознавство** в рамках спеціального курсу криміналістики треба розглядати **базисне часткове вчення**, яке за першою концепцією криміналістики на основі пізнання сутності, послідовності та інших закономірностей роботи з різного виду антиделіктними слідами у вигляді трас та/або субстанцій (слідів, параслідів та квазіслідів діяння правопорушення), розробляє гласні технічні засоби роботи з такого роду речовими джерелами і загальні правила поведінки з цими засобами, тактичні прийоми проведення окремих де-факто і де-юре процесуальних та парапроцесуальних дій або їх комбінації, у тому числі із негласними заходами, в процесі яких проводиться робота з антиделіктними слідами, а також гласні методичні рекомендації щодо здійснення такої роботи на кожній із стадій протидії окремим видам і групам макроправопорушень.

Робота з антиделіктними слідами може здійснюватися за допомогою складових частин і негласної методики протидії правопорушенням, що вже утворює предмет ордістичного слідознавства, поєднання якого із криміналістичним слідознавством логічно призводить до появи полінаукового методичного (антиделіктного, неправового)

юридичного напрямку «Юридичне слідознавство», що постійно розвивається і має існувати лише в контексті узгодженого монографічного та іншого фундаментального дослідження проблем слідознавства. З іншого боку, як криміналістичне, так і ординістичне слідознавство поділяється на трасологію та субстанціологію, положення яких мають пронизувати другу, третю та четверту частини навчального курсу відповідно криміналістики та ординістики. Основні положення слідознавства (трасології, субстанціології), тобто «Основи слідознавства», повинні розміщатися в техніці, зокрема, положення про поняття, різновиди та класифікацію слідів, трас і субстанцій, визначення предмета та системи слідознавства, основні положення збирання та особистого дослідження окремих різновидів слідів (трас, субстанцій) тощо.

У третій частині навчального курсу криміналістики «Тактика» відведено місце тактичним прийомам збирання та особистого дослідження окремих видів слідів (трас, субстанцій), підготовки матеріалів, призначення та проведення найбільш актуальних експертних досліджень певних видів слідів та ін.

І, врешті-решт, четверта частина криміналістики – «Методика» – повинна містити розгляд особливостей збирання, особистого та експертного дослідження та іншої роботи з певними різновидами слідів (трас, субстанцій) у процесі протидії окремим видам і групам макроправопорушень.

Робота з антиделіктними слідами фактично притаманна не тільки антикримінальному, а й іншим видам судочинства: конституційному, адміністративному, трудовому, де-факто майново-договірному, де-юре майново-договірному, ординістичному і, навіть, виправно-трудоному й виконавчому.

Питання 3. Класифікація антиделіктних слідів, трас і субстанцій

У процесі розгляду першого питання вже було розглянуто підходи до класифікації слідів, трас та субстанцій за декількома основами, з урахуванням чого можуть бути сформульовані такі їх класифікаційні поділи:

1. Антиделіктних слідів за характером зв'язку з діянням правопорушення на:

1.1. Сліди діяння правопорушення. 1.2. Парасліди правопорушення.

2. Антиделіктних слідів за сукупністю властивостей, що визначають видову відмінність, на:

2.1. **Траси:** 2.1.1. Відбитки. 2.1.2. Відображення: 2.1.2.1. Діагностичні відображення. 2.1.2.2. Ситуативні відображення.

2.2. **Субстанції.**

3. Відбитків за характером слідосприймального об'єкта на: 3.1. Матеріальні відбитки (на твердому тілі, що має сталу форму). 3.2. Ідеальні відбитки (у свідомості людини).

Поділ відображень і субстанцій на матеріальні та ідеальні не має сенсу. Як субстанції, так і відображення й відбитки незалежно від своїх розмірних характеристик відображаються у свідомості людини лише у вигляді ідеальних відбитків: слідів пам'яті, ідеальних слідів, які самі вже розмірів не мають. Ідеальні сліди чи сліди пам'яті можуть бути лише більш чи менш чіткими та повними, що залежить уже, перш за все, від того, наскільки добре та повно людина запам'ятала відбитки, відображення чи субстанції та зберегла їх ідеальні відбитки у своїй пам'яті, незалежно від того, яких саме розмірних характеристик відбитки, відображення чи субстанції вона спостерігала раніше.

Наукове та прикладне значення мають ще й інші класифікаційні поділи антиделіктні слідів, трас та субстанцій, зокрема **за розмірними характеристиками:**

1. Антиделіктні сліди: 1.1. Макросліди. 1.2. Мікросліди. 1.3. Ультрамікросліди. 1.4. Ультрасліди.

2. **Субстанції:** 2.1. Макросубстанції. 2.2. Мікросубстанції. 2.3. Ультрамiкросубстанції. 2.4. Ультрасубстанції.

3. **Траси (відбитки, відображення):** 3.1. Макротраси (макровідбитки, макровідображення). 3.2. Мікротраси (мікровідбитки, мікровідображення). 3.3. Ультрамiкротраси (ультрамiкровідбитки, ультрамiкровідображення).

Критерії віднесення слідів, трас і субстанцій до кожної з цих розмірних груп такі ж саме, як і щодо макрооб'єктів, мікрооб'єктів, ультрамiкрооб'єктів та ультраоб'єктів.

Треба звернути увагу на такі особливості:

1. Слова «макросліди», «макротраси (макровідбитки, макровідображення)» і «макросубстанції» у практиці протидії макроправопорушенням не використовуються. Замість останнього слова застосовуються назви звичайних предметів та речовин, наприклад, металевий дріт (як кримінальна вогнепальна зброя), рукавичка чи інший одяг потерпілого тощо, а на заміну слів «макросліди» і «макротраси (макровідбитки, макровідображення)» – узагальнювальні слова «сліди», «траси (відбитки, відображення)», зокрема сліди ніг людини на підлозі, відбитки протекторів коліс транспорту на ґрунті, відображення дії кислоти на шкіряних деталях одягу потерпілого тощо. Коли ж ідеться про мікрооб'єкти, ультрамiкрооб'єкти та ультраоб'єкти, то термінологія вже уточнюється щодо слідоутворювального об'єкта, наприклад, мікротраси від нарізів ствола вогнепальної зброї на кулі, ультрамiкросубстанції чи ультрасубстанції порохових газів на шкірі рук підозрюваного тощо.

2. У виділенні ультратрас (ультравідбитків, ультравідображень) немає необхідності. Робота з такого роду слідами можлива лише за умови безпосереднього візуального їх сприйняття, а сучасні непрямі методи їх дослідження (профілографічні, профілометричні та ін.) ще не досягли рівня ультраоб'єктів [8 та ін.].

3. Із цим класифікаційним поділом пов'язана класифікація слідів, трас і субстанцій на видимі, маловидимі та невидимі, що визначається щодо умов візуального сприйняття їх неозброєним оком людини. У цьому відношенні видимими є макросліди, макротраси і макросубстанції, маловидимими – найбільш великі мікросліди, мікротраси і мікросубстанції, а невидимими – більш дрібні мікросліди, мікротраси і мікросубстанції та всі ультрамiкросліди, ультрамiкро-траси, ультрамiкросубстанції, ультрасліди та ультрасубстанції.

Проте маловидимими та невидимими можуть бути й латентнооб'єкти (латентні сліди, латентні траси, латентні субстанції), причини невидимості яких уже розглядалися окремо в контексті окремих різновидів трасосубстанцій.

Виходячи з цих положень, як латентні сліди (латентних трас, латентних субстанцій) можуть виступати макросліди (макротраси, макросубстанції), мікросліди (мікротраси, мікросубстанції), ультрамiкросліди (ультрамiкротраси, ультрамiкросубстанції) та ультрасліди (ультрасубстанції) [12, с. 50].

Наукове та прикладне значення має класифікація антиделіктних слідів за слідоутворювальним об'єктом та механізмом утворення.

Класифікація антиделіктних слідів за слідоутворювальним об'єктом може бути представлена таким чином:

1. Сліди людини:

1.1. Шкіряного покрову людини: 1.1.1. Папілярних візерунків (пальців рук, долонь рук, ступенів ніг). 1.1.2. Ліктів рук. 1.1.3. Колін ніг. 1.1.4. Голови (губ, носа, щік, підборіддя, вушних раковин, лоба тощо). 1.1.5. Інших частин тіла людини.

1.2. Зубів.

1.3. Нігтів.

1.4. Одягу: 1.4.1. Рук (рукавичок, текстильної тканини з області ліктів тощо). 1.4.2. Ніг (панчів, шкарпеток, колгот, взуття, текстильної тканини з області колін тощо).

1.4.2. Іншого одягу, його аксесуарів та предметів постійного носіння (хлястиків, гудзиків, окулярів, годинників, трости, парасольки, пейджера, мобільного телефону, кілець та інших коштовностей тощо).

1.5. Волосся з голови, лобка та інших частин тіла людини.

1.6. Виділень (потожирової речовини, крові, слини, сперматозоїдів, сечі, екскрементів тощо) і речовин із тіла, одягу, взуття та предметів постійного носіння людини.

2. Транспортних засобів: 2.1. Гужового транспорту і тварин. 2.2. Колісного транспорту (велосипедів, інвалідних колясок, мотоциклів, моторолерів, автомобілів та інших самохідних машин, тролейбусів тощо). 2.3. Гусеничного транспорту (танків, тракторів, екскаваторів та ін.). 2.4. Залізничного транспорту: міського (трамваїв, потягів метрополітену тощо), відомчого (вагонеток, дрезин, потягів та ін.), загального (потягів тощо), розважального (атракціонних потягів тощо). 2.5. Водного транспорту: річкового, морського, змішаного. 2.6. Повітряного транспорту (вертольотів, літаків, повітряні куль та ін.). 2.7. Ліфтоескалаторного транспорту. 2.8. Трубопровідного транспорту.

3. Застосування знарядь макроравопорушення:

3.1. Знарядь злому: 3.1.1 Розрізу. 3.1.2. Проколу. 3.1.3. Ріжучо-колючих знарядь. 3.1.4. Розрубів. 3.1.5. Розпили. 3.1.6. Свердлення. 3.1.7. Розриву. 3.1.8. Розлому. 3.1.9. Зсуву.

3.2. Протиправного поведіння із кримінальною вогнепальною зброєю і боєприпасами.

3.3. Протиправного поведіння із кримінальною механічною зброєю.

3.4. Протиправного поведіння із кримінальною вибуховою зброєю і вибуховими речовинами.

4. Фізичного діяння:

4.1. Структурних змін: 4.1.1. Часткових структурних змін. 4.1.2. Якісних структурних змін. 4.1.3. Термічних змін (високої чи низької температури).

4.2. Енергетичних змін: 4.2.1. Електроструму (природного, побутового, промислового). 4.2.2. Електростатичного заряду. 4.2.3. Магнітного поля. 4.2.4. Радіаційних променів. 4.2.5. Інших променевих впливів (сонячного, рентгенівського, інфрачервоного, ультрафіолетового тощо).

5. Хімічного діяння: 5.1. Окислення. 5.2. Відновлення. 5.3. Розкладання. 5.4. Заміщення. 5.5. Змішаних хімічних реакцій.

6. Фізико-хімічного діяння: 6.1. Обкопчування. 6.2. Оплавлення. 6.3. Обвуглення. 6.4. Спеління. 6.5. Інших фізико-хімічних впливів (реакцій).

7. Біологічного діяння.

7.1. За механізмом утворення антиделіктні сліди поділяються залежно від:

7.1.1. *Просторової орієнтації змін на носії (слідосприймальний об'єкт):*

7.1.1.1. Поверхневі сліди, коли зміни на носії вимірюються у двох вимірах (довжина та ширина), наприклад, слід пальця руки на шибці. 7.1.1.2. Об'ємні сліди, якщо зміни на носії вимірюються у трьох вимірах (довжина, ширина та висота), зокрема сліди зубів на шоколадній цукерці.

Щодо мікрослідів, ультрамікрослідів та ультраслідів цей класифікаційний поділ не має практичного значення. Будь-які матеріальні зміни на такому рівні будуть об'ємними, наприклад, навіть периферійний слід якогось предмета, що утворився на папері внаслідок дії сонячної енергії, певною мірою проникає в товщу паперу і буде розглядатися на мікро-, ультрамікро- та особливо ультрарівні як об'ємний слід.

7.1.2. *Локалізації змін на носії:* 7.1.2.1. Локальні сліди, коли зміни на носії утворюються в межах контактної поверхні слідоутворювального об'єкта, зокрема сліди взуття людини, що утворюються у процесі ходи по м'якій поверхні (м'якому ґрунті тощо). 7.1.2.2. Периферійні сліди, якщо такі зміни на носіях утворилися за межами контактної поверхні слідоутворювального об'єкта, наприклад, периферійний слід годинника, який раніше знаходився на запиленій поверхні.

7.1.3. *Того, за рахунок субстанції якого саме об'єкта – слідоутворювального чи слідоприймального – утворилися зміни на носії:* 7.1.3.1. Сліди нашарування, якщо зміни утворилися за рахунок субстанцій від слідоутворювального об'єкта або речовин, що знаходилися на ньому в процесі слідоутворення, наприклад, слід пальця руки, зафарбованого учнівськими чорнилами, на папері зошита. 7.1.3.2. Сліди відшарування, коли зміни утворені внаслідок унесення слідоутворювальним об'єктом субстанцій носія, зокрема слід взуття на щойно пофарбованій підлозі. 7.1.3.3. Комбіновані сліди, механізм утворення яких передбачає утворення матеріальних змін частково за рахунок субстанцій як носія, так і слідоутворювального об'єкта.

7.1.4. *Динаміки слідоутворення:* 7.1.4.1. Статичні сліди, які утворилися у процесі взаємодії об'єктів, що знаходилися в межах контактних поверхонь кожного з них у стані спокою, а тому рельєф цих поверхонь відображається дзеркально, наприклад, статичний слід у вигляді відбитків переплетінь текстильних волокон одягу потерпілого на лакофарбовому покритті бампера автомобіля, відбитків пальця руки на шибці вікна та ін. 7.1.4.2. Динамічні сліди, коли у процесі їх утворення слідоутворювальний та слідоприймальний об'єкти в межах контактних поверхонь рухалися відносно один одного, що призводить до появи зміненого відображення рельєфу у вигляді різного роду лінійних слідів, зокрема динамічний слід розпилювання металевого дроту тощо. 7.1.4.3. Комбіновані сліди, при утворенні яких об'єкти, що взаємодіють, на початку контакту знаходилися у стані відносного спокою, а потім стали рухатися щодо їх контактних поверхонь.

Заслугує окремої уваги і **класифікація трас (відбитків, відображень) за механізмом утворення залежно від природи діяння, що утворило зміни на носії:**

1. **Механічного діяння:** 1.1. Тиску. 1.2. Ковзання. 1.3. Розпилювання (зворотного-поступового, циклічного). 1.4. Тертя. 1.5. Свердлення. 1.6. Кочення. 1.7. Зсуву. 1.8. Розриву. 1.9. Розлому.

2. **Фізичного діяння.**

3. **Хімічного діяння.**

4. **Фізико-хімічного діяння.**

5. **Біологічного діяння.**

Конкретний прояв інших, крім механічних, видів діянь може бути деталізований аналогічно відповідній класифікації слідів за слідоутворювальним об'єктом, який, у першу чергу, й визначає характер такого прояву.

Питання 4. Природа, класифікація, властивості і механізм утворення слідів пальців рук та іншого шкіряного покриву людини

Найчастіше у процесі протидії макроправопорушенням використовуються відомості, здобуті у процесі особистого та експертного дослідження слідів папілярних візерунків пальців рук, а тому питанню про класифікацію та криміналістичне значення такого роду слідів доцільно приділити особливу увагу. Але, перш за все, коротко про природу, властивості та механізм утворення цих слідів.

Шкіра людини складається з двох шарів, зовнішній з яких називається епідермісом, а другий, більш глибокий, – дермою (власне шкірою). Більш того, будова шкіри на різних ділянках тіла людини неоднакова. Так, на обличчі вона має форму зірочок, на поверхнях пальців, долонь рук та підшвах ніг – паралельних валиків, у вигляді так званих папілярних візерунків, а на інших поверхнях тіла шкіра має сіткову будову.

Дерма, що знаходиться під епідермісом, має численні горбики, які називаються дермальними сосочками. На більшій частині тіла сосочки розташовані хаотично і тільки на долонях рук і підшвах ніг вони розміщені рядами. Останні покриті епідермісом і

утворюють валики-складки, видимі неозброєним оком, – папілярні лінії (від лат. papilla – сосочки). У середині сосочка знаходиться потова залоза, протока якої виходить на гребінець папілярної лінії та утворює отвір, який зветься порою.

Пора – це вирвopodobний отвір з нерівними краями, з якого постійно виділяється потова речовина. Оскільки на долонях немає жирових залоз, то при торканні предмета рукою утворюється потовий слід. Проте сліди рук найчастіше називають не потовими, а потожировими. В дійсності так воно і є, оскільки потові сліди утворюються тоді, коли руки старанно вимиті і незабруднені. Реально ж на долонях рук майже завжди є жирова речовина, яка потрапляє на них з інших відкритих частин тіла при торканні їх рукою (потирання рук, обличчя, волосся та ін.).

Валики розташовані паралельно, рядками, тому між ними є борозенки, а разом борозенки і валики, згинаючись, утворюють візерунки, які називаються папілярними. Особливо складну будову вони мають на нігтьових фалангах.

На ненігтьових фалангах пальців папілярні лінії розпочинаються на одному боці і закінчуються на іншому, утворюючи майже прямі лінії. Лише на нігтьових фалангах лінії підіймаються уверх, згинаються і утворюють дуги, петлі, завитки (круги), які являють собою власне папілярні візерунки.

Візерунки на нігтьових фалангах пальців рук людини завжди утворюються трьома потоками папілярних ліній: а) периферичні лінії; б) базисні лінії; в) центральні лінії. Збіг цих трьох потоків утворює таку важливу деталь папілярного візерунка, як дельта.

Лінії папілярного візерунка, що розташовані за межами центральної частини узору, називаються зверху – **дистальними**, внизу – **базисними**, а збоку – **літеральними**.

В основі класифікації папілярних ліній на типи і види лежить характер центральної частини візерунка. Найпростішим типом папілярного візерунка є дуговий узор, тобто такий, коли папілярна лінія, плавно підіймаючись на одному боці пальця руки і досягнувши певної висоти, плавно опускається на протилежному боці.

Коли ж папілярна лінія, піднявшись уверх, згинається і, зробивши петлю, повертається на той же бік пальця руки, ми маємо другий тип папілярного візерунка – петельний узор.

Наступний тип папілярного візерунка – круговий або завитковий узор – є найбільш складним, і його утворення може здійснюватися декількома шляхами. Піднявшись уверх, папілярна лінія може утворити коло або спіраль і повернутися на той самий бік чи закінчитися на протилежному боці. Зону центральної частини визначають таким чином. Праворуч і ліворуч узору знаходяться дельти – розгалуження однієї папілярної лінії на дві: одна йде уверх, друга – униз і закінчуються на іншому боці пальця. Верхній і нижній рукави (лінії) дельт обмежують площу, яка утворює центральну частину завиткового узору.

Дугова, петляста і завиткова форми будови узору є загальними ознаками. При цьому близько 65 % усіх узорів складають петлі, 30 % – завитки і тільки 5 % – дуги. Кожний з типів папілярного візерунка залежно від будови його центральної частки має по декілька видів.

Дугові папілярні візерунки бувають:

1. Простими, якщо висота вигину папілярної лінії незначна і не призводить до супротивного розташування двох ділянок однієї лінії.
2. Шатровими, коли вигін папілярної лінії настільки високий, що дві ділянки однієї лінії проходять супротив одна одній;
3. Із невизначеною будовою центру.

В основі видового поділу **петельних візерунків** лежать:

1. Напрямок ніжок петлі, коли петельні візерунки поділяються на: 1.1. Радіальні, в яких ніжки петлі завернуті в сторону великого пальця. 1.2. Ульнарні, якщо ніжки петлі завернуті в сторону мізинця.

2. Будова петлі, залежно від чого розрізняють петельні візерунки: 2.1. Прості, з горизонтальним та вертикальним розташуванням ульнарної петлі. 2.2. Вигнуті, як правило, з опущеною головкою петлі. 2.3. Половинчаті, коли петлі розташовані щодо одна одної: паралельно і назустріч. 2.4. Замкнуті (ракетка), коли ніжки центральних петель змикаються.

Завиткові візерунки за будовою петлі можуть бути таких видів: 1. Кругові. 2. Овальні. 3. Спіралеподібні (складна спіраль, подвійна спіраль). 4. Клубкоподібні. 5. З іншою будовою петлі.

Як загальні ознаки папілярних візерунків, окрім їх типів та видів, враховуються також: а) розмір папілярної лінії; б) ступінь її ввігнутості; в) напрям папілярної лінії; г) характер малюнка флексорних та білих ліній, тобто тих зафарбованих ділянок відбитків візерунка, що утворені відповідно гребінцями папілярних ліній та проміжками між ними; д) кількість дельт, яких у дугових візерунках не буває, петлястих – є всього одна дельта, а в завиткових візерунках – по дві та більше.

Більш важливу роль у дактилоскопічному дослідженні відіграють не загальні, а часткові ознаки будови папілярного візерунка, які зосереджені у будові окремих ліній, відносному розташуванні цих мікродеталей. При розгляді папілярної лінії з лупою на її гребені можна побачити будову пор – ультрамікродеталей папілярного візерунка та будови інших ділянок шкіри людини. Пори мають форму багатокутників, стволів із нерівними краями, що дає змогу відрізнити їх одну від одної на підставі так званих «пороскопічних ознак» у вигляді наявності, призначення, розміру, форми, будови, певного розташування, кількості та інших характеристик пор. Краї папілярних ліній є також нерівними, мають форму згинів і сприймаються як звивиста «берегова лінія», тобто у вигляді випуклостей та ввігнутостей бокової лінії папілярного гребінця, що зветься вже еджескопічними ознаками.

Мікродеталіми папілярного візерунка є: 1. Дельта. 2. Початок і закінчення папілярної лінії. 3. Їх злиття та роздвоювання. 4. Розрив папілярної лінії. 5. Крапка і фрагмент (тобто фрагмент папілярної лінії у вигляді крапки чи подовженого фрагмента). 6. Місток (фрагмент, що з'єднує дві поряд розташовані флексорні лінії). 7. Гачок (незначне відділення фрагмента папілярної лінії вбік). 8. Острівець (невеликий фрагмент білої лінії, що нібито розвів флексорну лінію на дві).

Таким чином, ознаки папілярних узорів треба розглядати на мікрорівні: до них належать загальна форма узору, будова окремих деталей папілярних узорів (центральної частини, дельт і потоків ліній, що знаходяться за межами центрального узору). Ці загальні ознаки досліджуються із застосуванням лупи.

Оскільки в цьому випадку вивчаються не сліди загалом, а лише відбитки папілярних візерунків, то ці положення складають такий розділ трасології, як «Дактилоскопія» (від гр. *daktylos* – палець, *skoreo* – дивлюсь), на який покладено завдання з вивчення властивостей та ознак папілярних візерунків рук і ніг та розробки на цій основі складових частин гласної методики протидії правопорушенням на всіх стадіях її ведення.

Такі ж засади роботи з порами та нерівностями будови папілярних ліній деталізуються в окремих розділах дактилоскопії – «Пороскопія» та «Еджескопія» (від лат. *edgeo* – край, окрайка, гр. *skoreo* – дивлюсь).

Водночас ставиться питання про розширення предмета дактилоскопії, пороскопії та еджескопії до проблем роботи з відбитками не тільки папілярних візерунків пальців і долонь рук та підшви ніг людини, а й будови іншого шкіряного покриву, зокрема губ та інших частин голови (лоба, кінчика носа, вушних раковин, щік та ін.) та тіла людини (шкіри з області ліктів, колін та ін.). Важливо ці трасологічні проблеми не відокремлювати від інших проблем слідознавства у частині роботи з такого роду слідами, у яких, окрім роботи з відбитками, дуже важливі криміналістичні відомості можна отримати й у процесі збирання та дослідження різного роду субстанцій, тобто речовин,

що утворили ці відбитки, перш за все, потожирові виділення, речовина, що знаходилася в момент слідоутворення на слідоутворювальному та слідосприймальному об'єктах.

Аналогічно можуть бути проаналізовані загальні й окремі ознаки будови папілярних узорів підшви ніг, візерунків шкіри губ та іншого шкіряного покриву людини. В літературі з'явилися повідомлення про практичне використання дактилоскопічних методів для дослідження відбитків будови без волосяного шкіряного покриву деяких тварин, зокрема морди корови та ін.

Але треба зауважити, що папілярні візерунки пальців і долонь рук та підшви ніг людини мають три властивості, завдяки наявності яких можна ідентифікувати людину, – це індивідуальність, відновлюваність і відносна незмінюваність.

Індивідуальність – це фундаментальна властивість папілярних узорів, суть якої полягає в особливостях будови шкіри на долонних поверхнях рук і підшвах ніг людини. Кожний узор формується у процесі внутрішньоутробного розвитку і пов'язаний зі спадковістю, а тому протягом усього життя людини залишається незмінним. Якщо епідерміс ушкоджується, через деякий час узор відновлюється. Анатомічна будова узору змінюється при глибоких ушкодженнях дерми – сосочкового шару (опік, поріз, розрив). На цих ділянках виникають шрами, рубці, які у процесі дактилоскопічного дослідження, у свою чергу, стають частковими ознаками у процесі дактилоскопічного дослідження.

Відновлюваність папілярного узору як властивість шкіряного покриву тіла людини взагалі дає змогу використовувати сліди пальців рук, коли пальці після здійснення макроправопорушення були травмовані і на узорах виникли шрами, рубці.

Відносна незмінюваність як властивість папілярних візерунків пов'язана із їхньою індивідуальністю та відновлюваністю. Із ростом і розвитком людини папілярні узорні збільшуються в розмірі, лінії узору стають товстими, з'являються зморшки, складки, додаткові «білі» лінії. Проте загальна форма і розташування окремих ознак в узорі залишаються незмінними. Це дає можливість ідентифікувати людину за слідами пальців рук та підшви ніг, нанесених із великим розривом у часі.

Індивідуальність та відносна незмінність будови будь-якої ділянки шкіри людини дають можливість проведення її індивідуальної ідентифікації за відбитками будови кожного покриву губ, кінчика носа, лоба, вušних раковин, шік, підборіддя та іншого шкіряного покриву голови і частин тіла людини.

Питання 5. Загальні положення збирання та особистого дослідження основних різновидів слідів

В основу висвітлення цього запитання покладено матеріал, який викладено в деяких підручниках із криміналістики та монографіях [12, с. 303-515; 25, с. 130-140; 51, с. 162-306 та ін.].

Найбільш поширеними слідами у процесі протидії макроправопорушенням є сліди шкіряного покриву людини, тому саме з них доцільно розпочати розгляд загальних положень збирання та особистого дослідження основних видів слідів.

5.1. Технічні засоби і методи збирання та особистого дослідження слідів шкіряного покриву рук, ніг, губ та інших частин тіла людини

Однакова анатомічна будова і властивості папілярних узорів рук і ніг людини припускають однаковий механізм утворення цих слідів та інших слідів кожного покриву людини під час механічної взаємодії. Сліди кожного покриву рук, ніг та інших частин тіла людини є контактними, утворюються за рахунок речовини, котра виділяється шкірою або випадково потрапила на її поверхню. Речовина може бути кольоровою

(барва, кров, пил, бруд та ін.) і безбарвною (піт, різні рідини штучного походження тощо). Тому сліди можуть бути забарвленими і безбарвними (невидимими, слабо видимими). Якщо слідосприймальний об'єкт є пластичним, у такому випадку утворюються об'ємні сліди. При дотику до твердого предмета виникають поверхневі сліди.

Сліди кожного покрову пальців рук залишаються на всіх твердих предметах, яких торкається рука людини, у т. ч. й пластичній (пластилін, віск, глина, розігрітий сургуч, стеарин тощо) та сипкій речовині (крейда, борошно, цемент, пилюка та ін.), на якій вони мають бути належним чином зафіксовані.

На пластичній та сипкій речовині утворюються об'ємні сліди, а на твердих предметах – поверхневі. Поверхневі сліди утворюються за рахунок сторонньої речовини, яка нашаровується на слідосприймальний об'єкт або зноситься з нього, і поділяються на сліди нашарування та відшарування. Якщо на слід нанесено кольорову речовину (кров, фарбу, бруд тощо), він називається забарвленим, а якщо ця речовина безколірна, то утворений слід буде невидимим (безбарвним).

Більшість слідів кожного покрову пальців рук – безбарвні (невидимі), тобто латентні і утворюються за допомогою безколірової потожирової речовини, яка виділяється на поверхню папілярних ліній. Якщо пальцем торкнутися предмета, залишається потовий (але не потожировий) слід, тому що на долонях рук та підшвах ніг, на відміну від інших частин шкіри, жирових залоз немає. Жирова речовина може потрапити на долоні рук від дотику до інших частин шкіри, рук, обличчя, шиї, волосся, які надто змащені жирною речовиною. Якщо палець торкається предмета не один раз, слід стає менш насиченим. Спітнілі руки залишають більш насичені сліди.

Існують різноманітні методи й засоби виявлення потожирових слідів пальців рук, у т. ч. й у таких незвичайних ситуаціях, як на:

1. Предметах, які витягнуті з води.
2. Предметах, що підлягали впливу високої температури.
3. Текстильних і синтетичних тканинах із дрібною структурною поверхнею.
4. Шкіряному покрові людини тощо.

Так, у процесі експериментальних досліджень та на практиці були успішно зібрані і в подальшому дослідженні відбитки папілярних візерунків пальців рук на шифері, атласній тканині жіночого поясу; носіях, які були покриті тонким шаром інею та льоду; на скляних та поліетиленових носіях, що знаходилися у проточній воді протягом 10-14 діб [12, с. 312 та ін.].

Технічні засоби та методи збирання відбитків папілярних візерунків пальців рук і ніг людини, а також шкіряного покрову губ та інших частин тіла людини аналогічні і можуть бути розділені на дві групи щодо збирання:

1. Видимих відбитків.
2. Невидимих відбитків.

Видимі сліди шкіри пальців рук – об'ємні та забарвлені поверхневі сліди. Для їх виявлення достатньо візуального спостереження при звичайному освітленні або при використанні кишенькового ліхтарика для створення косонаправленого освітлення. Виявлені сліди фотографують масштабним способом із застосуванням світлофільтрів, якщо забарвлений слід малоконтрастний. Об'ємні сліди фіксують шляхом виготовлення зліпків, використовуючи для цього пасту К, сіласт та інші полімерні матеріали. Однак краще за все об'ємні та забарвлені сліди вилучати разом із носієм.

У практиці протидії макроправопорушенням більшість слідів рук – невидимі, тобто латентні, технічні засоби і методи їх виявлення та іншого збирання досить різноманітні. Їх можна розділити на три групи – фізичні, хімічні та радіографічні.

Основу фізичних методів виявлення та іншого збирання слідів кожного покрову рук людини становлять об'єктивні закономірності, відомі у фізиці та суміжних із нею галузях знань, а саме: адгезія, змочування, конденсація, гальваностегія та люмінесценція.

Адгезія – це злипання, зчеплення поверхонь різних тіл. Якщо на невидимий слід (нашарування потожирової речовини, яке певний час залишається липким) потрапляють субстанції будь-якої речовини, то вони прилипають і слід стає видимим. Тому до свіжих слідів порошки прилипають добре, а при висиханні потожирової речовини через деякий час можливість виявлення сліду адгезійними методами та засобами зменшується.

Адгезійний метод виявлення слідів рук людини передбачає дотримання таких правил:

1. Невидимий слід можна виявити, доки потожирова речовина повністю не висохла.
2. Можна використати будь-який сухий, дрібний, кольоровий порошок (сажу, окис цинку, порошок заліза, окис міді тощо).
3. Якщо слід не можна виявити за допомогою порошку, то це ще не означає, що сліду на носії немає зовсім і треба застосовувати інші методи.

Для адгезійно-магнітних методів виявлення слідів, частіше за все, використовують порошок заліза, відновленого воднем, окис кобальту, окис свинцю, гамму кольорових порошоків на феромагнітній основі: білі (опал, топаз); червоно-жовті (рубін, гранат); темні (агат, сапфір) та ін.

Адгезійно-немагнітні порошки застосовуються в аерозольній упаковці: «Дактозоль» – алюмінієва пудра; «Дактозоль-С» – газова сажа; «Дактозоль-Т» – тальк; «Дактозоль-ОЦ» – окис цинку.

Як замітники порошоків можна використовувати й інші речовини. Важливо, щоб вони були сухими та ретельно подрібненими. Зокрема, широко розповсюджені порошки рослинного походження (подрібнена певна трава).

Змочування – це фізичне явище, яке виникає при стиканні рідини з твердим тілом. Існують змочувані та незмочувані тіла. Наприклад, жирова речовина – незмочувана у воді. На цьому принципі ґрунтуються методи виявлення слідів жирової речовини на папері шляхом фарбування у водному розчині аніліновим барвником (фіолетовим, синім тощо). Якщо занурити аркуш паперу в розчин барвника, то фон його піддається фарбуванню, а слід потожирової речовини залишається білим. Цим методом користуються при виявленні слідів на чистих аркушах паперу.

Конденсація – перехід речовини із газоподібного в рідкий або твердий кристалічний стан. Це явище лежить в основі методу виявлення слідів парами йоду та методу вакуумного наплення. Для застосування парів йоду існують різноманітні йодні трубки. Метод вакуумного наплення досить складний і тому застосовується лише в лабораторних умовах.

Найбільш поширений метод виявлення слідів рук людини парами йоду. Для водяного підігріву, наприклад, використовують термос. Перед виїздом на місце діяння в термос наливають гарячу воду. Для виявлення слідів у колбу термоса занурюють йодну трубку і проводять окурювання поверхні звичайним шляхом. Такий субліматор парів йоду дозволяє одержувати струмінь із температурою 60 °С, чого достатньо для виявлення слідів рук на текстильних і синтетичних тканинах.

Для виявлення потожирових слідів рекомендована суміш із крохмалем (1 частина йоду на 10 частин крохмалю). Кристалики йоду розтирають у ступці, змішують із крохмалем. На тканину порошок наносять щіточкою або посипають. Через 7-8 хв порошок струшують, а виявлений слід закріплюють порошком заліза, відновленого воднем. За допомогою цього способу можна виявити відбитки папілярних узорів на тканинах давністю до 3-5 днів.

Метод гальваностегії – це нанесення на поверхню предмета частин металу, металевих плівок методом електролітичного осадження. Якщо предмет зі слідом занурити в електролітичну ванну, вся його поверхня покривається металом, а папілярні лінії, як незмочувані, залишаються чистими.

Потожирові сліди можна виявити й шляхом люмінесценції, яка спостерігається в різних ділянках спектра, головним чином, в ультрафіолетовій та інфрачервоній. Сучасними джерелами збудження люмінесценції є лазери.

Суть **хімічних методів** виявлення невидимих потожирових слідів пальців рук полягає в тому, що хімічна речовина, яку наносять на слід, вступає в реакцію з потожировою речовиною сліду. Утворюється забарвлена сполука, яка відрізняється від фону носія.

До хімічних засобів належить розчин азотнокислого срібла і марганцевокислого калію із сірчаною кислотою (на 100 см³ води – 1 г марганцевокислого калію, 0,2-0,3 мл сірчаної кислоти).

Для виявлення слідів на склі, полімерних плівках, фаянсі, папері достатньо предмет занурити в один з таких розчинів, а потім сполоснути його у воді.

Досить поширені такі хімічні засоби виявлення слідів пальців рук, як розчин нінгідрину або алоксану в ацетоні. Розчин наносять на вірогідний носій пульверизатором або тампоном і залишають на світлі. Через 7-9 годин на носії повинно з'явитися фіолетове (нінгідроване) або оранжеве (алоксанове) зображення сліду.

Деякі хімічні розчини, що застосовують у лабораторних умовах, дозволяють виявити старі сліди на папері, картоні та дереві давністю до 10 років.

Сутність **радіографічного методу** полягає в тому, що вірогідний носій слідів пальців рук людини опромінюють потоком нейтронів, унаслідок чого деякі елементи (натрій, калій, фосфор, магній тощо), які належать до складу потожирової речовини, перетворюються на радіоактивні ізотопи. Після цього до носія прикладають фотоплівку в місці вірогідного розташування папілярних ліній сліду, та фотоплівка засвічується. Якщо плівку проявити, то на прозорому фоні буде одержано зображення сліду пальця.

Цей метод застосовують, коли слід знаходиться на друкованому тексті, кольоровому малюнку, від впливу якого звичайним методом позбавитися майже неможливо. Радіографічний метод дозволяє виявити й інші сліди пальців рук людини давністю до 50 років.

У потожирових відбитках пальців рук та іншого шкіряного покриву людини на гладких полірованих поверхнях, якісному папері та інших відповідних носіях відображуються пори, форма, будова, кількість, місце розташування та інші ознаки, які на папілярних лініях та іншому шкіряному покриві суто індивідуальні, що може бути використано для пороскопічної ідентифікації людини.

Для пороскопічного ототожнення людини достатній відбиток ділянки папілярного або іншого шкіряного узору розміром 5×5 мм. Важливо, щоб у цих відбитках були чітко відображені пори, а тому одержання експериментальних відбитків пороскопічних слідів потребує додаткових навичок і здійснюється на склі та інших гладких полірованих носіях.

У поняття слідів рук входять відбитки не тільки папілярного візерунка та іншого шкіряного покриву руки, перш за все долоні, ліктів та ін., а й відбитки будови поверхні шкіряних, текстильних, гумових та з іншого матеріалу рукавичок, для збирання яких використовується вже дрібнообкорувана гумова пластина, полімерні матеріали та ін. Ці сліди, як і інші сліди шкіряного покриву людини, містять у собі й потожирову речовину та інші субстанції, що утворили відбитки, які можна зібрати за допомогою дактилоплівки, липких стрічок та деяких інших технічних засобів і методів.

У процесі особистого дослідження відбитків папілярного візерунка пальців рук людини на місці їх збирання, перш за все, можна вже попередньо відмежувати «потрібні» та «непотрібні» відбитки. Наприклад, у випадку огляду місця помешкання потерпілого, з

якого було скоєно крадіжку, дуже важливо на підставі співставлення загальних та часткових ознак експериментальних відбитків папілярних візерунків володільців помешкання з виявленими відбитками встановити «чужі» відбитки, які, скоріше за все, і були залишені переслідуваним.

Детально вивчаючи на місці діяння «чужі» відбитки будови папілярного візерунка, вже можна припустити й вік людини, що їх залишила. Для цього треба взяти масштабну лінійку і покласти її поперек щодо потоку папілярних ліній, а після цього підрахувати, скільки папілярних ліній припадає на ділянку відбитка у 5 мм. У відбитках папілярного візерунка дорослої людини таких ліній буде від 9 до 12, старшого школяра – 10-12, а молодшого школяра – 12-13.

Білі лінії, що перетинають папілярні лінії, частіше за все утворюються у людей, які працюють на холоді, а зморшки шкіри – у людей літнього віку.

За товщиною папілярні лінії чоловіків більші, ніж у жінок, проте папілярні лінії останніх у цьому відношенні можуть бути сплутані з папілярними лініями хлопчиків. Крім того, на папілярному візерунку шевців, частіше ніж у людей іншого роду занять, виникають шрами від уколів та інших характерних ушкоджень, столярів та різьбярів по дереву – від порізів; музикантів, друкарок, людей, які постійно працюють на персональному комп'ютері, та в людей деяких інших подібних занять – мозолі на певних ділянках пальців чи долонь рук та ін. Дуже важливі відомості може дати особисте дослідження тих субстанцій, якими відбитки пальців чи долонь рук були утворені.

Важливо й відрізнити відбитки будови певних ділянок шкіри долоні від шкіри папілярного візерунка пальців рук, в основу чого можуть бути покладені такі дані: долонні папілярні візерунки більші за пальцеві, з більш плавними потоками ліній, які мають значно менше розгалужень (вил, крючків, острівків) і більше обривків. Ніжки петельного візерунка пальця руки, як правило, зігнуті, а долоні – прямі; у відбитках пальців білі лінії у більшості випадків розташовані паралельно базисним папілярним лініям.

Для того щоб визначити, відбитки пальців саме якої руки перед нами, треба уявно з'єднати верхні точки слідів прямою лінією, і якщо ця лінія буде нахилена праворуч – це відбитки пальців рук правої руки, ліворуч – лівої руки. Проте значно складніше визначити руку за окремими відбитками пальців. У випадку виявлення петельного візерунка з точністю до 5 % можна стверджувати, що якщо ніжка петлі направлена праворуч, то ми маємо відбиток пальця правої руки, а ліворуч – лівої руки.

За наявності завиткового візерунка у вигляді спіралі напрям папілярних ліній для правої руки буде лівоокружним і проти ходу годинникової стрілки, а для лівої руки – правоокружним і за ходом годинникової стрілки.

Відбитки папілярного візерунка великого пальця більші ніж відбитки інших пальців і ділянки долоні, а площа середнього й безіменного пальців частіше за все має форму прямокутника.

5.2. Технічні засоби і методи збирання та особистого дослідження слідів ніг людини

Сліди ніг людини розглядають із точки зору як слідів босих ніг (особливості технічних засобів і методів збирання та особистого дослідження слідів яких аналогічні вищевикладеним технічним засобам і методам роботи зі слідами папілярних візерунків пальців і долонь рук, оскільки лише на останніх і ступнях босих ніг є папілярні візерунки) і слідів ніг у шкарпетках, панчохах, колготках та в іншому одязі, а також як слідів взуття.

За слідами босих ніг ототожнюють людину, а за слідами ніг у шкарпетках, панчохах та іншому одязі і за слідами взутих ніг – відповідний одяг. Для цього використовують

об'ємні та поверхневі статичні сліди. Поверхневі сліди бувають забарвленими та незабарвленими. Забарвлені за механізмом утворення поділяються на сліди нашарування та відшарування. Безбарвні сліди бувають маловидимі та невидимі (латентні). Невидимі сліди босої ноги можуть бути потові або потожирові, як і сліди рук.

Забарвлені сліди ніг можуть бути нанесені фарбувальною речовиною, кров'ю, брудом та іншими рідкими й сипкими (крейда, борошно, пил, цемент тощо) речовинами. Об'ємні сліди ніг інколи бувають комбінованими, тобто одночасно забарвленими будь-якою речовиною, наприклад, крейдою, вапном, цементом. Такі сліди утворюються внаслідок відшарування з підшви взуття мікро- чи ультрамікросубстанцій пластифікаторів та інших речовин, а також за рахунок остаточної деформації поверхні носія. Зазначені сліди треба фіксувати та моделювати за допомогою особливих прийомів.

Значна кількість слідів ніг, що поєднані механізмом утворення та напрямом, називається доріжкою слідів ніг. У ній знаходять відображення навички ходи, функціональні ознаки людини, деякі її анатомічні прикмети. Для встановлення цих прикмет досліджують такі **елементи доріжки слідів ніг**, як: 1. Напрямок руху. 2. Лінія ходи. 3. Довжина правого та лівого кроку. 4. Ширина кроку. 5. Кут розвороту стопи.

Ці елементи ретельно вимірюють і визначають кількісно в сантиметрах і градусах. За окремими елементами доріжки слідів ніг можна встановити приблизний зріст, стать особи, визначити, як вона йшла (кроком, бігла); з багажем чи без нього; орієнтовно професію, захворювання, анатомічні аномалії рухового апарату тощо. Ці відомості можна отримати під час особистого дослідження доріжки слідів на місці діяння за участю фахівця. За одиничним слідом можна визначити розмір взуття, приблизний зріст, вид взуття та його приналежність – чоловіче, жіноче.

Фіксацію слідів ніг здійснюють фотографуванням, вимірюванням та описом, копіюванням і моделюванням, вилучення слідів разом із носієм. Фотографування одиничних слідів виконується масштабним способом, а доріжок слідів – панорамним.

В одиничному сліді вимірюванням фіксують загальну довжину й ширину підметки, каблука, проміжної частини. При описуванні, крім загальних ознак і розмірів, визначають окремі індивідуальні ознаки: будову малюнка підметки, ознаки носіння та ремонту взуття тощо.

Об'ємні сліди ніг, як правило, видимі або слабовидимі, збирають шляхом їх фізичного моделювання за допомогою гіпсу, сірки, вальцмеси, пасти К, сіласту та деяких інших полімерних матеріалів. Традиційно для виготовлення зліпків-копій об'ємних відбитків слідів ніг чи відбитків взуття застосовують гіпс.

Поверхневі відбитки слідів ніг можна зібрати копіюванням на дрібнообкорвану гумову пластину, відповідні листи зволоженого зафіксованого фотопаперу, навіть на дактилоплівку та інші подібні матеріали. В літературі зверталася увага на розробку відповідної гумової статичної смужки, яка дозволяє виявити та здійснити інші етапи збирання латентної доріжки слідів ніг людини на килимовому покритті та інших подібних поверхнях. У цьому випадку використовується статичний заряд тих мікро- та ультрамікросубстанцій, якими були утворені ці відбитки. При підключенні статичної смужки до електроструму ці субстанції прилипають до неї, утворюючи добре видиму доріжку слідів і навіть часткові ознаки окремих відбитків взуття, чого буває достатньо для проведення навіть індивідуальної ідентифікації підшви взуття.

Загальний порядок збирання об'ємного сліду ноги такий: зібрати вірогідні сліди запаху людини, сфотографувати, виміряти, задокументувати, і якщо слід комбінований, то вилучити субстанції (мікро- чи ультрамікросубстанції) речовини, якою він забарвлений, а потім за допомогою гіпсу чи полімерних матеріалів виготовити зліпок.

Поверхневі забарвлені сліди ніг фотографують, вимірюють, документують, а потім уже переносять на копіювальний матеріал (дактилоплівку, фотопапір, гумову пластину та ін.), або якщо є можливість – вилучають із носієм.

Об'ємні відбитки підшви ніг на сипких матеріалах фіксують зліпками, дотримуючись при їх виготовленні загальних правил. Гіпсові зліпки виконують заливним, насипним і комбінованим способами. Перед виготовленням зліпка заливним способом на сипкому ґрунті відбитки підшви ніг закріплюють розчином перхлорвінілової смоли в ацетоні, розчином цукру, лаком для волосся тощо. Потім уже виготовляють зліпок відбитка звичайним способом.

Застосовуючи насипний спосіб, відбитки припудрюють гіпсом через сито, а потім засипають товстим шаром гіпсу, накривають ганчіркою і через неї змочують гіпс до затвердіння.

При комбінованому способі відбитки моделюють шляхом припудрювання гіпсом (шаром товщиною приблизно 5 мм), потім заливають рідким гіпсом, кладуть арматуру і заливають звичайним розчином гіпсу.

Техніка виготовлення гіпсового зліпка відбитка заливним способом така: із відбитка видаляють воду та сторонні предмети, якщо об'ємні відбитки неглибокі, роблять загорожу металевою (картонною) стрічкою; розчин гіпсу наносять на весь відбиток; кладуть арматуру, мотузку кінцями назовні та виливають залишок розчину гіпсу; через 15-20 хв після затвердіння зліпок відбитка акуратно піднімають і звільняють від ґрунту водою. Проте не можна цей зліпок терти, щоб відділити ґрунт. Потім до кінців мотузку прикріплюють бирку, на якій роблять посвідчувальний напис, та опечатують зліпок.

Невидимі сліди контакту взуття, як правило, залишаються на папері, картоні, фанері, полірованих і пофарбованих предметах. Такі відбитки можна виявити шляхом нанесення на поверхню порошку на феромагнітній основі магнітною щіткою. Інколи такі сліди можна виявити завдяки спостереженню шляхом люмінесценції на ультрафіолетових променях.

Інколи об'ємні відбитки підшви ніг знаходяться під водою, видалити яку практично неможливо (калюжа, річка, ставок та ін.). У цьому випадку для виготовлення зліпка виконують такі дії: якщо шар води над слідом досягає 10 см, то металевою (пластиковою) стрічкою огороджують слід і відсмоктують воду грушею, а потім виготовляють зліпок звичайним заливним способом. Якщо шар води не перевищує 5 см, то воду можна не відсмоктувати, а просто в неї насипати гіпс. Гіпс у воді затвердіє, і зліпок можна вилучити. Якщо шар води сягає понад 50-100 см, розчин гіпсу треба зробити густим і через гумову трубку вилити його в слід, підводячи кінець трубки безпосередньо до сліду.

Об'ємні відбитки підшви ніг на снігу фіксують звичайними способами. Гіпсові зліпки виготовляють насипним або комбінованим способом. Особливість виготовлення зліпків: необхідно охолодити воду до 0 °С перед виготовленням гіпсового розчину. Подальша техніка аналогічна описаній для фіксації об'ємних слідів на сипких матеріалах. На розсипчастому снігу зліпки виробляють тільки насипним способом. Якщо ж сніг вологий та густий, зліпок можна виготовити заливним способом.

Добре зарекомендував себе і спосіб моделювання відбитків ніг на снігу чи льоду шляхом швидкого заливання всієї поверхні відбитка розплавленою звичайною поштовою сіркою.

У процесі особистого дослідження слідів ніг людини дуже важливу роль відіграють різного роду метричні характеристики поодиноких слідів та їх доріжки. Зокрема, середня довжина кроку (відстань від однойменних деталей двох відбитків правої і лівої ноги) чоловіків складає 70-80 см, а жінок – 50-70 см. Якщо довжина кроку коливається в межах 50-70 см, а кут розвороту стопи складає 12-18⁰, то в такому випадку, скоріше за все, рухалася жінка середнього росту. Довжина кроку в межах 70-90 см і великий кут розвороту ступень характерні для ходи чоловіка середнього росту, а довжина кроку, що в

2,5 рази більша довжини стопи, – дитини у віці до 9 років, у 2,75 разів – підлітка від 9 до 14 років, і в 3 рази – підлітка старшого за 14 років.

Коли лінія ходи людини наближається до прямої, довжина кроку велика, а ширина кроку мала, то, скоріше за все, людина бігла.

Якщо ж довжина кроку мала, ширина кроку велика, поставлення ступнів ніг майже паралельна, і на м'якому ґрунті відбитки глибокі, то є всі підстави припустити, що людина рухалась із вантажем.

Велика ширина кроку, значний розворот ступнів і середня довжина кроку характерні для «ходи моряка», а мінлива довжина і ширина кроку та хвиляста лінія напряму руху – для людини, яка знаходилася у стані алкогольного, наркотичного та іншого сп'яніння чи в дуже хворобливому стані.

Зрушення ґрунту в каблуківій і більша глибина у носовій частині відбитка, невеликий розворот ступнів та різна довжина кроку виникають при ході у взутті носками вперед.

Звичайно, особисте дослідження характеру відбитків стопи ніг і особливо взуття, у тому числі й одягу (шкарпетки, колготи, панчохи тощо), може надати важливі відомості про стать та орієнтовний вік людини. Дослідження субстанцій із підошви взуття та з її відбитка іноді можуть підказати, звідки людина сюди прийшла, де працює, чим займається та про деякі інші її особисті характеристики.

5.3. Технічні засоби і методи збирання та особистого дослідження слідів зубів і нігтів людини

Збирання такого роду слідів людини здійснюється аналогічно іншим слідам, які найчастіше бувають об'ємними відбитками. Якщо є можливість, то відбитки зубів і нігтів людини треба вилучати разом із носієм. В іншому випадку вдаються до їх фізичного моделювання, для чого підходять, перш за все, стоматологічні полімери, паста К, сіеласт та деякі інші полімерні матеріали. За допомогою пасти К вдається змоделювати зліпки відбитків зубів і нігтів на різноманітних носіях, навіть на тілі живої людини та трупі потерпілого. Проте на тілі живої людини об'ємні відбитки зубів зберігаються протягом короткого часу, оскільки через пружність шкіри людини такі відбитки дуже швидко перетворюються з об'ємних у поверхневі. За однією зі справ про навмисне вбивство за допомогою пасти К вдалося зробити зліпки відбитків зубів людини на тілі трупа потерпілої, за якими (у цьому випадку – за мікровідбитками поверхні передніх різців) було успішно проведено індивідуальну ідентифікацію підозрюваного. А в іншому випадку мікровідбитки поверхні кликів підозрюваного були виявлені на язичку алюмінієвої пробки пляшки з-під горілки [12, с. 598].

5.4. Технічні засоби і методи збирання слідів застосування знарядь злому

Безпосередньо як знаряддя злому розглядаються лише предмети, які спеціально виготовлені, перероблені та пристосовані для умисного застосування для повного або часткового руйнування чи пошкодження різного роду перешкод: «балерина», «клішня рака» тощо. Проте не є знаряддям злому, але можуть використовуватися з цією метою й інструменти, тобто предмети побутового та виробничого призначення, наприклад, лом, сокира, ножівка, стамеска та ін.

Для зламу перешкод можуть застосовуватися і звичайні предмети, які не є власне знаряддями злому чи інструментами, наприклад, камінь, палиця тощо. Різноманітними можуть бути й самі перешкоди, що й зумовлює надзвичайно різні сліди, які утворюються переважно внаслідок механічної взаємодії у вигляді таких видів руху (переміщення), як: прямолінійний, прямолінійно-поступальний, зворотно-поступальний, обертально-поступальний, обертання-котіння. Кожному виду руху відповідають певні сліди. Під час

прямолинійного руху слідоутворювальний об'єкт переміщується перпендикулярно слідосприймальному об'єктові та утворює слід тиснення – шляхом формування, руйнування, залишкової деформації, нашарування, перерозподілу частин речовини, зміни і перебудови внутрішньої структури об'єкта.

За умови прямолинійно-поступального руху слідоутворювальний об'єкт переміщується під дією двох сил, спрямованих по вертикалі і горизонталі, уздовж слідосприймальної поверхні та одночасно тисне на неї. Внаслідок цього утворюються сліди ковзання у вигляді відбитків системи валиків і рівчачків.

При зворотно-поступальному русі слідоутворювальний об'єкт по черзі змінює напрям горизонтального руху, а під дією вертикальної сили розділяє предмет, утворюючи тим самим сліди розпилення або сліди тертя.

У процесі обертально-поступального руху слідоутворювальний об'єкт обертається і одночасно переміщується прямолинійно, що притаманно слідам розпилення дисковою пилою та іншими подібними інструментами (фрезами тощо).

При обертанні-котінні слідоутворювальний об'єкт обертається навколо осі, переміщується по слідосприймальній поверхні, утворюючи поверхневі або об'ємні сліди котіння, наприклад, сліди колісних транспортних засобів. Проте гусеничний транспорт утворює сліди за схемою прямолинійного руху, а сліди полозкового транспорту виникають подібно до слідів ковзання під час прямолинійно-поступального руху.

Сліди знярядь злому збирають за загальною схемою дій: фотографування, вимірювання, документування, копіювання чи фізичне моделювання, вилучення слідів разом із носієм. Для фізичного моделювання слідів на дереві частіше за все застосовують пластилін, пасту К, сіеласт, віск та ін. На металевих об'єктах використовують легкоплавкий метал – сплав Вуда, який застосовується у зубопротезній практиці, пасту К, сіеласт тощо. Однак найчастіше рекомендується вилучати сліди разом з носієм. Забарвлені сліди і сліди контакту треба обов'язково вилучати з носієм, на якому вони знайдені.

5.5. Технічні засоби і методи збирання слідів транспортних засобів

Особливості роботи з такого роду слідами залежать перш за все від того, яким саме транспортним засобом вони утворені: поділяють за видами транспорту – колісним, гусеничним, полозковим, залізничним, водним, повітряним, трубопровідним та ін. Зокрема, колісний транспорт має сліди котіння, гусеничний – сліди тиснення, полозковий – сліди ковзання. Сліди котіння та тиснення можуть бути об'ємними, поверхневими та забарвленими, інколи об'ємні сліди містять субстанції речовини, яка відрізняється від матеріалу, який формував слід.

Сліди колісних транспортних засобів характеризуються такими **ознаками ходової частини**: 1. Вид ходової частини. 2. Ширина колії. 3. База транспортного засобу. 4. Кількість осей та коліс. 5. Модель шин.

Слід одного колеса, трака, полоза називається біговою доріжкою. Дві паралельно розташовані бігові доріжки утворюють колію. Відстань між осями транспортного засобу називається базою. Вона вимірюється між слідами передніх і задніх коліс, які утворюються на місці стоянки транспорту. Ширина колії вимірюється між центрами доріжок, а якщо колія складається зі спарених доріжок, від лінії відліку, проведеної між біговими доріжками.

У біговій доріжці виділяють: ширину протектора, тобто ширину малюнка, який утворюється в сліді, і загальну ширину сліду, що називається шириною бігової доріжки.

Слід гальмування – це довжина бігової доріжки від початку гальмування транспорту до повної його зупинки. Слід гальмування складається із двох частин: у першій частині відображається початок гальмування. Слід переривчастий, оскільки колесо повністю

незаблоковане і продовжує обертатись, пізніше воно повністю припиняє обертання і ковзає по дорозі, утворюючи слід ковзання, який називається слідом юза.

Сліди транспортних засобів фіксують фотографуванням, вимірюванням, документуванням, копіюванням, фізичним моделюванням, вилученням сліду разом з носієм. На місці діяння виготовляють панорамним способом слід бігової доріжки, довжина якої дорівнює довжині кола колеса; детально фіксують особливості будови малюнка протектора та виготовляють зліпки цієї частини сліду. Поверхневі сліди, наприклад, пилові, переносять на копіювальні дактилоплівки, дрібнообкоровану гуму, липкі плівки, фіксований фотопapір тощо. На місці діяння треба фіксувати: ширину бігової доріжки, ширину протектора та його малюнок, ширину колії, базу транспортного засобу, субстанції транспорту (вантажу), що відділилися, мастил, скла фар, ґрунту (так звані «сліди осипу ґрунту»), текстильних волокон та інших мікросубстанцій з одягу потерпілого та ін., звертаючи увагу на можливість збирання навіть вірогідних ультрамікросубстанцій різних речовин.

Велике значення має збирання, особистого та експертного дослідження відображень (мікрівідображень, ультрамікрівідображень) тертя на твердих частинах одягу потерпілого, у т. ч. на підшві його взуття, наприклад, у вигляді трикутників, верхній кінець якого може вказати на напрям руху автомобіля, з'ясувати, з гальмуванням чи без нього було скоєно переїзд потерпілого тощо.

У справах про дорожньо-транспортне діяння, коли треба встановити, хто саме керував транспортним засобом, велике значення набувають відбитки рельєфу педалі на підшві взуття тієї людини, яку запідозрили як водія; сліди у вигляді обміну субстанціями, перш за все, мікрочастками текстильних волокон, субстанціями потожирової рідини та інших речовин між тілом та одягом запідозрюваного та певними предметами салону транспортного засобу тощо. Останні сліди можуть допомогти встановити й місце розташування інших осіб у транспортному засобі, а також деякі інші обставини діяння, що були пов'язані з використанням транспорту.

У процесі особистого дослідження слідів колісного транспорту можна встановити, перш за все, модель транспортного засобу та напрям її руху. Про останнє, зокрема, можуть свідчити дугоподібні бортики у вигляді віяла, вершини якого звернуті у бік прямої руху. За наявності «слідів юза» їх кінець завжди різко обірваний і направлений у пряму руху засобу. Початок такого сліду є переривистим, оскільки колеса транспорту ще деякий час проверталися, схоплюючи колодки гальм.

У правильно змонтованих коліс відбитки малюнка протектора розкриті в напрям руху транспорту. При обертанні коліс субстанції пилу та бруду відкидаються назад і вбік, утворюючи по краях бігової доріжки віялоподібні нашарування, вершини яких звернені в бік прямої руху. Невеличкі гілочки під час утворення відбитків коліс ламаються, утворюючи трикутник, який розкритий у напрям руху транспорту.

Існує багато інших ознак, за якими можна встановити напрям та деякі інші характеристики руху транспортного засобу.

5.6. Технічні засоби і методи збирання й особистого дослідження слідів фізичного, хімічного, фізико-хімічного та біологічного діяння

Визначаються, перш за все, тим, яке саме діяння утворило ці сліди. Наприклад, у процесі фізико-хімічного діяння у вигляді відкритого вогню утворюються частіше за все різного роду субстанції кіптяви, частин деревини та інших матеріалів, що згоріли. Проте в місцях оплавлення алюмінієвих та мідних електропроводів у лабораторних умовах можуть бути виявлені ультрамікрівідображення діяння, що характерно для первинного чи вторинного короткого замикання тощо.

Якщо сліди у вигляді відбитків та відображень потребують трасологічних методів дослідження, то для дослідження різного роду субстанцій можуть знадобитися різні методи якісного чи кількісного аналізу, наприклад, методи тонкошарової хроматографії, нейтронно-активаційного, атомно-абсорбційного та іншого виду методів якісно-кількісного аналізу.

Технічні засоби і методи збирання та особистого дослідження слідів у вигляді різного роду субстанцій, хоча й можуть розглядатися залежно від виду матеріалів, речовин та виробів із них (текстильні волокна та вироби з них; лакофарбові покриття; паливно-мастильні матеріали; полімерні матеріали; скло та інші силікатні матеріали; метали, сплави та вироби з них; ґрунт та інші речовини ґрунтового походження; наркотики та інші сильнодіючі речовини; біологічні об'єкти тощо), але практично аналогічні і побудовані на методі групування як основи субстанціологічного дослідження слідів.

5.7. Особливості збирання та особистого дослідження мікрослідів (мікротрас, мікросубстанцій)

Для виявлення мікрослідів треба застосовувати позалабораторні збільшувальні засоби, перш за все, різного роду лупи, переносні мікроскопи та ін. При цьому стануть у нагоді й відповідні освітлювачі.

Ультрамікросліди можна побачити за допомогою лише лабораторної мікроскопічної техніки, а ультрасліди взагалі візуально недоступні, тому потребують вірогідних методів збирання і не можуть бути піддані особистому дослідженню.

Для виявлення мікросубстанції окремих видів чи природи можуть знадобитися інфрачервоне чи ультрафіолетове проміння. Наприклад, за допомогою ультрафіолетового проміння можна виявити найдрібніші ультравключення паливно-мастильних матеріалів, мікрочастки та ультрамікрочастки окремих текстильних волокон тощо.

Вилучення мікросубстанцій (ультрамікросубстанцій, ультрасубстанцій) можливо за допомогою різного роду липких стрічок типу «скотч», навіть дактилоплівки. Вилучення мікроречовин та мікровключень потребує застосування, перш за все, методу екстрагування (змиття цих субстанцій за допомогою ватного чи марлевого тампона, змоченого у відповідній рідині). Проте цей метод не може забезпечити повне вилучення мікроречовин та мікровключень з пористого носія, у зв'язку з чим більш доцільно такі мікросліди, ультрамікросліди та ультрасліди вилучати разом із носієм, або зробити з нього зіскрібки чи випилати відповідну частину носія.

Для фіксації та вилучення мікротрас застосовують різного роду полімерні матеріали, вибір якого залежить від характеру носія та самих трас, тих завдань, які передбачається вирішити у процесі наступного особистого чи експертного їх дослідження.

Пакування мікросубстанцій здійснюється у невеличкі паперові конвертики, скляні бюкси та інші подібні контейнери. Особливості збирання слідів та зразків запаху людини як різновиду ультрасубстанцій розглядаються окремо.

5.8. Загальні відомості про методику трасологічного і субстанціологічного дослідження

В основі трасологічного та субстанціологічного дослідження трас і субстанцій лежать методи відповідно ідентифікації та групування, методика проведення чого вже достатньо детально розглядалася, що дає можливість зараз на цих питаннях коротко зосередитися.

Трасологічна експертиза проводиться в експертних криміналістичних підрозділах, об'єктами її виступають траси. Дослідження відбитків пальців рук виконує дактилоскопічна експертиза (інколи з використанням таких дактилоскопічних методів, як пороскопія та еджескопія); відбитків знарядь злочину – експертиза відбитків знарядь злочину,

замків, пломб, відбитків коліс транспортних засобів тощо. На дослідження подають фрагмент первинного носія відбитка (його зліпок, копію на плівках, пластинні гуми та ін.), виявленого на місці діяння, та експериментальні зразки відбитків контактуючої поверхні вірогідного трасоутворювального об'єкта, але, частіше за все, подають сам вірогідний трасоутворювальний об'єкт. При цьому колеса транспортного засобу прокочують на паперовій смузі, яку подають на експертизу як зразок відбитків контактуючих поверхонь цих коліс. Відбитки ходи людини пропонуються моделювати на стрічках паперу або на ґрунті, фотографувати панорамним методом, а знімки чи папір надсилати на дослідження.

Методика трасологічного дослідження, так само як й інше ідентифікаційне дослідження, складається із роздільного та порівняльного дослідження, оцінки результатів та формулювання висновків. Під час роздільного дослідження експерт досліджуванним об'єктом наносить експериментальні зразки – тиснення чи ковзання, дотримуючись вірогідного механізму утворення відбитків, що досліджуються.

У процесі порівняльного дослідження використовується об'ємне лінійне зміщення, порівняння, інколи накладання. Результати порівняльного дослідження ілюструються фотознімками, виготовленими через мікроскоп.

Усі види трасологічних експертиз вирішують такі завдання: 1. Ідентифікаційні, пов'язані з установленням індивідуальної чи групової totoжності трасоутворювального об'єкта із відбитками на носії або їх зліпками чи іншими фізичними моделями з місця діяння. 2. Діагностичні, коли за діагностичними відображеннями того чи іншого діяння встановлюють загальний характер цього діяння, а за ситуативними відображеннями – механізм утворення відображень, величину сили, яку було задіяно, взаємне положення трасоутворювального і трасосприймального об'єктів, напрям їх руху та інші ситуативні характеристики трасоутворення.

У процесі ж субстанціологічного дослідження слідів встановлюються, перш за все, природа та вид субстанцій, що їх утворила, різного роду їх кількісно-якісні характеристики, морфологія (тобто зовнішня чи внутрішня будова твердої субстанції) тощо.

Література: 1. Александров А. И. Следы преступления и их криминалистическое исследование : [учеб. пособие] / А. И. Александров, А. А. Неробеев, В. Г. Петухов ; [под общ. ред. В. П. Сальникова]. – СПб., 2000. – 112 с. – (Серія: Криміналістика в боротьбі з преступністю). 2. Басалаев А. А. Следы орудий и инструментов / А. А. Басалаев. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1979. – 116 с. 3. Басалаев А. А. Следы транспортных средств / А. А. Басалаев. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. – 124 с. 4. Басалаев А. А. Следы ног человека / А. А. Басалаев, В. А. Гуняев. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1985. – 144 с. 5. Вандер М. Б. Криміналістическая экспертиза материалов, веществ и изделий / М. Б. Вандер. – Саратов : СЮИ, 1986. – 98 с. 6. Василькова Л. И. Методические рекомендации по определению типов и моделей автотранспортных средств по следам протекторов шин / Л. И. Василькова, И. М. Каплунов. – Ташкент : НИИСЭ МЮ Узб. ССР, 1975. – 84 с. 7. Воробьева И. Б. Следы на месте преступления / И. Б. Воробьева, Н. И. Маланьина. – Саратов : Изд-во Саратов. ГУ, 1986. – 302 с. 8. Грановский Г. Л. Современные профилографические и профилометрические методы трасологической экспертизы : [метод. пособие] / Г. Л. Грановский. – М. : ВНИИСЭ МЮ СССР, 1981. – 48 с. 9. Дактилоскопическая экспертиза : [монография] / Ю. Г. Корухов и др. – Красноярск : Красн. ун-т, 1990. – 220 с. 10. Железняк А. С. Исследование следов одежды / А. С. Железняк. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1971. – 96 с. 11. Ищенко Е. П. Классификация следов, правила их обнаружения и изъятия. Следы транспортных средств. Прочие следы / Е. П. Ищенко // Криміналістика : [учебник] / под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. – М. : Высш. шк., 1994. – С. 112–117, 135–138, 138–142. 12. Кириченко А. А. Основы судебной микрообъектологии : [монография] /

- А. А. Кириченко. – Харьков : Основа, 1998. – С. 23–32, 394–406, 443–445, 475–481, 495–506. 13. Кириченко О. А. Повний комплект навчально-методичного забезпечення курсу криміналістики : [навч.-метод. посібник для слухачів-заочників] / О. А. Кириченко, І. Г. Кириченко, Г. І. Васильєв, М. М. Коложа. – Одеса : НДРВВ, 1999. – 260 с. – (Серія: Бібліотека «Вісника Одеського інституту внутрішніх справ». Додаток до № 3 за 1999 р.). 14. Кириченко О. А. Криміналістика. Навчально-методичне забезпечення : навч.-метод. посібник / О. А. Кириченко, І. Г. Кириченко, Г. І. Васильєв. – Одеса : НДРВВ, 2000. – 172 с. 15. Кириченко А. А. Основы юридической одорологии (теорология, правовая процедура, методика) : [монография] / А. А. Кириченко, В. Д. Басай, А. М. Щитников. – Ивано-Франковск ; Мн. : Изд-во Плай, ГЭКЦ МВД РБ, 2001. – 768 с. 16. Кириченко О. А. Слідознавство : Лекція № 8 / О. А. Кириченко, В. Д. Басай, Ю. Д. Ткач. – К. : РВВ КІВС, 2002. – 40 с. 17. Кириченко С. А. Сутність слідів, трас та субстанцій як ордістичних речових джерел / С. А. Кириченко // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. – Івано-Франківськ : Вид-во Плай, 2003. – Вип. XI. – С. 251–257. 18. Кириченко С. А. Основы слідознавства : Лекція № 8 / С. А. Кириченко, В. Д. Басай, Ю. О. Кириченко ; [за ред. О. А. Кириченка]. – К. : РВВ КІВС, 2003. – 36 с. 19. Кириченко С. А. Основы мікрооб'єктології : Лекція № 3 / С. А. Кириченко, Ю. О. Кириченко, Ю. Д. Ткач ; [за ред. О. А. Кириченка]. – К. : РВВ КІВС, 2004. – 32 с. 20. Кириченко С. А. Особисті і речові джерела антикримінальної інформації (поняття, класифікація, правова регламентація) : [монографія] / С. А. Кириченко, Ю. О. Ланцедова, А. П. Огородник ; [за наук. ред. О. А. Кириченка]. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. – 168 с. 21. Кириченко А. А. Свыше ста пятидесяти лучших доктрин и концепций научной школы профессора Аланкира (приглашение к дискуссии) : научный гипердоклад [Электронный ресурс] / А. А. Кириченко, В. Д. Басай, Е. В. Кириченко, С. А. Кириченко, Т. А. Коросташова, Ю. А. Ланцедова, Ю. Д. Ткач, А. С. Тунтула, В. С. Шаповалова. – К. : ЕМНЛЮ «Consensus omnium», 2013. – 188 с. – Режим доступа : http://consensusomnium.com/ru/reports_ru/#. 22. Кириченко С. А. Сутність і класифікація доказів та їх джерел у кримінальному судочинстві; генеза і можливості удосконалення : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Сергій Анатолійович Кириченко ; Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2009. – 221 с. 23. Кобцова Т. С. Криміналістика. Курс лекцій : [учеб. пособие] / Т. С. Кобцова, Н. В. Кормушкина, М. И. Петров. – М. : Изд-во «Экзамен», 2005. – 352 с. 24. Криміналістика : [підручник] / за ред. П. Д. Біленчука. – К. : Право, 1997. – С. 66–73. 25. Криміналістика : [підручник] / за ред. П. Д. Біленчука. – К. : Атіка, 2001. – С. 130–140. 26. Криміналістика : [учебник] / под ред. А. Ф. Вольнского. – М. : Закон и право, 1999. – С. 129–157. 27. Криміналістика : [учебник] / под ред. А. В. Дулова. – Мн. : Экоперспектива, 1998. – С. 128–137. 28. Криміналістика : [учебник] / под ред. В. А. Образцова. – М. : Юрист, 1995. – С. 142–167, 222–226. 29. Криміналістика : [учебник] / под ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова. – М. : Юрид. лит., 1993. – С. 161–192, 265–272. 30. Криміналістика : Конспект лекцій в схемах / под ред. Д. И. Платонова. – М. : Приор, 1999. – С. 31–41. 31. Криміналістика : [учебник] / под ред. Н. И. Порубова. – Мн. : Вишэйшая шк., 1997. – С. 45–60. 32. Курс криміналістики : [учебник] / под ред. Н. И. Порубова. – Мн. : Вишэйшая шк., 2000. – 335 с. 33. Криміналістика : [учебник] / под ред. А. Г. Филиппова, А. Ф. Вольнского. – М. : Спарк, 1998. – С. 84–119. 34. Криміналістика : [учеб. пособие в схемах] / под ред. А. Г. Филиппова. – М. : Новый Юрист, 1998. – С. 34–46. 35. Криміналістика : [підручник] / за ред. В. Ю. Шепітька. – К. : Видавничий Дім «Ін Юрі», 2001. – С. 90–110. 36. Криміналістика : [учебник] / под ред. Н. П. Яблокова. – М. : Юрист, 1999. – С. 210–241. 37. Крылов И. Ф. Криміналістическое учение о следах : [монография] / И. Ф. Крылов. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. – 200 с. 38. Крючков В. П. Следы ног. Следы орудий взлома и инструментов / В. П. Крючков // Криміналістика : [учебник] / под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. – М. : Высш. шк., 1994. – С. 125–129,

129–134. 39. Ланцедова Ю. О. Сутність і послідовність роботи з особистісними й речовими доказами у кримінальному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Юлія Олександрівна Ланцедова ; Харк. нац. ун-т вн. справ. – Харків, 2009. – 229 с. 40. Митричев В. С. Основы криминалистического исследования материалов, веществ и изделий из них / В. С. Митричев, В. Н. Хрусталева. – СПб., 2003. – 591 с. 41. Мотин О. Н. Научные основы и методы микротрасологического экспертного исследования линейных (динамических) следов : дисс. ... канд. юрид. наук / О. Н. Мотин. – М. : ВНИИСЭ МЮ СССР, 1988. – 208 с. 42. Назначение и организация производства судебных экспертиз для установления факта контактного (механического) взаимодействия различного рода объектов : [метод. рекомендации] / Л. Д. Беляева и др. – М. : ВНИИСЭ МЮ СССР, 1985. – 54 с. 43. Найдис И. О. Использование следов орудий взлома и инструментов для расследования преступлений / И. О. Найдис. – Харьков : ХЮИ, 1980. – 124 с. 44. Ненашев С. И. Криминалистическое исследование следов кожного покрова головы человека / С. И. Ненашев. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1991. – 214 с. 45. Огородник А. П. Удосконалення роботи з речовими джерелами антиделіктної інформації / А. П. Огородник // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. – Вип. 30. – С. 467–473. 46. Огородник А. П. Пропозиції із удосконалення поняття і способів отримання доказів, сутності і видів особистих і речових джерел / А. П. Огородник, С. А. Кириченко // Наукові праці : наук.-метод. журнал. – Вип. 41. Т. 54 : Політичні науки. Правознавство. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006 – С. 150–154. 47. Россинская Е. Р. Судебная экспертиза в уголовном, гражданском и арбитражном процессе / Е. Р. Россинская. – М. : Закон и право, 1996. – С. 112–124. 48. Россинская Е. Р. Криминалістика : Вопросы и ответы / Е. Р. Россинская. – М. : Закон и право, 1999. – С. 152–163. 49. Руководство для следователей / под ред. Н. А. Селиванова, В. А. Снеткова. – М. : Закон и право, 1998. – С. 224–243. 50. Русаков М. Н. Следы преступления : [учеб. пособие] / М. Н. Русаков. – Омск : ВШМ МВД СССР, 1988. – 86 с. 51. Салтевський М. В. Криміналістика : [підручник : у 2-х ч.] Ч. 1 / М. В. Салтевський. – Харків : Консум, 1999. – С. 162–306. 52. Справочник следователя. Практическая криминалістика. Подготовка и назначение судебных экспертиз / под рук. Н. А. Селиванова. – М. : Юрист, 1992. – С. 94–132. 53. Стегнова Т. В. Работа со следами биологического происхождения на месте происшествия : [учеб. пособие] / Т. В. Стегнова, Т. Ф. Лозинский. – М. : ЭКЦ МВД РФ, 1992. – 32 с. 54. Тунтула О. С. Сутність і класифікація де-факто процесуальних дій та форми представлення, оцінки і використання доказів в антикримінальному судочинстві : [навч. посібник : в 2 т.] / О. С. Тунтула, Є. В. Кириленко, Т. О. Коросташова ; [за наук. ред. проф. О. А. Кириченка]. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. – Т. 1 : Основна частина. – 2011. – 124 с. 55. Трасология. Справочник криміналіста. – Волгоград : ВЮИ МВД РФ, 1997. – Т. 1 : Гомеоскопия. – 224 с. 56. Трасология. Справочник криміналіста. – Волгоград : ВЮИ МВД РФ, 1997. – Т. 2 : Механоскопия. – 180 с. 57. Турчин Д. А. Теоретические основы учения о следах в криминалистике : [монография] / Д. А. Турчин. – Владивосток : Изд-во Дальневост. гос. ун-та, 1983. – 188 с. 58. Хорунский С. Н. Следы в криминалистике и особенности их выявления и использования при расследовании групповых преступлений : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / С. Н. Хорунский. – Воронеж, 2001. – 21 с. 59. Щербаковский М. Г. Криминалистическое исследование металлов, сплавов и изделий из них / М. Г. Щербаковский. – Харьков : Основа, 1996. – 164 с.

ЛЕКЦІЯ № 11 ОСНОВИ ОДОРОЛОГІЇ

Лекція висвітлює такі питання:

1. Хронологія розвитку, напрями, поняття, система і дисциплінарний статус одорології.
2. Фізичні і криміналістичні властивості, механізм утворення і сприйняття слідів запаху людини.
3. Класифікація слідів і зразків запаху людини та інших речових джерел.
4. Загальні положення збирання слідів та отримання зразків запаху людини.

Питання 1. Хронологія розвитку, напрями, поняття, система і дисциплінарний статус одорології

Останнім часом в Україні, Республіці Білорусь, Росії та в інших країнах світу (Англія, Данія, Латвія, Литва, Нідерланди, Німеччина, Польща, Словенія, Угорщина, Фінляндія, Чехія, Естонія та ін.) помітно зростає зацікавленість слідчих, суддів та інших процесуальних суб'єктів інформацією, яку отримують за допомогою лабораторного дослідження слідів і зразків запаху людини на основі біоаналізатора запаху – нюху спеціально підготовленого експертного собаки-детектора. В багатьох із названих країн діють одорологічні лабораторії¹⁶, призначається комісійна одорологічна експертиза, висновок якої використовується як форма представлення доказів у антикримінальних справах¹⁷.

Із 1965 р., коли В. В. Безруков, А. І. Вінберг, М. Г. Майоров і Р. М. Тодоров винайшли власне одорологічний метод консервації і дослідження слідів запаху людини, і до цього часу з одорологічної тематики у країнах СНД видано понад **800 наукових праць**, у т. ч. і спеціальних навчальних та методичних посібників: П. Д. Біленчука (1993 р., 1994 р., 1997 р. та ін.), В. М. Глибка (1992 р.), В. В. Гриценка (1999 р., 2000 р. та ін.), О. А. Грошенкової (1999 р.), Н. М. Дяченко (2002 р.), А. К. Кавалериса (1985 р.), О. А. Кириченка (1994 р., 2000 р., 2002 р., 2003 р. та ін.), С. А. Кириченка (2003 р.), М. В. Кісіна (1980 р., 1983 р., 1985 р. та ін.), А. Б. Обідіна (2000 р. та ін.), М. В. Салтевського (1976 р., 1982 р., 1992 р. та ін.), В. І. Старовойтова (1985 р., 1988 р., 1989 р., 1993 р., 1996 р., 1999 р., 2000 р., 2001 р., 2003 р., 2006 р. та ін.), Т. В. Стегнувої (1992 р., 1996 р. та ін.), К. Т. Сулімова (1980 р., 1985 р., 1989 р., 1993 р., 1996 р. та ін.), Б. Ф. Панфілова (2001 р., 2003 р., 2006 р., 2007 р. та ін.), М. Г. Піменова (2006 р.),

---

¹⁶ Найбільше одорологічних лабораторій у Польщі (35) та в Угорщині (21). У Російській Федерації вже відкрито 4 одорологічні лабораторії: в Барнаулі, Волгограді, Казані і Москві. Є одорологічні лабораторії в Республіці Білорусь, Данії, Нідерландах, Німеччині, Словенії, Фінляндії, Чехії та в деяких інших країнах світу. Проводиться робота з організації одорологічних лабораторій в УВС Свердловської, Магаданської та інших областей Росії. Виявляють зацікавленість щодо створення одорологічних лабораторій у Володимиріві, Курську, Нижньому Новгороді, Самарі, Санкт-Петербурзі, Саратові, Хакасії та інших регіонах Російської Федерації, а також в Англії, Монголії, Узбекистані, Швеції, Естонії і т. д. [31, с. 16-17]. В Україні, на жаль, поки що одорологічної лабораторії, здатної проводити комісійну одорологічну експертизу, немає, хоча такі спроби О. А. Кириченка та його послідовники, В. Д. Басай, Г. І. Васильєв, М. М. Колока, робили з 2000 р. [25; 28; 31 та ін.], що не знайшло підтримки.

¹⁷ Наприклад, відділенням досліджень запахів слідів відділу біологічної експертизи ЕКЦ МВС РФ за 1998 р. виконано більше ніж 250 досліджень, у 1999 р. – 318, у 2000 р. – 240, а у 2001 р. – 265 досліджень. При цьому деяке зменшення кількості досліджень за останні два роки зумовлене тим, що в повну силу запрацювали Казанська і Барнаурська одорологічні лабораторії. Так, у Казанській одорологічній лабораторії у 2000 р. було проведено 130, а в 2001 р. – 141 дослідження [31, с. 18]. Лабораторія одорології служби біологічних досліджень ДЕКЦ МВС РФ почала проведення одорологічних досліджень у лютому 1996 р. і за 10 місяців цього року, а також за весь 1997 р. експертами цієї лабораторії було проведено 136 одорологічних експертиз і досліджень, за 1998 р. – 288, 1999 р. – 325, 2000 р. – 221 й у 2001 р. – 232 дослідження [33, с. 166].

Г. В. Федорова (1996 р., 1999 р.), Т. М. Шамонової (1992 р., 1996 р., 1997 р., 1998 р. та ін.), В. І. Шиканова (1973 р., 1974 р.), О. М. Щитнікова (1993 р., 1996 р., 1999 р.) та ін.

Значно менше з указаних проблем було видано спеціальних монографічних досліджень: В. Д. Басая [4; 6 та ін.], О. А. Кириченко [5; 27; 28; 31 та ін.], Г. В. Федорова [64] та ін.

Відомі й окремі дисертаційні дослідження певних одорологічних проблем, спочатку побіжно в межах іншої криміналістичної тематики: Г. О. Гвахарія [20], Павел Менцл [42], О. А. Кириченко [26], Ю. О. Ланцедова [38], В. П. Руденко [52], Ю. Б. Габель [18] та ін., а пізніше й у вигляді спеціальних дисертацій, захищених закордонними вченими: І. О. Вигналек [17], Г. В. Федоров [63], О. О. Грошенкова [22], В. І. Крутова [36], В. І. Старовойтов [59], К. Т. Сулімов [61], Аліса Шоон [70] та ін.

Зверталися до сучасної одорологічної тематики й багато інших авторів: В. Д. Арсеньєв, Р. С. Белкін, А. І. Вінберг, Г. І. Грамович, В. Дерда, В. Я. Дорохов, Е. П. Зінкевич, Є Іщенко, А. Н. Копьева, А. І. Костров, І. П. Крилов, М. А. Лушечкіна, Г. Мінковський, В. С. Митричев, М. М. Овсяннікова, Б. Я. Петелін, Г. Петранек, В. Піварючас, Г. О. Самойлов, М. О. Селіванов, В. О. Снетков, Г. М. Собко, В. Є. Соколов, А. С. Соколов, М. М. Тарнаєв, А. А. Топорков, Д. А. Турчін, Б. А. Федосюткін, Б. Фуфигін, Н. Цветков, П. П. Цветков, В. Ю. Шепітько, Р. Шмідт, О. О. Ейсман, М. П. Яблоков та ін.

Підсумком сучасного стану розвитку одорологічних проблем стали Перша міжнародна одорологічна науково-практична конференція, яка мала місце у 2000 р. за участю представників багатьох країн світу, і де українській і польській делегаціям було доручено очолити групу з розробки єдиної міжнародної методики комісійної одорологічної експертизи та інших пов'язаних із цим проблем [31, с. 21-22], а також захист В. Д. Басаєм докторської дисертації «Основи криміналістичної одорології» [2].

Основними хронологічними етапами зародження і становлення одорології як базисного часткового вчення криміналістики виявилися:

1. 1896 р., коли з ініціативи Ганса Гроса в м. Гільдесгейм з'явилося 12 собак, навчених нести поліцейську службу [34, с. 6].

2. 1965 р., коли В. В. Безруков, А. І. Вінберг, М. Г. Майоров і Р. М. Годоров оголосили про винахід одорологічного методу використання за допомогою приладу для відбору запахів (ПВЗ) у вигляді ветеринарного шприца зі слідів ніг чи інших слідів людини разом із повітрям і наступним проведенням одорологічної виборки за допомогою службово-пошукової собаки спочатку безпосередньо людей, а пізніше їх речей, у тому числі інших завідомо непричетних осіб чи їх речей [8, с. 74-75].

3. 1973-1974 рр., коли з'явилися перші навчально-практичні посібники з проблем криміналістичної одорології М. М. Тарнаєва і В. І. Шиканова [67; 68].

Цій проблемі були присвячені посібники й значно раніше, у 1924 р., Р. Герсбах «Дрессировка полицейских собак» [21], Ф. Фридерікса «Собака-ищейка» [65] та ін., які, однак, не могли стосуватися питань ще неіснуючого одорологічного методу.

4. 1975 р., коли Г. О. Гвахарія в рамках кандидатської дисертації «О некоторых применениях теории информации и теории игр в криминалистике (вопросы методологии и управления)» уперше торкнувся проблем одорологічного методу та обґрунтував можливість використання результатів цього методу як доказів [20, с. 14].

5. 1976 р., коли на базі Юрмальського райвідділу Латвійської РСР була створена перша в СРСР та у світі одорологічна лабораторія [34, с. 73].

6. 1983 р., коли авторський колектив у складі вітчизняних і німецьких учених випустив у світ фундаментальний посібник про використання консервованого запаху в розкритті макроправопорушень [34].

7. 1985 р., коли чеський криміналіст Інж Олдрі Вигналек вперше присвятив криміналістичній одорології у цілому кандидатську дисертацію «Криминалистическая одорологическая идентификация», в якій, однак, зробив висновок про передчасність

постановки питання про процесуальну перспективу одорологічного методу [17], що, в принципі, було достатньо обґрунтовано з урахуванням стану розвитку цієї проблеми, що існував на той час.

8. 1989 р., коли К. Т. Сулімов та В. І. Старовойтов розробили першу методику підготовки лабораторних собак-детекторів і проводили за їхньою допомогою лабораторне одорологічне дослідження [60].

9. 1992 р., коли на розширеному засіданні вченої ради ЕКЦ МВС Росії за участі провідних учених вказана методика була визнана науково обґрунтованою і придатною для проведення одорологічної експертизи [43, с. 44].

10. 1992 р., коли О. А. Кириченко вперше в Україні в рамках кандидатської дисертації «Классификация микрообъектов и их значение для расследования преступлений против личности» обґрунтував можливість використання результатів комісійної одорологічної експертизи [26, с. 70-82, 103-107].

11. 1994 р., 1997 р. і 2001 р., коли з'явилася низка спеціальних монографій із проблем одорології: О. А. Кириченка, Н. І. Клименко і П. Д. Біленчука «Судебная одорология» [27], О. А. Кириченка «Проблемы судебной одорологии» [28], О. А. Кириченка, В. Д. Басая та О. М. Щитнікова «Основы юридической одорологии» [31] та ін., у яких були закладені наукові основи цього часткового вчення та обґрунтована необхідність створення вітчизняного і міжнародного Одорологічного центру.

Раніше з цих питань також публікувалися монографії, які, однак, були присвячені загальним проблемам дослідження природи запаху: Р. М. Мазитова, В. М. Охотська та Б. У. Пучкін [41], Р. Х. Райт [50] та ін., або містили лише побіжне висвітлення проблем одорології поряд з іншими: Р. С. Белкін [10, с. 22-36], Є. П. Іщенко [23, с. 61-68], О. М. Ларін [39, с. 296-304; 40, с. 149-164], І. П. Крилов [35, с. 248-263], В. І. Шиканов [69, с. 96-99] та ін.

12. 2000 р., коли у м. Легіоново (Польща) відбулася Перша міжнародна одорологічна науково-практична конференція «Осьмология – оцененная или недооцененная отрасль научного знания» за участю представників Англії, Угорщини, Нідерландів, Данії, Польщі, України, Фінляндії, Швеції, Естонії та ін.

Від делегацій України, Росії і Республіки Білорусь із доповіддю «Основы одорологии» виступив О. А. Кириченко [31, с. 21], який запропонував прийнятий проект рішення конференції, де констатовалася необхідність підсумкових ґрунтовних досліджень проблем одорології і наукових основ цього часткового вчення криміналістики, а також створення робочої групи з розробки єдиної міжнародної методики комісійної одорологічної експертизи.

На виконання цього рішення конференція створила оргкомітет робочої групи з представників делегації Польщі і України (Томаш Беднарек, О. А. Кириченко), в яку долучилися В. І. Старовойтов (Російська Федерація) і О. М. Щитніков (Республіка Білорусь) [31, с. 22].

12. 2002 р., коли Т. Ф. Моїсеева в межах докторської дисертації «Методология комплексного криминалистического исследования потожировых следов человека» [45] висвітлила стан розвитку одорологічних проблем у контексті інших досліджень потожирових слідів людини.

13. 2003 р., коли В. Д. Басай за науковою консультацією О. А. Кириченка захистив першу у світі докторську дисертацію «Основы криминалистической одорологии» [2], в якій на виконання рішення вказаної конференції було презентовано найкращі розробки в контексті як теоретичних, так і прикладних проблем роботи зі слідами запаху людини в антикримінальному судочинстві:

1. Вичерпне розуміння напрямів лабораторного і позалабораторного дослідження слідів запаху людини та інших речових джерел антикримінальних відомостей у складі вітчизняного перспективного вітчизняного і міжнародного Одорологічного центру.

2. Поняття і класифікація одорологічних об'єктів.

3. Поповерхова схема та обґрунтування обладнання найсучаснішої одорологічної лабораторії (див. дод. 1).

4. Визначення функцій і кваліфікаційних вимог щодо кожного із співробітників одорологічної лабораторії.

5. Удосконалення детальної методики і розробка проектів відповідних процесуальних документів із проведення звичайної і діагностичної одорологічної експертизи комісією експертів у складі першого і другого експерта-одоролога та експерта-кінесолога, вузлового відеознімального, фототабличного і вербального протокольного документування цього процесу та ін.

14. 2005 р., коли В. І. Старовойтов захистив кандидатську дисертацію «Методологические и процессуальные аспекты идентификации человека с использованием собак-детекторов» [59] і завершив дисертаційне представлення своїх результатів багаторічних досліджень із цієї проблеми, що як найбільш розвинуті також були представлені В. Д. Басаєм у вказаній докторській дисертації в контексті створення основ криміналістичної одорології як часткового вчення.

Після завершення і захисту В. Д. Басаєм вказаної докторської дисертації фактично придатна до введення в експлуатацію¹⁸ найсучасніша одорологічна лабораторія при Кримському юридичному інституті Харківського національного університету внутрішніх справ недалекоглядним рішенням ректора цього інституту Остапенка була перепрофільована. Тому кращі у світі вітчизняні одорологічні розробки так і не знайшли загальнодержавної чи регіональної підтримки, незважаючи на те, що в Росії, Республіці Білорусь та в інших країнах світу одорологічна теорія і практика і досі знаходяться на значно нижчому рівні, а вітчизняні і зарубіжні антиделіктні органи вкрай потребують такого роду розробок і цього достатньо надійного та ефективного джерела антикримінальних відомостей. Так, П. Б. Панфілов у навчальному посібнику для експертів та інших антиделіктологів, викладачів і студентів юридичних вузів «Основные принципы обеспечения достоверности исследованных запаховых следов человека с использованием собак-детекторов в судебной экспертизе» продовжує пропагувати застарілу і недостатньо надійну (без ретельної переробки за результатами докторської дисертації В. Д. Басая) методику лабораторного одорологічного дослідження як різновиду традиційної одноосібної експертизи матеріалів і речовин та виробів із них [48 та ін.]. Дійсна ж лекція побудована на удосконалених результатах вказаної докторської дисертації В. Д. Басая [2], основні положення якої зводяться до такого.

Однією з дискусійних теоретичних проблем одорології залишається власне **найменування цього базисного часткового вчення** криміналістики та ординстики терміном «одорологія», оскільки В. І. Старовойтов у рецензії на одну з монографій зауважив, що запропоноване ще А. І. Вінбергом та іншими співавторами слово «одорологія» [8, с. 74] для найменування сукупності знань, що розглядається, не є вдалим [31, с. 692]. Польські криміналісти в цьому аспекті наполягають на застосуванні терміна «осьмологія». У деяких країнах Заходу цю сукупність знань зовсім не відокремлюють, а розглядають у межах фізико-хімічних і біологічних аналітичних методів. З огляду на це, більш обґрунтованим буде найменування такої сукупності знань словосполученням «експертне дослідження запахів слідів», яке повинно стати різновидом експертного дослідження речовин та матеріалів.

¹⁸ Залишилися набраним у штат експертам та іншим співробітникам лабораторії лише пройти відповідне навчання разом із приданими в достатній кількості і вже належно підготовленими за загальним кінесологічним курсом собаками-детекторами в Московській (де краща практично існуюча методика провадження експертизи) та в Мінській (де вже трохи ефективніші традиції із підготовки собак-детекторів) одорологічній лабораторії, на що з керівництвом відповідних експертних установ також були досягнуті домовленості.

При цьому В. І. Старовойтов навів низку аргументів, основний зміст яких полягає в тому, що зі словом «одорологія» пов'язані застарілі методи лабораторного дослідження слідів і зразків запаху людини [31, с. 692-696].

Свою незгоду з викладеними аргументами В. Д. Басай вважає доцільним висловити наведенням достатньо обґрунтованої відповіді О. А. Кириченка на це рецензійне зауваження В. І. Старовойтова, який вважає, що пов'язувати одорологію лише зі станом розвитку цієї наукової галузі, який існував раніше, у часи А. І. Вінберга та інших представників так званої «молодої одорології», недоречно, оскільки сучасний стан розвитку цієї сукупності знань є істотно іншим і значно вищим, не має всіх тих недоліків, на які посилається В. І. Старовойтов. З урахуванням видатного вітчизняного історичного минулого одорології, відмова від цієї її назви лише за наявністю наведених аргументів виглядає дещо надуманою, недостатньо обґрунтованою і навіть несправедливою [31, с. 708-710].

Не можна погодитися і з пропозицією польських криміналістів щодо слова «осьмологія», оскільки, як відомо, цей термін був запропонований лише тому, що в польській мові його складова частина «odór» означає в перекладі «сморід, неприємний запах». Але в основу слова «одорологія» А. І. Вінберг та інші співавтори поклали латинський термін «odor», який у перекладі означає «запах» [8, с. 74], і третя буква в цьому слові та в слові «odór» із польського слова «odórologia» – «o» та «ó» – різні. Власне, обидві вказані букви є в польській абетці і мають різну вимову – відповідно «o» та «u» в україномовному варіанті. При цьому польські криміналісти поряд зі словом «osmology» («осьмологія») застосовують також і слово «odorologia», тобто «одорологія» – вчення про запахи, а не слово «odórologia», яке б і мало вимову «одурологія», тобто в перекладі – «вчення про сморід» [31, с. 708-709].

Таким чином, навіть у польській мові немає достатніх підстав щодо відмови від слова «одорологія», звукова вимова якого на інших мовах світу взагалі не викликає будь-яких заперечень [4, с. 14].

Зрозуміло, що обидва слова – «осьмологія» і «одорологія», зрештою, придатні для найменування галузі наукових знань, яка зараз розглядається, оскільки в перекладі означають одне і те ж саме – вчення про запахи. Але за словом «одорологія» більш вагомим історичним минулим і традицією. Водночас не є винятком і компромісний варіант: у польській мові може застосовуватися словосполучення «осьмологія», а в інших мовах світу – «одорологія». Проте уніфікація міжнародної наукової мови з проблем одорології, безперечно, вимагає більш конструктивного підходу [4, с. 13].

М. Б. Вандер у низці публікацій пропонував цю сукупність знань іменувати поряд зі словосполученням «судова одорологія» і терміном «ольфактроніка» [13, с. 72 та ін.], хоча в останніх роботах цього автора згадується лише перше словосполучення [14, с. 18 та ін.]. Проте на застосування другого словосполучення А. А. Топорков наполягав таким чином: «В зависимости от способов изытия, анализа и регистрации запахов криминалистическую одорологию подразделяют на кинологическую и инструментальную (ольфактроннику)» [62, с. 234 та ін.].

Якщо ж піддати аналізу семантичне значення терміна «ольфактроніка», то воно, на думку В. Д. Басая, ближче до характеристики процесу сприйняття слідів чи зразків запаху людини чи інших речових джерел, ніж роботи з ними в цілому, а тому не може в цьому відношенні конкурувати зі словом «одорологія» [4, с. 51], якому в кінцевому підсумку віддали перевагу М. Б. Вандер та А. А. Топорков.

У деяких публікаціях [4, с. 15; 30, с. 190; 31, с. 710; 33, с. 158-159 та ін.] ставилося також питання про можливість застосувати замість іноземного слова «кінологія» та похідних від нього слів вітчизняні слова «собакознавство» для позначення сукупності наукових знань про собаку, «собакознавець» – фахівця у цій галузі знань, «собаківник» – спеціаліста, який готує і застосовує в правоохоронній діяльності собаку-детектора чи

іншу службову собаку, «собакознавчий центр» – центр із проведення наукових досліджень щодо розведення, обслуговування, підготовки та іншого поводження зі службовими та іншими собаками, «собаківничий центр» – центр із практичного розведення, підготовки та застосування службових та інших собак тощо. Хоча центри з розведення, підготовки і практичного застосування в антиделіктній діяльності собак-детекторів та інших службових собак найкраще іменувати одорологічними, а не кінологічними, оскільки перший напрям практичного собаківництва повинен переважати [30, с. 241-215].

Водночас не є семантично виваженим у позначенні і другого із напрямів практичного собаківництва загально визнаний термін «кінологія» і похідні терміни «кінолог», «кінологічний центр» тощо, оскільки ця термінологія походить від грецьк. «kinos» (собака) і лат. «logos» (вчення, наука, галузь знань), що в сукупності має позначати «вчення про собаку» [31, с. 710]. А якщо так, то не треба урізати останню букву «s» кореневої основи першого із термінів, інакше виходить «вчення про кіноматографію», а не «вчення про собаку». В останньому з випадків тоді більш правильно говорити про «кіносологію» і використовувати інші похідні терміни: «кіносолог», «кіносологічний центр» тощо.

З огляду на це, саме словосполучення «одорологія» найбільш придатне для найменування тієї сукупності наукових знань, що зараз досліджується. Проте яка повна його вимова в цьому відношенні найбільш обґрунтована – «одорологія», «судова одорологія», «криміналістична одорологія», «юридична одорологія» тощо, можна визначитися лише за допомогою встановлення наукового статусу цієї сукупності знань та її місця поміж інших юридичних наук на підставі сучасної їх класифікації, про що більш детально йтиметься окремо.

Іншою теорологічною проблемою одорології є її змістове наповнення, оскільки, як уже зазначалося, використання спеціально підготовлених собак-детекторів історично розпочалося з позалабораторних напрямів, у першу чергу, із пошуку людини за слідами запаху на місцевості, а пізніше і деяких інших речових джерел, зокрема краденої худоби, крадених речей тощо.

Із винаходом у 1965 р. власне одорологічного методу цей напрям собаківництва поступово перетворився в лабораторне одорологічне дослідження і, врешті-решт, оформився у вигляді комісійної одорологічної експертизи. Поряд із цим і позалабораторні одорологічні напрями також не припинили свого розвитку, методика їх удосконалювалася, з'являлася необхідність у пошуку по слідах запаху у повітрі все нових і нових речових джерел, у першу чергу, наркотиків, вибухових пристроїв тощо [44; 45; 46 та ін.].

Тому виникає питання, що саме має охопити одорологія – лише лабораторні чи й позалабораторні дослідження слідів запаху із застосуванням спеціально підготовленого собаки-детектора?

Виходячи з тотожності завдань, що стоять перед антиделіктологами при підготовці лабораторних і позалабораторних собак-детекторів для пошуку за слідами запаху різного роду речових джерел і навіть цих напрямів із традиційними кіносологічними напрямками, а також з метою забезпечення єдиного організаційного, наукового, методичного, матеріально-технічного, ветеринарного, дидактичного та іншого забезпечення всіх цих напрямів використання спеціально підготовлених службових собак, у т. ч. й собак-детекторів, заслуговує на увагу пропозиція В. Д. Басая створити спочатку **вітчизняний**, а в перспективі й **міжнародний Одорологічний центр**, який би міг мати такі основні підрозділи:

1. Лабораторні одорологічні дослідження, що мав би забезпечувати провадження за допомогою спеціально підготовлених лабораторних собак-детекторів:

1.1. Звичайної комісійної одорологічної експертизи (на основі процесуальних документів слідства і суду).

1.2. Діагностичної комісійної одорологічної експертизи (на основі процесуальних документів слідства і суду).

1.3. Звичайного лабораторного комісійного одорологічного дослідження (на основі позапроцесуальних документів антиделіктних органів).

1.4. Діагностичного лабораторного комісійного одорологічного дослідження (на основі позапроцесуальних документів антиделіктних органів).

2. Позалабораторні одорологічні дослідження, який має забезпечувати пошук за допомогою спеціально підготовлених собак-детекторів за слідами запаху на місцевості чи у повітрі певних речових джерел і, у свою чергу, може поділятися на підрозділи із позалабораторного одорологічного пошуку (переслідування) за слідами запаху на місцевості та (чи) у повітрі:

2.1. Переслідуваної чи іншої особи або тварини.

2.2. Живі людини чи трупа людини, що знаходяться під завалами та за іншими перешкодами.

2.3. Наркотиків і прірівняних до них речовин.

2.4. Вибухових пристроїв і речовин.

2.5. Інших речових джерел (окремих контрабандних товарів, у т. ч. кримінальної вогнепальної, механічної чи вибухової зброї тощо).

3. Поєднання традиційних кіносологічних та позалабораторних одорологічних досліджень із використанням собак-детекторів, спеціально підготовлених для одночасного переслідування чи пошуку за слідами запаху на місцевості або у повітрі людей, наркотиків, вибухових речовин, механічної чи вогнепальної зброї, при:

3.1. Патрулюванні криміногенних громадських місць.

3.2. Конвоюванні в'язнів чи інших заарештованих осіб.

3.3. Охороні спеціальних державних та інших важливих об'єктів.

3.4. Охороні певних категорій осіб.

3.5. Охороні державного кордону на контрольно-пропускних пунктах і на «зеленому» державному кордоні та ін. [4, с. 20 та ін.].

Не є остаточно вирішеним питання про можливість використання як біодетектора лише нюху спеціально підготовленого собаки-детектора. Ведуться пошукові дослідження із вивчення можливостей використання в цьому відношенні нюху пацюків [36; 37 та ін.], які залишилися поки що безрезультатними. Перевершити унікальне поєднання нюхових, дресирувальних та інших практично значущих якостей собаки не вдається. Буде недостатньо правильним обмежувати поняття одорології використанням нюху лише собаки-детектора, у той час не повинно бути тут інструментального дослідження слідів запаху людини. І не стільки у зв'язку з тим, що пошукові наукові дослідження в цьому напрямі виявилися ще менш результативними [18; 66, с. 134 та ін.], скільки тому, що навіть у разі успішного вирішення цієї проблеми (що малоімовірно) такого роду дослідження вже дійсно не будуть чимось принципово відрізнятися від інших інструментальних досліджень речовин, матеріалів і виробів з них, як на цьому наполягає В. І. Старовойтов [31, с. 710 та ін.] та ін. [48 та ін.].

Таким чином, під криміналістичною одорологією за першою концепцією криміналістики розуміють базисне часткове вчення, яке на основі пізнання сутності, послідовності та інших закономірностей роботи з одорологічними об'єктами, заснованої на позалабораторному і лабораторному їх дослідженні за допомогою нюху біологічних детекторів, насамперед позалабораторної або лабораторної собаки-детектора, та отримання таким чином антикримінальних відомостей, розробляє гласні технічні засоби роботи з такого роду трасосубстанціями і загальні правила поведінки з ними, тактичні прийоми проведення окремих де-факто і де-юре процесуальних та парапроцесуальних дій або їх комбінацій, у тому числі з негласними заходами, у процесі яких проводиться робота з цими речовими

джерелами антикримінальних відомостей, а також гласні методичні рекомендації зі здійснення такої роботи на кожній із стадій протидії окремим видам і групам макроправопорушень.

Одорологічний метод може з успіхом застосовуватися й у ординічній (негласній) діяльності, що й зумовлює необхідність появи у системі навчального курсу ординістики й відповідного часткового вчення – **ординічної одорології**. Поєднання криміналістичної та ординічної одорології логічно призводить до появи полінаукового методичного (антиделіктного, неправового) юридичного напрямку «**Юридична одорологія**», що постійно розвивається і має існувати лише в контексті узгодженого монографічного та іншого фундаментального дослідження проблем одорології.

Виходячи з цього, часткові вчення «Криміналістична одорологія» та «Ординічна одорологія» одночасно є розділами вказаного полінаукового напрямку і своїх материнських методичних (антиделіктних, неправових) юридичних наук відповідно «Криміналістика» та «Ординістика», де вони є складовими власне такого більш загального часткового вчення вказаних наук, як «Слідознавство», і більш точніше – підрозділу цього вчення «Субстанціологія».

Достатньо велика специфічність антиделіктної роботи з одорологічними об'єктами як із різновидом субстанцій призводить до необхідності дослідження, удосконалення і наступного вивчення проблем одорології в межах самостійного часткового вчення криміналістики та ординістики, у базовому навчальному курсі яких положення одорології розподіляються за їх спеціальними трьома частинами – «Техніка», «Тактика» і «Методика».

Так, тема «Основи одорології» має розкрити історичні й теоретичні основи цього часткового вчення. Зокрема, тут доцільно розглянути такі питання, як історія виникнення одорологічних проблем, природа і механізм утворення слідів запаху людини, фізичні і криміналістичні властивості слідів запаху людини та інших речових джерел, загальна і спеціальні класифікації слідів запаху людини та інших речових джерел, суть і основні напрями одорологічних досліджень, поняття одорології та її місце в системі наукових знань [4, с. 37].

Особливу увагу в рамках цієї теми потрібно приділити висвітленню сутності, послідовності та інших закономірностей роботи та елементів збирання слідів і отримання зразків запаху людини [38, с. 19-191]. І саме в цій темі, а не у попередніх темах – «Основи роботи з особистісними й речовими джерелами антикримінальних відомостей» (див. лекція 5) чи «Основи слідознавства» (див. лекція 10), має бути здійснений виклад загальних положень збирання слідів запаху людини та особливостей здійснення цього етапу з різних імовірних носіїв. Одорологія фактично є складовою частиною такого розділу часткового вчення, як «Слідознавство», але має суттєві особливості в роботі з джерелами одорологічних відомостей, які заслуговують і на окреме висвітлення. Тому слідознавча специфіка одорології, якими є, у першу чергу, загальні положення та особливості збирання слідів запаху людини з різних носіїв, правильніше викладати в цій більш конкретній темі з основ одорології. Певні дисциплінарні зв'язки виникають в одорології і з таким частковим вченням, як «Зброєделіктика», які мають знайти відображення не тільки в техніці, коли йдеться про структуру Одорологічного центру і про наявність у ньому такого позалабораторного напрямку, як пошук кримінальної вибухової зброї та речовин чи кримінальної вогнепальної зброї та слідів пострілу у вигляді стріляних куль та гільз чи інших складових патрону, іншого боеприпасу. В одному з практичних випадків виникла необхідність пошуку за допомогою позалабораторної собаки-детектора гільз та куль, що були відстріляні у процесі макроправопорушення, під значним шаром листя, яке опало з дерев у проміжок часу між цим діянням і проведенням де-факто слідчого обстеження місця діяння [27, с. 67].

Великі дисциплінарні одоролого-зброєзнавчі можливості використання позалабораторних собак-детекторів криються і в пошуку контрабандної вогнепальної,

механічної чи вибухової зброї, методика здійснення чого вже має знайти місце при викладі відповідної методики протидії окремим видам і групам макроправопорушень. Аналогічні аспекти можуть бути відображені і в контексті розкриття можливостей позалабораторних собак-детекторів у виявленні вогнепальної, механічної чи вибухової зброї, боєприпасів і вибухових речовин при патрулюванні криміногенне значущих суспільних місць, при конвоюванні чи супроводженні організованих груп осіб, наприклад, при проведенні масових заходів, у т. ч. й футбольних фанатів та ін.

Характеристика змісту і призначення одорологічної валізи та інших комплектів технічних засобів роботи зі слідами і зразками запаху людини та інших речових джерел антиделіктних відомостей повинна міститися в такій попередній темі, як «Поняття, різновиди і комплекти технічних засобів протидії макроправопорушенням», яка розміщується у першому розділі другої частини – «Загальні положення техніки» (див. лекції 7-8) і має відкрити можливість викладу вказаних положень одорології в частині збирання слідів запаху людини, тоді як положенням із отримання зразків запаху людини більш доречне місце у відповідній експертологічній темі тактики.

Взагалі ж у темі «Основи одорології» потрібно детально зупинитися на характеристиці основних напрямів і методики позалабораторних одорологічних досліджень за допомогою нюху спеціально підготовленого собаки-детектора, сучасних можливостей його застосування для пошуку за слідами запаху різних речових джерел – людини, наркотиків, вибухових пристроїв і речовин тощо [4, с. 37].

У третій частині навчального курсу криміналістики – «Тактика» – одорологічні проблеми повинні розглядатися передусім у другому розділі «Тактика проведення окремих де-факто і де-юре процесуальних і парапроцесуальних дій чи їх комбінацій», у таких темах, як «Тактика затримання та арешту», «Тактика обстеження (огляду, особистого дослідження)», «Тактика експерименту», «Тактика перевірки показань на місці» і «Тактика обшуку і виїмки» у частині викладу особливостей тактичних прийомів збирання слідів та отримання зразків запаху людини та інших речових джерел інформації в процесі проведення кожної з названих процесуальних і гласних позапроцесуальних дій [4, с. 38 та ін.].

Особлива увага одорології повинна приділятися в третьому розділі «Тактика підготовки матеріалів, призначення і проведення досліджень» цієї частини базового навчального курсу криміналістики. Тут у рамках тем «Тактика отримання зразків на різні види експертних та позаекспертних досліджень» та «Особливості тактики призначення і проведення окремих видів експертиз та позаекспертних досліджень» доцільно детально розглянути тактику отримання зразків від осіб, яких треба перевірити, та від заздалегідь непричетних до діяння осіб; тактику підготовки матеріалів і призначення комісійної одорологічної експертизи або іншого лабораторного одорологічного дослідження; показати структуру та обладнання одорологічної лабораторії, функції і кваліфікаційні вимоги щодо першого і другого експерта-одоролога, експерта-кінесолога та щодо інших співробітників лабораторії; розкрити основні положення методики підготовки позалабораторних собак-детекторів і сучасної методики проведення лабораторного одорологічного дослідження і більш детально – комісійної одорологічної експертизи; показати її можливості у встановленні джерела слідів запаху й у вирішенні ряду діагностичних одорологічних завдань. Закінчити виклад у цій темі одорологічних проблем найкраще висвітленням методики оцінки висновку комісійної одорологічної експертизи або акта іншого лабораторного одорологічного дослідження.

Для висвітлення особливостей роботи зі слідами і зразками запаху людини або інших речових джерел і розкриття можливостей використання одорологічних відомостей у процесі протидії окремим видам або групам макроправопорушень найбільше підходять такі теми другого розділу «Методики протидії окремим видам і групам макроправопорушень» четвертої частини «Методика» базового навчального курсу

криміналістики, як: «Особливості методики протидії вбивствам і заподіяння тілесних пошкоджень, вчиненими різними способами і в специфічних ситуаціях», «Методика протидії статевим макроправопорушенням», «Методика протидії крадіжкам», «Особливості методики протидії крадіжкам, скоєним із проникненням у приміщення», «Особливості методики протидії кишеньковим крадіжкам», «Методика протидії грабежам», «Методика протидії розбійним нападам», «Особливості методики протидії грабежам і розбійним нападам на водіїв транспортних засобів», «Особливості методики протидії грабежам і розбійним нападам, що вчинені в різних ситуаціях», «Методика протидії вимогам».

Цілком можливе розкриття названих одорологічних проблем і в рамках таких тем цього розділу четвертої частини базового навчального курсу криміналістики, як: «Методика протидії різним видам хабарництва», «Методика протидії суспільно небезпечним хуліганським проявами», «Методика протидії викраденню або заміні дитини чи розголошуванню таємниці усиновлення», «Методика протидії суспільно небезпечним порушенням правил безпеки руху та експлуатації автотранспорту», «Особливості методики протидії суспільно небезпечним порушенням правил безпеки руху та експлуатації міського електротранспорту», «Особливості методики протидії суспільно небезпечним порушенням правил безпеки руху і експлуатації залізничного транспорту», «Методика протидії макроправопорушенням, пов'язаним із пожежами», «Методика протидії макроправопорушенням, пов'язаним із незаконним обігом наркотиків», «Методика протидії наркобізнесу», «Методика протидії суспільно небезпечному перетинанню кордону», «Методика протидії суспільно небезпечним порушенням митних правил», «Методика протидії шпигунству», «Методика протидії терористичним актам», «Методика протидії бандитизму», «Методика протидії макроправопорушенням, що дезорганізують роботу місць позбавлення волі», «Методика протидії контрабанді» та ін.

Аналогічні питання, в принципі, можуть бути розглянуті і в процесі викладу таких тем третього розділу «Методики протидії макроправопорушенням за особливих обставин» четвертої частини навчального курсу криміналістики: «Особливості методики протидії організованим макроправопорушенням і корупції», «Особливості методики протидії макроправопорушенням ув'язнених», «Особливості методики протидії макроправопорушенням по «гарячих» слідах» і т. д.

Актуально є розробка спецкурсів для одорологічної підготовки слідчих, суддів та особливо експертів-одорологів та експертів-кіносологів.

Питання 2. Фізичні і криміналістичні властивості, механізм утворення і сприйняття слідів запаху людини

2.1. Фізичні властивості слідів і зразків запаху людини та інших речових джерел як різновиду газоподібних об'єктів

Запах становить особливий вид газоподібних речовин (ультраоб'єктів, точніше – ультрасубстанцій), які в аспекті антикримінального судочинства іменуються ультраречовими доказами [31, с. 95]. Тому сліди запаху як різновид газоподібних речовин володіють усіма фізичними властивостями останніх. Найбільш повно фізичні властивості слідів запаху людини були досліджені Р. М. Мазітовою, В. Н. Охотською і Б. У. Пучкіним у монографії, присвяченій дослідженню питань моделювання нюху живих істот [41, с. 34-40]. Згодом М. В. Салтевський піддав детальному аналізу ці властивості вже стосовно проблем криміналістичної одорології [53; 54 та ін.]. Було зазначено, що сліди запаху володіють такими фізичними властивостями газоподібних

речовин, як летючість, розчинність, адсорбція, розбавлення і дифузія. Врахувавши дані з цих літературних джерел, В. Д. Басай удосконалив виклад сутності вказаних властивостей [1, с. 216-218; 2, с. 68-84; 4, с. 41-45; 30, с. 203-206; 31, с. 95-103; 33, с. 172-175], що має такий вигляд.

Летючість слідів запаху – це здатність молекул запаху випаровуватися, тобто переходити з твердого стану в газоподібний. Випаровування відбувається при будь-якій температурі, однак швидкість його залежить від природи речовини і зовнішніх умов: при підвищенні температури або посиленні вітру випаровування збільшується. Отже, сліди запаху довше зберігаються взимку, ніж улітку, в закритому приміщенні і за відсутності протягів, ніж на відкритій місцевості або за наявності вітру і т. д.

За цими В. В. Безрукова, індивідуальний запах людини в закритому приміщенні зберігається до чотирьох діб і може бути використаний для встановлення людини як його джерела протягом трьох років. При цьому досить навіть короткочасного (до 15-50 хв) перебування людини в закритому приміщенні площею не більше 20 м² [7, с. 31].

Під **розчинністю слідів запаху** розуміється здатність молекул запаху розчинятися в клітинах нюхового епітелію живих істот. Ця властивість дозволяє сприймати запах органами нюху людини або тварин.

Адсорбція слідів запаху являє собою здатність молекул запаху (інших газоподібних речовин) поглинатися поверхневим шаром іншої речовини. Завдяки цій властивості можливе сприйняття запахової речовини, змішаної з повітрям, виділення її на твердих і ворсистих поверхнях.

Процес адсорбції в загальному вигляді може бути зведений до концентрування й утримання речовин на поверхні або в об'ємі пор твердого тіла [34, с. 33]. В адсорбції беруть участь як мінімум два об'єкти: тверде тіло (адсорбент) і речовина, що поглинається в газоподібному або рідкому стані. Остання з газової або рідкої фази, в якій вона знаходилася (адсорбтив), переходить при поглинанні твердим тілом в адсорбований стан (адсорбат).

Вирізняють в основному адсорбцію двох типів: фізичну адсорбцію, яка подібна до явища конденсації; і сорбцію, що ґрунтується на силах хімічної взаємодії (хемосорбцію). Остання внаслідок хімічної реакції, що протікає на поверхні розділу фаз і призводить до перерозподілу електронів адсорбтиву і адсорбенту з утворенням хімічного зв'язку, не зберігає індивідуальності взаємодіючих компонентів і фіксує положення адсорбованих молекул, тобто призводить до локалізованої адсорбції. При фізичній адсорбції адсорбтив і адсорбент не втрачають своїх якостей, а адсорбція молекул може бути локалізованою і нелокалізованою.

У процесі збирання слідів і зразків запаху людини та інших речових джерел інформації можна застосовувати тільки явища фізичної адсорбції. Адсорбційна здатність адсорбенту і швидкість поглинання адсорбтива вирішальною мірою залежать від розміру і кількості пор на одиницю об'єму адсорбенту.

М. В. Кісін та інші співавтори поділяють пори залежно від їх розміру на: мікро-, мезо- і макропори [34, с. 34]. Мікропори співмірні з молекулами, що адсорбуються. Всі атоми й молекули речовини адсорбенту знаходяться у взаємодії з молекулами адсорбату в порах. Отже, у всьому просторі мікропор існує поле адсорбованих сил. Для мезопор дія адсорбційних сил виявляється не у всьому їх об'ємі – практично лише на невеликій відстані від стінок. Питома поверхня макропор дуже мала, вони виконують, по суті, роль великих транспортних артерій у зернах адсорбенту. Тому адсорбцією на поверхні макропор, як правило, нехтують [34, с. 34-35]. Звідси висновок, що найкращими адсорбційними здібностями молекул запаху володіють адсорбенти, що мають найбільшу кількість мікропор на одиницю їх об'єму.

Під **розбавленням слідів запаху** розуміється зміна концентрації молекул запаху в сліді, що веде до утворення запаху нової якості.

Однак сила запаху, як показали спеціальні дослідження, не завжди визначається концентрацією молекул запаху. У певних випадках розбавлена суміш запахів може виявитися сильнішою за концентрований слід запаху [41, с. 36], а також один запах може маскувати інший.

Дифузія слідів запаху означає проникнення молекул запаху в структуру (масу) іншої речовини (як правило, твердої). Наприклад, взуття при носінні просочується індивідуальним запахом людини і через певний період перетворюється в джерело цього запаху, залишаючи його на ґрунті та іншій поверхні при контактній взаємодії. Експериментально встановлено, що нове взуття вже після добового носіння перетворюється в джерело індивідуального запаху власника [15, с. 6].

У 1995 р. П. Д. Біленчук, Г. О. Омельченко і О. І. Рошин, викладаючи суть розглянутих властивостей слідів запаху, додали до них ще й таку властивість, як **змішування запаху**. При цьому вони пояснили суть цієї властивості запаху таким чином. Якість пахучих речовин може істотно мінятися, знаходячись у суміші один з одним. Один запах може «замаскувати» або послабити інший. У суміші запахи можуть нейтралізувати один одного. В окремих випадках в суміші запах посилюється настільки, що окремі компоненти суміші, взяті в концентрації, значно нижчій за рівень індивідуальності сприйняття тварини (наприклад, собаки), все ж таки ним вловлюються. Таким чином, характер складного запаху може мінятися в присутності навіть межових кількостей домішок або запахових слідів інших компонентів [51, с. 119-120].

Суть розбавлення запаху вказані автори пояснили загалом аналогічно вищевикладеному [51, с. 119], що є повторенням суті змішування запахів, а тому виділення останньої властивості слідів запаху видається зайвим.

Таким чином, найбільш правильно виділити лише такі фізичні властивості запаху як газоподібної речовини:

1. Летючість слідів запаху людини.
2. Розчинність слідів запаху людини.
3. Адсорбція слідів запаху людини.
4. Розбавлення слідів запаху людини.
5. Дифузія слідів запаху людини.

2.2. Криміналістичні властивості слідів запаху людини

На основі розглянутих загальних фізичних властивостей газоподібних речовин М. В. Салтєвський у 1976 р. сформулював такі криміналістичні властивості слідів запаху: безперервність механізму утворення, рухливість структури, розсіювання і подільність [54, с. 14-16], які були сприйняті вітчизняними й зарубіжними вченими, зокрема С. П. Іщенко [24, с. 145], М. В. Кісінін [34, с. 30], І. П. Криловим [35, с. 250-251] та ін. Водночас П. Д. Біленчук, Г. О. Омельченко і О. І. Рошин далі викладу суті лише фізичних властивостей слідів запаху не пішли [51, с. 119-120].

У 1994 р. цей перелік криміналістичних властивостей слідів запаху стосовно запаху людини О. А. Кириченко доповнив такими властивостями, як відносна незмінність та індивідуальність запаху людини [27, с. 17-18].

На думку В. Д. Басая, до цього переліку необхідно додати ще такі дві криміналістичні властивості запаху людини, як збереження слідів і зразків запаху людини в герметичній упаковці і відносна стійкість слідів запаху людини [2, с. 71-72; 4, с. 42], тоді як відносна незмінність повинна характеризувати тільки зразки запаху людини. При цьому потрібно зазначити, що наявність або відсутність у запаху людини саме цих властивостей стала одним з основних пунктів дискусії між противниками й захисниками одорологічного

методу, а тому цілком обґрунтовано буде включення їх до криміналістичних властивостей слідів запаху людини.

Зараз же зупинимося на короткій характеристиці і викладі суті кожного з *криміналістичних властивостей слідів і зразків запаху людини*:

1. **Безперервність механізму утворення слідів запаху** відображає специфічну сторону його виникнення. За наявності джерела запаху і відповідних зовнішніх умов сліди запаху утворюються безперервно – доти, доки існує джерело.

На відміну від звичайних слідів і мікрослідів, утворення яких відбувається, як правило, миттєво чи в більш або менш короткий період часу (в момент контакту), виникнення слідів запаху – це процес, що триває. З цього положення витікає правило: час виявлення слідів запаху залежить від кількості пахучих речовин, що є джерелом запаху, і від зовнішніх умов, які прискорюють або сповільнюють процес летючості цієї пахучої речовини.

М. В. Кісін і К. Т. Сулімов, проводячи експерименти із застосування підсилювачів запаху, встановили, що позалабораторні собаки-детектори упевнено працювали зі слідами односторонньої давності. Робота собак-детекторів по сліду запаху 12-годинної давності полягала у сприйнятті ними запаху підсилювачів, оскільки індивідуальний запах людини в таких слідах практично був відсутній. Опрацювання ж собаками-детекторами слідів добової давності навіть за наявності підсилювачів запаху вже було невпевненим і частішими стали сходження зі сліду [59, с. 13-14].

2. **Рухливість структури слідів запаху** характеризує тимчасові стани речовини сліду і свідчить про те, що між його молекулами немає зв'язку, вони знаходяться в хаотичному русі і постійно перемішуються між собою і молекулами повітряного або іншого середовища, в якому відбувається процес слідоутворення. Отже, інтенсивність (концентрація) запаху поблизу джерела вища. Тому адсорбування сліду запаху необхідно проводити шляхом вкачування повітряного середовища в безпосередній близькості від поверхні джерела запаху або шляхом безпосереднього контакту вбирача з цією поверхнею. Якщо джерело запаху або адсорбент вміщене в обмеженій об'єм, наприклад, у герметично закриту скляну місткість, то через деякий час у будь-якій частині цього об'єму запах буде являти собою однорідну суміш.

На основі цього положення була вироблена наступна методична рекомендація щодо роботи із запахом. Допускається дослідження за допомогою собаки-детектора запаху, законсервованого не раніше ніж за добу до цього [34, с. 73].

3. **Розсіювання слідів запаху людини** означає таку їх властивість, коли молекули запаху прагнуть зайняти весь об'єм, у якому вони знаходяться. Якщо цей об'єм необмежений або досить великий, то з розширенням кордонів сліду запаху меншає концентрація молекул запаху на одиницю цього об'єму. Звідси виходить практична рекомендація: об'єм місткості, в якій консервується запахоносій, повинен бути співмірний з об'ємами останнього, а для підвищення концентрації і молекул запаху в місткості потрібно вдатися до неодноразового похитування молекул через адсорбент.

У процесі роботи позалабораторного собаки-детектора за «гарячими» слідами запаху на місцевості послідовне підвищення концентрації молекул запаху примушує його рухатися в напрямі джерела запаху. Вітер змінює напрям розсіювання сліду запаху. Тому собака-детектор більш упевнено йде за слідом запаху при вітрі від джерела запаху. Сильний же вітер у напрямі джерела запаху може перешкоджати переслідуванню підозрюваного (або іншого джерела) за слідами запаху.

4. Під **подільністю слідів і зразків запаху людини** розуміється можливість розділення запаху на декілька частин із тотожними властивостями. У результаті від одного джерела можна законсервувати декілька тотожних носіїв слідів запаху людини

або отримати декілька аналогічних зразків його запаху, причому це можливо як одночасно, так і через певні проміжки часу, протягом яких одорологічна інформативність зразків запаху людини залишається відносно незмінною.

5. Збереження слідів і зразків запаху людини в герметичній упаковці означає можливість повного збереження всіх індивідуальних якісно-кількісних характеристик людського запаху і запаху інших речових джерел інформації при переміщенні їх у відповідну обмежену герметичну упаковку.

Одорологічна практика свідчить, що скляна місткість із герметичною склянною кришкою, гумовою прокладкою і металевими затискачами або з металевою кришкою, що загвинчується, придатна для зберігання ймовірних носіїв слідів запаху людини фактично необмежено довго, протягом десятків років. Водночас упаковку з фольги рекомендується застосовувати в цих цілях лише тимчасово, а поліетиленові упаковки, в тому числі й поліетиленові кришки на скляні місткості, для цього непридатні.

6. Індивідуальність слідів і зразків запаху людини означає, що основні якісні і кількісні параметри запаху кожної конкретної людини неповторні, властиві тільки їй, а тому вона (людина) може бути встановлена за запахом із великої кількості інших запахів.

7. Відносна стійкість слідів запаху, тобто незмінність хімічної структури молекул запаху в умовах навколишнього середовища, що дозволяє збирати і дослідити їх на предмет встановлення джерела їх походження через певний період часу. При цьому вказані сліди запаху будуть зберігатися досить довго індивідуалізовані ознаки запаху того об'єкта, від якого вони походять, незважаючи на те, що вони будуть знаходитися в оточенні великої кількості слідів запахів інших об'єктів. Дуже тісно з цією властивістю пов'язана властивість слідів, що коментується нижче, і зразків запаху людини або іншого живого організму, якому властиві розвинені обмінні процеси.

8. Відносна незмінність зразків запаху людини свідчить про те, що основні індивідуальні якісні і кількісні параметри запаху конкретної людини протягом усього її життя залишаються незмінними, тоді як інші якісні і кількісні характеристики її запаху постійно змінюються під впливом продуктів, у т. ч. лікарських препаратів, алкоголю і т. п., наявності шкідливих звичок (куріння і т. п.), фізичних або психічних навантажень та ін., що, у свою чергу, при правильній методиці проведення одорологічного дослідження не може зумовити помилковий результат. Собака-детектор у процесі методично правильно проведеного одорологічного дослідження орієнтується на індивідуальну основу запаху людини, абстрагуючись від дії багатьох ендогенних і екзогенних чинників [31, с. 102 та ін.].

Перераховані властивості слідів запаху визначають методику застосування технічних засобів роботи з ними, а значить, такі властивості можна з повною підставою іменувати криміналістичними [4, с. 44].

Таким чином, стосовно запаху людини і хребетних тварин сліди запаху володіють такими криміналістичними властивостями: безперервністю механізму утворення, рухливістю структури, розсіюванням, подільністю, збереженням у герметичній упаковці, відносною стійкістю слідів, відносною незмінністю та індивідуальністю зразків. Якщо ж розглядати інші речові джерела запаху, то потрібно брати до уваги всі перераховані криміналістичні властивості запаху, за винятком чотирьох останніх. Знання розглянутих криміналістичних властивостей слідів запаху має, як це обгрунтовано підкреслює М. В. Салтевський [56, с. 282], принципове значення для якісного проведення кожного з етапів роботи з ними, особливо їх збирання і дослідження, а також для правильної оцінки отриманих одорологічних відомостей.

Звідси **узагальнювальний виклад криміналістичних властивостей слідів запаху людини** може мати такий вигляд:

1. Безперервність механізму утворення слідів запаху.

2. Рухливість структури слідів і зразків запаху людини.
3. Розсіювання слідів і зразків запаху людини.
4. Подільність слідів і зразків запаху людини.
5. Збереження слідів і зразків запаху людини в герметичній упаковці.
6. Індивідуальність слідів і зразків запаху людини.
7. Відносна стійкість слідів і зразків запаху людини.
8. Відносна незмінність слідів і зразків запаху людини [2, с. 72-76].

2.3. Механізм утворення та сприйняття слідів запаху людини

Ще Р. Х. Райт справедливо відзначив відсутність єдиної теорії про природу і сприйняття запахів [49, с. 68], унаслідок чого *механізм сприйняття слідів запаху нюхом живих істот* залишається гіпотезою. Адже до цього часу така теорія не розроблена, а існує декілька різних теорій, кожна з яких лише у формі наукової гіпотези пропонує той чи інший варіант пояснення механізму сприйняття запахів живими істотами. Наприклад, згідно з теорією запаху Цваара Дермакера, всі пахучі речовини діляться на дев'ять класів:

1. Ефірні – запахи фруктових есенцій, воску, ефіру.
2. Бальзамічні – кольорів, ванілін.
3. Амбро-мускусні – виділяються статевими органами.
4. Каприлові – сиру, поту, сперми, сечі.
5. Запах пригорілого – фенолу, бензолу, нафталіну, підсмаженої кави.
6. Противні – клопів, блекоти, наркотичних речовин.
7. Ароматні – гіркої мигдалю, лимона.
8. Часникові – бром, смоли, йоду, хрому.
9. Нудотні – трупний запах, запах калу.

10. Усього, на думку Дермакера, нараховується 50 чистих основних запахів, які при змішуванні утворюють усі інші запахи [49, с. 64]. Недосконалість і умовність цієї теорії, на наш погляд, очевидні. Дуже багато практичних питань про природу і механізм сприйняття запаху залишаються в теорії Дермакера відкритими, зокрема, яким чином нюхові аналізатори живих істот сприймають той або інший запах, який механізм утворення нових запахів на основі вказаних груп чистих запахів [28, с. 20].

Нарівні з наведеною теорією існує і ряд інших аналогічних теорій: вібраційна теорія запаху (Дайсон, 1938), просторова або стереохімічна (Манкриф, 1949), хвильова (Бек, Майсл, 1949) і адсорбційна (Манкриф, 1955). Кожна з них по-своєму пояснює природу, механізм утворення і сприйняття запаху, має сильні і вразливі сторони [49, с. 68]. Так, *вібраційна теорія* виходить із того, що потоки хвиль в інфрачервоній області спектру випромінюють віброуючі молекули пахучих речовин, які сприймаються нюховими рецепторами біологічних істот і перетворюються в запахи.

Сtereохімічна теорія виникнення того або іншого запаху пояснює конфігурацію будови пахучої речовини. За цією теорією, молекула має поверхню з випуклими напівсферами, якими вона входить у контакт із поверхнею нюхового рецептора. Оскільки поверхня останнього являє собою систему півсферичних заглиблень (лунок), то вигляд речовини і її запах залежать від кількості напівсфер молекули, що вмістилися в лунку нюхового рецептора [41, с. 51].

Згідно з *хвильовою теорією*, клітини нюхових аналізаторів людини і тварин володіють здатністю випромінювання в довкіллі хвиль, довжина яких знаходиться в діапазоні інфрачервоного випромінювання. Хвиля по-різному поглинається речовинами, що пов'язано з неоднаковим охолодженням нюхового епітелію, що відчувається як відмінність у запасі.

I, нарешті, виходячи з *адсорбційної теорії*, виникнення запаху пояснюється процесом адсорбції молекул пахучої речовини клітинами нюхового епітелію живого організму, внаслідок чого вони нагріваються. Міра рецепторів трансформується як певний запах [41, с. 48-105 та ін.].

У книзі про використання в протидії макроправопорушенням консервованого запаху, написаною групою вітчизняних і німецьких авторів, які протягом декількох років розробляли проблеми одорології [34], механізм сприйняття запаху пояснюється таким чином. Здатність усіх живих істот, включаючи людину, сприймати запах реалізовується завдяки наявності і функціонуванню в них особливої хеморецепторної системи. У спеціалізованих сенсорних хеморецепторах – клітинних структурах периферійної нервової системи, що безпосередньо сприймають хімічні стимули з навколишнього середовища, – відбувається перетворення енергії зовнішнього подразника в кодоване повідомлення, яке доставляє в центральну нервову систему відомості про силу і природу стимулювального агента.

Нюхова рецептація дає велику кількість відповідей щодо якостей молекул запаху, з наявністю межі, що важко встановлюється між ними. Між багатьма пахучими речовинами, незважаючи на близькість їх якостей, як правило, можна виявити різницю. Тому при індивідуальному пред'явленні речовин-стимулів (подразників рецепторів) нюхова система дозволяє здійснювати груповий або індивідуальний їх якісний аналіз. У той час як смакова система в цьому відношенні здатна допомогти лише в груповому якісному аналізі речовин-стимулів, загальне хімічне почуття викликає при дії різних речовин-стимулів однотипну реакцію (подібність больових відчуттів), яка не дозволяє при близьких рівнях збудження рецепторів диференціювати речовини-стимули навіть на рівні групового якісного аналізу [34, с. 23-24].

З урахуванням викладеного може бути правильно зрозумілий і *механізм утворення слідів запаху людини*, який найбільш повно досліджений у навчальному посібнику М. В. Кісіна та інших співавторів [34, с. 25-30], а також у низці інших опублікованих праць [49; 53; 54; 57; 58; 60 та ін.]. Встановлено, що тіло людини за добу виділяє в довкілля близько 800 г поту [49, с. 103], жиру та інших пахучих речовин [55, с. 10]. Кількість поту залежить від обміну речовин, фізичного і психічного стану людини, умов зовнішнього середовища та інших чинників [34, с. 27]. Наприклад, при фізичному навантаженні і перегріві організму виділяється 2-2,5 кг поту [55, с. 10]. В утворенні місцевого індивідуального запаху людини основну роль відіграють шкірні покриви і шкірні залози. Серед багатьох функцій, що виконуються шкірою і її додатками, безпосереднє відношення до формування запаху має її участь у процесі дихання, обміні речовин і терморегуляції. Піт продукується екринними і апокринними потовими залозами, кількість яких на тілі людини досягає 2 млн [31, с. 106]. Екринні залози розташовані переважно на поверхнях долонь рук і підшвах ніг, апокринні – у пахвовій і генітальній областях.

Свіжовиділений піт і секрети сальних залоз, власне, не мають запаху і набувають його під дією сапрофітів шкіри, що додають їм характерні ароматичні речовини. Не останню роль відіграють при цьому температура і вологість навколишнього середовища, мікроклімат під одягом та інші умови [34, с. 27].

Поки що не відомі конкретні хімічні сполуки, що відповідають за індивідуальність запахового комплексу конкретної людини, але вже сьогодні наявні досить обґрунтовані дані, що дозволяють вважати цю індивідуальність не тільки стабільною як із зміною віку людини, так і при зберіганні слідів і зразків її запаху в законсервованому вигляді, але і стійкою [58].

Питання 3. Класифікація слідів і зразків запаху людини та інших речових джерел

Класифікація слідів і зразків запаху, як і будь-яких інших речових джерел інформації, має важливе теоретичне і прикладне значення, дозволяє краще пізнати суть речових джерел інформації, що вивчаються, точніше визначити їх місце серед собі подібних. Однак цій проблемі в літературі приділялася недостатня увага. У цьому відношенні відомі роботи лише окремих авторів, зокрема Р. С. Белкіна [9, с. 79-78], П. Д. Біленчука [11, с. 10-11], А. І. Вінберга [16, с. 54], І. П. Крилова [35, с. 246, 248], М. В. Салтевського [53, с. 17; 54, с. 17-19; 55, с. 9-10; 56, с. 279-280] та ін. При цьому кожна із запропонованих класифікацій слідів запаху, маючи ті чи інші недоліки, містить і певне раціональне зерно, яке може бути використане іншими авторами в процесі подальшого дослідження цієї проблеми. Саме тому в низці публікацій О. А. Кириченко зробив спробу піддати детальному аналізу існуючі варіанти класифікації слідів і зразків запаху і розробити на цій основі принципово новий варіант вирішення цієї проблеми [12, с. 28-37; 27, с. 41-49; 28, с. 24-32 та ін.].

Ці дослідження були продовжені й В. Д. Басаєм (як разом з О. А. Кириченко, так і самостійно) [1, с. 218-222; 2, с. 88-94; 30, с. 221-228; 31, с. 110-116; 32, с. 41-42; 33, с. 216-226 та ін.], у результаті чого з'явився його варіант науково обгрунтованої класифікації одорологічних об'єктів [4, с. 49-58], остаточний варіант якого може бути представлений таким чином.

Загальна класифікація слідів запаху будь-яких речових джерел антиделіктних відомостей за походженням:

1. Сліди власного запаху речового джерела, склад яких зумовлений процесами життєдіяльності для живих істот і субстанційними властивостями для речових джерел неживої природи.

2. Сліди набутого запаху речового джерела, які, у свою чергу, поділяються на:

2.1. Сліди набутого запаху речового джерела тимчасового характеру, від яких це джерело за певних умов може звільнитися.

2.2. Сліди набутого запаху речового джерела постійного характеру, від яких це джерело звільнитися вже не зможе.

3. Сліди сукупного запаху речового джерела, які представлені сукупністю всіх чи частини названих різновидів слідів запаху.

4. Сліди фонового запаху, тобто сліди запаху інших речових джерел інформації, навколишніх носіїв слідів запаху.

5. Сліди остаточного запаху речового джерела, які складаються з усіх чи частини названих слідів запаху і в кінцевому підсумку підлягають дослідженню, в першу чергу, під час того чи іншого напряму позалабораторних одорологічних досліджень [2, с. 96].

Спеціальна класифікація слідів і зразків запаху людини за походженням:

1. Сліди місцевого індивідуального запаху людини, які визначаються особливостями функціонування шкірних, потових, сальних та ендокринних залоз у ділянці окремих органів або тканин тіла людини.

2. Сліди сукупного індивідуального запаху людини, які складаються з усіх чи частини слідів місцевих індивідуальних запахів конкретної людини.

3. Сліди супутніх запахів людини, серед яких можуть бути виділені:

3.1. Сліди запахів одягу, в тому числі взуття та інших предметів постійного контакту з тілом людини (сліди запаху перуки, окулярів, ношених ювелірних виробів, годинника, гаманця, мобільного телефону, пейджера, кишенькового калькулятора або електронного записника та ін.).

3.2. Сліди запаху різноманітних функціональних змін, зумовлені захворюваннями, прийомом лікарських препаратів, фізичними навантаженнями, психічним перенапруженням та іншими змінами функціонального стану людини.

3.3. Сліди побутових запахів, тобто слідів запаху, які викликані побутовими умовами життя конкретної людини: слідів запаху предметів туалету (косметики, зубної пасти, парфуми та інших речовин індивідуальної гігієни); їжі; запахи, зумовлені шкідливими звичками (вживанням алкоголю або наркотиків, курінням та ін.); запахи житла (обстановки квартири і домашнього господарства, у т. ч. домашніх тварин і птахів); слідів запаху предметів особистого побуту (прикрас, робочих інструментів, транспортних засобів, книг тощо) та ін.

3.4. Сліди професійних запахів, тобто слідів запаху, які набуті людиною в процесі здійснення трудових функцій поза побутом.

3.5. Сліди запаху громадських місць (громадського транспорту, повітряного середовища мікрорайону мешкання, по шляху на роботу і назад, видовищних закладів, магазинів та інших місць, які не є місцем роботи цієї людини).

3.6. Сліди ситуативних запахів, тобто сліди запаху, утворення яких для цієї людини носить ситуативний характер (сліди запаху бруду, фарби, нафтопродуктів та інших речовин, якими людина випадково забруднилася тощо).

4. Сліди сукупного загального запаху людини, який складається зі всіх перерахованих слідів запаху та зі слідів запаху, якими людина володіє на момент запахового слідоутворення або отримання у неї зразків запаху.

5. Сліди фонових запахів людини, тобто запах об'єктів навколишнього середовища, у якому відбувається слідоутворення і знаходження сукупного загального запаху людини аж до його належної консервації в процесі збирання слідів чи отримання зразків запаху.

6. Сліди остаточного запаху людини, які складаються з усіх чи частини названих слідів або зразків запаху й у кінцевому підсумку підлягають лабораторному чи позалабораторному одорологічному дослідженню [2, с. 94-95].

У літературі немає відомостей про те, що хтось з авторів займався упорядкуванням термінології та класифікації одорологічних об'єктів. Тому В. Д. Басай розпочав спеціальне дослідження цієї проблеми [1, с. 222-226; 2, с. 97-99; 4, с. 54-55; 30, с. 246-249; 31, с. 218-221; 32, с. 44-47; 33, с. 246-247 та ін.], в основу якого було покладено вивчення існуючої одорологічної практики та широкого кола відповідної літератури.

Класифікація слідів і зразків запаху за часом їх утворення щодо вирішення завдань переслідування правопорушника або пошуку іншої людини за слідами її запаху на відкритій місцевості та інших речових джерел відомостей за звичайних умов повинна відображати такі часові періоди:

1. Гарантованого пошуку людини за слідами її запаху на відкритій поверхні або інших речових джерелах по шляху її пересування.

2. Ускладненого пошуку людини за такими слідами запаху.

3. Неможливості пошуку людини за такими слідами запаху [2, с. 101; 4, с. 57].

З огляду на це, класифікація слідів і зразків запаху за часом їх утворення щодо вирішення завдань лабораторного їх дослідження за допомогою нюху спеціально підготовленого собаки-детектора повинна відображати часові періоди:

1. Гарантованого лабораторного одорологічного дослідження слідів і зразків запаху людини та інших супутніх запахів.

2. Ускладненого лабораторного одорологічного дослідження таких експертних об'єктів.

3. Неможливості лабораторного одорологічного дослідження подібних експертних об'єктів [2, с. 101; 4, с. 57].

Зрозуміло, як у першій, так і в другій класифікації слідів і зразків запаху людини за часом їх утворення визначальну роль має взаємозв'язок між часовим періодом знаходження слідів і зразків запаху людини в незаконсервованому вигляді та їх концентрацією, яка, зрештою, і зумовлює гарантоване або ускладнене їх дослідження або взагалі неможливість отримання позитивних результатів одорологічного дослідження.

Питання 4. Загальні положення збирання слідів та отримання зразків запаху людини

Важливе наукове і прикладне значення у підвищенні ефективності, раціональності та якості процедури поводження із одорологічними об'єктами має представлення єдиної сутності, послідовності та інших закономірностей роботи зі слідами і зразками запаху людини та інших джерел антикримінальних відомостей (див. лекція 5, питання 4), яку Ю. О. Ланцедова пропонує бачити в такому вдосконаленому вигляді:

1. Вивчення закономірностей виникнення, функціонування і зникнення слідів запаху людини чи інших речових джерел.

2. Взаємопов'язане версіювання [висунення (побудова), аналіз, динамічний розвиток і перевірка версій], планування та організація роботи з цими джерелами.

3. Збирання (пошук, у т. ч. констатація автентичності та індивідуалізація, розшук, виявлення, одержання, консервація, зберігання, транспортування) ймовірних запахоносіїв, отримання зразків запаху.

4. Отримання одорологічних відомостей при позалабораторному і лабораторному дослідженні слідів і зразків запаху людини та інших речових джерел за допомогою нюху спеціально підготовленого собаки-детектора чи іншого біоаналізатора.

5. Оцінка цих відомостей (визначення через аналітико-розумову діяльність чи проведення за необхідності певних де-факто чи де-юре процесуальних і парaproцесуальних дій чи їх комбінації значущості, законності, допустимості і доброякісності цих відомостей, їх узгодженості і достатності в сукупності з іншими відомостями для вирішення певного завдання за правильним вирішенням справи (протидії конкретному макроправопорушенню).

6. Використання одорологічних відомостей (вибір доказових фактів, групування доказів та інших видів антикримінальних відомостей та оперування ними при обґрунтуванні чи спростуванні виділених доказових фактів і прийнятті проміжного та остаточного рішення з метою правильного вирішення антикримінальної справи (якісної, ефективної і раціональної протидії певному макроправопорушенню).

7. Документування роботи зі слідами і зразками запаху людини та інших речових джерел [38, с. 48-49].

4.1. Загальні положення збирання слідів та отримання зразків запаху людини

Можливості вдосконалення методики збирання слідів та отримання зразків запаху людини були досліджені в низці публікацій О. А. Кириченка [27; 28; 29 та ін.]. В. Д. Басай продовжив цю роботу [1; 3; 4; 30; 31; 33 та ін.], зокрема у зв'язку з рекомендаціями Першої міжнародної одорологічної конференції про необхідність розробки єдиної міжнародної методики роботи з одорологічними об'єктами [31, с. 21-22, 27-28]. На основі численних публікацій О. А. Кириченка, В. І. Старовойтова, К. Т. Сулімова та ін. [27; 28; 47; 60 та ін.], В. Д. Басай пропонує здійснювати збирання слідів та отримання зразків запаху людини за вдосконаленою методикою [1, с. 222-255 та ін.], основні положення якої можуть бути викладені таким чином.

4.1.1. Джерела індивідуального запаху людини

Найбільш придатні для встановлення джерела індивідуального запаху людини – первинні запахоносії, що знаходилися в постійному або тривалому контакті з її тілом, зокрема:

1. Плями крові, засалене волосся, яке зберігає сліди індивідуального запаху людини десятки років.

2. Особисті речі (поношені предмети одягу, взуття), предмети особистого побуту (гребінець, носова хустина, окуляри, наручні годинники і т. п.), що втримують сліди індивідуального запаху людини залежно від умов утворення і зберігання цих слідів від кількох днів до кількох років.

3. Потожирові сліди шкірного покриву (рук, ступнів босих ніг, губ і т. п.), а також взуття людини, які зберігають сліди індивідуального запаху людини залежно від погодних та інших умов утворення цих слідів, характеру поверхні їх носія та особливостей впливу на носія інших чинників зовнішнього середовища від кількох годин до однієї доби [2, с. 209; 4, с. 61].

Менш надійні в одорологічному дослідженні сліди запаху, що утворилися при короткочасному (декілька хвилин) контакті людини з предметами, що не належать їй (знаряддя макропорушення, ручка дверей, кнопка дзвінка і т. п.), які втримують сліди індивідуального запаху людини залежно від умов утворення цих слідів, матеріалу їх носія та особливостей впливу на носія чинників зовнішнього середовища від кількох годин до кількох днів [2, с. 209-210; 4, с. 61-62; 31, с. 125].

Непридатні як об'єкти одорологічної експертизи:

1. Сліди запаху, утворені одиночним дотиком людини.

2. Біологічні носії запаху, в тому числі мікросубстанції та інші фрагменти тіла й організму людини, її потожирові виділення, кров та інші виділення, які мають ознаки гниття або плісняви.

3. Аналогічні запахоносії, які зібрані з (чи від) трупів з вираженими ознаками розкладання.

4. Запахоносії, які зазнали високого термічного впливу (пожежа, спалення) [2, с. 210; 4, с. 62; 31, с. 126].

Висока температура повітря, вітер, суха погода, щільний поверхневий шар запахоносія (скелястий ґрунт, металеві, пластмасові, скляні та подібні щільні предмети), затримка із діями зі збирання, в першу чергу консервування, із направленням на дослідження ймовірних носіїв слідів запаху істотно знижують терміни збереження слідів індивідуального запаху людини, їх «робочу» концентрацію [33, с. 204].

4.1.2. Технічні засоби роботи зі слідами та зразками запаху людини

У результаті цілеспрямованої роботи В. Д. Барсай запропонував **одорологічну валізу**, яка виготовлена у вигляді сумки із металевим каркасом [2, с. 217-218] і склад якої вже викладений окремо (див. лекція 7-8, питання 3).

Факт належної дезодорації оверложених за контуром уніфікованих запахоносіїв розміром 150×200 мм для збирання ймовірних слідів запаху людини та уніфікованих носіїв розміром 50×50 мм для отримання зразків запаху людини у вигляді її крові і скляних місткостей із металевими для герметичної консервації перших носіїв та вентиляційного зберігання до висихання зразків крові повинен добре сприйматися всіма учасниками слідчої дії, в рамках якої здійснюється збирання слідів або отримання зразків індивідуального запаху людини [4, с. 65].

Названі технічні засоби заздалегідь зазнають дезодорації зі складанням довідки приблизно такого змісту: «Старший слідчий прокуратури м. Миколаїв, радник юстиції І. І. Іванов здійснив дезодорацію уніфікованого запахоносія у вигляді оверложеного за контуром клаптя фланелевої тканини білого кольору розміром 150×200 мм шляхом його прання в теплій мильній воді з пральним порошком «Лотос», подальшого ретельного полоскання у проточній воді і просушування. Всі вказані операції здійснювалися в гумових рукавичках, при відсутності різких фонових запахів і без доступу сторонніх осіб. Після цього уніфікований запахоносій був герметично закритий у скляну ємкість, до якою була прикріплена дійсна довідка. Дата, підпис, відтиск печатки прокуратури м. Миколаїв» [33, с. 188]. Перед застосуванням кожного з підготовлених таким чином

технічних засобів слідчий у присутності понятих та інших учасників слідчої дії повинен оголосити зміст вказаної довідки, яка після цього долучається до протоколу [31, с. 132].

4.2. Збирання слідів індивідуального запаху людини

Збирання ймовірних носіїв слідів запаху людини здійснюється слідчим самостійно або за допомогою фахівця-одоролога експертного підрозділу органів внутрішніх справ [33, с. 189]. За наявності можливості замість фахівця-одоролога до участі в слідчій дії зі збирання ймовірних носіїв слідів запаху людини може залучатися експерт-одоролог одорологічної лабораторії, який в одорологічному дослідженні цих носіїв виконує функції другого експерта-одоролога.

Невеликі первинні ймовірні носії слідів індивідуального запаху людини за можливістю вилучають повністю і відразу ж направляють в одорологічну лабораторію для збирання слідів запаху людини на уніфікований запахоносій і подальшого їх дослідження, коли:

1. Вологі первинні ймовірні носії слідів індивідуального запаху людини просушують при кімнатній температурі в тіні без застосування нагрівальних приладів. Після цього невеликі носії, наприклад, лицьову маску, рукавичку, носову хустку, мотузку-зашморг і т. п., упаковують окремо спочатку у 2-3 шари побутової алюмінієвої фольги заочухуванням носія в рулон, із загинанням усередину і обтисканням пальцями рук кінців цього рулону з метою більш надійної його герметизації, а потім – у поштові паперові конверти. Більш великі ймовірні запахоносії упаковують безпосередньо в декілька шарів щільного поштового обгорткового паперу.

2. Сухі первинні ймовірні носії слідів індивідуального запаху людини залежно від їх розмірів упаковують невідкладно аналогічним чином.

3. Волосся та сухі сліди крові людини упаковуються безпосередньо в поштові паперові конверти, для чого іноді вистачає 3-4 засалених волосин, вирізу або зішкрябані сухої крові діаметром 40-50 мм [31, с. 134].

За наявності на місці діяння калюж або досить великих плям рідкої крові зразки останньої більш доцільно зібрати на уніфіковані носії у вигляді оверлоченої по контуру фланельової тканини розміром 50×50 мм, причому не з центру або середини калюжі (плями), а з її периферії. Після цього зразки крові підлягають просушуванню при кімнатній температурі в тіні і наступній упаковці безпосередньо в паперовий поштовий конверт. Аналогічним чином здійснюють отримання порівняльних зразків індивідуального запаху людини.

Із нерухомого носія слідів запаху, наприклад, дверної ручки, потожирових слідів рук на віконному склі, босих ніг або взуття людини на підлозі та інших речових джерел інформації, сліди запаху, як свідчить узагальнення літературних джерел та одорологічної практики, доцільно зібрати шляхом безпосереднього їх контакту з уніфікованим запахоносиєм [31, с. 135]. Із цією метою сухий ймовірний носій слідів індивідуального запаху людини заздалегідь зволожується шляхом 2-3-разового прокачування розбризкувачем вгору над ним дистильованою (водопровідною) водою. Після цього уніфікований запахоносій необхідно розкласти пінцетами на ймовірний носій слідів індивідуального запаху людини, зверху покрити спочатку 2-3 шарами побутової харчової фольги, а потім, залежно від розмірів первинного ймовірного носія, – відповідним шматком поліетиленової плівки і плоским вантажем такої маси, щоб забезпечити щільний контакт первинного ймовірного носія і уніфікованого запахоносія [30, с. 221-222]. Звичайно, в цьому випадку можуть бути зруйновані об'ємні траси (об'ємний слід взуття або босої ступні і т. п.). Тому рекомендується заздалегідь зробити належну масштабну фотозйомку чи відеозапис цього сліду, або вибирати для збирання слідів запаху людини

менш придатні для дослідження відбитки у вигляді об'ємних, поверхневих слідів шкірного покриву, взуття людини. Після приблизно годинного, а при старих слідах запаху і більш тривалого контакту, уніфікований запахоносій пінцетом витягується та упаковується двома способами: безпосередньо у фольгу або в скляну місткість.

4.3. Методика консервації запахоносіїв безпосередньо у фольгу

За відсутності стерильної п'ятсотмілілітрової скляної місткості з металевою або скляною кришкою, що герметично закривається, уніфікований запахоносій можна законсервувати безпосередньо у фольгу, якою він був накритий, із загинанням усередину і обтисканням пальцями рук кінців такої упаковки з метою її більш надійної герметизації. Після цього упаковка з фольги, власне, упаковується у паперовий поштовий конверт відповідного розміру, на якому і виконуються всі необхідні засвідчувальні написи слідчого і понятих [4, с. 69].

Якщо ймовірні сліди запаху людини розташовані на сферичній поверхні (ручки дверей або віконного переплітання, молотка, сокири і т. п.), то спочатку цю поверхню завертають в уніфікований запахоносій, а потім на нього накладають декілька шарів звичайної алюмінієвої фольги, якою ймовірний носій обтискається. Зверху фольги носій загортають у шматок поліетилену, який фіксується навколо за допомогою вузької липкої стрічки «скотч» [33, с. 192]. Вертикальне розташування ймовірних носіїв слідів запаху людини зумовлює необхідність фіксації уніфікованого запахоносія разом із фольгою і шматком поліетилену по периметру останнього широкою липкою стрічкою «скотч» [30, с. 223].

4.4. Консервація запахоносіїв у скляну місткість

За наявності стерильної п'ятсотмілілітрової скляної місткості уніфікований запахоносій з імовірно зібраними на нього слідами індивідуального запаху людини вміщується безпосередньо в неї разом із двома іншими чистими уніфікованими запахоносіями і консервується. Приблизно через добу в місткості внаслідок такої властивості слідів запаху, як їх подільність, виявляться три тотожні за індивідуалізованими запаховими характеристиками уніфіковані запахоносії, які в одорологічній лабораторії будуть законсервовані знову в окремі місткості. При направленні на експертизу первинних імовірних носіїв слідів індивідуального запаху людини у вигляді вогнепальної, механічної чи вибухової зброї, інших невеликих знарядь і засобів здійснення макроправопорушення (мотузка-зашморг, лицьова маска, рукавичка і т. п.) вказані сліди більш доцільно збирати на уніфікований запахоносій уже в одорологічній лабораторії, де і буде забезпечена необхідна кількість тотожних уніфікованих запахоносіїв індивідуального запаху людини, законсервованих в окремі місткості [31, с. 137].

Скляна місткість із законсервованими уніфікованими запахоносіями підлягає додатковій належній упаковці. Це завдання дещо полегшується за наявності в цій місткості відповідного пристосування для опечатування печаткою і пломбувачем слідчого, нанесення відповідних засвідчувальних написів. В іншому випадку герметично закрити скляну місткість із наклеєним на неї листочком паперу для нотаток розміром 70×150 мм із засвідчувальними написами слідчого і понятих необхідно додатково упаковати у поштовий обгортковий папір і на цій упаковці знову виконати всі засвідчувальні написи слідчого і понятих, а також вжити інші заходи, що виключають її неконтрольоване розкриття сторонньою особою [33, с. 193].

З огляду на це, пропонується обв'язати паперову упаковку суцільним шматком міцної обгорткової мотузки (найкраще взуттєвої нитки), кінці якої, а також стики паперової

упаковки досить щільно проклеїти шматочками тонкого паперу для нотаток розміром 50×50 мм із відтиском печатки правоохоронного органу на кожній з них, підписами слідчого і понятих [30, с. 224].

У разі застосування для проклеювання листочків паперу клею ПВА або іншого подібного клею неконтрольоване розкриття такої упаковки, як свідчить багаторічна практика застосування цього способу, неможливе [31, с. 137-136]. Аналогічним чином може бути проклеєна паперова упаковка будь-якого за розмірами первинного носія слідів запаху людини, в тому числі і поштові конверти з марлевими тампонами зі зразками індивідуального запаху особи, яка має бути перевірена, у вигляді висушених зразків крові [33, с. 193].

Скляні місткості, опечатані відтиском печатки правоохоронного органу і пломбувачем слідчого, можуть передаватись на експертизу як у паперовій, так і в іншій упаковці, що запобігає в процесі пересилки від побиття або іншого пошкодження. З цією метою можуть пригодитися дерев'яні або інші контейнери з відповідними осередками для однієї або декількох скляних місткостей [30, с. 224].

Усі належно упаковані носії слідів або зразків запаху людини опечатуються і помічаються етикетками (бітками), на яких треба вказати: 1. Дату, місце і час вилучення носія слідів або зразків запаху людини. 2. У зв'язку з розслідуванням якого діяння він вилучений. 3. Найменування носія слідів або зразків запаху людини [31, с. 138].

Стосовно кожного з імовірних носіїв слідів індивідуального запаху людини, що вилучаються, повинні зазначатися особливі умови, що вказують на характер зберігання слідів або зразків запаху людини. Ці відомості повинні відображати такі умови: 1. Приблизна температура повітря. 2. Наявність опадів. 3. Присутність різких фонових запахів. 4. Передбачуваний час утворення ймовірних слідів індивідуального запаху людини. 5. Матеріал їх носія і т. п. [33, с. 194]. Вказані написи завіряються підписами слідчого і понятих, скріпляються відтиском печатки правоохоронного органу, у провадженні якого знаходиться кримінальна справа. Аналогічні відомості разом із короткою фавбулою справи, з якої повинен вбачатися можливий механізм утворення та умови збирання ймовірних слідів індивідуального запаху людини, доцільно зафіксувати і в постанові про призначення одорологічної експертизи.

4.5. Методика збирання слідів фонових запаху

Якщо на місці діяння чи в іншому місці збирання слідів або отримання зразків індивідуального запаху людини відчувається різкий фоновий запах, то його сліди також підлягають збиранню на стерильний уніфікований запахоносій [31, с. 139]. Власне, 3-4 уніфіковані запахоносії вільно кладуться приблизно на 1 год. у різних місцях, але поблизу ймовірного носія слідів індивідуального запаху людини, з якого здійснювалося їх збирання. Після цього уніфіковані запахоносії консервуються в одну скляну ємкість у звичайному порядку. Після закінчення доби всі вказані уніфіковані носії вже будуть мати тотожні фонові запахи і повинні бути законсервовані знову в окремі ємкості в одорологічній лабораторії.

4.6. Отримання порівняльних зразків запаху від особи, яка має бути перевірена

Для отримання порівняльних зразків індивідуального запаху особи, що перевіряється, потрібно підготувати для кожного донора по три оверлочені по контуру уніфіковані носії у вигляді фланельової тканини розміром 50×50 мм, які заздалегідь піддані дезодорації і законсервовані у скляну ємкість одорологічної валізи.

Порівняльні зразки індивідуального запаху особи, яка перевіряється, пропонується отримувати у два етапи. На першому етапі слідчий у процесі відповідної слідчої дії

«Отримання зразків для експертного дослідження» (ст. 199 КПК України) або перший експерт-одоролог у підготовчій частині комісійного одорологічного дослідження повинен у присутності медичного працівника отримати в особи, яка має бути піддана перевірці, на вказані уніфіковані носії зразки крові з пальця руки. На уніфікованому носії повинна утворитися кров'яна пляма понад 45 мм діаметром. Після цього уніфіковані носії необхідно висушити при кімнатній температурі в тіні, що за наявності одорологічної валізи можна зробити у відповідній скляній ємкості. Після цього ця ємкість може бути безпосередньо направлена в одорологічну лабораторію. В іншому випадку треба провести слідчу дію (на сьогодні – огляд речового джерела), в ході якої вилучити із скляної ємкості уніфікований носій і вкласти у звичайний поштовий конверт, на титульній стороні якого треба відобразити:

1. Найменування антиделіктного органу, у провадженні якого знаходиться кримінальна справа або матеріали, за яким призначена одорологічна експертиза або дослідження.

2. Номер і коротке найменування кримінальної справи або матеріалів, наприклад, «Кримінальна справа № 999 з обвинувачення Ф. Ф. Фоміна та ін.» або «Матеріали за фактом смерті громадянина П. А. Іванчука»;

3. Найменування зразків і рік народження донора, наприклад «Зразки крові Іванова Івана Івановича, 1958 р. н.»;

4. Учасники цієї слідчої дії: посада, прізвище та ініціали слідчого, прізвище та ініціали фахівця (медичного працівника, який проводив отримання зразків крові) і понятих, їх підписи [33, с. 195].

На зворотній стороні конверт проклеюється за допомогою клею ПВА або іншим подібним клеєм трьома листочками паперу 50×50 мм, на яких заздалегідь ставиться відтиск печатки правоохоронного органу, у провадженні якого знаходиться кримінальна справа або матеріали, а також підписи всіх учасників слідчої дії: слідчого, фахівця і понятих [31, с. 140]. Після цього конверти зі зразками крові окремо кожної особи, яку піддано перевірці, направляється для проведення другого етапу в одорологічну лабораторію разом з іншими матеріалами, підготовленими для проведення комісійного одорологічного дослідження, або окремо [30, с. 226]. При отриманні зразків крові особи, яка перевіряється, першим експертом-одорологом у підготовчій частині комісійного одорологічного дослідження можна обійтися і без просушування та упакування уніфікованих носіїв зі зразками рідкої крові. Але в цьому випадку слід негайно провести другий етап отримання зразків індивідуального запаху особи, що перевіряється, або за відсутності такої можливості уніфіковані носії зі зразками рідкої крові варто помістити на тимчасове зберігання в морозильну камеру. При цьому необхідно забезпечити роздільну доставку і зберігання уніфікованих носіїв зі зразками рідкої крові кожної з осіб, які мають бути перевірені [33, с. 196].

Другий етап отримання зразків індивідуального запаху особи, яка піддана перевірці, проводиться експертом-одорологом і тільки в одорологічній лабораторії. Він полягає в перенесенні зразків індивідуального запаху особи, яка перевіряється, з її висушених або рідких зразків крові на уніфікований запахоносій розміром 150×200 мм за допомогою вакуумної криогенної установки (див. додат. 2). Аналогічним чином перший експерт-одоролог проводить перший і другий етапи отримання зразків індивідуального запаху і в явно непричетних осіб із метою підготовки нейтральних експертних об'єктів.

Запропонований спосіб отримання зразків індивідуального запаху особи, які піддано перевірці, не на уніфікований запахоносій шляхом безпосереднього контакту останнього з тілом людини (як це здійснюється в деяких одорологічних лабораторіях) [31, с. 141], а у вигляді висушених зразків крові цієї людини знімає питання про можливість помилок у процесі одорологічного дослідження внаслідок наявності фонових або інших супутніх

запахів і має деякі інші переваги [4, с. 72]. Висушена кров, по-перше, не потребує герметичної упаковки, що значно спрощує процедуру направлення цих зразків на експертизу; по-друге, є хорошим консервантом індивідуального запаху людини, що зберігає його до 16-18 років; і, по-третє, позбавлена різноманітних супутніх запахів, наявність яких не тільки ускладнює процес збирання і експертного дослідження слідів запаху людини, але і при деяких недоліках у методиці роботи із запахом може зумовити помилкові результати дослідження.

4.7. Методика збирання слідів та отримання зразків запаху людини за допомогою вакуумної криогенної установки

Речові джерела інформації, на яких знаходяться сліди крові, волосся і потожирові виділення людини, становлять об'єкти різних криміналістичних експертиз і одночасно несуть на собі сліди індивідуального запаху людини. З метою застосування вакуумної криогенної установки знаряддя макропорушення і предмети, що підлягають комплексному експертному дослідженню, а також різноманітні мікросубстанції як імовірні носії слідів запаху людини (мікрочастинки зрізаних нігтів, вирваних засалених волосин, мікрровключення крові, сперми, потожирових та інших виділень людини і т. п.) повинні передаватись для вилучення цих слідів в одорологічну лабораторію. Потрібно врахувати, що навіть лабораторне збирання з мікросубстанцій слідів індивідуального запаху людини в концентрації, достатній для проведення повноцінного одорологічного дослідження, за допомогою рекомендованої вакуумної криогенної установки не може бути гарантоване.

Водночас виключно в лабораторних умовах витягуються сліди індивідуального запаху з мікросубстанцій, а також з імовірних носіїв слідів індивідуального запаху людини, що підлягають дослідженню на наявність інших мікросубстанцій, трасологічному, в тому числі й дактилоскопічному, або іншому криміналістичному дослідженню [31, с. 143].

Результати одорологічної практики свідчать, що за допомогою вакуумної криогенної установки більш доцільно збирати сліди індивідуального запаху людини з будь-яких направлених слідчими невеликих первинних або похідних (крім належно законсервованих уніфікованих запахоносіїв), імовірних носіїв цих слідів, у т. ч. і у вигляді рідких або висушених зразків крові осіб, що перевіряються, або явно непричетних осіб, відібраних на уніфіковані носії у вигляді фланельової тканини.

Вакуумна криогенна установка дозволяє найкраще зібрати ймовірні сліди індивідуального запаху людини з будь-якого носія, який не може бути безпосередньо використаний в одорологічному дослідженні, але за своїми розмірами може бути вміщений у цю установку, і при цьому не знищити або якимось змінити, як інші ймовірні сліди, які можуть знаходитися на цьому носії, так і самого носія.

У вакуумній криогенній установці застосовуються безконтактні способи збирання імовірних слідів індивідуального запаху людини, які ґрунтуються на випаровуванні летючих речовин із носіїв і подальшому їх уловлюванні при певному градієнті температур.

Інтенсивне витягання імовірних слідів індивідуального запаху людини здійснюється в умовах вакууму і криогенної конденсації пахучих речовин при градієнті температур від +40 до -150 °С. Витягання імовірних слідів індивідуального запаху людини здійснюють у пристрої з термостійкого скла, що являє собою замкнену систему, складену з двох герметично сполучених ємкостей, розташованих одна над іншою (див. додат. 2). Верхня ємкість (холодильник) своїм звуженим дном вільно проникає у верхню частину нижньої ємкості (випарник). Сполучена з атмосферою верхня ємкість заповнюється хладагентом – рідким азотом. Для роботи пристрою випарник зі вміщеним в нього і ледь зволуженим

первинним носієм імовірних слідів запаху людини і трьома уніфікованими носіями нагрівають на водяній бані, заздалегідь відкачавши з нього вакуумним насосом повітря до граничної відмітки манометра. У розрідженій атмосфері випарника пахучі речовини випаровуються з первинного носія і, підіймаючись вгору, конденсуються на охолодженій поверхні дна верхньої ємкості (холодильника), з якою вони після закінчення перегонки стираються уніфікованими носіями. Після цього вказані уніфіковані носії консервуються в окремі скляні ємкості. Закінчення перегонки визначається візуально за припиненням збільшення конденсату на поверхні холодильника. Зазвичай цей процес триває 15-30 хв.

Ємкість випарника підбирають відповідно до розмірів первинного носія імовірних слідів індивідуального запаху людини. Холодильник-конденсатор може бути уніфікованим (одного виду), пристосованим для з'єднання зі скляними банками різного об'єму за допомогою перехідних вакуумних шліфів. У разі призначення комплексного дослідження слідів крові при дефіциті експертного матеріалу витягання слідів або зразків індивідуального запаху людини проводиться інтенсивним способом, за допомогою криогенної конденсації і перегонки летючих речовин у цьому ж пристрої, але без відкачування з нього повітря, оскільки це може призвести до пошкодження елементів крові, за якими визначається її статеві приналежність.

Література: 1. Басай В. Д. Сучасний стан криміналістичної одорології : Лекція № 7 // Актуальні проблеми кримінального процесу та криміналістики : [навч. посібник для студентів-магістрів] / В. Д. Басай. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – С. 200–344. 2. Басай В. Д. Основы криминалистической одорологии : дисс. ... д-ра юрид. наук / В. Д. Басай ; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2003. – 652 с. 3. Басай В. Д. Поняття і класифікація одорологічних об'єктів, загальні положення їх збирання / В. Д. Басай // Вісник ОІВС. – Одеса : РВВ ОЮІ НУВС, 2002. – № 4. – С. 111–118. 4. Басай В. Д. Основы криминалистической одорологии : [монографія] / В. Д. Басай. – Івано-Франківськ : Вид-во Плай, 2002. – 482 с. 5. Басай В. Д. Основы одорологии : [монографія] / В. Д. Басай, О. А. Кириченко. – Івано-Франківськ : Вид-во «Плай», 2002. – 580 с. 6. Басай В. Д. Криміналістична одорологія (теоретичні, правові і методичні основи) : [монографія] / В. Д. Басай. – Івано-Франківськ : Вид-во Плай, 2003. – 512 с. 7. Безруков В. В. Обнаружение, фиксация, хранения и использования пахучих веществ человека в борьбе с преступностью / В. В. Безруков // Вопросы применения одорологии в раскрытии преступлений : сб. матер. науч.-теор. конф. – М. : ВКШ СМ СССР, 1970. – С. 28–45. 8. Безруков В. В. Новое в криминалистике / В. В. Безруков, А. И. Винберг, М. Г. Майоров, Р. М. Тодоров // Соц. законность. – М., 1965. – № 10. – С. 74–75. 9. Белкин Р. С. Одорологический метод // Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории к практике : [монографія] / Р. С. Белкин. – М. : Юрид. лит., 1988. – С. 22–36. 10. Белкин Р. С. Проблема одорологического метода // Курс криминалистики : [в 3-х т.] / Р. С. Белкин. – М. : Юрист, 1997. – Т. 3 : Криминалистические средства приемы и рекомендации. – С. 75–94. 11. Биленчук П. Д. Криминалистическая одорология в раскрытии и расследовании преступлений : [метод. пособие] / П. Д. Биленчук, Н. С. Золотарь. – К. : РИО МВД Украины, 1994. – 60 с. 12. Биленчук П. Д. Курс судебной микрологии : [учеб. пособие : в 7 ч.] / П. Д. Биленчук, А. А. Кириченко. – Днепропетровск : Изд-во ДГУ, 1994. – Ч. 4 : Проблемы судебной одорологии. – 168 с. 13. Вандер М. Б. Понятие и значение микрочастиц в криминалистике / М. Б. Вандер // Ленингр. ун.-т. Правоведение. – М., 1978. – № 2. – С. 70–80. 14. Вандер М. Б. Работа с микрообъектами при расследовании преступлений : [учеб. пособие] / М. Б. Вандер, Н. И. Маланьина. – Саратов : СВШ МВД России, 1995. – 118 с. 15. Винберг А. И. Криминалистическая одорология // Криминалистика на службе следствия / А. И. Винберг. – Вильнюс : Прокуратура Лит. ССР, 1967. – С. 5–16. 16. Винберг А. И. Криминалистическая одорология / А. И. Винберг // Соц. законность. –

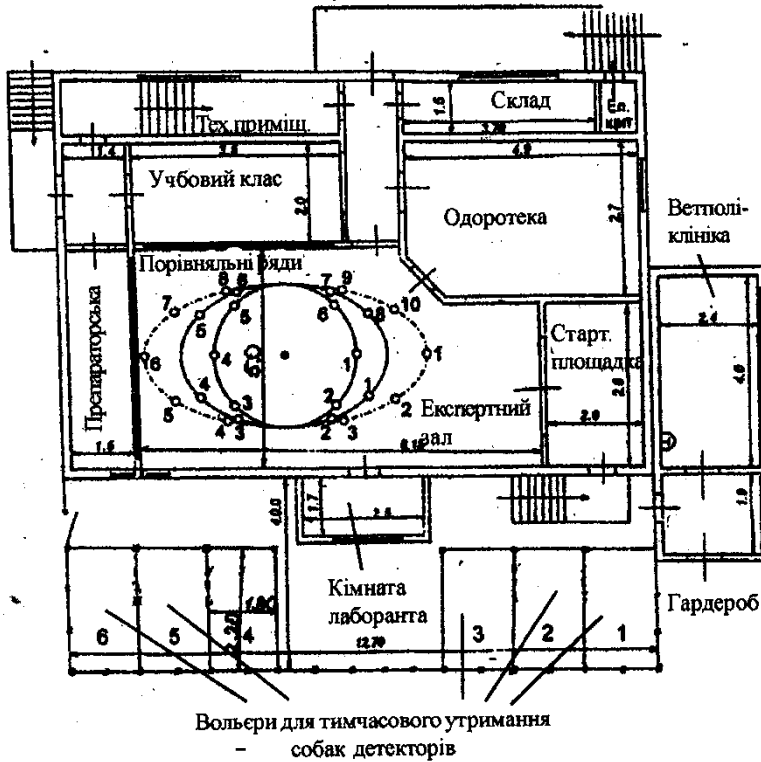
М., 1971. – № 11. – С. 52–57. 17. Выгналек Инж Олдри Криминалистическая одорологическая идентификация : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Инж Олдри Выгналек ; [пер. с чеш. Торгово-промышленная палата Москвы. Отдел переводов]. – Прага, 1985. – 23 с. 18. Габель Ю. Б. Использование биологических методов в судебной экспертизе : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Ю. Б. Габель ; Московский ун-т МВД России. – М., 2005. – 21 с. 19. Ганшин В. М. От электронной модели к «электронному носу». Новые возможности параллельной аналитики / В. М. Ганшин, А. В. Фесенко, А. В. Чебышев // Специальная техника. – М., 1999. – № 1-2. – С. 44–48. 20. Гвахария О. Г. О некоторых применениях теории информации и теории игр в криминалистике (вопросы методологии и управления) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / О. Г. Гвахария. – М., 1975. – 17 с. 21. Герсбах Р. Дрессировка полицейских собак / Р. Герсбах. – Петроград : Издание Губинского, 1924. – 144 с. 22. Groshenkova O. A. Использование запаховых следов человека в расследовании преступлений : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / О. А. Groshenkova ; Саратов. акад. права. – Саратов, 2000. – 20 с. 23. Ищенко Е. П. От вас пахнет преступлением / Е. П. Ищенко // Криминалисты раскрывают тайны. – Свердловск : Среднеуральское кн. изд-во, 1982. – С. 61–68. 24. Ищенко Е. П. Прочие следы. Запаховые следы / Е. П. Ищенко // Криминалистика : [учебник] / под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. – М. : Высш. шк., 2000. – С. 145–146. 25. Кельцев Н. В. Пути совершенствования методики сбора запаховой информации в целях установления личности при помощи поисковых собак / Н. В. Кельцев, В. Н. Мухин // Возможности применения современных технологических методов и средств в криминалистике. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1979. – С. 32–36. 26. Кириченко А. А. Классификация микрообъектов и их значение при расследовании преступлений против личности : дис. ... канд. юрид. наук / А. А. Кириченко ; Киевск. гос. ун-т им. Тараса Шевченко. – К., 1992. – 335 с. 27. Кириченко А. А. Судебная одорология : [монография] / А. А. Кириченко, П. Д. Биленчук, Н. И. Клименко. – Днепропетровск : Изд-во ДГУ, 1994. – 150 с. 28. Кириченко А. А. Проблемы судебной одорологии : [монография] / А. А. Кириченко. – Харьков : Основа, 1997. – 280 с. 29. Кириченко А. А. Собираание и возможности использования микрообъектов и следов запаха в уголовном судопроизводстве : [учеб. пособие] / А. А. Кириченко. – Симферополь : РИО КИЭХП, 1998. – 208 с. 30. Кириченко А. А. Криминалистика. Полный комплект учебно-методического обеспечения повышения квалификации следователей : [учеб. пособие] / А. А. Кириченко, В. Д. Басай. – Одесса : НИ РИО ОИВД, 2001. – 332 с. 31. Кириченко А. А. Основы юридической одорологии (теорология, правовая процедура, методика) : [монография] / А. А. Кириченко, В. Д. Басай, А. М. Щитников. – Ивано-Франковск ; Мн. : Изд-во Плай, ГЭКЦ МВД РБ, 2001. – 768 с. 32. Кириченко О. А. Одорология : Лекция № 10 / А. А. Кириченко, В. Д. Басай. – К. : РВВ КІВС, 2002. – 86 с. 33. Кириченко А. А. Свыше ста пятидесяти лучших доктрин и концепций научной школы профессора Аланкира (приглашение к дискуссии) : научный гипердоклад [Электронный ресурс] / А. А. Кириченко, В. Д. Басай, Е. В. Кириленко, С. А. Кириченко и др. – К. : ЕМНЛЮ «Consensus omnium», 2013. – 188 с. – Режим доступа : http://consensusomnium.com/ru/reports_ru/#. 34. Кисин М. В. Использование консервированного запаха в раскрытии преступлений : [пособие] / М. В. Кисин, Г. Петранек и др. ; под общей ред. М. В. Кисина. – М. ; Берлин : ВНИИ МВД СССР, КИННП МВД ГДР, 1983. – 120 с. 35. Крылов И. Ф. Криминалистическая одорология / И. Ф. Крылов // В мире криминалистике : [монография]. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1980. – С. 248–263. 36. Крутова В. И. Идентификация особей по обонятельным сигналам некоторых видов позвоночных : автореф. дисс. ... канд. биол. наук / В. И. Крутова ; ИЭМЭЖ РАН. – М., 1993. – 24 с. 37. Крутова В. И. Устойчивость индивидуального запаха серой крысы / В. И. Крутова, К. Т. Сулимов // Синатропия грызунов. Материалы 2-го Совещания. – М. : ИЭМЭЖ РАН, 1994. – С. 158–162. 38. Ланцедова Ю. О. Сутність і

послідовність роботи з особистісними й речовими доказами у кримінальному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Юлія Олександрівна Ланцедова ; Харк. нац. ун-т вн. справ. – Харків, 2009. – 229 с. 39. Ларин А. М. Правила о допустимости доказательств и защита / А. М. Ларин // Стецовский Ю. И. Конституционный принцип обеспечения обвиняемому права на защиту : [монография]. / Ю. И. Стецовский, А. М. Ларин – М. : Наука, 1988. – С. 296–304. 40. Ларин А. М. Поговорим о собаках / А. М. Ларин // Криминалистика и паракриминалистика : [науч.-практ. и учеб. пособие]. – М. : БЕК, 1996. – С. 149–164. 41. Мазитова Р. М. Обоняние и его моделирование : [монография] / Р. М. Мазитова, В. Н. Охотская, Б. У. Пучкин. – Новосибирск : Наука, 1965. – 119 с. 42. Менцл П. Микроследы и их роль в раскрытии и расследовании преступлений : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Павел Менцл. – М., 1978. – 17 с. 43. Методические и процессуальные аспекты криминалистической одорологии // Сб. науч. тр. – М. : ЭКЦ МВД России, 1992. – 88 с. 44. Методика подготовки и тактика применения специальных собак по поиску взрывчатых веществ, оружия, боеприпасов и наркотических средств в пассажирских поездах международного сообщения : [методическая разработка]. – К. : ООСС МВД Украины, 1995. – 18 с. 45. Моисеева Т. Ф. Методология комплексного криминалистического исследования потожировых следов человека : дисс. ... д-ра юрид. наук / Т. Ф. Моисеева ; Ак. управления МВД России. – М., 2002. – 307 с. 46. Отбор, дрессировка, повышение квалификации поисковых собак взрывчатых веществ : [метод. пособие]. – Дунакеси : Респ. управление полиции, Училище дрессировки служебных собак, 1996. – 46 с. 47. Памятка по изъятию запаховых следов человека на местах происшествия и отбору образцов индивидуальных запахов проверяемых лиц / В. И. Старовойтов, К. Т. Сулимов. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1988. – 7 с. 48. Панфилов П. Б. Основные приципы обеспечения достоверности исследований запаховых следов человека с использованием собак-детекторов в судебной экспертизе : [учеб. пособие] / П. Б. Панфилов. – М. : Изд-во Юритинформ, 2007. – 264 с. 49. Райт Р. Х. Наука о запахах : [монография] / Р. Х. Райт. – М. : Мир, 1966. – 224 с. 50. Россинская Е. Р. Криминалистическая одорология и ее использование в раскрытии и расследовании преступлений / Е. Р. Россинская // Криминалистика : [учебник] / под ред. А. Ф. Вольнского. – М. : Закон и право, 2000. – С. 108–118. 51. Рошин А. И. Криминалистическая одорология / А. И. Рошин, П. Д. Биленчук, Г. Е. Омельченко // Рошин А. И. Книга криминалиста : [практ. пособие] / А. И. Рошин, П. Д. Биленчук, Г. Е. Омельченко. – К. : Україна, 1995. – 413 с. Книга криминалиста : [практ. пособие]. – К. : Украина, 1995. – С. 118–133. 52. Руденко В. П. Теория и практика обучения курсантов-кинологов в военно-учебных заведениях (1945–1997 гг.) : дисс. ... канд. пед. наук / В. П. Руденко ; Ак. погран. войск Украины. – Хмельницкий, 1998. – 229 с. 53. Салтевский М. В. Криминалистическая одорология. Работа с запаховыми следами : [лекция] / М. В. Салтевский. – К. : КВШ МВД СССР, 1976. – 46 с. 54. Салтевский М. В. Использование запаховых следов для раскрытия и расследования преступлений : [лекция] / М. В. Салтевский. – К. : КВШ МВД СССР, 1982. – 52 с. 55. Салтевский М. В. Запаховые следы в следственной практике : [учеб. пособие] / М. В. Салтевский, В. Н. Глибко. – К. : УМК ВО, 1992. – 54 с. 56. Салтевский М. В. Криминалистическое следоведение. Следы запаха человека (криминалистическая одорология) / М. В. Салтевский // Криминалистика : [учеб.-практ. пособие]. – Харьков : Рубикон, 1997. – С. 141, 277–290. 57. Самойлов Г. А. Следы запаха / Г. А. Самойлов // Химия и жизнь. – М., 1972. – № 10. – С. 64–69. 58. Селиванов Н. А. Установление человека по запаху / Н. И. Селиванов, В. И. Старовойтов // Соц. законность. – М., 1991. – № 11. – С. 40–44. 59. Старовойтов В. И. Методологические и процессуальные аспекты идентификации человека с использованием собак-детекторов : дисс. ... канд. юрид. наук / В. И. Старовойтов ; Ак. управления МВД России. – М., 2005. – 202 с. 60. Сулимов К. Т.

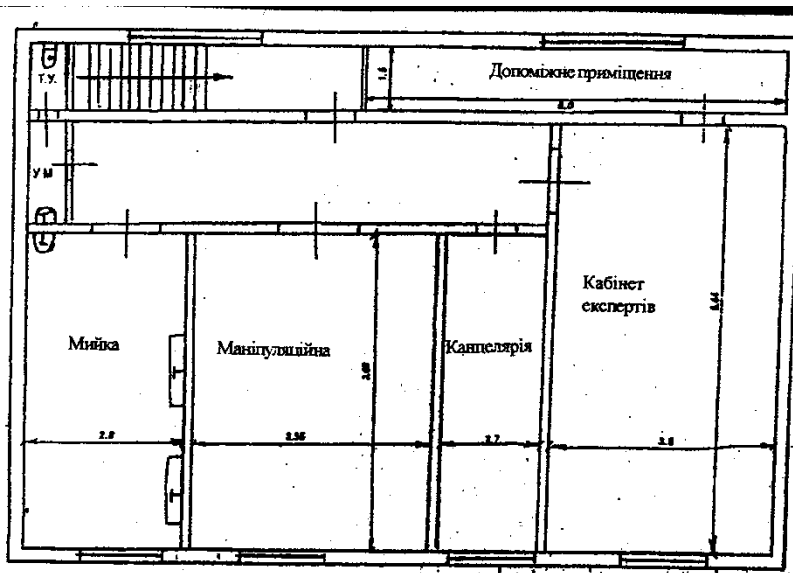
Использование запаховой информации с мест происшествий в раскрытии и расследовании преступлений : метод. рекомендации / В. И. Старовойтов, К. Т. Сулимов. – ВНИИ МВД СССР, 1989. – 48 с. 61. Сулимов К. Т. Кинологическая идентификация индивидуума по обонятельным сигналам : дисс. ... канд. биол. наук / К. Т. Сулимов ; ИПЭиЭ РАН. – М., 1995. – 146 с. 62. Топорков А. А. Криминалистическая одорология / А. А. Топорков // Криминалистика : [учебник] / под ред. В. А. Образцова. – М. : Юрист, 1995. – С. 233–236. 63. Федоров Г. В. Теория и практика использования одорологии в борьбе с преступностью : дисс. ... канд. юрид. наук / Г. В. Федоров ; Академия МВД РБ. – Мн., 1999. – 144 с. 64. Федоров Г. В. Одорология: запаховые следы в криминалистике : [монография] / Г. В. Федоров. – Мн. : Амалфея, 2000. – 144 с. 65. Фридерикс Ф. Собака-ищейка / Ф. Фридерикс. – Харьков, 1924. – 224 с. 66. Цветков П. П. Об использовании обонятельного анализатора в целях криминалистического отождествления личности / П. П. Цветков // Изв. высш. уч. заведений. Правоведение. – Л., 1970. – № 3. – С. 134–137. 67. Шиканов В. И. Применение служебно-розыскных собак при расследовании преступлений : [метод. рекомендации для следователей органов прокуратуры и МВД] / В. И. Шиканов, Н. Н. Тарнаев. – Иркутск ; Чита : Изд-во Ирк. гос. ун-та, 1973. – 55 с. 68. Шиканов В. И. Запаховые микроследы: криминалистическое значение, процессуальный статус, возможность исследования на идентичность : [учеб. пособие] / В. И. Шиканов, Н. Н. Тарнаев. – Иркутск : Изд-во Ирк. гос. ун-та, 1974. – 82 с. 69. Шиканов В. И. Запаховые микроследы / В. И. Шиканов // Актуальные вопросы уголовного судопроизводства и криминалистики в условиях современного научно-технического прогресса : [монография]. – Иркутск : Изд-во Ирк. гос. ун-та, 1978. – С. 96–99. 70. Schoon G. A. A. The performance of dogs in identifying humans by scent: Proefschrift ter verkrijging van de graad van Doctor aan de Rijksuniversiteit te Lei-den / G. A. Schoon A. – Hollandia, 1997. – S. 144.

ПЛАН-ПРОЕКТ ТИПОВОЇ ОДОРОЛОГІЧНОЇ ЛАБОРАТОРІЇ

I поверх

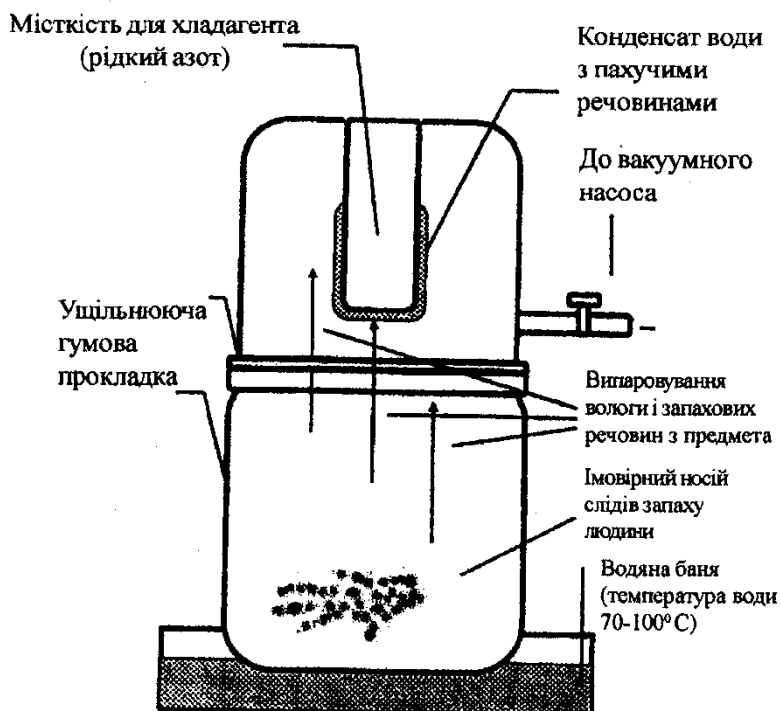
- Перший порівняльний ряд на 6 експертних об'єктів
- - - Другий порівняльний ряд на 8 експертних об'єктів
- - - Третій порівняльний ряд на 10 експертних об'єктів

II поверх

Додаток 2

СХЕМА ВАКУУМНОЇ КРІОГЕННОЇ УСТАНОВКИ

ЛЕКЦІЯ № 12

ОСНОВИ ЗБРОЄДЕЛІКТИКИ

Лекція висвітлює такі питання:

1. Сутність та базисні ознаки вогнепальної зброї і боєприпасів та слідів протиправного поводження з ними.
2. Класифікація кримінальної вогнепальної зброї і боєприпасів та слідів протиправного поводження з ними.
3. Сутність, базисні ознаки і класифікація вибухової зброї, пристроїв, речовин і засобів підриву та слідів протиправного поводження з ними.
4. Поняття, базисні ознаки і класифікація кримінальної механічної зброї, боєприпасів та слідів протиправного поводження з ними.
5. Поняття зброєделіктики як базисного часткового криміналістичного вчення.
6. Системно-структурний статус зброєделіктики та її розділів.

Питання 1. Сутність та базисні ознаки вогнепальної зброї і боєприпасів та слідів протиправного поводження з ними

Незважаючи на те, що в першому навчальному посібнику з криміналістики йшлося фактично як про вогнепальну, так і механічну зброю та про антиделіктні сліди протиправного поводження з ними [2, с. 517-575], пізніше навчальна література ще довгий час містила положення лише щодо вогнепальної зброї і боєприпаси та антиделіктні сліди протиправного поводження з ними, тоді як такого ж роду положення щодо механічної зброї з'явилися значно пізніше, а ще пізніше й щодо вибухової зброї, далеко не завжди поєднуючи положення щодо всіх цих названих видів кримінальної зброї та слідів протиправного поводження з ними в цілісну сукупність наукових знань, про що детально йтиметься окремо (див. питання 5).

А зараз, враховуючи вказану історичну логіку розвитку проблем зброєделіктики, почнемо з дослідження та аналітичного співставлення традиційних і новітніх підходів щодо поняття та класифікації вогнепальної зброї і боєприпасів та слідів протиправного поводження з ними, а вже потім про більш близькі до них аналогічні проблеми вибухової зброї, пристроїв, речовин, засобів підриву та про їхні антиделіктні сліди і, на завершення, про такі ж проблеми механічної зброї.

Усі види зброї історично розвивалися та іменувалися залежно від наявності в них певних базисних спільних ознак як у кожного із різновидів зброї, так і в цих різновидів зброї та у будь-яких інших легальних чи нелегальних предметів та пристроїв, які використовуються як зброя або як інші засоби вчинення правопорушень. Саме тому привертає до себе увагу, перш за все, новаторська позиція М. В. Салтевського, який один із перших запропонував загальну класифікацію та визначення сутності засобів скоєння злочинів, які поділялися на чотири групи: «1) оруддя совершения преступления; 2) оружие; 3) источники повышенной опасности; 4) силы и явления природы» [52, с. 104], що підтримали П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, А. В. Кофанов, П. Ю. Тимошенко [30, с. 254-260] та багато інших авторів. Згідно з цим підходом, основна ознака всіх засобів скоєння злочину полягає в тому, що певний матеріальний об'єкт використовується для досягнення злочинного результату [52, с. 103], а всі види зброї (у цьому випадку була вказана лише вогнепальна зброя і так звана «холодна зброя») об'єднуються тільки тому, що вони використовуються для нападу та захисту [52, с. 104].

При всій позитивності власне викладеної спроби з'ясувати сутність зброї та її місце поміж всіх інших матеріальних об'єктів, що використовуються при вчиненні правопорушень, не можна погодитися із достатньо розпливчастим визначенням сутності

та ознак зброї, що значно краще і на цей час найбільш виважене та повно викладене у розвитку цієї ідеї, коли В. С. Шаповалова запропонувала таку **класифікацію засобів макроправопорушення**:

1. **Зброя макроправопорушення** – предмет або пристрій, що технічно придатний, конструктивно здатний і застосований для заподіяння людині смертельних тілесних ушкоджень, або використання людиною з цією ж метою сил природи, у тому числі тварин, включаючи мікроорганізми (віруси, мікроби тощо).

2. **Знаряддя макроправопорушення** – інші предмети, пристрої і сили природи, що використовуються для вчинення макроправопорушень.

3. **Дії сил природи**, у тому числі тварин, включаючи віруси, мікроби та інші мікроорганізми, що завдають правам, свободам, інтересам та/чи обов'язкам фізичної або юридичної особи чи державі не менш ніж значної шкоди, але не спрямовуються людиною на вчинення макроправопорушення [1; 72, с. 155-156].

Класифікацію ж зброї макроправопорушення залежно від обставин її появи і застосування вказана авторка бачить такою:

1. **Легальна зброя** – предмет або пристрій, що виготовлений правомірно та технічно і конструктивно придатний і функціонально призначений для заподіяння людині смертельних тілесних ушкоджень¹⁹.

2. **Легальна паразброя** – конструктивно схожий зі зброєю предмет або пристрій, що виготовлений правомірно та технічно придатний для заподіяння людині смертельних тілесних ушкоджень, але конструктивно і функціонально призначений для інших цілей: мисливська, спортивна, інша зброя, монтажно-будівельні пістолети, сокира, побутові ножі тощо.

3. **Імовірна паразброя** – конструктивно не подібний зі зброєю предмет або пристрій, що виготовлений правомірно або має природне походження і технічно придатний для заподіяння людині смертельних тілесних ушкоджень, але конструктивно і функціонально призначений або природою зумовлений для інших цілей: лом, «хомка», камінь, палиця т. ін.

4. **Кримінальна зброя**, яка залежно від:

4.1. **Обставин її появи та застосування поділяється** на:

4.1.1. **Де-факто кримінальну зброю** – предмети чи пристрої, які протиправно виготовлені, перероблені або пристосовані переслідуваною особою з названих видів зброї для заподіяння людині смертельних тілесних ушкоджень і застосовані цією особою з вказаною метою або не застосовані за незалежних від неї обставин чи/або лише знаходяться в її володінні з іншою протиправною метою.

4.1.2. **Де-юре кримінальну зброю** – перераховані види зброї, що застосовані переслідуваною особою без її початкового виготовлення, переробки або пристосування цією особою для заподіяння людині смертельних тілесних ушкоджень та/чи знаходяться у володінні вказаної особи з іншою протиправною метою.

4.2. **Принципу дії**:

4.2.1. **Кримінальну вогнепальну зброю та/чи боєприпаси.**

4.2.2. **Кримінальну вибухову зброю, пристрої і речовини та/чи засоби підриву.**

4.2.3. **Кримінальну механічну зброю та/чи боєприпаси [1; 72, с. 155-156].**

Цей підхід має бути основою в контексті з'ясування його переваг та численних недоліків традиційних поглядів на сутність та ознаки спочатку кримінальної

---

¹⁹ Легальною зброєю, фактично, є лише довійськова, антиделіктна та антикарна зброя. Правомірним є використання цієї та іншої зброї для заподіяння людині смертельних тілесних ушкоджень за обставин, що виключають суспільну небезпеку і шкідливість цього діяння: у стані крайньої необхідності, при затриманні злочинця, в стані необхідної оборони, серед яких повинна розглядатися й охорона майна від розкрадань смертельно чи іншим чином суттєво вражаючим пристроєм, що унеможливає необережне чи випадкове його небезпечне спрацювання самостійно або від діянь інших людей, тварин чи природи.

вогнепальної зброї і боєприпасів та антиделіктних слідів протиправного поводження з ними і, перш за все, мети появи та застосування цього виду кримінальної зброї, традиційні тлумачення якої є достатньо різноманітними та суперечливими. Так, Ю. Ю. Барбачакова уникає вирішення цієї проблеми, пропонуючи під вогнепальною зброєю розуміти «оружие, предназначенное для механического поражения цели на расстоянии снарядом, получающим направленное движение за счет энергии порохового или иного заряда» [25, с. 86]. Аналогічну очевидно помилкову наукову позицію займають Т. С. Кобцова, Н. В. Кормушкіна, М. І. Петров та Є. Ю. Янович, для яких зброєю «в криминалистике называются устройства и предметы, конструктивно предназначенные для поражения живой и иной цели и подачи сигнала» [38, с. 38] і від формулювання спеціальної дефініції власне вогнепальної зброї ці автори взагалі уникають [38, с. 38-39].

Як бачимо, у вказаних та в деяких інших аналогічних традиційних підходах мета застосування такого роду зброї сформульована надто загально – «для ураження», якого саме ураження, заподіяння тілесних пошкоджень чи для убивства живої істоти або для порушення перешкод, не зрозуміло. Та й об'єктами такого ураження за цим підходом можуть бути як люди, так і тварини, що не дає підстав для розмежування кримінальної вогнепальної зброї і мисливської зброї. А якщо під об'єктом ураження розуміти будь-які матеріальні об'єкти, то вирішення цього завдання виглядає ще більш проблематичним.

Значно краще в цьому відношенні виглядає позиція В. Л. Безжан-Бек та О. О. Ексархопуло, які підкреслюють, що вогнепальна зброя має володіти сукупність ознак, а саме: «1) огнестрельностью, т. е. способностью придать снаряду кинетическую энергию за счет химического разложения взрывчатых веществ (пороха) с выделением большого количества тепла в виде пороховых газов и создания тем самым высокого давления на снаряд; 2) специальным назначением для нанесения повреждений; 3) поражающей способностью, т. е. способностью причинять противнику повреждения, опасные для жизни; 4) конструктивной приспособленностью для метания снаряда (метальным действием); 5) способностью к производству более одного выстрела (к многократному использованию)» [26, с. 215].

Тут уже бачимо більш точну мету – заподіяння супротивнику, а значить, людині, а не тварині чи неживим об'єктам, небезпечних для життя ушкоджень. Такі ушкодження може заподіяти й військова, антиделіктна, спортивна, мисливська та будь-яка інша зброя, яка виробляється легально. Але спортивна, мисливська та інша зброя легально виробляється з іншою метою, а антиделіктна чи військова (у цьому ж розумінні й антикварна) зброя легально виробляється для правомірного (для антиделіктної) чи умовно правомірного (для військової) заподіяння такого роду наслідків, тобто смерті людині. Більш того, треба все ж таки не опосередковано, а прямо називати дійсний об'єкт ураження кримінальної вогнепальної зброї – особа чи людина. Більш конкретно варто вказувати і мету застосування такої зброї – заподіяння власне смерті, як найтяжчий наслідок, завдяки якому початкове виготовляють кримінальну вогнепальну зброю або її переробляють чи пристосовують з інших пристроїв або лише застосовують останні з цією метою. Такий підхід може перекрити й випадки будь-якого іншого заподіяння тілесних ушкоджень, ніж смертельних, і власне він реалізований у низці новітніх публікацій у контексті найбільш повного і точного переліку ознак такої зброї.

У цьому відношенні не можна погодитися і з позицією С. М. Поліщука, який у низці публікацій послідовно відстоює дещо інший підхід, а саме: «... завдати смертельну або іншу суттєву для здоров'я людини шкоду ... Під шкодою у такому випадку повинні розумітися як тілесні пошкодження, так й будь-яка інша суттєва шкода здоров'ю людині, що може охоплювати й пристрої із променевими, біологічними та іншими нетрадиційними для криміналістичної зброї факторами ураження людини (людей). Суттєвою шкодою варто визнавати об'єктивну технічну (біологічну тощо) здатність цього предмету чи пристрою завдати людині зовнішні чи внутрішні тяжкі тілесні

пошкодження» [73, с. 569 та ін.]. Якщо є вказівка на мету – заподіяння смертельних тілесних пошкоджень, то немає сенсу вказувати й інші можливі наслідки невдалого замаху на вбивство, тобто заподіяння лише тілесних ушкоджень: тяжких, середніх, легких тощо.

Але автор правильно вказує на таку ознаку, яка дозволяє розмежувати вогнепальну та вибухову зброю, як наявність ствола [73, с. 569-170 та ін.], що В. С. Шаповалова відображає стисло таким чином: «наявність у вогнепальної зброї ствола для забезпечення згорання вибухової речовини та цілеспрямованого руху снаряду» [72, с. 157].

Наявність ствола як ознака вогнепальної зброї опосередковано вказувалася й багатьма іншими авторами, зокрема Р. С. Белкіним, на думку якого, під вогнепальною зброєю треба розуміти «оружие, предназначенное для механического поражения цели на расстоянии снарядом, получающим направленное движение за счет энергии порохового или иного заряда» [27, с. 144]. У всьому ж іншому ця дефініція вогнепальної зброї має не менше недоліків, ніж у цитованій позиції Ю. Ю. Барбачакової.

До цієї групи приєднуються й ті автори, які пропонували інші, надто загальні визначення вогнепальної зброї, коли, наприклад, для С. А. Корнева «огнестрельное оружие обладает комплексом конструктивных признаков. К ним относятся: ствол с камерой воспламенения и сгорания порохового заряда, запирающее и стреляющее устройства» [41, с. 49], що також не може чітко відмежувати цей вид зброї від вибухової. По суті, такий же підхід проглядається в А. І. Кострова [43, с. 208], В. П. Крючкова і Г. С. Макушкіної [44, с. 147], Н. П. Яблокова [61, с. 275] та в деяких інших авторів. Чимало авторів, зокрема В. С. Кузьмічов та Г. І. Прокопенко [45, с. 124-137], В. О. Маркус [47, с. 133-158], В. Ю. Шепітько [57, с. 76-85] та ін., викладаючи положення зброєделіктики взагалі та вогнепальної зброї і боєприпасів зокрема, уникають будь-якого визначення сутності цього виду кримінальної зброї, що також є достатньо незрозумілим.

Поєднує викладені недоліки та переваги й позиція П. Д. Біленчука, О. П. Дубового, А. В. Кофанова, М. В. Салтевського та П. Ю. Тимошенка, які виклали достатньо детальне обґрунтування ознак вогнепальної зброї, вказуючи, що вогнепальна зброя «повинна відповідати критеріям – загальним і спеціальним. Загальний критерій визначає цільове призначення зброї – «в боротьбі знищувати живу силу і технічні споруди». Відповідно до цього, зброєю за конструкцією може бути будь-який предмет, який володіє уражувальною дією. Щоб бути вогнепальною зброєю предмет повинен відповідати спеціальним критеріям, а саме: 1) для метання снаряду повинна бути використана енергія, яка утворюється при згоранні вибухової речовини (пороху та ін.); 2) предмет повинен мати ствол – пустотілу трубку для спрямування польоту снаряду та згорання вибухової речовини. Один кінець ствола повинен герметично закриватися при пострілі; 3) наявність у предмета пристрою для запалення заряду – вибухової речовини; 4) достатню уражувальну дію снаряду; 5) достатню міцність конструкції предмета» [30, с. 283-284].

Аналогічний більш-менш деталізований традиційний підхід вбачається також у І. В. Гори і В. А. Колесника [35, с. 248-249], В. Д. Дербеньова [36, с. 245-246], Є. П. Ішенка та А. А. Топоркова [37, с. 219], В. Я. Колдіна [39, с. 242-243; 40, с. 277], А. С. Лазарі [46, с. 220], В. М. Плєскачевського [13, с. 48, 52], Є. Н. Тихонова [18, с. 8], Н. Г. Шурухнова [59, с. 123], О. О. Ексархопула [60, с. 89] та ін. [58, с. 126-149 та ін.].

Але й у цій групі авторів не обійшлося без достатньо незрозумілих підходів, коли Н. Г. Шурухнов поряд із викладом вказаного достатньо детального переліку ознак вогнепальної зброї робить все ж таки загальний помилковий висновок про те, що «баллистикой исследуются взрывные устройства и следы их применения» [59, с. 123]. Із цим не можна погодитися, оскільки в такому випадку вибухова та вогнепальна зброя мають співпадати між собою за всіма без винятку ознаками, що, відповідно до багатьох

розглянутих традиційних, і тим більше підходів В. С. Шаповалової [1; 72, с. 156-157, 160-161 та ін.], абсолютно не так.

Загальним недоліком всіх цих підходів є достатньо широкий виклад мети застосування вогнепальної зброї – «в боротьбі знищувати живу силу і технічні споруди» [30, с. 283], що більше підходить для військової чи антиделіктної, а не власне кримінальної зброї. Тут також, як і в усіх попередніх аналізованих традиційних підходах, на відміну від підходів В. С. Шаповалової, погано проглядається «спосіб появи об'єкта як вогнепальної зброї з метою заподіяння смертельних тілесних ушкоджень людині» [1; 72, с. 156].

В одній з останніх авторських публікацій цей підхід достатньо виважено розглядається через призму двох критеріїв – технічного та юридичного, що викладено таким чином: 1. Технічний критерій: 1.1. Первісне виготовлення переслідуваною особою із підручних матеріалів або пристроїв. 1.2. Переробка цією особою (суттєва зміна конструкції, обрізка приклада, ствола і пр.) легальної вогнепальної зброї або вогнепальної легальної чи ймовірної паразброї. 1.3. Пристосування переслідуваною особою (несуттєва зміна конструкції) названих видів зброї. 2. Юридичний критерій: застосування вказаною особою названих видів зброї, у т. ч. без початкового їх виготовлення, переробки або пристосування цією особою [1; 72, с. 156]. У цьому випадку дуже чітко підкреслюється те, що певна легальна зброя та інші подібні пристрої тільки тоді перетворюються власне у кримінальну вогнепальну зброю, якщо вони з метою вбивства людини початково виготовлюються, переробляються чи пристосовуються, або якщо переробляються чи пристосовуються або й тільки застосовуються із вказаною метою будь-які інші пристрої, які тільки здатні досягти такої ж самої мету за такого ж принципу дії.

Іншою перевагою авторського підходу є акцент уваги при визначенні ознак кримінальної вогнепальної зброї на наявності не лише цілісного снаряду, а й можливих різновидів такого заряду, що в одній з останніх авторських публікацій зроблено в такий спосіб: «Цілісного снаряду (кулі, шроту, картечі, у вогнеметах – вогнестрільної суміші тощо), який здатний рухатися у стволі під тиском газів, що утворюються від термічного розкладу вибухової речовини, і мати внаслідок цього тиску та руху убивчу кінетичну енергію» [1; 72, с. 156-157]. Без власне такого уточнення, у т. ч. й на можливості використання як снаряду вогнепальної суміші у вогнеметах, сама по собі дефініція такого роду кримінальної вогнепальної зброї, не зможе бути достатньо дієвим критерієм розмежування різних видів кримінальної зброї, особливо вогнепальної і вибухової.

І лише такі викладені принципово нові авторські підходи можуть забезпечити чітке розмежування кримінальної вогнепальної зброї від усіх інших подібного роду пристроїв, які можуть перетворитися у кримінальну вогнепальну зброю, у тому числі й через застосування названих видів пристроїв, що може бути й без його початкового виготовлення, переробки чи прилаштування переслідуваною особою з метою заподіяння людині смертельних тілесних ушкоджень [1; 72, с. 156]. Правда, тут вказана поки що незрозуміла термінологія із позначення такого роду об'єктів (пристроїв) «легальної вогнепальної зброї або вогнепальної легальної чи ймовірної паразброї» [1; 72, с. 156], пояснення яким дається окремо в контексті визначення сутності і місця кримінальної вогнепальної та інших видів зброї поміж засобів скоєння правопорушень взагалі (див. питання 5).

У цьому аспекті криміналістику мають цікавити не власне вогнепальна зброя та сліди протиправного поводження з нею, а та вогнепальна зброя, яка використовується протиправно, і поміж якої можуть бути не тільки легальні види вогнепальної зброї (військової, мисливської тощо), а й саморобна вогнепальна зброя, а також і легальна вогнепальна зброя чи інші легальні вогнепальні пристрої (стартові пістолети, будівельно-

монтажні та ін.), які перероблені чи пристосовані для смертельного враження людини [72, с. 158].

На відміну від вибухової зброї, де також діють вибухові речовини, у т. ч. й порох, які при згоранні або іншій хімічній, фізичній чи фізико-хімічній дії руйнують свою оболонку та інші перешкоди, що можуть виступати як снаряди, але не цілісних снарядів, а їх частин. Певною мірою цілісними снарядами кримінальної вибухової зброї можуть бути лише ті об'єкти, якими для посилення руйнівничої сили може начинятися вибуховий пристрій. Але такі та інші цілісні снаряди кримінальної вибухової зброї рухаються некероване у будь-якому напрямку [72, с. 161]. У механічній зброї, зокрема арбалеті, також можуть бути цілісні снаряди (стріли тощо), які приводяться у дію під тиском не газів, а будь-якого механічного пристрою, який у т. ч. може посилюватися чи забезпечуватися м'язами людини. Дуже важливо також, щоб снаряди вогнепальної зброї мали так звану вбивчу силу, тобто могли вбити людину чи іншу живу силу [72, с. 156-157].

Підсумовуючи викладене, В. С. Шаповалова пропонує навести найбільш виважену і повну на цей час варіацію висвітлення **базисних ознак власне кримінальної вогнепальної зброї:**

1. Характеристика зброї як матеріального об'єкта – пристрій.
2. Мета появи, застосування об'єкта – заподіяння смертельних тілесних пошкоджень людині.

3. Спосіб появи об'єкта із вказаною метою:

- 3.1. Технічний критерій:

- 3.1.1. Первісне виготовлення переслідуваною особою із підручних матеріалів або пристроїв.

- 3.1.2. Переробка цією особою (суттєва зміна конструкції, обрізка приклада, ствола тощо) легальної вогнепальної зброї або легальної вогнепальної паразброї.

- 3.1.3. Пристосування переслідуваною особою (несуттєва зміна конструкції) названих видів зброї.

- 3.2. Юридичний критерій: застосування вказаною особою названих видів зброї, у т. ч. без початкового їх виготовлення, переробки або пристосування цією особою.

4. Технічна придатність і конструктивна та функціональна призначеність для досягнення вказаної мети наявністю:

- 4.1. Ствола для забезпечення згорання вибухової речовини та цілеспрямованого руху снаряду, коли ствол повинен:

- 4.1.1. Мати достатній ступінь міцності, щоб не розірватися при пострілі.

- 4.1.2. Із боку того, хто стріляє, так герметично закриватися, щоб вибухові гази і снаряд рухалися в протилежному напрямку.

- 4.2. Пристрою для займання вибухової речовини.

- 4.3. Цілісного снаряда (кулі, шроту, картечі, у вогнеметах – вогнепальної суміші тощо), який здатний рухатися у стволі під тиском газів, що утворюються від термічного розкладу вибухової речовини, і мати внаслідок цього тиску та руху убивчу кінетичну енергію [1; 72, с. 156-157].

Звідси під **кримінальною вогнепальною зброєю** В. С. Шаповалова пропонує розглядати пристрій, що спеціально виготовлений, перероблений або пристосований та/або використаний (у т. ч. й у вигляді легальної вогнепальної зброї, легальної вогнепальної паразброї), технічно придатний і конструктивно та функціонально призначений для дистанційного заподіяння людині смертельних тілесних ушкоджень цілісним снарядом (кулею, шротом, картечю, у вогнеметах – вогнепальною сумішшю тощо), який приводиться завдяки стволу в цілеспрямований рух тиском газів, що утворюються при згорянні вибухової речовини (найчастіше пороху) [1; 72, с. 157].

Питання 2. Класифікація кримінальної вогнепальної зброї і боєприпасів та слідів протиправного поводження з ними

Традиційні підходи до класифікації об'єктів кримінальної вогнепальної зброї і боєприпасів та антиделіктних слідів протиправного поводження з ними засновані на відповідному рівні розглянутого традиційного розуміння сутності та ознак цього виду зброї, а тому також мають численні недоліки і є надто різноаспектними та суперечливими. Зустрічаються, зокрема, надто поверхові та загальні класифікаційні поділи такого роду об'єктів. Так, Т. В. Авер'янова, Р. С. Белкін, Ю. Г. Корухов та О. Р. Росінська розглядають класифікацію лише ручної вогнепальної зброї, яка, на думку вказаних авторів, має «достаточно простую и приемлемую для криминалистической практики классификацию. В соответствии с ней оружие подразделяется на боевое, гражданское охотничье, учебно-спортивное, криминальное. Боевое оружие представляет собой оружие заводского изготовления, одноствольное, многозарядное ... Боевое многозарядное оружие подразделяется на неавтоматическое, полуавтоматическое (самозарядное) и автоматическое (самострельное) ... Охотничье оружие ... подразделяется на пулевое, дробовое, комбинированное ... Учебно-спортивное оружие. К нему относится учебное оружие ..., а также спортивное и пневматическое оружие. Спортивное оружие делится на целевое малокалиберное ..., целевое произвольное ..., садовые ружья (двуствольное гладкоствольное, предназначенное для спортивной стендовой стрельбы) ... Криминальное оружие ... подразделяется на: а) самодельное ... б) обрезы ..., в) специальные устройства ..., г) заводское оружие, переделанное под другой патрон» [19, с. 248].

Викладена класифікація вогнепальної зброї, як, до речі, й усі без винятку інші традиційні підходи, за виключенням розглянутої окремо позиції М. В. Салтевського [52, с. 103-105], на думку В. С. Шаповалової, мають спільний недолік: розглядають таку класифікацію поза межами загальної класифікації засобів скоєння правопорушень [1; 72, с. 155-156; див. також питання 1] та без врахування все тих же новітніх підходів [1] з приводу того, що кримінальна вогнепальна (як, до речі, й вибухова і механічна) зброя практично може з'явитися, що частково підтвердили й результати аналітичного вивчення матеріалів 35 кримінальних справ [75], унаслідок: 1) первинного виготовлення з підручних матеріалів; 2) переробки іншої кримінальної вогнепальної зброї; 3) прилаштування іншої кримінальної вогнепальної зброї; 4) переробки легальної вогнепальної зброї; 5) прилаштування легальної вогнепальної зброї; 6) лише застосування легальної вогнепальної зброї без її переробки чи прилаштування; 7) переробки легальної вогнепальної паразброї; 8) прилаштування легальної вогнепальної паразброї; 9) лише застосування легальної вогнепальної паразброї без її переробки чи прилаштування [72, с. 157; 75].

Останні три ситуації появи кримінальної вогнепальної зброї із переробки чи прилаштування ймовірної паразброї (на відміну від такої появи кримінальної механічної зброї і, навіть, принципово кримінальної вибухової зброї) практично не можуть бути, оскільки важко уявити легальне виготовлення конструктивно несхожого з вогнепальною зброєю пристрою чи появу в природі схожого і несхожого з цією зброєю пристрою, який би можна було переробити чи прилаштувати або безпосередньо застосувати як кримінальну вогнепальну зброю [1].

Як правильно підкреслює В. С. Шаповалова [1], всі перелічені 9 ситуацій появи кримінальної вогнепальної зброї та всі, по суті, 12 ситуацій появи кримінальної вибухової і механічної зброї, а саме: 10) переробки відповідно вибухової чи механічної ймовірної паразброї; 11) прилаштування відповідно вибухової чи механічної ймовірної

паразброї; 12) лише застосування відповідно вибухової чи механічної ймовірної паразброї без її переробки чи прилаштування, – цілком можливі і вони мають бути відбиті у класифікації кожного із видів кримінальної зброї.

Цього ж, як уже підкреслювалося, немає й у деяких новітніх підходах вирішення цієї проблеми [71 та ін.], не кажучи вже про всі розглянуті традиційні підходи. І лише М. В. Салтевський частково виконав вказану вимогу, показавши класифікацію зброї взагалі та її різновидів у контексті загальної класифікації засобів скоєння злочинів [52, с. 103-105], яка у всьому іншому також мала численні недоліки і не виявилася достатньо обґрунтованою і вичерпною.

Зокрема, М. В. Салтевський після викладу вже розглянутої окремо (див. питання 1) загальної класифікації засобів вчинення злочинів, вказав у цьому відношенні лише таке: «Оружие делится на две подгруппы: огнестрельное и холодное. Каждая подгруппа имеет внутреннюю классификацию. Так, огнестрельное оружие по длине ствола делят на длинноствольное, среднествольное и короткоствольное, по характеру внутренней поверхности ствола на нарезное и гладкоствольное и т. д.» [52, с. 105], що виглядає ще більш незрозумілим у порівнянні хоча б із викладеною позицією Т. В. Авер'янової, Р. С. Белкіна, Ю. Г. Корухова та О. Р. Росінської, де міститься більш розгорнута класифікація, хоча й кримінальна вогнепальна зброя подана як однопорядкова із бойовою, цивільною, мисливською та навчально-спортивною зброєю [19, с. 248], чим і ця позиція поступається викладеному новітньому розумінню варіанта вирішення цієї проблеми В. С. Шаповаловою [1; 72, с. 158-160].

Такі ж недоліки принципово притаманні і більш детальним класифікаціям вогнепальної зброї, коли, зокрема, Н. Г. Шурухнов підкреслив, що ручна вогнепальна зброя «... подразделяется на: боевое (военное, служебное), гражданское охотничье, учебно-спортивное и криминальное» [59, с. 125], а О. О. Ексархопуло виклав такий текст: «2.1. По способу изготовления – фабрично изготовленное, кустарно изготовленное, криминальное: самодельное, переделанное, атипичное. 2.2. По целевому назначению – боевое, служебное, спортивное, гражданское, учебное охотничье» [60, с. 101].

Як бачимо, ці дві деталізовані традиційні позиції є, по суті, аналогічними, що притаманне традиційним позиціям і багатьох інших авторів [30, с. 284-294; 58, с. 128-135 та ін.], перераховувати і деталізувати які, у зв'язку з обмеженим обсягом лекції, особливої потреби немає.

Дещо краще в цьому відношенні виглядає позиція, згідно з якою ручна вогнепальна зброя поділяється на такі види: «1. Бойова: 1.1. Довгоствольна. 1.2. Середньоствольна. 1.3. Короткоствольна. 2. Мисливська: 2.1. Довгоствольна нарізна. 2.2. Довгоствольна гладкоствольна. 3. Спортивна: 3.1. Довгоствольна. 3.2. Короткоствольна. 4. Цивільна. 5. Кримінальна. ... Ручна кримінальна вогнепальна зброя: 1. Саморобна. 2. Саморобна із використанням заводських деталей. 3. Перероблена із заводської зброї. 4. Перероблена із спеціальних пристроїв: стартові пістолети, будівельні монтажні пістолети, пневматична зброя, рушниці для підводного полювання та ін.» [45, с. 125-126], де вже є відображення не тільки традиційного цільового поділу, а й саморобних та перероблених різновидів кримінальної вогнепальної зброї. Проте і такий підхід значно поступається одному з новітніх найбільш деталізованих і виважених підходів В. С. Шаповалової [1; 72, с. 158-160].

Згідно з цим підходом, **класифікацію кримінальної вогнепальної зброї та/чи боєприпасів** пропонується представити так:

1. За обставинами їх появи і застосування:

1.1. Де-факто кримінальна вогнепальна зброя та/чи боєприпаси, які були застосовані переслідуваною особою з метою заподіяння потерпілому смертельних тілесних ушкоджень або не були застосовані з цією метою за незалежних від неї обставин чи ця особа такого роду зброєю та/чи боєприпасами володіла з іншою незаконною метою, але для реалізації вказаних цілей ця зброя та/чи боєприпаси були нею:

1.1.1. Первинне виготовлені із підручних матеріалів.

1.1.2. Перероблені з іншої такої де-факто кримінальної вогнепальної зброї та/чи боеприпасів.

1.1.3. Прилаштовані з іншої такої де-факто кримінальної вогнепальної зброї та/чи боеприпасів.

1.1.4. Перероблені з легальної вогнепальної зброї та/чи боеприпасів (військових, антиделіктних, антикварних).

1.1.5. Прилаштовані з легальної вогнепальної зброї та/чи боеприпасів (військових, антиделіктних, антикварних).

1.1.6. Перероблені з легальної вогнепальної паразброї та/чи боеприпасів (мисливських, рибальських, промислових, каскадерських, навчальних, обрядових, нагородних, сувенірних).

1.1.7. Прилаштовані з легальної вогнепальної паразброї та/чи боеприпасів (мисливських, рибальських, промислових, каскадерських, навчальних, обрядових, нагородних, сувенірних).

1.1.8. Комбіновані через поєднання у процесі первинного виготовлення, переробки чи прилаштування деталей названих різних видів де-факто кримінальної вогнепальної зброї та/чи боеприпасів.

1.2. Де-юре кримінальна вогнепальна зброя та/чи боеприпаси, які з'являються з указаною метою через лише застосування чи/або володіння переслідуваною особою будь-яким із перерахованих видів де-факто кримінальної вогнепальної зброї та/чи боеприпасів без їх первинного виготовлення, переробки чи прилаштування цією особою.

2. За способом пересування: 2.1. Ручна кримінальна вогнепальна зброя (пістолети, автомати-пістолети, автомати, гвинтівки, гранатомети, кулемети). 2.2. Транспортна кримінальна вогнепальна зброя (кулемети, зенітки, міномети, гармати).

3. Ручна кримінальна вогнепальна зброя:

3.1. **За способом і місцем виготовлення:** 3.1.1. Заводська (тут і щодо боеприпасів та механічної і вибухової зброї мається на увазі їх легальні види, що використані із протиправною метою, і початкове заводське виготовлення кримінальної зброї у практичному, а не суто теоретичному аспекті важко представити). 3.1.2. Кустарна (тут і далі – у т. ч. й протиправно виготовлена у заводських умовах поза межами правомірного технологічного процесу, наприклад, виготовлена з протиправною метою для себе чи на замовлення працівником заводу із використанням заводського устаткування, умов і технологій). 3.1.3. Переробна. 3.1.4. Прилаштована. 3.1.5. Саморобна. 3.1.6. Антикварна (зроблена в історичному минулому, а тому не може достовірно бути віднесена до однієї з вищеназваних груп).

3.2. **За зовнішнім виглядом:** 3.2.1. Звичайна зброя. 3.2.2. Обрядова зброя. 3.2.3. Сувенірна зброя. 3.2.4. Гарматна зброя. 3.2.5. Переробна зброя. 3.2.6. Саморобна зброя. 3.2.7. Атипічна зброя (замаскована під звичайні побутові та інші предмети чи пристрої; атипічною принципово є будь-яка інша, ніж заводська, зброя, але запропоноване значення атипічності зброї є пріоритетним). 3.2.8. Антикварна зброя. 3.2.9. Комбінована зброя.

3.3. **За довжиною ствола:** 3.3.1. Короткоствольна (до 16 см – пістолети, револьвери). 3.3.2. Середньоствольна (до 55 см – пістолети-кулемети, автомати). 3.3.3. Довгоствольна (понад 55 см – карабіни, штуцера, гвинтівки). 3.3.4. Гарматна (гранатомети, гармати, ракети).

3.4. **За кількістю стволів:** 3.4.1. Одноствольна. 3.4.2. Двоствольна. 3.4.3. Триствольна. 3.4.4. Багатоствольна.

3.5. **За конструкцією ствола:** 3.5.1. Нарізна. 3.5.2. Гладкоствольна. 3.5.3. Комбінована у межах стволів (ствол нарізний і ствол гладкоствольний). 3.5.4. Комбінована у межах

ствола (перша половина ствола – гладкоствольна, а друга – нарізна, тобто стволи «Парадокс»).

3.6. **За кількістю зарядів:** 3.6.1. Однозарядна. 3.6.2. Багатозарядна.

3.7. **За дією ударно-спускового механізму:** 3.7.1. Автоматична. 3.7.2. Напівавтоматична (для кожного пострілу треба натискати на спусковий гачок). 3.7.3. Неавтоматична.

3.8. **За характером ведення вогню:** 3.8.1. Одиночного вогню. 3.8.2. Безперервного вогню. 3.8.3. Серійного вогню. 3.8.4. Комбінованого вогню.

3.9. **За розміщенням капсульного складу в гільзах патрона:** 3.9.1. Гнотна. 3.9.2. Запальна. 3.9.3. Кремнієва. 3.9.4. Капсульна.

3.10. **За калібром куль:** 3.10.1. Малого калібру (до 6,5 мм). 3.10.2. Середнього калібру (від 6,5 до 9 мм). 3.10.3. Великого калібру (понад 9 мм). 3.10.4. Нестардатного.

3.11. **Кількістю нарізів** (від 4 до 8).

3.12. **За призначенням (сферою застосування):** 3.12.1. Звичайна. 3.12.2. Антиделіктна. 3.12.3. Військова. 3.12.4. Мисливська. 3.12.5. Рибальська. 3.12.6. Промислова. 3.12.7. Каскадерська. 3.12.8. Навчальна. 3.12.9. Обрядова. 3.12.10. Нагородна. 3.12.11. Сувенірна.

4. **Боеприпаси до ручної вогнепальної зброї:**

4.1 **За способом і місцем виготовлення:** 4.1.1. Заводські. 4.1.2. Кустарні. 4.1.3. Переробні. 4.1.4. Прилаштовані. 4.1.5. Саморобні. 4.1.6. Антикварні.

4.2. **За зовнішнім виглядом:** 4.2.1. Звичайні. 4.2.2. Обрядові. 4.2.3. Сувенірні. 4.2.4. Переробні. 4.2.5. Прилаштовані. 4.2.6. Саморобні. 4.2.7. Атипічні. 4.2.8. Антикварні. 4.2.9. Комбіновані.

4.3. **За конструкцією патрона:** 4.3.1. Унітарні патрони. 4.3.2. Холості патрони (без заряду). 4.3.3. Навчальні. 4.3.4. Спортивні. 4.3.5. Високого тиску. 4.3.6. Безгільзові.

4.4. **За характером запалу:** 4.4.1. Патрони центрального запалу. 4.4.2. Патрони бокового запалу. 4.4.3. Шпилькові патрони.

5. **Гільзи до ручної вогнепальної зброї:**

5.1. **За формою:** 5.1.1. Циліндричні. 5.1.2. Конічні. 5.1.3. Пляшкоподібні.

5.2. **За матеріалом:** 5.2.1. Металеві. 5.2.2. Картонні.

6. **Кулі до ручної вогнепальної зброї:**

6.1. **За будовою до:** 6.1.1. **Нарізної зброї:** 6.1.1.1. Оболонкові (зі сталюю оболонкою, у середині якої свинець). 6.1.1.2. Безоболонкові (куля є монолітом із свинцю, чавуну). 6.1.2. **Гладкоствольної зброї:** 6.1.2.1. Шарові. 6.1.2.2. Стрілочні. 6.1.2.3. Турбинні (мають стабілізатор з волака, дерева, пластмаси чи інших матеріалів).

6.2. **За формою передньої частини:** 6.2.1. Гострокінцеві. 6.2.2. Плоскі. 6.2.3. Напівсферичні (овальні).

6.3. **За призначенням:** 6.3.1. Загального призначення. 6.3.2. Спеціального призначення: 6.3.2.1. Бронебійні. 6.3.2.2. Запальні. 6.3.2.3. Бронебійно-запальні. 6.3.2.4. Трасувальні. 6.3.2.5. Прицільно-трасувальні. 6.3.2.6. Бронебійно-трасувальні. 6.3.2.7. Із меншою швидкістю. 6.3.2.8. Пристрілочні. 6.3.2.9. Розривні дистанційної дії. 6.3.2.10. Розривні ударної дії. 6.3.2.11. Зі зміщеним центром. 6.3.2.12. Комбінованої дії.

6.4. **За калібром:** 6.4.1. Каліберні. 6.4.2. Підкаліберні. 6.4.3. Саморобні. 6.4.4. Антикварні.

7. **Шріт до ручної вогнепальної зброї за калібром:** 7.1. Калібр з № 1 до № 12. 7.2. Шріт калібру понад 5, 50 мм – це картеч.

8. **Пороховий заряд до ручної вогнепальної зброї за видом:** 8.1. Димний (чорний). 8.2. Бездимний (піроксиліновий, нітрогліцериновий). 8.3. Саморобний. 8.4. Антикварний.

9. **Пижі до ручної вогнепальної зброї за матеріалом:** 9.1. Войлочні. 9.2. Картонні. 9.3. Деревоволокнисті. 9.4. Із пресованих сипких матеріалів. 9.5. Саморобні з підручних матеріалів. 9.6. Антикварні.

10. **Сліди пострілу ручної вогнепальної зброї:**

10.1. *За дистанцією пострілу*: 10.1.1. Контактний постріл (наявність «штанцмарки»). 10.1.2. Постріл із дуже близької відстані (наявність «штанцмарки»). 10.1.3. Постріл із близької відстані (наявність осалки куль і слідів близького пострілу: змазки і недогорілих порошинок навколо і по ходу кульового отвору). 10.1.4. Постріл із середньої відстані (наявність лише змазки, відсутність недогорілих порошинок навколо кухлевого витвору). 10.1.5. Постріл із дальньої відстані (відсутність навколо кухлевого витвору будь-яких субстанцій зі ствола зброї).

10.2. *За характером кульового отвору*: 10.2.1. Вхідний. 10.2.2. Вихідний. 10.2.3. Сліпий. 10.2.4. Крізний. 10.2.5. Прямий. 10.2.6. Блукаючий. 10.2.7. Розривний [72, с. 158-160].

Питання 3. Сутність, базисні ознаки і класифікація вибухової зброї, пристроїв, речовин і засобів підриву та слідів протиправного поводження з ними

Історично проблеми вибухової зброї, пристроїв і речовин та засобів підпалу в навчальній літературі з'явилися значно пізніше відповідних проблем вогнепальної та механічної зброї, про які йшлося, як раніше підкреслювалося, вже у першому навчальному посібнику з криміналістики Ганса Гросса [2, с. 517-575]. Власне тому на цей час проблеми кримінальної вибухової зброї виявилися менш досліджуваними ніж проблеми кримінальної вогнепальної та механічної зброї і головним термінологічним недоліком традиційних підходів є найменування цього виду зброї недостатньо виваженою термінологією, коли Т. В. Авер'янова, Р. С. Белкін, Ю. Г. Корухов та О. Р. Росінська цю зброю іменують висловом «вибухові пристрої та вибухові речовини» [19, с. 272-274]; Ю. Ю. Барбачакова – «вибухові пристрої, вибухові речовини та продукти вибуху» [25, с. 109-111]; О. О. Беляков – «вибухові речовини, засоби підриву, вибухові пристрої та сліди їх застосування» [28, с. 270]; І. В. Гора та В. А. Колесник – «сліди та продукти вибуху, вибухові пристрої й вибухові речовини, засоби підриву й пристрої для збудження детонації, засоби спорядження й маскуванню вибухових пристроїв та ін.» [35, с. 256]; Є. П. Іщенко та А. А. Топорков – «взрывчатые вещества и взрывные устройства (ВУ): заряд, средства инициирования, корпус, камуфляж и др., следы взрыва (остатки ВУ и ВВ, пораженные объекты), материалы, вещества, орудия и приспособления, используемые для изготовления самодельных взрывных устройств (СВУ)» [37, с. 251]; Т. С. Кобцова, Н. В. Кормушкіна, М. І. Петров та Є. Ю. Янович – «взрывчатых веществ, взрывных устройств и следов взрыва» [38, с. 41-43]; В. М. Плескачевський – «взрывные, пиротехнические и электропоражающие устройства индивидуального применения» [13, с. 283-307] та іншими подібними висловами, замість запропонованого у літературі В. С. Шаповаловою більш вдалого вислову «вибухова зброя, пристрої і речовини, засоби підриву та антиделіктні сліди протиправного поводження з ними» [1; 72, с. 160].

Викладена обставина виявилася достатньо серйозною перепоною в розробці в межах традиційних підходів суцільного поняття та ознак цього виду кримінальної зброї, коли дуже багато навіть тих авторів, які достатньо виважено вважали за потрібне викладати в навчальній літературі проблеми вибухової зброї, від формулювання її суцільного поняття та ознак усе ж таки уникали, що має місце у Т. В. Авер'янової, Р. С. Белкіна, Ю. Г. Корухова та О. Р. Росінської [19, с. 272-274]; Ю. Ю. Барбачакової [25, с. 109-111]; І. В. Гори та В. А. Колесника [35, с. 246-260], О. О. Ексархопуло [60, с. 88-113]; Н. П. Яблоков [61, с. 273-304]; та ін., тоді як дуже багато інших авторів давало надто загальне визначення цієї зброї, коли, зокрема, Р. С. Белкін вважав за потрібне підкреслити лише те, що «взрывчатые вещества (ВВ), в баллистике химические соединения или их смеси, способные под воздействием внешнего импульса (удара, накола, трения, нагрева и т. п.) взрываться» [27, с. 32].

Є. П. Іщенко та А. А. Топорков у цьому відношенні також навели надто загальне визначення: «в качестве взрывчатых веществ (ВВ) выступает круг способных к химическому взрыву веществ, которые изготовлены в промышленных условиях и используются в соответствии с их взрывчатыми свойствами» [37, с. 251], що має місце й у працях В. П. Крючкова з Г. Є. Макушкіної, на думку яких, під вибуховим розуміється «любое устройство, специально подготовленное или при определенных условиях способное к взрыву» [44, с. 159].

І перелік такого роду підходів можна й продовжити, коли, зокрема, М. І. Скригонюк вибуховим пристроєм іменує «заряд вибухової речовини, що конструктивно з'єднаний засобами ініціювання і призначений для вибуху з метою пошкодження об'єктів або ураження людей» [51, с. 86-87]; тоді як В. С. Кузьмічов та Г. І. Прокопенко й взагалі лише під вибухом – «швидке вивільнення великої кількості енергії в заритому об'ємі» [45, с. 136] та ін.

І лише окремі представники традиційного підходу до розгляду проблем цього виду зброї намагалися сформулювати її визначення та назвати її певні ознаки, правда, із застосуванням у всіх цих випадках застарілої термінології, коли А. А. Топорков, розкриваючи сутність криміналістичної характеристики власне вибухових речовин, вказував на такі їх основні ознаки: «1) потенциальную способность к химическому взрыву; 2) пригодность к взрыву и поражения людей, техники и сооружений в конкретных условиях; 3) предназначенность для совершения взрыва либо по изготовлению, либо по фактическому использованию во взрывных устройствах» [54, с. 237].

Іншим суттєвим недоліком власне такого підходу є формулювання дефініції власне вибуховим речовинам, а не вибуховим пристроям чи, навіть, вибухам, тоді як тут і майже в усіх інших традиційних підходах недостатньо точно сформульована мета появи такого виду зброї, яка має бути аналогічною іншим видам зброї і, зокрема, вже розглянутій меті вогнепальної зброї за одним з останніх новітніх підходів – заподіяння смертельних тілесних пошкоджень людині (див. питання 1). Мета появи кримінальної вибухової зброї має відрізнятися від мети появи інших видів кримінальної зброї, оскільки, як правило, поряд із досягненням такої мети застосування цієї зброї неминуче призводить і до пошкодження навколишніх об'єктів вибуховою хвилею та вторинними вибуховими факторами. Проте такого роду наслідки є, так би мовити, супутніми і основна мета застосування і кримінальної вибухової зброї має залишатися аналогічною іншим видам кримінальної зброї, інакше вибухова зброя має розцінюватися не інакше як супутнє знаряддя вчинення макроправопорушення, як і будь-які інші знаряддя зламу чи пошкодження об'єктів.

У цьому відношенні в одній із публікацій доречно підкреслюється те, що якщо такого роду пристрій початково виготовляється, перероблюється чи пристосовується та/або застосовується з метою подолати певну перешкоду без заподіяння людині смертельних тілесних пошкоджень, то ми будемо мати вибухове знаряддя макроправопорушення, аналогічно тому, як і «фомка» може бути використана як для подолання перешкоди (і в такому разі це знаряддя макроправопорушення), так і для заподіяння людині смертельних тілесних пошкоджень, що вже перетворює цей предмет у кримінальну механічну зброю. Не варто забувати, що й окремі види легальної вогнепальної зброї можуть знаряджатися бронебійними снарядами, але в разі протиправного їх застосування з метою пошкодження майна це також буде вогнепальне знаряддя макроправопорушення, аналогічно тому, якби з цією метою використали будівельно-монтажний пістолет тощо. На відміну від кримінальної вогнепальної зброї, у кримінальної вибухової зброї не відбувається чіткого керування напряму руху первинних і вторинних факторів, які конструктивно можуть одноразово заподіяти людині смертельних тілесних пошкоджень. Ці фактори діють випадково і, як правило, з однаковою силою у всі

сторони. Неоднаковість дії факторів вибуху у всіх напрямках може бути відносно скорегована лише певною конструкцією оболонки і наявністю поряд чи у напрямку дії вибухової хвилі тих чи інших перешкод [71, с. 28].

Продовжуючи перелік недоліків наведеного традиційного визначення поняття вибухової зброї, треба підкреслити відсутність у ньому й багатьох інших необхідних ознак, які були запропоновані за одним із новітніх підходів В. С. Шаповалової [1; 72, с. 160-161] і повністю повторюють уже розглянуті такі ж самі ознаки вогнепальної зброї (див. питання 1).

Викладені зауваження можуть бути висловлені й щодо більш детального формулювання сутності вибухової зброї Т. С. Кобцової, Н. В. Кормушкіною, М. І. Петровим та Є. Ю. Янович, які вже під власне вибуховим пристроєм пропонують розуміти – «объекты, конструктивно предназначенные для поражения людей, животных, рыб и повреждения различных преград с помощью взрывной волны или осколков, получающих направленное движение в результате термического разложения взрывчатых веществ или их заменителей» [38, с. 41]. Таке ж визначення вибухових пристроїв навів і С. А. Корнєв [41, с. 57].

І навіть одне з найбільш розгорнутих традиційних визначень поняття вибухової зброї, запропоноване О. О. Беляковим, не позбавлене таких же суттєвих зауважень у порівнянні з новітніми підходами, оскільки на думку цього автора, під вибуховим пристроєм, а не кримінальною вибуховою зброєю, що принципово відрізняє чинні новітні підходи [1 та ін.], «понимается техническое устройство одноразового применения, обладающее способностью взрываться, специально предназначенное (изготовленное) для поражения людей или уничтожения, повреждения различного рода объектов и состоящие из заряда ВВ, объединенного со средством его взрывания. Для ВУ характерны следующие отличительные признаки, а именно:

1) одноразовость действия, т. е. после срабатывания ВУ разрушается и не подлежит повторному применению;

2) использование энергии взрыва. Для производства взрыва используются химические соединения, смеси или иные вещества, способные к взрыву под воздействием внешних импульсов;

3) ВУ может быть изготовлено как промышленным, так и самодельным (кустарным) способом;

4) предназначенность для поражения людей или уничтожения, повреждения различного рода объектов в преступных целях;

5) заряд ВВ и средства его взрывания д.б. объединены конструктивно между собой в одно техническое устройство, пригодное для взрыва. Любое ВУ состоит из основных элементов (заряд ВВ и средство инициирования), без которых невозможно осуществить взрыв и дополнительных (механизм приведения в действие ВУ, оболочка (корпус) ВУ, дополнительные поражающие элементы, предметы, маскировки и т. д.), которые могут присутствовать во ВУ в зависимости от его назначения и принципа действия.

Устройство признается взрывным, если оно соответственно содержит все перечисленные признаки» [28, с. 272-273].

Тому, щоб не гаяти час та обсяг цього дослідження, варто вже викласти найбільш виважений новітній підхід до визначення **базисних ознак кримінальної вибухової зброї**, які, на думку В. С. Шаповалової, фактично мають бути такими:

1. Характеристика зброї як матеріального об'єкта – пристрій.

2. Мета появи, застосування об'єкта – заподіяння смертельних тілесних пошкоджень людині.

3. Спосіб появи об'єкта із вказаною метою:

3.1. Технічний критерій:

3.1.1. Первісне виготовлення переслідуваною особою із підручних матеріалів або пристроїв.

3.1.2. Переробка цією особою (суттєва зміна конструкції, обрізка приклада, ствола тощо) легальної вибухової зброї або легальної вибухової паразброї чи ймовірної вибухової паразброї.

3.1.3. Пристосування переслідуваною особою (несуттєва зміна конструкції) названих видів зброї.

3.2. Юридичний критерій: застосування вказаною особою названих видів зброї, у т. ч. без початкового їх виготовлення, переробки або пристосування цією особою.

4. Технічна придатність і конструктивна та функціональна призначеність для досягнення вказаної мети наявністю:

4.1. Оболонки, що має забезпечити безпечне транспортування вибухової зброї.

4.2. Пристрою для ініціювання вибуху.

4.3. Вибухової речовини, що утворює при миттєвому згоранні вибухову хвилю, що поширюється в усі сторони і створює убійні первинні (осколки оболонок, «начинка» пристрою, власне вибухова хвиля тощо) і вторинні (перешкоди, їх частини, які пошкоджують інші перешкоди) фактори ураження [1; 72, с. 160-161].

Звідси **поняття кримінальної вибухової зброї**, за цим же новітнім підходом В. С. Шаповалової, має таку редакцію: пристрій, що спеціально виготовлений, перероблений або пристосований та/або використаний (у т. ч. й у вигляді легальної вибухової зброї, легальної вибухової паразброї, ймовірної вибухової паразброї), технічно придатний і конструктивно та функціонально призначений для заподіяння людині смертельних тілесних пошкоджень шляхом цілеспрямованого здійснення вибуху та утворення діючої у всі сторони вибуховою хвилею убійних первинних (осколки оболонок, «начинка» пристрою, власне вибухова хвиля тощо) і вторинних (перешкоди, їх частини, які пошкоджують інші перешкоди) факторів ураження [1; 72, с. 161].

Зрозуміло, що викладені недоліки традиційного визначення ознак і поняття вибухової зброї не могли не позначитися й на відповідному рівні розробки класифікації цієї зброї, яка має будуватися за новітніми підходами, що є аналогічними для інших видів зброї, у тому числі й тим, які викладені окремо в контексті класифікації кримінальної вогнепальної зброї (див. питання 2).

Проте і тут є певні відмінності в частині **класифікації кримінальної вибухової зброї, пристроїв та/чи речовин та/або засобів підризу за обставинами їх появи і застосування**, яка, на думку В. С. Шаповалової, має такий вигляд:

1. Де-факто кримінальна вибухова зброя, пристрої та/чи речовини та/або засоби підризу, які були застосовані переслідуваною особою з метою заподіяння потерпілому смертельних тілесних ушкоджень або не були застосовані з цією метою за незалежних від неї обставин чи ця особа такого роду зброєю, пристроями та/або речовинами та/чи засобами підризу володіла з іншою незаконною метою, але для реалізації вказаних цілей ця зброя та/або пристрої (речовини) та/чи засоби підризу були нею:

1.1. Первинно виготовлені з підручних матеріалів.

1.2. Перероблені з іншої такої де-факто кримінальної вибухової зброї, пристроїв та/чи речовин та/або засобів підризу.

1.3. Прилаштовані з іншої такої де-факто кримінальної вибухової зброї, пристроїв та/чи речовин та/або засобів підризу.

1.4. Перероблені з легальної вибухової зброї, пристроїв та/чи речовин та/або засобів підризу (військових, антиделіктних, антикварних).

1.5. Прилаштовані з легальної вибухової зброї, пристроїв та/чи речовин та/або засобів підризу (військових, антиделіктних, антикварних).

1.6. Перероблені з легальної вибухової паразброї, пристроїв та/чи речовин та/або засобів підризу (мисливських, рибальських, промислових, будівничих, геолого-добувних, метеорологічних, видовищних або піротехнічних, каскадерських, навчальних, сувенірних).

1.7. Прилаштовані з легальної вибухової паразброї, пристроїв та/чи речовин та/або засобів підризу (мисливських, рибальських, промислових, будівничих, геолого-добувних, метеорологічних, видовищних або піротехнічних, каскадерських, навчальних, сувенірних).

1.8. Перероблені з імовірної вибухової паразброї, пристроїв та/чи речовин та/або засобів підризу (експлуатаційних; природних).

1.9. Прилаштовані з імовірної вибухової паразброї, пристроїв та/чи речовин та/або засобів підризу (експлуатаційних; природних).

1.10. Комбіновані через поєднання у процесі первинного виготовлення, переробки чи прилаштування деталей або з інших складових частин названих різних видів де-факто кримінальної вибухової зброї, пристроїв та/чи речовин та/або засобів підризу.

2. Де-юре кримінальна вибухова зброя, пристрої та/чи речовини та/або засоби підризу, які з'являються із вказаною метою лише через застосування та/або володіння переслідуваною особою будь-яким із перерахованих видів кримінальної вибухової зброї, пристроїв та/чи речовин та/або засобів підризу без їх первинного виготовлення, переробки чи прилаштування цією особою [1].

Як бачимо, у такому варіанті класифікації кримінальної вибухової зброї, пристроїв і речовин та/або засобів підризу, на відміну від розглянутого аналогічного поділу кримінальної вогнепальної зброї і боєприпасів (див. питання 2), запропонований дещо інший і значно ширший перелік легальної вибухової паразброї, а також визнана принципова можливість появи ще двох видів кримінальної вибухової зброї, пристроїв або речовин та/або засобів підризу на основі переробки і прилаштування експлуатаційної та природної вибухової паразброї, пристроїв чи речовин та/або засобів підризу.

В іншому ж варіанті класифікація **кримінальної вибухової зброї** (пристроїв, речовин, засобів підризу) може бути продовжена на основі одного із новітніх підходів В. С. Шаповалової як класифікація:

1. Вибухів за природою (причиною виникнення): 1.1. Фізичні вибухи. 1.2. Хімічні вибухи. 1.3. Конденсовані вибухи: 1.3.1. Ініціуювальної дії. 1.3.2. Бризантної дії. 1.3.3. Метальної дії. 1.3.4. Дії механічної суміші речовин, що окремо не є вибуховими речовинами. 1.4. Ядерні вибухи. 1.5. Ядерно-водневі вибухи. 1.6. Електромагнітні вибухи. 1.7. Природні вибухи.

2. Кримінальної вибухової зброї за:

2.1. Способом пересування: 2.1.1. Ручна вибухова зброя. 2.1.2. Транспортна вибухова зброя: 2.1.2.1. Вибухова зброя, яку доставляють до цілі за допомогою вогнепальної зброї. 2.1.2.2. Вибухова зброя, яку доставляють до цілі за допомогою певних видів транспорту. 2.1.2.3. Вибухова зброя, яку доставляють до цілі ракетами. 2.1.2.4. Вибухова зброя, яку доставляють до цілі комбінованим способом.

2.2. Зовнішнім виглядом: 2.2.1. Звичайна. 2.2.2. Переробна. 2.2.3. Саморобна. 2.2.4. Атипічна. 2.2.5. Антикварна. 2.2.6. Сувенірна.

2.3. Принципом управління: 2.3.1. Вибухова зброя контактного управління. 2.3.2. Вибухова зброя дистанційного управління. 2.3.3. Вибухова зброя із годинниковим механізмом.

3. Кримінальної вибухової зброї, пристроїв і речовин та/чи засоби підризу за:

3.1. Способом і місцем виготовлення: 3.1.1. Заводські. 3.1.2. Кустарні. 3.1.3. Переробні. 3.1.4. Саморобні. 3.1.5. Антикварні. 3.1.6. Експлуатаційні. 3.1.7. Природні.

3.2. *Сферою застосування*: 3.2.1. Військові. 3.2.2. Промислові. 3.2.3. Геолого-добувні. 3.2.4. Будівничі. 3.2.5. Метеорологічні. 3.2.6. Видовищні (піротехнічні). 3.2.7. Каскадерські. 3.2.8. Переробні. 3.2.9. Саморобні. 3.2.11. Сувенірні. 3.2.12. Антикварні [72, с. 162].

Питання 4. Поняття, базисні ознаки і класифікація кримінальної механічної зброї, боєприпасів та слідів протиправного поведіння з ними

У всіх без винятку традиційних підходах цей вид кримінальної зброї іменується словосполучення «холодна зброя» [19, с. 274-277; 20, с. 40-41; 21, с. 293; 25, с. 86-87; 53 та ін.], у той час як О. А. Кириченко і С. М. Поліщук запропонували більш семантично і сутнісно точний термін «механічна зброя» [1; 73, с. 570; 74, с. 87 та ін.].

С. М. Поліщук в одній із публікацій цей термін достатньо переконливо обґрунтовує таким чином: «Механічною зброєю більш правильно іменувати традиційну холодну зброю, оскільки базисною ознакою даного виду криміналістичної зброї є не те, що певний предмет чи пристрій при застосуванні відносно не нагрівається і залишається холодним, а в тому, що безпосередньо чи опосередковано (при киданні списа тощо) уражуючі частини даного об'єкту приводяться у дію м'язовим зусиллям людини або іншим механічним способом (при застосуванні арбалету та ін.)» [73, с. 570].

Кримінальна механічна зброя, на відміну від кримінальної вогнепальної та, тим більше, від кримінальної вибухової зброї, представлена значно ширшою різноманітністю предметів та пристроїв, які можуть бути використані в такій якості, що й зумовлює особливу важкість пошуку єдиного загальновизнаного визначення поняття та класифікації такого роду кримінальної зброї, а також широкий спектр наявних традиційних варіантів вирішення цієї проблеми, які, однак, поєднує їх загальна недосконалість, неповнота та використання словосполучення власне «холодна зброя».

Якщо почати з найпростіших визначень такого роду зброї, то можна виділити цілу низку позицій авторів, коли, зокрема, Т. В. Авер'янова, Р. С. Белкін, Ю. Г. Корухов та О. Р. Росінська холодною зброєю іменують «предметы, специально изготовленные для непосредственного нанесения телесных повреждений, предназначенные для нападения и активной защиты и не имеющие прямого производственного или хозяйственно-бытового назначения» [19, с. 274]. Таку ж недосконалу позицію, в якій міститься головний недолік, і переважну більшість інших традиційних підходів – відсутність вказівки на точну мету і способи появи такого об'єкта тощо, – можна побачити у В. С. Кузьмічова і Г. І. Прокопенка [45, с. 132], Н. Г. Шурухнова [54, с. 96] та у багатьох інших авторів. Дуже близький до викладеного й підхід В. П. Крючкова і Г. Є. Макушкіної, для яких «холодным оружием являются предметы, специально изготовленные и предназначенные для нанесения телесных повреждений при нападении и защите» [44, с. 158]. Хоча тут вже є натяк на те, що ці предмети спеціально виготовлені та призначені для досягнення певної мети.

Не менше суттєвих недоліків притаманно й визначенню поняття холодної зброї Р. С. Белкіним, для якого це зброя, що діє «путем приложения мускульной силы человека при нападении и нанесении телесных повреждений, в активной защите в рукопашном бою» [27, с. 250-251]. Дуже схожа на цей підхід і позиція С. А. Корнева, для кого механічна зброя – «это устройство, конструктивно предназначенное для нанесения с помощью мускульной силы человека телесных повреждений другому человеку или животному в ближнем бою...» [41, с. 55]. В обох викладених випадках прямо підкреслюється як основний критерій віднесеності об'єкта до холодної зброї – прикладення до неї лише м'язової сили. Але відомі й такі різновиди механічної зброї, уражаюча частина яких приводяться в дію іншим, ніж м'язове, зусиллям, наприклад, вже

згаданий арбалет. Відсутнє також пояснення того, що може бути контактне і дистанційне застосування кримінальної механічної зброї.

У такому аспекті, коли є вже акцент уваги й на іншому механічному зусиллі застосування кримінальної механічної зброї, заслуговують на увагу дефініції такої зброї, що запропоновані низкою інших авторів, коли Т. С. Кобцова, Н. В. Кормушкіна, М. І. Петров та Є. Ю. Янович вважають, що це «устройство, конструктивно предназначенное для поражения цели при помощи мускульной силы человека при непосредственном контакте с объектом поражения. Кроме того, существует метательное холодное оружие, снаряд которого приводится в действие при помощи механического устройства либо мускульной силы человека (например, лук, арбалет, пружинное оружие для подводной охоты)» [38, с. 41]. Така ж позиція викладена у Федеральному Законі РФ «Об оружии» [66], Н. П. Яблокова [61, с. 275] та ін. Дещо схожий підхід й у Проекті Закону України: «Про зброю», де «холодна зброя – зброя, призначена для ураження цілі шляхом використання лише м'язової сили людини або механічної енергії» [68].

Викладене дає підстави без додаткових пояснень не погодитися і з дефініцією холодної зброї М. І. Скригонюком як «зброя, призначене для ураження людини, будь-якого об'єкта матеріального світу за допомогою фізичної сили людини при безпосередньому контакті з об'єктом ураження» [51, с. 483]. Тут помилково підкреслюється лише контактна дія механічної зброї. Але м'язове зусилля людини може призвести й до дистанційного застосування механічної зброї, наприклад, шляхом кидання списа тощо.

Сформулювати дефініцію механічної зброї із відображенням більш широкого кола її характерних ознак зробили спробу П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, А. В. Кофанов, М. В. Салтєвський та П. Ю. Тимошенко, які вважають, що холодна зброя – це спеціальний пристрій, призначений для багаторазового застосування для ураження людини або звіра, і являє собою відносно міцний, повністю або частково твердий із достатньо зручною рукояткою предмет, який діє на пошкоджене тіло своєю поверхнею в результаті удару і який наноситься безпосередньо зусиллям мускулів людини» [30, с. 306]. Проте і таку спробу не можна назвати достатньо вдалою, оскільки вона містить недоліки попередніх підходів та достатньо поверхове відображення ознак власне механічної зброї.

Викладене робить доцільним завершити аналіз такого роду достатньо стислих традиційних підходів і перейти до аналізу позицій тих авторів, які намагалися максимально широко конкретизувати ознаки кримінальної механічної зброї, коли, наприклад, А. І. Костров підкреслює, що «холодное оружие должно обладать совокупностью систематизированных признаков:

а) общих, т. е. оружие должно быть предназначено для нападения или активной защиты;

б) специальных, т. е. изготовление оружия для непосредственного причинения телесных повреждений, опасных для жизни, и отсутствие прямого производственного или хозяйственно-бытового назначения, конструкция, размеры и материал предмета должны обеспечивать нанесение таких повреждений, использование мускульной силы человека;

в) по способу поражающего действия являются колющими, режущими, рубящими, колюще-режущими, колюще-рубящими, режуще-рубящими, колюще-режущими, ударно-раздробляющими или комбинированного действия» [43, с. 233]. Але й у цьому випадку проглядається, по суті, лише конкретизацію того, що вже було висловлене вище іншими авторами.

Дещо далі в цьому напрямку просунувся В. М. Плєскачевський, для якого «холодное оружие – это устройство конструктивно предназначенное для нанесения с помощью мускульной силы человека телесных повреждений другому человеку или животному в

ближнем бою. Общие конструктивные признаки холодного оружия: 1) наличие части (детали), специально предназначенной для нанесения опасных для жизни повреждений (острие, лезвие, шип, утолщение, ударный груз и т. п.); 2) наличие приспособления для удержания устройства в руке и нанесения им повреждений без опасности самоповреждения; механическая прочность конструкции» [49, с. 130]. Тут конкретизовані хоча б окремі ознаки за суттю технічної придатності і конструктивної та функціональної призначеності предмета чи пристрою, який використовується як кримінальна механічна зброя.

Максимально ж конкретизувати ці ознаки щодо двох великих гіпергруп кримінальної механічної зброї – клинкової та ударно-роздвіблюючої – намагався А. С. Подшибякін, для якого «признаки конструкции клинкового оружия: 1) форма и размеры предмета в целом и отдельных его частей; 2) прочность предмета в целом и отдельных его частей; 3) наличие лезвия или грани у клинка и его заточка, острота лезвия; 4) наличие и острота боевого конца; 5) угол схождения лезвия и обуха (скоса обуха); 6) наличие рукоятки (древка или устройства для крепления к огнестрельному оружию); 7) наличие выбрасывателя и фиксатора в складных ножах; 8) наличие ограничителя; 9) наличие долов; 10) наличие и форма скоса обуха; 11) соотношение длины клинка и рукоятки; 12) соотношение длины и ширины клинка», а «признаки конструкции неклинкового (ударно-раздробляющего) оружия: 1) форма и размеры предмета в целом или отдельных его частей; 2) прочность предмета в целом и отдельных его частей; 3) наличие бьющей части оружия и бьющей поверхности; 4) значительный вес оружия (кастета) или бьющей части (кистень); 5) наличие отверстий для пальцев у кастета) 6) наличие рукоятки или подвеса, стержня у булавы, кистеня; 7) наличие и характер зубцов, шипов на бьющей поверхности; 8) наличие стойки упора у кастета; 9) наличие ушков, ремня, тесьмы у наладонника; 10) наличие петли у кистеня» [15, с. 26].

Не заперечуючи доктринальну і, головне, прикладну значущість вищезазначених розробок, можна побачити ще значні можливості удосконалення цього підходу, що не відкидає необхідності сформулювати більш широкий діапазон спільних ознак такої зброї та її поняття.

Найбільш виважено і достатньо повно це зроблено за одним з новітніх підходів В. С. Шаповалової [1; 72, с. 163-164], коли **базисні ознаки кримінальної механічної зброї** варто подати в такій редакції:

1. Характеристика зброї як матеріального об'єкта – предмет чи пристрій.

2. Мета появи, застосування об'єкта – заподіяння смертельних тілесних пошкоджень людині.

3. Спосіб появи об'єкта із вказаною метою:

3.1. Технічний критерій:

3.1.1. Первісне виготовлення переслідуваною особою із підручних матеріалів або пристроїв.

3.1.2. Переробка цією особою (суттєва зміна конструкції, обрізка приклада, ствола тощо) легальної механічної зброї або механічної легальної чи ймовірної паразброї.

3.1.3. Пристосування переслідуваною особою (несуттєва зміна конструкції) названих видів зброї.

3.2. Юридичний критерій: застосування вказаною особою названих видів зброї, у т. ч. без початкового їх виготовлення, переробки або пристосування цією особою.

4. Технічна придатність і конструктивна та функціональна призначеність для досягнення вказаної мети, параметри чого у різних гіпергрупах та групах механічної зброї різні (клинкова: ріжуча, колюча, колючо-ріжуча, рубляча, колючо-рубляча; ударно-роздвіблювальна; комбінована).

5. Спосіб контактного чи дистанційного застосування предмета або пристрою:

5.1. М'язове зусилля людини.

5.2. Інше убійне механічне зусилля [1; 72, с. 163-164].

У цьому відношенні не буде зайвою й викладене в одній з інших публікацій пояснення цих ознак, коли підкреслюється, що застосування як базисна ознака кримінальної механічної зброї в цьому випадку розуміється в тому сенсі, що звичайний предмет чи пристрій без переробки чи прилаштування навмисно застосовується для заподіяння людині смертельних тілесних пошкоджень, у той час як початково виготовлений, перероблений або прилаштований і технічно придатний і конструктивно призначений для досягнення цієї ж мети предмет чи пристрій ще має бути навмисно власне застосованим із такою ж метою. Тобто мета і неодноразове застосування, а також технічна придатність і конструктивна призначеність проявляються як ознаки кримінальної механічної зброї при:

1. Виготовленні, переробці і прилаштуванні кримінальної механічної зброї для заподіяння людині смертельних тілесних пошкоджень.

2. Застосуванні легальних видів механічної зброї або звичайного предмета (пристрою) для м'язового чи іншого убивчого механічного зусилля із заподіяння людині смертельних тілесних пошкоджень [71, с. 21-22].

Технічна придатність та конструктивна і функціональна призначеність предмета чи пристрою заподіяти людині смертельні тілесні пошкодження, як уже зазначалося, залежить від його конкретної характеристики як матеріального об'єкта і, зокрема, для кримінальної клинкової механічної зброї на практиці визначається наступними додатковими ознаками клинка, який: 1. Повинен бути не меншим ніж 6 см²⁰. 2. Має витримувати механічне навантаження, достатнє для заподіяння людині смертельних поранень. 3. Може мати відповідні конструктивні особливості типу обмежувачів рукоятки, що перешкоджають пораненню руки особи, яка застосовує механічну зброю тощо [71, с. 22].

З урахуванням викладених базисних ознак кримінальної механічної зброї та їх пояснення В. С. Шаповалової запропонована така дефініція: **кримінальна механічна зброя** – це предмет або пристрій, що спеціально виготовлений, перероблений чи пристосований та/або використаний, у т. ч. у вигляді легальної механічної зброї, легальної механічної паразброї чи ймовірної механічної паразброї, технічно придатний і конструктивно та функціонально призначений для контактного або дистанційного заподіяння людині смертельних тілесних ушкоджень м'язовим чи іншим механічним зусиллям [72, с. 164].

Викладений рівень розробки і співвідношення традиційних і новітніх підходів В. С. Шаповалової до визначення базисних ознак і поняття кримінальної механічної зброї не може відповідним чином не відобразитися й на рівні викладу класифікації цього виду зброї, в якій, як і в класифікації кримінальної вогнепальної зброї та кримінальної вибухової зброї, має бути відображений **поділ кримінальної механічної зброї та/чи боєприпасів за обставинами їх появи і застосування**, що за одним із новітніх підходів вказаної авторки має такий вигляд:

1. **Де-факто кримінальна механічна зброя та/чи боєприпаси**, які були застосовані переслідуваною особою з метою заподіяння потерпілому смертельних тілесних ушкоджень чи не були застосовані з цією метою за незалежних від неї обставин або ця особа такого роду зброєю та/чи боєприпасами володіла з іншою незаконною метою, але для реалізації вказаних цілей ця зброя та/чи боєприпаси були нею:

1.1. Первинне виготовлені з підручних матеріалів.

---

²⁰ У цьому випадку взятий найменший, вказаний у спеціальній літературі, розмір, що залишається дискусійним і має вирішуватися експериментально з точки зору того, чи може клинкова механічна зброя бути конструктивно придатною для заподіяння людині смертельних тілесних пошкоджень.

1.2. Перероблені з іншої такої де-факто кримінальної механічної зброї та/чи боєприпасів.

1.3. Прилаштовані з іншої такої де-факто кримінальної механічної зброї та/чи боєприпасів.

1.4. Перероблені з легальної механічної зброї (військової, антиделіктної, антикварної) чи боєприпасів.

1.5. Прилаштовані з легальної механічної зброї (військової, антиделіктної, антикварної) та/чи боєприпасів.

1.6. Перероблені з легальної механічної паразброї (мисливської, рибальської, промислової, каскадерської, навчальної, обрядової, нагородної, сувенірної) та/чи боєприпасів.

1.7. Прилаштовані з легальної механічної паразброї (мисливської, рибальської, промислової, каскадерської, навчальної, обрядової, нагородної, сувенірної) та/чи боєприпасів.

1.8. Перероблені з імовірної механічної паразброї (експлуатаційної; природної).

1.9. Прилаштовані з імовірної механічної паразброї (експлуатаційної; природної).

1.10. Комбіновані через поєднання у процесі первинного виготовлення, переробки чи прилаштування деталей або з інших складових частин названих різних видів де-факто кримінальної механічної зброї та/чи боєприпасів.

2. Де-юре кримінальна механічна зброя та/чи боєприпаси, які з'являються з указаною метою через лише застосування та/або володіння переслідуваною особою будь-яким із перерахованих видів кримінальної механічної зброї та/чи боєприпасів. без їх первинного виготовлення, переробки чи прилаштування цією особою [1; 72, с. 164-165].

В іншому може бути сприйнятий подальший поділ цієї зброї, коли за одним із новітніх підходів подальша **класифікація кримінальної механічної зброї та/чи боєприпасів і слідів протиправного поведження з ними**, за В. С. Шаповаловою, має такий вигляд:

1. Кримінальна механічна зброя та/чи боєприпаси:

1.1. *За способом пересування*: 1.1.1. Ручна кримінальна механічна зброя та/чи боєприпаси. 1.1.2. Транспортна кримінальна механічна зброя та/чи боєприпаси (в історичному аспекті – металеві пристрої).

2. Ручна кримінальна механічна зброя та/чи боєприпаси:

2.1. *За способом і місцем виготовлення*: 2.1.1. Заводські. 2.1.2. Кустарні. 2.1.3. Переробні. 2.1.4. Саморобні. 2.1.5. Антикварні.

2.2. *За зовнішнім виглядом*: 2.2.1. Звичайні. 2.2.2. Переробні. 2.2.3. Саморобні. 2.2.4. Атипічні. 2.2.5. Антикварні. 2.2.6. Сувенірні. 2.2.7. Обрядові.

2.3. *За призначенням (сферою застосування)*: 2.3.1. Звичайні. 2.3.2. Антиделіктні. 2.3.3. Військові. 2.3.4. Мисливські. 2.3.5. Рибальські. 2.3.6. Промислові. 2.3.7. Каскадерські. 2.3.8. Навчальні. 2.3.9. Обрядові. 2.3.10. Нагородні. 2.3.11. Сувенірні.

2.4. *За конструкцією*: 2.4.1. Клинкові: 2.4.1.1. Ріжучі – ножі. 2.4.1.2. Колючі – шпаги, рапіри, штики та ін. 2.4.1.3. Колючо-ріжучі – ножі, штик-ножі та ін. 2.4.1.4. Рублячі – шаблі, мечі, шашки та ін. 2.4.1.5. Колючо-рублячі – палаші. 2.4.2. Ударно-роздріблювальні (кастети, булави, кістені, нунчаку та ін. 2.4.3. Комбіновані поєднанням ручної клинкової механічної зброї із ручною вогнепальною зброєю (карабін та ін.). 2.4.4. Комбіновані поєднанням клинкової і ударно-роздріблюючої механічної зброї (кинджали-кастети, саї тощо).

3. Ручна кримінальна механічна клинкова зброя:

3.1. *За довжиною клинка*: 3.1.1. Короткоклінкова (кортики, стилети, фінські, мисливські та інші національні ножі тощо). 3.1.2. Довгоклінкова (шаблі, шпаги, шашки, рапіри та ін.).

3.2. *За розташуванням ріжучої частини:* 3.2.1. Одностороння гостра.
3.2.2. Двостороння гостра.

4. *Сліди застосування ручної механічної зброї та/чи боєприпасів:*

4.1. *За характером поранення:* 4.1.1. Сліди клинкової зброї та/чи боєприпасів:
4.1.1.1. Сліди ріжучої зброї та/чи боєприпасів. 4.1.1.2. Сліди колючої зброї та/чи боєприпасів. 4.1.1.3. Сліди колючо-ріжучої зброї та/чи боєприпасів. 4.1.1.4. Сліди рублячої зброї та/чи боєприпасів. 4.1.1.5. Сліди колючо-рублячої зброї. 4.2.2. Сліди ударно-роздріблюювальної зброї.

4.2. *За характером тілесних поранень:* 4.2.1. Проникаючі: 4.2.1.1. Сліпі. 4.2.1.2. Крізні.
4.2.2. Непроникаючі [72, с. 165].

Питання 5. Поняття зброєделіктики як базисного часткового криміналістичного вчення

У навчальних і наукових працях викладаються достатньо різні точки зору з приводу поняття, системи та інших теоретичних і прикладних категорій сукупності знань про сутність і криміналістичне значення різних видів кримінальної зброї], загальним недоліком чого, як уже було показано окремо (див. питання 1-4), на думку В. С. Шаповалової, є використання недостатньо виваженої термінології, а також акценту уваги на наявності антиделіктних слідів власне протиправного поведіння з різними видами кримінальної зброї, боєприпасами, вибуховими пристроями та речовинами, засобами підризу, а не лише на слідах застосування вогнепальної, вибухової чи механічної зброї, що притаманне традиційному підходу в цілому [3-70 та ін.], що достатньо переконливо вирішується новітньою науковою позицією вказаної авторки з формування основ зброєделіктики як певної сукупності знань [1; 71; 72, с. 167], є його значною перевагою і може бути аргументовано таким чином.

В Єдиний реєстр досудових розслідувань, як наголошує В. С. Шаповалова, мають вноситися, згідно з вимогами ч. 1 ст. 214 КПК України [63], відомості про будь-яке суспільно небезпечно діяння зі зброєю та з іншими тісно пов'язаними з нею об'єктам, а значить, й про діяння, що передбачені ст. 262 КК України – «вкрадення, привласнення, матиання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем», ст. 263 КК України «носіння, зберігання, придбання, виготовлення, ремонт, передача чи збут вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв без передбаченого законом дозволу» або «Носіння, виготовлення, ремонт або збут кинджалів, фінських ножів, кастетів чи іншої холодної зброї без передбаченого законом дозволу»; ст. 264 КК України – «недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів», ст. 296 КК України – хуліганство, вчинене «із застосуванням вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень» та ін. [62]. Ще більш широкий перелік діянь протиправного поведіння зі зброєю міститься в Кодексі про адміністративні правопорушення України [64].

Тому правильним виглядає один із новітніх підходів В. С. Шаповалової про те, щоб положення щодо механічної зброї, вогнепальної зброї і боєприпасів, вибухової зброї, пристроїв і речовин, і варто додати ще й засоби підризу, а також антиделіктні сліди (сліди діяння правопорушення, парасліди діяння правопорушення, квазісліди діяння правопорушення) [1 та ін.] будь-якого протиправного поведіння зі всіма об'єктами зброєделіктики, а не власне застосування зброї, вивчалися в межах однієї сукупності знань [1; 72, с. 167].

Продовжуючи аналіз недоліків традиційних та переваг новітніх підходів до формування наукових основ цієї сукупності знань, доцільно підкреслити, що традиційний підхід у цьому аспекті виглядає надто різноманітним та суперечливим, коли має місце розрізнене наукове дослідження та, головне, вузівське вивчення різних видів зброї, що роблять Т. В. Авер'янова, Р. С. Белкін, Ю. Г. Корухов та О. Р. Росінська [19, с. 274-277], В. П. Антонов [21, с. 292-306], О. О. Беляков [21, с. 270-291], В. Д. Дербеньов [21, с. 240-269] та ін., а нерідко, навіть без положень про вибухову зброю, пристрої і речовини та засоби підриву та антиделіктні сліди протиправного поведіння з ними [20; 26; 29; та ін.] або про механічну зброю і боєприпаси та антиделіктні сліди протиправного поведіння з ними [19, с. 274-277; 35, с. 246-260 та ін.].

Останніми роками все більше авторів пропонують викладати в навчальній літературі положення про зброю в межах єдиної галузі знань, яку, іменують частіше за все словосполученням «зброєзнавство», що, зокрема, пропонують робити Ю. Ю. Барбачакова [25, с. 85-88], А. Ф. Волинський, А. Г. Єгоров та В. М. Плєскачевський [32, с. 67-90], Т. С. Кобцова, Н. В. Кормушкіна, М. І. Петров та Є. Ю. Янович [38, с. 38-43], С. А. Корнєв [41, с. 49-58], В. А. Хвалін [56, с. 216-219] та ін.; або менш вдалим і більш громіздкими висловами, зокрема «дослідження зброї та слідів його застосування» [43, с. 204-236], «криміналістичне дослідження зброї та слідів його застосування» [44, с. 146-161], «криміналістичне дослідження зброї, вибухових пристроїв і речовин та слідів їх застосування (зброєзнавство)» [45, с. 124-137] та ін., що, однак, також не завжди поєднувало всі види зброї. І навіть вказане стисле найменування цієї сукупності знань терміном «зброєзнавство» виглядає недостатньо виваженим у порівнянні із запропонованим у літературі терміном «зброєделіктика» [71], яке вже містить вказівку на те, що ця сукупність знань пов'язана із протидією правопорушенням, а не свідчить лише про знання власне про зброю, що може вивчатися й у військових ВНЗ в межах військової, а не антиделіктної підготовки спеціалістів.

Не менш суттєвим недоліком традиційних підходів є й недостатньо точне розуміння зброї як базисного об'єкта власне зброєделіктики, що може бути усунуто через визначення місця зброї поміж всіх засобів правопорушень та інших матеріальних об'єктів навколишнього світу, що вже розглядалося окремо [див. питання 1, 2], коли за одним із новітніх підходів В. С. Шаповалової всі засоби скоєння правопорушень поділялися на зброю правопорушень, знаряддя правопорушень та на діяння сил природи, у т. ч. тварин, тоді як зброя правопорушень залежно від обставин її появи і застосування поділялася на легальну зброю, легальну паразброю, ймовірну паразброю та кримінальну зброю, яка, у свою чергу, залежно від обставин появи та застосування, поділялася на де-факто кримінальну зброю і де-юре кримінальну зброю, а залежно від принципу дії – на кримінальну вогнепальну зброю, кримінальну вибухову зброю та кримінальну механічну зброю [1; 72, с. 156].

Сам по собі виклад вказаної новітньої, достатньо виваженої і детальної класифікації В. С. Шаповаловою засобів вчинення правопорушень не потребує пояснень і свідчить сам за себе про принципи його переваги перед уже детально розглянутими та іншими традиційними підходами, що зумовлює й відповідний рівень визначення **поняття криміналістичної зброєделіктики**, яка, на думку В. С. Шаповалової, являє собою базисне часткове вчення, що на основі пізнання сутності, ознак, класифікації та інших характеристик кримінальної вогнепальної, механічної та вибухової зброї, пристроїв і речовин, засобів підриву і боєприпасів, а також сутності, послідовності та інших закономірностей роботи з речовими й особистісними джерелами антикримінальних відомостей про вказані об'єкти і про антиделіктні сліди протиправного поведіння з ними, розробляє відповідні гласні технічні засоби та загальні правила поведіння з ними, тактичні прийоми проведення окремих де-факто процесуальних і де-юре

процесуальних та парапроцесуальних дій або їх комбінації, гласні методичні рекомендації зі здійснення кожної зі стадій протидії макроправопорушенням, що пов'язані із такою зброєю [1; 72, с. 167].

Уже й звичайний виклад цього найбільш виваженого визначення поняття криміналістичної зброєделіктики робить зайвим (особливо в умовах обмеженого обсягу цього різноаспектного дослідження основ зброєделіктики) його співставлення із традиційними підходами. Для прикладу доцільно проаналізувати і порівняти із наведеним поняттям зброєделіктики лише ті з них, у яких представлено суцільне визначення цієї сукупності знань, що мають спільний недолік у вигляді недостатньо точного її найменування та структурного статусу як власне базисного часткового вчення криміналістики. Ю. Ю. Барбачакова подала таке визначення криміналістичного зброєзнавства: «отрасль криминалистики, изучающая принципы конструирования и закономерности действия различных устройств, конструктивно предназначенных для поражения человека, животного или других материальных объектов, закономерности образования следов применения оружия и разрабатывающая средства и приемы собирания и оценки таких объектов при раскрытии, расследовании и предупреждении преступлений» [25, с. 85].

Окрім вказаних вище загальних недоліків традиційних визначень зброєделіктики, можна назвати й низку інших подібного роду зауважень, коли як у представленому, так і в усіх без виключення проаналізованих у процесі цього дослідження визначень такого роду наукових знань вказані далеко не всі стадії протидії макроправопорушень (злочинів, паразлочинів та ін.), що в цьому випадку представлено лише розкриттям, розслідуванням та попередженням злочинів [25, с. 85].

В одній з останніх публікацій О. А. Кириченко та Ю. Д. Ткач вказано вичерпний перелік стадій процесу криміналістичної та ордістичної протидії макроправопорушенням, які мовою оригіналу мають таку редакцію: «1. Выявление макроправонарушений. 2. Пресечение макроправонарушений. 3. Раскрытие макроправонарушений. 4. Досудебное расследование макроправонарушений. 5. Судебное рассмотрение или пересмотр (апелляция, кассация, вновь открывшиеся обстоятельства; по концепции антиделиктных органов существующего особого производства по пересмотру дел в Верховном Суде Украины не должно быть) либо досудебное разрешение (следует предусмотреть наиболее очевидные случаи) антикриминального дела. 6. Исполнение окончательного судебного (обвинительного, оправдательного или нейтрального приговора, определения о применении паранаказаний или о прекращении антикриминального дела) и досудебного (постановления) решения. 7. Проведение работы с освобожденным из мест лишения свободы лицом до истечения или погашения срока судимости. 8. Осуществление иных мероприятий по предупреждению макроправонарушений» [72, с. 167; 76, с. 14].

Криміналістична та ордістична зброєделіктика повинні мати відношення принципово до всіх без винятку перерахованих стадій протидії суспільно небезпечним діянням, що пов'язані із кримінальною зброєю, тим більше, що це та всі інші базисні часткові вчення криміналістики не можуть знаходитися поза межами завдань цієї методичної неправової та антиделіктної юридичної науки [1], а також не успадковувати її основні поняттєутворювальні ознаки, поміж яких є й вказівка на розробку положень цієї науки на основі пізнання сутності, послідовності та інших закономірностей роботи з особистісними й речовими джерелами антикримінальних відомостей [1], якої якраз і немає як в аналізованій дефініції [25, с. 85], так і в усіх інших без винятку традиційних визначеннях поняття зброєделіктики і її окремих розділів (спеціальних часткових вчень). Наступним аналогічним недоліком є відсутність, з одного боку, поєднання цієї сукупності знань всіх видів кримінальної зброї – механічної, вогнепальної і вибухової,

як це має бути за новітнім підходом [1; 70, с. 4; 72, с. 167], а з іншого – всіх об'єктів зброєделіктики, тобто як указаних видів зброї, так і боеприпасів, вибухових пристроїв і речовин, засобів підриву та антиделіктних слідів протиправного поводження зі всіма цими переліченими об'єктами зброєделіктики [1].

Ці недоліки притаманні й тим авторам, які, хоча й не наважилися дати загальне визначення цієї сукупності знань, але вважають за можливе чітко перелічити всі об'єкти зброєделіктики, коли, зокрема, у В. М. Плескачевського об'єктами зброєзнавства є: «1. Оружие 2. Предметы, используемые для нанесения телесных повреждений, но оружием не являющиеся: 2.1. Предметы, имеющие частичные конструктивные совпадения с оружием. 2.2. Подручные предметы, конструктивные признаки которых позволяют наносить телесные повреждения. 3. Предметы, напоминающие известные образцы оружия, но не пригодные для нанесения повреждений. 4. Специальные средства воздействия на человека или животное» [13, с. 313].

У навчальній літературі зустрічаються й такі визначення зброєделіктики, які не містять, навіть, такого деталізованого викладу об'єктів цієї сукупності знань, типовим підходом до чого є наступне визначення криміналістичного зброєзнавства М. І. Скригнуком – «галузь криміналістики, в якій вивчаються конструктивні особливості різних видів зброї та її дії, слідів, що утворюються від її застосування, а також засоби, прийоми збирання і накопичення цих об'єктів із метою їх використання для розкриття, розслідування злочинів та їх попередження» [51, с. 445]; або В. А. Хваліним – «специфическая область криминалистического знания об огнестрельном, холодном, газовом и других видах оружия, имеющих связь с преступным поведением (деятельностью), а также о материалах и средствах изготовления, переделки, следах преступного применения и обращения оружия» [56, с. 216] тощо.

В останньому випадку бачимо ще й додаткову ваду традиційних підходів, коли до об'єктів зброєделіктики прираховуються й інші види так званої «зброї», а саме: ще й газова та інші види зброї, що в іншому місці цього [підручник]а з криміналістики В. А. Хвалін деталізує таким чином: «огнестрельное, холодное, метательное, пневматическое, газовое и сигнальное» [56, с. 216], що дещо нагадує відповідну позицію закордонних законодавців і висвітлення, зокрема, видового поділу зброї в Законі Республіки Беларусь «Об оружии», коли в порядку пояснення термінології та понять були вказані такі види зброї: «огнестрельное оружие ... огнестрельное бесствольное оружие ... холодное оружие ... пневматическое оружие ... спортивное оружие ... охотничье оружие ... газовое оружие ... сигнальное оружие ... антикварное оружие и боеприпасы ... историческое оружие и боеприпасы ...» [65], що принципово повторюється в Законі Російської Федерації «Об оружии» та в інших правових актах чи їх проектах [66; 67; 68 та ін.] і може бути частково відображене в класифікації кримінальної зброї із акцентом уваги на можливість існування й антикварної чи історичної кримінальної зброї (див. питання 2, 3).

Тому на завершення в контексті останнього з підходів варто звернути увагу на те, що всім без винятку традиційним визначенням зброєделіктики притаманні недоліки, які пов'язані з неточним визначенням сутності власне антикримінальної зброї, що в одному з випадків представлено в якості «устройств, конструктивно предназначенных для поражения человека, животного или других материальных объектов, закономерности образования следов применения оружия и разрабатывающая средства и приемы собирания и оценки таких объектов при раскрытии, расследовании и предупреждении преступлений» [25, с. 85]; а в іншому випадку – «... различных устройств, функционально предназначенных для поражения и уничтожения человека, животного или других материальных объектов, закономерности образования следов применения этих устройств и разрабатывает средства и приемы собирания, оценки таких объектов и

слідів при раскрытии, расследовании и предупреждении преступлений» [41, с. 49; 45, с. 124 та ін.], невиваженість чого найбільш рельєфно доцільно з'ясувати, як вже підкреслювалося, вже після детального викладу відповідних новітніх підходів В. С. Шаповалової в інших питаннях цієї лекції.

Питання 6. Системно-структурний статус зброєделіктики та її розділів

Виходячи з викладеного матеріалу [див. питання 1-4], неважко запропонувати їй відповідну **структуру зброєделіктики як базисного часткового криміналістичного вчення**, що, за одним із найбільш виважених новітніх підходів В. С. Шаповалової, має такий вигляд:

1. Вогнепальна зброя і боєприпаси та антиделіктні сліди протиправного поводження з ними.

2. Вибухова зброя, пристрої та речовини, засоби підриву та антиделіктні сліди протиправного поводження з ними.

3. Механічна зброя і боєприпаси та антиделіктні сліди протиправного поводження з ними [1; 72, с. 168].

Традиційне визначення місця зброєделіктики в системі навчального курсу криміналістики настільки ж недосконале і суперечливе, наскільки необґрунтованими та різноаспектними виявилися викладені в попередньому підрозділі традиційні підходи до визначення сутності цієї сукупності знань, що намагалися конкретизувати лише ті автори, які вважали за можливе сформулювати стисле визначення поняття власне зброєзнавства як цілісної сукупності знань, де позначали й певний системно-структурний статус цієї галузі. Наприклад, Ю. Ю. Барбачакова розглядала зброєзнавство як галузь криміналістики [25, с. 85], С. А. Корнев – галузь криміналістичної техніки [41, с. 49], В. А. Хвалін – специфічну галузь криміналістичного знання про вогнепальну, холодну, газову та інші види зброї [56, с. 216]. Ще більш різноманітним цей підхід виявився в тих авторів, які розглядали цю сукупність знань у контексті лише окремих видів зброї, коли, зокрема, В. С. Кузьмічов та Г. І. Прокопенко, визначаючи поняття криміналістичного зброєзнавства, назвали його галуззю криміналістичної експертизи [45, с. 124]. При визначенні ж поняття криміналістичної вибухотехніки вказані автори взагалі уникли проблеми внутрішньо-структурного статусу цієї сукупності знань [45, с. 136], а проблеми механічної зброї й взагалі не розглядали [45, с. 124-137].

Проте всі традиційні підходи можна об'єднати тим, що виклад положень сукупності знань про всі чи окремі види кримінальної зброї не виходить за межі другої частини криміналістики «Техніка», і різниця полягає лише в тому, де саме ці положення розглядалися – як окрема тема [19, с. 243-277; 21, с. 292-306; 26, с. 213-242; 30, с. 282-308; 32, с. 67-90; 35, с. 246-260; 44, с. 146-161 та ін.] чи в межах інших традиційних тем техніки. Останнє, зокрема, можна побачити у М. В. Салтевського, який проблеми зброї викладає в межах теми «Следы средств совершения преступления (криминалистическая механикография)» [52, с. 103-130] та ін.

Є випадки й поєднання вказаних традиційних підходів, коли, наприклад, Ю. Ю. Барбачакова сукупність знань «Криминалистическое оружиеведение» розглядає окремо [25, с. 85-88], а сукупність знань «Криминалистическое исследование взрывных устройств, взрывчатых веществ и продуктов взрыва» [25, с. 109-111] – в межах теми «Криминалистическое исследование нетрадиционных криминалистических объектов» [25, с. 103-111].

Усунення вказаних недоліків традиційних підходів більш правильно робити на основі новітніх підходів щодо структури криміналістики, яка складається із теоретичних учень, базисних часткових учень і спеціальних часткових учень [1 та ін.]. За одним достатньо виваженим новітнім підходом О. А. Кириченка та Ю. Д. Ткача,

теорологічними вченнями є взаємопов'язані сукупності знань, що складають першу частину базового навчального курсу криміналістики «Теорологія» і мають значення для розвитку криміналістики в цілому та кожної з її наступних частин [1].

Базисні часткові вчення складають взаємопов'язаний зміст другої, третьої та четвертої частини навчального курсу криміналістики (техніки, тактики, методики), а їх основи викладаються в другому розділі техніки «Основні галузі техніки».

Новітній підхід щодо системи спеціальних базових учень криміналістики також може бути пояснений на прикладі зброеделіктики, коли спеціальними частковими вченнями, на думку В. С. Шаповалової, фактично виступають такі: 1. Кримінальна вогнепальна зброя і боеприпаси та антиделіктні сліди протиправного поводження з ними. 2. Кримінальна механічна зброя і боеприпаси та антиделіктні сліди протиправного поводження з ними. 3. Кримінальна вибухова зброя, пристрої і речовини, засоби підриву та антиделіктні сліди протиправного поводження з ними, тобто основні розділи цього базисного часткового вчення [1; 72, с. 168].

Проте зброеделіктика як базове часткове вчення є однопорядковим з іншими семи базовими частковими вченнями базового спеціального курсу криміналістики і положення цих вчень однаково розподіляються в межах цього курсу, що в одному з останніх базових спеціальних курсів криміналістики роз'яснено достатньо детально [71, с. 7-9; 72, с. 169-170] і, на думку В. С. Шаповалової, більш правильно викласти з урахуванням вказаних новітніх підходів у такому удосконаленому вигляді.

Положення зброеделіктики, як і положення інших базисних часткових учень, мають пронизувати і техніку, і тактику, і методику. В техніці мають бути викладені лише основи зброеделіктики щодо поняття і системи цього базисного часткового вчення, його джерел та дисциплінарних зв'язків, поняття і класифікації кримінальної вогнепальної зброї і боеприпасів, кримінальної механічної зброї і боеприпасів та кримінальної вибухової зброї, пристроїв і речовин і засобів підриву та слідів протиправного поводження з ними, механізму утворення цих слідів тощо [71, с. 8; 72, с. 169].

Особливості тактики збирання та особистого дослідження антиделіктних слідів протиправного поводження із кримінальною вогнепальною зброєю і боеприпасами, кримінальною механічною зброєю і боеприпасами та кримінальною вибуховою зброєю, пристроями і речовинами та засобами підриву (слідів її виготовлення, переробки, прилаштування, застосування, розкрадання, зберігання, ремонту, збуту, придбання і транспортування, у т. ч. носіння та контрабанди) при здійсненні окремих де-факто слідчих і судових дій, а також під час призначення і проведення експертизи цієї зброї та слідів протиправного поводження з нею вже треба розглядати в межах відповідних тем третьої частини «Тактика», перш за все, розділу 2 «Тактика проведення окремих де-факто процесуальних і де-юре процесуальних і парaproцесуальних дій чи їх комбінацій», а також розділу 3 «Тактика призначення і проведення експертиз [71, с. 8; 72, с. 170].

Методичні аспекти застосування положень базового часткового вчення «Зброеделіктика» мають знайти відображення в межах відповідних тем четвертої частини – «Методика», причому як розділу 2 «Методики протидії окремим видам і групам макроправопорушень», так і розділу 3 «Методики протидії макроправопорушенням за особливих обставин», коли є потреба відобразити певні особливості де-факто слідчих чи судових дій у контексті протидії певній групі (виду) макроправопорушень, пов'язаних із кримінальною зброєю, наприклад, у протидії терористичним актам, вбивствам, заподіяння тілесних пошкоджень, хуліганству, розкраданням, контрабанді, незаконному полюванню та ін., або у протидії організованим макроправопорушенням тощо [71, с. 8-9; 72, с. 170].

Робота з антиделіктними слідами протиправного поводження із кримінальною вогнепальною зброєю і боеприпасами, кримінальною механічною зброєю і боеприпасами та кримінальною вибуховою зброєю, пристроями і речовинами та засобами підриву може

здійснюватися за допомогою складових частин як гласної, так і негласної методики протидії макроправопорушенням у межах антикримінального та інших видів судочинства: конституційного, адміністративного, трудового, де-факто майново-договірного та де-юре майново-договірного [1], що зумовлює необхідність появи в системі базового спеціального курсу ординатики й відповідного базового часткового вчення – **ордистичної зброєделіктики** [71, с. 6; 72, с. 170].

В одному з підходів О. А. Кириченка [1; 71, с. 6], який був розвинутий В. С. Шаповаловою [72, с. 170], вказано, що поєднання криміналістичної та ордистичної зброєделіктики логічно призводить до появи полінаукового методичного (антиделіктного, неправового) юридичного базового часткового вчення «**Юридична зброєделіктика**», що постійно розвивається і має існувати лише в контексті узгодженого монографічного та іншого фундаментального дослідження антиделіктних слідів протиправного поведіння із кримінальною (вогнепальною, механічною, вибуховою) зброєю, вибуховими пристроями і речовинами та засобами підризу і боєприпасами [1; 71, с. 6; 72, с. 170].

Так, узагальнення В. С. Шаповаловою 35 кримінальних справ, у матеріалах яких була відображена робота фактично з об'єктами зброєделіктики, показало, що в 21 кримінальній справі відображалася робота із власне кримінальною механічною зброєю та антиделіктними слідами її застосування при вбивстві чи заподіянні тілесних ушкоджень, у 5-ти справах із використанням з цією метою кримінальною вогнепальною зброєю і за 2-ма справам – кримінальною вибуховою зброєю, тоді як 6 кримінальних справ було пов'язано із відображенням протиправного виготовлення та зберігання вогнепальної чи вибухової зброї або боєприпасів та 1 кримінальна справа – із такого роду протиправними діями із механічною зброєю [75]. Причому із 7-ми кримінальних справ були виділені матеріали для притягнення винної особи до адміністративної відповідальності за порушення правил реєстрації та отримання дозволу на придбання, зберігання та застосування мисливської вогнепальної зброї [75].

Викладене демонструє правильність новітніх підходів В. С. Шаповалової щодо розширення змісту зброєделіктики за межі власне застосування різних видів зброї для вбивства чи заподіяння тілесних пошкоджень до будь-яких протиправних дій із нею та з іншими об'єктами цієї сукупності знань, а також за межі власне криміналістичної зброєделіктики в напрямі становлення юридичної зброєделіктики, яка б могла забезпечити антиделіктологів відповідними теоретичними знаннями та практичними навичками в контексті протидії й іншим, ніж макроправопорушення, правопорушенням, що пов'язані із кримінальною зброєю та з іншими об'єктами зброєделіктики [72, с. 170-171].

Окрім цього, положення базисного часткового вчення «Зброєделіктика», за одним із достатньо обґрунтованих новітніх підходів В. С. Шаповалової, мають бути присутніми як у базовому спецкурсі з криміналістики, так і в системі інших криміналістичних спецкурсів із підготовки юристів за спеціалізованим і кваліфікованим освітньо-кваліфікаційним рівнем за всіма без винятку спеціалізаціями і субспеціалізаціями антиделіктної спеціальності (особливо – для вузівської підготовки відповідних експертів-зброєделіктологів), а також достатньо стисло в контексті отримання й правознавчої базової юридичної освіти [72, с. 170].

Література: 1. Кириченко А. А. Свыше ста пятидесяти лучших доктрин и концепций научной школы профессора Аланкира (приглашение к дискуссии) : научный гипердоклад [Електронний ресурс] / А. А. Кириченко, В. Д. Басай, Е. В. Кириленко и др. – К. : ЕМНЛЮ «Consensus omnium», 2013. – 188 с. – Режим доступу : http://consensusomnium.com /ru/reports_ru/#. 2. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики / Г. Гросс ; [пер. в нем. 1898 р., с 4-го доп. изд. перевели Л. Дудкин, Б. Зиллер]. – СПб: Тип. М. Меркушева, 1908. – 1040 с. 3. Беляков А. А.

Криминалистическая теория и методика выявления и расследования преступлений, связанных со взрывами : дисс. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» [Электронный ресурс] / Александр Алексеевич Беляков. – Екатеринбург, 2003. – 401 с. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/kriminalisticheskaya-teoriya-i-metodika-vyyavleniya-i-rassledovaniya-prestuplenii-svyazannyk>. 4. Владимиров В. Ю. Теория и практика криминалистического оружиеведения : дисс. ... д-ра юрид. наук [Электронный ресурс] / В. Ю. Владимиров. – СПб., 2002. – 475 с. 5. Дьяконов П. А. Холодное оружие ударного раздробляющего действия как объект криминалистического исследования / П. А. Дьяконов ; Моск. ун-т МВД РФ. – 2007. – Режим доступа : <http://bladeist.ru/page-id-109-pg-1.html>. 6. Колотушкин С. М. Криминалистическая взрывотехника как частная криминалистическая теория : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук / Сергей Михайлович Колотушкин ; Волг. акад. МВД России. – Волгоград, 2003. – 21 с. 7. Колотушкин С. М. Криминалистическая взрывотехника: основы теории и практики [Электронный ресурс] / С. М. Колотушкин ; Волг. акад. МВД России. – Волгоград, 2002. – Режим доступа : <http://www.k-press.ru/bh/2002/3/kolotushkin/kolotushkin.asp>. 8. Корецкий Д. А. Основы теории и методологии криминалистического исследования тяжких преступлений, совершаемых с применением оружия : дисс. ... д-ра юрид. наук / Д. А. Корецкий. – М., 1997. – 256 с. 9. Кофанов А. В. Знання у галузі балістики як науково-технічні основи проведення судово-балістичних досліджень [Электронный ресурс] / Андрій Віталійович Кофанов ; Київськ. нац. ун-т вн. справ. – Режим доступа : <http://megaNom-tv@rambler.ru> Наукові конференції 10. Макуха А. Д. Уголовная ответственность за хищение огнестрельного оружия, боевых припасов и взрывчатых веществ : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / А. Д. Макуха. – М., 1993. – 25 с. 11. Моторный И. Д. Теоретико-прикладные основы применения средств и методов криминалистической взрывотехники в борьбе с терроризмом : [монография] / И. Д. Моторный. – М. : Изд. Шумилова И. И., 1999. – 164 с. 12. Плескачевский В. М. Оружие в криминалистике: понятие и классификация : дисс. ... д-ра юрид. наук в виде научного доклада / В. М. Плескачевский. – М., 1999. – 417 с. 13. Плескачевский В. М. Оружие в криминалистике: понятие и классификация : [монография] / В. М. Плескачевский. – М. : Спарк, 2001. – 343 с. 14. Подшибякин А. С. Теория и практика криминалистического исследования холодного оружия (уголовно-правовой и криминалистический аспекты) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / А. С. Подшибякин ; Саратов. ун-т. – Саратов, 1975. – 21 с. 15. Подшибякин А. С. Холодное оружие : [монография] / А. С. Подшибякин. – 3-е изд. – М. : Центр ЮрИнфо, 2003. – 256 с. 16. Рустамбаев М. Х. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с незаконным владением и применением оружия : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / М. Х. Рустамбаев. – Ташкент, 1983. – 22 с. 17. Ручкин В. А. Оружие и следы его применения. Криминалистическое учение : [монография] / В. А. Ручкин. – М. : Изд-во Юрлитинформ, 2003. – 352 с. 18. Тихонов Е. Н. Проблемы теории и практика установления групповой принадлежности в криминалистической экспертизе оружия и боеприпасов : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук / Е. Н. Тихонов. – М., 1982. – 42 с. 19. Аверьянова Т. В. Криминалистическое исследование оружия, боеприпасов, взрывчатых веществ, взрывных устройств и следов их применения / [Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская] // Криминалистика : [учебник для вузов] / под ред. Р. С. Белкина. – М. : НОРМА-ИНФРА-М, 2005. – С. 243–277. 20. Агафонов В. В. Понятие и классификация холодного оружия / В. В. Агафонов, А. Г. Филиппов // Агафонов В. В., Криминалистика: Вопросы и ответы : [учеб. пособие] / В. В. Агафонов, А. Г. Филиппов. – М. : Юриспруденция, 2000. – С. 40–41. 21. Антонов В. П. Криминалистическое учение о холодном оружии / В. П. Антонов // Криминалистическая техника : [учебник] / отв. ред. Н. М. Балашов. – М. : Юрлитинформ, 2002. – С. 292–306. 22. Астапкин Д. И. Криминалистика : [учеб. пособие] / Д. И. Астапкин, С. М. Астапкина. –

- М. : ИНФРА-М, 2002. – 206 с. 23. Аханов В. С. Криминалистическое исследование оружия, подобных ему устройств и их следов / В. С. Аханов // Криминалистика : учебник : в 2 т. / [под ред. Р. С. Белкина, И. М. Лузгина]. – М. : РИО Акад. МВД СССР, 1978. – Т. 1. – С. 336–370. 24. Балашов Д. Н. Криминалистика : [учебник] / Д. Н. Балашов, Н. М. Балашов, С. В. Маликов. – М. : Инфра-М, 2005. – 503 с. 25. Барбачакова Ю. Ю. Криминалистическое оружиеведение. Криминалистическое исследование нетрадиционных криминалистических объектов / Ю. Ю. Барбачакова // Барбачакова Ю. Ю. Криминалистика: 100 экзаменационных ответов : [экспресс-справочник]. – М. : ИКЦ «МарТ», Ростов-на-Дону : Изд. центр «МарТ», 2003. – С. 85–88, 103–111. 26. Бежан-Бек В. Л. Судебная баллистика / В. Л. Бежан-Бек, А. А. Эксархопуло // Криминалистика : [учебник] / под ред. Т. А. Седовой, А. А. Эксархопуло. – СПб. : Лань, 2001. – С. 213–242. 27. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / Р. С. Белкин. – М. : БЕК, 1997. – 342 с. 28. Беляков А. А. Криминалистическая взрывотехника / А. А. Беляков // Криминалистическая техника : [учебник] / отв. ред. Н. М. Балашов. – М. : Юрлитинформ, 2002. – С. 270–291. 29. Біленчук П. Д. Балістика: Криміналістичне вогнестрільне зброезнавство : [підручник] / П. Д. Біленчук, А. В. Кофанов, О. Ф. Сулява ; [за ред. П. Д. Біленчука]. – К. : Міжн. агенція «Вее Zone», 2003. – 384 с. 30. Біленчук П. Д. Засоби учинення злочинів: поняття і класифікація. Сліди вогнепальної та холодної зброї / [П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, А. В. Кофанов та ін.] // Біленчук П. Д. Криміналістика : [підручник] / за ред. П. Д. Біленчука. – К. : Атіка, 1998. – С. 254–260, 282–308. 31. Вакарелски И. Н. Криминалистика : [учебник] / П. Н. Вакарелски. – София : Наука и искусство, 1978. – 834 с. 32. Вольтинский А. Ф. Криминалистическое исследование оружия и следов его применения (криминалистическое оружиеведение) / А. Ф. Вольтинский, А. Г. Егоров, В. М. Плещачевский // Криминалистика : [учебник : в 3 т.] / под ред. Б. П. Смагоринского. – Волгоград : ВСШ МВД России, 1994. – Т. 2 : Техника, тактика, организация и методика расследования преступлений. – С. 67–90. 33. Глазырин Ф. В. Криминалистика : [учеб.-метод. пособие] / Ф. В. Глазырин, Н. А. Соловьева, А. В. Боровков. – Волгоград : Волг. гос. ун-т, 2003. – 124 с. 34. Голдванский Ю. П. Экспертиза по установлению самодельного холодного оружия : [метод. пособие] / Ю. П. Голдванский, Х. М. Тахо-Годи. – М. : ВНИИСЭ МЮ СССР, 1973. – 212 с. 35. Гора І. В. Судова балістика і вибухотехніка / І. В. Гора, В. А. Колесник // Гора І. В., Колесник В. А. Криміналістика : [навч. посібник] / І. В. Гора, В. А. Колесник. – К. : Алерта, 2005. – С. 246–260. 36. Дербенев В. Д. Криминалистическая баллистика / В. Д. Дербенев // Криминалистическая техника : [учебник] / отв. ред. Н. М. Балашов. – М. : Юрлитинформ, 2002. – С. 241–269. 37. Ищенко Е. П. Криминалистическая взрывотехника // Е. П. Ищенко, А. А. Топорков // Ищенко Е. П. Криминалистика : [учебник] / под ред. П. П. Ищенко. – М. : ИНФРА-М, 2006. – С. 212–250, 250–159. 38. Кобцова Т. С. Криминалистическое оружиеведение / Т. С. Кобцова, Н. В. Кормушкина, М. И. Петров, Е. Ю. Янович // Кобцова Т. С. Криминалистика. курс лекций : [учеб. пособие] / Т. С. Кобцова, Н. В. Кормушкина, М. И. Петров, Е. Ю. Янович. – М. : Изд-во Экзамен, 2005. – С. 38–43. 39. Колдин В. Я. Криминалистическая баллистика / В. Я. Колдин // Криминалистика : [учебник для вузов] / под ред. Н. П. Яблокова. – М. : Изд-во БЕК, 1996. – С. 241–262. 40. Колдин В. Я. Криминалистическая баллистика / В. Я. Колдин // Криминалистика : [учебник для вузов] / под ред. Н. П. Яблокова. – 3-е изд. – М. : Юрист, 2005. – С. 276–294. 41. Корнев С. А. Криминалистическое оружиеведение / С. А. Корнев // Корнев С. А. Криминалистика : Ч. 1. Техника : [конспект лекций]. – М. : Изд-во Михайлов В. А., 2000. – С. 49–58. 42. Корухов Ю. Г. Криминалистическое исследование следов / Ю. Г. Корухов // Криминалистика : [учебник] / под ред. А. Г. Филиппова, А. Ф. Вольтинского. – М. : Спарк, 1999. – С. 84–118. 43. Костров А. И. Исследование оружия и следов его применения / А. И. Костров // Криминалистика : [учебник] / [под ред. А. В. Дулова. – Мн. : Экоперспектива, 1996. – С. 204–236. 44. Крючков В. П. Криминалистическое исследование оружия и следов его

применения / В. П. Крючков, Г. Е. Макушкина / Криминалистика : [учебник] / под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. – М. : Высш. шк., 2000. – С. 146–161. 45. Кузьмичов В. С. Криміналістичне дослідження зброї, вибухових пристроїв і речовин та слідів їх застосування (зброєзнавство) / В. С. Кузьмичов, Г. І. Прокопенко // Кузьмичов В. С. Криміналістика : [навч. посібник] / В. С. Кузьмичов, Г. І. Прокопенко ; [за ред. В. Г. Горчаренка, Є. М. Моїсєєва]. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – С. 124–137. 46. Лазари А. С. Понятие, виды и информационное содержание баллистических объектов / А. С. Лазари // Криминалистика : [учебник] / [под ред. В. А. Образцова]. – М. : Юрист, 1997. – С. 219–232. 47. Маркусь В. О. Криміналістична (судова балістика) / В. О. Маркусь // Маркусь В. О. Криміналістика : [навч. посібник] / В. О. Маркусь. – К. : Кондор, 2007. – С. 133–158. 48. Моторный И. Д. Криминалистическая взрывотехника: новое учение в криминалистике : [учеб-метод. и справ. пособие] / И. Д. Моторный. – М. : Издатель, 2001. – 140 с. 49. Плескачевский В. М. Криминалистическое оружиеведение / В. М. Плескачевский // Криминалистика : [учебник] / под ред. А. Г. Филиппова, А. Ф. Вольнского. – М. : Спарк, 1999. – С. 119–140. 50. Салтевський М. В. Дослідження зброї та слідів пострілу (судова балістика) / М. В. Салтевський // Салтевський М. В. Криміналістика : [підручник : у 2-х ч.] / М. В. Салтевський. – Харків : Консум, Основа, 1999. – Ч. 1. – С. 343–379. 51. Скригонюк М. І. Криміналістичне дослідження зброї та слідів її застосування (криміналістичне зброєзнавство) / М. І. Скригонюк // Скригонюк М. І. Криміналістика : [підручник]. – К. : Атіка, 2005. – С. 64–88. 52. Специализированный курс криминалистики для слушателей вузов МВД СССР, обучающихся на базе среднего специального образования / [под ред. М. В. Салтевского]. – К. : КВШ МВД СССР, 1987. – 384 с. 53. Тихонов Е. Н. Криминалистическая экспертиза холодного оружия : [учеб. пособие] / Е. Н. Тихонов. – Барнаул : Изд-во Алтайск. ун-та, 1987. – 232 с. 54. Топорков А. А. Взрывотехнические объекты как носители криминалистически значимой информации / А. А. Топорков // Криминалистика : [учебник] / под ред. В. А. Образцова. – М. : Юрист, 1997. – С. 236–241. 55. Устинов А. И. Самодельное огнестрельное оружие и методика его экспертного определения : [пособие для экспертов-криминалистов] / А. И. Устинов. – М. : ВНИИОП МООП СССР, 1968. – 28 с. 56. Хвалин В. А. Понятие и назначение криминалистического оружиеведения / В. А. Хвалин // Криминалистика : [учебник] / под ред. В. А. Образцова. – М. : Юрист, 1997. – С. 216–219. 57. Шепитько В. Ю. Судебная баллистика // Шепитько В. Ю. Криминалистика : Курс лекций / В. Ю. Шепитько. – Харьков : Одиссей, 2003. – С. 76–85. 58. Шеремет А. П. Судова балістика / А. П. Шеремет // Шеремет А. П. Криміналістика : [навч. посібник] – К. : Центр учб. літ, 2009. – С. 126–149. 59. Шурухнов Н. Г. Криминалистическое исследование оружия, боеприпасов и следов их применения (судебная баллистика) / Н. Г. Шурухнов // Шурухнов Н. Г. Криминалистика : [учебник]. – М. : Юрист, 2002. – С. 72–122. 60. Эксархопуло А. А. Судебная баллистика / А. А. Эксархопуло // Эксархопуло А. А. Криминалистика в схемах и иллюстрациях : [учеб. пособие]. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – С. 88–113. 61. Яблоков Н. П. Понятие и система данной отрасли криминалистических исследований / Н. П. Яблоков // Криминалистика : [учебник для вузов] / отв. ред. Н. П. Яблокова. – М. : Юрист, 2005. – С. 273–304. 62. Кримінальний кодекс України. Закон України : від 05.04.2001 р., № 2341-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 2, 5-26. – Ст. 131. 63. Кримінальний процесуальний кодекс України : від 13.04.2012 р., № 4651-VI // Голос України. – № 90-91 (5340-5341). – 19 травня 2012 р. 64. Кодекс України про адміністративні правопорушення: від 07.12.1984 р., № 8074-10-ВР // Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР). – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122, 1123. 65. Об оружии. Закон Республики Беларусь: от 13.11.2001 г., № 61-3 [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.pravo.by/webnpa/text.asp?RN=h10100061>. 66. Об оружии. Федеральный закон: от 13.11.1996 г., № 150-ФЗ [Электронный ресурс] // Собрание законодательства Российской Федерации. – 1996. – № 51. – Ст. 5681 – Режим доступа :

<http://www.self-defender.net/russian/law2-2.htm>. 67. О судебной практике по делам о незаконном ношении, хранении, приобретении, изготовлении или сбыте оружия или взрывчатых веществ, хищении огнестрельного оружия, боеприпасов или взрывчатых веществ. Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 25 июня 1996 г. // Бюллетень Верховного Суда РФ. – 1996. – № 8. – С. 212–243. 68. Про зброю. Проект Закону України за № 1171-2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.legality.kiev.ua/pls/ilp/law_comp.docinf_frame_new1.show?p_arg_names=docnum&p_arg_values=1171-2. 69. Про зброю. Проект Закону України за № 1171-D [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.legality.kiev.ua/pls/ilp/law_comp.docinf_frame_new1.show?p_arg_names=docnum&p_arg_values=1171-D. 70. Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 3 від 26.04.2002 р. // Вісник Верховного Суду України. – № 4 (32). – К., 2002. – С. 34–55. 71. Курс лекцій з криміналістики. Основи зброеделіктики / Є. В. Кириленко, Т. О. Коросташова, Ю. О. Ланцедова, О. С. Тунтула ; [за наук. ред. проф. О. А. Кириченка]. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – Вип. 20. – 36 с. – (Авторська лекція). 72. Шаповалова В. С. Основи зброеделіктики : Лекція № 10 / В. С. Шаповалова // Навчально-методичний комплекс з навчальної дисципліни «Криміналістика» : [навч. посібник : у трьох книгах] / Є. В. Кириленко, Т. О. Коросташова, Ю. О. Ланцедова, О. С. Тунтула, В. С. Шаповалова ; за наук. ред. О. А. Кириченка. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – Книга 3 : Лекції і конспекти лекцій. – С. 155–171. 73. Поліщук С. М. Можливості удосконалення поняття і класифікації кримінальної зброї / С. М. Поліщук // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – Вип. 50. – К. : Ін-т держави та права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. – С. 567–573. 74. Поліщук С. М. Базисні ознаки вогнепальної і механічної зброї: сутність і можливості удосконалення / С. М. Поліщук // Наукові праці : наук.-метод. журнал. – Вип. 149. Т. 161. Економіка. Правознавство. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. – С. 146–148. 75. Кримінальні справи архіву Южноукраїнського міського суду Миколаївської області за 2012 р. 76. Кириченко О. А. Періодизація розвитку, поняття, система, дисциплінарні зв'язки і дидактичні основи : Лекція № 1 / О. А. Кириченко, Є. В. Кириленко, Т. О. Коросташова, Ю. О. Ланцедова, О. С. Тунтула // Навчально-методичний комплекс з навчальної дисципліни «Криміналістика» : [навч. посібник : у трьох книгах] / Є. В. Кириленко, Т. О. Коросташова, Ю. О. Ланцедова, О. С. Тунтула ; [за наук. ред. О. А. Кириченка]. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – Книга 3 : Лекції і конспекти лекцій. – С. 3–39.

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ № 13

ОСНОВИ ВСТАНОВЛЕННЯ АВТОРА, ВИКОНАВЦЯ, ЗАСОБІВ, ПРОЦЕСУ ТА ІНШИХ ОБСТАВИН ВИГОТОВЛЕННЯ ДОКУМЕНТІВ

Конспект лекції висвітлює такі питання:

1. Поняття, система і розподіл положень встановлення автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин виготовлення документів.
2. Поняття та співвідношення письма, почерку і писемної мови, загальна характеристика її ознак.
3. Стисла характеристика загальних і часткових ознак почерку, їх ідентифікаційне значення.
4. Можливості діагностичних та авторознавчих досліджень письмодокументів, встановлення виконавців і засобів їх виготовлення.

Питання 1. Поняття, система і розподіл положень встановлення автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин виготовлення документів

Сучасне бачення поняття встановлення автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин виготовлення документів як часткового криміналістичного вчення базується на запропонованому С. А. Кириченком у процесі дисертаційного дослідження новітньому розумінні поняття і видового поділу документів як різновиду речових джерел антиделіктних відомостей, основні положення чого зводяться до наступного.

Під **документами** в криміналістиці, ординстиці, ординстичному, антикримінальному та в інших видах судочинства пропонується розуміти **такі речові джерела, які містять візуальні чи звукові відомості про людину чи її діяння, інші речові джерела і факти в цілому та їх окремі сторони у вигляді певних знаків, символів та інших формалізованих зображень чи різного роду візуальних образів, що не є трасами, або звукових сигналів (звуків).**

Поділ документів залежно від характеру і способу фіксації, зміни, зберігання та отримання такого роду відомостей викладений окремо (див. лекція 5, питання 2).

З урахуванням видового поділу документів під **встановленням автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин виготовлення документів** пропонується розуміти базисне **часткове вчення криміналістики, яке на основі пізнання закономірностей відображення матеріально фіксованих ознак виконавця, автора, засобів чи процесу виконання різних видів документів, збирання, особистого й експертного дослідження цих ознак та/чи вивчення оформлення та змісту документа й отримання таким способом антикримінальних відомостей, її оцінки і використання у протидії правопорушенням, розробляє поняття і класифікацію вказаних ознак і документів та інші складові частини гласної методики ведення цієї протидії на всіх її стадіях.**

Як і будь-яке інше часткове вчення криміналістики встановлення виконавця, автора, засобів чи процесу виконання документів має тотожній іншим частковим ученням **внутрішньоструктурний статус**, коли:

1. Основи встановлення автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин виконання документів (поняття, система і внутрішньоструктурний статус цього вчення, поняття і класифікацію документів у цілому і кожного з його різновидів, поняття, класифікацію та основи встановлення матеріально фіксованих ознак виконавця, автора, засобів чи процесу виконання різних видів документів тощо) мають викладатися в

другому розділі «Основі галузі техніки» другої частини базового навчального курсу криміналістики «Техніка».

2. Тактичні особливості збирання та особистого дослідження матеріально фіксованих ознак автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин виконання різних видів документів при проведенні окремих де-факто слідчих, судових та інших процесуальних чи парапроцесуальних дій, їх комбінації при викладанні таких тем, як «Тактика обстеження (перш за все, тактики обстеження документів та інших речових джерел)», «Тактика обшуку і виїмки (перш за все, тактики обшуку і виїмки документів та інших видів речових джерел)», «Тактика пошуку, розшуку і затримання переслідуваного», «Тактика слідчої чи судової перевірки показань на місці», «Тактика слідчого чи судового експерименту» тощо, – у другому розділі «Тактика проведення окремих де-факто і де-юре процесуальних і парапроцесуальних дій чи їх комбінацій» третьої частини базового навчального курсу криміналістики «Тактика».

3. Тактичні особливості підготовки матеріалів, призначення і проведення почеркознавчої експертизи та експертиз із встановлення автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин виготовлення всіх інших видів документів, у т. ч. поняття, класифікацію та основи отримання вільних, умовно вільних та експериментальних зразків почерку чи підписів та інших видів документів – третього розділу «Експертна тактика» цієї частини базового навчального курсу криміналістики в межах теми «Тактика призначення і проведення окремих видів експертиз».

4. Методичні особливості встановлення автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин виготовлення різних видів документів у процесі протидії окремим видам чи групам макроправопорушень чи протидії такого роду діянням за особливих обставин – у другому розділі «Методики протидії окремим видам і групам макроправопорушень» і у третьому розділі «Методики протидії макроправопорушенням за особливих обставин» третьої частини базового навчального курсу криміналістики «Методика», у першу чергу, при вивченні таких тем, як «Методика протидії привласненню і розкраданню через зловживання службовим становищем», «Методика протидії хабарництву та іншим службовим макроправопорушенням», «Методика протидії економічним макроправопорушенням», «Методика протидії податковим макроправопорушенням», «Методика протидії транспортним макроправопорушенням», «Методика протидії суспільне небезпечним порушенням охорони праці» тощо.

5. Виходячи із сучасного видового поділу документів, встановлення автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин документів має перерости традиційні межі викладу матеріалу лише в контексті почеркознавства і мати **систему цього базисного часткового вчення** у складі принаймі **12 розділів**, які б відображали основи, тактичні й методичні особливості встановлення виконавця, автора, засобів і процесу виготовлення кожного із сучасних різновидів документів (див. лекція 5, питання 2). Наприклад, у межах такої теми техніки, як «Основи встановлення автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин виготовлення документів» мають бути розділи (спеціальні часткові вчення криміналістики чи данного базисного часткового вчення):

1. Особливості встановлення автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин виготовлення письмодокументів, у межах чого не було б зайвим розглянути відповідні основи щодо окремо рукописних, машинописних і типографських документів.

2. Особливості встановлення автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин виготовлення образодокументів, де також можуть бути відповідні підрозділи щодо певних різновидів такого роду документів.

3. Особливості встановлення автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин виготовлення різних видів фотодокументів.

4. Особливості встановлення автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин виготовлення різних видів кінодокументів.

5. Особливості встановлення автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин виготовлення різних видів аудіодокументів.

6. Особливості встановлення автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин виготовлення різних видів відеодокументів.

7. Особливості встановлення автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин виготовлення різних видів голографічних документів.

8. Особливості встановлення автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин виготовлення різних видів пластикодокументів.

9. Особливості встановлення автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин виготовлення різних видів електроннографічних документів.

10. Особливості встановлення автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин виготовлення різних видів електроннодокументів.

11. Особливості встановлення автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин виготовлення різних видів комп'ютеродокументів.

12. Особливості встановлення автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин виготовлення різних видів полідокументів.

Поряд із цим, кожний із вказаних 12-ти розділів часткового вчення встановлення виконавця, автора, засобів чи процесу виготовлення відповідних видів документів має містити взаємопов'язані підрозділи із відображення основ і особливостей у контексті тактики проведення окремих де-факто процесуальних і парапроцесуальних дій чи їх комбінації, а також методики протидії окремим видам чи групам макроправопорушенням чи протидії такого роду діянням за особливих умов встановлення: 1. Виконавця відповідного різновиду документів. 2. Автора відповідного різновиду документів. 3. Засобів виготовлення відповідного різновиду документів. 4. Процесу виготовлення відповідного різновиду документів. 5. Інших обставин виготовлення відповідного різновиду документів.

У такому випадку документ вивчається, перш за все, як власне документ, та піддається особистому чи експертному дослідженню документа вже як трасосубстанція або паралельно як трасосубстанція і як власне документ.

Викладена деталізація щодо кожного із 12-ти різновидів документів обґрунтована лише в контексті вивчення основ цього вчення, тоді як тактичні й методичні особливості відповідних різновидів документів не можуть претендувати на аналогічну конкретизацію і більш правильно їх вивчати вже спільно в контексті певних тем тактики і методики курсу криміналістики.

У той же час, оскільки сьогодні найбільш розвинутим розділом є «**Почеркознавство**» як сукупність знань про закономірності встановлення виконавця, автора, засобів і процесу виготовлення лише одного з різновидів письмодокументів – рукописного тексту та підписів людини і розробці на цій основі поняття і класифікації ознак вказаних процесів і різного роду документів та інших складових частин гласної методики протидії макроправопорушенням на всіх стадіях її ведення, то цій сукупності знань і варто приділити основну увагу в дійсній достатньо обмеженій аудиторним часом лекції.

Питання 2. Поняття та співвідношення письма, почерку і писемної мови, загальна характеристика її ознак

Основними понятійними категоріями почеркознавства є:

1. **Письмо**, під яким розуміється спосіб матеріально фіксованого відображення на папері і при необхідності інших носіях (промислових та інших виробках тощо) думки, мови, жестового та іншого усного спілкування людини за допомогою спеціально створеної системи умовних графічних (рукописних) знаків чи позначень (букв, знаків, символів).

Цей спосіб пройшов тривалий історичний шлях від примітивної форми малюнкowego (піктографічного) відображення думки та усного спілкування людини до сучасної складної системи алфавітного письма та іншого знаково-формалізованого відображення мислення, мови, жестового та іншого усного спілкування людей.

При цьому письмо призвано відображати таку діяльність людей, як їх: 1. Мислення. 2. Голосову мову (усну голосову мову). 3. Жестикулярну мову (усну мову глухонімих). 4. Іншу рухову усну мову (усну мову умовних жестів тощо).

2. **Почерк**, що означає відображення в рукописах ознак індивідуальної і відносно стійкої для кожного виконавця чи автора системи навичок мислення і письмових рухів при виготовленні чи виконанні цього рукопису, застосуванні засобів його виготовлення.

Таким чином, письмо і почерк співналежить між собою як загальне і часткове, коли:

1. Письмо як загальний для всіх людей спосіб формалізованого відображення думки, мови та усного спілкування людей.

2. Реалізується через індивідуальні і відносно стійкі для кожної людини навички рукописного відображення її мислення, мови та усного спілкування.

Почерк характеризується двома основними властивостями:

1. **Індивідуальність почерку**, заснована на природній здібності людини через навчання і тривалі тренування вироблювати стійкі, які переходять на рівень підсвідомості, навички рухів при ході, жестикуляції, артикуляції, іншому функціонуванні організму чи здійсненні інших постійно повторюваних його рухах, у т. ч. й при автоматичному написанні букв, знаків та інших формалізованих відображень думки та усного спілкування людини.

2. **Відносна стійкість почерку** означає те, що набуті стійкі навички виконання рукописів та підписів піддаються певній зміні внаслідок:

2.1. **Природних факторів:** 2.1.1. Старіння організму в контексті уповільнення чи іншої зміни рухів руки і процесу мислення. 2.1.2. Тривале вдосконалення внаслідок подальшого набуття життєвого і спеціального досвіду та постійного виготовлення рукописів чи підписів, навичок їх виконання і мислення. 2.1.3. Тривале угасання такого роду навичок при протилежних процесах.

2.2. **Функціональних факторів:** 2.2.1. Захворювань і травм. 2.2.2 Психічних чи фізичних навантажень і перенавантажень. 2.2.3. Різних видів сп'яніння (алкогольного, наркотичного, токсичного).

2.3. **Незвичних умов написання рукопису чи підпису**, у т. ч. внаслідок особливостей паперу та іншого носія, засобів і процесу виготовлення рукопису чи підпису, зміни руки написання тощо.

2.4. **Навмисних дій автора або виконавця рукопису чи підпису** через: 2.4.1. Маскування почерку чи підпису. 2.4.2. Імітація почерку чи підпису іншої людини.

Письмова мова – це опосередкований складною системою алфавітного письма та іншого знаково-формалізованого відображення процес мислення, мови, жестикулярного та іншого усного спілкування людей.

Ознаки писемної мови:

1. Граматичні ознаки писемної мови.
2. Лексичні ознаки писемної мови (словниковий запас).
3. Фразеологічні ознаки писемної мови (звичні для певної людини фрази чи окремі слова, місцеві діалекти, жаргон).

4. Стилістичні ознаки писемної мови.
5. Топографічні ознаки писемної мови (просторова орієнтація букв чи знаків або їх елементів щодо паперу та один до одного) у вигляді:

5.1. Наявності і характеру: 5.1.1. Полів. 5.1.2. Абзаців (відступу першої букви чи знаку кожного абзацу). 5.1.3. Позначок на полях.

5.2. Будова рядків за: 5.2.1. Напрямом. 5.2.2. Відстанню між ними. 5.2.3. Проміжками між словами. 5.2.4. Скороченнями слів. 5.2.5. Характерними переносами слів чи фраз. 5.2.6. Наявністю і характером виділення окремих слів чи фраз. 5.2.7. Способом написання дат. 5.2.8. Наявністю і способом нумерації сторінок. 5.2.9. Наявністю і способом нумерації чи іншого виділення абзаців, окремих фраз. 5.2.10. Наявністю і розміщенням щодо основного тексту: 5.2.10.1. Найменування та інших структурних складових тексту. 5.2.10.2. Підпису. 5.2.10.3. Анкетних даних автора чи виконавця тощо. 5.2.10.4. Посилань чи пояснень: 5.2.10.4.1. У межах основного тексту. 5.2.10.4.2. Поза межами основного тексту.

Питання 3. Стисла характеристика загальних і часткових ознак почерку, їх ідентифікаційне значення

Ознаки почерку – це стійка вироблена чи нестійка навмисно створена система рухів, що зумовлює характерні для певної особи чи привнесені нею особливості написання букв чи знаків або їх елементів окремо чи в сукупності.

Ознаки почерку поділяються на:

1. Загальні ознаки почерку.
2. Часткові ознаки.

1. Загальні ознаки почерку:

1. Ступінь виробленості почерку, що характеризує рівень оволодіння технікою письма:

1.1. Низький ступінь виробленості, коли відсутня ритмічність рухів і повільний темп, що призводить до появи викривлення прямолінійних рухів букв і вуглуватості їх овальних елементів.

1.2. Середній ступінь виробленості характеризує незначні вказані відхилення від норми.

1.3. Високий ступінь виробленості призводить до появи складних координованих рухів, які точно повторюються при виконанні аналогічних елементів різних букв.

2. Конструктивна складність почерку:

2.1. Проста конструктивна складність почерку, що характеризується наявністю близьких до нормативно-типових прописів, які чіткі, розбірливі написані із вироблено постійною ритмічністю.

2.2. Спрощена конструктивність почерку проявляється в наявності спрощених до нормативно-типових прописів письмових знаків та їх елементів через скорочення кількості рухів і, як наслідок, втрату окремих букв чи їх елементів та появу нерозбірливості почерку.

2.3. Складна конструктивність почерку призводить до появи додаткових рухів у написанні не передбачених нормативно-типовими прописами елементів, що також зумовлює нерозбірливість почерку.

3. Загальний напрямок почерку, що визначається напрямком виконання основних елементів букв чи знаків і буває за:

3.1. Характером написання елементів букв чи знаків:

- 3.1.1. Коровидне або овальне написання елементів букв чи знаків.
- 3.1.2. Вуглувате написання елементів букв чи знаків.
- 3.1.3. Змішаний характер написання елементів букв чи знаків.

3.2. Основним напрямком руху:

- 3.2.1. Правоколовидне написання елементів букв чи знаків.
- 3.2.2. Лівоколовидне написання елементів букв чи знаків.
- 3.2.3. Змішаний характер написання елементів букв чи знаків.

4. Розмір букв і знаків:

- 4.1. Дрібний почерк – висота букв 2-2,5 мм.
- 4.2. Середній почерк – висота букв 3-4 мм.
- 4.3. Крупний почерк – висота букв понад 4 мм.

5. **Розгін почерку**, тобто співвідношення висоти букв чи знаків до відстані між їх основними елементами:

- 5.1. Малий розгін почерку, коли відстань менша ніж $\frac{1}{2}$ висоти букви.
- 5.2. Середній розгін почерку – між $\frac{1}{2}$ -ю та 1-ю висотою букви чи знака.
- 5.3. Великий розгін почерку – понад 1-ну висоту букви чи знака.

6. **Зв'язність почерку**, тобто ступінь безперервності написання знаків та їх окремих елементів, що змінюється залежно від умов написання:

6.1. Велика зв'язність почерку проявляється у безперервному написанні 6-ти і більше букв чи знаків.

- 6.2. Середня зв'язність почерку – 4-5-ти букв чи знаків.
- 6.3. Низька зв'язність почерку – 2-3-х букв чи знаків і менше.

7. Нахил почерку:

- 7.1. Правонахильний почерк.
- 7.2. Лівонахильний почерк.
- 7.3. Із поперечним розташуванням букв чи знаків.
- 7.4. Стійкий змішанонахильний почерк.
- 7.5. Нестійкий змішанонахильний почерк.

8. Темп виконання почерку:

- 8.1. Високий темп написання, коли за 1 с виконується понад 8 букв чи знаків.
- 8.2. Середній темп написання – від 3 до 8 букв чи знаків.
- 8.3. Повільний темп написання – 2 і менше букви чи знаки.
- 8.4. Уповільнений темп написання, який характеризує маскування чи інший спосіб навмисної зміни почерку або певні несприятливі умови написання (захворювання, алкогольне та інше сп'яніння, незручні умови тощо).

Викладені загальні ознаки почерку за винятком виробленості почерку певною мірою піддаються навмисній зміні, унаслідок чого більше звертається увага на **часткові ознаки почерку** – стійкі особливості написання окремих елементів букв чи знаків, їх розташування один до одного і до паперу чи іншого носія.

Питання 4. Можливості діагностичних та авторознавчих досліджень письмодokumentів, встановлення виконавців і засобів їх виготовлення

Загальна характеристика діагностичних та авторознавчих експертних досліджень письмодokumentів. Установлення автора тексту і вирішення у процесі дослідження письмових текстів питань діагностичного характеру.

Встановлення приналежності тексту певному функціональному стилю мови, факту навмисного спотворення почерку, інших фактів щодо умов створення письмодokumentів.

Можливості встановлення засобів виконання рукописних письмодokumentів: перової та кулькової авторучок, олівців тощо, матеріалів письма (паперу, фарбової речовини тощо).

Сучасні можливості встановлення виконавця, автора і засобів виконання машинописних, друкарських та виконаних іншим способом письмодokumentів.

Загальна характеристика встановлення виконавця чи автора і засобів виконання інших видів документів (образодokumentів, фотодokumentів, кінодokumentів, аудіо документів та ін.).

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ № 14

ОСНОВИ ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ, АВТОРА, ВИКОНАВЦЯ, ПРОЦЕСУ ТА ІНШИХ ОБСТАВИН ВНЕСЕННЯ ЗМІН У ДОКУМЕНТИ

Конспект лекції висвітлює такі питання:

1. Поняття, система і розподіл положень встановлення факту, автора, виконавця, процесу та інших обставин внесення змін у документи.
2. Різновиди й ознаки ідеальної та матеріальної підробки письмодокументів.
3. Встановлення змісту знищених текстів і рельєфних позначень, ознак підробки печаток і штампів.

Питання 1. Поняття, система і розподіл положень встановлення факту, автора, виконавця, процесу та інших обставин внесення змін у документи

Удосконалена концепція цього як і попереднього часткового вчення також базується на запропонованому С. А. Кириченком у процесі дисертаційного дослідження новітньому розумінні поняття і видового поділу документів як різновиду речових джерел антиделіктних відомостей, що вже були розглянуті окремо (див. лекція 5, питання 2) і потребують істотного перегляду положень традиційного розділу другої частини «Техніка» курсу криміналістики, названого через це майже в всіх підручниках і посібниках криміналістики вкрай застарілим і семантично необґрунтованим словосполученням «Техніко-криміналістичне дослідження документів».

Із початку викладеного словосполучення «техніко-криміналістичне» можна зрозуміти лише те, що ця сукупність знань знаходиться у другій частині базового навчального курсу криміналістики «Техніка», традиційним завданням якої є з'ясування можливостей дослідження відповідних слідів. Виходячи з цього, майже всі існуючі розділи традиційної криміналістичної техніки, тим більше – «Почеркознавство», також можуть іменуватися в контексті «техніко-криміналістичного дослідження».

У разі ж втілення цього підходу щодо кожної з існуючих галузей другої частини курсу криміналістики «Техніка», також не знаходилося б відповіді на основні сутнісне концептуальні положення кожної з цих сукупностей знань, які щодо традиційної теми «Техніко-криміналістичне дослідження документів» фактично проявляються у встановленні щодо кожного з існуючих різновидів документів:

1. Факту внесення змін у відповідний різновид документів.
2. Обставин внесення змін у відповідний різновид документів у частині:
  - 2.1. Автора такого роду змін.
  - 2.2. Виконавця такого роду змін.
  - 2.3. Засобів внесення такого роду змін.
  - 2.4. Процесу та інших обставин внесення такого роду змін.

Встановлення автора чи виконавця змін у документи, які в цьому аспекті розглядаються як трасосубстанції, може бути здійснено на підставі пізнання, збирання, особистого та експертного дослідження ознак переважно ідеальної підробки документа, у той час як встановлення засобів і процесу внесення змін – ознак матеріального підлогу, визначення поняття, різновидів і класифікації яких також має зайняти провідне місце поміж основ цього вчення в контексті кожного з різновидів документів.

На підставі викладеного, часткове вчення із встановлення факту та обставин внесення змін у документи повинно мати **систему** принаймні із **12 основних підрозділів** із відображення щодо кожного з різновидів документів вказаних сутнісне понятійних основ

та особливостей цього вчення в контексті тактики проведення окремих процесуальних і парaproцесуальних дій чи їх комбінації, а також методики протидії окремим видам чи групам макроправопорушень або за особливих обставин. Наприклад, у межах такої теми техніки, як «Основи встановлення факту та обставин внесення змін у документи» мають бути такі розділи (спеціальні часткові вчення криміналістики та цього базисного часткового вчення):

1. Особливості встановлення факту, автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин внесення змін у письмодокументи, в межах чого було б корисно розглянути відповідні основи щодо окремо рукописних, машинописних і типографічних документів.

2. Особливості встановлення факту, автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин внесення змін в образодокументи, де також можуть бути відповідні підрозділи щодо певних різновидів такого роду документів.

3. Особливості встановлення факту, автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин внесення змін у різні види фотодокументів.

4. Особливості встановлення факту, автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин внесення змін у різні види кінодокументів.

5. Особливості встановлення факту, автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин внесення змін у різні види аудіодокументів.

6. Особливості встановлення факту, автора виконавця, засобів, процесу та інших обставин внесення змін у різні види відеодокументів.

7. Особливості встановлення факту, автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин внесення змін у різні види голограмодокументів.

8. Особливості встановлення факту, автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин внесення змін у різні види пластикодокументів.

9. Особливості встановлення факту, автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин внесення змін у різні види електроннографодокументів.

10. Особливості встановлення факту, автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин внесення змін у різні види електроннодокументів.

11. Особливості встановлення факту, автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин внесення змін у різні види комп'ютеродокументів.

12. Особливості встановлення факту, автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин внесення змін у різні види полідокументів.

Тактичні та методичні особливості відповідних різновидів документів не можуть претендувати на аналогічну деталізацію і більш правильно їх викладати вже спільно в контексті відповідних тем тактики і методики курсу криміналістики.

З урахуванням викладеного, під **встановленням факту, автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин внесення змін у документи** пропонується розуміти базисне часткове вчення криміналістики, яке на основі пізнання закономірностей відображення матеріально фіксованих ознак виконавця, автора, засобів, процесу та інших обставин внесення змін у різні види документів, збирання, особистого та експертного дослідження цих ознак документів як трасосубстанцій чи вивчення власне документів та отримання таким способом антикримінальних відомостей, їх оцінки і використання у протидії правопорушенням, розробляє поняття і класифікацію вказаних ознак та інші складові частини гласної методики ведення цієї протидії на всіх її стадіях.

Як і будь-яке інше часткове вчення криміналістики встановлення факту та обставин внесення змін у документи має тотожній іншим базисним частковим вченням, особливо попередньому, найбільш спорідненому базисному частковому вченню – встановлення виконавця, автора, засобів, процесу та інших обстави внесення змін у різні види документів, **внутрішньоструктурний статус**, коли:

1. Основи встановлення факту, виконавця, автора, засобів чи процесу та інших обставин внесення змін у різні види документів (поняття, система і внутрішньоструктурний статус цього вчення, поняття, класифікація та основи встановлення матеріально фіксованих ознак виконавця, автора, засобів, процесу та інших обставин внесення змін у різні види документів тощо) мають викладатися у другому розділі «Основні галузі техніки» другої частини базового навчального курсу криміналістики «Техніка».

2. Тактичні особливості збирання та особистого дослідження матеріально фіксованих ознак факту, виконавця, автора, засобів, процесу та інших обставин внесення змін у різні види документів при проведенні окремих де-факто процесуальних (слідчих, судових) чи парапроцесуальних (слідчих, судових, захисних, обвинувачувальних) дій, їх комбінації при вивченні таких тем, як «Тактика обстеження» (перш за все, тактики обстеження документів як трасосубстанцій і вивчення як власне документів), «Тактика обшуку і виїмки» (перш за все, тактики обшуку і виїмки документів та інших видів речових джерел), «Тактика пошуку, розшуку і затримання переслідуваного», «Тактика слідчого чи судового уточнення та/чи перевірки показань на місці», «Тактика слідчого чи судового експерименту» тощо – у другому розділі «Тактика проведення окремих де-факто і де-юре процесуальних і парапроцесуальних дій чи їх комбінацій» третьої частини базового навчального курсу криміналістики «Тактика».

3. Тактичні особливості підготовки матеріалів, призначення і проведення експертиз із встановлення факту, виконавця, засобів, процесу внесення змін у різні види документів та ін. – третього розділу «Експертна тактика» цієї частини базового навчального курсу криміналістики в межах такої теми, як «Тактика призначення і проведення окремих видів експертиз».

4. Методичні особливості встановлення факту, виконавця, автора, засобів, процесу та інших обставин внесення змін у різні види документів у процесі протидії окремим видам чи групам макроправопорушень або протидії такого роду діям за особливих обставин – у другому розділі «Методики протидії окремим видам і групам макроправопорушень» та у третьому розділі «Методики протидії макроправопорушенням за особливих обставин» третьої частини базового навчального курсу криміналістики «Методика», у першу чергу, при вивченні таких тем, як «Методика протидії привласненню і розкраданню через зловживання службовим становищем», «Методика протидії хабарництву та іншим службовим макроправопорушенням», «Методика протидії економічним макроправопорушенням», «Методика протидії податковим макроправопорушенням», «Методика протидії транспортним макроправопорушенням», «Методика протидії суспільне небезпечним порушенням охорони праці» тощо.

Виходячи із сучасного видового поділу документів, встановлення факту та обставин внесення змін у документи має перерости традиційні межі викладу матеріалу лише в контексті почеркознавства і містити **систему цього базисного часткового вчення** у складі принаймні **12 розділів**, які б відображали основи, тактичні і методичні особливості встановлення факту, виконавця, автора, засобів, процесу та інших обставин виготовлення кожного із сучасних різновидів документів.

Кожний із вказаних 12-ти розділів, тобто спеціальних часткових учень базисного часткового вчення встановлення виконавця, автора, засобів чи процесу та інших обставин виготовлення відповідних видів документів має містити в собі взаємопов'язані підрозділи із відображення основ та особливостей у контексті тактики проведення окремих де-факто або де-юре процесуальних і парапроцесуальних дій чи їх комбінації, а також методики протидії окремим видам чи групам макроправопорушень або протидії такого роду діям за особливих обставин встановлення (що також є спеціальними базисними вченнями):

1. Факту внесення змін у певний різновид документа.
2. Виконавця внесення змін у певний різновид документа.

3. Автора внесення змін у певний різновид документа.
4. Засобів внесення змін у певний різновид документа.
5. Процесу внесення змін у певний різновид документа.
6. Інші обставини внесення змін у певний різновид документа.

Сьогодні найбільш розвинутим розділом цієї теми є так зване «**Техніко-криміналістичне дослідження**» як сукупність знань про закономірності встановлення, як правило, лише факту внесення змін і тільки в певні різновиди письмодокументів, а іноді фотодокументів у частині встановлення ознак переклеювання в документах фотографій та образодокументів у частині ознак підробки штампів та печаток тощо.

У межах обсягу часу, виділеного на вивчення цієї теми, можна викласти тільки ці положення, перш за все щодо різновидів та ознак ідеальної і матеріальної підробки письмодокументів і встановлення змісту знищених текстів і рельєфних позначень, ознак підробки печаток і штампів, з акцентом уваги на необхідність розширення змісту теми до вивчення основ встановлення факту, виконавця, автора, засобів, процесу та інших обставин виготовлення кожного з 12 різновидів документів.

Питання 2. Різновиди й ознаки ідеальної та матеріальної підробки письмодокументів

Поняття та різновиди підробки письмодокументів.

Сутність і ознаки ідеальної підробки письмодокументів та інших видів документів.

Поняття матеріальної підробки рукописних та інших письмодокументів.

Основні способи матеріальної підробки:

1. Дописка.
2. Підчистка.
3. Виправлення.
4. Змив.
5. Переклейка фотокарток.
6. Заміна сторінок документа.
7. Інші способи.

Ознаки кожного з видів матеріальної підробки письмодокументів, можливості та методика їх виявлення, особистого й експертного дослідження.

Криміналістичне значення ознак матеріальної підробки для встановлення різних обставин макроправопорушення.

Значення мікрооб'єктів у встановленні ознак і різних обставин вчинення матеріальної підробки письмодокументів.

Питання 3. Встановлення змісту знищених текстів і рельєфних позначень, ознак підробки печаток і штампів

Найбільш поширені способи встановлення первісного змісту письмодокументів. Використання для встановлення первісного змісту письмодокументів фотографічних методів, дифузно-копіювального методу, різних видів спеціального випромінювання, мікроскопії та інших методів особистого та експертного дослідження.

Загальні відомості про можливості виявлення малопомітних, незримих і знищених текстів, а також рельєфних позначень на металевих, пластмасових, гумових, дерев'яних та інших матеріалах.

Найбільш поширені способи і характерні ознаки підробки печаток і штампів та їх відбитків. Сучасні можливості особистого та експертного дослідження підробки печаток,

штампів та їх відбитків. Деякі можливості відновлення спалених, обвуглених та інших пошкоджених письмодокументів. Правила їх збирання та іншого поводження з ними.

Загальні відомості про сучасні можливості особистого та експертного дослідження фотодокументів, кінодокументів, відеодокументів, голограмодокументів і пластикодокументів.

Роль мікрооб'єктів у встановленні засобів та обставин виготовлення фотокарток, слайдів, фотоплівок, кіноплівок, відеозапису та інших різновидів фотодокументів, кінодокументів і відеодокументів.

Стисла характеристика можливості встановлення обставин і засобів виготовлення та зміни змісту образодокументів, фотодокументів, кінодокументів, пластикодокументів, електрографодокументів, електроннодокументів, комп'ютеродокументів і полідокументів.

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ № 15 ОСНОВИ ГАБІТОСКОПІЇ

Конспект лекції висвітлює такі питання:

1. Габітоскопія як базисне часткове вчення і галузь техніки.
2. Властивості ознак зовнішності людини, їх об'єктивні та суб'єктивні відображення.
3. Сучасні можливості встановлення людини за ознаками зовнішності за допомогою методів словесного та суб'єктивного портретів, інших спеціальних методів.
4. Анатомічні та функціональні ознаки зовнішності людини, її особливі прикмети.

Питання 1. Габітоскопія як базисне часткове вчення і галузь техніки

Під габітоскопією пропонується розуміти базисне часткове вчення криміналістики, яке на основі пізнання сутності та класифікації ознак зовнішності людини, їх об'єктивних і суб'єктивних відображень, закономірностей сприйняття, запам'ятовування, зберігання і відтворення такого роду ознак у пам'яті іншої людини при описанні за методами словесного чи суб'єктивного портрету та за іншими спеціальними методами, а також при пред'явленні особи для впізнання та отримання такими способами антикримінальних відомостей, їх оцінки й використання у протидії правопорушенням, розробляє складові частини гласної методики ведення цієї протидії на всіх її стадіях.

Як і будь-яке інше часткове вчення криміналістики габітоскопія має тотожній іншим частковим ученням **внутрішньоструктурний статус**, коли:

1. Основи габітоскопії (поняття цієї сукупності знань як базисного часткового вчення і галузі техніки, властивості ознак зовнішності людини, їх об'єктивні і суб'єктивні відображення, сучасні можливості встановлення людини за ознаками зовнішності методами словесного і суб'єктивного портрета та за допомогою інших спеціальних методів, сутність, класифікація та методика опису анатомічних і функціональних ознак зовнішності людини, її особливих прикмет тощо) мають викладатися у другому розділі «Основні галузі техніки» другої частини базового спеціального курсу криміналістики «Техніка».

2. Тактичні особливості опису людини за ознаками зовнішності за допомогою методів словесного і суб'єктивного портрета, інших спеціальних методів, а також тактики пред'явлення особи при звичайному, груповому та зустрічному впізнанні – у другому розділі «Тактика проведення окремих де-факто і де-юре процесуальних і парaproцесуальних дій чи їх комбінацій» третьої частини базового навчального курсу криміналістики «Тактика» в межах такої теми, як «Тактика пред'явлення для впізнання», а також у третьому розділі «Тактика призначення та проведення експертиз» цієї частини, зокрема у темі «Особливості тактики призначення і проведення окремих видів експертиз» у частині особливостей тактики підготовки матеріалів, призначення і проведення експертизи із пластичної та іншої муляжної реконструкції обличчя та інших частин тіла загиблої людини за черепом та іншими залишками її кісток, експертизи графічної (комп'ютерної та ін.) реконструкції обличчя та інших частин тіла загиблої людини за черепом та іншими залишками її кісток, експертизи фотопортретної реконструкції обличчя людини за різного роду об'єктивними відображеннями ознак її зовнішності тощо.

4. Викладу методичних особливостей опису людини за ознаками зовнішності за допомогою методів словесного і суб'єктивного портрета, інших спеціальних методів, а також проведення різного роду експертиз на основі об'єктивних відображень ознак зовнішності людини найбільш підходять такі теми другого розділу «Методики протидії

окремим видам і групам злочинів та інших макроправопорушень» четвертої частини «Методика» базового навчального курсу криміналістики, як «Особливості методики протидії вбивствам і заподіяння тілесних пошкоджень, вчинених різними способами і в специфічних ситуаціях», «Методика протидії статевим макроправопорушенням», «Методика протидії крадіжкам», «Особливості методики протидії крадіжкам, скоєним із проникненням у приміщення», «Особливості методики протидії кишеньковим крадіжкам», «Методика протидії грабежам», «Методика протидії розбійним нападам», «Особливості методики протидії грабежам і розбійним нападам на водіїв транспортних засобів», «Особливості методики протидії грабежам і розбійним нападам, що вчинені в різних ситуаціях», «Методика протидії вимаганням» та ін.

Цілком можливе розкриття названих проблем габітоскопії в межах таких тем цього розділу четвертої частини базового навчального курсу криміналістики, як «Методика протидії різним видам хабарництва», «Методика протидії суспільно небезпечним хуліганським проявами», «Методика протидії викраденню або заміні дитини чи розголошуванню таємниці усиновлення», «Методика протидії суспільно небезпечним порушенням правил безпеки руху та експлуатації автотранспорту», «Особливості методики протидії суспільно небезпечним порушенням правил безпеки руху та експлуатації міського електротранспорту», «Особливості методики протидії суспільно небезпечним порушенням правил безпеки руху і експлуатації залізничного транспорту», «Методика протидії макроправопорушенням, пов'язаним із пожежами», «Методика протидії макроправопорушенням, пов'язаним із незаконним обігом наркотиків», «Методика протидії наркобізнесу», «Методика протидії суспільно небезпечному перетинанню кордону», «Методика протидії суспільно небезпечним порушенням митних правил», «Методика протидії шпигунству», «Методика протидії терористичним актам», «Методика протидії бандитизму», «Методика протидії макроправопорушенням, що дезорганізують роботу місць позбавлення волі», «Методика протидії контрабанді» та ін.

Знайдеться місце положенням часткового вчення з габітоскопії й у третьому розділі «Особливості методики протидії злочинам та іншим різновидам макроправопорушень» четвертої частини «Методика» базового навчального курсу криміналістики, зокрема в таких темах, як «Особливості методики протидії організованим макроправопорушенням», «Особливості методики протидії замовним макроправопорушенням», «Особливості методики протидії макроправопорушенням неповнолітніх», «Особливості методики протидії макроправопорушенням психічно хворих осіб», «Особливості методики протидії макроправопорушенням іноземців чи проти них», «Особливості протидії інформаційним макроправопорушенням», «Особливості методики протидії макроправопорушенням минулих років» та ін.

Стислий огляд наукових основ встановлення людини за ознаками зовнішності.

Питання 2. Властивості ознак зовнішності людини, їх об'єктивні та суб'єктивні відображення

Властивості ознак зовнішності людини: 1. Індивідуальність ознак зовнішності людини. 2. Відносна стійкість ознак зовнішності людини. 3. Рефлекторність ознак зовнішності людини (властивість ознак зовнішності людини відображатися в пам'яті іншої людини або у вигляді матеріально фіксованих відбитків: фотографія, портрет тощо). 4. Наочність ознак зовнішності людини (доступність візуального спостереження ознак зовнішності людини).

Суб'єктивні відображення ознак зовнішності людини на підставі ідеальних відбитків: 1. Показання особистісного джерела щодо уявного образу ознак зовнішності людини. 2. Портрет, малюнок, ескіз, профільні паперові та інші вирізки чи інше художнє

зображення обличчя та інших частин тіла людини, виконаний: 2.1. Власноруч особистісним джерелом. 2.2. Спеціалістом чи іншою людиною зі слів особистісного джерела. 3. Словесний портрет (фоторобот, суб'єктивний портрет тощо) певної людини, складений: 3.1. Власноруч особистісним джерелом. 3.2. Спеціалістом чи іншою людиною зі слів чи показань: 3.2.1. Певного особистісного джерела. 3.2.2. Двох і більше особистісних джерел. 4. Скульптурне та інше пластичне зображення обличчя та інших частин голови і тіла людини. 5. Чеканка та інші рельєфні зображення обличчя та інших частин тіла людини. 6. Пластична та інша муляжна реконструкція обличчя та інших частин тіла людини на підставі черепа чи інших залишок кісток. 7. Графічна (комп'ютерна та ін.) реконструкція обличчя та інших частин тіла і функціональних ознак зовнішності людини.

Об'єктивні відображення ознак зовнішності людини: 1. Фотознімки обличчя та інших частин тіла людини. 2. Кінозапис обличчя та інших частин, розмови, ходи та інших функціональних ознак зовнішності людини. 3. Відеозапис, виконаний у т. ч. відеокамерами, вмонтованими в мобільні телефони, ноутбуки та інші прилади, обличчя та інших частин, розмови, ходи та інших функціональних ознак зовнішності людини. 4. Комп'ютерне зображення (запис) обличчя людини та інших частин, розмови, ходи та інших функціональних ознак зовнішності людини. 5. Рентгенівські та інші знімки в незримих променях (ультразвуковий тощо) обличчя та інших частин тіла людини. 6. Прижиттєвий чи посмертний зліпок з обличчя та інших частин тіла людини (долонь рук, ступенів ніг тощо). 7. Післясмертна маска обличчя людини. 8. Череп та інші залишки кісток чи законсервованих частин тіла людини. 9. Ксерокопії та інші електрографічні копії (відбитки) обличчя та інших частин тіла людини. 10. Відбитки шкіряного покриву та об'ємних зображень пальців і долонь рук, ступенів ніг та інших частин тіла людини, які утворилися у т. ч. у процесі контактної взаємодії при готуванні чи скоєнні макроправопорушення або приховування його слідів. Наприклад, відбитки обличчя та інших частин тіла та одягу людини, що відобразилися на лакофарбовому покритті, лобовому склі та інших частинах транспортного засобу при наїзді чи іншому контакті з людиною. 11. Муляж (скальпель тощо) обличчя та інших частин тіла людини.

Питання 3. Сучасні можливості встановлення людини за ознаками зовнішності за допомогою методів словесного та суб'єктивного портретів, інших спеціальних методів

Методи встановлення людини за ознаками зовнішності:

1. Художнього портрета.
2. Суб'єктивного портрета, складеного на основі показань особистісних джерел.
3. Пластичної та іншої муляжної реконструкції обличчя та інших частин тіла загиблої людини за черепом та іншими залишками її кісток.
4. Графічної (комп'ютерної та ін.) реконструкції обличчя та інших частин тіла загиблої людини за черепом та іншими залишками її кісток.
5. Фотопортретної реконструкції обличчя людини за:
  - 5.1. Фотознімками, у т. ч. негативними знімками, діафільмовими зображеннями тощо) обличчя людини.
  - 5.2. Кінозаписом обличчя людини.
  - 5.3. Відеозаписом, виконаним у т. ч. відеокамерами, вмонтованими в мобільні телефони, ноутбуки та інші прилади, обличчя та інших частин тіла людини.
  - 5.4. Комп'ютерним зображення обличчя людини.

Питання 4. Анатомічні та функціональні ознаки зовнішності людини, її особливі прикмети

Поняття ознак зовнішності людини, їх класифікація за характером прояву.

Сутність та огляд загальнофізичних ознак зовнішності людини. Значення статі, віку та антропологічного типу людини для її встановлення.

Анатомічні ознаки зовнішності людини.

Методика опису будови тіла, голови, лоба, брів, очей, вій, носа, губ, зубів, вушних раковин, шиї, плечей, грудної клітки, спини, рук і ніг, волосяного покриву, зморшок та інших анатомічних ознак зовнішності. Значення вказаних ознак для встановлення людини за методом словесного портрета.

Функціональні ознаки зовнішності людини:

1. Звичайна поза (положення тіла) людини.
2. Хода людини.
3. Міміка (особливості руху м'язів обличчя при розмові) людини.
4. Артикуляція (особливості руху і положення губ при розмові) людини.
5. Жестикуляція (особливості руху і положення рук при розмові).
6. Побутові, у т. ч. й шкідливі, звички людини, наприклад, звичка певним чином відкушувати край цигарки тощо.
7. Професійні навички, у т. ч. писати і тримати письмовий засіб.
8. Характер голосу людини.
9. Характер мови людини.

Особливі прикмети людини:

1. Анатомічні дефекти (відсутність пальця, руки, ноги, їх незвична форма чи розмір тощо).
2. Локальна пігментація шкіри.
3. Шрами від:
  - 3.1. Травм.
  - 3.2. Захворювань.
4. Операційні шви.
5. Татування.
6. Пірсінг тощо.

Основні положення методики складання суб'єктивного і словесного портрета на підставі анатомічних, функціональних та інших ознак зовнішності людини.

Загальні положення експертного встановлення людини за методом пластичної і графічної реконструкції її обличчя за черепом та іншими залишками кісток.

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ № 16

ОСНОВИ АНТИДЕЛІКТНОЇ ІНФОРМАТИКИ

Конспект лекції висвітлює такі питання:

1. Інформатика (інформаційно-методичне забезпечення протидії злочинам) як базисне часткове вчення і галузь техніки.
2. Поняття і види криміналістичної реєстрації залежно від характеру й ознак об'єктів та рівня централізації, її юридичні підстави.
3. Стисла характеристика ординічно-довідкового обліку певних категорій осіб, можливості автоматизації дактилоскопічного обліку.
4. Можливості автоматизації обліку й ідентифікації куль і гільз вогнепальної зброї.
5. Довідково-допоміжні обліки й колекції слідів знярядь злочину, вогнепальної та механічної зброї, натурні колекції окремих речових джерел.

Питання 1. Інформатика (інформаційно-методичне забезпечення протидії злочинам) як базисне часткове вчення і галузь техніки

Інформатика (інформаційно-довідкове забезпечення протидії злочинам) як базисне часткове вчення і галузь техніки. Система інформатики (спеціальні часткові вчення): криміналістична реєстрація та облік, ординічно-довідкові та довідково-допоміжні обліки. Розподіл положень інформатики в системі базового спеціального курсу криміналістики.

Питання 2. Поняття і види криміналістичної реєстрації залежно від характеру й ознак об'єктів та рівня централізації, її юридичні підстави

Поняття криміналістичної реєстрації, її види залежно від характеру й ознак об'єктів, що підлягають реєстрації. Сутність ординічно-довідкових, криміналістичних і довідково-допоміжних обліків, їх співвідношення і можливості паралельного функціонування.

Види криміналістичної реєстрації залежно від рівня її централізації. Сутність місцевих, регіональних і централізованих обліків. Об'єкти криміналістичної реєстрації та окремих видів обліків, можливості автоматизації їх пошуку.

Юридичні підстави криміналістичної реєстрації окремих осіб та інших об'єктів. Значення протоколу про затримання особи як підозрюваного, постанови про встановлення підозрюваному чи обвинуваченому запобіжного заходу взяття під варту і постанови про притягнення особи як обвинуваченого як юридичної підстави для криміналістичної реєстрації вказаних осіб. Постанова про оголошення особи в розшук, вирок суду про засудження особи до позбавлення волі і постанова чи відношення про взяття особи або іншого об'єкта на криміналістичний облік і реєстрацію.

Питання 3. Стисла характеристика ординічно-довідкового обліку певних категорій осіб, можливості автоматизації дактилоскопічного обліку

Органи, що ведуть ординічно-довідковий облік на місцевому, регіональному і централізованому рівнях, їх система. Основні форми ординічно-довідкового обліку певних категорій осіб. Сутність алфавітної, дактилоскопічної й алфавітно-дактилоскопічної картотек, обліку осіб за ознаками зовнішності на підставі фототек чи

відеотек, обліку осіб за допомогою автоматизованого банку даних (АБД) і автоматизованої інформаційної системи (АІС). Загальні положення про організацію дактилоскопічного обліку, методику складання основної та додаткової дактилоскопічної формули, підготовки інших матеріалів на цей облік.

Сучасні можливості автоматизації дактилоскопічного обліку за допомогою АДПС (автоматизована дактилоскопічна інформаційно-пошукова система) – «Папілон 7», АІС (автоматизована дактилоскопічна ідентифікаційна система) «Сонда 7» і «ДАКТО 2000».

Загальні відомості про можливості АДПС «Папілон 7», «Сонда 7» і «ДАКТО 2000»: ввід і зберігання у БД дактилокарт, фотозображень людей та особливих прикмет, словесного портрета людей, ввід і зберігання в БД відбитків пальців і долонь рук людини з місць діяння, проведення автоматизованого пошуку за схемами «карта – карта», «карта – відбитки», «відбитки – карта» і «відбитки – відбитки», проведення ідентифікації за відбитками і дактилокартами, автоматизоване виведення дактилоформули для графічних зображень (дактилокарти, відбитки, фотозображення людини) на монітор комп'ютера і принтер, віддалений ввід дактилокарт, відбитків, фотозображень людини і словесного портрета у БД, автоматизований пошук людини за словесним портретом, віддалений доступ до Центральної БД, побудова розподільних систем, взаємодія з іншими АО, видача інформації у форматі Інтерполу, ФБР, МВС Росії, Республіки Білорусь та України.

Питання 4. Можливості автоматизації обліку й ідентифікації куль і гільз вогнепальної зброї

Сучасні можливості автоматизації обліку й ідентифікації куль і гільз вогнепальної зброї за допомогою системи Арсенал (створення регіональної БД по кулях і гільзах вогнепальної зброї, які знаходяться на обліку в ОВС, створення регіональної бази даних куль і гільз із місць діяння, автоматизований ввід розверток всієї бокової поверхні куль, всієї поверхні дна гільзи, відбитків із фрагментів і деформованих куль і гільз, автоматизоване кодування ідентифікаційно-значущих ознак у відбитках на кулях і гільзах та автоматизований пошук по БД: автоматизація обробки та ідентифікації відбитків на кулях і гільзах, автоматизація процесу оформлення експертного висновку та інших відповідей за результатами перевірки по обліках, візуальне порівняння експертом шляхом суміщення і накладення поверхневих розверток куль і гільз, окремих відбитків на них, інтеграція в інші пошукові та обчислювальні системи). Порядок функціонування, поповнення і значення АБД та АІС на регіональному і централізованому рівнях.

Питання 5. Довідково-допоміжні обліки й колекції слідів знярядь злочину, вогнепальної та механічної зброї, натурні колекції окремих речових джерел

Ордилично-довідковий облік об'єктів. Загальні положення обліку викрадених речей антикваріату і культурних коштовностей на підставі їх фотознімка чи ескізного малюнка.

Основні положення про організацію ордилично-довідкового обліку викраденої, загубленої, вилученої чи добровільно зцієї нарізної вогнепальної зброї на підставі її реєстраційної картки, обліку викрадених і вилучених документів загальнодержавного обігу і номерних речей. Характеристика криміналістичного обліку макроправопорушень за способом вчинення їх відомими і невідомими особами, осіб, що зникли безвісти, невпізнаних трупів людини, невідомих хворих осіб і дітей, слідів пальців рук із місць нерозкритих макроправопорушень і слідів пальців рук осіб, узятих на ордистичний облік.

Організація криміналістичного обліку стріляних гільз, куль і боеприпасів зі слідами зброї (кульогільзотеки), підроблених грошей і письмодокументів, що виготовлені поліграфічним способом, підроблених рецептів на отримання наркотичних речовин, зразків голосу певних осіб (фонотеки) тощо.

Сутність довідково-допоміжних обліків: колекцій слідів знарядь злочину, вогнепальної і механічної зброї, натурних колекцій чи атласів наркотичних речовин, текстильних волокон, мікрооб'єктів та слідів запаху людини.

ЛЕКЦІЇ № 17-18

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ТАКТИКИ

Лекції висвітлюють такі питання:

1. Поняття, джерела і система тактики як третьої частини криміналістики.
2. Тактичний прийом, ситуація, рішення та комбінація, їх класифікація.
3. Основи різних видів діяльності антиделіктологів та їх взаємодії.

Питання 1. Поняття, джерела і система тактики як третьої частини криміналістики

Визначення поняття тактики як третьої частини криміналістики має ґрунтуватися на тих же поняттєутворювальних ознаках, що й визначення поняття власне криміналістики (див. лекція 1, питання 2), за винятком наукової природи цієї науки, яку повторювати в часткових визначеннях кожної з її частин недоцільно. З урахуванням цього можна запропонувати таке визначення поняття тактики.

Тактика як третя частина криміналістика має за першою концепцією **на основі пізнання сутності, послідовності та інших закономірностей роботи з особистісними й речовими джерелами антикримінальних відомостей розробити способи та інші пов'язані з цим категорії з найбільш ефективного, раціонального та якісного проведення окремих де-факто і де-юре процесуальних і парапроцесуальних дій чи їх комбінацій, у т. ч. із ординстичними заходами, в контексті здійснення кожної зі стадій протидії окремим видам і групам злочинів та інших макроправопорушень.**

У цьому випадку представлено поняття тактики за першою концепцією поняття і системно-структурної будови криміналістики, коли за другою концепцією такого роду способи та інші пов'язані з цим категорії мають бути розроблені вже в контексті протидії кожному з різновидів і групам мініправопорушень: адміністративних, трудових, де-факто майнових і де-юре майнових, сутність яких визначена в контексті новітнього ступеневого сутнісно-видового поділу правопорушень окремо (див. лекція 1, питання 1).

Важливими поповненням до цього визначення тактики є розроблений О. С. Тунтулою і розглянутий у контексті основ роботи з особистісними й речовими джерелами антикримінальних відомостей міждисциплінарний криміналістичний (процесуальний, парапроцесуальний та ординстичний) ступеневий сутнісно-видовий поділ практичних дій в антикримінальному судочинстві (див. лекція 5, питання 5).

Виходячи із цього міждисциплінарного поділу практичних дій в антикримінальному судочинстві, у загальному плані можна розглядати такі **розділи (спеціальні часткові вчення) криміналістичної тактики:**

1. Слідча тактика.
2. Судова тактика.
3. Експертна тактика.
4. Захисна тактика.
5. Обвинувачувальна тактика.

Дві останні тактики охоплюють найбільш ефективні, раціональні та якісні способи та інші проблеми й категорії проведення дій із захисту та обвинувачення не тільки відповідно адвокатом і прокурором, а й іншими суб'єктами антикримінального судочинства, коли в першому випадку захисні дії можуть проводити переслідуваний, його законні та інші представники, цивільний відповідач та його представник, треті особи та ін., а в другому – потерпілий, його представник, цивільний позивач та його представник, треті особи та ін.

Джерела криміналістичної тактики ґрунтуються на відповідних дисциплінарних зв'язках криміналістики (див. лекція 1, питання 5), але мають і свої особливості, що стисло може бути представлено таким чином:

1. **Наука антикримінального судочинства** в контексті правових приписів щодо регламентації проведення окремих процесуальних дій, спосіб найбільш раціонального, ефективного та якісного проведення та іншого категоріального забезпечення яких і має розробити тактика.

2. **Психологія юриспруденції** (удосконалена традиційна судова чи юридична психологія), яка має надати тактиці психологічну основу для розробки тактичних прийомів та інших категорій і проблем роботи з особистісними джерелами антикримінальних відомостей.

3. **Деліктологія** (кримінологія), у якій тактика запозичує для розробки своїх категорій положень причинно-наслідкових характеристик діяння макроправопорушення та осіб, які у це діяння були втягнуті тощо.

4. **Логіка**, яка надає тактиці для відповідної переробки категоріальний апарат, у першу чергу, гіпотезу в контексті розвитку часткового вчення про версії, процедуру мислення у процесі встановлення особистісних джерел антикримінальних відомостей, збирання речових джерел антикримінальних відомостей, отримання від особистісних джерел та через особисте чи експертне дослідження трасосубстанцій чи вивчення документів, узагальнювальної оцінки й використання доказів та інших видів антикримінальних відомостей в антикримінальному доведенні тощо.

5. **Наука організації управління і праці**, положення якої є основою для розробки тактикою основ організації і планування різних стадій і дій із протидії макроправопорушенням.

6. **Ордистка**, система якої також передбачає тактику (див. лекція 1, питання 3), що дає можливість обом тактикам, криміналістичній та ордистичній, узгоджено розробляти категоріальні положення і спільні проблеми в контексті поєднання найбільш ефективного, раціонального та якісного способу та іншого категоріального забезпечення проведення комбінації процесуальних і парапроцесуальних дій та негласних чи ордистичних заходів у контексті протидії як макроправопорушенням, так і за другою концепцією протидії мініправопорушенням.

7. **Узагальнення слідчої, судової, експертної, захисної та обвинувачувальної практики протидії макроправопорушенням** мають суттєве значення для розробки відповідних тактичних прийомів і рекомендацій і розв'язання інших пов'язаних з цим проблем і категорій. Тільки узагальнені дані можуть показати науковцям, які власне розроблені способи та інші категорії із ведення певної дії та в якому напрямку та аспекті більш правильно удосконалювати, щоб ці способи та інші категорії зробити найбільш ефективними, раціональними та якісними в контексті протидії макроправопорушенням.

Система тактики базового спеціального курсу криміналістики за першою концепцією достатньо повно викладена та обґрунтована в контексті базового спеціального курсу криміналістики в цілому (див. лекція 1, питання 3), що робить можливим не повторювати ці положення зараз.

Зв'язок тактики з іншими частинами криміналістики полягає в тому, що тактика в розробці своїх положень бере за основу категорії попередніх частин цієї науки, теорології і техніки, і, у свою чергу, надає основу для розробки технікою відповідних технічних засобів і загальних правил поведінки з ними, які можна було б застосовувати найбільш ефективно, раціонально та якісно.

У межах заключної частини базового спеціального курсу криміналістики – методики – тактика має допрацьовувати особливості категоріального апарату в контексті методичних рекомендацій із протидії окремим видам і групам макроправопорушень (за другою концепцією – щодо всіх правопорушень).

Питання 2. Тактичний прийом, ситуація, рішення та комбінація, їх класифікація

Спеціальними частковими вченнями та основними категоріями тактики є тактичний прийом, тактична ситуація, тактичне рішення та тактична комбінація.

Під **тактичний прийомом** більш правильно розуміти **законний спосіб найбільш якісного, раціонального й ефективного проведення окремої де-факто або де-юре процесуальної чи парапроцесуальної дії або негласного заходу чи комбінації цих дій і заходів у контексті виконання певних завдань антикримінального судочинства і протидії за першою концепцією макроправопорушенням, а за другою концепцією – протидії як макроправопорушенням, так і мініправопорушенням.**

Криміналістична тактика розробляє такого роду спосіб лише в контексті проведення процесуальних і парапроцесуальних дій та в комбінації цих дій між собою, а також із негласними заходами.

Вимоги, що висуваються до тактичного прийому:

1. Законність тактичного прийому.
2. Наукова обґрунтованість тактичного прийому.
3. Доступність тактичного прийому.
4. Етичність тактичного прийому.

Найбільш науково і практично значущими виглядають такі **класифікації тактичних прийомів:**

1. За суб'єктом і сферою його здійснення:

1.1. Тактичний прийом проведення де-факто слідчої, судової чи експертної дії або ординічного заходу.

1.2. Тактичний прийом проведення де-факто параслідчої, парасудової, параекспертної, паразахисної чи параобвинувачувальної дії або параординічного заходу.

1.3. Тактичний прийом проведення де-юре слідчої, судової, експертної, захисної чи обвинувачувальної дії або ординічного заходу.

1.4. Тактичний прийом проведення де-юре параслідчої, парасудової, параекспертної, паразахисної чи параобвинувачувальної дії або параординічного заходу.

2. За складністю:

2.1. Простий тактичний прийом, тобто найбільш ефективний, раціональний та якісний спосіб проведення окремої де-факто чи де-юре процесуальної або гласної парапроцесуальної дії або ординічного заходу.

2.2. Тактична комбінація, тобто найбільш ефективний, раціональний та якісний спосіб спільного проведення декількох де-факто чи де-юре процесуальних або парапроцесуальних дій чи ординічних заходів як однієї дії чи заходу, спрямованої на досягнення спільної мети.

У свою чергу, **тактичні комбінації (складні тактичні прийоми)** можна **класифікувати за характером дій чи заходів, що їх утворюють:**

2.2.1. Абсолютно однорідна тактична комбінація, яка забезпечує ефективне, раціональне та якісне проведення декількох де-факто (не виключається й де-юре) процесуальних або парапроцесуальних дій чи ординічних заходів одного виду, наприклад, декількох обшуків або низки де-факто парапроцесуальних дій у вигляді опитувань та ін.

2.2.2. Відносно однорідна тактична комбінація, яка забезпечує ефективне, раціональне та якісне проведення декількох де-факто (де-юре) процесуальних або парапроцесуальних дій чи ординічних заходів різних видів, наприклад, проведення процесуального обстеження трасосубстанцій і вивчення документів та перевірки та/чи уточнення показань на місці діяння у випадках, коли місцезнаходження діяння невідоме і розшукується антиделіктологом разом із потерпілим, переслідуваним чи зі свідком; або

опитування та прочісування місцевості з метою знайдення місцеперебування переслідуваного, що є вже різними видами парапроцесуальних дій.

3. **Відносно різнорідна тактична комбінація**, яка забезпечує ефективне, раціональне та якісне проведення декілька де-факто (де-юре) процесуальних і парапроцесуальних дій (які, однак, здійснюються за допомогою складових частин криміналістичної методики протидії макроправопорушенням).

На сьогодні КПК України дозволяє до внесення в Єдиний реєстр досудових розслідувань заяви чи повідомлення про вчинення або підготовку макроправопорушення проводити, як виняток, лише огляд місця діяння, що принципово вирішує питання з проведенням лише де-факто процесуальних дій. Але все ж таки на внесення такого роду відомостей дається доба. Цей підхід не знімає актуальності пропозиції Ю. О. Ланцедової про проведення протягом цього періоду будь-яких де-факто процесуальних дій чи їх комбінації, які спрямовані на невідкладне отримання доказів.

У будь-якому випадку отримання заяви чи іншого повідомлення ще тільки готується, і наступне внесення цих відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, по суті, є де-факто парапроцесуальними діями, коли такого роду відомості отримує безпосередньо головний суб'єкт антикримінального судочинства в іншій антикримінальній справі чи з інших джерел, а де-факто процесуальним діянням з отримання відомостей від особистісного джерела в такому разі буде, перш за все, допит, очна ставка тощо. Тоді такого роду тактична комбінація буде відносно різнорідною, оскільки включає низку практичних дій, направлених на отримання відомостей від особистісного джерела, з яких частина є де-факто парапроцесуальними, а інша – де-факто процесуальними.

4. **Абсолютно різнорідна тактична комбінація** – криміналістично-ордистична комбінація, яка забезпечує ефективне, раціональне і якісне проведення, з одного боку, декілька де-факто (де-юре) процесуальних та парапроцесуальних дій, а з іншого – окремих чи декількох ордистичних заходів, наприклад, «взяття хабарника з полицним», коли спочатку ордист отримує від свідка заяву, проводить зовнішнє спостереження, контроль засобів зв'язку та при необхідності інші негласні заходи за процесом давання-отримання хабара і коли хабар отримано – слідчий затримує хабарника, проводить виїмку предмета хабара (грошей, інших матеріальних цінностей), отримує пояснення від хабаротримувача і хабародавача, порушує кримінальну справу, допитує переслідуваних і свідка, проводить очні ставки та інші процесуальні дії, краще за все, аж до висунення обвинувачення.

Тактичне рішення – це вольовий акт антиделіктолога з приводу проведення із певним тактичним прийомом (прийомами) тих чи інших дій або заходів у конкретній тактичній ситуації.

Тактична ситуація – це стан та інша характеристика процесу та обставин протидії певному макроправопорушенню на певний момент часу.

Сутність прийняття тактичного рішення в ситуації **тактичного ризику** полягає в тому, що на цей момент існують певні обставини, які можуть завадити досягненню поставленої мети щодо ефективного, раціонального та якісного проведення запланованої окремої де-факто або де-юре процесуальної (парапроцесуальної) дії чи ордистичного заходу або їх комбінації в контексті протидії конкретному макроправопорушенню.

Антиделіктні ситуації більш правильно класифікувати за:

1. **Суб'єктною сферою виникнення:**

- 1.1. Слідча ситуація.
- 1.2. Судова ситуація.
- 1.3. Експертна ситуація.
- 1.4. Захисна ситуація.
- 1.5. Обвинувачувальна ситуація.
- 1.6. Ордистична ситуація.

2. Характером взаємовідношень учасників:

- 2.1. Неконфліктна антиделіктна ситуація.
- 2.2. Конфліктна антиделіктна ситуація.
- 2.3. Гостроконфліктна антиделіктна ситуація.

3. Часом виникнення:

- 3.1. Початкова антиделіктна ситуація.
- 3.2. Проміжна антиделіктна ситуація.
- 3.3. Кінцева антиделіктна ситуація.

4. Можливістю досягнення мети:

- 4.1. Сприятлива антиделіктна ситуація.
- 4.2. Несприятлива антиделіктна ситуація.

Питання 3. Основи різних видів діяльності антиделіктологів та їх взаємодії

Антиделіктна діяльність має міждисциплінарний криміналістичний (процесуальний, парапроцесуальний) та ордістичний характер і, разом із тим, однакову структуру в контексті криміналістичної та ордістичної протидії макроправопорушенням.

Різновиди гласної антиделіктної діяльності з протидії макроправопорушенням у загальному вигляді вже викладено окремо (див. лекція 1, питання 4), що більш детально в контексті криміналістичної (процесуальної, парапроцесуальної) діяльності може бути представлено таким чином:

1. Пошукова діяльність: знаходження особистісних чи речових джерел із невідомими індивідуальними ознаками).

2. Розшукова діяльність: знаходження такого роду джерел із відомими індивідуальними ознаками.

3. Отримувальна діяльність: отримання доказів та інших різновиді антикримінальних відомостей від особистісних і за допомогою речових джерел, у т. ч.:

3.1. Розвідувальна діяльність: отримання відомостей, які навмисне приховуються від певної категорії головних суб'єктів антикримінального судочинства, що в контексті криміналістичної діяльності здійснюється за допомогою певних тактичних прийомів у межах тих чи інших процесуальних чи парапроцесуальних дій, наприклад, при проведенні допиту, обшуку, перевірки та/чи уточнення показань на місці та ін.

3.2. Контррозвідувальна діяльність: створення перешкод для отримання іншими, ніж головні, суб'єктами антикримінального судочинства вказаних вище відомостей, що здійснюється також за допомогою тактичних прийомів.

4. Дотримувальна діяльність: дотримання процедури початку антикримінального судочинства, досудового слідства, судового розгляду і перегляду антикримінальних справ (судових, слідчих рішень) чи основ виконання судового або слідчого рішення, іншої процедури ведення протидії певному макроправопорушенню (гласної регламентації протидії макроправопорушенням за допомогою складових частин криміналістичної методики її ведення).

5. Забезпечувальна діяльність: проведення взаємопов'язаного версіювання, планування та організації процесу протидії певному макроправопорушенню, інформаційно-довідкове, суб'єктне, матеріально-технічне, у т. ч. транспортне, комунікативне та інше забезпечення цієї діяльності.

6. Оцінювальна діяльність: визначення через аналітичну діяльність чи проведення при необхідності певних де-факто та де-юре процесуальних і парапроцесуальних дій або їх комбінації значущості, законності, допустимості й доброякісності антикримінальних відомостей, їх узгодженості й достатності в сукупності з іншими відомостями для

розв'язання певного завдання щодо правильного вирішення антикримінальної справи або іншого питання в контексті протидії певним діянням макроправопорушення.

7. Використовувальна діяльність: вибір доказових фактів, групування доказів та інших видів антикримінальних відомостей та оперування ними при обґрунтуванні чи спростуванні фактів та обставин базисного, спеціального чи часткового предмета антикримінального доказування і виділених доказових фактів як ланцюжкових тез цього доказування, прийнятті проміжного та остаточного процесуального чи іншого антиделіктного рішення.

8. Документувальна діяльність (фіксація у протоколі де-факто процесуальної дії чи у протоколі або журналі судового засідання ходу і результатів цієї дії або ходу і результатів судового засідання, складання інших процесуальних документів із приводу проведення де-юре процесуальної дії – протоколу оголошення про завершення досудового слідства і пред'явлення матеріалів справи для ознайомлення, постанови слідчого чи ухвали суду про порушення антикримінальної справи чи про відмову в цьому або про зупинення чи про поновлення провадження по антикримінальній справі та ін.).

Провадження із пошуку, розшуку, отримання, дотримання і документування:

- ордістична діяльність;
- особливі провадження (спрощене провадження щодо кримінальних проступків, кримінальне провадження на підставі угод, кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення, кримінальне провадження щодо окремих категорій осіб, кримінальне провадження щодо неповнолітніх, кримінальне провадження щодо неосудних та обмежене осудних осіб, кримінальні провадження, що пов'язані з державною таємницею та дипломатичним імунітетом, відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження);

- парапроцесуальні пошуково-розшукові дії у процесі досудового й судового слідства (опитування, оголошення розшуку, звернення через засоби масової інформації, переслідування за допомогою позалабораторного собаки-детектора, перехват, засіка, прочісування місцевості тощо).

- отримувальні дії (де-факто процесуальні дії: обстеження, допит та ін.);

- дотримувальні дії (внесення заяви чи іншого повідомлення про макроправопорушення в Єдиний реєстр досудових розслідувань, об'єднання антикримінальних справ в одне провадження, виділення з антикримінальної справи матеріалів іншої антикримінальної справи або інших матеріалів; оголошення про завершення досудового слідства і пред'явлення матеріалів для ознайомлення, зупинення та поновлення досудового слідства тощо);

- документування (протоколювання, складання постанов, ухвал, обвинувачувального акта, обвинувачувального, виправдовувального чи нейтрального вироку та ін.).

Основні суб'єкти пошуково-розшукової діяльності стосовно кожної зі стадій процесу протидії макроправопорушенням:

- ордіст;
- слідчий (керівник органу досудового розслідування, прокурор);
- суддя, слідчий суддя;
- судовий виконавець;
- вихователь місць ув'язнення.

Тактичні прийоми проведення основних пошуково-розшукових, отримувальних, дотримувальних та документувальних дій слідчого чи судді:

а) підготовка та розповсюдження розшукових орієнток і запитів по відповідних установах;

б) здійснення перевірок за криміналістичними обліками;

в) накладення арешту на поштово-телеграфну кореспонденцію;

- г) санкціоноване прослуховування телефонних розмов та іншого контролю зв'язку;
- д) здійснення обшуку, виїмки, перевірки та/чи уточнення показань на місці діяння;
- е) залучення громадськості і проведення парапроцесуальних пошукових і розшукових дій слідчого чи судді.

Вимоги щодо пошуково-розшукової діяльності:

- а) оперативність (швидкість і безперервність пошуку чи розшуку);
- б) замаскованість процесу підготовки та активність суб'єктів;
- в) законність;
- г) тактична й логічна обґрунтованість;
- д) узгодженість дій учасників пошуково-розшукових заходів.

ЛЕКЦІЯ № 19

ТАКТИКА ОБСТЕЖЕННЯ (ОГЛЯДУ, ОСОБИСТОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

Лекція висвітлює такі питання:

1. Обстеження як процесуальна дія, метод дослідження та спосіб отримання відомостей.
2. Законодавче та доктринальне бачення різновидів огляду.
3. Тактика різних видів гласного огляду, передбачених КПК України.
4. Тактика різних видів негласного огляду, передбачених КПК України.
5. Обов'язкові та факультативні учасники і принципи проведення різних видів огляду.
6. Етапи і способи проведення огляду місця діяння, черговість збирання та фотовідеодокументування антиделіктних слідів.

Питання 1. Обстеження як процесуальна дія, метод дослідження та спосіб отримання відомостей

Згідно з ч. 1 ст. 237 «Огляд» КПК України, метою огляду місцевості, приміщення, речей і документів є:

1. Виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення.

Більш точною, але й більш широкою за змістом була ч. 1 ст. 190 «Проведення огляду» КПК України 1960 р., яка передбачала, що огляд місцевості, приміщення, предметів і документів проводиться з метою:

1. Виявлення слідів власне злочину та інших речових доказів.
2. З'ясування обстановки та інших значущих для справи обставин.

В останньому випадку більш менш точно вказані завдання власне огляду – виявлення слідів макропорушення та інших речових доказів, а не виявлення та фіксація відомостей за ч. 1 ст. 237 КПК України. Як відомо (див. лекція 5, питання 1, 4, 5), виявляють або збирають не відомості чи докази, а речові джерела доказів, особистісні джерела встановлюють, а вже потім від особистісних джерел і через особисте чи експертне дослідження трасосубстанцій чи шляхом вивчення оформлення і змісту документа отримують ті відомості, які за наявності чотирьох основних юридичних властивостей такого роду відомостей можуть стати доказами у справі.

Поза межами ч. 1 ст. 237 КПК України залишилися завдання власне особистого дослідження трасосубстанцій та вивчення документів, що у ч. 1 ст. 190 КПК України 1960 р. висловлено таким чином: «з'ясування обстановки та інших значущих для справи обставин», що є неточним, але все ж таки є на відміну від ч. 1 ст. 237 КПК України.

Як у ч. 1 ст. 237 КПК України, так і в ч. 1 ст. 190 КПК України 1960 р. не вказані **традиційні завдання** обох названих практичних дій:

1. **Огляду**, метою якого повинно бути здійснення головним суб'єктом, як правило, у присутності понять²¹:

- 1.1. **Документування стану та взаємного розташування** слідів макропорушення й інших речових джерел антикримінальних відомостей та об'єктів навколишньої обстановки місця огляду.

---

²¹ Без понять можуть проводитися будь-які де-факто процесуальні дії, за винятком обшуку, якщо лише забезпечене безперервне відеодокументування цієї дії, про недоліки чого вже говорилося окремо (див. лекція 5, питання 1), а також всі види судових та експертних оглядів, парaproцесуальний і негласний огляд.

1.2. **Збирання** (а не лише виявлення) слідів макроправопорушення та інших речових джерел антикримінальних відомостей.

2. **Особистого дослідження**, яке проводиться головним суб'єктом антикримінального судочинства і має бути визнано процесуальною дією за участю понятих, а також має переслідувати мету через вивчення стану і характеру виявлених слідів макроправопорушення та інших речових джерел антикримінальних відомостей, а також навколишньої обстановки і взаємного розташування всіх названих об'єктів:

2.1. **Остаточню відповіді** без залучення спеціальних знань на значущі для протидії певному макроправопорушенню питання.

2.2. **З'ясувати, чи потрібно** для цього залучати спеціальні знання у форму експертного дослідження вказаних слідів макроправопорушення та інших речових джерел антикримінальних відомостей чи навколишньої обстановки в цілому.

Поряд із врахуванням названих суттєвих положень чинного і колишнього процесуального статусу огляду та особистого дослідження також пропонується:

1. **Уникати проведення позапроцесуального (парапроцесуального, негласного) огляду та особистого дослідження.** Протилежне може бути пов'язано зі значною складністю доведення необгрунтованості підозри сторони захисту чи інших суб'єктів антикримінального судочинства у тому, що:

1.1. **Протягом проведення позапроцесуального огляду чи особистого дослідження** головний суб'єкт або інший учасник цієї дії міг сфальсифікувати чи іншим чином зацікавлено змінити речові джерела майбутніх доказових відомостей.

1.2. **Не можна об'єктивно встановити**, які саме були умови і порядок проведення та фактичні результати цієї дії, що іноді може відіграти суттєве значення в контексті призначення експертного дослідження зібраних речових джерел антикримінальних відомостей чи проведення наступного процесуального огляду.

2. **Із метою забезпечення безперервного ланцюжка процесуального документування роботи з речовими джерелами антикримінальних відомостей та іншого посилення процесуальних гарантій отримання протягом огляду й особистого дослідження достовірних майбутніх доказових відомостей:**

2.1. **Особисте дослідження**, яке традиційно іменується «попереднє дослідження», «позаекспертне дослідження» та іншими семантично необгрунтованими термінами і, як за КПК України 1960 р., так і за чинним КПК України, є позапроцесуальною дією, **визнати процесуальною дією**, яка має за аналогією з оглядом проводитися у присутності понятих.

2.2. **Визначити обов'язкову участь понятих** при проведенні всіх видів процесуального слідчого огляду та особистого дослідження, у т. ч. й освідування або **в разі технічної можливості запровадити обов'язковий відеозапис усіх дій слідчого**, у т. ч. й огляду та особистого дослідження і вже без участі понятих.

2.3. **Передбачити в КПК України огляд та особисте дослідження трасосубстанцій і вивчення оформлення та змісту власне документів як самостійні процесуальні дії** з аналогічними вимогами щодо порядку їх проведення, а в разі збігу в часі необхідності паралельного проведення обох цих дій щодо одних і тих же об'єктів іменувати цю комбінацію практичних дій «обстеження» відповідного об'єкта.

2.4. **Допустити** до внесення, згідно з ч. 1 ст. 214 «Початок досудового розслідування» КПК України, в Єдиний реєстр досудових розслідувань відомостей про макроправопорушення (кримінальне правопорушення) обстеження (огляд, особисте дослідження) місця діяння, а з санкції прокурора й будь-якого іншого виду обстеження трасосубстанцій та вивчення власне документів, якщо проведення цих дій буде необхідне для отримання відомостей про макроправопорушення, достатніх для внесення в Єдиний реєстр досудових розслідувань і для початку досудового розслідування цього діяння чи для відмови в цьому, або про наявність обставин, що виключають провадження у справі.

2.5. *Визнати, що речові джерела антикримінальних відомостей із моменту їх виявлення головним суб'єктом мають бути лише в належній упаковці*, а поза нею – при проведенні процесуального обстеження (огляду, особистого дослідження) чи іншої де-факто (отримувальної) процесуальної дії із детальним документуванням стану упаковки до її порушення, всіх здійснених щодо речового джерела дій та процедури виконання його нової упаковки після завершення цієї дії.

Підводячи підсумок, можна підкреслити, що замість існуючого огляду, який фактично поєднує лише частину завдань власне огляду та особистого дослідження, що зараз поза межами огляду є лише парапроцесуальною дією чи негласним заходом, більш правильно впровадити єдину практичну дію – **обстеження, яке має:**

1. **Складатися з огляду та особистого дослідження трасосубстанцій або представляти й вивчення оформлення та змісту власне документів**, якщо ця дія проводиться одночасно з обстеженням щодо одних і тих же об'єктів, наприклад, обстеження документа як трасосубстанцій і вивчення оформлення та змісту документа як власне документа (різновиду речового джерела антикримінальних відомостей).

2. **Являти собою де-факто (отримувальну) процесуальну чи лише, як виняток, що значно зменшує процесуальні гарантії достовірності отриманих відомостей як майбутніх доказів, парапроцесуальну дію або негласний захід, і**

3. **Полягати в:**

3.1. **Документуванні стану і взаємного розташування речових джерел антикримінальних відомостей як трасосубстанцій та об'єктів навколишньої обстановки на момент проведення цієї дії (заходу);**

3.2. **Збиранні антиделіктних слідів та інших речових джерел – трасосубстанцій і документів;**

3.3. **Особистому дослідженні трасосубстанцій чи вивченні власне документа з метою:** 3.3.1. **Остаточного відповісти на значущі для протидії певному макроправопорушенню питання або** 3.3.2. **Щоб з'ясувати необхідність призначення із таким завданням експертного дослідження.**

Нова редакція семичастинної ст. 84 «Сутність та ознаки доказів, суб'єкти, дії і порядок їх отримання і форми оперування ними» КПК України, що враховує вказані підходи, вже викладена окремо (див. лекція 5, питання 5).

Виходячи з викладеного та з уже розглянутої класифікації практичних дій в антикримінальному судочинстві (див. лекція 5, питання 5), можна запропонувати **класифікацію обстеження (огляду, особистого дослідження) за його процедурною сутністю і суб'єктом проведення** (сукупність знань, що фактично утворюює відповідні спеціальні часткові вчення криміналістики):

1. Де-факто процесуальне обстеження (огляд, особисте дослідження):

1.1. Де-факто слідче обстеження (огляд, особисте дослідження).

1.2. Де-факто судове обстеження (огляд, особисте дослідження).

1.3. Де-факто експертне обстеження (огляд, особисте дослідження).

2. Де-факто парапроцесуальне обстеження (огляд, особисте дослідження):

2.1. Де-факто параслідче обстеження (огляд, особисте дослідження).

2.2. Де-факто парасудове обстеження (огляд, особисте дослідження).

2.3. Де-факто параекспертне обстеження (огляд, особисте дослідження).

3. Де-факто негласне обстеження (огляд, особисте дослідження).

Необхідно мати на увазі, що **особисте дослідження, проведене експертом**, по суті, є попереднім дослідженням направлених на експертизу об'єктів (речових чи особистісних джерел) як початковий етап експертного дослідження.

Сторона захисту чи обвинувачення має право лише заявити клопотання про участь у процесуальному обстеженні трасосубстанцій або у процесуальному вивченні

оформлення чи змісту документа, яке мають проводити лише головні суб'єкти антикримінального судочинства.

І в разі задоволення такого клопотання вказані суб'єкти антикримінального судочинства під контролем головного суб'єкта також можуть оглядати чи особисто досліджувати або вивчати відповідні об'єкти, зауваження з приводу чого можуть заноситися у відповідний протокол лише зі згоди головного суб'єкта, тоді як зауваження щодо аналогічних дій самого головного суб'єкта та інших учасників цієї процесуальної дії головний суб'єкт зобов'язаний занести у протокол проведення цієї процесуальної дії або дозволити це зробити стороні захисту чи обвинувачення при підписування цього протоколу як його учасника.

Сторона захисту, обвинувачення може провести обстеження трасосубстанцій чи вивчення документів і самостійно, якщо об'єкти без порушення закону знаходяться поза володінням головного суб'єкта (до нього ще не дійшли чи виключені ним зі складу речових джерел доказів у певній кримінальній справі). Але такі дії сторони захисту чи обвинувачення будуть мати вкрай негативні наслідки в контексті первинної чи поновленої перспективи вже процесуального, перш за все, обстеження цих же самих об'єктів.

Сутність інших процесуальних видів обстеження (огляду, особистого дослідження) трасосубстанцій чи вивчення документів полягає в тому, що ці дії мають розглядатися як:

1. **Самостійна процесуальна чи парапроцесуальна дія**, що може лише проводитися або як обстеження із паралельним проведенням огляду та особистого дослідження трасосубстанції чи вивчення документа окремо як огляд чи як особисте дослідження трасосубстанції або як вивчення власне документа.

2. **Складова частина** у вигляді:

2.1. **Повноцінної процесуальної частини певної де-факто (отримувальної) процесуальної дії**, коли, зокрема, виїмка речових джерел антикримінальних відомостей, як правило, супроводжується оглядом та особистим дослідженням трасосубстанцій та хоча б мінімальним вивченням документів. оскільки інакше не завжди можна буде зробити висновок про те, що саме має бути піддано виїмці (що зараз як окрема де-факто процесуальна дія в КПК України, чомусь, не передбачена).

2.2. **Методу дослідження** (на чому вже акцентувалася увага в контексті лекції про основи методології криміналістики, див. лекція 2, питання 2) будь-якої іншої самостійної де-факто процесуальної або де-факто парапроцесуальної дії, наприклад, обшуку, перевірки та/чи уточнення показань на місці, експерименту і, навіть, де-юре процесуальних чи де-юре парапроцесуальних дій, які спрямовані на дотримання процедури антикримінального судочинства чи підзаконної регламентації протидії певному макроправопорушенню. Зокрема, у процесі ознайомлення з матеріалами справи після завершення досудового слідства сторона захисту може робити відповідні нотатки чи записи виписки з матеріалів справи, а значить і оглянути чи особисто дослідити трасосубстанції чи вивчити документи (звичайно під контролем головного суб'єкта в межах де-факто процесуального огляду разом із понятими).

Важливого значення при проведенні будь-якого різновиду обстеження (огляду, особистого дослідження) трасосубстанцій, перш за все місця діяння макроправопорушення, набувають такі супроводжувальні дії, як:

1. **Пошукові практичні дії або заходи** зі встановлення місцеперебування індивідуально невизначених речових джерел антикримінальних відомостей.

2. **Розшукові практичні дії або заходи** зі встановлення місцеперебування такого роду джерел із відомими індивідуальними ознаками.

3. **Де-факто (отримувальні) практичні дії або заходи** з отримання антикримінальних відомостей, що в цьому аспекті здійснюється власне шляхом особистісного дослідження.

4. **Де-юре (дотримувальні) практичні дії (заходи)** із дотримання певних супроводжувальних процедур, наприклад, із вирішення заявлених протягом обстеження клопотань.

Питання 2. Законодавче та доктринальне бачення різновидів огляду

КПК України 1960 р. передбачав такі види огляду, коли:

1. Частина 1 **ст. 190 «Проведення огляду»** цього кодексу вказувала на:

1.1. Огляд місцевості, що на практиці достатньо обґрунтовано тлумачиться у вигляді огляду такої місцевості, яка не є місцем діяння.

1.2. Огляд приміщення – з аналогічним тлумаченням.

1.3. Огляд предметів – поза межами місця діяння.

1.4. Огляд документів – поза межами місця діяння.

2. Частина 2 цієї норми вказує на огляд місця події (що точніше – місце діяння) без пояснення, що саме мається на увазі: місце вчинення макроправопорушення тощо.

Аналогічно, у **ч. 1 ст. 237 «Огляд» нового КПК України** говориться про:

1. Огляд місцевості.

2. Огляд приміщення.

3. Огляд речей.

4. Огляд документів.

У той же час в інших частинах цієї статті про огляд місця діяння (місця події), як у ч. 2 ст. 190 КПК 1960 р., не йдеться, але в ст. 238 «Огляд трупа» КПК України вже говориться й про огляд місця події, що свідчить про недосконалість редакції ст. 237 КПК України й у частині невідображення й такого фактично існуючого за цим кодексом різновиду огляду, як огляд місця діяння, яке в такому разі має бути розмежоване з іншими видами огляду, перш за все, місцевості та приміщення.

Окрім вказаних різновидів передбачаються й інші різновиди огляду, зокрема:

1. Стаття 238 «Огляд трупа» КПК України передбачає огляд трупа людини (хоча з назви цієї статті цього не видно і її доцільно було б уточнити як огляд трупа людини, щоб запобігти застосування цієї норми до огляду трупів тварин),

2. Стаття 239 «Огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією» КПК України – огляд трупа людини, пов'язаний з його ексгумацією.

Труп у ґрунт може потрапити в декілька способів, а саме внаслідок:

1) власне такого способу приховування слідів макроправопорушення у вигляді трупа людини;

2) здійснення передбаченої законодавством процедури поховання трупа людини;

3) аналогічного поховання з порушенням існуючого порядку;

4) стихійного лиха (підтоплення, землетрус тощо);

5) нещасного випадку при виконанні робіт (зсув ґрунту тощо);

6) дії інших природних факторів (засипання трупа ґрунтом силою вітру) та ін.

І лише вилучення трупа людини з місця поховання, проведеного із дотриманням встановленого порядку, має визнаватися ексгумацією, яка може бути антикримінальною процесуальною та адміністративною (в останньому з випадків – з метою перепоховання), тоді як всі інші названі випадки вилучення трупа з ґрунту вже охоплюються дією з обстеження місця діяння.

При проведенні ж як названого обстеження місця діяння за наявності засипаного ґрунтом трупа людини, так і ексгумації трупа важливе значення можуть мати стан і поза трупа та його кінцівок, одягу тощо.

Експуація трупа може проводитися й за наявності підозри того, що людину поховано живо; а в будь-якому випадку – при необхідності перевірити ті чи інші наявні докази або встановлені обставини справи.

3. Стаття 241 «Освідування особи» КПК України – тільки слідче освідування, тоді як ст. 193 КПК України 1960 р. передбачала два види освідування: слідче (ч. 1) і судово-медичне (ч. 2), коли останнє проводилося одноособово судово-медичним експертом чи лікарем, і оформлялися відповідно протоколом та актом судово-медичного освідування або довідкою лікаря, що зараз вже може проводитися лише слідчим, але при необхідності за участю судово-медичного експерта чи лікаря.

4. Глава 21 «Негласні слідчі (розшукові) дії» КПК України передбачає, по суті, декілька традиційних негласних заходів як різновидів огляду, що являє собою алогічне поєднання в гласному кодексі та в діяльності слідчого де-факто процесуальних дій та за суттю де-факто негласних заходів (набуття необхідного обсягу теоретичних знань і практичних навичок ефективного, раціонального та якісного проведення яких слідчим протягом навчання у ВНЗ просто нереальне) і більш правильно кодифікувати окремо – процесуальні дії в Кодексі антикримінального судочинства України, а негласні заходи – у перспективному Кодексі ордістичного судочинства України.

Слідчий (прокурор та інший головний суб'єкт антикримінального судочинства) чи суддя практично має лише призначати (краще за все аналогічно призначенню експертизи лише в контексті постановки певного завдання, а не конкретного негласного заходу: адже слідчий перед експертом ставить лише певні питання, а не пропонує провести дослідження за певною методикою) негласний захід (ставити певне завдання, яке має бути досягнуте) і доручати його проведення (виконання певного ордістичного завдання) відповідному ордістичному підрозділу (див. лекція 1, питання 3; лекція 5, питання 5).

Звідси слідчий чи суддя може призначати ордістичному підрозділу проведення згідно зі:

4.1. Статтею 262 «Огляд і виїмка кореспонденції» КПК України – огляду і виїмки кореспонденції, а точніше – встановлення негласного контролю над засобами спілкування певних особистісних джерел, що може, однак, бути як гласним, так і негласним або поєднувати обидві практичні дії.

Передбачати особливості правової регламентації огляду та виїмки таких специфічних об'єктів, як кореспонденція, в принципі, можливе в межах вказаної де-факто практичної дії, що, однак, охоплюється й лише оглядом кореспонденції, виїмка якої в разі необхідності може бути проведена в межах огляду.

Адже завдання будь-якого огляду – збирання, а значить, і виїмка слідів та інших речових джерел доказів, і тому акцент уваги в цьому відношенні й на виїмці є непрофесійним. У такому аспекті де-факто процесуальна дія чи де-факто негласний захід або комбінація цієї дії та заходу в одну де-факто практичну дію – контроль засобів зв'язку, може охопити й низку інших вказаних у гл. 21 КПК України практичних дій: ст. 263 «Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж», ст. 264 «Зняття інформації з електронних інформаційних систем», а також певною мірою – ст. 269 «Спостереження за особою, речю або місцем» і ст. 270 «Аудіо, відеоконтроль місця», ст. 271 «Контроль за вчиненням злочину» [3].

4.2. Статтею 267 «Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи» КПК України – негласного обстеження (огляду та особистого дослідження) публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи [3].

Таким чином, КПК України фактично передбачає такі різновиди огляду, як:

1. Огляд місця події, що точніше говорити як огляд місця діяння.
2. Огляд місцевості.
3. Огляд приміщення.
4. Огляд речей, що точніше буде представити як огляд трасосубстанцій, які після залучення до справи мають стати мікроречовими, мікроречовими, ультрамікроречовими,

ультраречовими, латентноречовими чи параречовими джерелами доказів (див. лекцію 5, питання 2).

5. Огляд документів.

6. Огляд трупа людини.

7. Огляд трупа людини, пов'язаний з ексгумацією, що правильніше іменувати просто «ексгумація», яка без огляду трупа проведена бути не може, оскільки це завдання є основним як при ексгумації, так й при звичайному огляді трупа людини.

8. Освідування, тобто огляд тіла живої людини та пов'язаного з цим огляд одягу та інших супутніх речових джерел доказів, що правильніше іменувати як слідче чи судове освідування, коли судово-медичне освідування має замінити судово-медична експертиза, як це фактично зараз і є за ст. 241 КПК України.

9. Гласний чи негласний контроль засобів зв'язку або комбінація названих практичних дій у частині огляду кореспонденції та інших письмових засобів спілкування (зв'язку), коли наявність негласного заходу спонукає слідчого чи суддю лише призначити цю практичну дію і доручити її проведення відповідному ординативному підрозділу.

10. Призначення і доручення відповідному ординативному підрозділу негласного обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи в порядку, передбаченого ст. 267 «Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи», ст. 269 «Спостереження за особою, річчю або місцем» та за ст. 270 «Аудіо-, відеоконтроль місця»).

Практично ж може появитися тактична необхідність негласного обстеження й публічно доступних місць і тому обмеження КПК України завдання цієї практичної дії обстеженням лише публічно недоступних місць виявляється помилковим.

Наведений **законодавчий перелік практично значущих видів огляду** є невичерпним і за цим переліком не можна оглянути із дотриманням «букви закону» транспортний засіб, труп тварини та ін.

Вказані недоліки їх чинної законодавчої регламентації спонукає запропонувати з урахуванням інших викладених новацій таке **доктринальне бачення різновидів обстеження (огляду, особистого дослідження) трасосубстанцій** (сукупність знань про сутність і проведення яких складає сутність відповідних спеціальних часткових учень криміналістики):

1. Обстеження (огляд, особисте дослідження) місця діяння, під яким має розумітися:

1.1. Як місце макроправопорушення: 1.1.1. Місце готування макроправопорушення. 1.1.2. Місце вчинення макроправопорушення. 1.1.3. Місце приховування слідів цього діяння.

1.2. Так і місцезнаходження слідів макроправопорушення або інших речових джерел, антикримінальних відомостей, у т. ч. й власне документів.

Встановлення ознак і розмежування кожного із названих місць потребує від головного суб'єкта окремої уваги, аналітичної діяльності і при необхідності проведення певних практичних дій.

2. Обстеження (огляд, особисте дослідження) місцевості без названих очевидних ознак місця діяння.

3. Обстеження (огляд, особисте дослідження) приміщення без названих очевидних ознак місця діяння.

4. Обстеження (огляд, особисте дослідження) транспортного засобу без названих очевидних ознак місця діяння.

5. Обстеження (огляд, особисте дослідження) тіла живої людини і пов'язаного з ним одягу та інших супутніх речових джерел.

6. Обстеження (огляд, особисте дослідження) трупа людини поза межами місця діяння, наприклад, у морзі паралельно із судово-медичною експертизою трупа (коли КПК

України вже достатньо обґрунтовано не передбачає можливість проведення так званого судово-медичного освідчування, яке на практиці повністю повторювало експертизу).

7. Обстеження (огляд, особисте дослідження) при ексгумації трупа людини.

8. Обстеження (огляд, особисте дослідження) трупа тварини без очевидних ознак місця діяння.

9. Обстеження (огляд, особисте дослідження) документів поза межами місця діяння, зокрема, у кабінеті слідчого чи у ході судового засідання.

10. Обстеження (огляд, особисте дослідження) письмових засобів зв'язку.

11. Обстеження (огляд, особисте дослідження) інших речових джерел антикримінальних відомостей поза межами місця діяння.

12. Негласне обстеження (огляд, особисте дослідження) публічно доступних і недоступних місць, житла та іншого володіння особи.

Поряд із цим має існувати як окрема де-факто процесуальна дія – вивчення документа, яка має оформлюватися протоколом вивчення документа, а протоколом обстеження лише тоді, коли ця дія буде співпадати за часом і об'єктами з обстеженням, наприклад, коли у процесі обстеження місця діяння буде проведено й вивчення оформлення та змісту документів або коли у процесі обстеження документ оглядається та особисто досліджується головним суб'єктом антикримінального судочинства як трасосубстанція та вивчається як документ.

Питання 3. Тактика різних видів гласного огляду, передбачених КПК України

Тактика проведення різних видів гласного огляду, передбачених КПК України, має виходити з правового регулювання порядку їх проведення.

Стаття 237 «Огляд» КПК України

(1) З метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей та документів.

(2) Огляд житла чи іншого володіння особи здійснюється згідно з правилами цього Кодексу, передбаченими для обшуку житла чи іншого володіння особи.

(3) Для участі в огляді може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, законний представник та інші учасники кримінального провадження. З метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в огляді може запросити спеціалістів.

(4) Особи, у присутності яких здійснюється огляд, при проведенні цієї слідчої (розшукової) дії мають право робити заяви, що підлягають занесенню до протоколу огляду.

(5) При проведенні огляду дозволяється вилучення лише речей і документів, які мають значення для кримінального провадження, та речей, вилучених з обігу. Усі вилучені речі і документи підлягають негайному огляду і опечатуванню із завіренням підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду. У разі якщо огляд речей і документів на місці здійснити неможливо або їх огляд пов'язаний з ускладненнями, вони тимчасово опечатуються і зберігаються у такому вигляді доти, доки не буде здійснено їх остаточні огляд і опечатування.

(6) Слідчий, прокурор має право заборонити будь-якій особі залишити місце огляду до його закінчення та вчинювати будь-які дії, що заважають проведенню огляду. Невиконання цих вимог тягне за собою передбачену законом відповідальність.

(7) При огляді слідчий, прокурор або за їх дорученням залучений спеціаліст має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти

відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі і документи, які мають значення для кримінального провадження. Предмети, які вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження. Вилучені речі та документи, що не належить до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном.

Стаття 238 «Огляд трупа» КПК України

(1) Огляд трупа слідчим, прокурором проводиться за обов'язкової участі судово-медичного експерта або лікаря, якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта.

(2) Огляд трупа може здійснюватися одночасно з оглядом місця події, житла чи іншого володіння особи з додержанням правил цього Кодексу про огляд житла чи іншого володіння особи.

(3) Після огляду труп підлягає обов'язковому направленню для проведення судово-медичної експертизи для встановлення причини смерті.

(4) Труп підлягає видачі лише з письмового дозволу прокурора і тільки після проведення судово-медичної експертизи та встановлення причини смерті.

Стаття 239 «Огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією» КПК України

(1) Ексгумація трупа здійснюється за постановою прокурора. Виконання постанови покладається на службових осіб органів місцевого самоврядування.

(2) Труп виймається з місця поховання за присутності судово-медичного експерта та оглядається з додержанням правил статті 238 цього Кодексу. Після проведення ексгумації і необхідних досліджень поховання здійснюється в тому самому місці з приведенням могили в попередній стан.

(3) Під час ексгумації судово-медичним експертом можуть бути вилучені зразки тканини і органів або частини трупа, необхідні для проведення експертних досліджень.

(4) У разі необхідності труп може бути доставлений до відповідного експертного закладу для проведення експертизи.

(5) Під час ексгумації трупа з поховання можуть бути вилучені речі, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення.

(6) Про проведену слідчу (розшукову) дію складається протокол, у якому зазначається все, що було виявлено, у тій послідовності, в якій це відбувалося, і в тому вигляді, у якому спостерігалось під час проведення слідчої (розшукової) дії. Якщо при ексгумації вилучалися речі та об'єкти для досліджень, про це зазначається в протоколі. До протоколу додаються матеріали вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапису, плани і схеми, графічні зображення, відбитки та зліпки.

Стаття 241 «Освідування особи» КПК України

(1) Слідчий, прокурор здійснює освідування підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на їхньому тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу.

(2) Освідування здійснюється на підставі постанови прокурора та, за необхідності, за участю судово-медичного експерта або лікаря. Освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі, за винятком його проведення лікарем і за згодою особи, яка освідується. Слідчий, прокурор не вправі бути присутнім при освідуванні особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю оголювати особу, що підлягає освідуванню.

(3) Перед початком освідування особи, яка підлягає освідуванню, пред'являється постанова прокурора. Після цього особі пропонується добровільно пройти освідування, а в разі її відмови освідування проводиться примусово.

(4) При освідуванні не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи або небезпечні для її здоров'я. За необхідності здійснюється фіксування наявності чи відсутності на тілі особи, яка підлягає освідуванню, слідів кримінального право-

порушення або особливих прикмет шляхом фотографування, відеозапису чи інших технічних засобів. Зображення, демонстрація яких може розглядатись як образлива для освідуваної особи, зберігаються в опечатаному вигляді і можуть надаватися лише суду під час судового розгляду.

(5) Про проведення освідування складається протокол згідно з вимогами цього Кодексу. Особі, освідування якої проводилося примусово, надається копія протоколу освідування.

У контексті викладеної правової регламентації за КПК України власне огляду, а не обстеження трасосубстанцій та вивчення документів, від точного дотримання чого криміналістика відступити не може, стисло тактичні особливості проведення різних видів огляду мають зводитися до такого:

1. Огляд предметів здійснюється в кабінеті слідчого, куди вони потрапляють двома основними шляхами:

1.1. З місця діяння, де їх повинні були уже оглянути в межах огляду місця діяння або місцевості чи приміщення.

Тоді такі речові джерела мають бути вже в упаковці. Тому слідчий у присутності понятих має спочатку підготувати місце, на якому буде оглядатися речове джерело, зазвичай це стіл слідчого або інший виділений з цією метою стіл. Поверхню столу попередньо треба протерти вологою губкою, щоб попередити знаходження на ньому сторонніх мікрооб'єктів. Далі стіл покривається аркушем паперу, на який вже й кладеться упаковка. Усі ці дії документуються в протоколі, де також відображається стан упаковки, наявність на ній посвідчувальних засобів, їх цілісність. Робиться висновок: порушувалась чи ні упаковка. Якщо упаковка порушувалась, то треба призначити експертизу із завданням встановити чи дійсно порушувалась упаковка і якщо так, то яким способом, а також який стан речового джерела, чи змінювалось воно тощо. Тобто в такому разі слідчий огляд речового джерела не робить, доки не буде проведена експертиза. Якщо упаковка ціла, то слідчий порушує її і робить всі необхідні дії із огляду та особистого дослідження речового джерела. Після цього порушена упаковка і речове джерело впаковується у той папір, над яким проводився огляд речового джерела і робляться на цій упаковці всі посвідчувальні засоби (підписи слідчого, понятих, відбиток печатки антиделіктного органу тощо) таким чином, щоб унеможливити неконтрольоване проникнення в подальшому в цю упаковку.

1.2. Речове джерело приносять особисто або надсилають поштою.

Проводиться аналогічно з тією різницею, що доставлені нарочним речові джерела можуть бути і без упаковки, а коли вони в упаковці чи надіслані поштою і є лише в упаковці, то вже оглядається ця упаковка.

2. Вивчення документів (їх оформлення і змісту) розглядається за правилами обстеження речових джерел доказів як трасосубстанцій але в межах огляду документів, з тією різницею, що документи не упаковуються і залучаються до справи без упаковки і вивчається власне оформлення та зміст документа як саме такого різновиду речового джерела доказів. Коли документ має сліди макроправопорушення, то він виступає як речове джерело доказів, трасосубстанцій, і вже як оглядається, так і вивчається з точки зору оформлення та змісту у вищевикладеному порядку. Тобто в такому випадку обстеження (огляду, особистого дослідження) документа і його вивчення (вивчення оформлення, змісту) збігаються у часі, що за новітнім підходом О. С. Тунтули потребує оформлення протоколом лише обстеження документа.

3. Тактика огляду трупа і тіла живої людини вивчається судово-медичними експертами в медичних ВНЗ. Необхідно лише додати, що огляд трупа поза межами місця діяння оглядається лише в морзі, в усіх інших випадках (наприклад, лікарня, салон швидкої допомоги тощо) місцезнаходження трупа розглядається як місце діяння, яке

оглядається за загальними правилами огляду місця діяння. Що ж стосується слідчого освідування, огляду тіла живої людини, то тактика проведення цієї де-факто отримувальної дії вже має проводитися новими підходами, вказаними у ст. 241 КПК України.

Питання 4. Тактика різних видів негласного огляду, передбачених КПК України

Тактика проведення різних видів негласного огляду, передбачених КПК України, має також виходити із чинного правового регулювання порядку їх проведення, зокрема:

Стаття 261 «Накладення арешту на кореспонденцію» КПК України

(1) Накладення арешту на кореспонденцію особи без її відома проводиться у виняткових випадках на підставі ухвали слідчого судді.

(2) Арешт на кореспонденцію накладається, якщо під час досудового розслідування є достатні підстави вважати, що поштово-телеграфна кореспонденція певної особи іншим особам або інших осіб їй може містити відомості про обставини, які мають значення для досудового розслідування, або речі і документи, що мають істотне значення для досудового розслідування.

(3) Накладення арешту на кореспонденцію надає право слідчому здійснювати огляд і виїмку цієї кореспонденції.

(4) Кореспонденцію, передбаченою цією статтею, є листи усіх видів, бандеролі, посилки, поштові контейнери, перекази, телеграми, інші матеріальні носії передання інформації між особами.

(5) Після закінчення строку, визначеного в ухвалі слідчого судді, накладений на кореспонденцію арешт вважається скасованим.

Стаття 262 «Огляд і виїмка кореспонденції» КПК України

(1) Огляд затриманої кореспонденції проводиться в установі зв'язку, якій доручено здійснювати контроль і затримувати цю кореспонденцію, за участю представника цієї установи, а за необхідності – за участю спеціаліста. У присутності зазначених осіб слідчий вирішує питання про відкриття і оглядає затриману кореспонденцію.

(2) При виявленні в кореспонденції речей (у тому числі речовин), документів, що мають значення для певного досудового розслідування, слідчий у межах, визначених ухвалою слідчого судді, здійснює виїмку відповідної кореспонденції або обмежується зняттям копій чи отриманням зразків з відповідних відправлень. Зняття копій чи отримання зразків здійснюється з метою збереження конфіденційності накладення арешту на кореспонденцію. У разі необхідності особою, яка проводить огляд поштово-телеграфної кореспонденції, може бути прийняте рішення про нанесення на виявлені речі і документи спеціальних позначок, обладнання їх технічними засобами контролю, заміну речей і речовин, що становлять загрозу для оточуючих чи заборонені у вільному обігу, на їх безпечні аналоги.

(3) У разі відсутності речей чи документів, які мають значення для досудового розслідування, слідчий дає вказівку про вручення оглянутої кореспонденції адресату.

(4) Про кожен випадок проведення огляду, виїмки або затримання кореспонденції складається протокол згідно з вимогами цього Кодексу. У протоколі обов'язково зазначається, які саме відправлення були оглянуті, що з них вилучено і що має бути доставлено адресату або тимчасово затримано, з яких відправлень знято копії чи отримано зразки, а також про проведення інших дій, передбачених частиною другою цієї статті.

(5) Керівники та працівники установ зв'язку зобов'язані сприяти проведенню негласної слідчої (розшукової) дії і не розголошувати факт її проведення чи отриману інформацію.

Стаття 263 «Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж» КПК України

(1) Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (мереж, що забезпечують передавання знаків, сигналів, письмового тексту, зображень та звуків або повідомлень будь-якого виду між підключеними до неї телекомунікаційними мережами доступу) є різновидом втручання у приватне спілкування, яке проводиться без відома осіб, які використовують засоби телекомунікацій для передавання інформації, на підставі ухвали слідчого судді, якщо під час його проведення можна встановити обставини, які мають значення для кримінального провадження.

(2) В ухвалі слідчого судді про дозвіл на втручання у приватне спілкування в цьому випадку додатково повинні бути зазначені ідентифікаційні ознаки, які дозволять унікально ідентифікувати абонента спостереження, транспортну телекомунікаційну мережу, кінцеве обладнання, на якому може здійснюватися втручання у приватне спілкування.

(3) Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж полягає у проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів спостереження, відбору та фіксації змісту інформації, яка передається особою та має значення для досудового розслідування, а також одержанні, перетворенні і фіксації різних видів сигналів, що передаються каналами зв'язку.

(4) Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж покладається на уповноважені підрозділи органів внутрішніх справ та органів безпеки. Керівники та працівники операторів телекомунікаційного зв'язку зобов'язані сприяти виконанню дій із зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, вживати необхідних заходів щодо нерозголошення факту проведення таких дій та отриманої інформації, зберігати її в незмінному вигляді.

Стаття 264 «Зняття інформації з електронних інформаційних систем» КПК України

(1) Пошук, виявлення і фіксація відомостей, що містяться в електронній інформаційній системі або її частин, доступ до електронної інформаційної системи або її частини, а також отримання таких відомостей без відома її власника, володільця або утримувача може здійснюватися на підставі ухвали слідчого судді, якщо є відомості про наявність інформації в електронній інформаційній системі або її частині, що має значення для певного досудового розслідування.

(2) Не потребує дозволу слідчого судді здобуття відомостей з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту.

(3) В ухвалі слідчого судді про дозвіл на втручання у приватне спілкування в цьому випадку додатково повинні бути зазначені ідентифікаційні ознаки електронної інформаційної системи, в якій може здійснюватися втручання у приватне спілкування.

Стаття 265 «Фіксація та збереження інформації, отриманої з телекомунікаційних мереж за допомогою технічних засобів та в результаті зняття відомостей з електронних інформаційних систем» КПК України

(1) Зміст інформації, що передається особами через транспортні телекомунікаційні мережі, з яких здійснюється зняття інформації, зазначається у протоколі про проведення зазначених негласних слідчих (розшукових) дій. При виявленні в інформації відомостей, що мають значення для конкретного досудового розслідування, в протоколі відтворюється відповідна частина такої інформації, після чого прокурор вживає заходів для збереження знятої інформації.

(2) Зміст інформації, одержаної внаслідок здійснення зняття відомостей з електронних інформаційних систем або їх частин, фіксується на відповідному носіїві особою, яка

здійснювала зняття та зобов'язана забезпечити обробку, збереження або передання інформації.

Стаття 266 «Дослідження інформації, отриманої при застосуванні технічних засобів» КПК України

(1) Дослідження інформації, отриманої при застосуванні технічних засобів, у разі необхідності здійснюється за участю спеціаліста. Слідчий вивчає зміст отриманої інформації, про що складається протокол. При виявленні відомостей, що мають значення для досудового розслідування і судового розгляду, в протоколі відтворюється відповідна частина інформації, після чого прокурор вживає заходів для збереження отриманої інформації.

(2) Технічні засоби, що застосовувалися під час проведення зазначених негласних слідчих (розшукових) дій, а також первинні носії отриманої інформації повинні зберігатися до набрання законної сили вироком суду.

(3) Носії інформації та технічні засоби, за допомогою яких отримано інформацію, можуть бути предметом дослідження відповідних спеціалістів або експертів у порядку, передбаченому цим Кодексом.

Стаття 267 «Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи» КПК України

(1) Слідчий має право обстежити публічно недоступні місця, житло чи інше володіння особи шляхом таємного проникнення в них, у тому числі з використанням технічних засобів, з метою: 1) виявлення і фіксації слідів вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, речей і документів, що мають значення для їх досудового розслідування; 2) виготовлення копій чи зразків зазначених речей і документів; 3) виявлення та вилучення зразків для дослідження під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину; 4) виявлення осіб, які розшукуються; 5) встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи.

(2) Публічно недоступним є місце, до якого неможливо увійти або в якому неможливо перебувати на правових підставах без отримання на це згоди власника, користувача або уповноважених ними осіб.

(3) Приміщення, які спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені відповідно до закону (приміщення з примусового утримання осіб у зв'язку відбуттям покарання, затримання, взяттям під варту тощо), мають статус публічно доступних.

(4) Обстеження шляхом таємного проникнення до публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи з метою, передбаченою в частині першій цієї статті, проводиться на підставі ухвали слідчого судді, постановленої в порядку, передбаченому статтями 246, 248, 249 цього Кодексу.

Стаття 269 «Спостереження за особою, річчю або місцем» КПК України

(1) Для пошуку, фіксації і перевірки під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину відомостей про особу та її поведінку або тих, з ким ця особа контактує, або певної речі чи місця у публічно доступних місцях може проводитися візуальне спостереження за зазначеними об'єктами або візуальне спостереження з використанням відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження.

За результатами спостереження складається протокол, до якого долучаються отримані фотографії та/або відеозапис.

(2) Спостереження за особою згідно з частиною першою цієї статті проводиться на підставі ухвали слідчого судді, постановленої в порядку, передбаченому статтями 246, 248-250 цього Кодексу.

(3) Спостереження за особою до постановлення ухвали слідчого судді може бути розпочато на підставі постанови слідчого, прокурора лише у випадку, передбаченому частиною першою статті 250 цього Кодексу.

Стаття 270 «Аудіо-, відеоконтроль місця» КПК України

(1) Аудіо-, відеоконтроль місця може здійснюватися під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину і полягає у здійсненні прихованої фіксації відомостей за допомогою аудіо-, відеозапису всередині публічно доступних місць, без відома їх власника, володільця або присутніх у цьому місці осіб, за наявності відомостей про те, що розмови і поведінка осіб у цьому місці, а також інші події, що там відбуваються, можуть містити інформацію, яка має значення для кримінального провадження.

(2) Аудіо-, відеоконтроль місця згідно з частиною першою цієї статті проводиться на підставі ухвали слідчого судді, постановленої в порядку, передбаченому статтями 246, 248, 249 цього Кодексу.

Питання 5. Обов'язкові та факультативні учасники і принципи проведення різних видів огляду

Загальні вимоги щодо обов'язкової участі суб'єктів антикримінального судочинства у проведенні де-факто процесуальної дії взагалі та різних видів огляду зокрема, викладені у ст. 223 «Вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій».

Так, згідно з ч. 3 ст. 223 КПК України, слідчий, прокурор вживає належних заходів для забезпечення присутності під час проведення слідчої (розшукової) дії осіб, чії права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені.

Відповідно до ч. 6 ст. 223 КПК України, слідча (розшукова) дія, що здійснюється за клопотанням сторони захисту, потерпілого, проводиться за участю особи, яка її ініціювала, та (або) її захисника чи представника, крім випадків, коли через специфіку слідчої (розшукової) дії це неможливо або така особа письмово відмовилася від участі в ній.

Згідно з абз. 1 ч. 7 ст. 223 КПК України, слідчий, прокурор зобов'язаний запросити не менше двох незаінтересованих осіб (понятих) для проведення низки де-факто слідчих дій, з оглядів поміж яких вказано лише огляд трупа, у т. ч. пов'язаного з ексгумацією, та освідування особи, якщо не застосовано безперервного відеозапису ходу проведення цих дій, про недоліки чого говорилося окремо (див. лекція 5, питання 3).

У той же час, згідно з абз. 2 ч. 7 ст. 223 КПК України, обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюються з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії.

Поняті, згідно з вимогами абз. 1 ч. 7 ст. 223 КПК України, можуть бути запрошені для участі в інших де-факто процесуальних діях, якщо слідчий, прокурор вважатиме це за доцільне.

Тобто обов'язковими випадками залучення понятих є тільки такі різновиди огляду: 1. Огляд трупа. 2. Огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією. 3. Освідування особи. 4. Огляд житла та іншого водління особи.

Проведення останнього різновиду огляду з обов'язкової присутності понятих обумовлено вимогами абз. 2 ч. 7 ст. 223 «Вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій» КПК України, згідно з якими обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюються з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії.

Залучення понятих на розсуд слідчого залишається за всіма іншими видами огляду: 1. Місцевості 2. Приміщення. 3. Речей. 4. Документів. 5. Місця діяння макроправопорушення.

Конкретизацію **інших обов'язкових учасників** дають відповідні статті, коли, згідно з:

- ч. 1 ст. 238 «Огляд трупа» КПК України, огляд трупа слідчим, прокурором проводиться за обов'язкової участі судово-медичного експерта або лікаря, якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта;
- ч. 2 ст. 239 КПК України, труп виймається з місця поховання за присутності судово-медичного експерта;
- ч. 2 ст. 241 КПК України, освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі, за винятком його проведення лікарем і за згодою особи, яка освідується;

Практикою встановлено, що обов'язковими є участь таких спеціалістів:

1. Спеціаліст вибухотехнік за наявності на місці діяння такого роду пристроїв.
2. Інспектор ДАІ при огляді місця дорожньо-транспортного діяння тощо.

До факультативних суб'єктів антикримінального судочинства належать усі інші особи, коли їхня факультативність передбачена, зокрема, й відповідними нормами КПК України, коли, згідно з вимогами:

- ч. 3 ст. 237 КПК України, для участі в огляді може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, законний представник та інші учасники кримінального провадження. З метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в огляді може запросити спеціалістів.
- ч. 2 ст. 241 КПК України, освідування здійснюється, за необхідності, за участю судово-медичного експерта або лікаря.

Частіше ж факультативність участі певних суб'єктів антикримінального судочинства зумовлюється лише антиделіктною ситуацією, яка, однак, може перетворити участь певного суб'єкта в обов'язкову, висновок про що можуть роблять керівник органу досудового розслідування або прокурор при здійсненні процесуального керівництва досудовим розслідуванням, а також суддя чи суд при постановленні відповідного процесуального рішення.

Як треті особи при проведенні огляду можуть виступати:

1. Особи, які ведуть фотовідеодокументування місця діяння.
2. Ордіст для оперативного обміну й використання відомостей.
3. Представники громадськості з охорони місця діяння макроправопорушення та ін.

Принципи здійснення слідчого обстеження місця діяння:

1. Невідкладність огляду місця діяння.
2. Першопочатковість характеру огляду місця діяння (коли з декількох невідкладних дій встановлюється черговість їх проведення).
4. Об'єктивність огляду місця діяння.
5. Повнота огляду місця діяння.
6. Системність огляду місця діяння.
7. Пошуковість характеру огляду місця діяння.
8. Розшуковість характеру огляду місця діяння.
9. Принцип можливого повнішого використання у процесі огляду науково-технічних засобів.
10. Принцип можливого повнішого використання у процесі огляду допомоги спеціалістів.
11. Забезпечення збереження обстановки місця діяння.
12. Єдине керівництво оглядом місця діяння.
13. Безперервне спільне з понятими сприйняття всіх дій у процесі огляду.
14. Безперервне спільне з понятими розуміння всіх дій у процесі огляду.
15. Постійний взаємозв'язок та обмін відомостями між учасниками обмеження.
16. Постійний взаємозв'язок та обмін відомостями з ордістами.

Питання 6. Етапи і способи проведення огляду місця діяння, черговість збирання та фотовідеодокументування антиделіктних слідів

Послідовність підготовки та здійснення обстеження (огляду, особистого дослідження) зводиться до такого.

Етапи слідчого огляду місця діяння:

1. Підготовчий етап
2. Робочий (оглядовий, загальний, детальний) етап
3. Заключний етап огляду місця діяння.

Підготовчий етап включає в себе:

1. **Підготовчі дії слідчого до виїзду на місце діяння** полягають у тому, що з'ясовується:

- у заявника чи чергової частини міліції, що і де конкретно трапилось, чи є потерпілі;
- якщо так, то чи надана їм медична допомога, чи є інші наслідки (руйнування, зупинка транспорту, перерва виробництва);
- чи прийняті заходи із забезпечення охорони місця діяння, чи знаходяться там співробітники міліції або інші посадові особи;
- коло осіб, участь яких необхідна (обов'язкові, факультативні, треті особи);
- наявність та готовність технічних засобів (для фотовідеозйомки, освітлення, виявлення та фіксації слідів, упаковки речових доказів, засоби перевезки трупа та ін.).

2. **Підготовчі дії слідчого на місці діяння:**

- слідчий перевіряє стан виконання попередніх вказівок, уточнює їх і при необхідності дає нові розпорядження;
- отримує початкові відомості від ордістів та свідків (осіб, які перебували або знайшли місце діяння, виявили труп та ін.) з приводу діяння макроправопорушення;
- отримує відомості, хто був і що робив на місці діяння, в якому одязі був, яке взуття (щоб помилково потім не зібрати сліди цих осіб);
- визначає спосіб огляду місця діяння;
- уточнює учасників, інструктує їх.

На **оглядовому етапі** з'ясовуються загальні питання про те, що саме являє собою місце діяння і що саме мало місце тут, а також де мають бути межі місця діяння та як ці межі співналежить із прилеглою територією. Цей етап дає початкові відомості для планування самого огляду, уточнення обов'язків учасників.

Загальний етап має за мету більш детальне обстеження усіх елементів обстановки місця діяння макроправопорушення з метою виявлення усіх ознак, які безпосередньо пов'язані з цим діянням і доступні до сприйняття без маніпуляції відповідними предметами.

Загальний та детальні етапи можуть неодноразово чергуватися, тобто послідовно виконуватися щодо різних елементів місця діяння.

Щодо цих двох етапів виділяють такі **способи їх проведення:**

1. Статичний (без зрушення початкового положення об'єктів).
2. Динамічний (пов'язаний із маніпулюванням, переміщенням і перевертанням об'єкта).
3. Ексцентричний (від центру до периферії по спіралі – при наявності на місці діяння чітко вираженого центрального вузла, наприклад – трупа).
4. Концентричний (при відсутності чітко вираженого центрального вузла – від периферії до центру по спіралі).
5. Вузловий (вибірковий, суб'єктивний).
6. Фронтальний (суцільний, об'єктивний).
7. За секторами (на Україні він не застосовується):

7.1. Попереднім поділом місця діяння на конкретну кількість градусів, що відображається на схемі;

7.2. Визначенням орієнтирів початку і завершення кожного із секторів, що також попередньо документується у схемі.

8. Комбіновані способи проведення слідчого огляду та особистого дослідження місця діяння.

На **заключному етапі** з'ясовуються проблеми та інші недоліки попередніх етапів, розглядаються заяви і зауваження учасників цієї де-факто слідчої дії, приймаються заходи з усунення виявлених недоліків, пакуються виявлені сліди та інші речові докази, складається протокол огляду.

Черговість збирання слідів діяння макроправопорушення:

1. Застосовують позалабораторну собаку-детектора для пошуку за слідами запаху людини переслідуваного. Для цього треба з'ясувати, які сліди (відбитки взуття) або інші предмети заздалегідь можуть належати переслідуваному і мають використовуватись як стартові запахоносії. Відбитки взуття беруться такі, які не придатні для трасологічних досліджень із метою індивідуальної ідентифікації взуття переслідуваного. Такі відбитки краще за все брати близько периферії місця діяння. Щоб не припуститися помилки, варто знайти вхідні й вихідні відбитки взуття переслідуваного. Замість відбитків взуття можна використовувати ті речові джерела, які заздалегідь належали переслідуваному (його капелюх, рукавички та ін. одяг). Місце знаходження відбитка чи цього речового джерела позначається на схемі місця діяння. Позначається також шлях до об'єкта та від нього кіносолога із собакою-детектором. Далі кіносолог і собака-детектор поза межами місця діяння пересуваються самостійно аж до того моменту, коли вони знаходять переслідуваного. На випадок знаходження на шляху переслідування знаряддя макроправопорушення чи інших речових джерел, у т. ч. одягу переслідуваного, які той втратив чи від яких позбавився навмисно, в цю групу доцільно включити й ордиста. Ордист має залишитись при знайденому речовому джерелі – трасосубстанції, і засобами зв'язку сповістити про це слідчого. Речове джерело і місцевість у такому випадку будуть виступати як додаткове місце діяння, підготовка до огляду якого та огляд мають здійснюватись на загальних підставах.

2. Після застосування позалабораторного собаки-детектора приступають до збирання імовірних слідів запаху переслідуваного. Методика збирання слідів запаху та отримання зразків запаху переслідуваного викладена окремо (див. лекція 11, питання 4).

3. Збирання мікрооб'єктів, яке здійснюється на відміну від збирання слідів запаху людини не окремо, а паралельно зі збиранням звичайних слідів діяння макроправопорушення та інших речових джерел. Тобто ймовірний носій мікрооб'єктів спочатку обстежують з метою знаходження мікрооб'єктів, а якщо такі не виявлені, і якщо є обґрунтовані ці про те, що вказане речове джерело є носієм ультрамікрооб'єктів чи ультраоб'єктів, то це речове джерело впаковується з метою подальшого призначення експертизи із завданням виявлення та іншого збирання та дослідження самих ультрамікрооб'єктів та ультраоб'єктів. Тоді ж, коли такого роду даних немає, з указаним речовим джерелом працюють як зі звичайним речовим джерелом.

Схематична послідовність роботи зі слідами діяння макроправопорушення:

1. Застосування позалабораторної собаки-детектора.
2. Збирання слідів запаху людини.
3. Збирання мікрослідів (мікрооб'єктів) та імовірних носіїв ультрамікрослідів (ультрамікроб'єктів) та ультраслідів (ультраоб'єктів).
4. Збирання звичайних слідів діяння макроправопорушення (макрооб'єктів, параоб'єктів – шкідливі для здоров'я людини, латентнооб'єктів – невидимі не внаслідок розміру, а з інших причин).

Методи фотовідеодокументування результатів слідчого огляду та особистого дослідження місця діяння:

1. **Орієнтовне фотовідеодокументування** місця діяння. Зазвичай орієнтовний знімок важко зробити на один кадр із невеликої відстані, тому, щоб охопити місце діяння і прилеглу територію, використовують панорамну лінійну (горизонтальну чи вертикальну) або кільцеву (яка може бути тільки горизонтальна) зйомку місця діяння із захопленням об'єктів поза його межами, щоб задокументувати загальний вигляд місця діяння поміж цих об'єктів, тобто на фоні предметів, що можуть слугувати орієнтирами. Це робиться для того, щоб у разі необхідності проведення додаткового чи повторного слідчого огляду чи судового огляду це місце діяння можна було знайти.

2. **Оглядове фотовідеодокументування місця діяння**, тобто зі зйомкою загального вигляду місця діяння без оточуючих предметів через аналогічні методи панорамної зйомки.

3. **Вузлове фотовідеодокументування місця діяння**, тобто зі зйомкою методом масштабної лінійки, стрічкового чи глибинного масштабу або квадратного масштабу місця, де знаходяться ймовірні сліди діяння макроправопорушення чи інші речові джерела антикримінальних відомостей. Тобто при такій зйомці великим планом фотографуються певні ділянки місця діяння, що мають важливе значення, та об'єкти, з якими були пов'язані дії переслідуваного. Таким чином фіксуються сліди діяння макроправопорушення у співвідношенні з іншими об'єктами навколишньої обстановки.

4. **Детальне фотовідеодокументування місця діяння**, тобто зйомка вказаними методами масштабної зйомки або мікрозйомки окремих імовірних слідів діяння макроправопорушення чи інших речових джерел антикримінальних відомостей або окремих деталей цих слідів чи речових джерел як трасосубстанцій.

ЛЕКЦІЯ № 20

ТАКТИКА ОБШУКУ ТА ВИЇМКИ

Лекція висвітлює такі питання:

1. Поняття, правові основи проведення та класифікація обшуку, витребування й отримання трасосубстанцій і документів

2. Сутність підготовки й тактика проведення обшуку приміщення та транспортного засобу.

3. Стадії та особливості тактики проведення обшуку ділянок місцевості й особистого обшуку.

Питання 1. Поняття, правові основи проведення та класифікація обшуку, витребування й отримання трасосубстанцій і документів

Глава 20 «Слідчі (розшукові) дії» КПК України не передбачає проведення як окремої де-факто слідчої дії виїмки, яка здійснюється в процесі різних де-факто слідчих дій, перш за все, огляду та обшуку, що, однак, не може повністю замінити виїмку як самостійну отримувальну дію, завдання якої полягає у виїмці, у т. ч. раптовій, тих трасосубстанцій і документів, які можуть бути сфальсифіковані зацікавленими особами.

Стаття 93 «Збирання доказів» КПК України передбачає, по суті, отримувальні парaproцесуальні дії, які алогічно заміняють отримувальну процесуальну дію – виїмку, коли згідно з:

Частиною 2 «сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом ... витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок...».

Абз. 1 ч. 3 «сторона захисту, потерпілий здійснює збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок...».

Вказані норми кодексу передбачають пасивні дії головних суб'єктів антикримінального судочинства з очікування, коли витребувані ними трасосубстанції та документи надійдуть від фізичних чи юридичних осіб, або будуть принесені ними, поміж яких, частіше за все, бувають зацікавлені особи.

Залишаючи поза межами відповіді позицію законодавця, який надає широкі можливості для фальсифікації трасосубстанцій чи документів до моменту їх потрапляння у володіння головних суб'єктів антикримінального судочинства (див. лекція 5, питання 1), треба дати відповідь на таке питання: а за якою процесуальною дією мають такого роду речові джерела потрапити у володіння суб'єктів антикримінального судочинства після їх витребування чи отримання? Вихід лише у проведенні огляду речового джерела, у процесі якого витребувана чи отримана трасосубстанція або документ (який буде підданий не огляду, практичному обстеженню, якщо документ не має ознак трасосубстанції, а вивченню чи одночасному обстеженню та вивченню, якщо документ одночасно має значення як трасосубстанція і як власне документ) і має бути вилучений з метою залучення до матеріалів антикримінальної справи.

Згідно з абз. 1 ч. 7 ст. 223 «Вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій» КПК України, слідчий, прокурор зобов'язані запросити не менше двох незацікавлених осіб (понятих) для пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання, огляду трупа, в тому числі пов'язаного з ексгумацією, слідчого експерименту, освідування особи. Винятками є випадки застосування безперервного відеозапису ходу проведення відповідної слідчої

(розшукової) дії. Поняті можуть бути запрошені для участі в інших процесуальних діях, якщо слідчий, прокурор вважатиме це за доцільне.

Відповідно до вимог абз. 2 ч. 7 ст. 223 КПК України, обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюються з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії.

Тобто обов'язково поняті залучаються для проведення лише: 1. Обшуку житла та іншого володіння особи. 2. Обшуку особи.

Поняття житла та іншого володіння особи викладено у ч. 2 ст. 233 «Проникнення до житла чи іншого володіння особи», згідно з якою під житлом особи розуміється будь-яке приміщення, яке знаходиться у постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також всі складові частини такого приміщення. Не є житлом приміщення, спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені за законом. Під іншим володінням особи розуміються транспортний засіб, земельна ділянка, гараж, інші будівлі чи приміщення побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення тощо, які знаходяться у володінні особи.

Звідси всі інші види обшуку: приміщення та місцевість, що не є володінням особи, може проводитися й без участі понятих.

Вимоги інших частин ст. 233 КПК України також мають бути враховані при проведенні обшуку, а саме:

1. Ніхто не має права проникнути до житла чи іншого володіння особи з будь-якої метою, інакше як лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді, крім випадків, установлених частиною третьою цієї статті.

2. Слідчий, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи лише у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину. У такому випадку прокурор, слідчий за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися з клопотанням про проведення обшуку до слідчого судді. Слідчий суддя розглядає таке клопотання згідно з вимогами статті 234 цього Кодексу, перевіряючи, крім іншого, чи дійсно були наявні підстави для проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді. Якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого про обшук або слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про обшук, встановлені внаслідок такого обшуку докази є недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню в порядку, передбаченому статтею 255 цього Кодексу.

Тактичні прийоми проведення обшуку мають бути розроблені з дотриманням вимог КПК України, а саме:

Стаття 234 «Обшук» КПК України

1. Обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукання знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб.

2. Обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді.

3. У разі необхідності провести обшук слідчий за погодженням з прокурором або прокурор звертається до слідчого судді з відповідним клопотанням, яке повинно містити відомості про: 1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; 2) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з розслідуванням якого подається клопотання; 3) правову кваліфікацію кримінального правопорушення з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну

відповідальність; 4) підстави для обшуку; 5) житло чи інше володіння особи або частину житла чи іншого володіння особи, де планується проведення обшуку; 6) особу, якій належить житло чи інше володіння, та особу, у фактичному володінні якої воно знаходиться; 7) речі, документи або осіб, яких планується відшукати.

4. До клопотання також мають бути доці оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими прокурор, слідчий обґрунтовує доводи клопотання, а також витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, в рамках якого подається клопотання.

5. Клопотання про обшук розглядається у суді в день його надходження за участю слідчого або прокурора.

6. Слідчий суддя відмовляє у задоволенні клопотання про обшук, якщо прокурор, слідчий не доведе наявності достатніх підстав вважати, що: 1) було вчинено кримінальне правопорушення; 2) відшукувані речі і документи мають значення для досудового розслідування; 3) відомості, які містяться у відшукуваних речах і документах, можуть бути доказами під час судового розгляду; 4) відшукувані речі, документи або особи знаходяться у зазначеному в клопотанні житлі чи іншому володінні особи.

Стаття 235 «Ухвала про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи» КПК України

1. Ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи з підстав, зазначених у клопотанні прокурора, слідчого, надає право проникнути до житла чи іншого володіння особи лише один раз.

2. Ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи повинна відповідати загальним вимогам до судових рішень, передбачених цим Кодексом, а також містити відомості про: 1) строк дії ухвали, який не може перевищувати одного місяця з дня постановлення ухвали; 2) прокурора, слідчого, який подав клопотання про обшук; 3) положення закону, на підставі якого постановляється ухвала; 4) житло чи інше володіння особи або частину житла чи іншого володіння особи, які мають бути піддані обшуку; 5) особу, якій належить житло чи інше володіння, та особу, у фактичному володінні якої воно знаходиться; 6) речі, документи або осіб, для виявлення яких проводиться обшук.

3. Виготовляються дві копії ухвали, які чітко позначаються як копії.

Стаття 236 «Виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи» КПК України

1. Ухвала про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи може бути виконана слідчим чи прокурором. Для участі в проведенні обшуку може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, представник та інші учасники кримінального провадження. З метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в обшуку має право запросити спеціалістів. Слідчий, прокурор вживає належних заходів для забезпечення присутності під час проведення обшуку осіб, чії права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені.

2. Обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді повинен відбуватися в час, коли завдається найменша шкода звичайним заняттям особи, яка ними володіє, якщо тільки слідчий, прокурор не вважатиме, що виконання такої умови може суттєво зашкодити меті обшуку.

3. Перед початком виконання ухвали слідчого судді особі, яка володіє житлом чи іншим володінням, а за її відсутності – іншій присутній особі повинна бути пред'явлена ухвала і наца її копія. Слідчий, прокурор має право заборонити будь-якій особі залишити місце обшуку до його закінчення та вчиняти будь-які дії, що заважають проведенню обшуку. Невиконання цих вимог тягне за собою передбачену законом відповідальність.

4. У разі відсутності осіб у житлі чи іншому володінні копія ухвали повинна бути залишена на видному місці у житлі чи іншому володінні особи. При цьому слідчий,

прокурор зобов'язаний забезпечити схоронність майна, що знаходиться у житлі чи іншому володінні особи, та неможливість доступу до нього сторонніх осіб.

5. Обшук на підставі ухвали слідчого судді повинен проводитися в обсязі, необхідному для досягнення мети обшуку. За рішенням слідчого чи прокурора може бути проведено обшук осіб, які перебувають в житлі чи іншому володінні, якщо є достатні підстави вважати, що вони переховують при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження. Обшук особи повинен бути здійснений особами тієї ж статі.

6. Слідчий, прокурор під час проведення обшуку має право відкривати закриті приміщення, сховища, речі, якщо особа, присутня при обшуку, відмовляється їх відкрити або обшук здійснюється за відсутності осіб, зазначених у частині третій цієї статті.

7. При обшуку слідчий, прокурор має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення обшуканого житла чи іншого володіння особи чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі і документи, які мають значення для кримінального провадження. Предмети, які вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження. Вилучені речі та документи, які не входять до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукання в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку, та не належить до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном.

8. Особи, у присутності яких здійснюється обшук, при проведенні цієї слідчої (розшукової) дії мають право робити заяви, що підлягають занесенню до протоколу обшуку.

Згідно з ч. 1 ст. 234 КПК України, обшук проводиться з метою:

1. Виявлення і фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення.

2. Відшукання знаряддя кримінального правопорушення.

3. Відшукання майна, яке було здобуте в результаті його вчинення.

4. Встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб.

Виходячи з вимог ч. 5 ст. 237 «Огляд» КПК України, згідно з якими при проведенні огляду дозволяється вилучення лише речей і документів, які мають значення для кримінального провадження, та речей, вилучених з обігу, побіжним завданням обшуку також може бути вилучення:

1. Речей, які вилучені з обігу.

2. Інших трасосубстанцій і документів, дослідженням або вивченням яких можна отримати відомості, які можуть мати значення для правильного вирішення певної антикримінальної справи.

Класифікація обшуку за:

1. **Об'єктом:** 1.1. Обшук приміщень. 1.2. Обшук на місцевості. 1.3. Обшук транспортних засобів. 1.4. Особистий обшук (обшук особи та його одягу).

2. **Черговістю проведення:** 2.1. Первісний. 2.2. Додатковий обшук проводиться в тому випадку, коли у процесі первісного обшуку не були знайдені необхідні речові чи особистісні джерела чи особи або коли в тому самому місці в тій же справі треба знайти інші речові чи особистісні джерела. 2.3. Повторний, коли первісний обшук був проведений неякісно.

3. **Кількістю одночасного обшуку об'єктів:** 3.1. Поодинокий, коли обшуку підданий один об'єкт. 3.2. Груповий, коли обшук проводиться одночасно в декількох осіб, які проходять в одній справі, або в одній особі, але у різних місцях (квартира, дача).

Питання 2. Сутність підготовки й тактика проведення обшуку приміщення та транспортного засобу

Підготовка до проведення обшуку: а) отримання відповідних відомостей про місце, об'єкти та інші обставини проведення обшуку; б) визначення часу й місця проведення обшуку; в) вивчення характеристики об'єктів, які планується піддати обшуку, а також знайти й вилучити; г) визначення учасників і матеріального забезпечення цієї слідчої дії; д) складання плану проведення обшуку; е) винесення відповідної постанови і при необхідності її санкціонування чи отримання на цю дію судового дозволу.

Тактичні прийоми обшуку приміщення: а) суцільний (об'єктивний) і вибірковий (суб'єктивний) розшук (пошук); б) поодинокий і груповий розшук (пошук); в) спільний та окремий розшук (пошук); г) паралельний і зустрічний розшук (пошук); д) розшук (пошук) із пошкодженням і без пошкодження майна, що піддається обшуку; е) застосуванні при обшуці методу порівняння однорідних об'єктів.

Обшук у приміщенні передбачає примусове обстеження всіх приміщень, які є у володінні фізичних чи юридичних осіб, якщо там можуть знаходитись об'єкти пошуку. Він полягає у вивченні та аналізі конструктивних вузлів будинку, житлових і підсобних приміщень, предметів домашньої обстановки. Обшук рекомендується розпочинати з найбільш «важких» ділянок приміщення, проводити пошук спочатку в нежитлових, а потім у житлових приміщеннях, здійснювати обшук у напрямку від входу до приміщення. Особливу увагу при обстеженні конструктивних вузлів будівлі необхідно приділяти елементам, що не передбачені проектом, а також на відсутність окремих деталей, неоднорідності пофарбування, пошкодженню павутиння, відмінності у штукатурці. З метою виявлення схованки доцільно у вірогідних місцях її знаходження простукати стіну. Також необхідно ретельно обстежувати предмети обстановки, звернувши увагу на усі щілини, виміряти і порівняти усі внутрішні та зовнішні габарити.

Пошукові дії в службових приміщеннях слід розпочинати з робочого місця обшукуваного. Перш за все оглядають робочий стіл, сейфи і шафи.

Обшук транспортних засобів передбачає примусове обстеження будь-якого транспортного засобу, який є у приватному володінні громадянина. Обшук легкового автомобіля доцільно розпочати з багажника і закінчувати мотором. У салоні знімаються килими, чохла, перевіряються місця між сидіннями і спинками, досліджується торпеда, знімається автомагнітола. Механізми й деталі, що розташовані в автомобілі під днищем, оглядаються на «ямі». Обшукується автомобіль і під капотом. Обшук автотранспортних засобів доцільно проводити за участю фахівця-автотехніка.

Питання 3. Стадії та особливості тактики проведення обшуку ділянок місцевості й особистого обшуку

1. **Підготовча стадія:** 1.1. До виїзду на місце проведення обшуку. 1.2. На місці проведення обшуку.

2. **Робоча стадія:** 2.1. Оглядовий етап: з'ясування меж об'єкта, який має бути підданий обшуку. 2.2. Загальний етап: з'ясування, що саме являє собою об'єкт обшуку і де саме найбільш вірогідне місцезнаходження розшукуваних об'єктів. 2.3. Детальний етап: проведення власно розшукових та пошукових дій.

3. **Заключна стадія** обшуку: завершення документування розшукових і пошукових дій, а також дій з обстеження (огляду, особистого дослідження) знайдених об'єктів та ін.

Під час обшуку відкритої місцевості спочатку необхідно провести візуальний огляд для виявлення ознак схованок – свіжо викопана земля, засохла рослинність, незвичайне розташування грядок. При виявленні підозрілого місця необхідно прощупати його

довгим щупом або перекопати на відповідну глибину. Якщо зовнішніх ознак схованки не виявлено, треба перевірити всю ділянку за допомогою металошукача або щупа, обстежуючи його в шаховому порядку.

Обшук особи полягає в примусовому обстеженні людини, її одягу, взуття та інших речей. Особистий обшук необхідно проводити дотримуючись правил безпеки. Обшукуваного необхідно поставити обличчям до стіни або автомобіля під кутом 45 градусів із широко розведеними руками та ногами. Особа, яка проводить обшук не повинна дуже нахилитися, щоб не втратити рівновагу. Обшук рекомендується проводити зверху до низу – головний убір, верхній одяг, взуття, приділяючи особливу увагу кишеням, швам на одязі, підкладці та ін. Такий обшук виконує особа однієї статі з обшукуваним, а при необхідності запрошується і медичний представник. До обшуку особи належить і обстеження речей, які є в обшукуваного (портфелі, валізи, сумки, гаманців та ін.).

Випадки проведення особистого обшуку без винесення постанови слідчого чи ухвали суду: 1. При фізичному захопленні переслідуваного, якщо є підстави вважати, що при ньому є знаряддя макроправопорушення, інші небезпечні об'єкти або речові джерела доказів, можливість спроби позбутися цих предметів тощо. 2. При затриманні підозрюваного уповноваженими органами. 3. При взятті підозрюваного під варту. 4. За наявності достатніх підстав вважати, що особа, яка знаходиться в приміщенні, де проводиться обшук, приховує при собі трасосубстанції або документи, які мають значення для встановлення істини в антикримінальній справі.

ЛЕКЦІЯ № 21

ТАКТИКА ДОПИТУ Й ОЧНОЇ СТАВКИ

Лекція висвітлює такі питання:

1. Психологічна й комунікативна сутність, правова регламентація та класифікація допиту.
2. Процес формування доказів, сутність підготовки до допиту різних категорій осіб.
3. Стадії проведення допиту в безконфліктній ситуації, його тактичні особливості в конфліктній і гостроконфліктній ситуації.
4. Тактика допиту свідка, потерпілого, переслідуваного й експерта, малолітніх і неповнолітніх осіб, осіб із вадами та з імунітетом.
5. Етапи і тактика очної ставки, особливості тактики перехресного допиту осіб у суді, очної ставки в конфліктній ситуації.

Питання 1. Психологічна й комунікативна сутність, правова регламентація та класифікація допиту

Під допитом в антикримінальному судочинстві більш правильно розуміти врегульовану чинним КПК України де-факто процесуальну дію з отримання від особистісного джерела через безпосереднє спілкування головного суб'єкта або опосередковане його контролем спілкування інших учасників тих відомостей, що можуть зберігатися в пам'яті цього джерела і мати значення для правильного вирішення антикримінальної справи.

Психологічна сутність допиту полягає в тому, що ця практична дія побудована на прийомах отримання значущих для антикримінальної справи відомостей із пам'яті людини, яка має певні психологічні особливості їх:

- сприйняття,
- зберігання,
- осмислення,
- передачі.

Комунікативну сутність допиту складають прийоми безпосереднього чи опосередкованого питаньми інших учасників спілкування головного суб'єкта з особистісним джерелом із метою найбільш якісного, ефективного й раціонального отримання з його пам'яті значущих для антикримінальної справи відомостей.

Правова регламентація допиту заснована на таких нормах КПК України:

Стаття 224 «Допит» КПК України

1. Допит проводиться за місцем проведення досудового розслідування або в іншому місці за погодженням із особою, яку мають намір допитати. Кожний свідок допитується окремо, без присутності інших свідків.

2. Допит не може продовжуватися без перерви понад дві години, а в цілому – понад вісім годин на день.

3. Перед допитом встановлюється особа, роз'яснюються її права, а також порядок проведення допиту. У разі допиту свідка він попереджається про кримінальну відповідальність за відмову давати показання і за давання завідомо неправдивих показань, а потерпілий – за давання завідомо неправдивих показань. За необхідності до участі в допиті залучається перекладач.

4. У разі відмови підозрюваного відповідати на запитання, давати показання особа, яка проводить допит, зобов'язана його зупинити одразу після отримання такої заяви.

5. Під час допиту може застосовуватися фотозйомка, аудіо- та/або відеозапис.

6. Допитувана особа має право використовувати під час допиту власні документи і нотатки, якщо її показання пов'язані з будь-якими обчисленнями та іншими відомостями, які важко зберегти в пам'яті.

7. За бажанням допитуваної особи вона має право викласти свої показання власноручно. За письмовими показаннями особи їй можуть бути поставлені додаткові запитання.

8. Особа має право не відповідати на запитання з приводу тих обставин, щодо надання яких є пряма заборона у законі (таємниця сповіді, лікарська таємниця, професійна таємниця захисника, таємниця нарадчої кімнати тощо) або які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею, близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення, а також щодо службових осіб, які виконують негласні слідчі (розшукові) дії, та осіб, які конфіденційно співпрацюють із органами досудового розслідування.

9. Слідчий, прокурор має право провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях. На початку такого допиту встановлюється, чи знають викликані особи одна одну і в яких стосунках вони перебувають між собою. Свідки попереджаються про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за давання завідомо неправдивих показань, а потерпілі – за давання завідомо неправдивих показань.

Викликаним особам по черзі пропонується дати показання про ті обставини кримінального провадження, для з'ясування яких проводиться допит, після чого слідчим, прокурором можуть бути поставлені запитання. Особи, які беруть участь у допиті, їх захисники чи представники мають право ставити одна одній запитання, що стосуються предмета допиту.

Оголошення показань, наданих учасниками допиту на попередніх допитах, дозволяється лише після давання ними показань.

У кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей в їхніх показаннях не може бути проведений за участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом з підозрюваним.

Стаття 225 «Допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні» КПК України

1. У виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань свідка чи потерпілого під час досудового розслідування, якщо через існування небезпеки для життя і здоров'я свідка чи потерпілого, їх тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити їх допит в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, сторона кримінального провадження має право звернутися до слідчого судді із клопотанням провести допит такого свідка чи потерпілого в судовому засіданні, в тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб. У цьому випадку допит свідка чи потерпілого здійснюється у судовому засіданні в місці розташування суду або перебування хворого свідка, потерпілого в присутності сторін кримінального провадження з дотриманням правил проведення допиту під час судового розгляду.

Неприбуття сторони, що була належним чином повідомлена про місце та час проведення судового засідання, для участі в допиті особи за клопотанням протилежної сторони не перешкоджає проведенню такого допиту в судовому засіданні.

Допит особи згідно з положеннями цієї статті може бути також проведений за відсутності сторони захисту, якщо на момент його проведення жодній особі не повідомлено про підозру у цьому кримінальному провадженні.

2. Для допиту тяжко хворого свідка, потерпілого під час досудового розслідування може бути проведено виїзне судове засідання.

3. При ухваленні судового рішення за результатами судового розгляду кримінального провадження суд може не врахувати докази, отримані в порядку, передбаченому цією статтею, лише навівши мотиви такого рішення.

4. Суд під час судового розгляду має право допитати свідка, потерпілого, який допитувався відповідно до правил цієї статті, зокрема у випадках, якщо такий допит проведений за відсутності сторони захисту або якщо є необхідність уточнення показань чи отримання показань щодо обставин, які не були з'ясовані в результаті допиту під час досудового розслідування.

5. З метою перевірки правдивості показань свідка, потерпілого та з'ясування розбіжностей з показаннями, нацими в порядку, передбаченому цією статтею, вони можуть бути оголошені при його допиті під час судового розгляду.

Стаття 226 «Особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи» КПК України

1. Допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря.

2. Допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день.

3. Особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання.

4. До початку допиту особам, зазначеним у частині першій цієї статті, роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми при допиті, а також право заперечувати проти запитань та ставити запитання.

Стаття 227 «Участь законного представника, педагога, психолога або лікаря у слідчих (розшукових) діях за участю малолітньої або неповнолітньої особи» КПК України

1. При проведенні слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи забезпечується участь законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря.

2. До початку слідчої (розшукової) дії законному представнику, педагогу, психологу або лікарю роз'яснюється їхнє право за дозволом ставити уточнюючі запитання малолітній або неповнолітній особі.

3. У виняткових випадках, коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого, слідчий, прокурор за клопотанням малолітнього або неповнолітнього чи з власної ініціативи має право обмежити участь законного представника у виконанні окремих слідчих (розшукових) дій або усунути його від участі у кримінальному провадженні та залучити замість нього іншого законного представника.

Класифікація допиту за:

1. Процесуальним статусом особистісного джерела:

- 1.1. Допит заявника.
- 1.2. Допит свідка (очевидця, параочевидця, парасвідка).
- 1.3. Допит потерпілого (де-факто потерпілого, де-факто парাপотерпілого, де-юре потерпілого, де-юре парাপотерпілого) та його представника.
- 1.4. Допит цивільного позивача чи відповідача та їх представників.
- 1.5. Допит третіх осіб та їх представників.
- 1.6. Допит переслідуваного (підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, причетного, парапичетного, квазіпричетного, квазіпарапичетного) та його законного представника.
- 1.7. Допит експерта.

2. Віком особистісного джерела:

2.1. Допит дорослого особистісного джерела (допит не може продовжуватися без перерви понад дві години, а в цілому – понад вісім годин на день; попереджається про антикримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання).

2.2. Допит малолітнього особистісного джерела (до 14 років, у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря, захисника; не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день; роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань; не попереджається про антикримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання).

2.3. Допит неповнолітнього особистісного джерела (від 14 до 16 років, у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря, захисника; не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день; роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань; не попереджається про антикримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання).

2.4. Допит неповнолітнього особистісного джерела (від 16 до 18 років – у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря, захисника; не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день; попереджається про антикримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання попереджається про кримінальну відповідальність).

2.5. Допит старого особистісного джерела (після 80 років, враховуються особливості психіки, які можуть бути в межах психічного захворювання, яке не зумовлює неосудність особи; допит не може продовжуватися без перерви понад дві години, а в цілому – понад вісім годин на день).

3. Часом допиту:

3.1. Первісний допит – основний допит, який проводиться першочергово, чим скоріше, тим більш повні та достовірні відомості можна отримати.

3.2. Додатковий допит (щоб з'ясувати додаткові обставини чи факти в цілому або їх окремі сторони).

3.3. Повторний допит (щоб перевірити правильність і повноту первісного допиту).

4. Характером антиделіктної ситуації на час проведення допиту:

4.1. Допит у безконфліктній антиделіктній ситуації.

4.2. Допит у конфліктній антиделіктній ситуації.

4.3. Допит у гостроконфліктній антиделіктній ситуації.

5. Складом учасників:

5.1. За участю лише обов'язкових учасників.

5.2. За участю факультативних осіб.

5.3. Без участі факультативних осіб.

5.4. За участю третіх осіб.

5.5. Без участі третіх осіб.

6. Сутністю процедури отримання відомостей від особистісного джерела:

6.1. Допит у вигляді безпосереднього отримання головним суб'єктом відомостей від особистісного джерела.

6.2. Допит у вигляді опосередкованого питаннями інших учасників отримання відомостей від особистісного джерела.

6.3. Перехресний допит у вигляді почергової постановки питань учасниками судового засідання одному особистісному джерелу.

6.4. Перехресна очна ставка у вигляді почергової постановки питань учасниками судового засідання одночасно двом особистісним джерелам із метою усунення суперечностей у їх показаннях.

6.5. Дистанційний допит особистісного джерела згідно зі: 6.5.1. Статтею 232 КПК України – у режимі відеоконференції. 6.5.2. Частиною 11 ст. 232 КПК України – опитування, проведене в режимі відео- або телефонної конференції через знаходження особистісного джерела у віддаленому від місця проведення досудового розслідування місці, хворобу, зайнятість або з інших причин.

6.6. Допит особистісного джерела під псевдонімом: 6.6.1. Безпосередньо. 6.6.2. У режимі відеоконференції (згідно з ч. 10 ст. 232 КПК України з такими змінами зовнішності й голосу особистісного джерела, за яких його неможливо було б упізнати).

7. Суб'єктом проведення допиту:

- 7.1. Ордистичне опитування.
- 7.2. Ордистичне отримання пояснення.
- 7.3. Слідче опитування.
- 7.4. Слідче отримання пояснення.
- 7.5. Слідчий допит без участі інших осіб.
- 7.6. Слідчий допит за участю інших осіб.
- 7.7. Судовий допит.
- 7.8. Спілкування з підекспертним.

8. Процедурно-комунікативною сутністю дії:

8.1. Допит одного особистісного джерела.

8.2. Очна ставка як додатковий паралельний допит двох особистісних джерел (за) з метою усунення суперечностей в їх показаннях, коли, згідно з:

– абз. 1 ч. 9 ст. 224 «Допит» КПК України, слідчий, прокурор мають право провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях. На початку такого допиту встановлюється, чи знають викликані особи одна одну і в яких стосунках вони перебувають між собою. Свідки попереджаються про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за давання завідомо неправдивих показань, а потерпілі – за давання завідомо неправдивих показань.

– абз. 4 ч. 9 ст. 224 «Допит» КПК України, у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях не може бути проведений за участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом із підозрюваним.

8.3. Отримання пояснення від одного особистісного джерела.

8.4. Опитування – почергове отримання пояснення від декількох осіб із метою встановлення, хто з них може стати у певній справі особистісним джерелом.

Питання 2. Процес формування доказів, сутність підготовки до допиту різних категорій осіб

Процес формування показань складається із:

1. Сприйняття, під час якого відбувається адекватне чи неадекватне (недостатньо адекватне) відображення реальної дійсності. Сприйняття особою предметів чи явищ, пов'язаних з її професією, часто є більш правильним і точним.

2. Запам'ятовування, тобто здатність створювати умовні зв'язки, зберігати і відтворювати їхні сліди. Воно має вибірковий характер: людина запам'ятовує не все, що

сприймає, а тільки те, що викликає в неї глибокі переживання чи має для неї істотне значення.

3. Відтворення, яке буває двох видів:

3.1. Вільне відтворення смислового змісту з відхиленням від форми, тобто виклад лише суті діяння.

3.2. Відтворення змісту зі збереженням його форми виявляється в детальному й послідовному викладі діяння, без виділення її головних і другорядних рис.

Процес формування показань у малолітніх є специфічним, не маючи життєвого досвіду та необхідних знань вони схильні до імітування, фантазування, надмірного збудження та ін.

Складові підготовчої стадії допиту:

1. Криміналістична складова:

1.1. Вивчення матеріалів антикримінальної справи.

1.2. Проведення де-факто слідчих чи судових дій, що повинні передувати допиту.

1.3. Підготовка речових джерел доказів та інших матеріалів, які планується демонструвати у процесі допиту.

1.4. Визначення черговості допиту і способів виклику осіб на допит.

1.5. Запрошення необхідних учасників допиту.

1.6. Підготовка місця, технічних засобів та іншого матеріального забезпечення проведення допиту.

1.7. Складання плану допиту і формулювання питань.

Існуючі рекомендації із проведення допиту особистісного джерела на місці діяння суперечать ст. 194 КПК України 1960 р. та ст. 240 «Слідчий експеримент» КПК України. Такого роду дії мають бути проведені лише через уточнення та/чи перевірку показань на місці діяння в межах слідчого експерименту за вимогами ст. 240 КПК України.

2. Спеціальна складова:

2.1. Ознайомлення із довідковими джерелами з предмета допиту.

2.2. Отримання консультацій спеціаліста з предмета допиту.

3. Психологічна складова:

3.1. Вибір послідовності, тону й інших тактичних прийомів проведення допиту особи.

3.2. Вибір послідовності постановки питань і проведення інших дій із допиту особи.

Питання 3. Стадії проведення допиту в безконфліктній ситуації, його тактичні особливості в конфліктній і гостроконфліктній ситуації

Стадії проведення допиту:

1. Підготовча стадія допиту:

1.1. Підготовка до допиту поза межами місця проведення цієї дії (**але не на місці діяння, що фактично буде іншою де-факто слідчою дією – уточнення та/чи перевірки показань на місці діяння в межах слідчого експерименту за ст. 240 КПК України**) і за відсутністю особистісного джерела.

1.2. Підготовка до допиту на місці проведення дії та у присутності особистісного джерела й інших учасників.

2. Стадії вільної розповіді.

3. Стадія питань і демонстрації речових джерел та інших матеріалів.

4. Заключна стадія допиту.

Тактичні прийоми проведення допиту в безконфліктній антиделіктній ситуації:

1. Ознайомлення особистісного джерела із фрагментами показань іншого особистісного джерела, яке було допитано раніше.

2. Пред'явлення особистісному джерелу речових джерел доказів – трасосубстанцій чи документів.

3. Ознайомлення особистісного джерел із висновком експертизи чи із протоколами проведення інших де-факто процесуальних дій у цілому або їх фрагментами.

4. Пред'явлення особистісному джерелу інших матеріалів справи (фототаблиці відеозапису, довідкових даних тощо).

5. Пропозиція особистісному джерелу викласти відомості в чіткій послідовності діянь (подій).

6. Допит особистісного джерела в іншому місці, що може сприяти спілкуванню – за місцем лікування, проживання, роботи тощо.

7. Формування особистісному джерелу розумового завдання.

8. Нагадування, деталізація і співставлення фактів та обставин.

Додаткові тактичні прийоми проведення допиту в конфліктній і гостроконфліктній антиделіктній ситуації:

1. Переконання особистісного джерел в об'єктивності головного суб'єкта.

2. Навіювання допитуваному поваги до головного суб'єкта.

3. Виклик у допитуваного зацікавленості до предмета допиту і до процесу спілкування із головним суб'єктом.

4. Демонстрація і стимулювання позитивних якостей допитуваного.

5. Проява клопотання про законні права та інтереси допитуваного.

6. Створення і підтримка при допиті спокійної і доброзичливої атмосфери.

7. Роз'яснення особистісному джерелу значення щиросердечного покаяття і давання правдивих показань.

8. Переконання допитуваного за допомогою логічного аналізу в безглуздісті давання неправдивих показань.

9. Максимальна деталізація і конкретизація питань.

10. Пред'явлення речових джерел доказів та інших матеріалів справи у певній послідовності чи в конкретній обстановці.

11. Запрошення на допит осіб, у присутності яких неправдиві показання особистісного джерела менш можливі.

12. Додатковий допит особистісного джерела через деякий час або в інших умовах, які можуть сприяти отриманню від нього правдивих показань.

Питання 4. Тактика допиту свідка, потерпілого, переслідуваного й експерта, малолітніх і неповнолітніх осіб, осіб із вадами та з імунітетом

Тактичні особливості проведення допиту свідка:

1. Застосування заходів, щоб недопитані свідки в одній справі не спілкувалися між собою, із переслідуваним, потерпілим чи з іншими зацікавленими особами.

2. З'ясування анкетних даних про особу свідка.

3. Повідомлення свідка, у якій справі він викликаний.

4. З'ясування анкетних даних про особу.

5. Попередження свідка про:

5.1. Кримінальну відповідальність за: 5.1.1. Відмову від дачі показань щодо відомих йому обставин за ст. 385 КК України. 5.1.2. За дачу завідомо неправдивих показань за ст. 384 КК України.

5.2. Можливість:

5.2.1. Накладення судом грошового стягнення за неявку на виклик головного суб'єкта без поважних причин або без повідомлення про причини своєї неявки, згідно з ч. 1 ст. 139 «Наслідки неприбуття на виклик» КПК України, у межах: 5.2.1.1. Від 0,25 до

0,5 розміру мінімальної заробітної плати – у випадку неприбуття на виклик слідчого, прокурора. 5.2.1.2. Від 0,5 до 2 розмірів мінімальної заробітної плати – у випадку неприбуття на виклик слідчого судді, суду.

5.2.2. Застосування головним суб'єктом приводу свідка через органи внутрішніх справ у порядку, передбаченому ч. 1 ст. 139 і ст. 140 КПК України, у разі неявки на виклик без поважних причин або при неповідомленні про причини неявки.

5.2.3. Адміністративну відповідальність свідка за злісне ухилення від явки на виклик головного суб'єкта відповідно до ч. 1 ст. 185-3 або ст. 185-4 КпАП України.

6. Роз'яснення свідку його право відмовитися від показань у випадках, передбачених п. 3 ч. 1 ст. 66 «Права та обов'язки свідка» КПК України, щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї, що можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні ним, близькими родичами чи членами його сім'ї кримінального правопорушення, а також показання щодо відомостей, які згідно з положеннями статті 65 цього Кодексу не підлягають розголошенню;

7. З'ясування, які стосунки на цей час між свідком і переслідуваним та потерпілим.

Тактичні особливості проведення допиту потерпілого:

1. Застосування заходів, щоб недопитані потерпілі в одній справі не спілкувалися між собою, із переслідуваним, свідками чи з іншими зацікавленими особами.

2. З'ясування анкетних даних про особу потерпілого.

3. Повідомлення потерпілому, у якій справі він викликаний.

4. Роз'яснення потерпілому в разі заподіяння йому матеріальної шкоди його права при провадженні в антикримінальній справі пред'явити, відповідно до ст. 128 «Цивільний позов у кримінальному провадженні» КПК України, до обвинуваченого або до осіб, що несуть матеріальну відповідальність за дії обвинуваченого, цивільний позов, який розглядається судом разом з антикримінальною справою.

5. Попередження потерпілого про:

5.1. Кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань за ст. 384 КК України.

5.2. Право головного суб'єкта застосувати привід потерпілого через органи внутрішніх справ у порядку, передбаченому ч. 2 ст. 139 і 140 КПК України, у разі неявки на виклик без поважних причин чи при неповідомленні про причини неявки.

5.3. Адміністративну відповідальність потерпілого за злісне ухилення від явки на виклик головного суб'єкта згідно з ч. 2 ст. 67 «Відповідальність свідка» КПК України за ч. 1 ст. 185-3 або ст. 185-4 КпАП України.

5.4. Можливість накладення судом грошового стягнення за неявку на виклик головного суб'єкта без поважних причин або без повідомлення про причини своєї неявки, згідно ч. 1 ст. 139 «Наслідки неприбуття на виклик» КПК України, у межах:

5.4.1. Від 0,25 до 0,5 розміру мінімальної заробітної плати – у випадку неприбуття на виклик слідчого, прокурора. 5.4.2. Від 0,5 до 2 розмірів мінімальної заробітної плати – у випадку неприбуття на виклик слідчого судді, суду.

6. Роз'яснення потерпілому його громадянського обов'язку давати показання у справі і про негативні наслідки для ПК України.

7. З'ясування, які стосунки на цей час між потерпілим і переслідуваним та із відомими на цей час свідками.

Тактичні особливості проведення допиту малолітнього та неповнолітнього

Неповнолітні – це особи, які не досягли 18 років.

За **особливостями сприйняття, зберігання та передачі відомостей** виділяють такі групи неповнолітніх особистісних джерел:

- 1) дитячий вік – до 1 року;
- 2) раннє дитинство – від 1 до 3 років;

3) дошкільний вік – від 3 до 7 років (для них характерна кмітливість, їх сприйняттю притаманна деталізація);

4) молодший шкільний вік – від 7 до 11-12 років (характерна підвищена наявність та схильність до фантазування);

5) підлітковий вік – від 11 до 14-15 років («почуття дорослості», їм притаманна імпульсивність, швидка зміна настрою, негативізм);

6) старший шкільний вік – від 14 до 18 років (про присутність при допиті та проведенні інших отримувальних процесуальних інших суб'єктів антикримінального судочинства див. лекцію 21, питання 1).

Перш за все необхідно встановити психологічний контакт за допомогою проведення бесіди на загальні теми, продемонструвати знання його потреб та інтересів.

Неповнолітньому допитуваному необхідно допомагати у формуванні правдивих показань, а також пояснювати:

- важливість повідомлення правдивих показань;
- сутність та значення пред'явлених матеріалів;
- неправильність зайнятої позиції та ін.

Питання 5. Етапи і тактика очної ставки, особливості тактики перехресного допиту осіб у суді, очної ставки в конфліктній ситуації

Згідно з ч. 9 ст. 224 «Допит» КПК України, очна ставка іменується як «одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях», де й викладені особливості процесуальної регламентації цієї стримувальної слідчої дії (див. лекція 21, питання 1).

Очна ставка являє собою процесуальну дію у вигляді почергового одночасного допиту двох раніше допитаних осіб із метою з'ясування в їх показаннях суперечностей.

Частина 9 ст. 224 КПК України не встановлює характер такого роду суперечностей, але практика показує, що вони бувають суттєвими.

Види очної ставки за процесуальним статусом особистісних джерел:

1. Очна ставка між процесуально однорідними особистісними джерелами.
2. Очна ставка між процесуально різнорідними особистісними джерелами.

Стадії очної ставки:

1. Підготовча стадія очної ставки:

1.1. Підготовка до очної ставки поза межами місця проведення цієї дії і за відсутністю особистісного джерела.

1.2. Підготовка до очної ставки на місці проведення дії (але не на місці діяння) та в присутності особистісного джерела та інших учасників.

2. Основна стадія очної ставки.

3. Заключна стадія допиту.

Тактика проведення основної стадії очної ставки:

1. Першопочаткове формулювання питань особі, що дає більш правдиві показання.
2. Наступне питання іншій особі, чи підтверджує вона ці свідчення.
3. Постановка питання першій особі, чи підтверджує вона свої свідчення.
4. Постановка питання обом учасникам, чи мають вони питання один до одного і чи бажають доповнити свої показання.

Перехресний допит є специфічним видом судового допиту тільки в тому випадку, коли до нього включаються рівноправні учасники антикримінального судочинства.

Кожний учасник судового розгляду має право ставити допитуваному додаткові питання для з'ясування чи доповнення відповідей, які були дані, й на питання щодо інших осіб.

На перехресному допиті можуть бути допитані усі учасники процесу, які допитуються у судовому засіданні.

Такий допит справляє сильний вплив на психіку допитуваного. Він передбачає одночасний допит кількома учасниками процесу однієї особи стосовно одних і тих самих обставин.

Тактичні особливості проведення очної ставки в безконфліктній ситуації характеризується :

1. Наявністю психологічного контакту її учасників і їхнього бажання встановити істину.

2. Суперечки вирішуються шляхом загального зусилля учасників очної ставки.

3. Дії слідчого повинні бути направлені на активізацію психологічних якостей особистісних джерел.

При проведенні очної ставки, спрямованої на виявлення обману, рекомендуються такі тактичні прийоми:

1. Використання показань організаторів та найбільш активних учасників, які твердо зізналися у скоєнні власне злочину.

2. Розподіл предмета усунення суперечностей у процесі очної ставки на декілька епізодів та поетапне з'ясування кожного з них.

3. Повторні очні ставки (одночасні допити декількох осіб).

4. Деталізація обставин, які необхідно з'ясувати при проведенні очної ставки.

ЛЕКЦІЯ № 22

ТАКТИКА ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ

Лекція висвітлює такі питання:

1. Правова регламентація різних видів пред'явлення для впізнання.
2. Сутність і види пред'явлення для впізнання.
3. Особливості тактики пред'явлення для впізнання різних об'єктів.
4. Тактичні особливості симультанного (спонтанного), подвійного (зустрічного) і групового впізнання.

Питання 1. Правова регламентація різних видів пред'явлення для впізнання

Тактика проведення різних видів пред'явлення для впізнання має будуватися на основі їх правової регламентації.

Стаття 223 «Вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій» КПК України

7. Слідчий, прокурор зобов'язаний запросити не менше двох незаінтересованих осіб (понятих) для пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання, огляду трупа, в тому числі пов'язаного з ексгумацією, слідчого експерименту, освідування особи. Винятками є випадки застосування безперервного відеозапису ходу проведення відповідної слідчої (розшукової) дії. Поняті можуть бути запрошені для участі в інших процесуальних діях, якщо слідчий, прокурор вважає це за доцільне.

Стаття 228 «Пред'явлення особи для впізнання» КПК України

1. Перед тим, як пред'явити особу для впізнання, слідчий, прокурор попередньо з'ясовує, чи може особа, яка впізнає, впізнати цю особу, опитує її про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи, а також про обставини, за яких вона бачила цю особу, про що складає протокол. Якщо особа заявляє, що вона не може назвати прикмети, за якими впізнає особу, проте може впізнати її за сукупністю ознак, у протоколі зазначається, за сукупністю яких саме ознак вона може впізнати особу. Забороняється попередньо показувати особі, яка впізнає, особу, яка повинна бути пред'явлена для впізнання, та надавати інші відомості про прикмети цієї особи.

2. Особа, яка підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, разом з іншими особами тієї ж статі, яких має бути не менше трьох і які не мають різних відмінностей у віці, зовнішності та одязі. Перед тим як пред'явити особу для впізнання, їй пропонується у відсутності особи, яка впізнає, зайняти будь-яке місце серед інших осіб, які пред'являються.

3. Особі, яка впізнає, пропонується вказати на особу, яку вона має впізнати, і пояснити, за якими ознаками вона її впізнала.

4. З метою забезпечення безпеки особи, яка впізнає, впізнання може проводитися в умовах, коли особа, яку пред'являють для впізнання, не бачить і не чує особи, яка впізнає, тобто поза її візуальним та аудіоспостереженням. Про умови проведення такого впізнання та його результати зазначається в протоколі. Про результати впізнання повідомляється особа, яка пред'являлася для впізнання.

5. При пред'явленні особи для впізнання особі, щодо якої згідно з цим Кодексом вжито заходів безпеки, відомості про особу, взяту під захист, до протоколу не вносяться і зберігаються окремо.

6. За необхідності впізнання може провадитися за фотознімками, матеріалами відеозапису з додержанням вимог, зазначених у частинах першій і другій цієї статті. Проведення впізнання за фотознімками, матеріалами відеозапису виключає можливість у подальшому пред'явленні особи для впізнання.

7. Фотознімок з особою, яка підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, разом з іншими фотознімками, яких повинно бути не менше трьох. Фотознімки, що пред'являються, не повинні мати різких відмінностей між собою за формою та іншими особливостями, що суттєво впливають на сприйняття зображення. Особи на інших фотознімках повинні бути тієї ж статі і не повинні мати різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі з особою, яка підлягає впізнанню.

Матеріали відеозапису з зображенням особи, яка підлягає впізнанню, можуть бути пред'явлені лише за умови зображення на них не менше чотирьох осіб, які повинні бути тієї ж статі і не повинні мати різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі з особою, яка підлягає впізнанню.

8. При пред'явленні особи для впізнання можуть бути залучені спеціалісти для фіксування впізнання технічними засобами, психологи, педагоги та інші спеціалісти.

9. За правилами цієї статті може здійснюватися пред'явлення особи для впізнання за голосом або ходом, при цьому впізнання за голосом повинно здійснюватися поза візуальним контактом між особою, що впізнає, та особами, які пред'явлені для впізнання.

Стаття 229 «Пред'явлення речей для впізнання» КПК України

1. Перед тим, як пред'явити для впізнання річ, слідчий, прокурор або захисник спочатку запитує в особи, яка впізнає, чи може вона впізнати цю річ, опитує про ознаки цієї речі і обставини, за яких вона цю річ бачила, про що складається протокол. Якщо особа заявляє, що вона не може назвати ознаки, за якими впізнає річ, проте може впізнати її за сукупністю ознак, особа, яка проводить процесуальну дію, зазначає це у протоколі. Забороняється попередньо показувати особі, яка впізнає, річ, яка повинна бути пред'явлена для впізнання, та надавати інші відомості про її прикмети.

2. Річ, що підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, в числі інших однорідних речей одного виду, якості і без різких відмінностей у зовнішньому вигляді, у кількості не менше трьох. Особі, яка впізнає, пропонується вказати на річ, яку вона впізнає, і пояснити, за якими ознаками вона її впізнала.

3. Якщо інших однорідних речей не існує, особі, яка впізнає, пропонується пояснити, за якими ознаками вона впізнала річ, яка їй пред'являється в одному екземплярі.

Стаття 230 «Пред'явлення трупа для впізнання» КПК України

1. Пред'явлення трупа для впізнання здійснюється з додержанням вимог, передбачених частинами першою і восьмою статті 228 цього Кодексу.

Стаття 231 «Протокол пред'явлення для впізнання» КПК України

1. Про проведення пред'явлення для впізнання складається протокол згідно з вимогами цього Кодексу, у якому докладно зазначаються ознаки, за якими особа впізнала особу, річ чи труп, або зазначається, за сукупністю яких саме ознак особа впізнала особу, річ чи труп.

2. У разі проведення пред'явлення для впізнання згідно з правилами, передбаченими частинами п'ятою і шостою статті 228 цього Кодексу, у протоколі, крім відомостей, передбачених цією статтею, обов'язково зазначається, що пред'явлення для впізнання проводилося в умовах, коли особа, яка пред'явлена для впізнання, не бачила і не чула особи, яка впізнає, а також вказуються всі обставини і умови проведення такого пред'явлення для впізнання. У такому разі анкетні дані особи, яка впізнає, до протоколу не вносяться і не долучаються до матеріалів досудового розслідування.

3. Якщо проводилося фіксування ходу слідчої (розшукової) дії технічними засобами, до протоколу додаються фотографії осіб, речей чи трупа, що пред'являлися для впізнання, матеріали відеозапису. У разі якщо пред'явлення для впізнання проводилося в умовах, коли особа, яку пред'явили для впізнання, не бачила і не чула особи, яка впізнає, всі фотографії, матеріали відеозаписів, за якими може бути встановлена особа, яка впізнавала, зберігаються окремо від матеріалів досудового розслідування.

Стаття 232 «Проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування» КПК України

1. Допит осіб, впізнання осіб чи речей під час досудового розслідування можуть бути проведені у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування) у випадках: 1) неможливості безпосередньої участі певних осіб у досудовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин; 2) необхідності забезпечення безпеки осіб; ... 4) необхідності вжиття таких заходів для забезпечення оперативності досудового розслідування; 5) наявності інших підстав, визначених слідчим, прокурором, слідчим суддею достатніми.

2. Рішення про здійснення дистанційного досудового розслідування приймається слідчим, прокурором, а в разі здійснення у режимі відеоконференції допиту згідно із статтею 225 цього Кодексу – слідчим суддею з власної ініціативи або за клопотанням сторони кримінального провадження чи інших учасників кримінального провадження. У разі, якщо сторона кримінального провадження чи потерпілий заперечує проти здійснення дистанційного досудового розслідування, слідчий, прокурор, слідчий суддя може прийняти рішення про його здійснення лише вмотивованою постановою (ухвалою), обґрунтувавши в ній прийняте рішення. Рішення про здійснення дистанційного досудового розслідування, в якому дистанційно перебуватиме підозрюваний, не може бути прийняте, якщо він проти цього заперечує.

3. Використання у дистанційному досудовому розслідуванні технічних засобів і технологій повинно забезпечувати належну якість зображення і звуку, а також інформаційну безпеку. Учасникам слідчої (розшукової) дії повинна бути забезпечена можливість ставити запитання і отримувати відповіді осіб, які беруть участь у слідчій (розшуковій) дії дистанційно, реалізовувати інші наці їм процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки, передбачені цим Кодексом.

4. абз. 2 Впізнання осіб чи речей у дистанційному досудовому провадженні здійснюється згідно з правилами, передбаченими статтями 228 та 229 цього Кодексу.

5. Якщо особа, яка братиме участь у досудовому розслідуванні дистанційно згідно з рішеннями слідчого чи прокурора, знаходиться у приміщенні, розташованому на території, яка перебуває під юрисдикцією органу досудового розслідування, або на території міста, в якому він розташований, службова особа цього органу досудового розслідування зобов'язана вручити такій особі пам'ятку про її процесуальні права, перевірити її документи, що посвідчують особу, та перебувати поряд з нею до закінчення слідчої (розшукової) дії.

6. Якщо особа, яка братиме участь у досудовому розслідуванні дистанційно згідно з рішеннями слідчого чи прокурора, знаходиться у приміщенні, розташованому поза територією, яка перебуває під юрисдикцією органу досудового розслідування, або поза територією міста, в якому він розташований, слідчий, прокурор своєю постановою доручає в межах компетенції органу внутрішніх справ, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за дотриманням податкового законодавства, органу державного бюро розслідувань, на території юрисдикції якого перебуває така особа, здійснити дії, передбачені частиною п'ятою цієї статті. Копія постанови може бути надіслана електронною поштою, факсимільним або іншим засобом зв'язку. Службова особа органу, що отримав доручення, за погодженням зі слідчим, прокурором, що надав доручення, зобов'язана в найкоротший строк організувати виконання зазначеного доручення.

7. Проведення дистанційного досудового розслідування за рішенням слідчого судді здійснюється згідно з положеннями цієї статті та частинами четвертою та п'ятою статті 336 цього Кодексу.

8. Якщо особа, яка буде брати участь у досудовому розслідуванні дистанційно, утримується в установі попереднього ув'язнення або установі виконання покарань, дії,

передбачені частиною п'ятою цієї статті, здійснюються службовою особою такої установи.

9. Хід і результати слідчої (розшукової) дії, проведеної у режимі відеоконференції, фіксуються за допомогою технічних засобів відеозапису.

Питання 2. Сутність і види пред'явлення для впізнання

Пред'явлення для впізнання являє собою регламентовану КПК України де-факто процесуальну дію з ототожнення осіб та інших трасосубстанцій за ознаками відповідно зовнішності і зовнішньої будови, що збереглися у пам'яті особистісного джерела внаслідок попереднього значущого для правильного вирішення антикримінальної справи сприйняття цих осіб та інших трасосубстанцій.

У цьому аспекті за психологічною і комунікативною сутністю пред'явлення для впізнання походить на допит із метою встановлення через вказівку за ознаками зовнішньої будови чи зовнішності поміж пред'явлених відповідно предметів або осіб того предмета чи особи, які особистісне джерело спостерігало раніше при значущих для правильного вирішення справи обставинах.

Класифікація впізнання за об'єктами, що пред'являються:

1. Пред'явлення для впізнання живих осіб.
2. Пред'явлення для впізнання трупа людини.
3. Пред'явлення для впізнання тварин.
4. Пред'явлення для впізнання інших трасосубстанцій.
5. Пред'явлення для впізнання натурних об'єктів.
6. Пред'явлення для впізнання ескізних або натурних малюнків об'єктів, які мають впізнати.
7. Пред'явлення для впізнання фотокарток, кінозйомок, відеозапису та інших модельних копій об'єктів, які мають впізнати.

Помилковою є позиція тих авторів, які вважають, що є й такі види пред'явлення для впізнання, як:

1. Впізнання людини за слідами запаху.

Фактично це є встановлення належності слідів запаху певній людині за індивідуально та генетично зумовленою сукупністю речовин, склад яких ще досі не відомий, але має встановлюватися комісією експертів (перший експерт-одоролог, другий експерт-одоролог, експерт-кіносолог) у процесі комісійної (звичайної, діагностичної) одорологічної експертизи за допомогою нюху лабораторного собаки-детектора у спеціально обладнаному приміщенні – одорологічній лабораторії.

За результатами складається висновок і протокол комісійної одорологічної експертизи.

2. Впізнання певного приміщення, місцевості або транспортного засобу.

Такого роду впізнання не можна здійснити із дотриманням достатньо виважених вимог ч. 3 ст. 175 КПК України про пред'явлення речових джерел для впізнання поміж інших однорідних речових джерел, що криміналістикою трактується як підбір не менше 3 (разом із речовим джерелом, яке піддається впізнанню) речових джерел із такою сукупністю однакових ознак, які розрізняються лише індивідуально визначеними ознаками, тобто притаманними лише кожному з пред'явлених для впізнання речових джерел.

Тому важко підібрати такого роду приміщення чи ділянки місцевості, які мають бути поруч та відповідати такого роду ознакам.

Впізнавати таким чином транспортний засіб – можливо, але частіше за все для цього використовують індивідуальні ознаки: номер чи принаймі загальні ознаки – марка, колір.

На підставі викладеного розшук приміщення чи ділянки місцевості із відомими для особистісного джерела, яке має впізнати ці об'єкти, проводиться у процесі слідчого експерименту за ст. 240 «Слідчий експеримент» КПК України, що з урахуванням досвіду Республіки Білорусь та інших країн близького зарубіжжя правильніше здійснювати протягом такої більш коректно названої де-факто слідчої дії, як уточнення та/чи перевірка показань на місці.

Такого роду місцем може бути не лише місце діяння, а й будь-яке інше значуще для справи приміщення, місцевість або транспортний засіб.

На практиці іноді виникає потреба розшуку разом із потерпілим, свідком чи навіть із переслідуваним місця діяння, приміщення, місцевості або транспортного засобу ще до їх первинного огляду, оскільки злочинні чи інші значущі для справи діяння були скоєні в невідомому для особистісних джерел приміщенні, місцевості або транспортному засобі, які вони розшукати можуть лише через відповідну де-факто слідчу дію.

У такому разі виникає низка питань, а що робити далі, коли таке місце діяння, приміщення, місцевість або транспортний засіб вже розшукане (знайдене):

1. Проводити далі уточнення та/чи перевірку показань на місці?

Це неможливо. Учасниками будуть привнесені додаткові матеріальні зміни, які ускладнять чи зроблять навіть неможливим або принаймні недоцільним вже наступний первинний огляд місця діяння, приміщення, місцевості або транспортного засобу.

2. Зупинити проведення де-факто слідчої дії з уточнення та/чи перевірку показань на місці і розпочати первинний огляд місця діяння, приміщення, місцевості або транспортного засобу, що також може бути проведено за трьома можливими сценаріями:

2.1. Звичайний огляд місця діяння, приміщення, місцевості або транспортного засобу без участі особистісного джерела, яке це місце знайшло.

У такому разі особистісне джерело має бути ізольоване настільки, щоб не бачити процес такого огляду з тим, щоб після цього можна було б вже продовжити проведення з ним призупиненої де-факто слідчої дії з уточнення та/чи перевірку показань на місці.

Недолік – за наявності поруч особистісного джерела, яке могло б спрямовувати пошук слідів діяння макроправопорушення та інших речових джерел, огляд буде проводитися за звичайною схемою – за відсутності такого роду безпосередньої допомоги особистісного джерела.

2.2. Проводити огляд місця діяння, приміщення, місцевості або транспортного засобу за участю особистісного джерела.

Це неможливо. Це суперечить чинному КПК, який такого роду де-факто слідчу дію не знає.

Є згадане уточнення та/чи перевірка показань на місці діяння в межах слідчого експерименту за ст. 240 «Слідчий експеримент» КПК України, проведення якого замість первинного огляду тягне негативні наслідки, розглянуті у п. 1 цього аналітичного огляду.

2.3. Проводити первинний огляд місця діяння, приміщення, місцевості або транспортного засобу за участю особистісного джерела таким чином, щоб той не привніс додаткові матеріальні зміни до огляду відповідних речових джерел і, разом із цим, своїми показаннями допомагати слідчому більш цілеспрямовано розшукувати речові джерела чи оцінювати стан і взаємно розташування наявних речових джерел, які саме матеріальні зміни можуть бути слідами діяння макроправопорушення, які саме матеріальні об'єкти можуть стати речовими джерелами та ін.

Але такої де-факто слідчої дії чинний КПК не знає і її треба перебачити, оскільки уточнення та/чи перевірка показань на місці також не може виконати ці дії – цілеспрямоване первинне закріплення та документування стану і взаємного розташування слідів діяння макроправопорушення та інших речових джерел та об'єктів навколишньої обстановки, пошук і збирання слідів діяння макроправопорушення та інших речових джерел тощо.

Класифікація впізнання за характером процесу впізнання:

1. Просте впізнання.
2. Подвійне (зустрічне) впізнання, тобто коли обидва особистісні джерела мають одночасно впізнати один одного.
3. Симультанне (спонтанне) впізнання, тобто коли особистісне джерел не може вказати індивідуальні особливості того об'єкта, який він має впізнати, але впевнений у тому, що зможе такого роду об'єкт впізнати, оскільки добре його пам'ятає.

Питання 3. Особливості тактики пред'явлення для впізнання різних об'єктів

Підготовка до проведення впізнання поза межами місця проведення цієї дії та її учасників:

1. Допит особи, яка буде впізнавати, про ознаки об'єкта, за якими він може його впізнати.
2. Підбір відповідних натурних об'єктів чи їх копій, а також учасників цієї де-факто слідчої дії.
3. Підготовка відповідних технічних засобів, іншого матеріального забезпечення.
4. Визначення моменту, місця, часу та інших обставин проведення процесуального впізнання.

Загальні тактичні прийоми пред'явлення для впізнання:

1. Підбір не менше трьох натурних об'єктів чи їх копій (за виключенням трупа людини), які б зовні були схожими на об'єкт, який має бути пред'явлено до впізнання.
2. Вільний вибір особою, яку будуть впізнавати, пози і місця серед інших пред'явлених для впізнання осіб.
3. Попередження свідка і потерпілого про відповідальність за відмову від показань і за дачу свідомо неправдивих показань
4. Опис після впізнання тих ознак, за якими об'єкт було впізнано.
5. Присутність при впізнанні не менше двох понятих, у т. ч. при пред'явленні для впізнання трупа, за виключенням випадків, згідно з ч. 7 ст. 223 КПК України, застосування безперервного відеозапису ходу проведення відповідної слідчої (розшукової) дії, про недоліки чого вже говорилося окремо (див. лекція 5, питання 3).

Тактичні особливості пред'явлення для впізнання особи за динамічними (функціональними) ознаками.

1. При пред'явленні для впізнання особи за голосом промовляються певні слова як трьома різними особами, так, якщо це вимагають обставини справи, і кожним із них з різною силою – тихо, нормально, гучно і дуже гучно.
2. При впізнанні за ходою пропонується почергово не менше як трьом особам, пройти у різних положеннях до особи, яка впізнає: зі спини, з лівого боку, з правого боку, зі сторони обличчя та ін. (залежно від обставин справи, але з обов'язковою мінімальною зміною положень, наприклад, різних положень зі спини, спереду, зліва чи справа тощо).
3. Важким із тактичної точки зору є проведення впізнання особи за:
3.1. Жестикуляцією – звичні для розмови рухи руками. 3.2. Артикуляцією – звична постановка губ та інших м'язів обличчя тощо.

У такому випадку проявляються лише індивідуальні ознаки і підбір осіб, які не мають різних відмінностей у відповідних ознаках артикуляції, жестикуляції тощо, дуже складний.

Особливості тактики пред'явлення для впізнання трупа людини полягають, відповідно до ч. 1, 8 ст. 228, ст. 230 КПК України, у такому:

1. Труп пред'являється для впізнання один без підбору інших трупів.

2. Попередньо проводиться «туалет трупа», тобто обличчя чи при необхідності інші частини трупа приводяться у стан, як можна схожий на прижиттєвий.

Цього не робиться, коли особистісне джерело вперше спостерігало вже власне труп, а не живу людину, і має впізнати власне труп людини, який він бачив раніше.

3. Впізнанню пред'являється обличчя трупа, інші частини тіла ховаються за простирадлом і оголюються лише тоді, коли ставиться за мету впізнати труп за особливими прикметами, що розташовані на інших ділянках тіла людини.

Особливості тактики пред'явлення для впізнання трасосубстанцій полягають у виконання, окрім вимог ст. 229 КПК України, і таких вимог:

1. Предмети, які піддаються впізнанню, попередньо оглядаються, складається протокол огляду і виноситься постановою про залучення цих предметів до справи як речових джерел.

2. Предмети, які пред'являються для впізнання, повинні мати нумерацію (номер на аркуші паперу, який кладеться поруч із предметом).

3. Унікальні (ювелірні вироби, інші коштовності тощо) не можуть пред'являтися до впізнання, оскільки не можна підібрати однорідні об'єкти.

У такому разі впізнання проводиться протягом допиту особи через пред'явлення йому цього об'єкта і відображення його показань про індивідуальні ознаки, за якими він може впізнати його.

Але краще за все передбачити такий різновид пред'явлення для впізнання із відображенням цих особливостей, а також допит особистісного джерела із можливістю демонструвати йому певні речові джерела чи документи.

Особливості тактики пред'явлення особи для впізнання за фото-, відео- та ескізними зображеннями:

1. Виконуються вимоги щодо впізнання живих осіб чи предметів (ст. 228, 229 КПК).

2. Фотокарток осіб чи предметів має бути не менше трьох, разом із тією, на якій зображена людина чи предмет, який підлягає впізнанню.

3. Впізнання за кіно- і відеозображеннями, а також за фотокартками в спеціалізованих картотеках осіб, які притягалися до антиримінальної відповідальності, не відповідає вимогам ст. 174 і 175 КПК і тому не може бути проведене.

4. Попередні негативні результати проведення впізнання особи за фотокартками не виключають можливість проведення впізнання цієї ж особи безпосередньо – умови проведення обох де-факто слідчих дій достатньо різні і можуть пояснюватися зміною ситуації при проведенні одного впізнання.

5. У той же час позитивне позапроцесуальне впізнання, у т. ч. за однією фотокарткою, кіно-, відео-, ескізним чи іншим модельованим (виготовлення моделей тощо.) зображенням, унеможливує проведення процесуального впізнання.

Тактичні особливості пред'явлення для впізнання тварин полягають, перш за все, у тому, що треба підібрати однорідні об'єкти із дотриманням сукупних вимог ст. 229 КПК України. У цьому випадку жива істота, яка розглядається, поряд із цим, і як речове джерело в контексті особливих ознак шерсті, супутніх предметів (ошийник тощо.), особливих прикмет (клеймо, експлуатаційні поранення, шрами, ознаки каліцтва та ін.).

Особливості тактики пред'явлення для впізнання мікрооб'єктів:

1. Мікрооб'єкти, як правило, не мають індивідуальних ознак і їхня індивідуалізація зазвичай робиться через належну упаковку (ізоляцію від інших об'єктів).

2. Проведення впізнання вимагає застосування відповідних збільшувальних засобів і можливе лише тоді, коли особа, яка впізнає, є відповідним спеціалістом, чи коли мікрооб'єкти все ж таки мають певні індивідуальні ознаки, наприклад, певні позначки, поставлені особистісним джерелом тощо.

Питання 4. Тактичні особливості симультанного (спонтанного), подвійного (зустрічного) і групового впізнання

При проведенні симультанного (спонтанного) впізнання треба формально виконати вимоги ст. 228, 229 КПК про попередній допит про ознаки, за якими об'єкт має бути впізнаний.

Зокрема, згідно з ч. 1 ст. 228 «Пред'явлення особи для впізнання» КПК України, перед тим, як пред'явити особу для впізнання, слідчий, прокурор попередньо з'ясовує, чи може особа, яка впізнає, впізнати цю особу, опитує її про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи, а також про обставини, за яких вона бачила цю особу, про що складає протокол. Якщо особа заявляє, що вона не може назвати прикмети, за якими впізнає особу, проте може впізнати її за сукупністю ознак, у протоколі зазначається, за сукупністю яких саме ознак вона може впізнати особу. Забороняється попередньо показувати особі, яка впізнає, особу, яка повинна бути пред'явлена для впізнання, та надавати інші відомості про прикмети цієї особи.

Аналогічні вимоги містить і ч. 1 ст. 229 «Пред'явлення речей для впізнання» КПК України, відповідно до яких перед тим, як пред'явити для впізнання річ, слідчий, прокурор або захисник спочатку запитує в особи, яка впізнає, чи може вона впізнати цю річ, опитує про ознаки цієї речі і обставини, за яких вона цю річ бачила, про що складається протокол. Якщо особа заявляє, що вона не може назвати ознаки, за якими впізнає річ, проте може впізнати її за сукупністю ознак, особа, яка проводить процесуальну дію, зазначає це у протоколі. Забороняється попередньо показувати особі, яка впізнає, річ, яка повинна бути пред'явлена для впізнання, та надавати інші відомості про її прикмети.

Якщо індивідуальних ознак поміж такого роду прикмет не буде, як це зазвичай буває, при проведенні більшості звичайних де-факто слідчих дій із пред'явлення для впізнання, то особистісні джерела рідко можуть назвати власне індивідуальні ознаки, які, однак, дуже часто називають при проведенні безпосереднього впізнання, спостерігаючи пред'явлену людину чи іншу трасосубстанцію.

Звідси не треба відмовлятися від проведення впізнання, коли особа при попередньому допиті не може назвати власне індивідуальні ознаки.

У цьому випадку спрацьовує **ефект згадування** – коли людина бачить безпосередньо об'єкти, вона може згадати значно точніші деталі, які зазвичай у нормальному стані особистісне джерело не пам'ятає, але які його пам'ять все ж таки зберігає у підсвідомості і які при безпосередньому сприйнятті переходять у свідомість.

У такій ситуації можливий і наклеп чи необережне вигадання відомостей, коли особистісне джерело, спостерігаючи безпосередньо індивідуальні ознаки, навмисно бреше, що саме їх вона й бачила у певній обстановці, або особистісному джерелу може здаватися, що такого роду ознаки вони вже бачила раніше.

Проте такого роду помилки притаманні й низці інших де-факто процесуальних дій, перш за все, допиту, відтворенню обстановки та обставин діяння та ін., усунути які можна лише через узагальнювальну оцінку сукупності остаточно отриманих доказів.

Тактичні особливості проведення зустрічного (подвійного) впізнання:

1. Два особистісні джерела (який впізнає і якого впізнають) раніше один одного не знали, бачили протягом обставин, які перевіряються, і після цього знову не зустрічалися, але можуть одночасно впізнати один одного, що унеможливорює традиційна тактика впізнання та вимоги ст. 228 КПК.

2. Тому для проведення такого впізнання відводиться спеціальне приміщення, яке:

2.1. Розділене на дві частини таким чином, щоб спереду слідчий і поняті могли одночасно бачити, що робиться у двох частинах приміщення.

2.2. У задній стінці кожної із частин приміщення мають бути двері, через які помічник слідчого зводить дві групи осіб по не менше трьох у кожній.

Кожна з цих груп осіб складається з особистісного джерела і двох сторонніх осіб тієї ж статі, віку, одягу та інших однорідних ознак, що й особистісне джерело. Особистісне джерело займає за вибором місце поміж двох інших і позу пред'явлення для впізнання (стоячи, сидячи, відповідним чином розвернувши тощо) щодо суміжної між частинами стінки.

2.3. У суміжній стінці між частинами кімнати має бути невеличкий витвір, достатній для доброго сприйняття зі стану притиснення обличчям (оком), що робиться в другій половині, і не сприйняття цих обставин із будь-якого іншого стану особистісного джерела.

2.4. Коли обидві групи осіб у кожній із частин кімнати оберуть необхідне положення, слідчий дає команду одному з особистісних джерел підійти до суміжної стінки і, спостерігаючи через витвір, сказати, під яким номером він впізнає особу і за якими власне індивідуальними ознакам, за яких обставинах він її бачив.

2.5. Після цього це особистісне джерело займає своє попереднє місце і слідчий дає команду іншому особистісному джерелу в іншій кімнаті зробити все те ж саме.

2.6. За цими всіма діями і за тим, щоб особистісні джерела не бачили один одного та всього того, що робиться у суміжній частині кімнати, поза межами їхнього контролю, спостерігають слідчий і поняті.

Чинний КПК України не передбачає такої де-факто слідчої дії, але викладена тактика в цілому не суперечить вимогам ст. 228 цього кодексу, яку доцільніше було б відповідним чином удосконалити.

ЛЕКЦІЯ № 23

ТАКТИКА ЕКСПЕРИМЕНТУ

Й УТОЧНЕННЯ ТА/ЧИ ПЕРЕВІРКИ ПОКАЗАНЬ НА МІСЦІ

Лекція висвітлює такі питання:

1. Сутність експерименту й перевірки та/чи уточнення показань на місці діяння як складових дій слідчого експерименту.
2. Підготовка до експерименту й перевірки та/чи уточнення показань на місці діяння, вимоги до їх тактичних прийомів.
3. Тактика проведення експерименту й перевірки та/чи уточнення показань на місці діяння.

Питання 1. Сутність експерименту й перевірки та/чи уточнення показань на місці діяння як складових дій слідчого експерименту

Згідно з ч. 1 ст. 240 «Слідчий експеримент» КПК України, з метою перевірки й уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, слідчий, прокурор мають право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань.

Зі змісту названої норми КПК України випливає те, що завданням цієї отримувальної слідчої дії, яка принципово може бути судовою, є:

1. Відтворення дій, обстановки, обставин певної події, коли говорити про відтворення власне події некоректно і більш правильно говорити про діяння макроправопорушення (див. лекція 1, питання 1; лекція 5, питання 1). Але в будь-якому випадку й висловлювання «відтворення дій, обстановки, обставин певної події, у т. ч. і макроправопорушення, також є необґрунтованим і таким, який нібито спонукає слідчого і прокурора організувати знову вчинення макроправопорушення.

Це завдання краще за все виконувати в контексті такої де-факто слідчої чи судової дії, як **перевірка та/чи уточнення показань на місці діяння**, під яким варто розуміти перевірку та/чи уточнення раніше отриманих показань будь-якого особистісного джерела на місці діяння.

2. Проведення необхідних дослідів чи випробувань, що вже більш правильно здійснювати у процесі такої де-факто слідчої чи судової або принципово й експертної дії, як **експеримент**, під яким більш правильно розуміти де-факто процесуальну дію, завданням якої є перевірка у штучно створених, але значущих для правильного вирішення справи умовах:

1. Можливості сприйняття будь-яких фактів.
2. Можливості здійснення певних дій.
3. Як розпочалося і розвивалося певне діяння, його послідовність.
4. Виявлення механізму чи ситуації утворення певних антиделіктних слідів (слідів діяння правопорушення, параслідів діяння правопорушення; див. лекція 8, питання 1).
5. Виготовлення в цих умовах об'єктів чи слідів для експертного порівняльного дослідження.

На підставі викладеного завданням **перевірки та/чи уточнення показань на місці діяння** повинне стати:

1. Перевірка та/чи уточнення показань на місці діяння показань раніше допитаних особистісних джерел.
2. Розшук за участю вказаних особистісних джерел певного значущого для правильного вирішення справи приміщення чи певної ділянки місцевості.

При перевірці показань на місці штучно не створюються певні умови для перевірки та/чи уточнення показань на місці діяння раніше допитаних осіб.

Хоча це не значить для перевірки та/чи уточнення показань на місці діяння не треба відповідним чином готувати те місце, де мають бути перевірені показання особистісного джерела, оскільки це місце (приміщення, місцевість):

- з одного боку, не має містити підказки особистісному джерелу (за винятком початкового розшуку такого місця до того, як воно стане відомим антиделіктним органам і не буде проведений його процесуальний огляд), який має його знайти;
- з іншого боку, все ж таки бути таким, яким це місце було на момент вчинення макроправопорушення чи іншого підцього перевірці діяння.

Інакше перевірка показань може виявитися неповною чи неточною або взагалі стане неможливою чи неефективною.

Звідси, **за завданнями і суб'єктами проведення експеримент можна класифікувати** на такі види:

1. Слідчий експеримент із метою уточнення та/чи перевірки можливості сприйняття у штучно створених і значущих для справи умовах певного факту чи обставини.
2. Судовий експеримент проведений із цією ж метою.
3. Слідчий експеримент із метою уточнення та/чи перевірки можливості існування у штучно створених і значущих для справи умовах певного факту чи обставини.
4. Судовий чи експертний експеримент проведений з цією ж метою.
5. Слідчий експеримент із метою уточнення та/чи перевірки можливості здійснення у штучно створених і значущих для справи умовах певних дій.
6. Судовий чи експертний експеримент проведений з цією ж метою.
7. Експертний експеримент із метою виготовлення порівняльних зразків антиделіктних слідів чи інших речових джерел.

Перевірка показань на місці діяння за завданнями і суб'єктами проведення може бути таких видів:

1. Слідча перевірка чи уточнення на значущому для справи місці діяння показань раніше допитаного особистісного джерела.
2. Судова перевірка чи уточнення показань проведена з цією ж метою і в цих же умовах.
3. Слідча перевірка показань раніше допитаного особистісного джерела з метою розшуку значущого для правильного вирішення справи місця діяння.

Остання ситуація буває тоді, коли потерпіла чи потерпілий не знає місцевості, де було вчинене щодо нього макроправопорушення, і за участю головного суб'єкта намагається знайти (розшукати) місце вчинення макроправопорушення чи інше значуще для справи приміщення або ділянку місцевості.

Не виключається, що таке завдання може бути покладено й на переслідуваного чи на очевидця.

Ця дія не є пред'явленням для впізнання, як це вважають окремі автори, оскільки для проведення такої процесуальної дії треба виконати низку обов'язкових вимог:

1. Підбір не менше трьох разом із підданим перевірці об'єктом речових джерел, у т. ч. особистісних джерел, які в цьому випадку виступають саме в такій ролі.
2. Можливість вибору особистісним джерелом, якого мають впізнати, місця і положення поміж вказаних речових джерел та ін.

Питання 2. Підготовка до експерименту й перевірки та/чи уточнення показань на місці діяння, вимоги до їх тактичних прийомів

Підготовчі дії слідчого до виїзду на місце проведення цієї дії:

1. Визначення завдань, умов, змісту і способу проведення дослідів (експериментів) або перевірки та/чи уточнення показань на місці діяння.

2. Встановлення місця, часу і черговості проведення дослідів або перевірки та/чи уточнення показань на місці діяння.

3. Попереднє ознайомлення з місцем та обстановкою проведення дослідів або перевірки та/чи уточнення показань на місці діяння.

4. Визначення учасників слідчої дії: обов'язкові, факультативні, треті особи (особи, що будуть допомагати проведенню, здійснювати фотовідеодокументування дії тощо).

5. Підготовка технічних засобів та іншого матеріального забезпечення.

6. Проведення реконструкції обстановки на місці проведення дослідів або перевірки та/чи уточнення показань на місці діяння.

7. Складання плану проведення цієї де-факто слідчої дії.

Підготовчі дії слідчого на місці проведення дослідів чи уточнення та/чи перевірки показань:

1. Перевірка відповідності обстановки та умов проведення слідчої дії тим, що піддаються перевірці.

2. Прийняття заходів щодо охорони місця проведення слідчої дії.

3. Роз'яснення учасникам характеру дій, що мають бути здійснені, прав та обов'язків кожного з них, порядку їх дій у процесі дослідів або перевірки та/чи уточнення показань на місці діяння.

4. Розподіл і підготовка матеріального забезпечення.

Згідно з ч. 4 ст. 240 «Слідчий експеримент» КПК України, проведення слідчого експерименту допускається за умови, що при цьому:

1. Не створюється небезпека для життя і здоров'я осіб, які беруть у ньому участь, чи інших присутніх осіб.

2. Не принижуються їхні честь і гідність.

3. Не завдається шкода.

Криміналістикою розроблені більш широкі **вимоги щодо тактичних прийомів проведення експерименту і перевірки та/чи уточнення показань на місці діяння:**

1. Безпечність дослідів і перевірки та/чи уточнення показань на місці діяння.

2. Етичність дослідів і перевірки та/чи уточнення показань на місці діяння.

3. Виключення невинного пошкодження майна.

4. Проведення дослідів (експерименту) в певних умовах та у певному темпі.

5. Багаторазовість проведення дослідів.

6. Поетапність у напрямку погіршення умов проведення дослідів

7. Проведення дослідів в обстановці, що максимально походить на ту, в якій здійснювалися дії, котрі піддаються перевірці.

8. Необхідність врахування умов, що з того часу змінилися і не піддаються реконструкції.

9. Запрошення до участі в дії лише необхідних осіб.

10. Виключення навмисної чи необережної підказки особи, дії якої перевіряються, розшуваного місця діяння та інших обставин.

Питання 3. Тактика проведення експерименту й перевірки та/чи уточнення показань на місці діяння

Загальні положення тактики проведення експерименту й перевірки та/чи уточнення показань на місці діяння полягають у такому:

1. Треба мати попередні навички із проведення за певним сценарієм в основному з пам'яті та в умовах, як правило, відеозапису цієї де-факто слідчої дії – стислий сценарій дії має бути написаний і цей папір слідчий повинен мати постійно при собі, а загальні моменти та їх послідовність добре пам'ятати.

2. Початок дії в кабінеті слідчого, де:

2.1. Після включення відеокамери:

– оголошується місто (інший населений пункт) провадження дії, дата і час початку дії, посада слідчого, у якій справі проводиться дія;

– що в процесі цієї де-факто слідчої дії буде підданий відеозапису, за допомогою якої саме відеокамери (марка), прізвище ім'я та по-батькові, посада спеціаліста, який буде проводити відеозапис, чи є з приводу цього відводи або інші зауваження;

– свідки і потерпілі попереджаються про антикримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих відомостей;

– свідок, окрім цього, про антикримінальну відповідальність за відмову від участі у дії, за винятком його прав відповідно до ст. 63 Конституції України та п. 3 ч. 1 ст. 66 «Права та обов'язки свідка» КПК України, коли показання стосуються самого особистісного джерела, або його близьких родичів (див. лекція 21 з кусу криміналістики, питання 4);

– понятим (участь яких, згідно з вимогами ч. 7 ст. 223 КПК України, є обов'язковою, за винятком випадку застосування безперервного відеозапису ходу проведення цієї дії, про недоліки чого див. лекція 5, питання 3) і при наявності іншим учасникам пояснюються їхні права спостерігати за тим, що буде відбуватися, і в кінці де-факто слідчої дії засвідчити своїми підписами правильність документування, права вносити пояснення до протоколу де-факто слідчої дії, чи є відводи до цих осіб;

– особистісному джерелу ставиться питання, на яке власне місце треба виїхати, де воно розташовано, як туди дістати і чи згоден він показати це місце чи розповісти на ньому про певні обставини.

2.2. Оголошується, що на час слідування у вказане особистісним джерелом місце відеозапис буде зупинений, всі учасники де-факто слідчої дії йдуть у такий-то транспортний засіб або йдуть до такого-то орієнтира пішки; точний час перед вимкненням запису.

3. Після приїзду чи приходу до певного орієнтира, який ще не повинен бути місцем проведення цієї дії, відеозапис включається, слідчий оголошує точний час включення відеокамери, що проведення дії продовжується і на цьому місці:

3.1. Пропонується особистісному джерелу вже безпосередньо всіх учасників вивести на те місце, де мало місце діяння, що перевіряється, якщо є індивідуально відомі орієнтири шляху – назвати їх.

3.2. Переслідуваний, який охороняється, має слідувати попереду понятих і осіб, які його охороняють, щоб у подальшому не було заяв, що власне ці особи, а не він вивели всіх учасників на місце діяння.

Особлива увага в цьому відношенні при пересуванні на вузьких драбинних маршах багатоповерхових будинків тощо, коли охоронці мають і запобігти втечі переслідуваного й вперед чи заподіяння попереду ним шкоди тощо, але при цьому не бути попереду самого переслідуваного.

3.3. Особи, які мають охороняти переслідуваного додатково на місці, чи інші особи, які допомагають проведенню дії, не повинні бути на місці діяння до приходу туди особистісного джерела.

3.4. Саме місце діяння:

3.4.1. Не повинне мати у зовнішньому вигляді певних підказок, що це є власне місце діяння, наприклад, й досі зламані у процесі макроправопорушення двері, сліди, схожі на кров, що залишилися після трупа тощо.

3.4.2. Разом із тим, повинне все ж таки мати той вигляд, яке мало на момент діяння. Змінена обстановка місця діяння зможе внести помилки у проведення де-факто слідчої дії.

3.4.3. Слідчий повинен бути добре ознайомлений і пам'ятати результати:
3.4.3.1. Обстеження місця діяння, які саме сліди діяння макроправопорушення чи інші речові джерела були знайдені тут і де саме. 3.4.3.2. Які саме показання про послідовність діяння дали інші співучасники діяння макроправопорушення.

4. У разі знаходження раніше невідомих слідів діяння та інших речових джерел слідчий повинен:

4.1. Детально допитати особистісне джерело про обставини утворення власне цих слідів чи знаходження тут інших речових джерел.

4.2. Зібрати сліди діяння макроправопорушення і впакувати знайдені речові джерела таким чином:

4.2.1. Щоб особистісне джерело та інші учасники до них не торкалися і не могли внести змін.

4.2.2. Щоб збирання та упаковка зайняли небагато часу, оскільки відеозапис вимикати не бажано (тому безпосереднє збирання мікрооб'єктів не робиться, збираються лише їхні ймовірні носії).

Якщо це займе багато часу, то відеозапис зупиняється з повідомленням причини та точного часу вимкнення відеозапису.

Вмикається відеозапис після завершення цих дій із оголошенням точного часу увімкнення відеозапису і про те, що дії зі збирання та упаковки завершені і продовжується відеозапис і де-факто слідча дія.

5. Після завершення де-факто слідчої дії оголошується про те, що:

5.1. Дія завершена і чи мають учасники які-небудь клопотання чи заяви, якщо так – які саме.

5.2. Відеозапис вимикають, на підставі відеозапису виготовляється протокол, який буде наданий учасникам цієї дії для підпису.

5.3. Час завершення дії і вимкнення відеозапису.

6. Виготовлення протоколу бажане одразу після проведення дії, якщо ні (коли дія зайняла багато часу, відеозапис довгий), то перед вимиканням відеозапису оголошується про час і місце виготовлення і надання учасникам протоколу для підпису.

7. При ознайомленні із протоколом учасники можуть заявляти клопотання про перегляд відеозапису ще раз у цілому чи його певних моментів, щоб співставити правильність відображення у протоколі того, що фактично мало місце при проведенні дії.

7.1. Відеозапис у повному обсязі демонструється учасникам, про що складається окремий протокол.

7.2. Слідчий зобов'язаний задовольнити й клопотання про повторний перегляд відеозапису в цілому та його фрагментів з метою співставлення з основним протоколом де-факто слідчої дії, якщо цим правом учасники не будуть зловживати.

7.3. У разі відмови у задоволенні такого клопотання, сутність клопотання заноситься у протокол, а відмова оформляється вмотивованою постановою слідчого.

8. Особливості тактики судового експерименту і перевірки та/чи уточнення показань на місці діяння полягають у тому, що участь беруть усі учасники судового засідання.

8.1. При проведенні експерименту в залі суду – хід і результати документуються у протоколі судового засідання.

8.2. При проведенні експерименту й перевірки та/чи уточнення показань на місці діяння поза приміщенням суду складається окремий протокол цієї де-факто слідчої дії.

Цей підхід вважається неправильним і пропонується, щоб і в такому випадку хід і результати фактично де-факто судової, а не слідчої дії документувалися у протоколі судового засідання, який має відображати увесь хід і всі результати судового засідання без винятку.

ЛЕКЦІЇ № 24-25

ОСНОВИ ЕКСПЕРТОЛОГІЇ. ТАКТИКА ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ ЕКСПЕРТИЗ

Лекції висвітлюють такі питання:

1. Поняття і класифікація судових експертиз.
2. Система експертних і позаекспертних установ України.
3. Загальні положення тактики призначення і проведення експертизи.
4. Всеукраїнський одорологічний центр, його основні підрозділи.
5. Кваліфікаційні вимоги та основні функції співробітників одорологічної лабораторії.
6. Загальні положення отримання зразків запаху та підготовки експертних об'єктів.
7. Тактика звичайного та діагностичного комісійного одорологічного дослідження.

Питання 1. Поняття і класифікація судових експертиз

Юридичну експертологію більш правильно визначити як полінауковий методичний напрям, у якому окремі розділи розробляють концептуальні основи (поняття і класифікація експертизи, вимоги до експерта, процесуальні гарантії отримання достовірних відомостей про факти в цілому чи їх окремі сторони та ін.), а також тактичні особливості призначення і проведення окремих видів експертиз, оцінки і використання висновку як доказів у відповідному різновиді судочинства (конституційному, антикримінальному, адміністративному, де-факто майновому, де-юре майновому).

Потребує істотного вдосконалення традиційна **класифікація судових експертиз залежно від предмета, об'єкта і галузі знань**, коли, окрім криміналістичної експертизи, виділяють і такі за суттю криміналістичні дослідження, як біологічна експертиза, експертиза матеріалів, речовин і виробів із них, судово-технічна експертиза, судово-бухгалтерська, фінансово-економічна та ін., що більш правильно упорядкувати таким чином:

1. **Криміналістична експертиза**, що має досліджувати будь-які об'єкти, якщо це має значення для правильного вирішення справи про ті чи інші види правопорушень і не походить від тіла людини або від його одягу і предметів у разі спільного спричинення пошкоджень; а також якщо це не стосується психіки людини):

1.1. Експертиза вогнепальної зброї і боєприпасів та слідів протиправного поводження з ними.

1.2. Експертиза механічної зброї та слідів протиправного поводження з нею.

1.3. Експертиза вибухової зброї, вибухових пристроїв і речових слідів протиправного поводження з ними.

1.4. Експертиза речовин, матеріалів і виробів із них (грунту і речовин ґрунтового походження: волокнистих матеріалів і виробів із них; паливно-мастильних матеріалів і нафтопродуктів; скла і силікатних матеріалів; пластмаси і полімерних матеріалів; металів і сплавів із них; наркотичних засобів; лакофарбового покриття та фарби; тютюну і предметів паління; харчових продуктів тощо).

1.5. Експертиза відновлення знищених текстів і маркувальних позначень.

1.6. Трасологічна експертиза.

1.7. Фоноскопична експертиза.

1.8. Одорологічна експертиза.

1.9. Почеркознавча експертиза.

1.10. Авторознавча експертиза.

1.11. Портретна експертиза.

- 1.12. Технічна (автотехнічна тощо) експертиза.
- 1.13. Технологічна експертиза.
- 1.14. Товарознавча експертиза.
- 1.15. Бухгалтерська експертиза.
- 1.16. Фінансово-економічна експертиза.
- 1.17. Біологічна експертиза тощо.
- 2. Судово-медична експертиза:**
  - 2.1. Генотипоскопічна експертиза.
  - 2.2. Імунологічна експертиза.
  - 2.3. Біологічна експертиза.
  - 2.4. Цитологічна експертиза.
  - 2.5. Медико-криміналістична (фізико-технічна) експертиза.
  - 2.6. Токсикологічна експертиза.
  - 2.7. Експертиза речових джерел.
  - 2.8. Експертиза трупа людини тощо.
- 3. Судово-психіатрична експертиза:**
  - 3.1. Судово-психологічна експертиза.
  - 3.2. Судово-психіатрична експертиза.
  - 3.3. Судово-наркологічна експертиза.

Практично значущими виявляються такі класифікаційні поділи експертиз:

- 1. Залежно від послідовності проведення:**
  - 1.1. Первісна.
  - 1.2. Повторна.
- 2. За обсягом дослідження:**
  - 2.1. Основна.
  - 2.2. Додаткова.
- 3. За складом і характером спеціальних знань:**
  - 3.1. Однопредметна (комісійна).
  - 3.2. Комплексна.
- 4. За кількістю експертів:**
  - 4.1. Одноособова (проста)
  - 4.2. Комплексна.
  - 4.3. Комісійна.
- 5. За місцем проведення:**
  - 5.1. В експертній установі.
  - 5.2. У позаекспертній установі.

Питання 2. Система експертних і позаекспертних установ України

В Україні на сьогодні діє така система експертних установ.

1. Експертні установи системи МВС України:

- 1.1. Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України (ДНДЕКЦ).
- 1.2. НДЕКЦ при ГУ МВС в областях, Автономній Республіці Крим, містах Київ і Севастополь.

2. Експертні установи системи Міністерства юстиції України:

- 2.1. Київський науково-дослідний інститут судових експертиз (НДІСЕ) та його Вінницьке, Луганське, Черкаське і Тернопільське відділення,
- 2.2. Харківський НДІСЕ.
- 2.3. Дніпропетровський НДІСЕ.

- 2.4. Кримський НДІСЕ.
- 2.5. Одеський НДІСЕ.
- 2.6. Миколаївський НДІСЕ.
- 2.7. Донецький НДІСЕ.
- 2.8. Львівський НДІСЕ.

3. Експертні установи Міністерства охорони здоров'я України:

3.1. Система загальних бюро судово-медичної експертизи: 3.1.1. Республіканське бюро судово-медичної експертизи (СМЕ). 3.1.2. Обласні бюро СМЕ при обласних лікарнях. 3.1.3. Міжрайонні, районні й міські відділи СМЕ при відповідних лікарнях.

3.2. Система судово-медичних лабораторій Міністерства оборони України.

3.3. Система установ із проведення стаціонарної чи амбулаторної: 3.3.1. Судово-психіатричної і судово-психологічної експертизи: 3.3.1.1. Відділення судово-психіатричної експертизи при обласних і прирівняних до них міських психіатричних лікарнях. 3.3.2. Судово-наркологічної експертизи: 3.3.2.1. Обласні і прирівняні до них міські наркологічні диспансери.

4. Система позаекспертних установ:

4.1. Бюро товарознавчих експертиз (за відсутності у певній області чи місті такого виду експертизи в експертних установах Міністерства внутрішніх справ і Міністерства юстиції України).

4.2. Бюро бухгалтерських і фінансово-економічних експертиз (за аналогічних умов).

4.3. Галузеві науково-дослідні установи (інститути, лабораторії, ВНЗ):

4.3.1. Макіївський інститут гірничотехнічної експертизи та ін.

Питання 3. Загальні положення тактики призначення і проведення експертизи

Підготовка і призначення експертизи є де-факто слідчо-експертною або судово-експертною комбінацією, де призначення експертизи являє собою де-факто слідчу чи судову дію, а проведення експертизи – де-факто експертну дію.

Тактика призначення експертизи залежить від того:

1. Експертній чи позаекспертній установі призначається експертиза, коли в першому випадку слідчий чи суддя виносить постанову про призначення експертизи:

1.1. У якій поряд з іншими відомостями відображає вихідні ці – відомості, що мають достатньо повно і, разом із тим, лаконічно описувати підстави призначення експертизи та умови збирання експертних об'єктів та отримання експертних зразків.

1.2. До якої з метою більш широкого розкриття сутності вихідних даних може додавати виписки чи ксерокопії протоколів про збирання експертних об'єктів та отримання експертних зразків, за наявності необхідності – протоколів відтворення обстановки та обставин діяння тощо.

5. При призначенні стаціонарної судово-психіатричної експертизи на експертизу часто направляють і матеріали кримінальної справи.

1.3. До якої додаються впаковані експертні об'єкти (якщо експертним об'єктом є труп людини, позначається, що труп вже направлений у бюро судово-медичної експертизи; якщо експертний об'єкт тіло живої людини, позначається, що на експертизу направляється підозрюваний (потерпілий, свідок тощо) та порівняльні зразки.

1.4. Постанова слідчого чи судді направляється разом із вказаними матеріалами в експертну установу, де вже керівник установи обирає, хто саме з експертів буде проводити експертизу і попереджує його про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивого висновку та за відмову від дачі висновку без достатніх на це підстав (якими можуть бути зацікавленість експерта, відсутність у нього відповідних спеціальних знань).

1.5. За якість такої експертизи відповідає експерт та керівник установи.

2. При призначенні експертизи позаекспертній установі чи певному спеціалісту, слідчий вручає постанову особисто, попереджає експерта шляхом отримання від нього відповідної підписки про вказану кримінальну відповідальність.

За якість проведення такої експертизи відповідальність несе лише експерт.

3. За недостатністю вихідних даних та об'єктів, які підлягають дослідженню, експерт звертається до слідчого чи суду з відповідним клопотанням надати ці матеріали чи об'єкти.

4. Питання, що ставляться на експертизу, доцільно попередньо узгоджувати з експертом, щоб вони були сформульовані максимально точно і правильно, не містили в собі зайвого обсягу експертної роботи або не пропускали важливі для справи обставини.

5. При призначенні комплексної експертизи, тобто такої, коли об'єкти мають бути досліджені експертами різних спеціальних знань, слідчий чи суддя має визначити головного експерта чи головну експертну установу, керівник якої вже й буде відповідати за якість проведення експертизи в цілому.

У такому разі постанови і матеріали направляються головній експертній установі чи головному експерту (при призначенні в позаекспертній установі декільком експертам різних спеціальностей).

6. При провадженні експертизи слідчий чи суддя має підтримувати зв'язок з експертом, щоб своєчасно усувати перепони у провадженні експертизи, що пов'язані з недостатнім обсягом або якістю вихідних даних чи експертних об'єктів.

7. При необхідності направляти на експертизу протокол відтворення обстановки та обставин діяння (що є необхідним при призначенні криміналістичної експертизи вогнепальної зброї та її слідів із метою встановлення траєкторії польоту кулі чи іншого снаряду, при призначенні автотехнічної експертизи із питанням встановлення технічної можливості уникнути наїзду на перешкоду чи людину; експертизи механічної зброї чи її слідів з метою встановлення механізму спричинення тілесних пошкоджень) доцільно для участі у цій де-факто слідчий чи судовій дії запросити як спеціаліста майбутнього експерта.

Класифікація експертних зразків:

1. За часом та умовами виникнення:

1.1. Вільні зразки (являють собою об'єкти, що виникли як зразки до порушення справи, наприклад, зразки почерку людини, написані раніше, у вигляді робочих конспектів, журналів, листів та ін.).

1.2. Умовно вільні зразки (об'єкти, що виникли вже після порушення справи, але не у зв'язку із призначенням експертизи, зокрема зразки почерку людини у вигляді письмового тексту).

1.3. Експериментальні зразки (отримують спеціально у зв'язку з призначенням експертизи у заданих умовах, наприклад, експериментальні зразки почерку чи підпису, які мають бути отримані у тих умовах, у яких за робочою версією був виконаний досліджуваний текст чи підпис).

1.4. Контрольні зразки (для відмежування сумішей та перешкод у порівняльних зразках, наприклад, шматок чистого бинту, на який були отримані зразки крові людини, зразки ґрунту з місцевості, що знаходиться поруч із досліджуваною ділянкою місцевості, та ін.).

2. За характером відображення ознак:

2.1. Індивідуальні зразки.

2.2. Родові (видові) експертні зразки.

Вимоги щодо отримання експертних зразків:

- порівнюваність експертних зразків;
- відносна незмінність експертних зразків;
- дійсність експертних зразків;

- необхідна повнота експертних зразків;
- відповідна якість експертних зразків;
- необхідна кількість експертних зразків
- виконання процесуальних та інших вимог щодо отримання експертних зразків.

При проведенні ідентифікаційних досліджень важливе значення має:

1. Встановлення певної сукупності загальних ознак (тобто родових чи видових ознак) і часткових ознак (тобто індивідуальних);
2. Ідентифікаційного періоду, тобто часу, протягом якого вказані ознаки ще зберігають свою ідентифікаційну значущість (це актуальне при отриманні зразків ґрунту чи інших біологічних зразків; проведення трасологічної експертизи доцільне тоді, коли досліджуваний об'єкт не використовувався чи використовувався в межах ідентифікаційної похибки того).
3. Можливість формулювання:
  - 3.1. Категоричного позитивного висновку.
  - 3.2. Імовірного позитивного висновку, коли експерт більше схиляється до позитивного висновку, але не має достатньої кількості ідентифікаційних ознак.
  - 3.3. Імовірного негативного висновку, коли експерт схиляється більше до негативного висновку за наявності співпадіння незначної сукупності ідентифікаційних ознак.
  - 3.4. Категоричного негативного висновку.

Питання 4. Всеукраїнський одорологічний центр, його основні підрозділи

Основні підрозділи Всеукраїнського одорологічного центру:

1. **Одорологічна лабораторія:**
    - 1.1. Позаекспертні лабораторні комісійні одорологічні дослідження.
    - 1.2. Звичайна комісійна одорологічна експертиза.
    - 1.3. Діагностична комісійна одорологічна експертиза.
  2. **Відділ позалабораторних одорологічних досліджень і використання нюху позалабораторного собаки-детектора для:**
    - 2.1. Пошуку чи переслідування людини за слідами запаху на місцевості.
    - 2.2. Пошуку за запахом у повітрі людини, яка знаходиться під завалами та іншими перешкодами внаслідок терористичних актів, дії стихійних явищ та інших причин.
    - 2.3. Пошуку за запахом у повітрі візуально прихованих наркотичних речовин.
    - 2.4. Пошуку за запахом у повітрі візуально прихованих вибухових пристроїв і речовин.
    - 2.5. Пошуку за запахом у повітрі візуально прихованих окремих контрабандних товарів та інших речових джерел антиделіктної інформації (знарядь макроправопорушення; речей, що викрадені тощо).
  3. **Відділ поєднання позалабораторних і традиційних кінесологічних напрямів використання нюху позалабораторного собаки-детектора в контексті:**
    - 3.1. Охорони державного кордону.
    - 3.2. Конвоювання та охорони в'язнів чи інших організованих груп людей.
    - 3.3. Охорони спеціальних державних та інших важливих об'єктів або осіб.
    - 3.4. Патрулювання громадських та інших місць можливого скоєння правопорушень.
  4. **Відділ традиційних кінесологічних напрямів.**
  5. **Відділ селекційної і виставкової роботи зі службовими собаками.**
- Опис **одорологічної лабораторії**, схема плану-проекту якої викладена окремо (див. лекція 11, додаток 1), **на першому поверсі якої розташовані:**
1. **Експертна зала**, тобто кімната для проведення одорологічних досліджень, у якій за допомогою опалювання, кондиціонерів, витягів та іншого обладнання повинні

забезпечуватися температура повітря в межах 18-20 °С²², відносна вологість повітря не нижча ніж 60 %, відсутність різких фонових запахів і чутливих для собаки-детектора невидимих випромінювань (інфрачервоного, ультрафіолетового і т. п.), чистота, належний санітарний стан і звукоізоляція.

Підлогу експертної зали найкраще покрити суцільним лінолеумом або іншим подібним покриттям із загином його кінців до 20 см на стіни, що дозволяє лаборанту-одорологу швидко провести вологе протирання після кожного етапу одорологічного дослідження з метою дезодорації і запобігає затіканню води в щілини під плінтуси або в стики лінолеуму.

Стіни експертної зали найкраще до стелі обкласти керамічним кахлем чи іншим подібним покриттям, що надає можливість лаборанту-одорологу проводити їх ретельну дезодорацію до приблизної висоти собак-детекторів у загривку після кожного етапу одорологічного дослідження для знищення слідів запаху попереднього собаки-детектора (який у процесі обходу порівняльного ряду міг торкатися і навіть тертися об стіни) і загалом стін експертної зали після закінчення робочого дня.

Вікна експертної зали повинні бути пилозвуконепроникними і розташовані на висоті не нижчій ніж 80 см. За відсутності вікон або недостатньо хорошему природному освітленні потрібно забезпечити належне штучне освітлення, найкраще за допомогою світильників із лампами денного освітлення, вмонтованих у стелю зали.

На стіні, суміжній з одоротекою, необхідно передбачити стелажі, на яких могли би бути тимчасово розміщені заздалегідь підготовлені експертні об'єкти для одного одорологічного дослідження.

У центрі експертної зали потрібно накреслити не одне, а три кола: малий порівняльний ряд, середній порівняльний ряд і великий порівняльний ряд, – розраховані відповідно на 6, 8 і 10 локалізацій для місткостей з експертними об'єктами. З метою раціонального використання площі підлоги експертної зали у всіх названих порівняльних рядах повинен бути єдиний центр, але форма малого порівняльного ряду – правильне коло, а середнього і великого порівняльних рядів – правильний еліпс. Останнє дозволить додатково зменшити і ширину експертної зали.

2. Стартовий майданчик для експерта-кіносолога з собакою-детектором доцільно передбачити в одному з торців експертної зали, він є його складовою частиною, відгородженою від нього стіною із засувними дверми. При цьому важливо передбачити й автоматичне відкриття цих дверей у той момент, коли перший експерт-одоролог виконає в експертній залі всі операції із розставляння в порівняльному ряду експертних об'єктів.

Використання в цьому випадку засувних дверей більш зручне, а виготовлення цих дверей і відгороджуючої стіни у вигляді склометалевої конструкції зі звукоізоляційними й односторонніми світлопроникними властивостями (венеціанське дзеркало), що пропускають світло з боку експертної зали дозволить другому експерту-одорологу фіксувати відеокамерою і всі дії експерта-кіносолога із собакою-детектором у процесі підготовки порівняльного ряду до чергового етапу одорологічного дослідження.

3. Апаратна, тобто кімната для проведення другим експертом-одорологом відеозапису одорологічних досліджень, найкраще передбачити з протилежного торця експертної зали і відгородити від нього аналогічною склометалевою конструкцією. Венеціанське дзеркало пропускає світло зі сторони апаратної, що, з одного боку, виключає в процесі одорологічного дослідження різноманітні перешкоди зі сторони другого експерта-одоролога, а з іншого – дозволяє йому повністю оглядати все те, що відбувається в експертному залі, в тому числі і на стартовому майданчику, і, зважаючи на

---

²² Температура в експертній залі близько 25 °С може зумовити помилкові результати лабораторного одорологічного дослідження.

це, – більш якісно здійснювати відеозапис вузлових моментів кожного з етапів експертного одорологічного дослідження.

4. **Навчальний клас** має прилягати до внутрішньої бічної сторони експертної зали і бути розділеним із ним такою ж скло-металевою конструкцією, що буде забезпечувати спостереження за одорологічним дослідженням як із навчальною або інспектувальною метою, так і з метою виконання вимог чинного кримінально-процесуального законодавства, наприклад, у частині задоволення клопотання підозрюваного (обвинуваченого, підсудного) або потерпілого про особисту участь у цій експертизі.

5. **Кімната лаборанта-одоролога**, що повинна прилягати до експертної зали із зовнішньої бічної сторони і мати з ним загальні двері, які пропонується також відчиняти автоматично після кожного з етапів одорологічного дослідження для проведення лаборантом-одорологом дезодорації підлоги, стін і, за необхідності, інших поверхонь експертної зали, найбільш ретельно – локалізації порівняльних кіл.

6. **Одоротека** – кімната для зберігання консервованих запахів (банк слідів і зразків запаху людини), яка повинна бути розміщена поруч з експертною залогою і мати двоє дверей, одні з яких виходять у експертну залу, а інші – в коридор лабораторії.

7. **Тимчасові вольєри**, тобто вольєри для тимчасового утримання собак-детекторів, що використовуються в поточних одорологічних дослідженнях, які пропонується розташувати на внутрішньому подвір'ї лабораторії, що прилягає до зовнішньої бічної стіни експертної зали, і обгороджений із трьох сторін вулиці високою залізобетонною огорожею.

Із цього подвір'я на стартовий майданчик експертної зали передбачаються двері, через які експерт-кіносолог після проведення чергового етапу одорологічного дослідження відводить собаку-детектора у вольєр і бере з іншого вольєра чергового собаку-детектора для проведення наступного етапу одорологічного дослідження.

8. **Ветполіклініка** у вигляді трьох невеликих приміщень і забезпеченням їх сполучення з внутрішнім подвір'ям лабораторії. У такому разі у ветеринарній поліклініці експерти-кіносологи зможуть здійснити обстеження собак-детекторів перед залученням їх до одорологічного дослідження, поточний ветеринарний огляд собак-детекторів і при необхідності надати їм відповідну ветеринарну допомогу, лікування і навіть нескладне хірургічне втручання.

Ветполіклініка має складатися з таких трьох невеликих приміщень: роздягальня (в якій експерти-кіносологи і помічник експерта-кіносолога переодягаються в спецодяг перед початком одорологічних досліджень чи іншою роботою), оглядова (для проведення поточних та інших оглядів собак-детекторів) і операційна (для проведення собакам-детекторам при необхідності нескладних хірургічних операцій), які повинні бути відповідним чином обладнані.

9. **Кухня для приготування їжі собакам-детекторам.**

10. **Склад для зберігання кормів, медикаментів та інших витратних матеріалів для собак-детекторів.**

11. **Технічне приміщення для нескладного ремонту обладнання лабораторії, зберігання допоміжних матеріалів і приладдя до нього.**

На другому поверсі одорологічної лабораторії передбачаються такі приміщення:

12. **Кабінет начальника лабораторії.**

13. **Кабінет експертів**, призначений для роботи експертної комісії з підготовки експертного висновку та інших необхідних матеріалів експертного дослідження. При цьому другий експерт-одоролог основну частину своєї роботи із відеозапису вузлових моментів одорологічного дослідження, підготовки на основі відеозапису протоколу одорологічної експертизи і фототаблиці до нього виконує в апаратній.

14. **Канцелярія**, в якій має здійснюватися все діловодство, пов'язане з прийомом матеріалів від ініціаторів дослідження або проведення перевірки за одорологічним

обліком, передачею і отриманням їх назад від першого експерта-одоролога та з відправкою цих матеріалів ініціаторам дослідження або перевірки по одоротеці після закінчення проведення лабораторного одорологічного дослідження (одорологічної експертизи, іншого лабораторного одорологічного дослідження або одорологічної перевірки по одоротеці).

Канцелярію лабораторії найбільш зручно розділити суміжною стіною з кабінетом експертів, через спеціальне віконце якої матеріали можна було б передавати першому експерту-одорологу і повертати від нього після виконання назад у канцелярію.

15. **Маніпуляційна**, тобто кімната, призначення якої полягає в забезпеченні умов для проведення другим експертом-одорологом операцій зі збирання слідів запаху людини з їх імовірних первинних або вторинних носіїв, що направлені ініціатором дослідження.

У цій кімнаті має бути встановлена і вакуумна криогенна установка для збирання слідів запаху з невеликих первинних або вторинних носіїв слідів або зразків запаху людини, у тому числі з різноманітних мікросубстанцій.

16. **Мийка**, тобто кімната, в якій лаборант-одоролог повинен здійснювати дезодорацію скляних місткостей, уніфікованих носіїв та інших технічних засобів роботи зі слідами і зразками запаху людини, у тому числі з метою повторного їх використання. При цьому, якщо мийку відгородити від маніпуляційної суміжною стіною, то через спеціальне віконце в ній буде більш зручно передавати технічні засоби на дезодорацію і назад.

Розміщення маніпуляційної над одоротекою робить технічно можливою передачу підготовлених експертних зразків в одоротеку за допомогою вертикального транспортера.

17. **Деякі інші допоміжні приміщення**, наприклад, санітарне приміщення; склад для зберігання сухого корму для собак-детекторів та необхідного обладнання, запасних частин до нього; допоміжні приміщення прибиральниці та ін., які можуть розташовуватися як на першому, так і на другому поверсі лабораторії.

18. **Постійні вольєри**, тобто вольєри для постійного утримання лабораторних собак-детекторів, які мають бути відповідним чином обладнані, у т. ч. й ізолятором, вольєром для щенят тощо, найкраще розмістити поблизу приміщення одорологічної лабораторії.

19. **Дресирувальний полігон**, тобто майданчик для вигулу та підготовки собак-детекторів за курсом загальної слухняності, також доречно розмістити поблизу приміщення одорологічної лабораторії і належним чином обладнати. Його площа на 10 собак-детекторів повинна бути не менша ніж 500 м².

20. **Інші приміщення одорологічної лабораторії** (кухня, ветаптека тощо) із зрозумілих міркувань повинні складати з одорологічною лабораторією єдиний комплекс.

Питання 5. Кваліфікаційні вимоги та основні функції співробітників одорологічної лабораторії

1. **Перший експерт-одоролог** повинен відповідати тавким **кваліфікаційним вимогам**:
  - мати вищу біохімічну (можливо, біологічну або хімічну) і вищу юридичну освіту;
  - володіти спеціальною підготовкою з основ одорології;
  - володіти методикою підготовки собак-детекторів за курсом загальної слухняності, курсом спеціальної підготовки і курсом подальшої спеціалізації окремих собак-детекторів на вирішення діагностичних завдань;
  - мати допуск до проведення комісійної одорологічної експертизи.

До функцій першого експерта-одоролога входить:

- головування в експертній комісії;

- розробка схеми проведення одорологічного дослідження і керівництво цим процесом;
- підготовка до дослідження всіх необхідних експертних об'єктів, за винятком тих, які становлять імовірні носії слідів запаху людини і зібрані ініціатором дослідження у процесі огляду місця діяння або проведення інших де-факто процесуальних і парапроцесуальних дій або їх комбінацій;
- розміщення на основі результатів жеребкування і заміна перед кожним дослідженням при відсутності експерта-кіносолога із собакою-детектором експертних об'єктів на стартовому майданчику і в порівняльному ряду;
- розконсервація скляних місткостей з експертними об'єктами безпосередньо перед пуском собаки-детектора на їх обнюхування і відразу після завершення цього процесу;
- запрошення експерта-кіносолога для роботи із собакою-детектором під час хвилинного обнюхування стартового об'єкта і експертних об'єктів порівняльного ряду;
- вказівка експерту-кіносологу на основі результатів жеребкування початкової локалізації порівняльного ряду і напряду його обходу (за або проти годинникової стрілки);
- запрошення лаборанта-одоролога після кожного етапу одорологічного дослідження для проведення дезодорації підлоги та інших необхідних поверхонь експертного залу;
- ведення етограм (таблично-схематичну послідовність) комісійного одорологічного дослідження;
- складання в кабінеті експертів на основі відеозапису вузлових моментів одорологічного дослідження протоколу одорологічного дослідження і фототаблиці до нього, етограм та інших матеріалів експертизи проекту висновку комісійної одорологічної експертизи;
- підписання як головою комісії висновку та інших матеріалів комісійної одорологічної експертизи.

2. **Другий експерт-одоролог** повинен відповідати таким **кваліфікаційним вимогам**:

- мати вищу біохімічну (можливо, біологічну або хімічну) і вищу юридичну освіту;
- володіти спеціальною підготовкою з основ одорології;
- володіти методикою підготовки собак-детекторів за курсом загальної слухняності, курсом спеціальної підготовки і курсом подальшої спеціалізації окремих собак-детекторів на вирішення діагностичних завдань;
- мати підготовку з проведення відеозапису експертного одорологічного дослідження;
- володіти основами поточного технічного обслуговування і нескладного ремонту відеотехніки і приладдя до неї;
- мати підготовку з проведення з монітора відеокамери фотозйомки вузлових моментів одорологічного дослідження шляхом покадрової зупинки відеозапису;
- мати допуск до проведення комісійної одорологічної експертизи.

До функцій другого експерта-одоролога входить:

- членство в експертній комісії;
- підготовка експертних об'єктів на основі імовірних носіїв слідів запаху людини, зібраних ініціатором дослідження в процесі огляду місця діяння або інших де-факто процесуальних чи парапроцесуальних дій;
- ведення в апаратній чернеткових записів ходу і проведення відеозапису вузлових моментів експертного одорологічного дослідження;
- виготовлення в апаратній на основі чернеткових записів ходу і покадрової зупинки відеозапису вузлових моментів одорологічного дослідження протоколу комісійної одорологічної експертизи і фототаблиці до нього;

- проведення поточного технічного обслуговування і нескладного ремонту відеоапаратури і приладдя до неї;

- участь у підготовці в кабінеті експертів проекту висновку комісійної одорологічної експертизи;

- підписання як членом комісії висновку комісійної одорологічної експертизи, її протоколу, фототаблиці до нього та інших матеріалів експертизи.

3. Експерт-кіносолог повинен відповідати таким кваліфікаційним вимогам:

- мати вищу ветеринарну і вищу юридичну освіту;

- володіти спеціальною підготовкою кіносолога;

- мати допуск і володіти методикою підготовки собак-детекторів за курсом загальної слухняності, курсом спеціальної підготовки і курсом подальшої спеціалізації окремих собак-детекторів на вирішення діагностичних завдань;

- володіти практичними навичками ветеринарного обслуговування, лікування і, за необхідності, оперування собак-детекторів;

- володіти підготовкою з основ утримання і годування собак-детекторів;

- знати нормативи та інші вимоги, що пред'являються до вибракування собак-детекторів;

- мати спеціальну підготовку з основ одорології;

- володіти допуском до проведення комісійної одорологічної експертизи.

До функцій експерта-кіносолога входить:

- членство в експертній комісії;

- дресирування собак-детекторів за курсом загальної слухняності та спеціальної підготовки;

- поточний ветеринарний огляд і застосування собак-детекторів у процесі кожного з етапів комісійного одорологічного дослідження;

- забезпечення повного об'єму ветеринарного обслуговування собак-детекторів, лікування і при необхідності нескладного хірургічного втручання;

- здійснення щоденного контролю за правильним утриманням і годуванням собак-детекторів;

- участь у підготовці в кабінеті експертів проекту висновку комісійної одорологічної експертизи;

- підписання як членом комісії висновку комісійної одорологічної експертизи, її протоколу, фототаблиці до нього та інших матеріалів експертизи;

- членство в комісії з вибракування собак-детекторів;

- підписання як членом комісії акта з вибракування собак-детекторів.

4. Начальник одорологічної лабораторії повинен відповідати таким кваліфікаційним вимогам:

- мати вищу юридичну освіту;

- мати науковий ступінь кандидата (доктора) юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза;

- мати спеціальну підготовку з основ одорології та кіносології;

- володіти методикою підготовки собак-детекторів за курсом загальної слухняності, курсом спеціальної підготовки і курсом подальшої спеціалізації окремих собак-детекторів на вирішення діагностичних завдань;

- мати допуск до проведення комісійної одорологічної експертизи;

- знати нормативи та інші вимоги, що пред'являються до вибракування собак-детекторів.

До функцій начальника лабораторії входить:

- загальне адміністративне керівництво роботою одорологічної лабораторії;

- організація і керівництво науково-дослідною роботою експертів лабораторії з удосконалення методики роботи зі слідами і зразками запаху людини, проведення комісійної одорологічної експертизи і дресирування собак-детекторів;
- організація навчального процесу з підготовки експертів-одорологів і експертів-кіносологів для інших одорологічних лабораторій;
- розподіл матеріалів одорологічної експертизи, що надійшли, між експертами-одорологами, визначення серед них голови і члена комісії за кожним із цих матеріалів;
- попередження кожного із членів експертної комісії про встановлену відповідальність за дачу завідомо неправдивого висновку (ст. 384 КК України) і неналежне виконання інших обов'язків експерта;
- підписання супровідних листів щодо виконаних матеріалів комісійної одорологічної експертизи;
- головування в комісії з вибракування собак-детекторів або списання інших матеріальних цінностей лабораторії.

5. **Лаборант-одоролог** повинен відповідати таким **кваліфікаційним вимогам**:

- мати загальну середню освіту;
- володіти знаннями з основ одорології.

До функцій лаборанта-одоролога входить проведення:

- дезодорації шляхом миття технічних засобів збирання слідів та отримання зразків запаху людини, у тому числі з метою їх повторного використання;
- дезодорації підлоги, стін і, при необхідності, інших поверхонь експертної зали після проведення кожного з етапів експертного одорологічного дослідження;
- перенесення експертних об'єктів з апаратної в одоротeku і назад;
- поточного прибирання маніпуляційної, мийки, експертної зали й одоротeki.

6. **Помічник експерта-кіносолога** повинен відповідати таким **кваліфікаційним вимогам**:

- мати загальну середню освіту;
- володіти знаннями з основ кіносології.

До функцій помічника експерта-кіносолога входить здійснення під керівництвом експерта-кіносолога:

- щоденного догляду, в тому числі й вигулу, годування собак-детекторів, а також прибирання вольєрів для тимчасового та постійного їх утримання;
- переведення з вольєра для постійного утримання у вольєр для тимчасового утримання або в інші приміщення (ветполіклініку, на майданчик для дресирування собак-детекторів за курсом загальної слухняності і т. п.) і назад необхідної кількості собак-детекторів для кожної комісійної одорологічної експертизи чи з іншою метою;
- допоміжних функцій у процесі дресирування собак-детекторів за курсом загальної слухняності, курсом спеціальної підготовки і курсом подальшої спеціалізації окремих собак-детекторів на вирішення діагностичних завдань.

Питання 6. Загальні положення отримання зразків запаху та підготовки експертних об'єктів

Сутність і призначення кожного з різновидів експертних об'єктів (слідів або зразків запаху) полягає в тому, що всі сліди і зразки запаху, які зазнають експертного одорологічного дослідження, потрібно іменувати експертними об'єктами (експертними слідами запаху, експертними зразками запаху) і за значенням в одорологічному дослідженні поділяти на:

- стартові об'єкти (сліди або зразки запаху);

- об'єкти, що перевіряються (сліди або зразки запаху);
- допоміжні об'єкти (сліди або зразки запаху).

Стартові об'єкти виставляються для обнюхування собакою-детектором на стартовому майданчику, а допоміжні об'єкти (сліди або зразки запаху), що перевіряються, розміщуються для обстеження собакою-детектором на локалізаціях порівняльного ряду.

Допоміжні об'єкти за значенням в експертному одорологічному дослідженні поділяються на:

1. Нейтральні об'єкти (нейтральні сліди або зразки запаху людини), які спеціально збирають або отримують для кожного етапу одорологічного дослідження і які становлять сліди або зразки індивідуального запаху явно непричетної до розслідуваного діяння особи.

2. Фонові об'єкти (фонові сліди або зразки запаху людини та інших об'єктів), які готуються в лабораторії на основі направлених ініціатором дослідження носіїв фонових запаху, зібраних у процесі огляду місця діяння, проведення інших де-факто процесуальних чи парапроцесуальних дій або їх комбінацій; а також отриманих самостійно першим експертом-одорологом речовин або матеріалів, використання зразків запаху яких як фонове визначається вихідними експертними цими.

3. Дублікатні об'єкти (дублікатні сліди або зразки запаху), які найчастіше є дублікатами стартових об'єктів і виставляються у порівняльному ряду як допоміжні об'єкти з метою контролю за функціональним станом собаки-детектора в процесі його одорологічного застосування.

4. Контрольні об'єкти (контрольні сліди запаху особи, яка має бути перевірена), механізм і умови отримання яких максимально витримують аналогічно з офіційною версією механізму і умов утворення слідів індивідуального запаху цієї особи в процесі розслідуваного діяння.

5. Еталонні об'єкти, тобто еталони зразків або слідів різних запахів людини (видового запаху людини, запаху чоловіка або жінки, запаху людини середніх років, похилого віку або дітей, запаху людини певної раси і т. п.) та інших речових джерел інформації.

Контрольні об'єкти становлять, як правило, сліди індивідуального запаху людини, отримані із зацими механізмом і умовами їх утворення. Вони служать для забезпечення чистоти одорологічного дослідження в частині виконання умов передбачуваного механізму утворення слідів індивідуального запаху людини в процесі розслідуваного діяння.

Із цієї причини до використання в одорологічному дослідженні контрольних слідів запаху людини потрібно ставитися з особливою обережністю. Адже механізм і умови утворення слідів запаху людини в процесі розслідуваного діяння лише передбачаються, і якщо фактично вони були іншими, то це може спричинити і помилкові результати. Тому найкраще контрольні об'єкти (контрольні сліди) включати в одорологічне дослідження лише на додаткових етапах одорологічного дослідження або в основних, якщо ініціатор дослідження виокремив спеціальне питання з перевірки офіційної версії механізму або умов утворення слідів запаху особи, яку мають перевірити.

Еталонні об'єкти являють собою еталони зразків, звичайно, видового запаху людини (зразки запаху людини як біологічного виду), статевого запаху людини (зразки запаху чоловіків, зразки запаху жінок), вікового запаху людини (окремо зразки запаху чоловіків середніх років, немолодих років і хлопчиків, зразки запаху жінок середніх років, немолодих років і дівчаток), расового запаху людини (зразки запаху людини певної раси) або еталони зразків інших запахів людини і навіть інших речових джерел інформації. Наприклад, не виключено, що в одорологічному дослідженні використовуватиметься еталон певного фонових запаху.

Вихідні дані і підстави для проведення лабораторного одорологічного дослідження слідів і зразків запаху людини за допомогою нюху собак-детекторів

У постанові (ухвалі) про призначення одорологічної експертизи, крім загальних для всіх експертиз положень, у короткій фабулі кримінальної справи викладається також інформація про те, які саме ймовірні носії слідів індивідуального запаху людини були вилучені і які передбачувані обставини утворення на них вказаних слідів.

Із метою отримання більш повної такої інформації до постанови (ухвали) про призначення одорологічної експертизи додається копія протоколу слідчої дії, у процесі якої здійснювалося збирання імовірних носіїв слідів або зразків запаху людини. Не варто направляти на експертизу тільки витяг із цього протоколу. Адже в цьому випадку існує небезпека надання експертам менш повної, ніж це необхідно, інформації про методику і умови збирання імовірних носіїв слідів або отримання зразків індивідуального запаху людини, їх характер, стан, розташування з іншими об'єктами навколишнього оточення місця діяння (іншої місцевості або приміщення), можливий механізм утворення слідів індивідуального запаху людини, фонове запахове оточення і т. п. Такі відомості іноді можуть бути отримані лише в процесі вивчення всіх відомостей із протоколу.

Серед початкових даних одорологічної експертизи особливе місце займають відомості про зовнішні умови (температуру навколишнього середовища, наявність або відсутність вітру, опадів (яких саме), вологість повітря і т. п.), що існували на момент утворення слідів запаху людини, після цього і до початку, а також в процесі проведення слідчої дії зі збирання слідів або отримання зразків індивідуального запаху людини (слідчого огляду, отримання зразків для експертного дослідження та ін.). Потрібно обов'язково акцентувати увагу на фактах застосування собаки-детектора для позалабораторного одорологічного дослідження і деталізувати, що саме і в якій послідовності здійснювалося з об'єктами, що направляються на лабораторне одорологічне дослідження.

Важливе значення в цьому аспекті займають відомості і про характеристику матеріалу і стан імовірного носія слідів запаху людини (трав'янистий, ґрунтовий, піщаний, кам'янистий або іншого характеру ґрунт; нефарбоване, фарбоване або поліроване дерев'яне покриття; скло, метал, полімер або інший матеріал і т. п.), наявність чи відсутність на ймовірному запахоносії біологічної природи ознак гниття або плісняви, надмірної вогкості і тощо.

Така детальна характеристика відносно кожного з імовірних носіїв слідів запаху людини, що направляються на дослідження, повинна простежуватися з копії протоколу слідчої дії або в іншому випадку досить повно викладатися у постанові (ухвалі) про призначення експертизи на основі вивчення слідчим (судом) інших процесуальних документів, що знаходяться в справі, наприклад, протоколу допиту потерпілого або свідка, протоколу обшуку, слідчого експерименту, перевірки свідчення на місці і т. п. Бажано було б надати експертній комісії також копії вказаних процесуальних документів або досить повних витягів з них. Але одночасно з цим така інформація, узагальнена на основі вивчення одного або декількох процесуальних документів, у будь-якому випадку повинна міститися у постанові (ухвалі) про призначення експертизи.

Ситуації оформлення результатів цього дослідження висновком комісійної одорологічної експертизи чи актом лабораторного одорологічного дослідження зумовлені тим, що висновок дається при призначенні експертизи на основі постанови слідчого чи судді або ухвали суду, а актом – завдання будь-якого позапроцесуального антиделіктолога.

Питання, що можуть ставитися на лабораторне одорологічне дослідження при наявності і відсутності людини, яка піддається перевірці:

1. На одорологічну експертизу при відсутності особи, яка перевіряється, доцільно запропонувати такі питання:

1.1. Чи є на наданому об'єкті сліди індивідуального запаху людини як біологічного виду?

1.2. Якщо так, то людиною якої раси вони залишені?

1.3. Чоловіком чи жінкою залишені ці сліди запаху?

1.4. Людиною якої саме вікової групи (дитячого, юнацького, середнього або похилого віку) залишені ці сліди запаху?

2. При наявності особи, яка перевіряється, на вирішення одорологічної експертизи можуть бути поставлені такі питання:

2.1. Чи є на наданому об'єкті сліди індивідуального запаху людини як біологічного виду?

2.2. Якщо так, то чи не походять ці сліди від особи, що перевіряється?

Питання 7. Тактика звичайного та діагностичного комісійного одорологічного дослідження

Звичайне комісійне експертне або інше лабораторне одорологічне дослідження проводиться в умовах постійного контролю за нормальним функціональним станом і адекватністю сигналів собак-детекторів, при необхідності з коригуванням і перевіркою їх сигнальної поведінки, яка служить орієнтиром для експертної комісії. Собак-детекторів застосовують при врівноваженості їх нервових процесів, при відсутності сторонніх подразників і оптимальних умовах в експертній залі, де на локалізації порівняльного ряду встановлюються експертні об'єкти (ємкості з відповідними уніфікованими носіями слідів або зразків запаху людини), підготовлені для проведення конкретного етапу порівняльного дослідження.

Кожний пуск собаки-детектора на обстеження експертних об'єктів порівняльного ряду закінчується його сигнальною позою близько відповідної локалізації як об'єкта, що перевіряється, так і дубліката стартового об'єкта або тільки дубліката стартового об'єкта. Правильне виконання прийомів обнюхування стартового об'єкта і виявлення дублікатного об'єкта та об'єкта, що перевіряється, серед інших експертних об'єктів порівняльного ряду обов'язково підкріплюється російськомовною командою «Хорошо!» і ласощами.

Якщо собака-детектор не виявить позитивної сигнальної реакції ні на об'єкт, що перевіряється, ні на дублікат стартового об'єкта, то це свідчить про його неробочий функціональний стан і цього собаку-детектора замінюють на іншого або, якщо це неможливо через відсутність останнього, комісійне експертне одорологічне дослідження переноситься на інший час.

Перед кожним пуском собаки-детектора на обстеження експертних об'єктів порівняльного ряду перший експерт-одоролог знову встановлює експертні об'єкти в порівняльному ряду, забезпечуючи випадковий порядок їх розміщення. При цьому експерту-кінологу, який використовує собаку-детектора (не обізаному з порядком розміщення експертних об'єктів у порівняльному ряду), щоразу вказується напрямок руху і локалізація порівняльного ряду, від якої потрібно почати проводку собаки-детектора.

Під час проведення комісійного експертного одорологічного дослідження перший експерт-одоролог веде етограму сигнальної поведінки собак-детекторів, що застосовуються, а другий експерт-одоролог з апаратної – відеозапис вузлових моментів цього дослідження. На основі відеозапису другий експерт-одоролог складає проект протоколу цього дослідження.

Крім основних, стереотипних моментів роботи собак-детекторів у протоколі реєструються особливості поведінки кожної тварини, причини заміни собаки-детектора,

що проводиться в ході дослідження, заміни допоміжних об'єктів та об'єктів, що перевіряються, факт зволоження експертних об'єктів і т. д.

Незалежно від застосованої тактики проведення комісійного експертного одорологічного дослідження і його окремих етапів, стереотип робочої поведінки собаки-детектора залишається незмінним і полягає в такому. Собаку-детектора на короткому повідку експерт-кінолог приводить на стартовий майданчик, який у цей період часу повинен бути візуально ізольованим від експертної зали, де перший експерт-одоролог розміщує експертні об'єкти на локалізації порівняльного ряду.

Стартовий об'єкт перший експерт-одоролог приносить на стартовий майданчик ще до того, як тут з'явиться експерт-кінолог із собакою детектором, і в їх присутності проводить його розконсервацію та дає команду на обнюхування цього експертного об'єкта собакою-детектором.

З командою «Нюхать!» експерт-кінолог підносить скляну ємкість зі стартовим об'єктом до носа собаки-детектора, який повинен почати активне обнюхування протягом хвилини вмісту цієї посудини. При цьому, залежно від функціональних особливостей застосованого собаки-детектора, тварині можуть даватися короткі (1-2 секунди) перерви для слиновідведення.

Перший експерт-одоролог повертається в експертну залу і в процесі обнюхування собакою-детектором стартового об'єкта проводить розконсервацію всіх розставлених у порівняльному ряду експертних об'єктів, що закінчується подачею команди експерту-кінологу на застосування собаки-детектора, наприклад: «Собаку-детектора із кличкою «Грій» застосувати!», з відкриттям із пульта управління першого експерта-одоролога дверей до експертної зали. Після закінчення хвилинного обнюхування стартового об'єкта експерт-кінолог заохочує собаку-детектора командою «Хорошо!» і ласощами, закриває стартовий об'єкт кришкою (консервує його) і на короткому повідку виводить собаку-детектора в експертну залу, де перший експерт-одоролог вказує йому локалізацію і напрямком обходу порівняльного ряду, наприклад: «Початок руху – локалізація п'ять, за годинниковою стрілкою».

Експерт-кінолог підводить собаку-детектора на короткому повідку до вказаної першим експертом-одорологом локалізації порівняльного ряду і дає йому команду «Нюхать!». Послаблюючи поводок, експерт-кінолог рівномірно проводить собаку-детектора у вказаному напрямку вздовж локалізації порівняльного ряду, ведучи його попереду і затримуючи на мить близько кожного з експертних об'єктів порівняльного ряду для обнюхування. При цьому щоразу подається команда «Нюхать!».

При виявленні собакою-детектором серед експертних об'єктів порівняльного ряду такого експертного об'єкта, який містить сліди або зразки індивідуального запаху людини, тотожні за індивідуалізованою основою слідам або зразкам запаху людини, зацими їй на стартовому майданчику, тварина приймає вироблену дресируванням демонстраційну позу – сідає або лягає близько локалізації цього експертного об'єкта, що служить позитивним сигналом вказівки на нього. Таких вказівок може бути дві (дублікат стартового об'єкта і об'єкт, що перевіряється) або один (тільки дублікат стартового об'єкта).

Біля позначеної позитивною сигнальною реакцією собакою-детектором локалізації експертного об'єкта тварина заохочується командою «Хорошо!», але без підкріплення ласощами. Після цього експерт-кінолог проводить собаку-детектора вздовж локалізації порівняльного ряду, що залишилися, подаючи йому щоразу команду «Нюхать!», і повертається з ним на стартовий майданчик, де собака-детектор заохочується командою «Хорошо!» і ласощами.

Після позначення позитивною сигнальною реакцією собаки-детектора дублікату стартового об'єкта тварина заохочується командою «Хорошо!». Експерт-кінолог

командою «Нюхать!» примушує собаку-детектора рухатися далі вздовж локалізацій порівняльного ряду. Якщо собака-детектор, обнюхавши об'єкт, що перевіряється, не прийме близько нього позитивної сигнальної пози, значить, за оцінкою цього біодетектора, сліди або зразки індивідуального запаху людини, задані йому на стартовому майданчику, в цьому об'єкті, що перевіряється, відсутні.

Позначення собакою-детектором позитивною сигнальною позою як стартового об'єкта, так і об'єкта, що перевіряється, свідчить не тільки про нормальний робочий стан тварини, але і про наявність у цих експертних об'єктах слідів або зразків індивідуального запаху людини, тотожних за індивідуальними характеристиками слідам або зразкам запаху, які були задані їй на старті.

На будь-якому етапі комісійного експертного одорологічного дослідження кожне незрозуміле (нечітке) позначення собакою-детектором дубліката стартового об'єкта або об'єкта, що перевіряється, спричиняє за собою обов'язкову заміну цього собаки-детектора на іншого. Це, у свою чергу, зобов'язує експертів більш раціонально використовувати в процесі одорологічного дослідження наявних лабораторних собак-детекторів.

Експертне діагностичне одорологічне дослідження на основі довготривалої нюхової пам'яті собаки-детектора з метою виявлення видоспецифічних, статевих, расових і вікових характеристик слідів запаху людини і суміші слідів індивідуального запаху декількох осіб проводиться вже у два етапи, з двома різними собаками-детекторами, спеціально підготовленими на виявлення відповідної діагностичної ознаки слідів або зразків запаху людини.

Причому кожен етап експертного діагностичного одорологічного дослідження проводиться із заміною всіх експертних об'єктів, у тому числі того об'єкта, що перевіряється, для чого необхідно мати два його дублікати. У той же час допускається використання і одного об'єкта, що перевіряється, якщо обидва собаки-детектори, які застосовуються, проходили спеціалізацію на вирішення цього діагностичного завдання із включенням у всі експертні об'єкти порівняльного ряду запахових добавок слідів запаху як співробітників лабораторії, так і всіх експертних собак-детекторів.

ЛЕКЦІЇ № 26-27

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ МЕТОДИКИ

Лекції висвітлюють такі питання:

1. Поняття, система, структура й елементи методики протидії макроправопорушенням як четвертої частини криміналістики.
2. Сутність та елементи криміналістичної характеристики макроправопорушень, її співвідношення з іншими антиделіктними характеристиками.
3. Поняття й різновиди приховування макроправопорушень, ознаки і класифікація інсценування, способи його подолання.
4. Сутність, причини й різновиди дезінформації, способи її представлення і подолання.

Питання 1. Поняття, система, структура й елементи методики протидії макроправопорушенням як четвертої частини криміналістики

Методика протидії злочинам та іншим макроправопорушенням як четверта частина криміналістики є сукупність інтегрованих знань про гласні технічні засоби й загальні правила поведінки з ними, тактичні прийоми проведення окремих де-факто і де-юре процесуальних і парaproцесуальних дій чи їх комбінацій, у т. ч. у поєднанні із де-факто і де-юре негласними заходами, а також про гласні методичні рекомендації із проведення кожної зі стадій протидії окремим видам і групам макроправопорушень чи протидії такого роду діянням при особливих обставинах у вигляді загального чи часткового алгоритму дій антиделіктолога з ведення цієї протидії.

Звідси, **структуру методики протидії макроправопорушенням** фактично складають:

1. Загальна методика протидії макроправопорушенням.
2. Базисна методика протидії окремим видам чи групам макроправопорушень.
3. Часткова методика протидії (алгоритм практичних дій антиделіктолога) певному макроправопорушенню.
4. Базисна методика протидії макроправопорушенням за особливих обставин.
5. Часткова методика протидії (алгоритм практичних дій антиделіктолога) з певним макроправопорушенням за особливих обставин.
6. Часткова методика проведення певної стадії протидії (алгоритм практичних дій антиделіктолога) окремим видам чи групам макроправопорушень або протидії такого роду діянням за особливих обставин.

Елементи загальної методики протидії макроправопорушенням:

1. Криміналістична характеристика.
2. Типові ситуації і версії.
3. Обставини, що підлягають доказуванню за цією категорією антикримінальних справ за базисним, спеціальним та частковим предметом доказування.
4. Загальні положення взаємодії антиделіктологів та інших суб'єктів процесу протидії макроправопорушенню цього виду чи групи між собою, з населенням та з різними громадськими установами.
5. Особливостей використання спеціальних знань; версіювання, організації і планування, а також методичних рекомендацій зі здійснення кожної зі стадій процесу протидії макроправопорушенням цього виду чи групи, у т. ч. й особливостей подолання протидії цьому процесу.

Системно-структурна будова та змістовно-тематичне наповнення четвертої частини «Методика» базового навчального курсу криміналістики за першою

концепцією викладена окремо (див. лекція 1, питання 3), що дає можливість зараз не повторюватися і перейти до розгляду інших положень методики.

Сутність загальної методики протидії макроправопорушенням полягає в тому, що вони стосуються кожної з часткових методик протидії окремим видам і групам макроправопорушень, коли останні деталізують положення перших уже в контексті алгоритму практичних дій антиделіктолога у протидії певній групі чи виду макроправопорушень або у протидії такого роду діянням за певних особливостей – з організованими макроправопорушеннями, замовними макроправопорушеннями, з макроправопорушеннями неповнолітніх, із макроправопорушеннями психічно хворих осіб та ін.

Кожна базисна методика протидії окремим видам чи групам макроправопорушень або протидії такого роду діянням за особливих обставин має складатися із спеціальних часткових методик проведення кожної зі стадій протидії макроправопорушенням, а власне у контексті протидії вбивству чи заподіяння тілесних пошкоджень:

1. Методики виявлення латентних вбивств чи заподіяння тілесних пошкоджень.
2. Методики припинення вбивства чи заподіяння тілесних пошкоджень, що буває дуже рідко, але не виключається й така ситуація. Тоді буде замах на вчинення цього макроправопорушенням, якщо вдасться завадити настанню смерті чи заподіяння тілесних пошкоджень.
3. Методики розкриття вбивства чи заподіяння тілесних пошкоджень.
4. Методики досудового розслідування вбивства чи заподіяння тілесних пошкоджень.
5. Методики судового розгляду чи перегляду або слідчого вирішення антикримінальної справи про вбивство чи заподіяння тілесних пошкоджень.
6. Методики виконання судового чи слідчого рішення в антикримінальній справі про вбивство чи заподіяння тілесних пошкоджень.
7. Методики проведення роботи до зняття чи погашення судимості зі звільненим після відбуття покарання за вбивство чи заподіяння тілесних пошкоджень.
8. Методика проведення інших заходів із попередження вбивства чи заподіяння тілесних пошкоджень.

Кожна з названих методик має вбирати в себе відповідні теоретичні, технічні й тактичні положення курсу криміналістики, а також відповідні процедурні положення та положення інших суміжних із криміналістикою юридичних наук (див. лекція 1, питання 5), які більш за все мають претендувати на складання відповідної часткової методики протидії окремим видам чи групам макроправопорушень, а точніше – алгоритму практичних дій антиделіктолога з протидії певній групі чи виду макроправопорушень або з протидії такого роду правопорушенням за певних особливих обставин.

Вказані часткові методики (алгоритми практичних дій) мають лише теоретичне значення. Практично значущими є лише аналогічні алгоритми практичних дій антиделіктолога щодо певної категорії вбивств чи заподіяння тілесних пошкоджень та, залежно від конкретної антиделіктної ситуації, на момент отримання повідомлення про готування або вчинення вбивства або заподіяння тілесного пошкодження чи про приховування слідів або параслідів такого роду діянь, зокрема:

1. Методика виявлення латентного неочевидного навмисного вбивства без обтяжувальних обставин.
2. Методика припинення триваючого неочевидного навмисного вбивства без обтяжувальних обставин та ін.

Науковці мають на основі використання наявних теоретичних положень базисної методики і, головне, якнайширшого узагальнення практики здійснення методики протидії певній групі чи виду макроправопорушень розробити комп'ютерні часткові

методики – алгоритми поетапних практичних дій антиделіктолога в кожній реально можливій антиделіктній ситуації за кожним із різновидів чи групою макроправопорушень, коли введення основних показників антиделіктної ситуації надавало повну характеристику сутності, послідовності та інших закономірностей роботи з особистісними чи речовими джерелами антикримінальних відомостей (по суті, алгоритму практичних дій антиделіктолога) за певним макроправопорушенням. У міру зміни антиделіктної ситуації і відповідної зміни вихідних відомостей про це з макроправопорушення та введення такого роду відомостей у таку комп'ютерну програму мав би видаватися скерований алгоритм практичних дій антиделіктолога. Поки що такого стану справ протидії макроправопорушенням немає і антиделіктологи вимушені керуватися лише загальними методиками протидії окремим видам та групам макроправопорушень (якість яких у переважній більшості випадків достатньо сумнівна) та покладатися на власний практичний досвід.

Питання 2. Сутність та елементи криміналістичної характеристики макроправопорушень, її співвідношення з іншими антиделіктними характеристиками

Криміналістична характеристика злочинів та інших макроправопорушень – це певна сукупність ознак суспільно небезпечного діяння в цілому чи певного виду або групи макроправопорушень, які допомагають представити це діяння як криміналістичну категорію і скласти основу алгоритму практичних дій антиделіктолога у протидії макроправопорушенням взагалі або певній групі чи виду макроправопорушень, протидії такого роду діянням за особливих обставин.

Злочини та інші макроправопорушення як певні категорії антиделіктології можна охарактеризувати і з **антикримінально-правової точки зору**, що зокрема, зроблено у класифікації власне злочинів на основі родового й видового об'єкта злочинів.

Ця класифікація покладена в основу структуризації Особливої частини КК України, а криміналісти її обрали для відповідної класифікації часткових методик протидії окремим видам і групам такого роду діянь.

Макроправопорушення як суспільне явище вивчається й іншими юридичними науками, які намагаються надати йому свою характеристику, наприклад, **кримінологічна характеристика макроправопорушень** побудована на виділенні особливостей причинно-наслідкових ознак (див. лекція 1, питання 5).

Аналогічно криміналістичній характеристиці будується й **ордистична характеристика злочинів**, куди, окрім елементів власне криміналістичної характеристики, додаються й певні особливості здійснення протидії макроправопорушенням за допомогою складових частин негласної методики здійснення такої протидії.

Елементами криміналістичної характеристики окремих видів і груп макроправопорушень є:

1. Поширеність макроправопорушення.
2. Типові слідчі ситуації і способи готування чи вчинення макроправопорушення або приховування слідів і параслідів цього діяння.
3. Характеристика об'єкта суспільно небезпечного посягання.
4. Узагальнена характеристика:
  - 4.1. Переслідуваного.
  - 4.2. Потерпілого.
  - 4.3. Типових годин вчинення такого роду діянь (добы, року).
  - 4.4. Типових місць їх скоєння.
  - 4.5. Обставинки та інших об'єктивних ознак злочину в контексті підготовки до цього діяння, вчинення суспільно небезпечних дій та приховування їхніх слідів і параслідів.
5. Типовий механізм слідоутворення.

Питання 3. Поняття й різновиди приховування макроправопорушень, ознаки і класифікація інсценування, способи його подолання

Поняття зламу протидії процесу подолання макроправопорушень розкривається через цілеспрямовані чи випадкові дії або бездіяльність зацікавлених та інших непрічетних до цього діяння осіб на те, щоб:

1. Не були встановлені взагалі.
2. Чи були встановлені через деякий час.
3. Або були встановлені неправдиві відомості про факти чи обставини: 3.1. Діяння макроправопорушення у цілому. 3.2. Або окремі сторони цього суспільно небезпечного діяння. 3.3. Відомості про будь-які інші факти та обставини, які можуть сприяти правильному вирішенню антикримінальної справи.

Різновиди зламу протидії процесу подолання макроправопорушень за проявом:

1. Внутрішня протидія процесу протидії макроправопорушенням.
2. Зовнішня протидія процесу протидії макроправопорушенням.

Різновиди зламу протидії процесу подолання макроправопорушень за характером зацікавленості дій чи бездіяльності:

1. Зацікавлена протидія процесу протидії макроправопорушенням.
2. Випадкова протидія процесу протидії макроправопорушенням.

Злам протидії процесу подолання макроправопорушенням може проявлятися у:

1. Приховуванні діяння макроправопорушення в цілому.
2. Приховуванні окремих обставин чи елементів діяння макроправопорушення.
3. Неправдивих відомостях про будь-які значущі для антикримінальної справи факти та обставини.
4. Інші різновиди протидії процесу протидії макроправопорушенням.

Класифікація способів приховування макроправопорушень за характером діяння:

1. Приховування у формі дії.
2. Приховування у формі бездіяльності.

Класифікація приховування за стадією діяння макроправопорушення:

1. Приховування обставин готування до макроправопорушення.
2. Приховування обставин безпосереднього здійснення макроправопорушення.
3. Приховування обставин приховування слідів, параслідів та інших обставин діяння макроправопорушення.
4. Приховування інших значущих для антикримінальної справи фактів та обставин.

Класифікація способів приховування макроправопорушення за змістовною стороною:

1. Приховування від антиделіктологів матеріальних чи ідеальних слідів або параслідів діяння макроправопорушення та інших речових джерел (трасосубстанцій, документів).

2. Знищення матеріальних чи ідеальних слідів або параслідів діяння макроправопорушення та інших речових джерел (трасосубстанцій, документів).

3. Маскування матеріальних чи ідеальних слідів або параслідів діяння макроправопорушення та інших речових джерел (трасосубстанцій, документів), тобто їх приховування іншими матеріальними чи ідеальними змінами.

4. Фальсифікація, тобто створення матеріальних чи ідеальних змін (слідів, параслідів) іншого, ніж того, що було реально, діяння, у т. ч. замість суспільно небезпечного діяння іншого макроправопорушення або, навіть, мініправопорушення.

5. Інсценування (змішаний спосіб).

Класифікація інсценування:

1. За метою створення:

1.1. Видимості скоєння іншого макроправопорушення чи приховування окремих обставин (елементів) дійсних суспільно небезпечних дій.

1.2. Створення видимості скоєння мініправопорушення або й взагалі правомірного діяння.

1.3. Створення неправдивого уявлення про окремі обставини чи елементи дійсно скоєного макроправопорушення.

1.4. Створення видимості скоєння макроправопорушення для приховування дійсного мініправопорушення або його окремих обставин (елементів).

1.5. Створення видимості скоєння макроправопорушення для приховування дійсної правомірної дії або її окремих обставин (елементів) чи без мети приховування будь-яких діянь (юридичних фактів).

1.6. Створення видимості скоєння макроправопорушення без мети приховування будь-яких діянь (юридичних фактів).

2. За суб'єктом, що його здійснив:

2.1. Здійснення інсценування одним чи групою переслідуваних або співучасників.

2.2. Здійснення інсценування сторонньою особою за власною ініціативою.

2.3. Здійснення інсценування сторонньою особою на прохання переслідуваного.

2.4. Здійснення інсценування сторонньою особою на інших зацікавлених осіб.

2.5. Здійснення інсценування спільно переслідуваним і сторонньою особою.

3. За місцем скоєння:

3.1. На місці скоєння макроправопорушення чи його окремих обставин.

3.2. В іншому місці.

4. За часом скоєння:

4.1. До скоєння макроправопорушення чи мініправопорушення або правомірного діяння.

4.2. У процесі скоєння макроправопорушення чи мініправопорушення або правомірного діяння.

4.3. Після скоєння макроправопорушення чи мініправопорушення або правомірного діяння.

5. За об'єктом приховування:

5.1. Макроправопорушення.

5.2. Мініправопорушення.

5.3. Правомірного діяння.

5.4. Окремих обставин: 5.4.1. Макроправопорушення. 5.4.2. Мініправопорушення.

5.4.3. Правомірного діяння.

5.5. Інше інсценування: 5.5.1. Паранещасного випадку. 5.5.2. Нещасного випадку.

5.5.3. Параказусу. 5.5.4. Казусу.

6. За змістом:

6.1. Тільки матеріальних слідів.

6.2. Разом із дезінформаційною поведінкою осіб.

6.3. Разом із неправдивими відомостями (дезінформацією – негативними ідеальними антиделіктними слідами).

7. За способом легалізації, яка розрахована на виявлення внаслідок певного діяння:

7.1. Переслідуваного.

7.2. Співучасників.

7.3. Сторонньої (непричетної до макроправопорушення) особи.

8. За терміном дії приховування, який розрахований на те, що діяння макроправопорушення буде:

8.1. Зовсім приховано.

8.2. Виявлено тільки через певний проміжок часу.

Ознаки інсценування: 1. Виявлення присутності матеріальних чи ідеальних слідів або параслідів іншого діяння. 2. Відсутність слідів дійсного діяння. 3. Присутність слідів дійсного діяння, але які не відповідають умовам дійсної ситуації своїм зовнішнім виглядом, кількістю, якістю тощо.

Питання 4. Сутність, причини й різновиди дезінформації, способи її представлення і подолання

Неправдиві відомості (дезінформація) як спосіб протидії подоланню злочинів та інших макроправопорушень проявляється у цілеспрямованому чи випадковому даванні особистісними джерелами антиделіктологам відомостей про факти та обставини діяння макроправопорушення чи про інші значущі для антикримінальної справи факти та обставини в цілому або про його окремі сторони чи елементи, які не відповідають дійсності, або приховування правдивих відомостей про такого роду факти чи обставини, їх окремі сторони чи елементи.

Способи представлення дезінформації:

1. Неправдиві показання та інші діяння, що ведуть до отримання дезінформації.
2. Активна форма дезінформації.
3. Пасивна форма дезінформації.
4. Обвинувачувальна форма дезінформації.
5. Виправдувальна форма дезінформації.
6. Нейтральна форма дезінформації.
7. Змішана форма дезінформації.

Можливі причини дезінформації:

1. Вплив певних осіб.
2. Бажання уникнути участі в процесі протидії макроправопорушенню.
3. Особиста зацікавленість.
4. Наявність психічних і фізичних вад або певних особливостей сприйняття і передачі відомостей.
5. Негативне ставлення до антиделіктологів, потерпілого, переслідуваного або інших суб'єктів процесу протидії макроправопорушенню.
6. Самообмова.

Основні способи подолання протидії процесу подолання макроправопорушень:

1. Тактика слідчого огляду, допиту, очної ставки, пред'явлення для впізнання, перевірки показань на місці та інших де-факто процесуальних дій.
2. Пред'явлення викривальних доказів.
3. Демонстрація можливостей судових експертиз та інших де-факто процесуальних дій.
4. Переконання.
5. Раптовість.
6. Обмовлення.
7. Вичікування.
8. Припинення брехні.
9. Відволікання уваги.
10. Форсування чи інерція темпу проведення допиту, іншої де-факто процесуальної дії.
11. Застосування допустимих легенд («психологічних пасток») та інших тактичних прийомів подолання протидії процесу подолання макроправопорушень.
12. Активне застосування під час проведення певних де-факто процесуальних дій контррозвідувальних прийомів.
13. Ордистичне супроводження процесу подолання макроправопорушень.
14. Активна ордистична розвідувальна чи контррозвідувальна діяльність.

Можливості використання мікрооб'єктологічних та одорологічних відомостей для викриття фактів інсценування та інших способів приховування діяння макроправопорушення в цілому чи його окремих обставин, а також дезінформації полягає в тому, щоб виявити **негативні сліди (парасліди) діяння макроправопорушення**, тобто такі матеріальні чи, не виключно, ідеальні зміни (трас, субстанцій), які не відповідають робочій версії, тобто таких:

1. Яких не повинно було бути, якщо діяння розвивалося за робочою версією. Наприклад, в одному з випадків наявність мікрочасток скла в структурі одягу потерпілого свідчила про те, що потерпілий спочатку був вбитий, а потім переслідуваний розбив скло, прибрав видимі частинки скла і не помітив та і не міг помітити наявність на одязі мікрочасток скла в структурі одягу потерпілого.

2. Які повинні були б бути за робочою версією. Зокрема, в одному випадку відсутність мікрочасток розпилу дужки замка свідчило про те, що замок був розпилений в іншому місці і принесений у такому ж стані вже на місце діяння – інсценування крадіжки як способу приховання дійсного триваючого розкрадання матеріальних цінностей зі складу.

ЛЕКЦІЇ № 28-29

МЕТОДИКИ ПРОТИДІЇ ВБИВСТВАМ І СТАТЕВИМ МАКРОПРАВООРУШЕННЯМ

Лекції висвітлюють такі питання:

1. Криміналістична характеристика, основні способи й особливості скоєння вбивств.
2. Тактика проведення окремих де-факто слідчих дій залежно від антиделіктної ситуації, способу та інших особливостей скоєння вбивства.
3. Можливості використання мікрооб'єктологічних відомостей у протидії різним видам вбивств.
4. Сутність криміналістичної характеристики різних видів статевих макроправопорушень.
5. Особливості методики протидії окремим видам статевих макроправопорушень, можливості мікрооб'єктологічних відомостей.

Питання 1. Криміналістична характеристика, основні способи й особливості скоєння вбивств

Вбивство є макроправопорушенням проти життя особи і являє собою умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині (ст. 115 КК України). Складність розслідування вбивств зумовлена, як правило, відсутністю свідків, великою кількістю версій розслідування, характером речових доказів, а в деяких випадках інсценуванням обставин діяння.

Раціональному, ефективному та якісному розкриттю вбивства й іншому досудовому розслідуванню діяння сприяє з'ясування сукупності криміналістично значущих елементів, до яких належать:

1. **Спосіб вчинення** (з'ясовується, чи було вбивство вчинене в умовах очевидності або неочевидності, і в першому випадку завданням розслідування є встановлення обставин злочину, виявлення речових доказів, встановлення особи потерпілого і мотивів убивства, а в другому – встановлення особи переслідуваного, обставин вчинення макроправопорушення та особи потерпілого).

До **способів вчинення вбивства навмисно чи з необережності** можна зарахувати:

1. Вбивство, скоєне за допомогою механічної зброї, у т. ч. рук і ніг переслідуваного.
2. Вбивство, скоєне за допомогою вогнепальної зброї.
3. Вбивство, скоєне за допомогою отруйних речовин.
4. Вбивство, скоєне за допомогою вибухової зброї.
5. Вбивство, скоєне за допомогою різних видів транспорту: 5.1. Наїзд. 5.2. Переїзд. 5.3. Зіткнення потерпілого із транспортом. 5.3. Унаслідок зіткнення транспорту із потерпілим із перешкодою. 5.4. Зіткнення транспортних засобів. 5.5. Перекидання транспорту: 5.5.1. Із потерпілим. 5.5.2. На потерпілого. 5.6. Падіння повітряного транспорту: 5.6.1. Із потерпілим. 5.6.2. На потерпілого.
6. Вбивство, скоєне роздиранням тіла людини на частини.
7. Вбивство, що сполучено із розчленуванням трупа людини.
8. Вбивство, скоєне за допомогою високої температури: 8.1. Відкритих джерел вогню. 8.2. У приміщеннях чи місцевостях із підвищеним температурним статусом: у сауні, біля доменної печі тощо.
9. Вбивство, скоєне за допомогою електроструму.
10. Вбивство, скоєне утопленням у: 10.1. Зовнішніх водоймищах. 10.2. Власних виділеннях (крові, їжі – блювотні маси тощо). 10.3. Чужими виділеннями.

11. Вбивство, скоєне задушенням: 11.1. Пальцями і долонями рук. 11.2. Подушками, ганчірками та іншими м'якими предметами. 11.3. М'якою петлею. 11.4. Ланцюжком та іншою жорсткою петлею. 11.5. Перекриття дихальних шляхів твердими предметами (іграшками та іншими дрібними предметами в дітей тощо). 11.6. Позбавленням приміщення кисню.

12. Вбивство, скоєне шляхом скиданням потерпілого з гори.
13. Смерть унаслідок випадіння потерпілого з нерухомих високих об'єктів.
14. Вбивство, скоєне шляхом падіння на потерпілого предметів згори.
15. Вбивство, скоєне засипанням людини ґрунтом чи іншими сипкими матеріалами.
16. Вбивство, скоєне скиданням потерпілого з транспорту, що рухається.
17. Вбивство, скоєне випадінням потерпілого з транспорту, що рухається.
18. Вбивство, що сполучено зі статевими макроправопорушеннями.
19. Вбивство через порушення перешкод.
20. Вбивство, скоєне за допомогою тварин: 20.1. Риб та інших водних тварин.
- 20.2. Ссавців. 20.3. Птиць. 20.4. Гадюк та інших отруйних плазунів. 20.5. Комах та інших тварин. 20.6. Вбивство через зараження вірусами.
21. Вбивство, скоєне шляхом застосування тортур (тривалого заподіяння болю).
22. Вбивство, скоєне позбавленням потерпілого їжі чи води.
23. Вбивство, скоєне переляком або іншим непомірним психічним навантаженням.
24. Вбивство, скоєне дією на тіло кислоти, лугу та інших їдких речовин.
25. Вбивство, скоєне залишенням людини у безпечному для життя становищі.
26. Вбивство, скоєне доведенням людини до самогубства.
27. Самогубство.
28. Вбивство ненаданням медичної допомоги.
29. Вбивство неправильним наданням медичної допомоги.
30. Смерть унаслідок дії сил природи: 30.1. Землетрус. 30.2. Блискавка. 30.3. Торнадо.
- 30.4. Сонячне випромінювання. 30.5. Магнітні хвилі. 30.6. Лавина. 30.7. Зсув ґрунту.
- 30.8. Виверження вулкану тощо.
31. Вбивство внаслідок надмірних фізичних навантажень.
32. Вбивство через надання алергійних чинників.
33. Вбивство через неправильне харчування (діабетиків, зголоднілих та ін.).
34. Вбивство через дію різного роду механізмів.
35. Вбивство через неправильне приготування їжі.
36. Вбивство через дію штучного випромінювання.
37. Вбивство через дію низької температури.
38. Вбивство передозуванням ліків чи наркотиків: 38.1. Самим потерпілим.
- 38.2. Сторонньою особою.
39. Вбивство через надмірне харчування того, хто голодує: 39.1. Самим потерпілим.
- 39.2. Сторонньою особою.
40. Вбивство немовляти під час пологів або невдовзі після них тощо.

2. **Спосіб приховування** – знищення слідів чи параслідів злочину та інших видів макроправопорушень, приховання чи знищення знарядь і засобів, інсценування вбивства під нещасний випадок чи самогубство, знищення трупа (спалювання, утоплення, розчленування, закопування), спотворення трупа з метою приховання особи потерпілого.

3. **Місце, час та обстановка** – час переслідуваний обирає, коли немає свідків, місце, зазвичай, це безлюдна місцевість або приміщення, в якому потерпілий знаходиться один та ін.

4. **«Слідова картина» діяння злочину чи іншого макроправопорушення** – стан і взаємне розташування матеріальних змін, що виникли у процесі приготування чи скоєння макроправопорушення або приховування такого роду змін, на момент проведення обстеження, не виключно іншої де-факто процесуальної дії, наприклад, уточнення та/чи

перевірки показань на місці з метою розшуку місця діяння.

5. **Особа переслідуваного** – має як соціальний, так і психологічний портрет, риси якого залежать від того, чи є діяння умисним, який здебільшого вчиняють наркомани, сексуальні психопати, особи з психічними відхиленнями тощо або з необережності.

6. **Портрет особи потерпілого**, яка часто вказує на особу переслідуваного.

Дослідження закономірностей між переліченими та деякими іншими елементами криміналістичної характеристики вбивств дозволило слідчому прокуратури Відонову скласти відповідні типові таблиці, які отримали назву «Таблиці Відонова», і на практиці довели свою практичну значущість у розкритті такого роду злочинів.

За вказані досягнення автору таблиць було присвоєно звання кандидата юридичних наук без захисту відповідної дисертації.

Питання 2. Тактика проведення окремих де-факто слідчих дій залежно від антиделіктної ситуації, способу та інших особливостей скоєння вбивства

Тактика проведення окремих де-факто слідчих дій залежно від антиделіктної ситуації, способу й інших особливостей скоєння вбивства:

1. Огляду місця діяння чи окремо трупа (особливості огляду місця діяння при скоєнні вбивства впливають із специфіки характеру вбивства: застосування вогнепальної зброї, удавлення зашморгом, отруєння тощо).

Важливим є також пошук та огляд слідів та параслідів цього діяння чи інших речових джерел доказів (трасосубстанцій, документів). Характер вбивства орієнтує слідчого на пошук слідів, характерних для застосування тих чи інших знарядь і засобів вчинення злочину (наприклад, у випадках отруєння необхідно вилучити посуд із залишками їжі).

Огляд місця діяння і трупа необхідно проводити з участю судово-медичного експерта, який виконує в цьому випадку функції фахівця. Якщо немає можливості залучити судово-медичного експерта, запрошується найближчий лікар, із яких краще за все підходять патологоанатоми, менше – хірурги, терапевти, ще менше – лікарі іншої вузької спеціалізації.

2. Розшуку, затримання та допиту підозрюваного, слідчого освідчення підозрюваного, вїмки у нього одягу й інших речових джерел.

3. Призначення і проведення: 3.1. Судово-медичної експертизи трупа. 3.2. Судово-медичної експертизи підозрюваного. 3.3. Судово-психіатричної чи судово-психологічної експертизи підозрюваного. 3.4. Фотопортретної експертизи. 3.5. Дактилоскопічної експертизи й інших видів трасологічних експертиз. 3.6. Ґрунтознавчої експертизи, експертизи волокнистих матеріалів та виробів із них та інших видів експертизи матеріалів, речовин і виробів із них. 3.7. Почеркознавчої експертизи. 3.8. Криміналістичної експертизи механічної, вогнепальної чи вибухової зброї, пристроїв та речовин, боєприпасів (балістичної експертизи, вибухово-технічної експертизи). 3.9. Комісійної одорологічної експертизи. 3.10. Інших видів експертиз (товарознавчої тощо).

4. Пред'явлення трупа для впізнання (виникає тоді, коли іншим шляхом особу постраждалого встановити неможливо).

5. Допиту свідків (можуть мати значення для розшуку злочинця – опис прикмет зовнішності – та наступного пред'явлення для впізнання).

6. Признання особи потерпілим та цивільним позивачем та допит цього особистого джерела.

7. Обшуку, вїмки та інших де-факто процесуальних дій для виявлення, розкриття і досудового розслідування вбивства.

Питання 3. Можливості використання мікрооб'єктологічних відомостей у протидії різним видам вбивств

У монографії О. А. Кириченка «Основы криминалистической микрообъектологии» вказано понад 300 фактів та обставини, що можуть бути встановлені за допомогою мікрооб'єктів, у т. ч. й слідів запаху людини, та інших речових джерел при досудовому розслідуванні вбивств, скоєних різними способами, поміж яких можна виділити:

1. Знаряддя злочину і спосіб скоєння злочину:

– механічної зброї за мікросубстанціями одягу і тканин тіла з раневого каналу на клинку зброї. В одному з випадків на клинку ножа було знайдено 172 мікрочастки текстильних волокон, які походили від 4 різних шарів тканини одягу потерпілого (тканини піджака, підкладки піджака, тканини сорочки, тканини майки, тканини трусів), які були розташовані в тій же послідовності, що й одяг на потерпілому. Окрім цього, на лезі були мікросубстанції крові, жирової тканини та печінки, групової належності виділень потерпілого, які співпадали із тканинами тіла раневого каналу;

– вогнепальної зброї, коли продукти пострілу можуть знаходитися в носових проходах, великому і вказівному пальцях та перепинках між ними, лацканах сорочки, піджаку чи на іншому одязі особи, яка стріляла, а також у носових проходах особи, яка знаходилася поруч із тим, хто стріляв;

– м'якої петлі, коли мікросубстанції останньої можуть бути в піднігтьовому змісті вбивці, а на шії трупа в такому разі залишається «странгуляційна борозна», тобто об'ємне поглиблення, яке іноді може відображати мікрорельєф поверхні петлі тощо;

– у купферовських клітинах печінки та у стравоході, у шлунку та в легенях при утопленні можуть знаходитися діатомеї (мікрочастинки рослин) та інші мікроорганізми з водоймища;

– аналогічно в купферовських клітинах особи, яка попала живою під ґрунт знаходяться мікросубстанції цього ґрунту; особи, яка живою попала у вогнище – мікросубстанції кіптяви та інших продуктів пожежі, у народженої живою дитини – у легенях мікроорганізми та інші мікросубстанції з повітря;

– мікровідбитки переплетіння тканин одягу на лакофарбовому покритті транспортного засобу, а мікросубстанції останнього, лобового скла чи скла з фари – у волоссі, одязі та в ранах потерпілого;

– мікровідображення котіння колеса на шкірі тіла та шкіряних і інших подібних деталях одягу потерпілого у вигляді трикутників, гострий кінець якого направлений у протилежну напрямленню транспорту сторону тощо.

2. Місце скоєння злочину і факт перебування на ньому підозрюваного:

– за мікросубстанціями на взутті та одязі з місця скоєння злочину та зі шляху на це місце та у зворотному шляху, а на місці – сліди запаху людини, мікросубстанції з його взуття чи одягу;

– на свіжофарбованому підвіконні чи на іншому пластичному матеріалі (мокра глина тощо) – мікровідбитки переплетіння тканин із колін, ліктів та інших контактних частин одягу особи, яка з ними контактувала;

– мікросубстанції продуктів пострілу можуть знаходитися по траєкторії польоту кулі чи іншого снаряду (робляться змиви з об'єктів по колу від потерпілого, через кожний метр і за найбільшою концентрацією такого роду субстанцій визначають траєкторію);

– на кулі можуть бути мікросубстанції об'єктів, через які куля пройшла, чи з яким контактувала в польоті, та ін.

В одному з випадків, коли працівника міліції звинувачували в тому, що той стріляв не по ногах, а в голову злочинця, який втікав, наявність мікросубстанцій бітуму на кулі і в раневому каналі вбитого злочинця підтвердило версію, що куля в голову потрапила рикошетом від асфальтового покриття, по якому злочинець біг.

3. Факт контактної взаємодії тіла та одягу підозрюваного й потерпілого:

– частіше за все вирішується на підставі взаємного обміну мікрочасток текстильної тканини одягу злочинця і потерпілого, але треба виключати такий контакт поза межами злочину, наприклад, у громадському транспорті, коли потерпілий і злочинець навіть один одного не бачили чи не запам'ятали. Можливий перенос і опосередкований через третій об'єкт, як яки контактували потерпілий та злочинець;

– за мікрочастками тканин тіла й одягу потерпілого і злочинця в піднігтьовому змісті один у одного;

– за слідами запаху на тілі й одязі осіб, які контактували, що в одному з випадків було позитивним й у випадку збирання слідів запаху з тіла трупа тощо.

4. Механізм скоєння злочину:

– за характером і взаємним розташуванням мікрособстанцій і мікровідбитків чи мікровідображень на різних об'єктах оточуючої обстановки, наприклад, сліди змитої крові, мікрособстанції якої світяться при обробці поверхні люміналом і подальшим освітленням ультрафіолетовим випромінюванням у темряві (приміщення для цього затемнюється, наприклад, ванна кімната, де був розчленований труп, стіни і стеля коридору, де потерпілий був вбитий нанесенням ударів у голову тупим предметом тощо);

– верхній кінець знаку оклику, який утворився при падінні крові чи іншої рідини з об'єкта, що рухається, спрямований у сторону руху, а розмір і форма такого роду слідів може свідчити й про висоту, з якої падала рідина, та ін.

5. Професію чи рід занять особи:

– мікрособстанції в носових проходах, вушних раковинах, волоссі, у піднігтьовому змісті можуть свідчити про професію чи рід занять пов'язаний із паливно-мастильними матеріалами, кондитерськими виробами, медициною тощо;

– не виражені відбитки мікродеталей папілярного візерунка вказівного та інших пальців – про роботу із клавіатурою комп'ютера;

– наявність мікровідображень порізів – про заняття, у процесі якого руками рвуть рослини (жорстку траву тощо) та ін.

6. Кількість та черговість пострілів:

– за мікрособстанціями змазки ствола вогнепальної зброї з різних ранових каналів чи інших пошкоджень, оскільки з кожним пострілом характер і склад цих мікрособстанцій змінюється;

– за радіальними тріщинами, коли такого роду тріщина на склі, черепі від наступного пострілу не пересікає тріщину, що утворилася від попереднього пострілу.

Питання 4. Сутність криміналістичної характеристики різних видів статевих макроправопорушень

Розслідування зґвалтувань є достатньо складним зі всіх видів злочинів, передбачених КК України.

Основним безпосереднім об'єктом злочину є статевая свобода чи статевая недоторканість особи.

Його додатковим факультативним об'єктом можуть бути здоров'я, воля, честь і гідність особи, нормальний розвиток неповнолітніх.

Статевая недоторканість – це абсолютна заборона вступати у природні статеві контакти з особою всупереч її справжньому волевиявленню.

У цьому випадку суттєве значення мають обставини:

1. Віктимної (провокаційної) поведінки потерпілої чи потерпілого.

2. Уявного (об'єктивно відсутнього) спротиву потерпілої чи потерпілого, коли це може пояснюватися:

2.1. Лише показовим, неіснуючим бажанням чинити спротив у зв'язку з фактичною метою вступити у статеві стосунки.

2.2. Обставинкою, фізичним чи психологічним та віковим станом потерпілої чи потерпілого.

Особливості початку антикримінального судочинства у цій категорії антикримінальних справ полягають у тому, що при простому зґвалтуванні, тобто без кваліфікаційних ознак, обов'язкова наявність заяви потерпілої (потерпілого), коли наступні вже дії із примирення з переслідуваним не можуть зумовити закриття антикримінальної справи провадженням.

Антикримінальне судочинство розпочинається за:

1. Як правило, заявою потерпілого.

2. Фактом виявлення ознак злочину про порушення статевої свободи або статевої недоторканності особи, що перебуває у важкому стані з ознаками заподіяння шкоди здоров'ю людини.

Виділяють такі **види статевих злочинів**: 1. Просте зґвалтування. 2. Зґвалтування неповнолітньої. 3. Групове зґвалтування. 4. Зґвалтування малолітньої. 5. Задоволення статевої пристрасті у неприродній формі. 6. Статеві відносини з особою, яка не досягла статевої зрілості. 7. Статеві злочини, скоєні з використанням безпорадного стану потерпілого (малолітній вік, несвідомий стан та ін.).

Криміналістична характеристика зґвалтувань складається з таких елементів:

1. **Спосіб вчинення та приховування макроправопорушення.**

Спосіб вчинення зґвалтування визначений у диспозиції ст. 152 КК України – із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи, а найбільш поширеним способом приховання цього злочину є маскування насильника, замовчування про себе чи повідомлення неправдивих відомостей, вбивство потерпілої особи, або прагнення надати потерпілій особі першу допомогу.

2. **Типові сліди**, пов'язані з насильством, – це розірваний одяг, сліди боротьби на тілі як потерпілої, так і підозрюваного, залишення на одязі та тілі слідів людських виділень, а на місці вчинення злочину – окремих елементів одягу.

3. **Особа злочинця** – у цих антикримінальних справах різняться за віком, освітою, соціальним станом, його поведінка не є однозначною.

4. **Особа потерпілої (потерпілого).**

5. **Місце і час вчинення макроправопорушення** – місце частіше підбирається те, де немає сторонніх осіб.

6. **Механізм та інші обставини вчинення чи приховування макроправопорушення.**

Окрему увагу варто приділити серійним статевим макроправопорушенням, які частіше за все бувають злучені із вбивством потерпілої чи потерпілого як способу приховування статевого макроправопорушення (див. питання 1).

Питання 5. Особливості методики протидії окремим видам статевих макроправопорушень, можливості мікрооб'єктологічних відомостей

Особливості тактики проведення окремих де-факто слідчих дій при розслідуванні різних видів статевих макроправопорушень:

1. Огляд місця діяння.

2. Розшук, затримання і допит підозрюваного.

3. Виїмка одягу підозрюваного і потерпілої (потерпілого).

4. Слідче освідчування потерпілої та підозрюваного – змив із статевих органів, вилучення піднігтьового і вагінального змісту, отримання зразків крові, при необхідності – волосся).

5. Проведення впізнання підозрюваного потерпілою (потерпілим) і, навпаки, подвійне впізнання, тобто одночасно один одного.

6. Призначення і проведення судово-медичної експертизи потерпілої, підозрюваного, їх одягу й інших речових джерел доказів.

7. Призначення і проведення: 7.1. Судово-психіатричної чи судово-психологічної експертизи підозрюваного і потерпілої. 7.2. Дактилоскопічної експертизи та інших видів трасологічних експертиз. 7.3. Грунтознавчої експертизи, експертизи волокнистих матеріалів та виробів із них та інших видів експертизи матеріалів, речовин і виробів із них. 7.4. Комісійної одорологічної експертизи. 7.5. Інших видів експертиз (товарознавчої тощо).

8. Допиту свідків.

9. Уточнення чи/та перевірки показань на місці.

10. Обшуку, виїмки і проведення інших процесуальних дій для виявлення, розкриття і досудового розслідування окремих видів статевих злочинів залежно від типових слідчих ситуацій, способу й інших обставин їх скоєння.

У вказаній монографії О. А. Кириченка міститься й опис встановлення численних значущих для досудового розслідування статевих макроправопорушень **фактів та обставин, що можуть бути встановлені за допомогою мікрооб'єктів, у т. ч. слідів запаху людини, та інших речових джерел, поміж яких найбільш цікавими є такі:**

1. Факт статевого акту та їх черговість при груповому статевому макроправопорушенні:

– за мікросубстанціями вагінального змісту у змивах зі статевих органів різних підозрюваних у скоєнні групового статевого макроправопорушення;

– за мікросубстанціями вагінального змісту потерпілої чи потерпілого на статевих органах та одязі підозрюваного, що в одному з випадків дало можливість довести згвалтування, коли малолітня потерпіла знаходилася у безтямному стані і не могла пояснити, які саме дії з нею були вчинені, а будова непорушеної дівочої плівки допускала вчинення статевого акту й без її порушення; підозрюваний неодноразово змінював показання, пояснюючої, що в той день мав статеві стосунки, але не з потерпілою, а то з однією, то з іншою жінкою; його показання перевірялися і не підтверджувалися іншою будовою за менструальним циклом клітин вагінального змісту, ніж у названих ним жінок, але співпадали із показниками клітин потерпілої.

2. Місце скоєння макроправопорушення і факт перебування на ньому підозрюваного визначається аналогічно встановленню такого роду фактів щодо вбивств, коли особлива увага звертається лише на наявність мікровідбитків переплетіння текстильних волокон із ділянок ліктів і колін одягу підозрюваного на пластичному ґрунті чи іншій аналогічній поверхні; наявність мікросубстанцій сперматозоїдів на місці скоєння макроправопорушення тощо.

3. Факт контактної взаємодії тіла й одягу підозрюваного та потерпілого – аналогічно вбивствам, особливі випадки – наявність мікроорганізмів-збудників венеричних та інших статевих захворювань.

4. Механізм (послідовність дій) скоєння статевого злочину – аналогічно вбивствам, особливим є лише деталізація клітин статевого походження на різних частинах одягу та об'єктах навколишньої обстановки. В одному випадку, наявність мікрочасток волокон зі шкарпеток підозрюваного на внутрішній поверхні трусиків потерпілої свідчило не лише про механізм, а й насильницький характер роздягання потерпілої.

В іншому випадку в об'ємному сліді на шкірі трупа відобразилися мікровідбитки рельєфу поверхні зубів підозрюваного.

ЛЕКЦІЇ № 30-31 МЕТОДИКИ ПРОТИДІЇ ХУЛІГАНСТВУ І КРАДІЖКАМ

Лекції висвітлюють такі питання:

1. Криміналістична характеристика різних видів хуліганських проявів.
2. Особливості методики протидії окремим видам хуліганства.
3. Криміналістична характеристика різних видів крадіжок.
4. Особливості методики протидії окремим видам крадіжок, можливості мікро-об'єктологічних відомостей.

Питання 1. Криміналістична характеристика різних видів хуліганських проявів

Криміналістична характеристика хуліганства, її співвідношення з кримінально-правовою класифікацією хуліганства:

1. Просте хуліганство.
2. Злісне хуліганство.
3. Особливо злісне хуліганство.
4. Групове хуліганство.
5. Хуліганство, що скоєно із застосуванням механічної, вогнепальної чи вибухової зброї тощо.

Основні різновиди хуліганських проявів:

1. Порушення спокою громадян і нормальної роботи підприємств та установ або масових заходів.
2. Брехливі викрики.
3. Порушення моральних устоїв суспільства.
4. Порушення гуманістичних норм суспільства.
5. Безпричинне чи із незначної причини заподіяння тілесних пошкоджень і майнової шкоди особі.

Такого роду дії зі сторони посадових осіб утворюють склад злочину, передбачений, як правило, ст. 365 «Перевищення влади або службових повноважень» КК України, найбільш типовим проявом є бійки, завдання шкоди майну, блокування трибуни та інші перераховані дії народних депутатів у стінах парламенту.

Типові слідчі ситуації на момент порушення справи:

1. Переслідуваного затримано в процесі скоєння злочину чи безпосередньо після цього.
2. Особа переслідуваного відома, але він ухиляється від слідства.
3. Особу переслідуваного не встановлено.
4. Під час хуліганських дій заподіяна майнова шкода чи тілесні пошкодження тощо.

Типові версії у справах про хуліганство:

1. Скоєно адміністративне хуліганство.
2. Скоєно суспільно небезпечне хуліганство.
3. Скоєно інше макроправопорушення, зокрема перевищення влади чи зловживання службовим становищем тощо.

Обставини, що підлягають доказуванню за цією категорією антикримінальних справ залежно від характеру суспільно небезпечних дій:

1. Які саме дії скоїв переслідуваний.
2. Чи є в цих діях ознаки хуліганства і які саме.
3. Де і коли скоєні хуліганські дії.
4. Чи не були хуліганські прояви пов'язані зі скоєнням інших макроправопорушень.

5. Хто скоїв хуліганські дії і чи не притягувалася ця особа за суспільно небезпечне чи суспільно шкідливе хуліганство раніше.
6. Хто саме потерпів від хуліганських проявів.
7. Яку саме шкоду їм заподіяно, її характер та розміри.
8. Які умови і причини сприяли скоєнню цього злочину.
9. Узагальнена характеристика: 9.1 Особи переслідуваного. 9.2. Особи потерпілого. 9.3. Інших обставин скоєння хуліганства.

Питання 2. Особливості методики протидії окремим видам хуліганства

Особливості тактики окремих де-факто процесуальних і парапроцесуальних дій у справах про хуліганські прояви:

1. Огляд місця діяння, при якому необхідно розширювати зону пошуку, прискіпливо вивчати шлях, яким зник переслідуваний, використовувати собаку-детектора для переслідування його по «гарячих слідах». При здійсненні хуліганства із застосуванням фізичної сили та механічної, вогнепальної чи вибухової зброї або інших засобів необхідно уважно вивчати територію для виявлення слідів боротьби, оскільки потерпілі нерідко чинять опір. При огляді пошкоджених об'єктів необхідно вилучати запахові сліди з місць, яких торкався переслідуваний, шукати сліди пальців рук, фіксувати сліди злому та ін.

2. Затримання і судово-медична експертиза переслідуваного.

3. Допит переслідуваного та потерпілого, очна ставка (одночасний допит) між ними. Допит підозрюваного стосується з'ясування загальної картини діяння злочину, кількості присутніх, хто вони, чи знайомі вони підозрюваному. При допиті потерпілого з'ясовується місце, час, обстановка в момент хуліганських дій та перед їх виникненням, скільки було правопорушників, яку мали зброю чи предмети, у чому виражались хуліганські дії, як вели себе хулігани після правопорушення, чи знайомі йому правопорушники, які були дії потерпілого до, під час та після вчиненого злочину та ін.

4. Призначення:

4.1. Судово-медичної експертизи злочинця і потерпілого.

4.2. Балістичної експертизи (експертизи вогнепальної зброї і боєприпасів та слідів протиправного поведіння з ними).

4.3. Експертизи механічної зброї та слідів протиправного поведіння з нею.

4.4. Експертизи вибухової зброї, пристроїв і речовин та слідів протиправного поведіння з ними.

4.5. Різних видів експертизи матеріалів, речовин і виробів із них.

4.6. Фоноскопичної експертизи.

4.7. Товарознавчої експертизи.

4.8. Почеркознавчої та інших судових експертиз.

5. Допит свідків, який направлений на встановлення та перевірку обставин розслідуваного злочину, вони можуть повідомляти об'єктивні ці про час, місце, учасників цього діяння.

6. Експеримент.

7. Перевірка та/чи уточнення показань на місці.

8. Впізнання та проведення інших де-факто процесуальних дій із виявлення, розкриття і досудового розслідування різних видів хуліганства.

Питання 3. Криміналістична характеристика різних видів крадіжок

Криміналістична і кримінально-правова характеристика окремих видів таємного розкрадання майна (крадіжки):

1. Різновид крадіжки.

2. Типові слідчі ситуації:

2.1. Крадія затримано з краденим.

2.2. Крадія затримано за інших обставин.

2.3. Особа крадія установлена, але він не затриманий.

2.4. Особа крадія не встановлена.

3. Типові версії на момент внесення відомостей в Єдиний реєстр досудових розслідувань.

Особливість розслідування крадіжок визначається криміналістичною характеристикою цих злочинів, яка охоплює власне діяння, способи його готування, скоєння і приховування, механізм слідоутворення, особистісні особливості суб'єкта злочину та потерпілого, а також зв'язки між перерахованими елементами.

Важливим структурним елементом криміналістичної характеристики є:

1. **Обстановка скоєння злочину**, яка включає місце та час здійснення крадіжки, предмет злочинного посягання, матеріальні елементи навколишнього середовища (доступність викраденого майна, наявність чи відсутність охорони та ін.).

2. **Час скоєння злочину**, найчастіше крадіжки вчиняються у робочі дні з 8 до 18 год. У багатьох випадках місце та час скоєння крадіжок зумовлюється умовами охорони предмета злочинного посягання. Так, крадіжки автомобілів із гаражів вчиняються частіше всього у нічний час, а з відкритих стоянок – удень; кишенькові крадіжки здійснюються у час пік у транспорті, магазинах та інших багатолюдних місцях.

3. **Предмет суспільно небезпечного посягання**. За способом вчинення крадіжка являє собою таємне викрадення чужого майна, тому усі способи крадіжок можливо розподілити таким чином:

3.1. **Способи, пов'язані з проникненням до приміщення, які скоєні шляхом:**

3.1.1. Таємного проникнення до приміщення, які супроводжуються зломом;

3.1.2. Таємного проникнення до приміщення, які не супроводжуються зломом;

3.1.3. Відкритого проникнення до приміщення.

3.2. **Способи, не пов'язані з проникненням до приміщення** (кишенькові крадіжки, в осіб, які знаходяться у нетверезому стані та ін.).

3.3. **Відомості про особу злочинця**, нерідко такі особи не мають постійного місця проживання, роботи, частіше за все раніше були засудженими, не мають власних сімей, проживають одні або із випадковими знайомими. Усіх злочинців умовно можна розділити на:

3.3.1. **Примітивні злочинці (паразлочинці)** – це ті, які скоюють крадіжки без використання технічних засобів за певних ситуацій, за наміром, що з'явився миттєво.

3.3.2. **Кваліфіковані злочинці** – це особи, які мають чітку антисуспільну спрямованість та які володіють певними навиками, скоюють крадіжки великої кількості предметів і детально продуманим способом.

3.3.3. **Професійні крадії** – це особи, які здійснюють крадіжки через постійну антисуспільнунаправленість.

3.4. **Дані про особу потерпілого** – частіше за все злочинець знайомиться з потерпілим напередодні скоєння злочину або вони мають між собою дружні чи сусідські відносини, або є між собою родичами, або поведінка потерпілого була провокаційною до злочину (потерпілий у нетверезому стані або залишив речі без нагляду, запросив додому малознайому людину).

Питання 4. Особливості методики протидії окремим видам крадіжок, можливості мікрооб'єктологічних відомостей

Особливості тактики окремих де-факто процесуальних і парапроцесуальних дій у процесі протидії різним видам крадіжок залежно від типових слідчих ситуацій, способу та інших обставин їх скоєння:

1. Огляду місця діяння, під час якого виявляються та фіксуються негативні обставини, що вказують на можливе інсценування крадіжки, а також встановлюються такі фактичні дані:

- хто здійснив крадіжку, скільки осіб брало участь, їхні прикмети;
- шляхи підходу до місця крадіжки і його залишення, який використовувався транспортний засіб;
- чим і як давно здійснено злом, чи був зломщик досвідченим, сліди переслідуваного і його дії на місці крадіжки, а також сліди, які могли залишитись на самому переслідуваному, його одязі, знарядді злочину;
- предмети крадіжки, а також способи їх винесення, вивезення, схову.

2. Допиту свідків, за допомогою яких встановлюються дані про прикмети зовнішності підозрюваного, час і спосіб вчинення крадіжки, про сліди або предмети, які залишив переслідуваний на місці злочину, викрадені предмети та їхні індивідуальні особливості, про напрям, в якому зникли злочинці, транспортні засоби та ін.

3. Допиту потерпілих, які повідомляють, що викрадено, які родові та індивідуальні ознаки викрадених об'єктів, де знаходилися викрадені речі, час вчинення і виявлення крадіжки, кого потерпілий підозрює та ін.

4. Пошуку, розшуку і затримання переслідуваного, його особистий обшук.

5. Розшуку, обшуку і виїмки викрадених речей.

6. Допит підозрюваного (обвинуваченого) проводиться після затримання, особистого обшуку, за необхідності – освідчування. З'ясовується, коли, у зв'язку з чим виник намір учинити крадіжку, чи була здійснена підготовка до неї, хто сприяв крадіжці або знав про неї, як вчинена крадіжка, чи використовувалися технічні засоби і які саме, де сховане крадене та ін.

7. Призначення:

- 7.1. Одорологічної експертизи.
- 7.2. Експертизи різних видів мікрооб'єктів.
- 7.3. Товарознавчої експертизи.
- 7.4. Дактилоскопічної та іншої трасологічної експертизи.
- 7.5. Інших судових експертиз.

Факти й обставини, що можуть бути встановлені за допомогою мікрооб'єктів (слідів запаху) та інших речових джерел відомостей у процесі протидії крадіжкам:

1. Мікровідбитки переплетіння текстильних волокон із колін одягу злочинця на підвіконні, якщо злочинець потрапив у приміщення і покинув його через вікно.

2. У такій же ситуації мікросубстанцій фарби та інших речових джерел із підвіконня на одязі злочинця.

3. У такій же ситуації та в аналогічних інших слідів запаху злочинця на об'єктах по шляху проникнення в приміщення чи інше сховище та на зворотному шляху.

4. В аналогічній ситуації мікровідбитки мікродеталей папілярного візерунка й іншого мікрорельєфу кожного покриву злочинця на цих же об'єктах.

5. Мікросубстанції взаємно обміну між одягом та об'єктами по шляху пересування переслідуваного.

6. Мікросубстанції взаємного обміну між речовинами з тіла (у т. ч. сліди запаху) й одягу злочинця та викраденими речами тощо.

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ № 32-34 МЕТОДИКИ ПРОТИДІЇ ГРАБЕЖАМ, РОЗБОЯМ, ВИМАГАННЯМ, ШАХРАЙСТВУ, ІНШИМ ВИДАМ СЛУЖБОВИХ РОЗКРАДАНЬ

Конспект лекцій висвітлює такі питання:

1. Криміналістична характеристика різних видів грабежів і розбоїв.
2. Особливості методики протидії окремим видам грабежів і розбоїв, можливості мікрооб'єктологічних відомостей.
3. Криміналістична характеристика різних видів вимагання і шахрайства.
4. Методики протидії окремим видам вимагання і шахрайства.
5. Криміналістична характеристика різних видів привласнення, розтрата, інших видів службового розкрадання.
6. Особливості методики протидії привласненню, розтраті, іншим видам службових розкрадань.

Питання 1. Криміналістична характеристика різних видів грабежів і розбоїв

Криміналістична і кримінально-правова характеристика різних видів розкрадання майна шляхом грабежу і розбою, їх співвідношення:

1. Способи грабежу і розбою:

- 1.1. Напад здійснено з використанням фактору раптовості.
- 1.2. Напад здійснено із застосування психічного впливу.
- 1.3. Напад здійснено з погрозою застосування фізичного насильства.
- 1.4. Напад здійснено із застосуванням фізичного насильства.

2. Типові слідчі ситуації:

- 2.1. Потерпілий знає переслідуваного.
- 2.2. Потерпілий не знає переслідуваного.
- 2.3. Потерпілий бачив переслідуваного.
- 2.4. Потерпілий не бачив переслідуваного.
- 2.5. Переслідуваного затримано на місці скоєння злочину.
- 2.6. Переслідуваного затримано безпосередньо після скоєння злочину.
- 2.7. Переслідуваного затримано через деякий час після скоєння злочину.
- 2.8. Відомого чи невідомого переслідуваного не затримано.

Значення способу скоєння ситуацій грабежу чи розбою, типових слідчих ситуацій і версій на момент внесення відомостей у Єдиний реєстр досудових розслідувань для розробки методики боротьби з різними видами розкрадання майна.

Обставини, що підлягають доказуванню у процесі досудового розслідування грабежу і розбою.

Узагальнена характеристика особи переслідуваного, потерпілого, способу, місця, часу й інших обставин скоєння вказаних різновидів розкрадання майна.

Питання 2. Особливості методики протидії окремим видам грабежів і розбоїв, можливості мікрооб'єктологічних відомостей

Особливості тактики окремих де-факто процесуальних і парапроцесуальних дій у процесі боротьби з різними видами грабежу та розбою залежно від типових слідчих ситуацій, способу й інших обставин їх скоєння:

1. Огляду місця діяння, під час якого виявляються та фіксуються негативні обставини, що вказують на можливе інсценування грабежу чи розбою, а також встановлюються такі обставини:

- хто здійснив грабіж чи розбій, скільки осіб брало участь, їхні прикмети;
- шляхи підходу до місця грабежу чи розбою і його залишення, який використовувався транспортний засіб;
- сліди злочинця і його дії на місці грабежу чи розбою, а також сліди, які могли залишитись на самому злочинцеві, його одязі, знарядді злочину;
- предмети грабежу чи розбою, а також способи їх винесення, вивезення, схову.

2. Судово-медичної експертизи та особистого обшуку потерпілого, виїмки в нього одягу, інших предметів, пов'язаних із діянням.

3. Допиту свідків, за допомогою якого встановлюються дані про прикмети зовнішності підозрюваного, час і спосіб вчинення грабежу чи розбою, про сліди або предмети, які залишили злочинці на місці злочину, викрадені предмети та їхні індивідуальні особливості, про напрям, у якому зникли злочинці, транспортні засоби та ін.

4. Допиту потерпілих, які повідомляють, за яких обставинах був скоєний грабіж чи розбій, що забрано, які родові та індивідуальні ознаки цих об'єктів, де знаходилися на момент діяння речі, час вчинення і виявлення грабежу чи розбою, чи бачив і чи знає злочинця, які його ознаки зовнішності, чи причинені тілесні пошкодження, у наслідок яких саме дій злочинця та ін.

5. Пошуку, розшуку й затримання підозрюваного, його особистого обшуку, судово-медичного освідування, виїмки в нього одягу, знарядь злочину та інших пов'язаних з діянням речових джерел.

6. Розшуку, обшуку та виїмки викрадених речей.

7. Допиту підозрюваного (обвинуваченого) проводиться після затримання, особистого обшуку, при необхідності освідування. З'ясується коли, у зв'язку з чим виник намір учинити грабіж або розбій, чи була здійснена підготовка до цього діяння, хто сприяв вчиненню діяння або знав про нього, яким способом здійснене грабіж чи розбій, чи використовувалися технічні засоби і які саме, де сховане крадене та ін.

8. Уточнення та/чи перевірка показань потерпілого чи переслідуваного на місці діяння.

9. Призначення:

9.1. Судово-медичної експертизи з метою встановлення наявності і ступеня тяжкості тілесних пошкоджень.

9.2. Одорологічної експертизи.

9.3. Експертизи різних видів мікрооб'єктів, у першу чергу піднігтьового змісту, факту контактної взаємодії текстильних виробів та ін.

9.4. Товарознавчої експертизи.

9.5. Дактилоскопічної та іншої трасологічної експертизи.

9.6. Механічної, вогнепальної чи вибухової зброї, пристроїв і речовин, боеприпасів та слідів чи параслідів протиправного поводження з ними.

9.7. Інших судових експертиз.

За допомогою мікрооб'єктів, у т. ч. слідів запаху, можуть бути встановлені такі обставини:

1. Факт контактної взаємодії тіла й одягу потерпілого, переслідуваного за комплексом мікрособ'єктів тіла та виділень, волосся, волокон одягу тощо в піднігтьовому змісті кожного з них.

2. Факт контактної взаємодії тіла й одягу переслідуваного із викраденими предметами за мікрособ'єктами тіла, у т. ч. слідів запаху, та одягу, перш за все, волокон одягу на цих предметах, відбитках папілярних візерунків чи їх фрагментів на цих об'єктах тощо.

3. Факт перебування потерпілого та переслідуваного на місці діяння, шлях до нього та у зворотному напрямку за взаємним обміном мікросубстанціями від ґрунту та інших об'єктів навколишньої обстановки та взуттям і одягом потерпілого чи переслідуваного, у т. ч. за слідами їх запаху.

4. Факт контактної взаємодії тіла й одягу переслідуваного зі знаряддями злочину – зброєю, мікросубстанціями тіла, у т. ч. слідів запаху, та одягу, перш за все, волокон одягу на знарядді, відбитках папілярних візерунків чи їх фрагментів на ньому тощо.

5. Факт носіння чи іншого зберігання переслідуваним викрадених предметів за взаємним обміном мікросубстанціями з місця носіння (кишеня тощо) чи зберігання та із викрадених речей.

6. Факт носіння чи іншого зберігання переслідуваним знаряддя злочину за взаємним обміном мікросубстанціями з місця носіння (кишеня, за поясом брюк тощо) чи зберігання та зі знаряддя.

Питання 3. Криміналістична характеристика різних видів вимагання і шахрайства

Криміналістична та кримінально-правова характеристика розкрадання майна шляхом вимагання:

1. Різновиди такого роду діянь:

- 1.1. Вимагання права на майно.
- 1.2. Вимагання грошей або інших коштовностей.
- 1.3. Вимагання майна.
- 1.4. Вимагання певних дій майнового характеру.
- 1.5. Рекет як організована форма вимагання.
- 1.6. Колекторні товариства як сучасна форма рекетирської діяльності банківських установ.

2. Типові слідчі ситуації:

- 2.1. Переслідуваний є знайомим потерпілого.
- 2.2. Переслідуваний не є незнайомим потерпілого.
- 2.3. Майно чи право на майно вже передано переслідуваному або іншій особі за його вимогою.
- 2.4. Таке майно ще передбачається передати тощо.

Значення різновиду вимагання, типових слідчих ситуацій і версій на момент внесення відомостей у Єдиний реєстр досудових розслідувань для розробки методики боротьби зі злочинами цієї категорії.

Обставини, що підлягають доказуванню в процесі досудового розслідування цього виду злочинів і судового розгляду відповідних антикримінальних справ.

Узагальнена характеристика особи переслідуваного, потерпілого, місця, часу та інших обставин скоєння різних видів вимагання.

Питання 4. Методики протидії окремим видам вимагання і шахрайства

Особливості тактики окремих де-факто процесуальних і парапроцесуальних дій у процесі протидії окремим видам вимагання і шахрайства:

1. Огляду місця діяння.
2. Виїмки документів.
3. Призначення: 3.1. Криміналістичної експертизи механічної зброї та слідів протиправного поведіння з нею. 3.2. Одорологічної експертизи. 3.3. Експертизи різних

видів мікрооб'єктів. 3.4. Товарознавчої експертизи. 3.5. Почеркознавчої експертизи. 3.6. Дактилоскопічної та іншої трасологічної експертизи. 3.7. Фоноскопічної експертизи та інших судових експертиз. 3.8. Криміналістичної експертизи вогнепальної зброї і боєприпасів та слідів протиправного поводження з ними (балістичної експертизи). 3.9. Криміналістичної експертизи вибухової зброї, пристроїв і речовин та слідів протиправного поводження з ними.

4. Допиту свідків.

5. Розшуку і затримання підозрюваного.

6. Проведення де-факто ординістично-слідчої комбінації із затримання злочинця у процесі здійснення вимагання.

7. Обшуку та інших дій для виявлення, припинення, розкриття і досудового розслідування вимагання залежно від типових слідчих ситуацій, способу інших обставин його скоєння.

Загальні положення методики попередження, виявлення, припинення, розкриття і досудового розслідування різних видів шахрайства, а також судового розгляду антикримінальної справи по цій категорії злочинів.

Поширені способи шахрайства: 1. Шулерство у процесі азартних ігор. 2. Продаж фальшивих речей і коштовностей. 3. Використання речових чи грошових «ляльок». 4. Побори під виглядом представників антиделіктних органів. 5. Одержання кредитів за підробленими документами. 6. Створення фіктивних фірм для привласнення грошей чи інших матеріальних цінностей. 7. Фіктивні угоди з житлом тощо.

Факти й обставини, що можуть бути встановлені за допомогою мікрооб'єктів, у т. ч. слідів запаху людини, та інших речових джерел у процесі протидії вимаганням та шахрайству:

1. Факт контактної взаємодії переслідуваного із предметами вимагання чи шахрайства:

1.1. Мікровідбитки папілярних візерунків та іншого кожного покриву переслідуваного на предметі шахрайства, знаряддях злочину та на різних об'єктах місця діяння, одязі потерпілого, предметах що були при ньому.

1.2. Сліди запаху переслідуваного на вказаних об'єктах.

1.3. Сукупність мікросубстанцій із кишені та інших місць носіння чи сховищ предметів вимагання чи шахрайства переслідуваного і навпаки.

Питання 5. Криміналістична характеристика різних видів привласнення, розтрати, інших видів службового розкрадання

Криміналістична та кримінально-правова характеристика окремих видів розкрадання майна, що скоєні шляхом привласнення, розтрати чи зловживання службовим становищем (службове розкрадання):

1. **Різновиди розкрадання майна:** 1.1. Привласнення. 1.2. Розтрата. 1.3. Службове розкрадання. 1.4. Галузь господарства, в якій здійснено розкрадання.

2. **Типові слідчі ситуації:** 2.1. Факт розкрадання встановлено за результатами ординістичних заходів, про що переслідуваному ще не відомо. 2.2. Факт розкрадання встановлено за результатами ревізій та інших перевірок, результати яких переслідуваному відомі.

3. **Найбільш поширені способи розкрадання майна службовими особами:** 3.1. Привласнення. 3.2. Розтрата. 3.3. Зловживання службовим становищем.

4. **Обставини, що підлягають доказуванню за базисним, спеціальним та частковим предметом доказування при розслідуванні різних видів розкрадання майна**

шляхом привласнення, розтрати чи службового розкрадання, у частині характеристики:
4.1. Особи переслідуваного. 4.2. Особи потерпілого. 4.3. Способу, часу, місця та інших обставин скоєння вказаних видів розкрадання майна.

Питання 6. Особливості методики протидії привласненню, розтраті, іншим видам службових розкрадань

Особливості тактики окремих де-факто процесуальних і парапроцесуальних дій у процесі протидії окремим видам привласнення, розтрати і службового розкрадання:

1. Огляду місця діяння.
2. Виїмки та огляду документів.
3. Проведення документальної ревізії.
4. Призначення:
  - 4.1. Почеркознавчої експертизи.
  - 4.2. Судово-бухгалтерської експертизи.
  - 4.3. Фінансово-економічної експертизи.
  - 4.4. Криміналістичної експертизи документів та інших судових експертиз.
5. Допиту свідків чи підозрюваного.
6. Проведення очної ставки.
7. Розшуку і затримання підозрюваного, обшуку й інших де-факто процесуальних і позапроцесуальних дій для виявлення, розкриття і досудового розслідування розкрадання майна залежно від типових слідчих ситуацій, способу й інших обставин його скоєння.

Факти й обставини, що можуть бути встановлені за допомогою мікрооб'єктів та інших речових джерел відомостей у процесі протидії розкрадання майна шляхом привласнення і розтрати чи службового розкрадання повторюють залежно від обставин справи факти та обставини, перераховані за іншими видами розкрадання.

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ № 35-38 МЕТОДИКИ ПРОТИДІЇ ТРАНСПОРТНИМ, СЛУЖБОВИМ І ПОДАТКОВИМ МАКРОПРАВOPУШЕННЯМ І МАКРОПРАВOPУШЕННЯМ, ШО ПОВ'ЯЗАНІ З НАРКОТИКАМИ

Конспект лекцій висвітлює такі питання:

1. Криміналістична характеристика різних видів транспортних макроправопорушень, їх співвідношення.
2. Особливості методики протидії окремим видам транспортних макроправопорушень, можливості мікрооб'єктологічних відомостей.
3. Сутність криміналістичної характеристики різних видів службових макроправопорушень, їх співвідношення.
4. Особливості методики протидії окремим видам службових макроправопорушень, можливості мікрооб'єктологічних відомостей.
5. Криміналістична характеристика макроправопорушень, що пов'язані з наркотиками.
6. Особливості методики протидії макроправопорушенням, що пов'язані з наркотиками.
7. Сутність криміналістичної характеристики різних видів податкових макроправопорушень, їх співвідношення.
8. Особливості методики протидії окремим видам податкових макроправопорушень.

Питання 1. Криміналістична характеристика різних видів транспортних макроправопорушень, їх співвідношення

Види транспортних макроправопорушень залежно від виду транспорту, тобто пов'язані із використанням:

1. Механічний (самокати, велосипеди, інші самохідні машини).
2. Гужовий.
3. Мотоциклетний (мопеди, моторолери, мотоцикли, скутери, квадроцикли та ін.).
4. Автомобільний: 4.1. Колісний. 4.2. Гусеничний.
5. Рейковий: 5.1. Залізничний. 5.2. Відомчий. 5.3. Міський: 5.3.1. Трамваї. 5.3.2. Метрополітен. 5.3.3. Фунікулер та ін.
6. Водний (морський, річковий, маломірні судна, самохідно-повітряний, самохідно-механічний).
7. Повітряний (аероплани, вертольоти, літаки, кульковий та ін.).
8. Ескалаторний.

Криміналістична та кримінально-правова характеристика автотранспортних макроправопорушень:

1. **За сутністю правопорушень:**
  - 1.1. Порушення правил безпеки руху автотранспорту.
  - 1.2. Порушення правил експлуатації автотранспорту.
  - 1.3. Угін автотранспортних засобів.
2. **За видами автотранспортних злочинів:**
  - 2.1. Зіткнення автотранспортних засобів.
  - 2.2. Наїзд на пішохода.
  - 2.3. Переїзд пішохода.
  - 2.4. Наїзд на іншу перешкоду.
  - 2.5. Випадіння пасажирів з автотранспорту, що рухається.
  - 2.6. Перевертання автотранспорту.

2.7. Угін автотранспорту.

2.8. Крадіжка транспорту.

3. Типові слідчі ситуації на момент внесення відомостей у Єдиний реєстр досудових розслідувань залежно від виду автотранспортного макроправопорушення та інших обставин:

3.1. Діяння пов'язане із заподіянням потерпілим тілесних пошкоджень.

3.2. Діяння пов'язане з людськими жертвами.

3.3. Діяння не пов'язане із заподіянням тілесних пошкоджень або людськими жертвами.

3.4. Водій, потерпілий і транспортний засіб знаходяться на місці діяння.

3.5. Невідомий водій зник із місця діяння на транспортному засобі.

3.6. Невідомий водій зник із місця діяння без транспортного засобу.

3.7. Відомий водій із місця діяння зник на транспортному засобі.

3.8. Відомий водій зник із місця діяння без транспортного засобу.

4. Типові версії на момент внесення відомостей у Єдиний реєстр досудових розслідувань:

4.1. Скоєно автотранспортне діяння певного виду.

4.2. Автотранспортним діянням певного виду приховується скоєння автотранспортного діяння іншого виду.

4.3. Автотранспортним діянням приховано: 4.3.1. Інше макроправопорушення.

4.3.2. Мініправопорушення. 4.3.3. Правомірне діяння.

4.4. Має місце самогубство потерпілого.

4.5. Має місце паранешасний випадок або нещасний випадок.

5. Загальна характеристика обставин, що підлягають доказуванню за базисним, спеціальним чи частковим предметом доказування в антикримінальних справах про різні види автотранспортні макроправопорушення:

5.1. Вид і характер діяння (злочин, інше макроправопорушення, самогубство, нещасний випадок).

5.2. Час, місце й інші обставини діяння.

5.3. Причина діяння (порушення правил безпеки руху, порушення правил експлуатації транспорту, інші причини).

5.4. Наявність зв'язку між порушеннями правил безпеки руху чи експлуатації транспорту і наслідками діяння.

5.5. Форма вини водія та потерпілого (злочинна необережність, злочинна самовпевненість, прямий чи непрямий намір).

5.6. Характер та розмір заподіяної матеріальної шкоди.

5.7. Ступінь тяжкості заподіяних тілесних пошкоджень.

5.8. Наявність обставин, що сприяли скоєнню діяння макроправопорушення.

5.9. Узагальнена характеристика особи злочинця, потерпілого.

5.10. Основні способи та інші обставини скоєння різних видів автотранспортних макроправопорушень.

Питання 2. Особливості методики протидії окремим видам транспортних макроправопорушень, можливості мікрооб'єктологічних відомостей

Особливості тактики де-факто процесуальних дій в автотранспортних діяннях:

1. Огляд місця автотранспортного діяння (у т. ч. за участю спеціалістів ДАІ, судово-медичного експерта та інших спеціалістів).

2. Огляд транспортного засобу в іншому місці.

3. Слідче освідчування та судово-медична експертиза водія і потерпілих, огляд їхнього одягу та інших речових джерел антикримінальних відомостей.

4. Особистий обшук і допит підозрюваного і потерпілого та очної ставки між ними.

5. Підготовки і призначення:

5.1. Експертизи лакофарбового покриття та фарб, волокнистих матеріалів і виробів із них, експертизи скла і силікатних матеріалів, ґрунтознавчої й інших видів експертизи матеріалів, речовин та виробів із них.

5.2. Товарознавчої експертизи транспортного засобу та одягу потерпілого.

5.3. Автотехнічної експертизи.

5.4. Дактилоскопічної та інших видів трасологічної експертизи.

5.5. Різних видів судово-медичної експертизи (живих осіб, трупа, речових джерел доказів, медично-криміналістичної, біологічної, імунологічної) та інших судових експертиз.

Факти й обставини, що можуть бути встановлені за допомогою мікрооб'єктів, у т. ч. слідів запаху людини, та інших речових джерел відомостей у процесі протидії різним видам автотранспортних макроправопорушень:

1. Хто керував транспортним засобом за:

1.1. Обміном мікрособстанціями волокон одягу водія та оббивки сидіння.

1.2. Слідами запаху особи на сидіння водія чи на кермі, інших засобів управління.

1.3. Мікровідбитками деталей папілярного візерунка на кермі та інших засобах управління.

1.4. Мікровідбитками рельєфу поверхні засобів гальмування та подачі палива на підшві взуття.

2. Хто де знаходився у салоні транспортного засобу та кількість осіб за аналогічними мікрооб'єктами.

3. Транспортний засіб за:

3.1. Мікровідбитками загальної лінії чи площини відділення:

3.1.1. Лакофарбового покриття на засобі та мікрочастки лакофарбового покриття в раневому каналі чи в одязі, волоссі потерпілого.

3.1.2. Лобового скла чи скла з фар на засоби та мікрочастки цього скла в раневому каналі чи в одязі, волоссі потерпілого.

3.2. Мікровідбитками переплетіння волокон тканини одягу потерпілого на лакофарбовому покритті капоту й інших контактних частин транспортного засобу.

3.3. Мікрособстанціями тіла, із тілесних пошкоджень та одягу потерпілого в лакофарбовому покритті контактної частини транспортного засобу і навпаки.

3.4. Мікровідбитками рельєфу протекторів шин та інших контактних частин транспортного засобу на шкірі та на твердих деталях одягу потерпілого.

4. Напрямок руху транспорту та переїзд потерпілого із гальмуванням чи без нього за:

4.1. Мікровідображеннями тертя у вигляді шматочків-трикутників шкіри чи шкіряних та інших подібних деталей одягу потерпілого, коли гострий кінець трикутника спрямований у протилежну сторону руху транспорту, а при гальмуванні – в ту ж саму сторону.

4.2. Мікрособстанціями палива, паливно-мастильних матеріалів у вигляді знака оклику, тупий кінець якого спрямований у напрямку руху транспорту.

4.3. Факт випадіння потерпілого з автотранспорту, що рухається за:

4.3.1. Мікрособстанціями тіла та одягу потерпілого по шляху траєкторії польоту.

4.3.2. Мікровідображеннями тертя на шкірі та одязі потерпілого від об'єктів навколишньої обстановки по траєкторії польоту.

5. Причина дорожньо-транспортного діяння за мікрособстанціями алкоголю, наркотиків, інших токсинів у крові чи в сечі потерпілого.

6. Причина смерті в салоні транспортного засобу за ультравключеннями угарного газу у крові потерпілого (при засипанні при включеному двигуні).

Питання 3. Сутність криміналістичної характеристики різних видів службових макроправопорушень, їх співвідношення

Криміналістична характеристика:

1. Вид службових макроправопорушень, що зустрічаються найчастіше:

1.1. Хабарництво: 1.1.1. Давання хабара (ст. 369 КК України). 1.1.2. Одержання хабара (ст. 368 КК України). 1.1.3. Посередництво у хабарництві. 1.1.4. Провокація хабара (ст. 370 КК України).

1.2. Перевищення влади чи службових повноважень (ст. 365 КК України²³).

1.3. Зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України).

1.4. Службове підроблення (ст. 366 КК України).

1.5. Службова недбалість (ст. 367 КК України).

2. Типові версії і слідчі ситуації на момент внесення відомостей про реальне чи ймовірне макроправопорушення в Єдиний реєстр досудових розслідувань за фактами хабарництва різних видів:

2.1. Хабарника затримано в процесі скоєння макроправопорушення.

2.2. Про хабарництво повідомлено до скоєння макроправопорушення.

2.3. Про хабарництво повідомлено після скоєння макроправопорушення.

2.4. Про факти хабарництва відомо з ординних джерел.

2.5. Про факти хабарництва відомо із засобів масової інформації.

3. Обставини, що підлягають доказуванню у справах про різні види хабарництва:

3.1. Коло учасників діяння з хабарництва: хабаротримувач, хабародавач, посередник, інші особи.

3.2. Хто був ініціатором діяння з хабарництва.

3.3. Яким чином, через яких осіб хабаротримувач та хабародавач домовилися про діяння хабарництва, як підтримували зв'язок.

3.4. У який спосіб і коли мав передаватися хабар, коли мало бути виконане зацікавлене діяння.

3.5. Факт отримання чи передачу предмета хабара.

3.6. Можливість хабаротримувача виконати чи не виконати дії, які зумовлюють передачу хабара (у протилежному випадку буде шахрайство).

3.7. Зв'язки хабарника в контексті вирішення зацікавлених питань.

3.8. Факт необхідності для хабародавача зацікавленого діяння хабаротримувача.

3.9. Наявність чи відсутність факту провокації отримання чи передачі хабара, обставини, які підтверджують чи спростовують провокацію отримання чи передачі хабара.

3.10. Кваліфікаційні обставини хабарництва:

3.10.1. Одержання хабара у великому розмірі.

3.10.2. Одержання хабара в особливо великому розмірі.

3.10.3. Одержання хабара службовою особою, яка займає відповідальне становище.

²³ У статті 365 «Перевищення влади або службових повноважень» КК України передбачені навмисні лише дії, тоді як навмисна бездіяльність у контексті перевищення влади чи зловживання службовим становищем необґрунтовано відсутня в диспозиції цієї статті. Це унеможливає притягнення до антикримінальної відповідальності за низку практично існуючих суспільно небезпечних діянь. Така ситуація, зокрема, мала місце при відмові спікера парламенту В. Литвина підписати прийнятий більшістю голосів із дотриманням всіх необхідних вимог регламенту у стані крайньої необхідності, викликаного суспільно небезпечною протидією меншості парламенту, що, у свою чергу, утворювало склад суспільно небезпечного перевищення влади, Закону України «Про основи мовної політики».

- 3.10.4. Одержання хабара службовою особою, яка займає особливо відповідальне становище.
- 3.10.5. Одержання хабара за попередньою змовою групою осіб.
- 3.10.6. Одержання хабара повторно.
- 3.10.7. Одержання хабара поєднане з вимаганням хабара.
- 3.11. Обставини, які пом'якшують відповідальність:
  - 3.11.1. Вчинення діяння вперше.
  - 3.11.2. Одержання хабара внаслідок особливо скрутного матеріального становища чи збігу інших несприятливих обставин.
  - 3.11.3. Дача хабара внаслідок:
    - 3.11.2.1. Вимагання.
    - 3.11.2.2. Неможливості досягнення мети в законний спосіб через значний корупційний стан.
  - 3.11.4. Наявність у хабаротримувача майна, яке може бути нажите злочинним шляхом та конфісковане за вироком суду тощо.

Питання 4. Особливості методики протидії окремим видам службових макроправопорушень, можливості мікрооб'єктологічних відомостей

Особливості тактики:

1. Ордістично-слідчої комбінації із затримання хабарника у процесі скоєння злочину.
2. Виїмки предмета хабарництва та інших речових джерел доказів.
3. Проведення особистого обшуку перелідуваного.
4. Огляду місця діяння.
5. Обшуку приміщення чи місцевості, де було одержано хабара, та інших видів обшуків.
6. Допиту підозрюваного і потерпілого.
7. Проведення впізнання та очної ставки між ними (одночасного допиту).
8. Підготовки матеріалів і призначення:
  - 8.1. Експертизи документів.
  - 8.2. Почеркознавчої експертизи.
  - 8.3. Фоноскопичної експертизи.
  - 8.4. Одорологічної експертизи.
  - 8.5. Дактилоскопичної експертизи.
  - 8.6. Судово-бухгалтерської та інших видів експертиз.
9. Допиту свідків.
10. Впізнання.
11. Експерименту.
12. Уточнення та/чи перевірки показань на місці і проведення інших де-факто процесуальних дій.

Факти й обставини, що можуть бути встановлені за допомогою мікрооб'єктів, у т. ч. слідів запаху людини, та інших речових джерел у процесі протидії різним видам хабарництва та іншим службовим макроправопорушенням:

1. Факт контактної взаємодії хабаротримувача з предметом хабара за:
  - 1.1. Слідами запаху хабаротримувача на предметі хабара.
  - 1.2. Мікровідбитками папілярних візерунків пальців рук хабаротримувача на предметі хабара.
  - 1.3. Мікрособстанціями спеціальних хімічних речовин, якими був оброблений предмет хабара, на шкіряному покриві пальців рук чи в кишенях або інших сховищах хабаротримувача.

1.4. Мікросубстанціями зі змісту кишень та інших сховищ хабаротримувача на предметі хабара.

2. Факт зберігання предмета хабара у сховищах:

2.1. Хабаротримувача за мікросубстанціями сховища на предметі хабара та навпаки.

2.2. Хабародавача за мікросубстанціями сховища на предметі хабара та навпаки.

3. Факт підроблення документів за:

3.1. Мікровідображеннями тертя гумкою та іншими засобами на папері зі стертим текстом або його елементами.

3.2. Мікровідображеннями рельєфу кульки кулькової авторучки, яким дописувався текст чи його елементи, у борознах букв та знаків.

3.3. Мікросубстанціями речовин у структурі паперу, якими був витравлений текст або його елементи.

3.4. Мікровідображеннями тексту, окремих букв чи знаків або їхніх елементів на папері, який знаходився під папером, на якому виконувалися дописки, виправлення.

3.5. Мікровідображеннями дописки чи виправлення у вигляді не співпадіння:

3.5.1. Мікровідображеннями структури фарби, якою виконувався первинний текст і дописки, виправлення.

3.5.2. Мікровідображеннями штрихів первинного тексту, інших знаків і дописок, виправлень.

3.6. Мікровідображеннями структури паперу первинного документа та вставлених аркушів.

3.7. Мікровідображеннями не співпадіння відбитків штампів та печаток на переклеєній фотографії особи та на папері.

3.8. Мікровідображеннями повторного скріплення аркушів документа.

3.9. Слідам запаху перелідуваного на підробленому документі чи на засобах підробки, підготовки до цього діяння.

3.10. Мікровідбитками папілярного візерунку пальців рук перелідуваного на підробленому документі чи на засобах підробки.

Питання 5. Криміналістична характеристика макроправопорушень, що пов'язані з наркотиками

Криміналістична та кримінально-правова характеристика макроправопорушень, що пов'язані з наркотиками:

1. **За видом діяння:**

1.1. Розкрадання наркотиків.

1.2. Незаконне виготовлення, зберігання й інший обіг наркотиків.

1.3. Незаконне вживання наркотиків.

2. **Типові слідчі ситуації:**

2.1. Розкрадача наркотиків затримано на місці діяння.

2.2. Виявлені сліди розкрадання наркотиків.

2.3. Особи, що здійснювали виготовлення і незаконний обіг наркотиків, затримані в процесі цього діяння.

2.4. Виявлені сліди незаконного виготовлення та обігу наркотиків.

2.5. Наркомани затримані у процесі вживання наркотиків.

2.6. Виявлені сліди вживання наркотиків.

2.7. Про злочини, що пов'язані з наркотиками, повідомлено з інших джерел.

2.8. Випадкове виявлення виготовлення, збуту чи вживання наркотиків.

3. **Типові версії, що можуть бути висунуті в процесі досудового розслідування розкрадання, незаконного вживання чи виготовлення та обігу наркотиків:**

3.1. Аналізована речовина не є наркотиком чи іншою речовиною, що вилучена з обороту або має особливий порядок обігу.

3.2. Підозрюваний вважав, що аналізована речовина не є наркотиком чи іншою речовиною, що вилучена з обороту або має особливий порядок обігу.

3.3. Підозрюваний знав, що аналізована речовина є наркотиком чи іншою речовиною, що вилучена з обороту або має особливий порядок обігу.

3.4. Має місце легальне (медикаментозне) вживання чи інший обіг наркотику.

3.5. Наркотик чи інша речовина, що вилучена з обороту або має особливий порядок обігу, випадково опинилися у підозрюваного, який вважав цю речовину легальною.

3.6. Обіг наркотику чи його сировини здійснюється з іншою метою, наприклад, вирощування коноплі у мотузковиробній індустрії тощо.

4. Обставини, що підлягають доказуванню за базисним, спеціальним чи частковим предметом доказування у процесі досудового розслідування розкрадання, незаконного вживання чи виготовлення та обігу наркотиків:

4.1. Віднесеність аналізованої речовини до наркотиків чи/та прирівняних до них речовин.

4.2. Кількість цієї речовини.

4.3. Обставини: 4.3.1. Виготовлення наркотиків. 4.3.2. Збуту чи придбання наркотиків. 4.3.3. Вживання наркотиків. 4.3.4. Інший обіг наркотиків.

4.4. Наркозалежність споживача або інша його характеристика: випадкове вживання, разове вживання тощо.

4.5. Зв'язки нарковиготовлювачів та наркоросповсюджувачів.

4.6. Спосіб і періодичність вживання наркотиків.

4.7. Відсутність чи наявність показань до медикаментозного вживання наркотиків.

4.8. Причини позалегального вживання наркотиків за наявності показань до медикаментозного вживання.

Можливість використання для виявлення наркотиків позалабораторних собак-детекторів:

1. Розшук наркотиків, схованих у тайниках.

2. Розшук засобів виготовлення або вживання наркотиків.

3. Розшук місць зберігання наркотиків.

Значення експрес-діагностичних методів дослідження наркотиків та прирівняних до них речовин для початку антикримінального судочинства за цією категорією антикримінальних справ полягає в тому, що дозволяє оперативно й попереднє віднести речовину до класу наркотичних, підтвердження чого проводиться лише через призначення і проведення експертизи.

Питання 6. Особливості методики протидії макроправопорушенням, що пов'язані з наркотиками

Особливості тактики проведення:

1. Ордистично-слідчої комбінації із затримання наркомана у процесі скоєння макроправопорушення.

2. Особистого обшуку, слідчого освідчення і судово-медичної експертизи підозрюваного.

3. Віймки, позаекспертного дослідження (експерес-діагностики за допомогою спеціального комплексу технічних засобів) і слідчого огляду речовин, що підозрюються як наркотики, та інших речовин джерел антикримінальних відомостей, що пов'язані з наркотиками.

4. Обшуку з метою пошуку цих речових джерел антикримінальних відомостей.

5. Отримання зразків для експертизи наркотиків.
6. Підготовки матеріалів і призначення:
  - 6.1. Експертизи наркотиків.
  - 6.2. Судово-медичної та інших судових експертиз у процесі протидії злочинам, що пов'язані з наркотиками.
7. Допиту свідків і підозрюваного.
8. Проведення очної ставки між ними.
9. Проведення впізнання та інших де-факто процесуальних дій із попередження, виявлення, припинення, розкриття і попереднього розслідування злочинів цього виду.

Факти та обставини, що можуть бути встановлені за допомогою мікроб'єктів, у т. ч. запаху людини і наркотиків, у процесі протидії макроправопорушенням, що пов'язані з наркотиками:

1. Факт куріння чи іншого вживання наркотиків за:
  - 1.2. Мікрособстанціями продуктів розпаду наркотиків у: 1.2.1. Слинні наркомана. 1.2.2. Змивах із губ, пальців рук, волосся наркомана (протягом трьох годин після куріння, чому не завадить навіть миття після цього рук, іншого шкіряного покриву). 1.2.3. Крові наркомана. 1.2.4. Нігтях та у волоссі голови наркомана (накопичуються відповідно періодичності та дозам вживання наркотиків).
2. Знання виготовлення чи споживання наркотиків за їх мікрособстанціями у змивах етиловим спиртом з цих предметів (промивання шприців та ін.).
3. Періодичність та дози прийняття наркотиків протягом тривалого часу за:
  - 3.1. Ультрасубстанціями у нігтях та волоссі голови наркомана.
  - 3.2. Мікровідображеннями зміни внутрішніх органів наркомана.
4. Факт наркозалежності за мікровідображеннями зміни кров'яних тілець та інших складових елементів крові наркомана.
5. Факт зберігання та транспортування наркотиків за мікрособстанціями обміну від наркотиків та від сховищ чи предметів транспортування (ультрасубстанції наркотиків пронизують поліетилен та інші традиційно герметичні матеріали; легко адсорбуються текстильною тканиною та іншим одягом наркомана).
6. Факт введення наркотиків іншою особою за:
  - 6.1. Слідами запаху сторонньої особи на шприці та інших засобах введення.
  - 6.2. Мікровідбитками папілярних візерунків сторонньої особи на шприці та інших засобах введення.

Питання 7. Сутність криміналістичної характеристики різних видів податкових макроправопорушень, їх співвідношення

Криміналістична та кримінально-правова характеристика податкових макроправопорушень:

1. Види ухилень від сплати податків:
  - 1.1. Ухилення від сплати податків фізичних осіб.
  - 1.2. Ухилення від сплати податків юридичних осіб.
2. Узагальнена характеристика особи, яка припускається суспільно небезпечного ухилення від сплати податків та інших обов'язкових платежів до бюджету.
3. Типові слідчі ситуації на час внесення відомостей в Єдиний реєстр досудових розслідувань за фактами ухилення від сплати податків:
  - 3.1. Матеріали про ухилення від податків та інших обов'язкових платежів до бюджету надійшли від податкових органів.
  - 3.2. Про ухилення від сплати податків повідомлення надійшло з інших джерел.
4. Типові та окремі версії, що можуть бути висунуті в перебігу попереднього розслідування податкових злочинів.

5. Основні способи ухилення фізичними особами від сплати податків та інших обов'язкових платежів до бюджету.

6. Характерні способи ухилення від податків та інших обов'язкових платежів до бюджету юридичними особами.

7. Обставини, що підлягають доказуванню за базисним, спеціальним чи частковим предметом доказування у перебігу попереднього розслідування суспільно небезпечного ухилення від сплати податків та інших обов'язкових платежів до бюджету фізичними особами.

8. Особливості обставин, що підлягають доказуванню за кримінальними справами про факти суспільно небезпечного ухилення юридичними особами від сплати податків та інших обов'язкових платежів до бюджету.

9. Зміст матеріалів податкових органів про ухилення фізичної чи юридичної особи від сплати податків та інших обов'язкових платежів до бюджету.

10. Значення вказаних матеріалів і матеріалів аудиторської перевірки діяльності юридичної особи для початку антикримінального судочинства по цій категорії антикримінальних справ.

Питання 8. Особливості методики протидії окремим видам податкових макроправопорушень

Особливості тактики:

1. Виїмки та слідчого огляду документів, що стосуються фінансово-господарської діяльності підозрюваного, та інших документів.

2. Обшуку з метою пошуку цих документів і майна, на яке може бути накладено арешт.

3. Накладення арешту на майно, у т. ч. й банківські рахунки, поштово-телеграфну кореспонденцію та інший контроль засобів зв'язку підозрюваного.

4. Допиту спеціалістів, свідків і підозрюваного, проведення очної ставки між ними (одночасного допиту).

5. Підготовки матеріалів і призначення:

5.1. Криміналістичного дослідження документів.

5.2. Судово-бухгалтерської експертизи.

5.3. Фінансово-економічної експертизи.

5.4. Товарознавчої експертизи.

5.5. Почеркознавчої експертизи.

5.6. Технологічної експертизи.

5.7. Технічної та інших судових експертиз.

Загальні положення методики судового розгляду антикримінальних справ про суспільне небезпечне ухилення від сплати податків та інших обов'язкових платежів до бюджету юридичними чи фізичними особами.

Особливості методики відшкодування збитків державі й іншим юридичним чи фізичним особам у перебігу виконання судового рішення по податкових злочинах.

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ № 39-42 МЕТОДИКИ ПРОТИДІЇ НЕРОЗКРИТИМ МАКРОПРАВООПОРУШЕННЯМ МИНУЛИХ РОКІВ, ЕКОЛОГІЧНИМ МАКРОПРАВООПОРУШЕННЯМ ТА ТАКИМ, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ З ОХОРОНОЮ ПРАЦІ І ПОЖЕЖАМИ

Конспект лекцій висвітлює такі питання:

1. Сутність криміналістичної характеристики різних видів макроправопорушень у галузі охорони праці.
2. Особливості методики протидії окремим видам макроправопорушень у галузі охорони праці.
3. Криміналістична характеристика макроправопорушенням, що пов'язані з пожежами.
4. Особливості методики протидії макроправопорушенням, що пов'язані з пожежами, можливості мікрооб'єктологічних відомостей.
5. Криміналістична характеристика різних видів екологічних макроправопорушень.
6. Особливості методики протидії екологічним макроправопорушенням, можливості мікрооб'єктологічних відомостей.
7. Методика протидії нерозкритим макроправопорушенням минулих років.

Питання 1. Сутність криміналістичної характеристики різних видів макроправопорушень у галузі охорони праці

Криміналістична та кримінально-правова характеристика макроправопорушень у галузі охорони праці:

1. За видами суспільно небезпечних правопорушень:
  - 1.1. Порушення загальних правил безпеки праці.
  - 1.2. Порушення правил у процесі будівництва.
  - 1.3. Порушення правил безпеки гірничих робіт.
  - 1.4. Порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах чи цехах тощо.
2. Типові версії і слідчі ситуації на час внесення відомостей в Єдиний реєстр досудових розслідувань за цією категорією антикримінальних справ:
  - 2.1. Наявність людських жертв.
  - 2.2. Відсутність людських жертв.
  - 2.3. Наявність матеріалів відомчого спеціального розслідування.
  - 2.4. Відсутність матеріалів відомчого спеціального розслідування.
3. Обставини, що підлягають доказуванню за базисним, спеціальним чи частковим предметом доказування за фактами злочинного порушення правил безпеки праці.
4. Узагальнена характеристика особи злочинця, потерпілого, способів та інших обставин злочинного порушення правил безпеки праці.
5. Значення акта відомчого спеціального розслідування паранещасного і нещасного випадку на виробництві для попередження, виявлення, припинення, розкриття і попереднього розслідування злочинів цієї категорії, розгляду антикримінальної справи і виконання судового рішення.

Питання 2. Особливості методики протидії окремим видам макроправопорушень у галузі охорони праці

Особливості тактики:

1. Огляду місця діяння;
2. Виїмки документів і речових джерел доказів.
3. Слідчого освідчування та судово-медичної експертизи підозрюваного і потерпілого.
4. Огляду їх одягу та інших речових джерел доказів.
5. Допиту відповідних спеціалістів підприємства, підозрюваного, потерпілого і свідків та проведення очної ставки.
6. Вивчення нормативно-технічної документації.
7. Підготовки і призначення:
  - 7.1. Відповідної технічної експертизи.
  - 7.2. Експертизи матеріалів, речовин і виробів із них.
  - 7.3. Судово-медичної експертизи.
  - 7.4. Товарознавчої та інших судових експертиз.
8. Проведення інших де-факто процесуальних дій для виявлення, припинення, розкриття і попереднього розслідування макроправопорушень у галузі охорони праці залежно від основних слідчих ситуацій.
9. Загальні положення методики попередження макроправопорушень у галузі охорони праці, судового розгляду антикримінальних справ за цими фактами і проведення інших стадій процесу протидії макроправопорушенням у галузі охорони праці.
10. Особливості методики попередження, виявлення, припинення, розкриття і попереднього розслідування злочинного порушення правил безпеки будівничих робіт, судового розгляду антикримінальної справи і проведення інших стадій процесу протидії цьому виду макроправопорушень.
11. Основні положення методики попередження, виявлення, припинення, розкриття і попереднього розслідування суспільно небезпечного порушення правил безпеки гірничих робіт і на вибухово-небезпечних підприємствах і цехах, судового розгляду антикримінальної справи цієї категорії макроправопорушень.

Питання 3. Криміналістична характеристика макроправопорушень, що пов'язані з пожежами

Криміналістична характеристика макроправопорушень, що пов'язані з пожежами.

1. Типові слідчі ситуації, що склалися на момент внесення відомостей в Єдиний реєстр досудових розслідувань:
  - 1.1. Очевидність причин пожежі.
  - 1.2. Неочевидність причин пожежі.
  - 1.3. Наявність матеріалів спеціального розслідування причин пожежі.
  - 1.4. Наявність людських жертв.
  - 1.5. Відсутність людських жертв.
2. Типові версії:
  - 2.1. Причиною пожежі є порушення правил пожежної безпеки.
  - 2.2. Причиною пожежі є навмисні дії зацікавлених осіб.
  - 2.3. Пожежа є самостійною злочинною дією.
  - 2.4. Пожежа є способом приховування слідів:
    - 2.4.1. Іншого суспільно небезпечного діяння.
    - 2.4.2. Певного мініправопорушення.
    - 2.4.3. Паранешасного випадку.

2.4.4. Нещасного випадку.

2.4.5. Правомірного діяння.

2.5. Причиною пожежі є необережне поводження із вогнем, іншими пожежно-небезпечними об'єктами.

2.6. Причиною пожежі є явища природи.

3. Обставини, що підлягають доказуванню за базисним, спеціальним чи частковим предметом доказування по антикримінальним справам про макроправопорушення, що пов'язані з пожежами.

4. Узагальнена характеристика:

4.1. Особи переслідуваного.

4.2. Особи потерпілого.

4.3. Способів скоєння макроправопорушень, що зв'язані з пожежами.

4.4. Інших обставин скоєння такого роду суспільне небезпечних діянь.

Питання 4. Особливості методики протидії макроправопорушенням, що пов'язані з пожежами, можливості мікрооб'єктологічних відомостей

Особливості зводяться до такого:

1. Значення результатів акта спеціального розслідування причин пожежі для попередження, виявлення, припинення, розкриття і досудового розслідування порушення правил пожежної безпеки чи інших макроправопорушень, що пов'язані з пожежами.

2. Особливості тактики:

2.1. Огляду місця діяння.

2.2. Виїмки обвуглених та інших документів і речових джерел доказів (оплавлених кінцівок провідників, імовірних речовин та інших засобів підпалу тощо) у процесі огляду місця діяння та інших видів огляду (приміщення, місцевості, транспортного засобу тощо).

2.3. Слідчого освідчування і судово-медичної експертизи підозрюваного і потерпілого.

2.4. Огляду одягу названих осіб та інших речових джерел доказів.

2.5. Допиту відповідних спеціалістів підприємства, підозрюваного, потерпілого і свідків.

2.6. Проведення очної ставки між ними (одночасного допиту) у процесі протидії різним видам макроправопорушень, що пов'язані з пожежами.

2.7. Вивчення нормативно-технічної документації з правил пожежної безпеки підприємства чи установи.

2.8. Підготовки матеріалів і призначення: 2.8.1. Пожежно-технічної експертизи.

2.8.2. Експертизи паливно-мастильних матеріалів і нафтопродуктів, металів і сплавів з них, волокнистих матеріалів і виробів з них та інших видів експертизи матеріалів, речовин і виробів із них. 2.8.3. Судово-медичної експертизи трупа й одягу потерпілого.

2.8.4. Одорологічної експертизи. 2.8.5. Дактилоскопічної експертизи. 2.8.6. Товарознавчої та інших судових експертиз. 2.9. Обшуку за місцем проживання, роботи чи іншого мешкання підозрюваного тощо.

3. Загальні положення методики попередження, виявлення, припинення, розкриття і досудового розслідування суспільно небезпечного порушення правил пожежної безпеки, судового розгляду антикримінальних справ про різні види злочинів, що пов'язані з пожежами.

4. Особливості збирання й особистого дослідження мікрооб'єктів та інших речових джерел інформації у процесі досудового розслідування макроправопорушень, що пов'язані з пожежами, залежно від обставин їх скоєння.

5. Факти та обставини, що можуть бути встановлені за допомогою мікрооб'єктів та інших речових джерел, у т. ч. слідів запаху, у процесі протидії суспільне небезпечним порушенням правил пожежної безпеки та з іншими макроправопорушеннями, що пов'язані з пожежами.

Питання 5. Криміналістична характеристика різних видів екологічних макроправопорушень

Криміналістична та кримінально-правова характеристика екологічних макроправопорушень:

1. За різновидами такого роду суспільно небезпечних діянь: 1.1. Забруднення атмосферного повітря. 1.2. Забруднення водоймищ. 1.3. Забруднення моря шкідливими речовинами і відходами. 1.4. Незаконна вирубка лісів. 1.5. Незаконне мисливство. 1.6. Незаконний вилов риби тощо.

2. Типові слідчі ситуації на час внесення відомостей про злочин в Єдиний реєстр досудових розслідувань:

2.1. Наявність людських жертв.

2.2. Відсутність людських жертв.

2.3. Наявність масової загибелі тварин.

2.4. Відсутність масової загибелі тварин.

2.5. Наявність матеріалів спеціального розслідування або інших матеріалів від екологічного контролю.

2.6. Відсутність матеріалів спеціального розслідування або інших матеріалів від екологічного контролю.

2.7. Переслідуваного затримано на місці діяння.

2.8. Виявлені антиделіктні сліди екологічного макроправопорушення.

2.9. Про екологічне макроправопорушення повідомлено в засобах масової інформації.

3. Значення матеріалів спеціального розслідування або інших матеріалів органів екологічного контролю для початку антикримінального судочинства за цією категорією макроправопорушень.

4. Типові версії, що можуть бути висунуті у процесі попереднього розслідування екологічних макроправопорушень.

5. Обставини, що підлягають доказуванню за базисним, спеціальним чи частковим предметом доказування у процесі розслідування екологічних макроправопорушень.

6. Узагальнена характеристика: 6.1. Особи правопорушника. 6.2. Особи потерпілого. 6.3. Способів скоєння екологічних макроправопорушень. 6.4. Інших обставин скоєння такого роду суспільне небезпечних діянь.

Питання 6. Особливості методики протидії екологічним макроправопорушенням, можливості мікрооб'єктологічних відомостей

Особливості зводяться до такого:

1. Особливості тактики:

1.1. Огляду місця діяння і взаємодії з відповідними спеціалістами.

1.2. Виймки нормативно-технічної документації у процесі проведення різних видів огляду чи обшуку.

1.3. Вивчення екологічних стандартів.

1.4. Допиту спеціалістів, підозрюваного і потерпілих, проведення очної ставки між ними (одночасного допиту).

- 1.5. Слідчого освідування та судово-медичної експертизи переслідуваного і потерпілих, огляду їхнього одягу та інших речових джерел доказів.
- 1.6. Отримання порівняльних і контрольних зразків для експертного дослідження.
- 1.7. Призначення і проведення:
  - 1.7.1. Екологічної експертизи.
  - 1.7.2. Санітарно-епідеміологічної експертизи.
  - 1.7.3. Бактеріологічної експертизи.
  - 1.7.4. Ветеринарної експертизи, у т. ч. трупів ссавців, птиць, риб.
  - 1.7.5. Орнітологічної експертизи.
  - 1.7.6. Ботанічної експертизи.
  - 1.7.7. Агротехнічної експертизи.
  - 1.7.8. Гідрометеорологічної експертизи.
  - 1.7.9. Технологічної експертизи.
  - 1.7.10. Технічної експертизи.
  - 1.7.11. Судово-хімічної експертизи.
  - 1.7.12. Судово-медичної експертизи трупа й одягу і виділень потерпілого.
  - 1.7.13. Інших судових експертиз.
- 1.7. Допиту свідків.
- 1.8. Експерименту.
- 1.9. Уточнення та/чи перевірки показань на місці.
- 1.10. Проведення інших де-факто процесуальних дій.
2. Загальні положення методики судового розгляду антикримінальних справ про екологічні макроправопорушення.

Питання 7. Методика протидії нерозкритим макроправопорушенням минулих років

Нерозкритими макроправопорушенням минулих років вважаються такі суспільно небезпечні діяння, за якими за зупиненими провадженнями антикримінальних справ не винесена постанова про пред'явлення певній особі обвинувачення у вчиненні певного злочину чи постанова про визнання певної особи винною у скоєнні певного паразлочину, а також у перспективі і такі діяння, за якими судом винесений нейтральний вирок із визнанням підсудного причетним (див. лекція 5, питання 3).

Криміналістична характеристика нерозкритих макроправопорушень минулих років:

1. Основні причини існування нерозкритих макроправопорушень минулих років:
  - 1.1. Наявність об'єктивних і суб'єктивних перешкод у розкритті макроправопорушення.
  - 1.2. Наявність помилок і недоліків у проведенні попередніх стадій протидії цьому виду чи групі макроправопорушень.
  - 1.3. Передчасне винесення рішення про зупинення слідства у справі.
2. Подолання негативних факторів продовження слідства за нерозкритими макроправопорушеннями:
  - 2.1. Відсутність відповідної повноти, об'єктивності чи всебічності досудового провадження в антикримінальній справі.
  - 2.2. Вплив фактора часу на можливість здобуття нової позитивних доказових, орієнтовних чи ордістичних відомостей.
  - 2.3. Змінність слідів, параслідів чи квазіслідів діяння макроправопорушення, у т. ч. речових джерел антикримінальних відомостей, і первісної обстановки місця підготовки чи вчинення злочину або приховування його слідів.

2.4. Вплив негативного психологічного фактора щодо результативного продовження слідства по нерозкритому макроправопорушенню.

3. Типові слідчі ситуації у протидії нерозкритим макроправопорушенням минулих років:

3.1. Переслідуваний був, але для продовження чи закінчення слідства не було отримано достатньої сукупності доказів.

3.2. Переслідуваний є, але він переховується від правосуддя.

3.3. Переслідуваного не встановлено, але він був у полі зору антиделіктологів.

3.4. Переслідуваного не встановлено, і він не був у полі зору антиделіктологів.

4. Значення вивчення матеріалів ординічної роботи і матеріалів справи, а також іншої позапроцесуальної роботи слідчого для поновлення і планування слідства.

5. Особливості планування і продовження слідства у поновленій провадженнім антикримінальній справі про макроправопорушення минулих років.

6. Особливості організації і тактики проведення судового розгляду антикримінальних справ про макроправопорушення, що були певний час на контролі як нерозкриті.

ЗМІСТ

ЛЕКЦІЯ № 1. ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ, ПОНЯТТЯ, СИСТЕМА, ДИСЦИПЛІНАРНІ ЗВ'ЯЗКИ І ДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛІСТИКИ	3
Питання 1. Періодизація розвитку вітчизняної криміналістики, загальна характеристика кожного з періодів	3
Питання 2. Сутність першої і другої концепцій поняття криміналістики та ординатики	11
Питання 3. Системно-структурна будова і змістовно-тематичне наповнення базового спеціального курсу криміналістики	20
Питання 4. Науковий статус криміналістики за новітньою класифікацією юридичних наук	26
Питання 5. Дисциплінарні зв'язки криміналістики	30
Питання 6. Дидактичні основи криміналістики	40
ЛЕКЦІЯ № 2. ОСНОВИ МЕТОДОЛОГІЇ.....	46
Питання 1. Сутність і класифікація методів криміналістики	46
Питання 2. Загальна характеристика методів криміналістики	48
ЛЕКЦІЯ № 3. ОСНОВИ БАЗИСНИХ ВЛАСНЕ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ	52
Питання 1. Зародження і розвиток поняття методу ідентифікації та його співвідношення із методом групофікації і класифікаційного дослідження.....	52
Питання 2. Об'єкти базисних власне криміналістичних методів дослідження.....	56
Питання 3. Класифікація базисних власне криміналістичних методів дослідження	58
Питання 4. Загальні відомості про сутність та етапи методу ідентифікації і групофікації	59
ЛЕКЦІЯ № 4. ОСНОВИ ВЕРСІЮВАННЯ, ПЛАНУВАННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОТИДІЇ МАКРОПРАВООПОРУШЕННЯМ	64
Питання 1. Поняття і класифікація версій, тактика висунення (побудови), аналізу, динамічного розвитку та перевірки версій	64
Питання 2. Загальна характеристика планування та організації процесу протидії макроправопорушенням, різновиди, принципи і тактика здійснення планування	65
ЛЕКЦІЯ № 5. ОСНОВИ РОБОТИ З ОСОБИСТІСНИМИ ТА РЕЧОВИМИ ДЖЕРЕЛАМИ АНТИКРИМІНАЛЬНИХ ВІДОМОСТЕЙ	67
Питання 1. Ступеневий сутнісно-видовий поділ антикримінальних відомостей	67
Питання 2. Поняття і ступеневий сутнісно-видовий поділ речових джерел антикримінальних відомостей	82
Питання 3. Ознаки і ступеневий сутнісно-видовий поділ особистісних джерел антикримінальних відомостей	85
Питання 4. Сутність, послідовність та інші закономірності роботи з особистісними й речовими джерелами антикримінальних відомостей	91

Питання 5. Ступеневий сутнісно-видовий поділ практичних дій і форми оперування доказами в антикримінальному судочинстві	94
--	----

ЛЕКЦІЯ № 6. ОСНОВИ МІКРООБ'ЄКТОЛОГІЇ..... 98

Питання 1. Історія розвитку і термінологія мікрооб'єктів	98
---	----

Питання 2. Основні напрями визначення мікрооб'єктів, сутність їх якісного визначення	101
---	-----

Питання 3. Властивості та механізм утворення мікрооб'єктів	103
---	-----

Питання 4. Видова класифікація мікрооб'єктів.....	106
--	-----

Питання 5. Інші класифікаційні поділи мікрооб'єктів	108
--	-----

Питання 6. Предмет криміналістичної мікрооб'єктології та її місце поміж інших наукових знань	110
---	-----

ЛЕКЦІЇ № 7-8. ПОНЯТТЯ, СИСТЕМА ТА ОСНОВНІ КАТЕГОРІЇ ТЕХНІКИ 116

Питання 1. Поняття, джерела і система техніки як другої частини криміналістики.....	116
--	-----

Питання 2. Сутність і класифікація технічних засобів роботи з особистісними й речовими джерелами	117
---	-----

Питання 3. Склад валізи для роботи з мікрооб'єктами та одорологічної валізи	120
--	-----

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ № 9. ОСНОВИ ФОТОКІНОЗЙОМКИ ТА ЗВУКОВІДЕОЗАПИСУ 122

Питання 1. Поняття і система фотокінозйомки та звуковідеозапису як часткового вчення, розподіл його положень	122
---	-----

Питання 2. Стисла характеристика закарбовувальних методів фотокінозйомки та звуковідеозапису, їх значення	123
--	-----

Питання 3. Основні дослідницькі методи фотокінозйомки та відеозапису, їх загальний огляд і сучасні можливості.....	125
---	-----

ЛЕКЦІЯ № 10. ОСНОВИ СЛІДОЗНАВСТВА 127

Питання 1. Сутність і різновиди антиделіктних слідів, трас та субстанцій, їх співвідношення.....	127
---	-----

Питання 2. Слідознавство як базисне часткове вчення, його система та місце в базовому спеціальному курсі криміналістики	129
--	-----

Питання 3. Класифікація антиделіктних слідів, трас і субстанцій	130
--	-----

Питання 4. Природа, класифікація, властивості і механізм утворення слідів пальців рук та іншого шкіряного покриву людини	133
---	-----

Питання 5. Загальні положення збирання та особистого дослідження основних різновидів слідів	136
--	-----

5.1. Технічні засоби і методи збирання та особистого дослідження слідів шкіряного покриву рук, ніг, губ та інших частин тіла людини	136
--	-----

5.2. Технічні засоби і методи збирання та особистого дослідження слідів ніг людини.....	140
--	-----

5.3. Технічні засоби і методи збирання та особистого дослідження слідів зубів і нігтів людини	143
--	-----

5.4. Технічні засоби і методи збирання слідів застосування знарядь злочину.....	143
5.5. Технічні засоби і методи збирання слідів транспортних засобів.....	144
5.6. Технічні засоби і методи збирання й особистого дослідження слідів фізичного, хімічного, фізико-хімічного та біологічного діяння.....	145
5.7. Особливості збирання та особистого дослідження мікрослідів (мікротрас, мікрособстанцій).....	146
5.8. Загальні відомості про методику трасологічного і субстанціологічного дослідження.....	146
ЛЕКЦІЯ № 11. ОСНОВИ ОДОРОЛОГІЇ.....	150
Питання 1. Хронологія розвитку, напрями, поняття, система і дисциплінарний статус одорології.....	150
Питання 2. Фізичні і криміналістичні властивості, механізм утворення і сприйняття слідів запаху людини.....	159
2.1. Фізичні властивості слідів і зразків запаху людини та інших речових джерел як різновиду газоподібних об'єктів.....	159
2.2. Криміналістичні властивості слідів запаху людини.....	161
2.3. Механізм утворення та сприйняття слідів запаху людини.....	164
Питання 3. Класифікація слідів і зразків запаху людини та інших речових джерел.....	166
Питання 4. Загальні положення збирання слідів та отримання зразків запаху людини.....	168
4.1. Загальні положення збирання слідів та отримання зразків запаху людини.....	168
4.1.1. Джерела індивідуального запаху людини.....	168
4.1.2. Технічні засоби роботи зі слідами та зразками запаху людини.....	169
4.2. Збирання слідів індивідуального запаху людини.....	170
4.3. Методика консервації запахоносіїв безпосередньо у фольгу.....	171
4.4. Консервація запахоносіїв у скляну міксість.....	171
4.5. Методика збирання слідів фонового запаху.....	172
4.6. Отримання порівняльних зразків запаху від особи, яка має бути перевірена.....	172
4.7. Методика збирання слідів та отримання зразків запаху людини за допомогою вакуумної криогенної установки.....	174
Додаток 1.....	179
Додаток 2.....	180
ЛЕКЦІЯ № 12. ОСНОВИ ЗБРОЄДЕЛІКТИКИ.....	181
Питання 1. Сутність та базисні ознаки вогнепальної зброї і боєприпасів та слідів протиправного поводження з ними.....	181
Питання 2. Класифікація кримінальної вогнепальної зброї і боєприпасів та слідів протиправного поводження з ними.....	187
Питання 3. Сутність, базисні ознаки і класифікація вибухової зброї, пристроїв, речовин і засобів підризу та слідів протиправного поводження з ними.....	191
Питання 4. Поняття, базисні ознаки і класифікація кримінальної механічної зброї, боєприпасів та слідів протиправного поводження з ними.....	196

Питання 5. Поняття зброєделіктики як базисного часткового криміналістичного вчення.....	201
Питання 6. Системно-структурний статус зброєделіктики та її розділів.....	205

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ № 13. ОСНОВИ ВСТАНОВЛЕННЯ АВТОРА, ВИКОНАВЦЯ, ЗАСОБІВ, ПРОЦЕСУ ТА ІНШИХ ОБСТАВИН ВИГОТОВЛЕННЯ ДОКУМЕНТІВ 212

Питання 1. Поняття, система і розподіл положень встановлення автора, виконавця, засобів, процесу та інших обставин виготовлення документів.....	212
Питання 2. Поняття та співвідношення письма, почерку і писемної мови, загальна характеристика її ознак	214
Питання 3. Стисла характеристика загальних і часткових ознак почерку, їх ідентифікаційне значення	216
Питання 4. Можливості діагностичних та авторознавчих досліджень письмодokumentів, встановлення виконавців і засобів їх виготовлення	217

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ № 14. ОСНОВИ ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ, АВТОРА, ВИКОНАВЦЯ, ПРОЦЕСУ ТА ІНШИХ ОБСТАВИН ВНЕСЕННЯ ЗМІН У ДОКУМЕНТИ 218

Питання 1. Поняття, система і розподіл положень встановлення факту, автора, виконавця, процесу та інших обставин внесення змін у документи	218
Питання 2. Різновиди й ознаки ідеальної та матеріальної підробки письмодokumentів	221
Питання 3. Встановлення змісту знищених текстів і рельєфних позначень, ознак підробки печаток і штампів	221

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ № 15. ОСНОВИ ГАБІТОСКОПІЇ 223

Питання 1. Габітоскопія як базисне часткове вчення і галузь техніки.....	223
Питання 2. Властивості ознак зовнішності людини, їх об'єктивні та суб'єктивні відображення	224
Питання 3. Сучасні можливості встановлення людини за ознаками зовнішності за допомогою методів словесного та суб'єктивного портретів, інших спеціальних методів	225
Питання 4. Анатомічні та функціональні ознаки зовнішності людини, її особливі прикмети	226

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЇ № 16. ОСНОВИ АНТИДЕЛІКТНОЇ ІНФОРМАТИКИ..... 227

Питання 1. Інформатика (інформаційно-методичне забезпечення протидії злочинам) як базисне часткове вчення і галузь техніки	227
Питання 2. Поняття і види криміналістичної реєстрації залежно від характеру й ознак об'єктів та рівня централізації, її юридичні підстави.....	227
Питання 3. Стисла характеристика ординічно-довідкового обліку певних категорій осіб, можливості автоматизації дактилоскопічного обліку.....	227
Питання 4. Можливості автоматизації обліку й ідентифікації куль і гільз вогнепальної зброї	228
Питання 5. Довідково-допоміжні обліки й колекції слідів знарядь злочину, вогнепальної та механічної зброї, натурні колекції окремих речових джерел.....	228

ЛЕКЦІЇ № 17-18. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ТАКТИКИ	230
Питання 1. Поняття, джерела і система тактики як третьої частини криміналістики	230
Питання 2. Тактичний прийом, ситуація, рішення та комбінація, їх класифікація	232
Питання 3. Основи різних видів діяльності антиделіктологів та їх взаємодії	234
ЛЕКЦІЯ № 19. ТАКТИКА ОБСТЕЖЕННЯ (ОГЛЯДУ, ОСОБИСТОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)	237
Питання 1. Обстеження як процесуальна дія, метод дослідження та спосіб отримання відомостей	237
Питання 2. Законодавче та доктринальне бачення різновидів огляду	241
Питання 3. Тактика різних видів гласного огляду, передбачених КПК України	244
Питання 4. Тактика різних видів негласного огляду, передбачених КПК України	247
Питання 5. Обов'язкові та факультативні учасники і принципи проведення різних видів огляду	250
Питання 6. Етапи і способи проведення огляду місця діяння, черговість збирання та фотовідеодокументування антиделіктних слідів	252
ЛЕКЦІЯ № 20. ТАКТИКА ОБШУКУ ТА ВІЙМКИ	255
Питання 1. Поняття, правові основи проведення та класифікація обшуку, витребування й отримання трасосубстанцій і документів	255
Питання 2. Сутність підготовки й тактика проведення обшуку приміщення та транспортного засобу	259
Питання 3. Стадії та особливості тактики проведення обшуку ділянок місцевості й особистого обшуку	259
ЛЕКЦІЯ № 21. ТАКТИКА ДОПИТУ Й ОЧНОЇ СТАВКИ	261
Питання 1. Психологічна й комунікативна сутність, правова регламентація та класифікація допиту	261
Питання 2. Процес формування доказів, сутність підготовки до допиту різних категорій осіб	265
Питання 3. Стадії проведення допиту в безконфліктній ситуації, його тактичні особливості в конфліктній і гостроконфліктній ситуації	266
Питання 4. Тактика допиту свідка, потерпілого, переслідуваного й експерта, малолітніх і неповнолітніх осіб, осіб із вадами та з імунітетом	267
Питання 5. Етапи і тактика очної ставки, особливості тактики перехресного допиту осіб у суді, очної ставки в конфліктній ситуації	269
ЛЕКЦІЯ № 22. ТАКТИКА ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ	271
Питання 1. Правова регламентація різних видів пред'явлення для впізнання	271
Питання 2. Сутність і види пред'явлення для впізнання	274
Питання 3. Особливості тактики пред'явлення для впізнання різних об'єктів	276
Питання 4. Тактичні особливості симультанного (спонтанного), подвійного (зустрічного) і групового впізнання	278

ЛЕКЦІЯ № 23. ТАКТИКА ЕКСПЕРИМЕНТУ

Й УТОЧНЕННЯ ТА/ЧИ ПЕРЕВІРКИ ПОКАЗАНЬ НА МІСЦІ.....	280
Питання 1. Сутність експерименту й перевірки та/чи уточнення показань на місці діяння як складових дій слідчого експерименту	280
Питання 2. Підготовка до експерименту й перевірки та/чи уточнення показань на місці діяння, вимоги до їх тактичних прийомів	281
Питання 3. Тактика проведення експерименту й перевірки та/чи уточнення показань на місці діяння.....	282

ЛЕКЦІЇ № 24-25. ОСНОВИ ЕКСПЕРТОЛОГІЇ. ТАКТИКА

ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ ЕКСПЕРТИЗ.....	285
Питання 1. Поняття і класифікація судових експертиз	285
Питання 2. Система експертних і позаекспертних установ України.....	286
Питання 3. Загальні положення тактики призначення і проведення експертизи	287
Питання 4. Всеукраїнський одорологічний центр, його основні підрозділи	289
Питання 5. Кваліфікаційні вимоги та основні функції співробітників одорологічної лабораторії	292
Питання 6. Загальні положення отримання зразків запаху та підготовки експертних об'єктів	295
Питання 7. Тактика звичайного та діагностичного комісійного одорологічного дослідження	298

ЛЕКЦІЇ № 26-27. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ МЕТОДИКИ.....

Питання 1. Поняття, система, структура й елементи методики протидії макроправопорушенням як четвертої частини криміналістики.....	301
Питання 2. Сутність та елементи криміналістичної характеристики макроправопорушень, її співвідношення з іншими антиделіктними характеристиками	303
Питання 3. Поняття й різновиди приховування макроправопорушень, ознаки і класифікація інсценування, способи його подолання.....	304
Питання 4. Сутність, причини й різновиди дезінформації, способи її представлення і подолання.....	306

ЛЕКЦІЇ № 28-29. МЕТОДИКИ ПРОТИДІЇ

ВБИВСТВАМ І СТАТЕВИМ МАКРОПРАВOPУШЕННЯМ.....	308
Питання 1. Криміналістична характеристика, основні способи й особливості скоєння вбивств	308
Питання 2. Тактика проведення окремих де-факто слідчих дій залежно від антиделіктної ситуації, способу та інших особливостей скоєння вбивства	310
Питання 3. Можливості використання мікрооб'єктологічних відомостей у протидії різним видам вбивств	311
Питання 4. Сутність криміналістичної характеристики різних видів статевих макроправопорушень	312
Питання 5. Особливості методики протидії окремим видам статевих макроправопорушень, можливості мікрооб'єктологічних відомостей	313

ЛЕКЦІЇ № 30-31. МЕТОДИКИ ПРОТИДІЇ

ХУЛІГАНСТВУ І КРАДІЖКАМ	315
Питання 1. Криміналістична характеристика різних видів хуліганських проявів	315
Питання 2. Особливості методики протидії окремим видам хуліганства	316
Питання 3. Криміналістична характеристика різних видів крадіжок.....	317
Питання 4. Особливості методики протидії окремим видам крадіжок, можливості мікрооб’єктологічних відомостей.....	318

**КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ № 32-34. МЕТОДИКИ ПРОТИДІЇ ГРАБЕЖАМ,
РОЗБОЯМ, ВИМАГАННЯМ, ШАХРАЙСТВУ,
ІНШИМ ВИДАМ СЛУЖБОВИХ РОЗКРАДАНЬ.....**

.....	319
Питання 1. Криміналістична характеристика різних видів грабедів і розбоїв.....	319
Питання 2. Особливості методики протидії окремим видам грабедів і розбоїв, можливості мікрооб’єктологічних відомостей	319
Питання 3. Криміналістична характеристика різних видів вимагання і шахрайства	321
Питання 4. Методики протидії окремим видам вимагання і шахрайства	321
Питання 5. Криміналістична характеристика різних видів привласнення, розтрати, інших видів службового розкрадання	322
Питання 6. Особливості методики протидії привласненню, розтрати, іншим видам службових розкрадань	323

**КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ № 35-38. МЕТОДИКИ ПРОТИДІЇ ТРАНСПОРТНИМ,
СЛУЖБОВИМ І ПОДАТКОВИМ МАКРОПРАВОПОРУШЕННЯМ І
МАКРОПРАВОПОРУШЕННЯМ, ЩО ПОВ’ЯЗАНІ З НАРКОТИКАМИ .....**

.....	324
Питання 1. Криміналістична характеристика різних видів транспортних макроправопорушень, їх співвідношення.....	324
Питання 2. Особливості методики протидії окремим видам транспортних макроправопорушень, можливості мікрооб’єктологічних відомостей	325
Питання 3. Сутність криміналістичної характеристики різних видів службових макроправопорушень, їх співвідношення	327
Питання 4. Особливості методики протидії окремим видам службових макроправопорушень, можливості мікрооб’єктологічних відомостей	328
Питання 5. Криміналістична характеристика макроправопорушень, що пов’язані з наркотиками	329
Питання 6. Особливості методики протидії макроправопорушенням, що пов’язані з наркотиками	330
Питання 7. Сутність криміналістичної характеристики різних видів податкових макроправопорушень, їх співвідношення	331
Питання 8. Особливості методики протидії окремим видам податкових макроправопорушень	332

**КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ № 39-42. МЕТОДИКИ ПРОТИДІЇ НЕРОЗКРИТИМ
МАКРОПРАВОПОРУШЕННЯМ МИНУЛИХ РОКІВ, ЕКОЛОГІЧНИМ
МАКРОПРАВОПОРУШЕННЯМ ТА ТАКИМ, ЩО ПОВ’ЯЗАНІ
З ОХОРОНОЮ ПРАЦІ І ПОЖЕЖАМИ .....**

.....	333
Питання 1. Сутність криміналістичної характеристики різних видів макроправопорушень у галузі охорони праці	333

Питання 2. Особливості методики протидії окремим видам макроправопорушень у галузі охорони праці	334
Питання 3. Криміналістична характеристика макроправопорушень, що пов'язані з пожежами	334
Питання 4. Особливості методики протидії макроправопорушенням, що пов'язані з пожежами, можливості мікрооб'єктологічних відомостей.....	335
Питання 5. Криміналістична характеристика різних видів екологічних макроправопорушень	336
Питання 6. Особливості методики протидії екологічним макроправопорушенням, можливості мікрооб'єктологічних відомостей	336
Питання 7. Методика протидії нерозкритим макроправопорушенням минулих років	337

ДЛЯ НОТАТОК

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Олександр Анатолійович КИРИЧЕНКО
Тетяна Олександрівна КОРОСТАШОВА
Юлія Олександрівна ПАНЦЕДОВА
Олександра Сергіївна ТУНТУПА
Вікторія Сергіївна ШАПОВАЛОВА

КУРС ЛЕКЦІЙ З КРИМІНАЛІСТИКИ

За наук. ред. проф. Кириченка О. А.

Редактор *К. Сільман.*

Технічний редактор, комп'ютерна верстка *Б. Василенко.*

Дизайн обкладинки *А. Іщенко.*

Друк *О. Мішалкіна.* Фальцювальньо-палітурні роботи *Ю. Шаповалова.*

Підп. до друку 16.04.2014 р.

Формат 70x100¹/₁₆. Папір офсет.

Гарнітура «Times New Roman». Друк ризограф.

Умовн. друк. арк. 28.19. Обл.-вид. арк. 28.48.

Тираж 100 пр. Зам. № 4300.

Видавець і виготовлювач: ЧДУ ім. Петра Могили.

54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10.

Тел.: 8 (0512) 50-03-32, 8 (0512) 76-55-81, e-mail: rector@chdu.edu.ua.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3460 від 10.04.2009 р.